

A MAI VILÁG KÉPE

SZERKESZTETTE

*KORNIS GYULA, GRATZ GUSZTÁV
HEGEDŰS LÓRÁNT, SCHIMANEK EMIL*

III. KÖTET

GAZDASÁGI ÉLET



KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA BUDAPEST

GAZDASÁGI ÉLET

SZERKESZTETTE

HEGEDŰS LÓRÁNT



KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA BUDAPEST

A MAI VILÁG KÉPE

III. KÖTETÉT ÍRTÁK

BALLA ANTAL
FELLNER FRIGYES
FENYŐ MIKSA
HEGEDŰS LÓRÁNT
KOÓS ZOLTÁN
IFJ. LEOPOLD LAJOS
NEUMANN KÁROLY

ÁTTEKINTŐ BEVEZETÉS

ÍRTA
HEGEDŰS LÓRÁNT

VILÁGTÜKRÖK. EZ a mi munkánk célja. A középkor rejtelmes Mágusairól beszélük, hogy kiálltak egy meredek sziklabérc tetejére, maguk körül nagy tüzet gyújtottak és acéltüköröt tartottak maguk elé, amelynek mind a két oldala élesen vissza tudta verni a belévetődő képet. Ilyenforma elképzelés az, amellyel most elindulunk: a tűz, amely körülöttünk még mindig lángol, a világháború el nem taposott zsarátnoka; a tükör, amelynek két szintje van s mit az olvasó előtt akarunk megforgatni, ennél a különös világításnál kettős látomást ad. Ha messzire fordítjuk, az elhagyott völgyben a nagy háború előtti állapotok hátrahagyott alakulatainak rajzát tünteti fel. Ha felénk fordítjuk a tükör, a nagy ézengés után előállott világhelyzet jelenik meg előttünk. Csodálatos és ember előtt eddig ritkán megjelent két panorama az, amely az olvasó szeméibe a tükör egyik vagy másik oldalának felvillanásakor belé fog vetődni. Rendkívülinek mondhatjuk az egész kísérletet, mert rendkívüli s emberfölöttien szokatlan volt mindaz, amit a mi szerencsétlen nemzedékünk megért, midőn éppen akkor érkezett el cselekvései útján a történelembé, midőn az emberiségnek eddig legnagyobb katasztrófája, a négyesztendő világháború ránszakadt.

Semmi kétség aziránt, hogy az 1914—1918-as évek megrázó s átalakító jelenségeit nemcsak mi fogjuk egész életünkön át a legnagyobb élménynek tekinteni, amely földi pályánkon ért, hanem bárhány nemzedék is fog utánunk következni, míg az emberiség tovább halad kifürkészhetetlen útján és a maga történetét beírja a föld kérgének rovátkáiba: ez a világháború mint egy el nem tüntethető óriási var, mely nagy sebet takar, fog mindig ott élni a történelem könyveiben s az emberiség emlékezetében. Ezért gondoljuk azt, hogy nem végzünk haszontalan munkát, mikor legjobb erőnket megfeszítve, felemeljük a Világtüköröt és arra kérjük az olvasót, nézzen bele mind a két lapjába: az egyik a múlt gazdasági alakulatait tárja elénk, amint elsüllyedtek a sors elhagyott völgyeiben. A tükör másik lapja azokat az új gazdasági képleteket vetíti vissza, amelyek mint nagy földrengés után

a geológiai korszakokban, úgy az emberi történet e nagy korszakában egyszer csak fölemelkedtek a föld mélyéből, ahol a vulkánok tüze elolthatatlanul lobog. Valóban, ez a nemzedék a szörnyű kínokért és kiapadhatatlan nyomorúságért megkapta, amire messzi századok óta nem volt példa: amire a földtani rétegek kutatói annyiszor várnak: előttünk, a mi lábunk alól támadt egy új gazdasági világ, mélyről, igen mélyről, hiszen a háború emberpoklából született meg mindaz, ami ma bennünket, meglepett nemzedéket, kik még nevet sem tudunk adni új észleleteinknek, immár körülvesz. Ha volt valaha nagyszerű összehasonlításokra és átfogó tanulságokra alkalom, úgy ez a mostani az, amidőn a világháború által kettétépett gazdasági kialakulás mesgyéjén állva, még a nagy változás mind a két felébe be tudunk tekinteni. Őseink megszokták a világháború előtti béke alakulatait és azok már annyira beleélték magukat több nemzedékbe, hogy szinte állandó természetadta erőknek és adottságoknak érezték mindazt, ami őket a gazdasági világban körülvette. Az utánunk születő nemzedékek viszont elképzelhetetlennek fogják tartani atyáink világát. Lelkiségüket semmiképen nem képesek majd abba beállítani, mert a maguk új, háború utáni összefüggő intézményeit, berendezéseit és gondolatait éppoly megdönthetetlen adottságoknak fogják elképzelni, mint ahogy atyáik tették a maguk világában. Egyedül a mi nemzedékünk az, amely nemcsak tudja, de minden idegszálán át átérezte, hogy két külön világ van, az egyik, amely a világháború előtti esztendőkrónikáját töltötte meg, a másik, mely a nagy vulkánkitörés láváinak kihüléséből teremtett új kéréget az emberiség megélhetésének és minden világrész berendezkedésének. Ezért emeljük föl a Világtükört most az olvasó elé.

Maga, vállalkozásunknak ez a nagy merészsége és az a szándék, hogy mennél világosabb, feledhetetlenebb és átfogóbb legyen a kép, mégpedig a tükör mind a két oldalán, amelyet az olvasó elé akarunk tární: arra kötelezi e munka szerzőit, hogy csak a nagy távlatokkal dolgozzanak és csak a legjobban kiütközö vonulatok rajzát vegyék föl bemutató szemléletük körébe. Minden oly kísérlet, mely mozaikok apró darabjaiból akarná összeállítani a múltnak és jövőnek a gazdasági szembeállítását, kezdettől fogva elhibázott lenne és tökéletlen torzeredményt adna. Először azért, mert nincs oly emberi szorgalom, amely bár egy hosszú életet szánna is reá, az összes darabjait össze tudná szedni a világ minden tájáról annak a mozaikképnek, amely ily óriási ábrát akar feltüntetni. Másodszer azért, mert minden emberi tudás háttérében ösztönszerű emberi érzések rejtőznek; mert

ebben a világháború lelkeket és nemzeteket legmélyebb valójukban rendített meg, képtelenség elhinni azt, hogy ezeket a mozaikdarabokat ne hamisíthatná meg igen könnyen a közvetlen érdekelt szemlélőnek, tehát magának az írónak az a lelki élménye, amelyet a világháború alatt szerzett. Így a tárgyilagosság már kezdettől fogva ki volna zárva és bizonyos tekintetben az adatok minden kicsinyes csoportosítása az egész képlet meghamisítására vezetne. Valóban, minden ily mozaikmunkása a történelemnek, avagy a közgazdaságnak, úgy járna, minthogyha a tenger partján a dagály által kihordott milliárdnyi összetört kagylót akarná először egybegyűjteni és összeragasztani, hogy azokból értesse meg az óceán életét. Mi valóban a történelem óceánjának egyik dagályát, többet, egy hihetetlen szökőárját éltük keresztül, ezért csak a nagy vonások általános összefoglalása adhatja meg a biztosítékot arra, hogy valóban az igazság partján járunk buzgó és eltökélt keresgélésünkkel. Minden kutató, midőn ily óriási eseménytorlódás és ennyi megszámlálhatlan adattörmelék között találja magát, önkéntelen érzi azt a reáboruló nagy szerénységet, amelyet az emberi ész egyik legnagyobb és legdiadalmasabb bajnoka, Newton mondott, aki így szólt: „...néhány kavicsot sikerült fölszednem az igazság óceánjának partján.“ Többre mi sem vállalkozhatunk.

Ha az olvasó munkánknak ez első sorai után beletalálja magát a világtükör felmutatásának abba az igézetes látványába, amely bennünket, kik a kísérlethez szerény erőnkkel hozzájárulunk, mind jobban és jobban elkápráztat, mennél tisztább körvonalakban domborodott ki a nagy feladat, mit el kellett végeznünk, akkor egy pillanatra, mintha távoli villámlás cikázása világítana bele a kettős nagy panorámába, hirtelen föl fogja ismerni egy olyan szembeszökő egybehasonlításnak lehetőségét, amelyet, mihelyt egyszer reátalált, soha nem fog többé elfeledni. Legalább így jártunk mi mindnyájan, akik a világháború mesgyéjéről a múlt századok s az ezután következő történeti korok képét egymással szembeállítottuk. Ez a különös felvillámló és feledhetetlen egybehasonlítás egyszerre mintha századok titkait lebbentené fel előttünk: mintha Európa egész múltját és eljövendő idejét egyetlen varázsszóval magában foglalná. Szinte azt mondhatnám, hogy meggyökereztek lábaink, mihelyt ez a látomány megjelent előttünk. Hiába hessegetjük, ő mindig visszatér, nyilván azért, mert oly mély és állandó igazságot rejteget magában, amelyet semmi hangulat, semmi új adat, semmi gondolatirány eltakarni és elfátyolozni nem tud. Ez a váratlan összehasonlítás áttör az egész szemléleten. A mi varázstükrünknek s a belé-

vetődő összes sugaraknak itt van a góca. Ez a látomány íme a következő: azt a földrészt, Európát, amely a mi hazánk is, s amely az emberiség modern fejlődésének igazi földje, már egyszer érte egy, de csak egyetlenegy hasonló sorsfordító katasztrófa, mint az általunk megért világháború. Az európai műveltség volt az, amely — bármily sokra becsüljük is akár Ázsia nagy birodalmainak, akár az Inkák államának, akár Egyiptomnak csudálatos alkotásait —, az egész emberiséget összefüggő mivoltában először foglalta egybe. Az egybefoglaló hatalmas erő a római birodalom volt, annak a nagyszerű nemzetnek államalkotó műve, amelynek, amint tökéletes téglautjait bámulva ássa ki a modern kutatás, akként hadi szervezete és jogi fölépítése oly örök eredményeket adott az egész világnak, amelyek nélkül sem Európának, sem az utána indult többi földrésznek mai fejlődését és gazdasági képét elképzelni is lehetetlenség. A római birodalom valóban az akkor ismert egész művelt fehérfajú emberiség megszervezésének legtökéletesebb és örökre feledhetlen kialakulása volt. Ez a római birodalom azonban az V. században megbukott s maga alá temette nemcsak a latin császárok egész állami szerkezetét, hanem a klasszikus műveltséget is, úgyhogy utána hosszú, sötét századoknak kellett elkövetkezniök, valameddig a széttépett európai emberiség megint egymásra talált és megkezdhette azt a modern kifejlődést, amelynek tetőpontját a világháború előtt érte el az európa-amerikai nagy civilizációban. És ha most azt kérdezzük, hogy miért következett be ennek a tökéletes római államszervezésnek és műveltség kiépítésének az összedülése, akkor a felelet igen egyszerű: bár minden erő és lehetőség megvolt arra, hogy a rómaiak előbb Európa, majd a többi földrész fölfedezésével úgyszólván az egész emberiséget egyetlen nagy szervezetbe összefogják s ezzel az egyetlen állam örök vágyódását megteremtsék: a fölséges és még ma is romjaiban bámulatra hívó kísérletnek meg kellett buknia. A római birodalom katasztrófája előállott azért, mert az óriási és folyton fokozódó katonai, politikai és műveltségi kiterjeszkedést, amely immár emberi nyelven szólva, végtelenbe indult, megakasztotta, végessé tette, sőt összetörte egyetlen körülmény. Ez a körülmény s a nagy birodalom összedültének igazi oka az volt, hogy az antik világ nem tudta kitermelni azokat a műszaki találmányokat, amelyek nélkül ily óriási államszervezet s annak gazdasági élete élőtest gyanánt fenn nem tartható.

Aki ma olvassa Tacitus Annaleseit, az már nem azzal a szemmel látja híradásait, mint atyáink, vagy iskolai tankönyveink, akik a nagy római tör-

téniszben a tömör stílusnak mesterét és egyúttal a legtárgyilagosabb és legszárazabb, tehát a legmegbízhatóbb krónikáírót látták. Aki ma olvassa Tacitust, abban egy nagy lélek rettentő lírai fölsóhajtásait találja meg: majdnem gróf Széchenyi Istvánhoz hasonló lelkiüdüelmek elrejtett bizonyítékait. Ő, aki a római fegyverekért és különösen hőséért, Germanicusért rajong és aggódik, folyton azt ismétli, hogy a császári Rómát érő szerencsétlenségek azért következnek és halmozódnak kérelhetetlenül, mert a Rómából küldött segítségek mindig későn érkeznek és a megérkező parancsok a nagy távolságok folytán már egészen megváltozott helyzetet találnak. A mi nyelvünkre fordítva, ez azt jelenti, hogy lehetetlenség óriási területre szétszórt és tengerek által elválasztott állami és gazdasági életet egységesen összetartani, ha a parancs átvitelére, tehát az állami akarat villamos erejének továbbszállítására nem állott rendelkezésre más, mint a lófogat és a vitorláshajó. A római birodalom katasztrófája az volt, hogy az a politikai kiterjeszkedés csak a modern technika eszközeivel, távbeszélővel, távíróval, gőzmozdonnyal, villamos motorral lett volna összerakható, ámde az antik világ és annak végső beteljesülése, a római birodalom nem bírta azokat a technikai találmányokat előteremteni, amelyek egy oly óriási organizmusnak, mint amit fegyvereivel és jogi készségével megteremthetett, az életben fenntartásához feltétlenül szükségesek lettek volna. Pénzügyileg ugyanaz volt a helyzet, miután Róma nem tudta feltalálni a papírpénzt és azt, amit ma bankszervezetnek nevezünk. Ezért forgalmának lebonyolításában kizárólag ércpénzre volt utalva s ez a műszaki hiány a gazdasági vérkeringést lehetetlenné tette. Ezért a nagy testnek ki kellett hűlnie minden csodálatos tökéletessége mellett. Ezért nem bírta ki a Cézárrok birodalma az életet és ezért következett be az európai műveltség első nagy katasztrófája. A felbomlás tünetei egyetlen ősökra vallottak: politikai és gazdasági terjeszkedést nem tudta követni a műszaki világ hasonló nagyerejű kifejlődése.

És most, míg a múlt felé fordított tükör ránknézve ezt a felfedező látománnyt vetíti, amit apáink nem vettek észre, addig ugyanannak a tükörnek* a másik lapja, amely a közelmúltat s a jelent mutatja, bevilágít e második nagy világkatasztrófának legmélyébe. Mert ha nem akarjuk szándékosan elvonni az igazság lángjai elől szemünket, akkor meg kell látnunk, hogy a római birodalom testén tapasztalt nagy és végzetes összeütközésnek, mely egyfelől a politikai és gazdasági kialakulás előrehaladottsága, másrészt a technika elmaradottsága folytán előállott, mi éppen az ellenkező képle-

tébe jutottunk bele. Európa mostani katasztrófájának összefoglaló s mindent felölelő jellemzése éppen ellenkezője a római birodalom halálossá vált s minden népet magával rántó végzetének. A mi korunkban a technikai, a műszaki világ oly óriási s az egész embertörténetben páratlanul álló haladással igyekszik átölelni a földgömböt és elérni az emberiség minden fajzatát, hogy ezzel szemben a politikai berendezkedés nem tudott lépést tartani sem szervezőerőben, sem gondolkozásban, hanem a haladó technikával szemben előállott a politikai és gazdasági összezsugorodás képlete. Az óriási ellentét tehát, mely a haldokló Rómában politikai erő és műszaki felkészültség között megjelent az európai civilizáció első katasztrófája alkalmával, most sokkal nagyobb arányokban és megfordított látvány alakjában merült föl a világháború megvilágításában. A végzetes folyamat az, hogy a repülőgép, a rádió csudálatos száguldásai mind gyorsabb ütemben fogják át zseniális technikusok egymást segítő fölfedezései alapján a földrészeket, az óceánokat és az egész immár teljesen fölfedezett földgömböt: ellenben ugyanakkor a politikai világ nem a kiterjeszkedés, hanem az összezsugorodás, nem az egyesülés, hanem a széttépés és szétszakítás jegyében folytatja a maga életét. Tehát előáll egy oly katasztrófális helyzet, amelynek a jelenségei napról-napra mind tisztábban láthatók és egyelőre megállíthatatlannak látszanak, amely helyzetnek a világos felismerése jelzi Európa egész mai helyzetét s jövőjének veszélyét. Világos, hogy politikai összezsugorodás, a nemzetek közti válaszfalak emelkedése és ugyanakkor a mind magasabb falakkal körülvett nemzeti gazdasági elzárkózás összeférhetetlen a műszaki világnak az egész emberiséget mind gyorsabb ütemben átfogni akaró haladásával. Ezt a nagy ellentétet, amely a világháború és az azt követő békék katasztrófális megrendülései között emelkedett ki a föld mélyéből, ma még politikusok és közönség, műszaki emberek és a gazdasági érdekek képviselői nem látják azért, mert nem volt érzékük ahhoz, hogy levetve a szűk megfigyelések szemüvegét, a nagy átfogó betekintések bátor elbírálására vállalkozzanak. A mi könyvünknek célja és szándéka éppen az, hogy ezt a nagy távlatot mutassa be a világtükörben, azokban a nagy vonalakban, amelyek egyrészt a történeti fejlődést százados eredményeiben szemléltetik, másrészt a gazdasági életnek olyan összefogó képét adják, amelyek végeredményben alkalmasak arra, hogy az apró adatgyűjtésen fölemelkedve, állandó benyomásokat keltsenek mindazok lelkében, akik nemzetük sorsa és az európai műveltség nagy törvényszerűségei iránt érdeklődnek s értük aggódnak.

Még egy előzetes fölvilágosítással kell szolgálnom e könyv olvasóinak, mielőtt röviden tájékoztatom abban a tekintetben, hogy a világháború előtti és háború utáni gazdasági életnek mely részleteit és milyen sorrendben kívánja felölelni munkálatunk abból a célból, hogy mennél élesebb vonalakban rajzolhassuk ki a gazdasági összefüggések nagy és emberileg annyira érdekes törvényszerűségeinek legfőbb körvonalait. A világháborút, amint azt a politikai történelem is ma már napról-napra mind világosabban kideríti, nem emberek szeszélye okozta, hanem nagy földalatti erők hosszas előkészületei teremtették meg. Ugyanez a személytelensége megvan a gazdasági fejlődésnek is azzal a különbséggel, hogy természetesen mindenütt ott, ahol egy ilyen irtózatosságot, mint a milliányi ember megöléséből és milliárdnyi érték elpusztításából álló háború avatkozik bele a gazdasági kifejlődésbe: bizonyos tekintetben a gazdasági életnek megint újra kell kezdenie a maga történelmét és kifejlődését, amelyet éppen ez a retentó anatómiai beavatkozás megsértett. Hasonlatos ez ahhoz a minden biológus és orvos által ismert testi »folyamathoz, amely mindannyiszor előáll, valahányszor valamely sebészeti műtét vagy sebesülés alkalmával az emberi test minden mirigyének és sejtjének és nemcsak a legközvetlenebbül érintett testrészeknek egybe kell hatnia arra, hogy a megsértett vagy hiányzó, összetört vagy eltávolított részek kipótoltassanak és az organizmus élete ezáltal biztosíttassék. Amint nem lehet meghatottság nélkül olvasni a legegyszerűbb élettani könyvnek azokat a leírásait, amelyek jelzik, hogy minden ilyen a testet ért sérelem alkalmával igyekeznek a vértestecsek, a kiválasztó mirigyek, a felhám egyes részei újrakezdeni a veszélyeztetett rész megsérült életét: éppoly mélyről jövő s oly szerves az a folyamat is, mely a gazdasági élet háborús beavatkozásai alkalmával előállt. Könyvünk főfigyelmét erre is fogja fordítani. Ez éppen a fölvetett problémák nagy és maradandó érdekessége. De hogy az olvasó ezt igazság gyanánt elfogadhassa, ahhoz nemcsak abban a tudatban kell lennie, hogy ami ezután a világháború következményeiképen vár az emberiségre, Európára és hazánkra, az mind törvény szerűsége alapszik: okvetlenül szükséges, hogy a gazdasági törvényszerűségnek ezt a tudatát, amely nélkül logikai gondolkodás el nem képzelhető, visszavetítse a múltra is, tehát a háború előtti időkre. Ez azt teszi, hogy a háború előtt oly gazdasági helyzet alakult már ki, mégpedig törvényszerű alapon, amely szintén nem parancsszóra támadt, se nem valamely ötletből állott elő, hanem hosszú százados és emberileg föltartóztatlan folyamatnak volt éppúgy az ered-

ménye, amint nem véletlen és nem ötletszerű az, hogy a földtani korszakok hogyan rakódtak le egymásra a földgömb kialakulásában. Amint a lábunk alatt levő talaj és annak minden rétegződése ilyen törvényszerű óriási evolúciónak a néma eredménye, éppúgy az a gazdasági helyzet is, amely a világháború előtti nemzedéknek a talpa alatt kiképződött, hosszú és láthatatlan, de föltartózatlan világvonulásnak a végső kialakulását jelentette. Ezért mindenki, aki nem olcsó hatásokra pályázik, vagy nem akar egyoldalú igazságok föltüntetésével álképek és ábrándok után indulni: kell, hogy amidőn a világháború politikai helyzetképével és annak minden mélyreható okával tisztába jön, egyúttal az Európa-amerikai gazdasági világ huszadik századi „megérkezését” is a történelmi adottság és törvényszerűség szemüvegével és ne egyéni hajlamai szerint nézze. Ezért kerül szembe módszerünk minden felületes szemlélővel és politikai demagóggal, akik azt hirdetik, hogy egyik vagy másik gazdasági osztály határozta el vagy követelte éppen a háború megindítását. Ezért történik mindennekfölött az, hogy távol tartunk magunktól minden politikai jelszót és inkább lemondunk az érdeklődés fölkeltésének olcsó eszközeiről, semhogy a szigorúan tárgyilagos igazságföltárásban bármely hangzatos vagy csábító napi irányzat szolgálíva legyünk.

Ha most a Világtükör kettős lapjába betekintünk, akkor egyszerre látunk egy óriási anyagi szakadékot, mely tele van családok, nemzetek, egyesek, sőt az utánunk következő nemzedék vagyonának romjaival és ugyanakkor nagy eszmék bukására, világnézetek gomolygó küzdelmére, mindezek által okozott társadalmi földrepedésekre bukkanunk. Ezért van, hogy könyvünk kezdetén egyszerre tárgyaljuk a világháború hatását, először az egész földterület életjelenségeire, azután a gazdasági eszmékre s megint azt a nagy kérdést, hogy: mibe került az emberiségnek a világháború? Ennek az összefoglalásnak, mely egyben, mint az olvasó látni fogja, nagy szétválasztás is, igen messzemenő jelentősége van nemcsak e kötet egész alaki szerkezetére, hanem arra a felfogásra is, amellyel a szerzők az egész anyagot megmarkolni és az olvasó látkörébe beleilleszteni kívánják. A gazdaságtudomány tudniillik, amelynek itt egy rendkívül izgató és nemzedékekre kiható válságos kérdésben kell a nagy próbát kiállania: ez a tudomány a maga mély elgondolásaiban és szinte bölcsészeti leszűrődéseiben mindig kettős igazságsorozatot mutat. Tárgya és anyaga egyszerre a szellem és anyag. A kettő egymástól éppoly elválaszthatatlan, amint az élettan nem tudja elválasztani egymástól az emberi idegrendszernek tárgyi-

lagosan megfigyelt és az emberi életnek szubjektíve átértzett, de kettősségében egyet alkotó jelenségeit. Mindenkinek, aki nem a mindennapi kenyérkérdés megoldása, avagy valamely politikai cél szolgálata okából lát hozzá, hogy a gazdasági élet nagy igazságait, vagy azokból legalább egy szemernyi darabot felkutasson: a bennük megnyilvánuló kettősségnek a valósága rögtön és annál hatályosabban elébe ugrik, mennél mélyebb rétegekre akar lehatolni az igazság belső rejtelseibe. Ez éppen az izgató és maradandó a gazdasági törvényszerűségek tanaiban. Már maga az a nagy kérdés, mely Stammler Rudolf híres munkája óta nem hagyja nyugodni sem a szociológusokat, sem a jogászokat s mely abból áll, vájjon az emberi társadalomban mi az elsődleges, mi az, ami előbb születik: a jog-e, vagy a gazdasági élet: maga ez az örökítő probléma mutatja, hogy ennek a tudománynak az igazságai igen mély eredetűek, melyek egyrészt lenyúlnak minden emberi társadalom kezdetéig, másrészt pedig kétségeik vagy összhangjuk a figyelő emberi lélek legmélyebb húrjait rezdíti meg. Azt mondhatnók, hogy a gazdasági életnek minden részlettörvénye mögött mély metafizikai kérdések rejtőznek. Mihelyst ezt észrevettük, akkor természetesnek találjuk, hogy ezek a metafizikai kérdések a részletigazságok mögött elbújó nagy „Ding an sich“ (a magában való igazság) jelképei és hogy természetesen ez a mély és rejtelmes voltuk annál hamarabb felbukkanik az érdeklődő vagy a kutató előtt, mennél mélyebbek azok a rázkódtatások, amelyeken a társadalom keresztülmegy. Mivel pedig a világháború eddigelé a legnagyobb és méreteiben minden más történelmi jelenséggel szemben összehasonlíthatatlanul katasztrófálisabb rázkódtatás, melyen valaha az ember társadalmi élete megfigyelhetően keresztülment: nem csoda, ha bármely részletkérdését is fogja könyvünk a gazdasági élet most bekövetkezett változásainak tárgyalni, azok között mindig ott fognak lappangani ezek a nagy és örök, de éppen azért rendkívüli érdeklődést keltő problémák.

Könyvünk éppen azért, midőn összefogó módon akarja a nagy világválság kettős képét bemutatni, mindig egységesen bennemarad a most jelzett nagy metafizikai és emberi igazságok reflektorának a kápráztató körzetében: ennek a megvilágításnak rendeli alá, annyival is inkább egész tartalmát, mert csak így tudja megóvni azt a kitűzött feladatát, hogy se az egyes adatok ne váljanak aránytalanokká, sem a különböző szerzők ne távolodjanak el közös munkájuk központjától. Így véljük leginkább szolgálni az olvasónak úgy érdeklődését, mint azt a magasabb célt, hogy a maradandó igazságokat igyekezzünk becsületes lélekkel elébetárni.

Az a kettősség, amelyre előbb céloztunk, tudniillik, hogy a jogtudomány és a gazdasági tanok közül melyik az eredetibb, az elsőségebb, tehát melyiknek kell magát a másik urának elképzelnie: a világháború után megjelent szociológiai tanúsága szerint csak úgy oldható meg az igazi tudományosság szempontjából, ha azt az álláspontot foglaljuk el, hogy ugyanaz a jelenség egyik oldalról nézve jogi tünet, másik oldalról nézve gazdasági esemény. Ebből következik, hogy jog és gazdasági törvény egyenrangúak, hogy minden nagy jelenségben, ami az emberiséget vagy a nemzetet éri, mind a kettőt meg kell találnia, és hogy bármelyiknek hiányossága a másakra is károsan hat vissza. Ebből következik, hogy úgy a világháborút megelőző, mint a világháború után elkövetkezett tüneteményeknek az igazi mértéke az, hogy bennük egyfelől a gazdasági szükséglet, mely mindig az egyénből indul ki és másfelől a jogi forma, amely mindig a közösségnek (állam, község, osztály vagy felekezet) terméke, meg tudták-e egymást találni, úgy, hogy egyensúlyban vannak és egyik kitölti a másik körvonalait. Mihelyst jogi és gazdasági célszerűség szembekerülnek egymással, előáll nemcsak az illető nemzet testében, de az illető nemzet minden fiának lelkében az a szakadás, amely minden egyéni vagy nemzeti nyugtalanságnak és boldogtalanságnak örök forrása. E könyv kutatásai éppen azt fogják tanúsítani, hogy a világháború előtti időben, a nagy katasztrófát követő évtizedek, vagyis a mi mostani állapotunk igaz képével összemérve, a tükör azt mutatja, hogy a háború következtében a nemzetek és egyének lelkében ezek a szakadékok tetemesen mélyebbek lettek és kiszélesedtek. Jogi és gazdasági követelmény ma sokszorosan távolabb állnak az összhangtól, mint a béke korszakában és éppen azért úgy az egyesek gazdasági berendezésében, mint a nemzetek jogi kialakulásában megnyílt ellentétek sokkal több súrlódási és nyugtalanító felületet adnak, mint 1914 előtt bárhol a világon. Könyvünknek első kötelessége lesz ezt a nagy drámai összeütközést végigkísérni a modern gazdasági élet minden nevezetesebb rétegén.

Nem ok nélkül jeleztem néhány bekezdéssel előbb, hogy a könyv egyszerre indul ki a világháború által az eszmékben okozott forradalmakból és ugyanakkor azokból a milliárdnyi veszteségekből, amelyeket az emberiség egyrészt a modern technika legtokéletesebb eszközeivel végbevitt tőke- és anyagpusztítás által, másrészt a legdrágább gazdasági készségnek, az embernek magának tízmilliószámra való elpusztítása és nyomorékká tétele, harmadszor pedig a megszokott gazdasági összetartozások erőszakos megszakítása által szenvedett. Világnézeti megzavarodások és anyagi kártevés

összefüggenek. Az ok és okozat, vagyis az a kérdés, hogy melyik volt előbb s melyik következett utána, itt éppoly kevésbé állítható glédába, mint ama fentebbi másik, léleknyitó problémánál, tudniillik jogszabály volt-e előbb, vagy a gazdasági jelenség? A történelemfilozófia tanulsága szerint, s ezt a világháború utáni történethatározók egyhangú felfogásának jelezhetjük, az 1914—1918-as időszaknak a jelenségei oly óriási méretűek, hogy azokból egyszerű levezetéssel soha az emberi elme nem fogja kihámozni azt, hogy iskolai fekete táblára írt algebrai következtetések alakjában ok és okozat, indítás és következmény, hatás és ellenhatás milyen viszonyban vannak egymással. Éppen a világháború vitte a gondolkodókat arra a megismerésre, amihez a fizikai tudományok már a fölvilágosodás korában eljutottak, hogy tudniillik a dolgok végokának megismeréséről az emberi elmének le kell mondania. Amint a vegytan és a természettudomány ma már nem próbálkoznak alchimeával, sem „entitások“ szellemi felidézésével, hanem megnyugodtak abban, hogy sem a villamosságnak, sem a vonzásnak, sem az alapelemeknek végső természetét soha megérteni nem fogjuk, mert emberi elménk korlátai csak a tüneménysorok fölismerésére és összekapcsolására képesítenek: akként a világháború nagy kiábrándító folyamata a politikát és a történelmi megfigyelés minden fajtát, tehát a gazdasági történet gondolkozóit is rátanította arra a keserű, de nagy tanulságra: hogy végkokokat a történelemben se keressen az ember, mert az ily kutatás túlmegy az igazságok emberi földerítésén és ábrándok vagy utópiák álmába csap át. Ekként munkánk álláspontja, amelyet egész szerkezetén keresztül-vittünk, e nagy kettősség szempontjából is igen világos és határozott, összefoglalhatjuk ekképen: az anyagi változások egyik oldalát képezik ugyanannak a társadalmi jelenségnek, ami a másik oldalon eszmék forradalmából áll. A világháború tehát, melyet úgy fogunk fel, mint az emberiségre rászakadt jelenséget, egyszerre anyagi és szellemi kérdés, és hatásának igaz körvonalakban való bemutatása csak akkor követelheti meg magának az igazságkutatás nevét, hogyha mind a két oldalról megkapja a maga teljes és lehetőleg elfogulatlan megvilágítását.

Erre a célra tör e könyvnek egységes munkában egybeforrt minden munkatársa. Erre a világitásra állítottuk be azt a nagy tükröt, amelynek kettős lapját most a világháború eseményének elválasztó ormáról akarjuk az olvasónak fölmutatni. Mindnyájan a kép teljességére törekszünk, ezért a jog és gazdaság összeütközései, valamint a szellemi és anyagi erők meg-
 rázó túsája a modern gazdasági élet összes rétegein át igyekvésünk szerint

föltáratnak. Igyekvésünk arra törekszik, hogy a legnehezebben megközelíthető gazdasági alakulatok is beleillesszessenek ebbe a megvilágított körzetbe. Ugyanazt az aknát mélyítjük le a földbirtokpolitika mindig rendkívüli jelentőségű jelenségeibe, mint a nyersanyagkérdésnek, mely éppen a világháború után nyerte meg világjelentőségét, a föltárásaiba. így szálunk le abba a szövevényes rétegbe, mely egyszerre bámulatraméltó műszaki haladás és millió ember sorsát eldöntő szociálpolitika, tudniillik az ipar világfejlődésébe. A közlekedési eszközök naponként tapasztalható hihetetlen fejlődése és az a viszony, amely e látszólag csupán műszaki kérdés és az egyes államok gazdasági berendezkedése, sőt társadalmi kiforrása között láthatatlanul fennáll és a világháború által egymást siettetve szövődik: képezi föltárássunk következő tárgyát. A világkereskedelem és ezt a nagy és bonyolult hálózatot a legfinomabb szálakkal beborító hiteljelenségek következnek fölemelkedő sorrendjükben és naponként megújuló váratlanságukban munkánk során. Vizsgálatunkat és ezzel a könyvet a háború utáni nemzedék minden tagját naponként leginkább izgató főfő probléma, a pénz sorsa és misztériuma zárja be, amely egyben alkalom arra, hogy végül a világgazdaság mai legvégső kialakulását egyetlen átfogó tekintettel még egyszer magunk elé idézzük.

Ha becsületes munkánk azt a megértést találja a magyar olvasónál, melyet várunk, akkor igaz törekvésünk és együttes buzgólkodásunk elérte célját: a Világtükör tiszta és maradandó képet fog adni mindazoknak, kik bátrak ahhoz, hogy az igazságba beletekintsenek.

Munkánkat akként osztottuk be, hogy ez áttekintő bevezetés után Bállá Antal (II.) e nagy megrázkódásnak a gazdasági eszmékben mutatkozó változásait tárja elénk. Ifj. Leopold Lajos (III.) széles ecsettel festve bemutatja azt a megrázó képet, amelyet a világháború után a világ gazdasági élete mutat, a földült szántóföldtől kezdve az árupiacok széttépéséig. Utána Fellner Frigyes (IV.) pontos számításokat ad arról, hogy mibe került az emberiségnek a világháború. Ezután következnek a földbirtokpolitikának, az ipar- és szociálpolitika világfejlődésének, valamint a közlekedéspolitikának átalakulásai ifj. Leopold Lajos, Fenyő Miksa és Neumann Károly (V., VI., VII.) tollából. A könyv harmadik negyedét a hitelpolitikának és a pénz sorsának ismertetése képezi (VIII. és IX.), mely együttes munkája Koós Zoltánnak és Hegedűs Lorántnak. Végül „Világgazdaság“ címen (X.) Balla Antal nyújt összefoglaló képet, ami által munkánk teljessé lesz.

A VILÁGHÁBORÚ HATÁSA A GAZDASÁGI ESZMÉKRE

ÍRTA
BÁLLÁ ANTAL

VILÁGHÁBORÚ nyomán támadt eszmei zűrzavarból három új nagy forradalmi irány bontakozott ki: az orosz kommunizmus, az olasz fasizmus és a német nemzeti szocializmus. Mind a három mélyrehatóan átalakította a gazdasági életet. Mindhárom szemlélet hallatlanul érdekes. Az orosz bolsevisták földig lerombolták a cári Oroszország egész gazdasági felépítményét és a világtörténet legvéresebb, forradalma után megteremteni akarták az új gazdasági rendet, melyet ők kommunizmusnak neveznek, de amely a valóságban államkapitalizmus. Az olasz fasiszta forradalom nem ment el ennyire a végsőikig; megsemmisítette ugyan a gazdasági liberalizmust, béklyókba verte a szabad versenyt, de nem nyúlt hozzá a magántulajdonhoz, hanem mindent rendszabályozott, majd a tőkét és munkát kényszer-szervezetekbe próbálta tömöríteni. A harmadik német birodalomban az államhatalom főleg a gazdasági élet forgalmi szférájára tette rá a kezét; nem forgatta fel a magántulajdont, nem szüntette meg a piacot, de szigorúan felügyel a termelésre, központilag szabályozza a nyersanyagelosztást, irányítja a lakosság élelmiszerellátását is.

Az elmúlt évszázad uralkodó gazdasági eszméjét, a gazdasági liberalizmust és az azon felépült tőkés termelési rendet mindig bírálták és támadták, de sohasem zúdult rá a támadásoknak olyan özöne, mint napjainkban. A világ két nagy pártra szakadt: az individualizmus és a kollektivismus pártjára. Oroszországban kollektivisták kísérlet folyik, Olaszország, Németország, Portugália az úgynevezett korporációs rendszerre tért át, Európa két vezető nagyhatalma, Nagy-Britannia és Franciaország viszont továbbra is ragaszkodik a múlt században kipróbált gazdasági elvekhez. A gazdasági elzárkózást, az önellátási mániát hasztalan ostromozzák a világ legkitűnőbb közgazdasági tekintélyei. A gazdasági szabadság klasszikus földjén, az Északamerikai Egyesült Államokban Rooseveltnél elnök

negyedik esztendeje kísérletezik az állami tervgazdasággal. Minden elfogulatlan szemlélő kénytelen megállapítani, hogy a gazdasági liberalizmus és a tőkés termelési rend egykor oly hatalmas terebélyes fájáról lecsapkodtak igen sok ágat. De a kapitalizmus nagyon mélyen beeresztette gyökereit az európai és az amerikai kultúrába. Vájjon ez a hatalmas gyökérzet hajt-e még új ágakat?

Mielőtt ezeket az új gazdasági eszméket és általában a világháborúnak a gazdasági eszmékre való hatását részletesen ismertetnénk, vegyük futólag szemügyre azokat az eszméket és általános nézeteket, amelyek a francia forradalomtól a világháborúig terjedő korszak gazdasági történéseit mozgatták.

A GAZDASÁGI SZABADELVŰSÉG.

A felvilágosodási kor nagy szellemi forradalma a gazdasági eszméket, a gazdálkodás céljáról alkotott fogalmakat is teljesen átalakította. A XVIII. század gondolkodói nemcsak a politikai, hanem a gazdasági élet területén is követelték az egyes ember minél szabadabb érvényesülését és jogait. Ezt a jelenséget nevezik individualizmusnak. Hogyan keletkezett az individualizmus? A szellemi életnek ezeket a jelenségeit végső gyökerekig ki-nyomozni igen nehéz feladat, szinte lehetetlenség. A nagy koreszmék úgy keletkeznek, mint a tenger áramok; egyszer csak feltámadnak, megerősödnek, ellenállhatatlan erejük, korlátlan tekintélyük van, társadalmi mozgató erőkké válnak, azután elgyengülnek, végre megsemmisülnek. Az individualizmusnak több forrása van, mint a természetjogi iskola, az angol puritánizmus; megtaláljuk az individualizmus elméletét Hugó Grotius jogelméletében, Hobbes, Locke, Kant filozófiájában, Rousseau tanításaiban.

A gazdasági nézetek átalakulása szoros kapcsolatban van a kornak megnövekedett gazdasági szükségleteivel, a forgalomnak, a termelésnek új eszközeivel. A céhek a nagyipari termelés korában nem állották meg helyüket, a földesúri hatalom lassanként nyűgévé lett a mezőgazdasági termelésnek. A politikai és a vallási felszabadulás után a gazdasági felszabadulásnak is szükségképpen be kellett következnie. Az a felfogás lesz a XVIII. század végén általánossá, hogy a gazdasági tevékenységnek egyetlen célja van: az egyes ember jólétének emelése, mert az egyes ember jóléte a társadalom jólétét is jelenti. Az állam célja — az individualizmus szerint — pusztán a rend fenntartása és a védelem; az állam rendőr, bíró, hadsereg, semmi más, legkevesébbé üzleti vállalkozó. El kell tehát háritani azokat az

akadályokat, amelyek az egyes ember gazdasági tevékenysége elé gördülnek. Ezek néhány szóval a gazdasági liberalizmus (individualizmus) követelményei.

A gazdasági liberalizmus követelményei voltak a jobbágyság felszabadítása, a céhek megszüntetése, a kiváltságok eltörlése és a kereskedelem és forgalom akadályainak az a csökkentése vagy teljes megszüntetése, amely Angliában a századfordulón. Franciaországban a forradalom alatt, Nyugat-Európa legtöbb országában pedig a század első évtizedeiben következett be. Franciaországban a forradalom szüntette meg egy csapásra a jobbágyságot, Poroszországban Hardenberg és Stein báró 1807-iki reformjai vetettek véget a jobbágyi kötelezettségeknek és önálló földtulajdonosokká emelték a porosz parasztság százazzeit. Magyarországon ez a reform csak jó későn, 1848-ban következett be. A liberálisok követelték még, hogy a föld szabad árucseré tárgya legyen, mindenkinek adják meg a költözködés szabadságát. Minthogy szerintük az állam legkevésbé alkalmas arra, hogy az egyesek jólétét munkálja és csak az egyes ember munkája, vállalkozó kedve, kezdeményező képessége lehet minden egészséges fejlődésnek az alapja, a teljes iparszabadság megvalósítását hangoztatták. Általában az individualista kornak sokkal több érzéke volt az anyagi érdekek iránt, mint az azelőtti koroknak.

Elméletileg a gazdasági liberalizmus eszméjét John Locke angol bölcsészig vezethetjük vissza. A gazdasági irodalomban és a gyakorlati életben is a legnagyobb úttörői a francia fiziokraták: Quesnay és Turgot, első nagy rendszerzője és a liberális gazdasági iskola megalapítója a skót Smith Adám, a „Wealth of Nations“ című, 1776-ban megjelent művével. A francia fiziokraták érdemei rendkívül nagyok. Quesnay doktor és Turgot XVI. Lajos minisztere, intézték az első nagy és hatásos támadást a merkantilizmus ellen és forgatták ki sarkaiból Colbert egész rendszerét, az államhatalommal összetestvériesített közgazdaságot. A túlságba vitt iparpártolással szemben ők hangoztatták először a földművelés fontosságát, majd kimondták, hogy a magántulajdon szent, a gazdasági erőket szabadjára kell engedni, az egyén szabadon érvényesüljön a gazdasági életnek egész területén. Mercier de la Rivière-től származik a híres „laissez faire“, „szabad cselekvés“ elve, az egész szabadkereskedelmi iskola későbbi jelszava.

Smith Adám, kinek főművét a emberi értelem legnagyobb alkotásának nevezték, mélyen gondolkodó, rendkívül nagyképzettségű elme volt, ismerte a gazdasági történetet, mélyrehatóan foglalkozott korának a gazda-

sági napi kérdéseivel. Mint empirikus gondolkodó, a tényekből, az élet valóságaiból vezette le megállapításait. Stílusa közvetlen, elegáns, könnyen érthető és részben ez rendkívüli hatásának a magyarázata. Könyvében felsorolt példái gazdagok és a gyakorlati életből vannak véve. Abból az alaptételből indul ki, hogy minden vagyon egyetlen forrása a munka s ő fejt ki először szigorúan tudományos alapon a munkamegosztás jelentőségét.

A gazdasági életnek minden kérdését sorra véve, egymásután tárgyalja a termelés, a forgalom kérdéseit, megvilágítja azt a kérdést, mi a termelői munka, a gazdaságilag nem termelő tevékenységgel szemben, megalkotta a nemzetközi kereskedelem első elméletét. Smith a fiziokraták szellemes elméleteiből és a még szétfolyó tanításaiból megeremtette a közgazdaságtudományt. Naturalista és optimista még ugyanúgy, mint Quesnay, vagy Turgot, akiknek a megállapításaiból sokat átvett. Az egyénből vezeti le a közgazdaságot és a legteljesebb szabadságot követeli a gazdasági erők számára.

Smith Ádám híres tétele a következő: „...miután a kiváltságok és megszorítások egész rendszere teljesen kiküszöbölődött, a természetes szabadság világos és egyszerű rendszere magától helyre áll. Minden ember, amennyiben nem érti meg az igazságosság törvényét, egészen szabadon követheti a saját érdekét, azon a módon, mely neki megfelel és végezheti munkáját, gyűjthet tőkét, versenyre kelve más emberrel, vagy embereknek más osztályával“. A kormányt — mondja tovább Smith —, olyan kötelezettségekkel terhelik, amelyek, ha megpróbálja őket teljesíteni, számtalan csalódásnak teszik ki és tökéletes véghezvitelükhöz semmiféle emberi bölcsesség vagy tudomány nem lehet elegendő ...

Az állami be-nem-avatkozás elméletét, amelyet később Mill Stuart és Herbert Spencer fejtettek ki részletesebben, először Smith Ádám fektette le tudományos alpra. Eszménye a magánvállalkozás és csak azokat a gazdasági szerveket helyesli, amelyek a társadalom spontán elhatározásának köszönhetik létüket. Smith Ádám az állami beavatkozás ellenfelei számára az érveknek szinte egész tárházát szolgáltatja. A kormányok mindig és kivétel nélkül mindenütt elpocsékoló! a társadalom javainak — írja — és ennek a jelenségnek okai sokfélék. A legfőbb ok az, hogy a kormányok azt a pénzt költik, amelyet más szerzett, amelyért más dolgozott meg. Az állam a legrosszabb adminisztrátor, mert közegei, akik nincsenek közvetlenül érdekelve az igazgatásban, hanyagok és tékozlók. Ha állami kezelésbe adnák a földeket — írja Smith —, a negyedét sem hoznák meg mos-

tani terméküknek, az állami funkcionáriusok hanyag, drága és lelkiismeretlen kezelése miatt. De Smith mégsem doktrinér és sohasem általánosít. Világos meglátása, józansága megóvták őt minden szélsőségtől, nem látja mindenütt feleslegesnek az államhatalmat. Az államnak megvan a saját terrénuma, mint az igazságszolgáltatás, a honvédelem; sőt az állam még intézményeket is tarthat fenn, ha azok a közcél szolgálják. „Az állami beavatkozás általános elv nála, de nem abszolút szabály“ — írja egyik kritikusa, Rist, kiváló francia közgazdász. Valóban nem elvakult individualista, minden szabály alól van nála kivétel.

A vámkérdésben Smith Adám a fiziokraták tanítványa: haszontalanak, ártalmasnak tartja a védővámrendszert, de józansága itt is megóvjja a túlzástól. Azt ajánlja, hogy fokonként léptessék életbe a szabadforgalmat és megengedhetőbbnek tartja az ügynevezett pénzügyi vámokat. Az angol kormányok később, 1846 után, amikor az összes tiltó, behozatali, kiviteli és egyéb vámokat eltörölték, Smith Adám vámpolitikai tanítását követték.

Smith Adám tanításai hatalmas közgazdasági irodalomnak adtak életet, amely részben éles kritikája, részben továbbfejlesztése az ő zseniális meglátásainak. Ellenfelei közül többen megpróbálták vele szemben megvédeni az elavult merkantilizmust, majd jött nemsokára Müller Adammal az élén a német konzervatív és romantikus iskola, amely az egész gazdasági liberalizmust tagadta és vissza akarta varázsolni a letűnt középkort. Smith főműve igen nagy hatással volt korának államférfiakra, amit abból magyarázhatunk, hogy azokat a gazdaságtörekvéseket, célokat foglalta össze tudományos rendszerbe, amelyek éltek a lelkekben. Nagy hatása volt elsősorban az ifjabb Pitire, a napóleoni kor korlátlan tekintélyű és nagyhatalmú angol premierjére. Az ő tanításaiból merített ihletet a porosz reformkor két nagynevű államférfia, Stein és Hardenberg.

Smith tanításainak ezzel a rövidke ismertetésével bemutattuk a gazdasági liberalizmus egész eszmei lényegét. A nagy angol rendszerező tanításait tovább fejlesztették nagyszámú angol és francia epigonjai. Angliában elsősorban Ricardo érdemel említést, aki megtoldotta Smith rendszerét az áruérték és a földjádék kifejtésével. Franciaországban a legnagyobb követője Jean Baptiste Say, Napóleon gazdasági tanácsadója, a fogyasztás tanának szerzője. Ehhez az iskolához tartozik még Malthus, a sokat támasztott népesedési tan elgondolója, és befejeződik, egyúttal csúcspontját éri el a szélső gazdasági liberalizmus Mill Stuart hatalmas nagy rendszerező

művével, amely azonban a gazdasági liberalizmusnak már sok tekintetben revíziója.

A gazdasági liberalizmusnak egyik igen nagyjelentőségű ágazata a német List Frigyes „Nemzeti gazdasági rendszere“. List elgondolásának korszakos jelentősége abban volt, hogy a nemzeti öntudat felébredése után ő az első, aki a tisztán nemzeti szempontokat és célokat összeegyeztette a gazdasági liberalizmus új termelési rendjével. Abból a tényből indul ki, hogy Angolország fejlett iparával, a tengerhajózás és kereskedelem monopóliumával olyan megsemmisítő gazdasági fölényre tett szert, hogy Európa öntudatos népeinek védekezniök kell ellene, és le kell mondaniok a korlátlan gazdasági forgalom elvéről. List nem ellensége a gazdasági liberalizmusnak, szerinte is szükség van szabadságra, ő is teljes egészében elveti a merkantilizmust, de világveszedelemnek tartja azt, hogy az egész kereskedelem, ipar, tengerhajózás egyetlen nemzet kezében összpontosuljon. Nincs igaza — szerinte — a Smith-féle iskolának abban, hogy a nemzetek anyagi boldogulásához nincs szükség egyébre, mint munkára, szorgalomra, takarékoságra, intelligenciára; a vagyonosodás nagy mértékben függ a polgári intézményektől, a törvényhozás és a kormány működésétől. Mi tehát a teendő? A nemzeti individuumok egyesüljenek nemzeti társadalommá, szerves egésszé és mondjanak le a szabad kereskedelem hangzatos elvéről, védjék meg ésszerű védővámrendszerrel a saját nemzeti termelésüket. „A védővámrendszer — mondja List —, melyről az állították, hogy spekulatív fejek találmánya, természetes következménye a nemzetek ama törekvésének, hogy biztosítást nyerjenek saját fennmaradásuk, befolyásuk, vagy hatalmi fölényük számára.“

List korántsem túlzó védővámos; bizonyára a legélesebben elítélné a mai gazdasági autarkiát és az elzárkózás politikáját. Azt mondja többek között, hogy a túl magas védővámok, ha azok minden idegen árut kizárnak a hazai piacról, a nemzetet lanyhaságra, tunyaságra szoktatják. Az ő vámai az úgynevezett nevelővámok és mérsékelni kell őket, mihelyt a nemzeti ipar annyira fejlődött, hogy olcsón és kielégítő mennyiségben tud termelni. List eszméi is nagy hatással voltak korára, ámbár ez a hatás korántsem vetekedhetett Smith Ádáméval; tanításai csak később hatottak, 1871 után, a politikai és a gazdasági imperializmus korában, amikor a szabad kereskedelmi irány egész Európában aláhanyatlott.

Nálunk, Magyarországon a gazdasági liberalizmus első felvillanását egy igen kiváló, de a maga korában nem sokra becsült közgazdasági író, Ber-

zeviczy Gergely közgazdasági munkáiban szemlélhetjük; ő Smith Ádám első magyar tanítványa. A XIX. század első évtizedében szomorú, kilátástalan viszonyok között hirdette, hogy Magyarország és vele együtt Közép-Európa felvirágzását csak a szabadkereskedelem, a régi monopóliumok s egyéb gazdasági megkötöttségek megszüntetése segítheti elő. Gróf Széchenyi István eszményképe a gazdag és rohamosan vagyonosodó Anglia, ahol minden gazdasági és technikai alkotás egyéni vagy társadalmi kezdeményezésből született meg. A nemzetgazdaság forrása szerinte is az emberi munka, amelynek fokozására a hitel, a közlekedés és akadálytalan forgalom szükséges. Minden mesterkéltséget el kell törölni, ami a kereskedelem, a közlekedés, az ipar fejlődését megakaszthatja. Az emberi ész, szorgalom, a munka — ezek azok a tényezők, amelyek vagyonosabbá tehetnek bennünket. Sok egyéb erkölcsi tanítása mellett ugyanazt hirdette, amit az angol szabadkereskedelmi iskola: csak a szabadság, a szabad föld, szabad birtok a sikeres gazdálkodás sarkköve; ezért a váltójog megteremtése, az ősiség megszüntetése, az egész gazdasági életnek, legelső sorban a pénzügyeknek új alapokra helyezése lehet csak az új Magyarország megteremtésének kezdete. Mintaképe Anglia, és az a nagy eszmény lebeg előtte, hogy Magyarország önerejéből, tisztán az egyesek öntudatos erőfeszítésével, megfeszített, tervszerű munkájával emelkedhetik fel Kelet-Európának mintaszülőföldjévé.

Kossuth Lajos ugyanabban az eszmekörben élt, mint Széchenyi, ugyanúgy akarja az ország gazdasági felvirágzását, mint ellenfele, azzal a különbséggel, hogy ő erősebben politikus. Kossuth kezdetben smithiánus ugyanúgy, mint Széchenyi, később azonban List Frigyes munkáinak és személyes ismeretségük hatása alatt eltért a védővamos irányzat felé.

A gazdasági szabadság egész Nyugat-Európában végleges diadalt aratott és a múlt század hatvanas, hetvenes esztendeiben érte el csúcspontját. A középkori eredetű kiváltságok utolsó maradványai is eltűntek, a testületi, állami és egyéb megkötöttségek lassanként mindenütt megsemmisültek. Magyarországon a Bach-rendszer az erősen liberális szellemű 48-as törvényhozás összes gazdasági rendelkezéseit végrehajtotta, az ősiség megszűnt, megalakult a pesti tőzsde, létrejöttek a kereskedelmi kamarák és megépülnek első nagy vasútvonalaink. Angolországban a harmincas esztendő végén Cobden Richárd gyáros és a szabadkereskedelem apostolainak felléptével valóságos liberális forradalom kezdődött. A liberálisok szívós, kitartó munkával és szinte páratlan erejű agitációjukkal letörték a konzer-

vatív körök ellenállását és az angol törvényhozás 1846-ban eltörölte a gabonavámokat. Végleg győzött a manchesterizmus, amelyről ellenfelei még ma is azt hirdetik, hogy lelketlen, kíméletlen gazdasági materializmus volt, holott nem az. Cobden és barátai előtt nagy eszményi cél lebegett: azt hitték, hogy a vámhatárok ledöntésével és a szabadkereskedelem megalapozásával megszilárdítják az egyetemes békét, mert, ha a népeket kölcsönös árucserre köteleik kapcsolják össze, lehetetlenné lesz a háború.

A gazdasági szabadság szárnyakat adott a gazdasági erőknek. Megépültek a 30-as, 40-es években Európa első vasútvonalai és a vasabroncsok rövid néhány évtized alatt behálózta az összes kontinenseket. Közben megindult Amerika és Európa között az első gőzhajó, feltalálják a távirót és a 60-as évek végéig lerakják az Atlanti-óceán alá az Európát Amerikával összekötő első kábelvonalat. A belső vámfalak, amelyek a francia forradalom előtt a nemzeti államokat is kis gazdasági egységekre szaggatták, mindenütt leomlottak, legelőször Angolországban, azután Franciaországban. Németországban megalakult Friedrich List kezdeményezésére a Zollverein, majd lassanként megvalósul a Németbirodalom gazdasági egysége, amelyet megkoronázott I. Vilmos császár és Bismarck nagy műve 1870-ben. Az okszerű talajművelés és a mezőgazdasági gépek alkalmazásával hatalmas arányokban emelkedett a földművelés hozadéka is. A gazdasági szabadelvűség tanításait a tények mindenütt igazolták. A forradalmak lezajlása után az ipari fejlődés minden európai országban szinte szédületes arányú és valóságossá vált az angol utilitarista iskola nagy gondolkodójának, Benthamnak kívánsága: az emberiségnek több és több szükségletét elégítették ki folyton olcsóbban. Igaznak bizonyult lassanként a gazdasági liberalizmusnak az az elve is, hogy a teljes szabad forgalom mellett tudja csak a vevőközönség szükségleteit mennél jobban és olcsóbban kielégíteni. Az egész gazdasági élet most már valóban vételből és eladásból áll. Az állam Nyugat-Európában közvetlenül alig szól bele a gazdasági tevékenységbe, csak megvédte az egyes embert a csalásoktól, a bántalmazásoktól és biztosította neki szabadságát és jogait, mint ezt Smith Ádám iskolája követelte. Nem túlzás egy történetíró mondása: régen az élet lét volt, a XIX. században üzlet.

A termelőeszközök a XVIII. század végétől kezdve Nyugat-Európában és Amerikában teljesen átalakultak. A kézimunkából gépmunka lett, a régi céhrendszer kicsinyben való és minőségi termelése tömegtermeléssé

lett. Most már nem az áruk minősége elsősorban a fontos, hanem tömege: minél gyorsabban, minél több szükségletet kielégíteni. Megalakulnak a hitel első nagy szervezetei is az XIX. század első felében. A gazdasági szabadság nemcsak a termelési eljárásokat alakította át, hanem ugyanakkor összevázta azt az európai társadalmat, amely a francia forradalom korában több, mint ezeréves múltra tekintett vissza, tönkretette a történelmi Európát, megsemmisítette a középkor és az újkor rendekbe tagolt, megkövesült társadalmát és mindezek helyén egy meglehetősen folyékony, szakadatlan mozgásban, állandó hullámzásban levő társadalmi állapotot teremtett. És átalakította ezzel kapcsolatban az életideálokat, az élet céljáról, rendeltetéséről alkotott fogalmakat is, megteremtette azt az új életeszmet, amely egészen máig legtisztábban az utilitarista és abszolút gyakorlatias lelkiségben: az amerikanizmusban fejeződik ki.

Vegyük most már szemügyre, milyen új eszmei erők, milyen tanok, nézetek lépnek fel a gazdasági liberalizmussal szemben és mi ezeknek a jelentőségük a XIX. és XX. századnak a gazdasági élettel kapcsolatos társadalmi mozgalmában?

A GAZDASÁGI SZABADELVŰSÉG ELLENHATÁSAI.

A gazdasági liberalizmus ellenhatásait nehéz volna egyetlen okból megmagyarázni. Sokan rögtön kezdetben csalódtak benne, mert nem hozta meg a boldogabbnak ígért jövőt, azok a foglalkozási csoportok pedig, amelyek a szabadverseny következtében károkat szenvedtek, érthető módon gyűlölték, mint a tönkrement kisiparosok és a jobbágyfelszabadítás miatt kárt szenvedett nagybirtokos osztály. A gazdasági szabadelvűség az ellene támadt reakciót mindenütt legyőzte és a régi rend legkonokabb ellenfelei is, akarva, nem akarva, beleilleszkedtek az új életformákba, de rögtön meg is szervezkedtek ellene. A gazdasági szabadelvűség ellenhatásai közül elsősorban a bukott feudalizmus kiváltságosainak megszervezkedése, a konzervatívizmus az első. Utána a szocialista (kollektivista) reakció, majd a katolikus egyház reakciója következik, majd fellépnek a század végefelé a szociálreformerek, a szövetkezeti mozgalom apostolai, és a liberális gazdasági rend ellen lázadtak fel az anarchisták is.

A konzervatívok, akik túlnyomólag a régi történelmi nemesség és a főurak soraiból kerültek ki, részint elvesztett hatalmukat fájlalták, részint az államról és társadalomról alkotott fogalmaik állottak legélesebb ellentét-

ben a diadalmas új világrenddel. A konzervatívok a legerősebbek s a legtudatosabbak Németországban voltak, ahol mindjárt a Stein—Hardenberg-féle reformok után megszervezkedtek, hogy megkössék a liberális gazdasági haladás kerekét. Nagykészségű és igen hatásos toliforgatójuk akadt Adam Müller személyében, aki az „államművészet elemeiről“ szóló, 1808-ban megjelent nagyobb művében éles támadást intézett a smithiánizmus ellen. Müllernek a legfőbb érvelése az, hogy a gazdasági individualizmus a társadalmat alkotó elemeire bontja szét, minden kedélyt, lelkiséget, vallást kiszorít az államéletből, a társadalom régmúltba nyúló vérségi kapcsolatait széttépi, a szeretetet, a bizalom szellemét és ezzel együtt minden nemesebb érzelmet összetör, eközben magát az ipart és a kereskedelmet a véletlen játéklabdájává teszi. Müller kritikája erősen pietista ízű. A feudálisoknál, akik hajdan nem a legemberségesebben bántak jobbjáikkal, amikor a haladó idők a rendiséget lehengettek, felébredt az atyáskodás szelleme. Müller és a porosz konzervatívok a gazdasági szabadelvűségnek főleg az államról való tanításait támadták. Az állam náluk az egyetlen lehetséges életformát jelentette. „Az állam — írja Müller — nem csupán iparos, kereskedő, biztosító intézet, vagy merkantilista közösség; bensőséges kapcsolata ez a nemzet egész belső és külső életének, ez teszi nagy, energikus, végtelenül mozgékony és eleven egésszé.“ Müllernek ez a jellegzetes mondata a mai, III. Németbirodalomnak az államról vallott nézeteit tükrözi vissza.

Kidolgozott, konkrét gazdasági programjuk a konzervatívoknak nem volt, de valamennyien egyhangúlag hangoztatják, hogy az iparosodás társadalmi veszedelem, emberhez méltó fő gazdasági foglalkozás, elsősorban a földművelés, csak a mérsékelt, a szoros és nélkülözhetetlen szükségleteket kielégítő kisipart pártolják, a nemzetközi munkamegosztásról szóló tant, amely a világgazdaságnak az alapja, mint ártalmasat és hamisat, elvetik. Ugyanígy elvetették a klasszikus gazdasági iskola áruértéktanát is, s Müller azt követeli, hogy az ipar gyors fejlődése elé akadályokat kell gördíteni, hogy a földművelés vezető szerepe a gazdasági életben megmaradjon. Elvetik a konzervatívok a liberális gazdasági iskolának azt a tanítását is, hogy minden ország lehetőleg csak azt termelje, amire természeti adottságai képesítik. Ők már akkor követelték a hazai határokon belül levő gazdasági erők lehető kihasználását, amit ma autarkriának nevezünk.

írásaikat, kidolgozatlan programjaikat, ámbár a társadalmi különbségek hívei, bizonyos keresztényies emberszeretet hatja át. Ezt látjuk Müllernél és két másik hatásos konzervatív írónál: Ludvig von Hallernél, Stahl-

nál, kik valamennyien lépten-nyomon panaszkodnak, hogy a gazdasági individualizmus felborította az élet összhangját, mert kiszedte a népet földesurainak gyámsága alól és védtelenül kiszolgáltatta a nagyipari vállalkozók kénye-kedvének. A gazdasági liberalizmus — az ő felfogásuk szerint — lelketlen materializmusával a pénzt tette meg a társadalom ragasztékának és ezzel megsemmisítette azt a nagyszerű lelki köteléket, amely a céhbeli mesterlegényt gazdájával, a jobbágyot pedig földesurával összekapcsolta.

Többnyire jól és lendülettel megfogalmazott írásaiknak az 50-es 60-as esztendőig meglehetősen nagy hatásuk volt, főleg Poroszország junkertársadalmában. A porosz junkerek, akiknek az ötvenes években már Bismarck a vezérük, az ipari fejlődésért vezérükkel együtt nem nagyon lelkesedtek, de a német nagyipar hatalmasarányú kifejlődését megakadályozni nem tudták. Később, 1871 után, amikor látták, hogy a német ipar a világhatalmi politikának egyik eszköze, már nem is ellenezték. Németország ipara, kereskedelme a század 30-as éveitől kezdve folyton nőtt, 1871 után pedig ropant arányú, Amerikáéra emlékeztető haladást mutat. A konzervatív szellem, miután a gazdasági életben nem ért el hatást, a politikába szorult, ahol a konzervatívok megtartották uralmukat és befolyásukat az államügyekre egészen az 1918-i összeomlásig.

A gazdasági szabadelvűségnek a konzervativizmus után sokkal nagyobb fontosságú ellenhatása az, amelyet általában szocializmus (kollektívizmus) néven ismerünk. A gazdasági liberalizmus az alsóbb néposztályok sorsára és életmódjára gyakorolta a legelhatározóbb befolyást. Egy folyton növekvő, új foglalkozási csoportot — osztályt — teremtett meg, a bérmunkások osztályát, amelyet a hűbériség kora nem ismert. Számuk, a gépek alkalmazása és a gazdasági forradalom kezdete óta, nőttön nő és a nagyipari központokban néhány évtized alatt hatalmas tömegek verődtek össze. A régi céhalkotmány az ipari forradalom korában már a múlté és a bérmunkás és a munkaadó viszonyát szabad elhatározásból megkötött szerződés szabályozza. Az ipari munkásság már a liberális korszak kezdetén elégedetlen, forradalmi elem, amely szinte önként kínálkozott arra, hogy megszervezzék és a század új hatalmi tényezőjévé emeljék. A munkások megszervezkedését, bérharcaikat, sztrájkjaikat, sorsuk javítására irányuló törekvéseket, Werner Sombart után, társadalmi mozgalomnak nevezzük. Az az eszmetömkeleg, amelyet szocializmusnak (kollektívizmusnak) nevezünk, a társadalmi mozgalommal szerves kapcsolatban van, mert az ipari munkásság helyzete, megélhetésének problémái indították a század társa-

dalmi kérdésekkel foglalkozó kutatóit és gondolkodóit arra, hogy az újdonsült gazdasági rendet a legélesebb bírálat tárgyává tegyék.

A szocializmus, mint gondolat, nagyon régi, vissza lehet vinni Plátóig, a spártai államrendig, tehát az ókori Görögországig; az újkor elején Morus Tamás és Campanella a szocializmus előfutárjai, vagyis inkább megálmódói, de ennek a szocializmusnak a XIX. század szocialista ideológiájához és a vele kapcsolatos társadalmi mozgalomhoz nem sok köze van. Ezt már a merőben új viszonyok, a bérmunkások és a munkaadók ellentétei, a gazdasági liberalizmus és a tőkés termelési rend kritikája teremtették meg. Több irányát s vagy ötvenféle különböző ágazatát, válfaját lehetne megkülönböztetni. Egyik a tulajdonképeni szocializmus, amely megelégszik azzal, hogy a társadalom (állam) tulajdonába menjenek át az összes termelő eszközök, de a javak szétosztása továbbra is magánkézben maradjon, a másik a kommunizmus, amely egyformán elveti mind a termelésben, mind a szétosztásban a szabad rendelkezés jogát és mind a kettőt az államhatalomra ruházza. A szocialista gondolat XIX. századi első nagy úttörője a francia Saint Simon, ábrándos, excentrikus, szélső romantikus gondolkodó, akinek munkáiban sok zseniális és megkapó részletet olvashatunk. Saint Simon a szónak későbbi értelmében még nem szocialista, csak mint gondolkodó és kora gazdasági jelenségeinek megfigyelője, arra a végső következtetésre jut, hogy a gazdasági helyzeten — melyet ő anarchiának nevez — csak egy nagy tudatos, társadalmi összeműködés segíthet. A szocializmus előfutárja Owen angol gyáros is, aki Amerikában a munkaközösséggel is kísérletezett. „Utópista“ szocialistának tették meg Fourier-t, a falanszter-rendszer feltalálóját, de ő inkább a szoros társadalmi együttműködés és a szövetkezeti rendszer hirdetője, ami nincs is túlságosan ellentétben a gazdasági liberalizmus tanításaival. (Madách utána rajzolta meg „Az ember tragédiája“ falanszter-jelenetét.)

Az úgynevezett utópista szocialisták kritikájának az a lényege, hogy a gazdasági szabadelvűség fokozta ugyan a termelést, teremtett új piacokat, ki tud elégíteni sokkal több szükségletet, mint a céhszerveletbeli termelés, de a társadalmi kérdést nem oldotta meg, ellenkezőleg, még jobban kiélezte és az egész társadalmat kizsákmányolók és kizsákmányoltak tömegére osztotta. Megsokszorozta az egyesek vagyonát — mondják a szocialisták —, de a tömegeket a legkétségbeejtőbb nyomorúságba döntötte. A kapitalista termelés sokkal teljesítőképesebb, mint a régi, ámde a magántulajdonnak az a nagy bűne van, hogy lehetségessé teszi embernek ember által való

kizsákmányolását. Nagyjából ezek a legfontosabb érveik. Ezért az összes szocialista rendszerek mind arra törekszenek, hogy megrendszabályozzák, ellenőrzésnek vessék alá a magántulajdont, a fontosabb termelőeszközöket pedig köztulajdonba vegyék.

A XIX. század legnagyobb hatású szocialista tanítása egy nagy összegező gazdasági, politikai és filozófiai rendszer, amelyet Marx Károly, a munkásmozgalom német irányának megalapítója alkotott. A Marx és Engels együttes szerkesztésében 1848. május 1-én megjelent kommunista kiáltvánnyal számítjuk az európai munkásmozgalom kezdetét. A marxizmusnak a XIX. század kultúrájában való nagy szerepe letagadhatatlan és hatása egészen a világháborúig tartott. Az azóta életrekelt nemzeti szocialista irányok — a német nemzeti szocializmus és az olasz fascizmus — annyira háttérbe szorították a marxizmust, hogy napjainkban már nincs túlnagy jelentősége. Lényege egész röviden megfogalmazva megtalálható már a Kommunista kiáltványban, a mozgalom kátéjában. Marx főműve a sokat idézett, de kevesek által olvasott „Das Kapital“, amely 1867-ben látott napvilágot. A kritika Marx nagy művét azóta szétszedte és kimutatta, hogy a nagy mester nem sok eredetiséggel dicsekedhetik, inkább összegezte és szélesenmegalapozott rendszerbe foglalta össze mások tanításait. Társadalomfilozófiája, az úgynevezett történelmi materializmus, amely szerint az összes történelmi jelenségek az egyes korok árucsereszonyainak eredményei, Condorcet francia filozófus eszméje. Az egész filozófiai marxizmus az értéktöbbletanon nyugszik, amelyet Marx Ricardótól vett át, de azt megfordította. Az értéktöbblet nem egyéb, mint a munkabér és a termelvény piaci ára közötti különbség. A vállalkozók nem fizetik meg a munkásnak a teljes értéket, amelyet az az áruba befektetett és így a munkásnak meg nem fizetett teljes béréből ered a vállalkozó profitja, ez halmozódik fel lassanként tőkévé és ennek folyománya az egyre nagyobbodó, majd mammutvagyonokká felduzzadt nagytőke. (Accumulationstheorie.) Marx, a Hegel-féle német bölcsészeti dialektika segítségével megkapóan vezeti le az alaptételből a többi összes tételeket. A tőke felhalmozódása következtében a munkásosztály koldussorba süllyed és végre minden vagyon, minden termelőeszköz néhány nagykapitalista kezében összpontosul. (Verelendungstheorie.) „A polgári társadalom gazdasági fejlődése természeti szükségképpen a kisüzem hanyatlására vezet... A termelőeszközök az aránylag kevészámú kapitalista és nagybirtokos monopóliumává lesznek“ — mondja a marxi szellemben készült erfurti program. „A polgári társadalom gazda-

sági fejlődése elkülöníti a munkást a termelői eszköztől és ninestelen proletárrá változtatja...” — Olvassuk szintén a német szocialisták erfurti programpontjai között.

A kritika már a háború előtt behorpasztotta a marxizmus időállónak hitt épületét, kimutatva igen sok állításáról, hogy azok önmagukkal ellenkeznek. A marxizmusnak legtöbb tételét, főleg a jóslásokat nem igazolta az idő. A Verelendungstheorie, vagyis az a tétele, hogy a kapitalizmus alatt a munkásosztálynak mind nagyobb és nagyobb nyomorba kell föl-tartóztatlanul lesüllyedni, teljesen megbukott. A munkabérstatisztikából, főleg 1890 óta ki lehet mutatni, hogy a munkásosztály javadalmazása szinte évről-évre emelkedik, a legnagyobbak a munkabérek a legkapitalistább államban, az amerikai Egyesült Államokban. A tőke felhalmozódásáról szóló tant hasonló módon megsemmisítették a tények és tapasztalatok. Igaz, hogy a nagyüzemek szaporodtak és rengeteg vagyon, óriási tőkék halmozódtak fel egyesek, vagy társaságok kezében, de közben szaporodtak a közép- és a kisüzemek is. A marxizmusból mégis igen sok haszna volt az európai és amerikai kultúrának. A szocializmusnak ez az erősen forradalmi iránya hívta fel mindenütt a figyelmet a munkáskérdésre és ez indította minden nyugateurópai országban a kormányokat és törvényhozásokat arra, hogy a munkásokat védő törvényeket megalkossák. A marxizmus kétségkívül a XIX. és a XX-ik századnak egy igen fontos, de múltóértékű jelensége. Marx tanítása a gazdasági szabadsággal szemben úgy jellemezhető, hogy az egyik tagadása a másiknak. Ezért az az állítás, hogy a marxizmus a gazdasági liberalizmusból ered és az egyik kiegészítője a másiknak, csak olyan körökben található hitelre, ahol a fogalmakkal nincsenek tisztában.

A XIX. és XX. század gazdasági eszméi közül említést érdemel a szocializmus angol iránya. A marxizmus Angolországba is behatolt, de az angol szellem ezt is, mint mindent, ami az európai kontinensről származik, kritikával és kételkedéssel fogadta. A 70-es esztendőkből tudományos társaság alakult Angliában, az úgynevezett Fábíán-társaság (Fábíán Society), amely a többi társadalmi kérdésekkel együtt a marxizmus tanításait is erős kritika tárgyává tette; így jött létre a szocializmusnak egy egészen sajátos angol iránya. Az angol szocializmus elismeri a marxizmus kritikái (negatív) részét; egyetért a marxistákkal abban, hogy a gazdasági szabadságon felépült kapitalista gazdasági rend nem jó és megjavításra szorul, de elveti a marxizmus pozitív programjának jelentékeny részét. Ellene van először is minden forradalmiságnak, és a gazdasági viszonyok megjaví-

tását a természetes evolúcióra bízta, nem bántja a vallást, érintetlenül fenn akarja tartani a családi intézményt.

A XIX. század igen sok gazdasági eszmét termelt. Nem mind tagadása a gazdasági liberalizmusnak; igen sok csak a gazdasági viszonyok megjavítására irányuló törekvés és összeegyeztetése a tőke és a munka ellentéteinek. Ilyenek a francia kooperációs mozgalom, a szövetkezeti mozgalom, az agráriusok mozgalma. Az agráriusok nem voltak halálos ellenségei a gazdasági liberalizmusnak, de nagy és állandó érdekharcot vívnak az ipari és a kommerciális tőkével. A római katolikus egyház a 60-as esztendőktől foglalkozik komolyan gazdasági kérdésekkel, főleg a munkáskérdéssel. Az egyházi vezetők akkor kaptak először észbe, amikor Lassalle Ferdinand a német szociáldemokrata pártot megszervezte, s látták, hogy a munkástömegek átözoúlenek abba a másik táborba, amely nem másvilági boldogsággal, hanem földi jóléttel kecsegteti őket. Szinte korszakos jelentőségű Ketteler mainzi püspöknek 1864-ben megjelent Arbeiterfrage und Christentum című könyve, amelyben a munkáskérdést és a vallás kapcsolatait tárgyalja. Annyira igazat ad Lassallenak, hogy a nagy agitátornak „Eherne Lohngesetz“ néven ismert elméletét is elfogadja. A keresztény gazdasági mozgalom határozott formát és pozitív tartalmat csak későbbben kapott, akkor, amikor XIII. Leo pápának, a „Rerum Novarum“ című enciklikája megjelent (1891). Innét kezdve számíthatjuk a keresztényszocialista mozgalmat.

A keresztényszocializmus is támadja, nem egyszer kárhoztatja a nagytőkét és elítéli a gazdasági liberalizmust, de nem veti el a gazdasági individualizmusnak két legfontosabb fundamentumát: a szabadversenyt és a magántulajdont. A keresztényszociálisok főleg a munkásvédelmet sürgetik, legfőbb követelésük az, hogy a munkás megkapja munkájáért az illő bért.

A szabadelvű gazdasági iskola egyeduralmának hanyatlása Mill Stuart említett nagy művével kezdődik, aki először tett kísérletet a gazdasági individualizmus és a szocializmus összeegyeztetésére. Mill a tőke és munka áldatlan harcának kiküszöbölésére egész programot dolgozott ki; híve a szövetkezeti mozgalomnak és a kis paraszttulajdon megvalósítását sürgeti. Számos követői közül Angolországban Carnes, Franciaországban Chevalier a legnevezetesebb. A történeti iskola, melynek a német Roscher legnagyobb képviselője, már erősen kritikai álláspontot foglal el a gazdasági individualizmussal szemben, Wagner Adolf, az államszocializmus megalapítója a a legélesebben kárhoztatja „laissez faire“-elvet. Kétségtelen az, hogy a szá-

zad a gazdasági eszméknek, terveknek, ötleteknek olyan gazdagságát mutatja fel, hogy. a megelőző századok még csak nyomába sem léphetnek. Három nagy irányt különböztethetünk meg a XIX. század gazdasági eszméinek hullámsorozatában: a fő és uralkodó eszme a fiziokratákkal és Smith Adámmal meginduló gazdasági liberalizmus; a másik csoportba a gazdasági liberalizmus ellenhatásai, a különböző szocialista iskolák tartoznak; az eszmék harmadik csoportját a közvetítő irányok (keresztény. szocializmus, szövetkezeti mozgalom, szolidaritás stb.) alkotják.

A HÁBORÚ HATÁSA A GAZDASÁGI ÉLET RENDJÉRE.

A hadviselt országok a kivételes törvények alapján a háború szolgálatába állították a közgazdaság egész mechanizmusát. A közvetlen hatást néhány szóval így jellemezhetjük: a gazdasági élet elbürokratizálódott; az állam, illetve annak bürokratikus szervei vették kezükbe a termelést és ezeknek hatalmába került a javak elosztása, röviden: megvalósult máról-holnapra a kollektivisták régi álma és legfőbb követelése, a szükségletek számára való piactalan termelés. Ez kivételes állapot volt, amelyet az élet normális folyásának fennakadása kényszerített rá a hadviselő népekre, a gazdasági nézetekre mégis nagy hatást gyakorolt. Az állami központosítás rajongói, az etatizmus hívei, a marxisták örömjongva így kiáltottak fel: íme, a polgári állam maga megcsinálta saját elhatározásából azt, amit mi régen követelünk: irányítja a termelést és a szükségletek szerint ő osztja szét a termelt javakat!

Ezt az állapotot a háború folyamán még bírálni sem lehetett és nem volt szabad rámutatni arra, hogy a monopóliumok, a bürokrácia balkezesége és rosszakarata a termelésnek mennyit ártottak. A háborús gazdálkodás erkölcsi kárai szinte felmérhetetlenek. Meghamisította a háború elsősorban a munka morálját; a monopóliumokat élvezők munka és kockázat nélkül jutottak roppant jövedelmekhez; megzavarta az addig többé-kevésbé szilárd gazdasági nézeteket és az egész közgondolkodásra demoralizálólag hatott. Ami érthető, hiszen meg nem érdemelt jövedelmekhez juttatott egyeseket; végül megrontotta a kereskedelem erkölcsseit. (Árulerjítés.) A marxisták nem ok nélkül örültek. Az államhatalom szabta meg, ki mit fogyasszon, mennyit vásárolhat, sőt meghatározta azt is, ki mit termelhet. A világháborúnak ezeket a közvetlen hatásait nem részletezzük. Közvetett hatásai szinte óriásiak. Azok az új gazdasági rendszerek, ame-

lyeket az alábbiakban fogunk ismertetni, talán sohasem jöttek volna létre világháború nélkül.

Oroszországban közvetlen 1914 előtt mérséklődött a cári abszolútizmus, 1906-tól kezdve a kormányok egy nagyszabású földreformtervet hajtottak végre és úgy látszott, hogy a cárok országa megindult a lassú demokratizálódás útján. Ha nincs világháború, amely a fejlődésnek 1906-ban megindult folyamát más irányba téríti, lehetséges, hogy Oroszország néhány évtized alatt hatalmas, gazdag, demokratikus parasztszággá válik, Lenin, Trockij, Radek, Bucharin száműzetésben halnak meg, s ma nevüket sem tudjuk. A német császárság 1914 előtt megdönthetetlen hatalom volt. El sem képzelhető, hogy a világháború irtóztos csapása nélkül Németország 1871-ben megalapított belső rendje megváltozott volna. Ha nincs világháború, Hitler nevét nem ismerjük, a „dinamikus“ rendszerről fogalmunk sincsen. Ugyanezt mondhatjuk a mai fasiszta Olaszországról. Világ-felfordulás nélkül aligha van fasiszmus.

AZ OROSZ KOMMUNIZMUS.

Az orosz forradalom azok előtt, akik a titokzatos Oroszországnak történetét valamennyire ismerik, nem lehet rejtély. Carlyle, aki képzeletben a nagy francia forradalom minden rémségét átélte, a francia nemzet nagy drámáját úgy tárgyalja, mint történelmi szükségességet. Ez a megállapítás nagyjából Oroszországra is érvényes. Oroszország kormányformája az abszolútizmus volt, amelyet az 1916-i Duma-alkotmány csak némileg mérsékelte. A korlátlan hatalmú cárizmus részben a Bizáncból átvett ortodox kereszténységből, s még inkább az 1221-től 1480-ig tartó tatár uralomból származik. Amint a francia forradalmat a lezüllött királyi abszolútizmus idézte elő, ugyanúgy robbantotta ki a világháború a cári abszolútizmus rothadt, megfertőzött, aláaknázott talajából az 1917-i bolsevista felkelést. A történelmi példák mutatják, hogy a forradalom mindenütt az abszolútizmus terméke, ezt mutatja Franciaország története, a XVII. századi Angolország és Spanyolország is. Az ország szellemi élete, amely a XIX. század elején I. Sándor és I. Miklós cárok uralma alatt ébredt fel, a nyugat-európai eszmék hatása alatt elforradalmasodott. II. Sándor cár meggyilkolása óta a forradalmi irány egyre jobban megerősödött. Bakunin, Kropotkin. Neccsajev az orosz forradalom magvetői és már a kilencvenes évektől kezdve két Oroszország van: egy látható, földfeletti Oroszország, melyet

a cári bürokrácia kormányzott és egy láthatatlan, földalatti Oroszország, amely készült arra, hogy a másik Oroszországot, a földfelettit, az alkalmas történelmi pillanatban minden rendelkezésre álló eszközzel megdöntse.

A cári Oroszország társadalmi tagozódása a nyugateurópai országokétól eltérő. A középkorban nem volt meg a nyugateurópai értelemben vett rendiség és nem keletkezett az idők folyamán polgári osztály sem. Közvetlen a világháború előtt a népességnek csak 18.3 százaléka a város-lakó és 81.7 százalék a parasztságnak a falun lakó óriási tömege. Az ország iparosodását felülről a kormányok irányították és az industrializálódás a kilencvenes évektől kezdve gyors tempóban haladt előre. 1890-ben 720 ezer főre rúgott az ipari munkásság; 1900-ban már 1,600.000; 1913-ban 2,500.000; 1914-ben a hivatalos orosz kimutatások szerint pontosan 3,000.000. Ez kis szám Oroszország több, mint 170,000.000 népességéhez képest, de az ipari munkásság az országnak kitűnően megszervezett, elszánt, teljesen forradalmosított elemét alkotta.

Mint említettük, Oroszország közvetlen 1914 előtt a lassú demokrati-zálódás útján haladt. A Sztolipin-kormány, igen okosan, levonta az 1905-i véres forradalom tanulságait. Hogy újabb forradalmi kitérésnek elejét vegye, elhatározta, hogy a parasztságra fekteti az állami élet súlypontját és evégből felbontja a „Mir“-intézményt, az ősi faluközösséget és a parasztságnak mennél nagyobb tömegét földhöz juttatja. II. Miklós cár legnagyobb minisztere ezzel a gazdaságtörténetben szinte páratlanul álló földreform-mal végét akarta vetni az agráranarchiának és ugyanakkor elejét akarta venni egy újabb parasztforradalomnak. Számítása egészen helyes volt. A földhöz juttatott parasztságot az egyre szaporodó gyáripari proletáriátus ellen bármikor fel lehetett volna használni. A kormányok jelentékeny eredményeket értek el. 1913-ig a főúri nagybirtokoknak körülbelül 7 százaléka vétel útján parasztkézre jutott, s a parasztbirtokoknak több mint 47 százaléka lépett ki a faluközösség elévült intézményéből.

Ennek a fejlődésnek szegte a nyakát a világháború. Az eseményeket nem részletezzük. Az 1917-i márciusi forradalom, a Kerenszkij-féle forradalom a demokráciát proklamálta. A társadalmi reformerek lelkes csoportja abban a reményben ringatta magát, hogy meg lehet valósítani a demokráciát Oroszországban a háború kellős közepén. Azt hitték, hogy az orosz tömegek a demokratikus berendezkedésekre már érettek, de csakhamar csalódtak: minden rend és fegyelem felbomlott s alig néhány hónap leforgása alatt felülkerekedett az orosz forradalmi szocialisták balszárnya.

akiket 1905-ben Brüsszelben tartott konferenciájuk óta, ahol a mérsékeltet leszavazták, bolsevikieknek (többségieknek) nevezték.

A bolseviknek politikai és gazdasági nézetei ismertek voltak még abból az időből, amikor a mérsékelttől (a mensevikiektől) elszakadtak. Az 1905-i forradalom óta nyíltan hirdették, hogy Oroszországban alkalmas történeti pillanatban a proletáriátusnak egymagának kell kezébe venni a hatalmat, minden más társadalmi osztály kizárásával. A bolsevista állam a korlátlan hatalmú állam, amelyet tetteiben tisztán csak a politikai célszerűség irányít, vele szemben semmiféle más akarat nincs; sem egyéni, sem csoportérdek vagy vélemény nem számít. 1917 október óta, amikor Lenin és társai megszerezték az államhatalmat, Oroszországban mindenki a diktátor és a szovjetbürokrácia képében jelentkező államhatalom alávetett szolgája. A szovjetrendszer egyetlen parancsszóval szüntette meg máról-holnapra a magántulajdont, később egy tollvonással tette tönkre a kereskedelmet és forgatta ki a parasztságot földjéből. A Szovjet-állam egy hatalmi és kényszerapparátus, amelynek célja bizonyos társadalmi és termelési rendnek megvalósítása és ezt az új gazdasági és társadalmi rendet ők kommunizmusnak nevezik.

Mi most már az orosz kommunizmus lényege?

„A szocializmus, vagyis az osztálynélküli társadalom felépítése, a termelésnek piactalan, társadalmi és tervszerű szabályozása az összesség és minden egyes szükségletei szerint, a termelő eszközöknek legelőrehaladottabb technikájával és köztulajdonbavételével — ez a hirdetett végcél és Oroszország bolsevista pártja 1917 novemberében ennek a célnak elérése végett ragadta magához az államhatalmat“ — írja Friedrich Pollock közgazdasági író. Ez a bolsevisták gazdasági céljainak legrövidebb, legjobb megfogalmazása. A nagy kísérlet, a világtörténetnek kétségtől legnagyobb gazdasági kísérlete ezt a végső célt szolgálja.

Alkalmasak voltak-e a körülmények a bolsevisták gazdasági kísérletére? Erre a kérdésre az orosz viszonyoknak elfogulatlan ismerője, feltétlenül igennel felel. Hasonló kísérleteket el sem tudunk képzelni Angolországban vagy Franciaországban, vagy bármely demokratikus berendezésű nyugateurópai országban. Roosevelt elnök demokratikus eszközökkel, a törvényhozás jóváhagyásával hajtotta végre az ő sokkal enyhébb gazdasági kísérleteit. Herzen Sándor, orosz emigráns-forradalmár a nyolcvanas esztendőkből azt írta, hogy Oroszországban valósul meg először a marxizmus, mert ebben az országban még a XIX. században is éltek az

őskommunizmus maradványai. Az orosz népben nem fejlődött ki az a polgári önérték, amely az angol-szász népeket vagy a franciákat eltölti. Az orosz paraszt kísérletekre alkalmas, flegmatikus lény, akinek időnként csak nagy dühkitörései vannak.

A bolsevista államrend előbb említett végcélját igyekezett megvalósítani Lenin és ezt igyekeztek keresztülerősokolni Sztálin megszakításokkal, a módszerek gyakori megváltoztatásával, de kitartóan és tántoríthatatlanul. Azok az állítások, hogy ezt a végső célt feladták, vagy módosították volna, és Oroszország áttér esetleg egy új kispolgári vagy paraszt jellegű gazdasági rendszerre, egészen tévesek. Mindamellettt természetesen igen nagy kérdés, hogy ez a hangzottatott végső cél milyen lesz, ha az új rendszer majd hosszú kísérletezések után eléri szilárd és végleges formáját. Az akadályok igen nagyok voltak. Az ország agrárjellegű, a parasztság érzéketlennek mutatkozott a marxi eszmék iránt, majd kitörték az ellenforradalmak —, de ezek az akadályok sem Lenint, sem Sztálint nem rettentették vissza a bolsevista államrend végső céljától, a kommunizmus megvalósításától.

A bolsevisták gazdasági tanait legkézzelfoghatóbban tetteik szemléltetik. A nagy ipari üzemeket, a bankokat, a vasutakat, a bányákat, az erdőket, a nagy uradalmakat minden kártérítés nélkül azonnal köztulajdonba vették és megkezdődött — igaz, siralmas eredményekkel — az úgynevezett szociális termelés. Az a hiedelem, hogy a proletariátus minden gazdasági funkciót egymaga elvégezhet, s hogy a munkásság nemcsak a kézimunkához, hanem a termeléshez és a vezetéshez is ért, rögtön kezdetben hamisnak bizonyult. Lenin a kísérlet első esztendejében kénytelen volt belátni, hogy a polgári társadalom szakértőinek, mérnökeinek, vezető munkásainak szakértelmét és intelligenciáját az új proletárállam sem nélkülözheti. És még egyéb csalódás is sújtotta őket. A proletariátus, amelyet a szovjet demagógja azzal ámított, hogy ő jutott uralomra, a gyári fegyelemnek kezdetben nem akarta alávetni magát, de Lenin és Trockij minden ellenállást megtörték. A munkások sztrájkjoga megszűnt, a kapitalista rendszer alatti önként vállalt munka kényszermunkává lett.

Lenin és munkatársai a legszigorúbban ragaszkodtak Marx és Engels dogmáihoz, amely legrövidebben a fentebb említett Kommunista kiáltványban van összefoglalva és úgy gondolták, hogy a piacot éppúgy hatalmukba keríthetik, mint a győzelmes októberi forradalom alkalmával az államot. A termelést és a javak elosztását kezdetben a termelő-fogyasztási közös-

ségekre ruházták; ezekből a kis sejtekből akarták Lenin és munkatársai felépíteni a kommunista társadalmat, abban a hiszemben, hogy állami parancsra úgy megy majd minden, mint a karikacsapás és a kapitalizmus termelő és elosztó szerveit lehetséges lesz majd máról-holnapra ezekkel az újdonsült szervekkel pótolni. A következmények eléggé ismertek: a termelési és fogyasztási szervek nem működtek, a köztulajdonba vett gyárakban a munkafegyelem megszűnt és a termelés ijesztően aláhanyatlott. Egész Oroszországban irtózatos nyomor ütötte fel fejét.

A szocializmus megvalósítása a földtulajdon terén úgy kezdődött, hogy az 1918 februári rendeletben kimondották, hogy minden földtulajdon az államé ugyan, de a dolgozók kapják termelési célokra. Ezzel a rendelettel voltaképpen az individualista jellegű parasztbirtokot szentesítették. Fontosabb gazdasági intézkedéseket röviden a következőkben foglalhatjuk össze; kisajátították az összes földbirtokokat, gyárakat, bányákat, nacionalizálták az összes bankokat, kisajátították az összes közlekedési eszközöket, államosították a külkereskedelmet, majd nemsokára a belső kereskedelmet is; államosították végül a kisipart. Ezeket a fontosabb gazdasági intézkedéseket hajtották végre 1917 novemberétől 1920 novemberéig.

Mi az orosz kommunizmus lényege? Azonos-e az orosz kommunizmus a szocializmussal a szónak marxi jelentésében? Részben igazat kell adnunk Werner Sombantnak, aki az orosz kommunizmusról azt állítja, hogy az nem egyéb, mint a Marx-féle szocializmus megvalósítása az életben. Ha Lenin beszédeit, Bucharin és Radek írásait olvassuk, azt kell megállapítanunk, hogy az orosz bolsevizmus gazdasági eszméi teljesen azonosak a Kommunista kiáltvány követeléseivel. Hogy a módszer, melyet megvalósításánál alkalmaztak, megegyezik-e teljesen a marxizmus szellemével, — az más kérdés.

Az orosz bolsevizmus eszméi a Marx-féle tanításokon kívül még a francia szocialista eszmék szélsőforradalmi irányzatával, az úgynevezett szindikalizmussal mutatnak rokonságot, de nem annyira az alapeszmékben, mint inkább a taktika és a végrehajtás kérdésében. A francia szindikalizmus legnagyobb apostola —, mint Jaurès nevezte, — metafizikusa, Georges Soréi, a „Reflexions sur la violence“ szerzője. Soréi munkái 1914 előtt az ország határain kívül nem keltettek túl nagy feltűnést, jelentőségüket csak most látjuk a világháború után.

Soréi a legélesebben szembefordult a III. francia köztársaság polgári demokráciájával és azt állítja róla, hogy az nem egyéb, mint a nagy for-

radalom előtti rezsim folytatása sokkal rosszabb formában. A köztársasági és demokratikus pártok a középszerűségek uralmának kedveznek, vezetőik közönséges átlagemberek és korruptak. Soréi szempontjai erősen morálisak, szigorú erkölcsi alapon utasítja el a III. francia köztársaság demokráciáját és hangsúlyozza, hogy a munkásosztály az uralomra csak akkor válik érdemessé, ha bizonyos erkölcsi magasabbrendűsége tud szert tenni. Mindezekből azt a végső következtetést vonja le, hogy a francia munkásosztály szervezettsége fölényével és tömegének erejével döntse meg a fennálló rendet. Óva inti a francia munkásokat attól, hogy a polgárság képviselőivel együtt résztvegyenek a parlamentarizmus munkájában. Ennek a célnak eléréséhez elszántság, hősiesség szükséges, áldozatokra van szükség és ugyanolyan bátorságra, mint amilyen áthatotta a világtörténet nagy hőseit. Georges Soréi Bergsonnak, a nagy filozófusnak „Évolution Créatrice“-elméletét „Révolution Créatrice“-re módosította — írja róla egyik bírálója, Jean Bourdeau.

Kétségtelen, hogy a francia szindikalizmus és az orosz bolsevizmus között sok hasonlóság van, de hogy a kettő csaknem azonos jellegű mozgalom, ez az állítás túlzás. Soréi erőszak-elméletében sok emberi van és tételének alapjai szigorúan morálisak. A proletariátus erkölcsi magasabbrendűsége képzeletbeli, de Soréi hitt benne. Az orosz bolsevizmus Georges Soréi társadalmi bölcséletével szemben teljesen amorális jellegű és a marxizmus materializmusát hitvallássá tette, ugyanakkor tagadja az embernek minden erkölcsi és vallási és egyéb magasabb rendeltetését. Soréi helyeselte az erőszakot és a szabotázszt, de elítélte brutális eszközök alkalmazását, a puccsokat és a lázadást.

Lenin és Sztálin nem Söreitől, hanem az orosz anarchizmus apostolaitól Bakunintól, Kropotkintól és Necsajevtől tanultak legtöbbet. Bakunin és Kropotkin az anarchizmus kommunista irányának elméleti alapvetői. Mindketten elvetették a magántulajdon elvét és azt tanították, hogy a XIX. század társadalmi és gazdasági berendezkedéseit le kell rombolni és az új társadalom a szabad társulás alapján jöjjön majd létre. Bakunin egyik tanítványa Necsajev és őt tekinthetjük Lenin és Sztálin szellemi ősének. Necsajev azt tanította, hogy minden eszköz helyes és jó a fennálló rend megdöntésére; gyilkok, bomba, összeesküvés, lázadások mind célravezető eszközök.

Az államterrorral megvalósított szocializmus a bolsevista kísérlet első esztendejében a világtörténet, vagy legalább is a modern emberiség, leg-

szörnyűbb nyomorát zúdította az orosz népre. A termelés egyszeriben csődött mondott, a nemzeti vagyonnak nagyrésze elveszett, a tömegek jövedelme koldusalamizsna színvonalra süllyedt, s az Ural és Volga vidékeken százezrek pusztultak éhen. Az első kísérletnek ezek a szörnyű tanulságai Lenint arra indították, hogy módszerein változtasson, mert különben a nagy cél: a szocializmus megvalósítása, teljesen csődbe jut. Igen hathatós figyelmeztetés volt az 1921-i kronstadti véres matrózlázadás. Lenin az 1921. március 16-i pártnapon őszintén, minden kertelés nélkül bejelentette, hogy az eddigi tanulságok lesújtóak és a megkezdett módszerektől kénytelenek lesznek eltérni. Az eddigi gazdálkodást, melyet Pollock „háborús kommunizmusnak“ nevez, abbahagyták és megkezdődött a kísérletnek második korszaka, az új gazdaságpolitika, amelyet az orosz elnevezés (Novája Ekonomicseszskája Politika) kezdőbetűi után NEP-nek szoktak nevezni.

Az úgynevezett háborús kommunizmus idején, különösen a parasztok szenvedtek rendkívül sokat a piac hiánya miatt. Az adót terményekben fizették és ami terményük ezenkívül megmaradt, eladatlanul hevert falvaikban. Ezért Leninék visszaállították az addig törvénytelennek nyilvánított piacot és ezzel feladták a szocializmus egyik legsarkalatosabb dogmáját. A piac felszabadítása rögtön megváltoztatta az egész gazdasági életet. A bolsevisták ezt látták, de következményeitől nem féltek. Lenin azt mondta egyik nyilatkozatában, hogy a forradalom csak úgy éri el kitűzött célját, ha nem egyenesvonalú pályán, hanem ide-oda görbülő, cikkcakkos pályán halad. Nemcsak a kereskedelmet szabadították fel és a tőzsdéket állították vissza, hanem ugyanakkor a kisüzemeket és felszabadították a szocializálás alól. A kereskedelem felszabadításával a pénzügyeket is szanálni kellett. A szocialista elmélet értelmében a pénzt Leninék megakarták semmisíteni. Propagandáirásaikban azt hirdették, hogy a pénz, minthogy az a polgári társadalomnak az eszköze és takarékoságra, tőkegyűjtésre, következőleg kizsákmányolásra nyújt alkalmat, a kollektivistá társadalomban teljesen feleslegessé válik. A bolsevista kormány szántszándékkal rontotta le a rúbelt, hogy a tömegek előtt kompromittálja, de a pénz erősebbnek bizonyult a bolsevista kormánynál. Mint csereeszközt nem tudták megsemmisíteni és minthogy a kereskedelem visszaállítása után a bizonytalan értékű rubellal gazdálkodni nem lehetett, vissza kellett állítani az értékálló pénzt. Az értékét veszített papírrubelt kivonták a forgalomból és behozták az új aranyfedezetű pénzt, amelyet Cservonecnek

kereszteltek el. A kereskedelemmel együtt járt a hitelélet, megindult a forgalom és megkezdődött, bár igen szerény mértékben a tőkeképződés és már a NÉP kezdetén úgy látszott, hogy Oroszországban egy új kispolgári osztály fog kialakulni. A bolsevisták mindezt gyanakodva nézték. Tudták, hogy mindez csak kísérlet, mint Lenin mondotta, egészen rövid pihenő, és majd alkalmas pillanatban tovább folytatják a szocialista kísérletet teljes erővel.

Az új gazdasági rend nagyon emlékeztetett a megszünt kapitalizmusra. A gyárak, amelyek a háborús kommunizmus alatt teljesen csődbe jutottak, trösztökbe tömörültek, hogy közösen szerezzék be a nyersanyagot. A termelés a gyáripar terén is megindult, főleg azért, mert igen nagyszámú német, amerikai és angol szakértőt alkalmaztak és közben a nyugateurópai kapitalista államok fölvtették a bolsevista Oroszországgal a gazdasági kapcsolatokat. Ez az állapot 1927-ig tartott, amikor Sztálin az egész új gazdaságot egycsapásra megsemmisítette. A kereskedelmet eltörölték, a trösztöket felbomlasztották, a tőzsdéket becsukták, a kereskedelem és hitelélet egyszerre megszűnt. Sztálin új tervet dolgoztatott ki az ipar megszervezésére, az úgynevezett ötéves tervet, amely a szocializmushoz való visszatérést jelentette, kitűzött célja pedig az volt, hogy Oroszország maga használja ki a hatalmas, szinte kimeríthetetlen nyersanyagforrásokat, a rengeteg vasat, szenet, petróleumot, a szibériai őserdők mérhetetlen kincseit és lehetőleg ne szoruljon külföldi behozatalra. Sztálin folytatta a szocializálást, a földek, az üzemek kollektivizálását, ahol Lenin elhagyta. A megtollasodott parasztokat kiforgatták földjeikből, az új burzsoáziát kifosztották. A bolsevisták legjobban a gazdag parasztokat, az úgynevezett kulákokat gyűlölték. Ezeket most valósággal koldusbotra juttatták, a parasztbirtokok helyébe azóta a kollektív mezőgazdasági üzemek léptek, csak a lakóházat és a marhaállományt nem szocializálták; a földek az állam tulajdonába mentek át. Az ötéves tervet Radek, a párt propagandistája a következőképpen határozza meg: „Az ország egész gazdasági tevékenységének a lehető legnagyobb arányú összefoglalása az egész állam számára kidolgozott egységes terv szerint.“ A nyugateurópai demokratikus országokban sokan azt hitték, hogy a NÉP állandó marad, Oroszország a bolsevista uralom alatt lassanként kispolgári és parasztszággá fog átalakulni, azonban csalódtak. A bolsevista kormány a szocializmusról nem mondott le és egész máig hirdeti, hogy az ország gazdasági felvirágzásának alapvető feltétele egy egységes nagy gazdasági tervnek a végrehajtása.

A bolsevista kormány a két ötéves tervet jelentékeny részben végrehajtotta, s az Oroszbirodalom egyoldalú agrárjellege megszűnt. Az ország nagymennyiségű iparcikket állít elő, agrártermelése pedig, főleg búza-termelése, felülmúlja a cári Oroszországot. Ez kétségkívül siker, amit a bolsevista kormány elért, hogy milyen eszközökkel, az természetesen más kérdés. Igaz-e Leroy—Beaulieu, Schäffle, Ludwig Mises, Max Weber tétele, amely szerint a piactalan gazdálkodás komolytalan dolog és nem járhat tartós eredményekkel és nem cáfolják-e meg ezt az állítást az oroszországi tapasztalatok — erre a kérdésre ma még nem lehet sem határozott igennel, sem határozott nemmel felelni. A kísérlet még túlságosan fiatal ahhoz, hogy végleges ítéletet mondhassunk róla. Az orosz ötéves tervek azt mutatják, hogy a piactalan termelés is mutathat fel termelési eredményeket — óriási bürokratikus apparátussal és az államhatalomnak kíméletet nem ismerő terrorisztikus eszközeivel.

Az orosz tervgazdaság nem azt a célt érte azonban el, amit maga elé tűzött s amit hirdetett, azaz, a szocializmus eszméinek megvalósítását, hanem valami egészen mást. Új gazdasági rend jött létre Oroszországban, amelyet megfelelő jobb szavak híján az államkapitalizmus és az államszocializmus különleges szintézisének mondhatnánk. A bolsevisták pénzzel gazdálkodnak, ez pedig kapitalisztikus jellemvonás és vállalataik kapitalisztikusak azért, mert alkalmazzák a kettős könyvvitelt és hasznot mutatnak ki és bérmunkásokkal dolgoztatnak. A különbség a nyugat-európai és az orosz kapitalizmus között az, hogy a termelőeszköz az állam tulajdonában van, a munkás pedig az állam bérrabszolgája, aki kényszerből vállalja ott ugyanazt a munkát, amit máshol szabad szerződés alapján vállal. A bolsevisták célja az volt, hogy az egyes egyének akaratát egy nagy kollektív akarattal helyettesítsék. Ez is lehetetlennek bizonyult, már csak azért is, mert kollektív akarat a valóságban sohasem létezett. Az akarat, mely Oroszországban a gazdasági életet mozgatja, egyes emberek akarata, az államhatalomnak a gazdasági életet intéző ágenseié.

AZ OLASZ FASIZMUS.

Az olasz fasizmus az olasz viszonyoknak, a körülményeknek, a politikai géniusznak egészen sajátos terméke és a világháborút követő nagy lelki, politikai és gazdasági válságból tört elő. Olaszországban az angol mintájú

parlamentnek és a XIX. század demokratikus intézményeinek nem volt mélyebb gyökerük. A II. Viktor Emánuel alatt megalkotott úgynevezett piemonti alkotmány, amely a belga alkotmány mintájára készült annak idején, nem tudott mélyebb gyökereket eresztetni az olasz talajba. Ezért Itália sohasem volt parlamentáris és demokratikus ország abban az értelemben, mint Nagy-Britannia, Svájc vagy Franciaország. A világháború az országot rettentően megviselte és nyomban a békekötések után az állami és gazdasági élet a felbomlásnak aggasztó jeleit mutatta. A forradalmi szocializmus és az anarchizmus szülőföldjén a Moszkvából irányított bolsevizmus ijesztő gyorsasággal haladt előre. A parlament hanyatlására már a háború előtti időkben panaszkodtak Olaszországban; most a parlamentáris gépezet és a kormányzat teljesen csődöt mondott és 1919 és 1920 elején úgy látszott, hogy a feldúlt országot elborítja a vörös áradat. A hatalmon levő szabadelvű párt emberei az 1914 előtt még jól bevált kompromisszumos módszerekkel dolgoztak, s azt hitték, hogy a kompromisszumok most is beválnak olyan elvi erejű mozgalmakkal szemben, amelyek sikerüket éppen annak köszönheték, hogy szótárukból törölték a megalkuvás fogalmát. Itália népe két szélsőség között hánykódott: az egyik a forradalmi szocializmus volt, amely teljesen Moszkva szolgájává szegődött, a másik a szélsőforradalmi nacionalizmus, amelyet nem elégítettek ki a világháború eredményei és amely Olaszország vesztét látta a parlamentáris kormányzat és a demokratikus politikai és gazdasági berendezkedések fenntartásában.

Ez utóbbiak, a forradalmi nacionalisták soraiból emelkedett ki Mussolini Benito, a Popolo d'Italia akkori főszerkesztője, aki 1919 márciusában Milánóban megszervezte az első nemzeti forradalmi sejtet, az úgynevezett fasciót. A mozgalom politikai részét, amely nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, nem részletezzük. A fasci d'azione Revolucionaria sejtjei gyorsan behálózták az országot és a harcias csoportok a bolsevista erőszakra erőszakkal feleltek. Két és félesztendei elszánt agitáció és harc után a fasiszták 1922 októberében megszerezték az államhatalmat.

A fasizmus forradalom, ugyanúgy, mint a bolsevizmus, de filozófiája Leninével és Sztálinéval több ellentétes vonást, mint hasonlóságot árul el. Mind a két irány megegyezik egy ponton: elutasítják a demokráciát és elvetik az európai demokráciának John Locke óta kialakult többségi elvét. Mussolini egy nyilatkozatában, amely 1923-ban a *Mercure de France* című francia folyóiratban jelent meg, Nietzsche tanítványának vallotta magát. A fasizmus metafizikájában valóban megállapítható a német bölcseleő anar-

chista-individualizmusa: a Duce valóságban Übermensch, aki személyi kiválóságai, akaratereje és elmebeli nagysága útján mindenkit alárendelhet a saját akaratának. A másik iskola, amelytől Mussolini legtöbbet tanult, az előzményekben már említett Georges Söreié, a polgári demokrácia halálos ellenségéé. A szélső nacionalista mítosz már 1914 előtt megszületett, apostola, költője, D. Annunzio, a költő, aki 1919 óta visszavonulásáig Mussolininek valósággal jobbkeze. A nemzeti nagyság álomképe a Cézárak Rómájának eleven hagyománya. Ezeket a nagy hagyományokból táplálkozó nemzeti aspirációkat a fasiszták még kiegészítették a háborús győzelem legendájával és politikai programjukká avatták őket.

A faszizmus úgy, mint a bolsevizmus, a totális államot jelenti. Az állam az egyetlen és kizárólagos létforma, mely mindent magába zár, melynek mindenki vak engedelmességgel tartozik. Egy fasiszta író állam-istennek nevezi a mai fasiszta államot. A gazdasági élet is az államhatalomnak van alárendelve és az egész közgazdaság nem egyéb, mint ennek a transzcendentális államnak egyik attribútuma.

A gazdasági eszmék körülbelül négy év leforgása alatt csak lassan alakultak ki. 1919 tavaszán, amikor az első fasciók megszerveződtek, Mussolini még a következő gazdasági követeléseket hirdette: az ipari és pénzügyi részvénytársaságok feloszlata; mindennemű bank- és tőzdespekuláció elfojtása; új nemzeti hitelszervezetek felállítása; a nemzeti vagyon felbecsülése és arányos szétosztása; a régi államadóságoknak a gazdagok rovására való kifizetése; a termőföldnek parasztkézre való juttatása; az ipari, a közlekedési vállalatok és a közüzemek hasznának a szakértők és a munkások szakszervezetei számára való juttatása ...

Ez a program, amelyen később még igen sokat módosítottak, meglehetősen szocialista ízű és a faszizmusnak szocialista eredetét mutatja.

A gazdasági kérdések megoldása bármilyen formában rendkívül fontos volt a hatalomra jutott fasiszta pártra nézve, mégpedig több okból. Olaszország gazdasági értelemben a legszegényebb európai országok egyike. Csak szép vidékei, kellemes tengeröblei, érdekes városai vannak, de termőföldje kevés, ipari nyersanyaga alig van. Nincs sem szene, sem vasa, sem reze, sem petróleumja, amelyek a nagyipart táplálják. Az olasz ipar importnyersanyagokkal dolgozik. Ezért volt Itália a világháború előtti időkben a kivándorlás „klasszikus földje“ és a forradalmi szocializmus meg az anarchizmus hazája. Haladéktalanul meg kellett oldania a munkáskérdést is, hogy a munkásságot kivegyék a moszkvai agitáció fertőző hatása alól.

Vegyük most szemügyre a faszizmus gazdasági rendszerének elméleti alapjait. A szocialisták azt állítják, hogy a faszizmus nem egyéb, mint leplezett gazdasági liberalizmus. A kapitalizmus bújt fasiszta mezbe — mondják a szocialisták —, hogy a munkásságot kizsákmányolja. Ez az állítás nem helytálló. A fasiszta gazdasági rendszer elméleti alapjait pontosan megállapítani nem könnyű feladat, s a kérdéssel foglalkozó, ma már gazdag külföldi irodalomban azt látjuk, hogy a nézetek meglehetősen eltérők.

Mélyrehatóbb kutatás és analízis nélkül is meg lehet annyit állapítani, hogy az olasz faszizmusnak olyanszerű merev dogmái, kidolgozott tantételei, mint az orosz kommunizmusnak, nincsenek. Az egész rendszer mozgékony, a tételek a célok szerint módosíthatók. Az alaptétel a következő:

Az olasz nemzet organizmus, amelynek céljai, élete, cselekvési eszközei az egyének fölé vannak rendelve. Maga az olasz nemzet erkölcsi, politikai és gazdasági egység és ez a három valósul meg a fasiszta államban. A munka, akár szellemi, akár technikai, avagy kézimunkáról van szó, társadalmi kötelesség. És éppen ezért a munka az állam védelmét élvezi. Az egész termelés nemzeti szempontból egységes, céljai is egységesek és a termelésben résztvevők jólétében és a nemzeti hatalom kifejlesztésében nyilvánulnak.

— Ezek a sorok a munkaalkotmány bevezető részéből vannak véve és az új gazdasági rend általános eszméit tartalmazzák.

A különböző gazdasági rendszerekkel szemben a fasiszták kritikái álláspontot foglalnak el: sem helyeslőleg, sem elutasítólag nem viselkednek velük szemben. A gazdasági individualizmus, a kapitalizmus, szocializmus, szabadkereskedelelem, védővámrendszer — ezek a XIX. és XX. század fontosabb közgazdasági fogalmai; — a fasiszták egyiket sem fogadják el és teljes egészében egyiket sem vetik el. A munkaalkotmány bevezető sorai-ban ezt olvassuk: — a korporatív állam a magántevékenységet a termelés területén úgy tekinti, mint a leghatékonyabb, leghasznosabb eszközt a nemzet érdekében... — Ez teljesen liberális gondolat. Majd ezeket mondja: Minthogy a termelésnek magánszervezete nemzeti érdekű működés, a vállalat megszervezője a termelés vezetéséért az állammal szemben felelős.

— Ez már fasiszta eszme. A faszizmus gazdasági politikája nagyon emlékeztet a XVII. és XVIII. századi abszolutisztikus államok gazdasági politikájára, amelyet merkantilizmus néven ismerünk. Maga Mussolini — mint beszédeiből, nyilatkozataiból kivehető — a gazdasági kérdésekben eklektikus. Egy alkalommal például azt mondta, hogy az egyéni kezdeményezésnek még nem múlt el az ideje, ellenkezőleg: egyéni iniciativa és tetterő nélkül

a gazdasági életben nincsen haladás és ezt az állítását azzal toldotta meg, hogy a kapitalizmus ma és még sokáig a jövőben az egyetlen lehetséges gazdasági forma.

Az állami beavatkozásról a munkaalkotmány ezeket mondja: az állami közbenjárás a gazdasági életben csak akkor szükséges, ha a kezdeményezés hiányzik, ha az nem kielégítő, vagy ha az állam politikai érdekei forognak kockán. Ez a beavatkozás az ellenőrzés, a támogatás, vagy az üzletvitel közvetlen átvételének formáját öltheti. A szocializmus ellen Mussolini nem egyszer tett éles nyilatkozatokat, pedig ennek is több gondolatát átvette, csak nem ment el a termelőeszközök kisajátításáig. A liberalizmusból meghagyta a magántevékenység elvét, de társadalmi, illetve állami funkcióvá változtatta, ami teljes ellentétben van a liberális iskola tanításaival.

A fasiszmus erősen agrárirányú, ami az ország természeti alkatából következik. Ipari nyersanyagokat nem lehet termelni, a természet a vasat, szenet és az egyéb fontos nyersanyagokat megtagadta Olaszországtól. Ezért a fasiszták rávetették magukat Olaszország rossz földjeire, és szívós munkával és a tudományos talajművelés összes eszközeivel ebből próbálják elővarázsolni azt, amit lehet, hogy az ország mennél kevesebb nyersanyagbevitelre szoruljon.

A fasiszta kormányzat egyik alkotása az úgynevezett korporatív rendszer, amely nem egyéb, mint megrendszabályozása, kényszerszervezetekbe való tömörítése a tőkének és a munkának. A korporatív rendszer üdvös vagy káros gazdasági hatásáról még korai volna beszélni, annyival is inkább, mert csak kis részben lépett életbe s kérdéses, hogy kitervelt kereteinek többi részét egyáltalán életbe lehet-e léptetni. A tőkének és munkának testületekbe való tömörítése Soréi tanításaiban gyökerezik, aki a legnagyobb hatást az olasz munkásmozgalomra gyakorolta 1914 előtt. A francia bölcselet Mussolini személyesen ismerte és ő maga és munkatársai közül Federzoni és Bottai a korporáció megalkotója, tőle tanult legtöbbet. Benedetto Croce, a mai Olaszország egyik legnagyobb gondolkodója és Antonio Labriola, az olasz munkásmozgalom egyik elméletirója, szintén Soréi hatása alá kerültek és rokonszenvezett a szindikalizmussal Pareto is, a lausannei egyetem kiváló közgazdaságtanára, aki az első időkben Mussolini bizalmas tanácsadói közé tartozott. A francia szindikalizmus tanításai adták a különben is sorelista Mussolininak és a fasisztáknak azt az ötletet, hogy az egész gazdaságilag termelő társadalmat egye-

sületekbe tömörítsék, amelyek a szindikátusok hasonmásai. Mi volt ezzel a cél? A fasiszták azt mondják, hogy az osztályharc megszüntetése. Az osztályharc bűnét veti a gazdasági liberalizmus szemére minden anti-liberális irányzat.

A korporáció kiépítését a munkaalkotmány, a „Carta dél Lavoro“ rendelte el, amelyet 1927. április 21-én tett közzé a fasiszta nagytanács. Bottai, a korporációk minisztere, szenvedélyes hangú beszédben úgy jellemezte a Carta dél Lavorót, mint az alkotmánytörténet páratlanul álló dokumentumát. A rendszer közirói és szóvivői igen túlzó módon úgy dicsőítik a Cartát, mint az angol Jogtörvénnyel és az Emberi jogok deklarációjával egyenlő értékű vagy még azoknál is nagyobb jelentőségű okmányt, amely — szerintük — az osztályharcnak és a tőke és a munka ádáz ellentétéinek egyszerismindenkorra végét vetette. Az osztályharc dogmáját az osztályok együttműködésének dogmájával helyettesítette s ezzel véget vetett egy történeti időszaknak és megkezdődött egy másik időszak: a modern ipari civilizáció, amelyet egyensúlytalanság és zavarok jellemeztek, átment az összhangzatos és szervezett fegyelem mellett az állandóság alakulatába. — Ezekkel a szavakkal jellemezte a Carta történeti jelentőségét Alfredo Rocca, Mussolini akkori igazságügyminisztere.

A fasiszta állam gazdasági lényegét a korporációs rendszer alkotja. A hivatásos testületek (szindikátusok) szervezetein keresztül gyakorolja a mindenható fasiszta állam szociális és gazdasági funkcióit. A munkaalkotmány harmadik pontja kimondja, hogy csak a törvényesen elismert és csak az állam ellenőrzése mellett működő szindikátusoknak van meg az a joguk, hogy a munkaadók és a munkavállalók érdekeit törvényesen képviseljék. Csak ezek a szindikátusok köthetnek törvényesen kötelező kollektív szerződéseket. A szolidaritás ügyét a termelés különböző tényezői között a kollektív szerződések szolgálják. Az államnak meg van az a joga, hogy a szindikátusokat ellenőrizze; bármikor közbeléphet az államhatalom, hogy a munkások és munkaadók érdekellentéteit kiküszöbölje. A munkaalkotmány hármask államfunkciót állapít meg és ezek a következők: az állam ellenőrzi a hivatásos szervezeteket; igazságot szolgáltat a felmerülő ellentétek esetén; irányítja az egész nemzeti termelést.

A szindikátusok a fasiszta pártszervek tartozékai. A szindikátusok — mondotta Rossoni — a mieink és az összes szindikátusok mind fasiszták; teljes egységet alkotnak a fasiszmussal, a kormánnyal, az állammal, a rezsimmel és a fasiszta forradalommal. A szindikátusok semmit sem

tehetnek — mondotta Rossoni — a rendszer és a forradalom ellen. Valóban a párt, amikor uralomra jutott, nemsokára megsemmisített minden oly szervezetet, amely nem volt kimondottan fasiszta. Olaszországban ma csak fasiszta szindikátusok vannak, a többiek mind megsemmisültek.

Az egész olasz korporációs rendszernek a szakszervezet (szindikátus) az alapeleme. A szakszervezetek föderációvá, ezek ismét konföderációkká egyesülnek, és a piramis legcsúcsán áll a római korporációs minisztérium. A korporációk révén a korlátlan hatalmú fasiszta állam uralkodik az ország összes gazdasági erői felett. A korporációk révén az államnak joga van arra, hogy ellenőrizze az olasz nép gazdasági életének összes megnyilvánulásait. A Carta bevezetése hangsúlyozza a szabad kezdeményezés jogát, de az államhatalom a valóságban rátette a kezét az egész termelésre és a javak elosztására. A fasiszta kormány 1927 óta rengeteg intézkedést hozott a gazdasági élet szabályozására, amelyek mind amellet tanúskodnak, hogy a Carta bevezetésében hangsúlyozott egyéni kezdeményezésnek Olaszországban ma jóformán nyoma sincs. Olaszországban ma a legszélsőbb etatizmus van és az irányított, a törvényekkel, a számtalan rendeletekkel agyonrendszabályozott közgazdaság voltaképpen egy neme a korunkban annyira divatos állami tervgazdaságnak.

Az állam megrendszabályozta legelső sorban a hiteléletet, úgy, hogy az olasz jegybank uralkodik korlátlanul az egész hiteléleten. Korlátozták erősen a részvénytársaságok jogait és az állam maga is belép a nagyobb ipari vállalatokba, mint részvényes. A földművelés teljesen állami ellenőrzés alá került, és hatalmas arányokban fokozta a fasiszta kormány a búzatermelést, hogy az ország külföldi bevételre ne szoruljon. A külkereskedelem a legszigorúbb állami ellenőrzésnek van alárendelve, a kormány irányítja, szabályozza az ország érdekei szerint a behozatalt és a kivitelt.

Az egész fasiszta gazdasági rend kétségkívül következetesen felépített mechanisztikus képződmény, nagy szintézis, amelyet, ha elemezzük, sok különböző eszmei elemet találunk benne: megtaláljuk a szocializmust, a kapitalizmust, a gazdasági liberalizmust éppúgy, mint annak tagadását, a kollektív gondolatot, legtöbbit azonban a fasizmus a francia szindikalizmusból kölcsönzött. Igaza lehet Labriolának abban, hogy a fasizmus nem egyéb, mint a kapitalizmust megrendszabályozó, a háborús államszocializmusra emlékeztető gazdasági rendszer.

A NÉMET NEMZETI SZOCIALIZMUS.

A Harmadik német birodalom közgazdasági eszméit világosan, szabatosan tisztázni nem könnyű feladat. Az eszmék, a tanok ma még meglehetősen kiforratlanok, zavarosak és a mozgalom keletkezése óta sok változáson estek keresztül. A nemzeti szocializmusnak ma már igen nagy, szinte egész könyvtárt kitevő irodalma van. A német tudósok siettek elméletet gyártani a tényekhez, hogy az újdonsült führer-államot, annak politikai berendezkedéseit, közgazdasági törekvéseit állambölcseletileg megalapozzák. A sok gazdasági és politikai elméletből azonban alig tudjuk kihámozni a lényegét.

A német totalitáros államrendnek a közgazdaság éppolyan fontos kiegészítő része, mint legközelebbi rokonának, az olasz fasiszta államnak. A német nemzeti szocialisták is hirdetik a nép, az állam és a közgazdaság teljes egységét, ugyanúgy, mint a fasiszták. A gazdasági kérdések kezdettől fogva rendkívül fontosak voltak. Ha a német birodalomra rá nem köszönt 1929 ősztől kezdve egy rettentő gazdasági válság és az azzal járó munkanélküliség és nyomor, a führer-állam talán létre sem jött volna. Ezért Hitler és munkatársai már a mozgalom megindultakor, 1920-ban, konkrét gazdasági programot adtak és megígérték uralomrajutásuk eseteére annak betűszerinti végrehajtását.

Bármennyire mechanisztikus és nem élettani képződmény is a Harmadik német birodalom, eszméi, úgy gazdasági, mint politikai elgondolásai mégis visszanyúlnak a múltba, nem úgy pattantak elő a nemzeti szocialista elméleti írók agyából a mozgalom megindulásakor. A nemzeti szocialisták azt mondják, hogy ők a régi nemzeti fogalmat elmélyítették néppé, de az ő népiség-fogalmuk korántsem új; meglelhető már Fichténél és a múlt század több írójánál és gondolkodójánál. Fichte szerint a népnek zárt gazdasági egységnek kell lennie, amelynek megvan az a joga, hogy saját jólétét saját jól felfogott érdekei szerint gyarapítsa. Hangsúlyozza ezenkívül, hogy a nép jóléte nem a népből kiemelkedő egyesekét, hanem általában a tömegek jólétét jelenti. Hasonló eszméket találunk a gazdasági liberalizmus egyik legnagyobb és leghatásosabb ellenfelénél, az előzményekben már említett Adam Müllernél, a nagy konzervatív közírónál, aki Németországban először tette szigorú bírálat tárgyává a Quesnay- és Smith Ádám-féle gazdasági individualizmus tanításait, ő is ugyan-

úgy, mint Fichte, az individualizmussal a nemzet egységét, a kollektív gondolatot állítja szembe.

A Harmadik birodalom közgazdasági elméletírói hivatkoznak még List Frigyesre is, a nemzetgazdaság nemzeti rendszerének megalapítójára, őt is úgy tekintik, mint az autarkia atyját és első apostolát. A nép-fogalmat megtalálhatni még két múlt századi, Magyarországon is ismert közgazdász-tudósnál: Roschernél és Schmollemél. „Mint minden élet — írja Roscher — a nép élete is egész, amelynek különböző megnyilvánulásai a legszorosabban összefüggenek.“ Roscher tisztázza a „népgazdaság“ fogalmát is, amelyet a nemzeti szocialisták annyit emlegetnek. Szerintük ugyanis, a régi csak egyesek jólétét és profitját szolgáló liberális-kapitalista gazdaság helyére a népgazdaság lépett. A népgazdaság — írja Roscher — több, mint a magángazdaságoknak pusztá egymásmellettsége; mint ahogy a nép is több, mint az individuumoknak pusztá tömege, és az emberi test is több, mint kémiai működéseknek pusztá vegyülete. Roschert — mint e szavaiból látjuk — a nemzeti szocialisták nem ok nélkül tartják szellemi ősüknek, kétségkívül sokkal több joggal, mint List Frigyes, aki individualista volt.

A kiváló Schmoller Gusztáv tanításában is találni egyes gondolatokat, amelyeket a nemzeti szocialisták felhasználhatnak gazdasági nézeteiknek alátámasztására. „Népgazdaság“ — írja egy helyen — csak ugyanahhoz a fajhoz tartozó, ugyanazt a nyelvet beszélő egyének között lehetséges, akiket egységes érzelem, eszmék, erkölcsök, azonos jogszabályok kapcsolnak össze.“ Idézhetik a nemzeti szocialisták még Scháfflet is, a kitűnő szociológust, aki kezdetben szocialista volt, s később elfordult a szocializmustól, de továbbra is a társadalomnak egységét hirdette. „Az ember erkölcsi élete a közösség élete — írja Scháffle —, élete egy tagnak, amely az emberi társadalom magasabb organizmusához tartozik.“ De valamennyi német író és gondolkozó közül a nemzeti szocialisták mégis Adolf Wagnerhez állanak legközelebb, az úgynevezett államszocializmus, vagy tanszékszocializmus megalapítójához. Ő hirdette, hogy az államnak joga van beavatkozni a gazdasági életbe, szabályozhatja az államhatalom főleg a javak igazságos elosztását. Az állam nála gazdasági organizmus is, és a népgazdaság nem egyéb, mint az egyesek gazdaságát szorosan összefűző kollektív jelenség. Wágnert úgy tekinthetjük, mint a német nemzeti szocialisták legfőbb tanítómesterét. Szerepe a nemzeti szocializmus gazdasági eszményeinek megalapozásában körülbelül ugyanaz, mint Söreié a fasizmuséban.

A nemzeti szocialisták hirdetik a gazdasági és az állami résznek teljes és elválaszthatatlan egységét és minduntalan hangsúlyozzák, hogy az ő gazdaságuk a szó betűszerinti értelmében közgazdaság — „Gemeinwirtschaft“ — a liberális-kapitalista közgazdasággal szemben. Az első gazdasági programot abban a kiáltványban találjuk meg, amelyet Hitler Adolf, az akkor még ismeretlen pártvezér, 1920. február 24-én felolvasott a müncheni sörház előtt tartott gyűlésen. Ezekhez a gazdasági eszmékhez a párt azóta többé-kevésbé hű maradt, igaz, hogy inkább szóval és papíron, mint a gazdasági élet valóságában.

A nemzeti szocialisták a vezér által felolvasott programban többek között azt követelték, hogy az állam gondoskodjék az állampolgárok megélhetéséről. El kell törölni rögtön a munkanélküli jövedelmeket és meg kell szüntetni a „kamatrabszolgaságot“. Követelték még ezenkívül a nagy üzemek államosítását, s a nagy üzemek munkásainak nyereségrészesedését a jövedelemből. Követelte ezenkívül a müncheni program a földreformnak mielőbbi végrehajtását. A mozgalom kezdetől fogva egyforma ellenségének tekintette a liberális kapitalizmust és a marxi tanításokat valló munkásproletáriátust.

Amikor Hitlerék 1933 januárjában uralomra jutottak, valamely életképes gazdasági program végrehajtása döntő fontosságú volt. Lapjaikban, röpirataikban, beszédekben évek óta hirdették, hogy a munkanélkülséget csak ők tudják megszüntetni és csak ők tudják gazdaságosan kihasználni az ország termelő erőit. Gazdasági programjuknak úgy elgondolásában, mint végrehajtásában azonban sok zavart és határozatlanságot látunk, nem is szólva magának a programnak éles ellentmondásairól. Az első közgazdasági programot Hitler egyik bizalmas munkatársa, Feder Gottfried mérnök fogalmazta, aki az államszocializmus elvi alapján áll. Ezt a Feder-programot azonban, ami azzal járt volna, hogy az állam a gazdasági élet egész forgalmi szférájára rögtön ráteszi a kezét, s még abból a fikcióból indul ki, hogy az állam az egyedüli pénzforrás (der Staat: als einziger Geldschöpfer), Hitlerék nem hajtották végre, hanem megalkudtak a tényekkel, ugyanúgy, mint Olaszországban a fasiszták. Ezért az írott program, a könyvekben olvasható követelések és a valóság között nagy különbségeket találunk. Egy azonban bizonyos, az, hogy úgy maga Hitler, mint munkatársai, tökeellenesek, a gazdasági liberalizmust elavult és kárhözatos tannak tartják. Ők maguk a vezérrel együtt alacsony sorsból küzdöttek fel magukat és kezdetől fogva, részint a hazafiasán gondolkodó

munkásosztályra, részint az állástalan, szegény értelmiségre támaszkodtak uralmi céljaiknak elérésében. Hirdették a „kamatrabszolgaság összetörését is“, de ez is csak propagandajelszó maradt.

A német nemzeti szocialisták igen erős kritikai álláspontot foglalnak el mind a kapitalista gazdasági renddel, mind a szocializmussal szemben és mind a kettőt kárhoztatják csaknem egyforma mértékben. A magántulajdont, s az egyéni vállalkozást nem utasítják el, csak azt követelik, hogy minden egyéni gazdasági tevékenységet szigorú állami ellenőrzésnek kell alárendelni. Megkülönböztetnek kétféle: egy teremtő (Schaffendes) és egy pocsékoló (Raffendes) tőkét anélkül, hogy a kettő között valami megkapó, vagy éles disztinkciót tennének. Az előbbi körülbelül annyit jelent, mint magának a vállalkozónak megtakarított tőkéje, a másik pedig a pusztán kamatra adott tőke. Ezért a nemzeti szocializmusnak összes elmélet-írói a tőkeképződés legerősebb állami ellenőrzését követelik.

A gazdasági programok és az elméleti fejtegetések legnagyobb része nem egyéb, mint a Vezér beszédeihez, nyilatkozataihoz adott kommentár, amelyekben az ő eszméit igyekeznek tovább fejteni és alátámasztani tudományos érvekkel. Igen fontos ebben a tekintetben Hitlernek 1933. május 1-én a gazdasági kérdéstről tett nagyobb nyilatkozata. Ebben a nyilatkozatban legelsősorban a társadalmi és gazdasági arányosítás gondolata ragadhatja meg figyelmünket. Hangsúlyozza elsősorban az általános munkakötelezettséget. „Rendíthetetlen elhatározásom — mondotta —, hogy minden németnek, bármilyen születésű, gazdag vagy szegény, tudósnak vagy gyárimunkásnak a gyermeke, életében egyszer kézimunkát kell végeznie, azért, hogy azt megismerje és azért, hogy könnyebben tudjon parancsolni és hogy ő maga könnyebben tudjon engedelmeskedni.“

A beszéd elhangzása óta ki is mondták Németországban az általános munkakötelezettséget. Kifejtette még ebben a beszédében Hitler, hogy el kell találni a középutat az egyéni kezdeményezés és a nagy közösség iránt való kötelezettség között. Amit ők akarnak, az nem egyéb, mint az egyéni szabadság és a népközösség közötti szintézis. Úgy maga a Vezér, mint munkatársai és a nemzeti szocializmus elméletírói rendkívül nagy súlyt helyeznek a mezőgazdaságra és a német parasztságra. A német nemzeti szocializmus is ugyanúgy, mint az olasz fasizmus, erősen agrár jellegű. Uralomrajutásuk kezdetén több ízben felmerült az a gondolat, hogy miképpen lehetne az óriási számú gyáripari munkásságot a földhöz visszavezetni.

Majdnem minden nemzeti szocialista iratban szembeállítva találjuk a népközösség és az osztályharc elvét. És ugyanakkor szembe állítják egymással a „közhaszon“ és az „egyéni“ haszon elvi ellentéteit, és hangsúlyozzák, hogy a nemzeti szocialisták államában az egyes ember, annak érdekei, kívánságai semmit sem számítanak, minden csak a közösség. A szerintük letűnt kapitalista gazdasági rendről ugyanolyan ellenszenves és torzképet igyekeznek festeni, mint a szocialisták. Gottfried Feder, a Vezér egyik gazdasági tanácsadója, egyik fejtegetésében többek között ezeket mondja:

A gazdasági rend, amelyet a nemzeti szocialisták újjal akarnak helyettesíteni, a következő: kormány a nép ellen, pártok pártok ellen, parlament a kormány ellen, munkás a munkaadó ellen, fogyasztó a termelő ellen, kereskedő a termelő és fogyasztó ellen, háziúr a lakók ellen, munkás a paraszt ellen, hivatalnok a közönség ellen, a munkásosztály a burzsoázia ellen, egyház az állam ellen ... A gazdasági szabadságnak tagadhatatlan hibái igen ügyesen vannak csokorba kötve. Ennek a helyébe az az ideális rend lép, amelyben mindezek megszűnnek: nem lesz többé kizsákmányolás, nincs többé önhaszon, — ez utóbbi helyére a közhaszon jön, mert mint a nemzeti szocialisták minden írásukban hangsúlyozzák, az egyes ember haszna, érdeke nem számít. Smith Adám és a klasszikus iskola tanításait nem kárhoztatják, sőt elismerik azt is, hogy a kapitalizmus hasznos szerepet töltött be az emberiség életében, de ma már elavult. Ugyanúgy, mint a fasiszták, a nemzeti szocialisták sem tagadják a magánkezdeményezés szükségességét, de viszont azt követelik, hogy minden magángazdasági tevékenységet meg kell az államnak zaboláznia. Hitler több beszédében elismerte a takarékoság létjogosultságát is. A nemzeti szocializmus nem szünteti meg a piacot sem, de ezt is megrendszabályozza, beleszól az árakba, korlátozza a szabad kínálat és kereslet elvét. Azt olvassuk egyik elméletírónál, hogy versenyre szükség van, hogy a gazdasági élet jobbat, tökéletesebbet termeljen, de ez sem lehet korlátlan. A nemzeti szocializmus gazdasági filozófiáját általában szintézisre való törekvése jellemzi, ami egyébként az egész német gondolkodásra jellemző. Elismeri az individualizmusnak sok követelését és helyességét ugyanúgy, mint a fasiszmus, de végre belefojt mindent a kollektívizmusba. „Két lélek lakik minden kebelben — írja Hartz Gustav —, egy individualista, személyi és egy szociális. Egyének, embernek születünk, saját testünkkel, lelkünkkel, szellemünkkel. De nem önmagunkból születünk, hanem a közösségből.

amely az emberi nem őseredetéig nyúlik vissza, és a mi szüléink csak utolsó láncszeme voltak annak a közösségnek, amelyből mi individuumok lettünk ..

Az okoskodás vége az, hogy az egyén önmagában semmi, a közösség a fontos, jóval fontosabb az egyes egyénnél. A nép — mondják — szerves egész, a „Gemeinwohl“ és a „Persönliche Bereicherung“ egymással a legszögesebb ellentétben állanak. A tőke ellenség, a plutokrácia pedig közveszedelem.

Irataikban folyton bírálják a marxizmust, az egész rendszert zsidó faji gondolatnak bélyegzik, s a legélesebben kárhoztatják. Ez annál különösebb, mert ők is elismerik a marxizmusnak úgyszólván egész kritikai (negatív) részét, csak pozitív tanításaival nem értenek egyet, ámbar más elnevezéssel a marxizmusból sok mindent átvettek. Azt állítják, hogy a marxizmus nem egyéb, mint a liberalizmusnak a származéka, annak mintegy logikus folyománya, noha a marxizmus, mint minden szocializmus, megsemmisítő viszonyban van a gazdasági individualizmussal.

A magángazdaság és a magántulajdon elvét — mint mondtuk — a német nemzeti szocializmus nem veti el és a „Gemeinwirtschaft“ szocialista fogalmát és a „Privatwirtschaft“ liberális gondolatát akként hidalja át, hogy ez utóbbit bilincsekbe veri. A magángazdaság a köz számára köteles dolgozni és termelni — mondják — és gyakran hangoztatott ideáljuk „a közjó érdekében fennálló és dolgozó magángazdaság“. Ez a követelés egészen különös és sokat lehetne róla elmélkedni. Olyan ez, mint a francia forradalom „testvériség“ jelszava. A testvériséget lehetetlenség politikai programmá tenni, mert nem lehet ráparancsolni az egyes emberre, hogy polgártársát testvérének tekintse. Ugyanilyen szubjektív természetű követelmény a német nemzeti szocialisták előbbi követelése is. Lehetetlenség ráparancsolni az emberekre, hogy milyen érzülettel végezzenek gazdasági tevékenységeket. Egyéni haszon nélkül való magángazdaságnak nincsen értelme.

A nemzeti szocializmus közírói nagy lelkesedéssel írnak a rendi állam eszméjéről. Az új rendiség Spann Othmár német szociológus találmánya, aki szeretné beskatulyázni az emberiséget a középkori formájú, zárt foglalkozási csoportokba, az úgynevezett rendekbe. Csak ily módon lehetne szerte kiküszöbölni az osztályharcot és a foglalkozási csoportok közötti ellentéteket. Az emberiség újból zárt kasztkba tömörülne, mint a középkorban, és az egyén csak mint valamely rendnek tagja számítana és érvé-

nyesülhetne és ezt a rendekre széttagolt társadalmat nagy egységgé foglalná össze a felette trónoló korlátlan államhatalom. A nemzeti szocializmus célja — olvassuk egyik írásban — a „harcszerűen beállított kötelékeket átváltoztatni hivatásszerűen elrendezett népközösség tagjaivá...“ Az első s legfontosabb rend az új nemzeti szocialista államban a parasztság. Azóta Walter Darré, a Harmadik birodalom agrárszakértője a földműves parasztságot a nemzeti szocialista elvek szerint meg is szervezte és a földműves réteg ma a Harmadik birodalomban nagy, zárt foglalkozási csoportot alkot.

A nemzeti szocialista gazdasági tanokat általában az egyszerűsítésre való hajlandóság jellemzi. A kapitalizmus nagy bonyolult szervezeteit, részvénytársaságait, koncernjeit azóta már egyszerű formákká alakították át. Az egész gazdasági átszervező munka legfőbb célja náluk az áttekinthetőség. Az államhatalom sokkal könnyebben irányít és ér el gazdasági téren eredményeket, ha a formák egyszerűek, áttekinthetők. A gazdasági önellátás (autarkia) ott szerepel kezdettől fogva a nemzeti szocializmus gazdasági programjában. Azért a nagyiparért, amely 1914 előtt kiszorította az angol és francia nagyipart olcsó terményeivel és a világpiac meghódításáért a nemzeti szocialisták mérsékelten lelkesednek. A Harmadik birodalom a legszélsőbb gazdasági önellátásra tért át, korlátozza, a legszükségesebb mértékre szorítja le a nyersanyagbevittelt, amit lehet, szintetikus úton előállított szurrogátumokkal pótol, mint a kaucsukot, annak dacára, hogy az előállítási költség sokszorosán meghaladja a bevitt anyag árát — az abszolút kormányhatalom mindenkit befog a nemzeti termelésbe —, s ezt a rendszert nevezik ők „dinamikus“ gazdasági rendszernek. A rendszer védelmezői azt mondják, hogy a birodalom kormányát erre a viszonyok kényszerítették, mások szerint viszont ez a jövő fejlődésének az útja.

A német nemzeti szocializmus eszméi a fasiszmushoz hasonlítanak, s nem túlzás az az állítás, hogy az ösztönzést és a mintát a német nemzeti átalakulásnak a fasiszta forradalom szolgáltatta. Valóban az imént vázolt eszméken felépült gazdasági berendezkedések többé-kevésbé az olasz korporációs kísérlet utánzatai. A régi szocialista szakszervezeteket, Európa legerősebb munkásszervezeteit a nemzeti szocialisták uralomra jutásuk után szétbomlasztották, s a maguk új intézményeivel helyettesítették, majd megalakították az úgynevezett „munka-arcvonalat“ még 1933 novemberében. Ebben az időben a nemzeti szocialisták még a korporációs rendszer

ellen nyilatkoztak, de már a következő esztendőből kezdve fokongként erre tértek át. Az 1934. január 20-án kiadott dekrétum valóságos munkakódex, olyanszerű, mint az olasz Carta del lavoro. A dekrétum alapján szervezték meg az új szociális- és munkásintézményeket, alakították át a termelés egész szervezetét, erősen korporációs szellemben. A német korporációk felépítését nem részletezzük. A dekrétum alapján alakultak meg 1934. június 27-én az úgynevezett munkaközösségek, a munkaadóknak és a munkásoknak közös sejtjei. Ezeknek a sejteknek tagja maga a vállalkozó, az ő bizalmi emberei és a munkások megbízottai. A munkaadó és a munkás — olvassuk a dekrétumban — együtt dolgoznak a vállalat céljainak érdekében a nemzet és az állam közös javáért. Az egész intézmény nem igen egyeztethető össze sem a munkás és vállalkozó szabadságával, de még az egyéni tulajdonnal sem.

A nemzeti szocialisták egész nagy hierarchiát építettek fel a gazdasági életben. A vállalatok kebelében bizalmi tanácsok működnek, amelyekben bent ülnek a vállalkozók és a munkások megbízottai. Megcsinálták az ipari vállalatoknak hatalmas birodalmi szervezeteit (hét szervezetet az egész birodalomban) s a bankok, a kereskedelem, a biztosítási ügy hasonló nagy szervezeteit, majd a parasztság szervezeteit. A legfőbb fórum a gazdasági minisztérium, amely hatalmi szóval irányítja a birodalom egész gazdasági életét ennek a teljesen hierarchizált organizmusnak segítségével. A gazdálkodás szellemét, irányát legjobban a propaganda ügyek minisztere, Göbbels jellemezte, aki egy alkalommal ekképen nyilatkozott: „Akarjuk, hogy az összes törzsek, rendek, hivatások és felekezetek ahhoz a nagy nemzeti ritmushoz csatlakozzanak és zárkózzanak, amely ma Németországot átjárja, az hassa át őket, hogy az a csodás lendület, amely most a német nemzetet minden részében, rétegében, minden hivatásában magával ragadta, soha ki ne merüljön, hanem ez legyen a jövő életközösségének fő jellemvonása.“ Göbbelsnek ezek a szavai legkézzelfoghatóbban mutatják, hogy az egész rendszer mennyire romantikus és érzelmi alapú.

Ami ma Németországban a gazdasági élet területén végbe megy, egy igen nagy arányú, amellet kockázatos és bizonytalan kimenetelű kísérlet. Visszaállítják-e még Németországban a régi kapitalizmust, a gazdasági szabadversenyt, bekapcsolódik-e újból Németország a viláfgorgalomba?

— erre a kérdésre nem lehet sem határozott igennel, sem határozott nemmel felelni. Az egész kísérlet értékében azonban kételkednie kell a nyugodt és tárgyilagos megfigyelőnek. A Németbirodalom, amely ipari nyers-

anyagokban gazdagnak éppen nem mondható, gazdasági kísérletekre nem alkalmas úgy, mint Oroszország vagy az Egyesült Államok. Az bizonyos, hogy a német nemzet igen erős szuggesztív hatása alatt áll; a nemzeti szocializmus pszichológiai eszközökkel dolgozik. Az olyan társadalmi- és államrend, az olyan közgazdasági élet, melyet ilyen pszichológiai eszközökkel tartanak fenn, nem nyugszik szilárd alapon.

A TERVGAZDASÁGI ÉS TOTALITÁSOS ESZMÉK A VILÁG-HÁBORÚ UTÁN.

A békekötések óta azt látjuk, hogy nagy erőre kapott az a gondolatáramlat, amely hadat üzent a gazdasági szabadelvűségnek s a gazdasági életnek egész területén, úgy a termelésben, mint a javak szétosztásában, gyökeres rendszerváltozást követel. Ezek az anti-individuálista tanok korántsem újak; a legrégebb időktől kezdve megtaláljuk őket filozófiai rendszerekben, állambölcseleti elgondolásokban, ugyanúgy, mint az ellenkezőjüket: a szabadságra való törekvést. Igen sokat kísértett az elmúlt esztendőkből az új rendiség gondolata, amelyért főleg jobboldali körök lelkesednek. A rendiség gondolata is ősrégi. Plató kommunista állama rendekre tagozódik, mindenki valamely szigorúan megállapított csoporthoz tartozik, az úgynevezett rendhez. Ugyanez a gondolat megtalálható Aristotelesnél is. A rendiség azonban mint intézmény, középkori, a középkor gondolatvilágának sajátos terméke. Megrögzíteni a társadalmat, hogy senki ne mozogjon, elégedjék meg Istentől ráruházott hivatásával, melybe beleszületett — tipikus középkori felfogás. Minden konzervativizmus, amely iszonyodik a változtatásoktól, kockázattól, — általában rendi-szellemű. A rendiség világát felbontotta az újkori természetjogi iskola, halálos csapást mért rá Hobbes Tamás, Locke és Rousseau filozófiája, de a visszahatást már közvetlenül a francia forradalom után a konzervatívknál, a katolikus reakció említett íróinál és a német romantikus filozófusoknál érezhetjük. Adam Müller vissza akarta állítani a középkor rendjeit, a közjogi természetű foglalkozási csoportokat.

Az új rendiség legnagyobb hatású írója, Spann Othmár német szociológus, aki a XIX. század társadalmi és gazdasági rendjét úgy tárgyalja, mint anorganikus, zűrzavaros állapotot s úgy gondolja, hogy a bizonytalan állapot megrögzítésére egyetlen mód van: megjavított formában visszaállítani a letűnt középkort. Spann a középkori univerzalizmus apostola, s

ugyanazt tanítja ő is, amit Aquinói Szent Tamás és a skolasztikusok, hogy a társadalom nagy egység, melynek az egyes ember csak jelentéktelen atomja. A középkor rendekre oszlott, s az egyes ember nem önmagában, hanem csak mint valamely rendnek tagja érvényesülhetett. Volt; pap, főúr, nemes, iparos, paraszt. Az újkor mindezeket megsemmisítette és a szépen felépített, nyugodt társadalmi állapot helyére hozta az egymással szembenálló társadalmi osztályokat. Spann tagad minden individualizmust. Az emberek magukban senkik; az egyén nem célja, s értelme önmagának és a világnak, hanem csak egy haszontalan pozdorja. Felette áll a társadalom, amelyben az ember született, s a társadalmi közösségnek Spann körülbelül azt a jelentőséget tulajdonítja, amit Durckheim francia szociológus, aki azt tanította, hogy az egyéni öntudat csak egy szemernyi része, vetülete a társadalmi öntudatnak s az ember magában jelentéktelen kis részecskéje a kollektívumnak, amelynek mindenünket köszönhetjük: vallásunkat, kultúránkat, gondolkodásunkat, érzelmeinket.

Spann be akarja az emberiséget skatulyázni öt rendbe, s ezek a következők:

Kézimunkás; magasabbrendű (szellemi) munkás; a gazdasági élet vezetői; az állami élet vezetői; végül: a magasabb szellemi képzettségű tanító-rend — schöpferischer Lehrerstand —. Ennek a rendi társadalomnak a csúcán áll a korlátlan államhatalom. Spann azt mondja, hogy az államhatalom intézői a legjobbak közül kerülnének ki, de vájjon ebből a megrögzített állapotból egyéni vetélkedés híján hogyan jutnak fel a legjobbak a társadalmi építmény ormára? Spann egész gondolkodása erősen középkorias. A középkori felfogás szerint kell mindenkinek megmaradnia foglalkozásának a legszűkebb körében, a liberális-demokratikus kor terjesztette ki mindenkire a közügyekért való felelősséget. Spann egy helyen ezt írja, ami egész gondolkodására legjellemzőbb:

„A ,rendi-állam¹ azt akarja jelenteni, hogy az embereknek az a köre, amelynek állami feladatokat kell betöltenie, a népnek az államot kormányzó rétege, a dolgoknak értelme és fogalma szerint nem kényszeríthető arra, hogy más rendektől megbízást kaphasson (mint az a mai választási rendszer mellett történik), az állam önmagából áll elő, és nem hivatásszerű ,gazdasági parlamenteken‘ és nem is a népet magába foglaló ,parlamenteken‘ nyugszik; ezért minden rend az embereknek azon a sajátos körén nyugszik, akik a saját feladatuknak szentelik magukat és annak terhét viselik.“

Az új rendiség szószólói azzal érvelnek, hogy a liberális államban a hatáskörök összekeverednek. A politikus üzleteket csinál, a gazdasági szakember pedig beleszól a politikába, s így a különböző hivatáskörök szakadatlanul összekeverednek, minek a rendiség hívei szerint a köz látja kárát. Az új rendiségnek meglehetősen nagy irodalma van. Van egy tetszetős elmélet (Andreae osztrák tudós elmélete), amely hármas vetületben látja az államélet egészét. Van egy államhatalom, van egy társadalmi elem s van egy gazdasági elem és a rendi államban ezt a három elemet élesen el kell különíteni egymástól.

A rendi gondolatot megtaláljuk XI. Pius pápa „Quadragesimo anno” című körlevelében, amelyben főleg társadalmi kérdésekkel is foglalkozik. Valamennyi elméletíró között a legnagyobb hatású maga Spann Othmár, akinek filozófiája nagy hatással volt Dollfuss osztrák kancellárra is, a mai osztrák korporációs állam elgondolójára.

Az a korporációs rendszer, melyet Olaszország, Németország, Ausztria és Portugália az elmúlt esztendőök folyamán átültettek az életbe, az új rendiség felé való átmenetek első lépcsője. Vitatkozni a rendiség apostolaival igen nehéz, mert az ember a szerint lesz híve a gazdasági individualizmusnak vagy a rendiségnek, hogy miben látja az emberiség végső célját és rendeltetését. Ha a bölcsészet történetét ismerjük, látjuk, hogy bizonyos, egymással ellentétes irányok a legrégebb idők óta harcolnak egymással. Szakadatlan haladás, fejlődés elképzelhetetlen az egyéni erőknek és képességeknek mennél szabadabb kibontakozása nélkül; a szabadság hazájában azonban elképzelhetetlen olyan halálos nyugalom és csend, mint a rendiség megkötött társadalmában. A két gondolat ellentétét ott látjuk már az ókori bölcsészetben, Plútónál és Aristotelesnél. Az előbbinek eszménye a spártai kommunista rendi-állam, az utóbbié Athén, a szabadság hazája. Plátó, Morus Tamás, Marx és Spann Othmár lényegében egyet akarnak: társadalmi békét, nyugalmat, kiegyensúlyozottságot, a harcnak, a versengésnek, az üzleti életből a konkurrenciának a kiküszöbölését. Aristoteles, Locke, Adam Smith a fejlődés, haladás, a szakadatlan tökéletesedésnek a hívei.

Talán nem túlozunk, ha azt állítjuk, hogy Spann Othmár univerzalizmusa és az egész új rendiség egy kimerült, az élet harcaiba befáradt kornak életbölcselete. A XVIII. század végén és a XIX. század első felében, a romantikus korban, oly nagy az emberek többségében a szabadság és az egyéni erők kifejtése iránti tisztelet, olyan határtalan tetterő, kalandvágy, vállalkozó kedv hatja át az egész európai és amerikai társadalmat, hogy

a rendiség hívei (az említett Müller Adamé) csak az egészen kicsiny arisztokratikus körben érték el hatást. Fáradt, kimerült korban az emberek nagy többségének az eszménye a nyugalom lesz és a kockázattól való mentesség; biztos állás, biztos napibér, öregkori nyugdíj és ellátás a kedvelt jelszavak. A múlt században a virágkorát élő liberalizmusnak az etatista-szocializmus volt a nagy ellenfele; ma sokkal nagyobb ellenfele az új rendiség, amelynek számtalan híve van. Az új rendiség, mint láttuk, egyformán elveti a liberálizmust és a szocializmust, és a társadalmat a modernizált középkori eszmékkel akarja boldogítani.

Meg kell azonban azt is állapítanunk, hogy az új rendiséget bizonyos tekintetben a szabadelvű kapitalista időszak készítette elő. A hetvenes esztendőktől kezdve a kapitalizmus építette ki az ő nagy szervezeteit, kartelljeit, trösztjeit; azután a munkások szervezkedtek meg. A korporatizmus nem tesz mást, mint hogy a kapitalista kornak ezeket a meglévő szervezeteit tovább építi, kifejleszti az élet egész területén s végül megrögzíti őket. A tőkés termelési rend szabad társulási formái ezen a módon áEami szervezetté válnak. Lehetséges, hogy igazuk van a korporativizmus híveinek abban, hogy ez a társadalmi béke megszilárdításának a legüdvösebb eszköze, ámde kérdés, vajjon a rendekké merevített foglalkozási csoportok nem lesznek-e túlkonzervatívok és minden további fejlődésnek, újításnak nem állják-e majd útját? Bizonyos az — és ezt el kell ismernünk —, hogy azokban az országokban, ahol állandó zűrzavar dúlt, mint Németországban, Olaszországban, Ausztriában, Portugáliában, a korporációs rendszer békét, rendet, megnyugvást hozott, — legalább egyelőre. A korporációs szisztéma még nem olyan hosszú életű, hogy végleges ítéletet mondhassunk róla. Azt látjuk tehát, hogy az államosított hivatásos szervezetek tisztán gyakorlati szükségszerűségnek köszönik létüket mind a négy országban és ez igen erős érv ellenük: olyan országokban, ahol elég nagy a társadalmi szolidaritás, ahol nem kell forradalmi felfordulástól tartani, mint Angolországban vagy az Egyesült Államokban, ott az új rendiség teljesen felesleges. A korporációs rendszer bevezetése még az újabban gazdasági bajokkal és munkászavargásokkal küzdő Franciaországban sem került komolyan szóba.

Napjainknak a legtöbbit emlegetett közgazdasági jelszava az úgynevezett tervgazdaság (Planwirtschaft, Économie dirigée, Planning).

A tervgazdaság ma még kidolgozatlan, meglehetősen laza elmélet, jobban szólva: vágy és törekvés; általában a szabad versenynek erős korlá-

tozását, vagy pedig teljes megszüntetését értik rajta. Maga a tervgazdaság tisztán szocialista gondolat; a legnagyobb tervgazdasági rendszer maga a marxizmus, amelynek egyik legfőbb követelése a piac eltörlése, a szabad verseny megszüntetése és a megállapított szükségletek számára való termelés, hogy ilymódon „kiküszöböljék“ a kapitalizmus belső ellentmondását. A békekötések óta gyakorta hangoztatott jelszó azonban egészen mást jelent; a közkeletű „tervgazdaság“ azoknak a polgári közgazdászoknak a találmánya, akik ilyen módon akarják megmenteni a magántulajdont, s magát az eszmét a gazdasági válság idézte fel, amelynek megoldása — a tervgazdaság hívei szerint — a háborúelőtti liberális-kapitalista rendszer keretei között lehetetlenség.

Azok a közgazdász-tudósok, akik a klasszikus gazdasági iskola tanításait vallják, élesen szembeszállnak az irányított gazdasággal. Azt mondják — s ebben igazuk van —, hogy monopóliumokra, visszaélésekre, az államhatalom túltengésére vezet. Fontos érv az is, hogy a valóságban minden gazdaság tervgazdaság, mire való tehát ezt túlozni; a kapitalizmus sem ismerte az egészen tervtelen, nyakló nélkül való termelést. Ha korlátozzák, felülről irányítják a gazdasági életet, az szükségképen azzal jár, hogy felrúgjuk a gazdasági élet helyes és bevált törvényeit és elsorvasztjuk magát a termelést. Minthogy egész gazdasági életünk egy szabad folyamatból, az erőknak szabad mérkőzéséből alakult ki, a jogrendet ne vigyük át gazdasági területre, hogy azzal a gazdasági erőknak szabad mérkőzését megbénítsuk. A klasszikus gazdasági iskola hívei csak igen meggondolt, kismértékű, racionális beavatkozást tartanak célravezetőnek.

Napjainkban egy hatalmas arányú tervgazdasági kísérletnek vagyunk tanúi. Ez Rooseveltnél kísérlete, amely immár negyedik esztendeje tart.

1929 őszén az Egyesült Államokban fenyegető gazdasági válság kezdődött, amely néhány hónap alatt olyan kétségbeejtő mérveket öltött, hogy az Unió egész gazdasági rendjének felborulásától lehetett tartani. A válságot egy roppant arányú gazdasági fellendülés előzte meg, amely körülbelül 1922-ben, a világháború okozta, rövid ideig tartó átmeneti válság után kezdődött. A prosperitás olyan fokot ért el, amely szintén páratlanul áll a világgazdaság történetében. Az amerikai nemzet fiatalos, szinte gyerekes optimizmusra hajló, s a tömegek abban az illúzióban ringatták magukat, hogy új világ köszöntött az emberiségre, amely sohasem ér véget. A prosperitás páratlanul álló adatai közül a helyzet megvilágítása céljából csak néhányat idézünk. Az ipari termelés 1923-tól 1929-ig 35%-os emelkedést

mutat. A mező- és erdőgazdaság produktivitása 1923-tól 1929-ig 18%-ot emelkedett s közben óriási mértékben emelkedett a newyorki tőzsdén jegyzett értékek árfolyama. Az amerikai gazdasági viszonyok egy kiváló ismerője, Bertrand de Jouvenel az amerikai kapitalizmus válságáról szóló rendkívül érdekes könyvében kimutatja, hogy az Egyesült Államokban a vagyon nagy része papírban van s az egész gazdasági felépítmény oly rendkívül bonyolult szerkezet, hogyha egyetlen tag megsérül, rögtön az egész organizmusnak válságát vonhatja maga után. 1929-ben január 1-től szeptember 1-ig 67 milliárdról 89.6 milliárdra emelkedett a newyorki tőzsdén jegyzett papírok árfolyama.

A válság, amelynek a túlkapitalizáció és a szertelen tőzdespekuláció következtében okvetlenül be kellett következnie, már régóta lappangott; az októberi tőzsdei krach nem volt egyéb, mint annak a szomorú valóságának a kifejezése, amit ebben az időben még nem akartak elhinni, sem Amerika gazdasági kiválóságai, sem az amerikai tömegek. A „virágzás“ egyszerre végétért. Az Egyesült Államok hatalmas tömegű gabonakészletei eladatlanul heverték, az ipari termelés, a külföldi piacok elvesztése következtében, lecsökkent. A virágzás éveiben a detroiti Ford-gyár 8000 gépkocsit állított elő naponta, most egyszerre mindez megszűnt, s azok az amerikaiak, akik addig a határtalan prosperitásban elbizakodva mosolyogva intézték el az óvilág háborúutáni gazdasági gondjait, most egyszerre a leggyötrőbb gondok közé zuhantak. Hoover, az Egyesült Államok akkori elnöke, nem hitt a válság komolyságában. Azt hitte, hogy mindez csak átmeneti jelenség és a bajok kiküszöbölhetők a gazdasági individualizmusnak addig bevált módszereivel. Hoover 1930-tól 1932-ig, elnökségének második felében, apró cseprő félrendszabályzatokat léptetett életbe, amelyek természetesen semmit sem használtak. Közben a bankok ezrei zártak be, a hitelezők kiszedték betéteiket, a farmer-nyomorúság olyan mérveket öltött, hogy a déli földműves államokban már lázadástól lehetett tartani, a munkanélküliek létszáma elérte a 12, mások szerint a 14 milliós létszámot. A tömegek hangulata a túlzó optimizmusból most már kezdett a másik végletbe, a sötét pesszimizmusba átcsapni, amikor Roosevelt elnök 1933 márciusában a köztársaság kormányát átvette.

Roosevelt elnök nem volt nagynevű gazdaságpolitikus, általában úgy ismerték, mint pontos, lelkiismeretes, puritán embert, de mint közigazdászról keveset tudtak róla. Elnökké választása előtt jelent meg egy kisebb közigazdasági munkája: a „Looking forward“ („Pillants a jövőbe“), de ez

sem valami nagyobb szabású vagy mélyebben járó mű. Azt fejt ki benne, hogy az Egyesült Államok alkotmánya, amelyet Jefferson fogalmazott annakidején, már nem felel meg az új idők követelményeinek. Abban az időben, amidőn a tizenhárom őszállam kimondotta függetlenségét, a korlátlan gazdasági szabadságnak még volt értelme; a lakosság csekély volt s ez előtt a kisszámú népesség előtt határtalan lehetőségek állottak. Később azonban, különösen a XIX. század második felében, ez a korlátlan gazdasági szabadság rengeteg visszaélésre vezetett; felburjánzottak valósággal a gazdasági hatalmak, amelyek visszaélve az alkotmány nyújtotta szabadsággal, állammá növelték ki magukat az államban.

Az elnök valósággal típusa a gyakorlatias érzékű és cselekvő amerikaiaknak. Azt hangoztatja, hogy abban a kétségbeejtő helyzetben, amelyben ő az Egyesült Államok gazdasági helyzetét hivatalbalépésekor találta, cselekedni kell valamit; próbálni kell, kísérletezni, s ha az első kísérlet nem sikerül, mindent előlről kell kezdeni. Ügy látszik, Roosevelttel azzal nyerte meg a nagy tömegek szeretetét, mert gondolkozásában, elhatározásaiban, tetteiben ő a nemzet fiatalságának és rugékonyságának a képviselője.

Első intézkedései a pénzrendszerre vonatkoztak. Letért az aranyalapról és a dollárt, a világ legjobb pénzét, amely szinte nemzetközi értékmérőnek számított, lerontotta, hogy ily módon emelje a nyersanyagárakat és segítsen elsősorban a farmerek adósságterheire. A farmerek ilyen módon valóban hatalmas összegű nemzeti ajándékot kaptak az államtól. Az agrártermékek áresése valóban kétségbeejtő volt: az ipari ár-index 1933 márciusában 65.8; az agrár-index 42.6; az agrár-olló 48%. Rooseveltnak a módszerei teljesen alkotmányosak, még csak nem is gondolt arra, hogy az Egyesült Államok alkotmányát megsértse. Minden intézkedéséhez megkapta előbb a kongresszus jóváhagyását. A kongresszus, melynek többségét az elnök magával ragadta optimizmusával és lelkesedésével, hivatalbalépésének első napjaiban megadta neki a kivételes hatalmat. Erre azonnal bezáratta a bankokat, elrendelte az aranybeszolgáltatást, majd munkanélküli hivatalt állított fel. A dollár lerontásával is az volt a célja, hogy a pénzt úrból szolgáló tegye, amelynek értékét tetszés szerint tudja változtatni, a gazdasági követelmények szerint. Jó sokára, csak a következő esztendőben stabilizálta a dollárt régi aranyértékének 59.06%-ában.

A gazdaságtörténetben szinte korszakos jelentőségű kísérlete nem árul el előre elgondolt, logikus rendszert; sokszor az elnök, különösen az első időkben, kapkodónak látszott. Nem akarta magát, úgy látszik, megkötni

semmiféle szabállyal, vagy túlságosan részletekig kidolgozott tervvel. Annak ellenére, hogy megkapta a kongresszustól a kivételes hatalmat, nem nyúlt erőszakos eszközökhöz, az ő legfőbb eszköze, egészen mostanig, a meggyőzés, a propaganda. Nagy szuggesztív erejének kell lenni, mert még a legmakacsabb és legönállóbb gondolkodású nagyvállalkozók, köztük Ford is, végre beadták a derekukat és elfogadták az elnök munka-kódexét. Két nagyfontosságú törvényt alkotott, amelyeken az egész kísérlet felépült; az egyik az 1933. május 12-én aláírt agrártörvény, a másik pedig a híres ipari újjáépítési törvény: N. I. R. A., amelyet 1933. június 16-án hirdettek ki. Intézkedéseit nem részletezzük. Ezek legnagyobb részben olyanok, amelyek homlokegyenest ellenkeznek a gazdasági liberalizmus eszméivel. Elrendelte az elnök az agrártermelés csökkentését s a következő esztendőben rengeteg búzatermő föld bevetetlen maradt. A farmereket természetesen kárpótolni kellett, ami sok százmillióval terhelte meg az állam kasszáját. Az ipari kódexek szabályozták a munkaidőt, megállapították a munkabér-minimumot. Az elnök valóban elért már az első esztendőben annyit, hogy a farmerek adósságai csökkentek, a nyersanyagárak némileg emelkedtek s a munkanélküliek száma is néhány millióval leapadt. Az eredmények elég silányak, de Rooseveltt, rendíthetetlen optimizmusától és hitétől sarkalva továbbhaladt a maga útján előre, s a következő, 1934. és 1935. évek már szemmel láthatóbb eredményeket hoztak.

A „new-deal“-t (magyarul „új program“-nak fordíthatjuk), amint a Rooseveltt-féle gazdasági programot Amerikában nevezik, sokan még mindig kísérletnek tartják, viszont a tervgazdaság hívei szerint Rooseveltt nagy elgondolása valóság és a gazdaságtörténetnek nagy és kimagasló ténye. Valóban, helyreállította a mezőgazdaságot és már az elmúlt, 1936. esztendő második felében komoly lendületnek indult az amerikai nagyipar. Az amerikai termelés aránya ennek az esztendőnek első felében már majdnem elérte az 1929-ikét. A farmerek jövedelmei 55%-kal emelkedtek az 1932-i jövedelmeikhez képest. Két nagy árnyoldala van az elnök kísérletének. Egyik: a még mindig meg nem szűnt munkanélküliség. Igaz, hogy az 1932-i 12—14 milliós létszám 7 vagy 8 millióra lecsökkent, de ez a szám is még eléggé tekintélyes. Másik: a valuta-bizonytalanság.

A new-deal-ről a vélemények még meglehetősen eltérők. A boldoglátók és a tervgazdaság hívei szerint az elnök újítása korszakalkotó, mert szociális tartalommal töltötte meg az amerikai kapitalizmust. A klasszikus gazdasági iskola hívei érthető módon kárhoztatják. Szemére hányják az

elnöknek, hogy teljesen megsemmisítette a gazdasági élet automatizmusát és a spontán elhatározások helyébe a mindenható állam önkényét tette. Azt a szabadságellenes tendenciát, amely a nagytrösztök kialakulása óta már az amerikai kapitalista gazdasági rendszerben is jelentkezett, Roosevelt általános elvvé, dogmává emelte. A legnagyobb abszurdum az — a klaszszikus gazdasági iskola felfogása szerint —, hogy megtiltsák valakinek, hogy termeljen. Az elnök pedig ezt tette. Elnökségének első évében az ő parancsára a termelő földeknek 15%-a bevetetlen maradt. Ugyancsak képtelenség, hogy egyik ember zsebéből egyszerűen kivegyék a pénzt, akár beleegyeznek abba, akár nem, és azt mint munkanélküli segélyt vagy kárpótlást, vagy akármilyen címen odaadják a másoknak.

Az Egyesült Államokban a gazdasági élet az elmúlt évben tagadhatatlanul fellendült. A tömegek megint optimisták s abban a boldog reményben ringatóznak, hogy visszatér az 1922—29-ig tartó aranykor. Mennyiben van részük e fellendülés megindulásában az elnök intézkedéseinek, azt megállapítani igen nehéz; neki feltétlen van benne érdeme, ha egyéb nem, az, hogy rendkívül nehéz, fejtetőre állított viszonyok között hitét, optimizmusát nem vesztette el. Jóhiszeműségét, szándékainak tisztaságát senki sem vonta kétségbe. A gazdasági szabadságért nem lelkesedik, de meggyőződéses híve a demokráciának s az „állami tervgazdaságot“ megvalósította anélkül, hogy az Egyesült Államok alkotmányát eredeti szelleméből kiforgatta volna.

Napjaink nagyjelentőségű gazdasági eszméje még a gazdasági önállóságra (autarkiára) való törekvés. A gazdasági autárkia sokban emlékeztet a Colbert-féle merkantilizmusra. A merkantilizmus kimondott elve az volt, hogy mennél kevesebb árut kell behozni külföldről, lehetőleg semmit, s mennél kevesebb nyersanyagot, hogy pénz ne menjen külföldre és ki kell használni az országnak meglevő gazdasági erőit. Ez az autarkiás irányzat a békekötések óta tart s úgy foghatjuk fel, mint a világháború folytatását más eszközökkel. Egészséges jelenség már csak azért sem lehet, mert a háború atmoszférájában született és 1930 óta, amióta a háborús hangulat félelmetesen erősödik és a népek ismét belezuhantak az 1910—1914 közötti idők lázas fegyverkezési versenyébe, az autárkiás törekvések még fokozódtak.

Az autarkia hívei azt mondják, hogy ez is az új időknek új követelménye. Ez is hozzátartozik az általános univerzalisztikus eszmeáramlatok-

hoz, amely világszerte fokozta a nemzeti törekvéseket. A gazdasági liberalizmus erősen internacionalista szellemű, s a manchesterizmusnak az volt a jelszava, hogy az egész földkerekséget egy nagy termőterületté és piaccá kell átalakítani. Az úgynevezett univerzalizmus (ha ezt az új áramlatot egyáltalán „univerzalizmusnak“ lehet nevezni), a nemzeti erők kifejtését hangsúlyozza.

A józan és tárgyilagos bírálat ez ellen a felfogás ellen azt a kifogást teheti, hogy nem lehet sem egészséges, sem jövővel biztató gazdasági irány az, amely a háborús hangulatnak, az általános nemzetközi feszültségnek köszönheti léteit. Már Schmoller német tudós is megállapította, hogy a védővamos, az elzárkózó gazdasági politika háborúra vezet, viszont a szabadkereskedelmi politika az általános béke irányzatának a jellemvonása. Akik a mai autarkiát helyeslik, helyeslésükkel akaratlanul is azt állítják, hogy a háború és a háborús készülődés a normális állapota az emberiségnek. Az autarkiás irány valósággal aggasztó. John Maynard Keynes, kiváló angol közgazdász írta egyik munkájában még 1933-ban a következőket: „A világ, amely felé veszedelmesen haladunk, teljesen különbözik a gazdasági internacionalizmus eszméjétől, amely apáinkat eltöltötte és a mai politikát nem ítéltjük meg az akkori hit maximái alapján“.

Az autarkiás politikában — természetesen Oroszországot mellőzve — Németország és Olaszország járnak legelői. Az egyik csak szerényen van a természettől nyersanyagforrásokkal ellátva, az utóbbinak pedig semmiféle nyersanyaga nincs. Az önellátási eszményt csak a nagykiterjedésű, a legkülönbözőbb nyersanyagokban bővelkedő birodalmak tudják megközelíteni, mint Oroszország, az Angolbirodalom, Franciaország — gyarmataival együtt — és az Egyesült Államok. Ha nyersanyagban szegény országok térnek át az önellátásra, kénytelenek lakosságuk életszínvonalát a legmélyebbre leszállítani.

*

Mit lát a gazdasági eszmék kutatója Quesnay és Smith Adám fellépte óta? Azt, hogy a gazdasági eszmék fejlődnek, változnak, módosulnak, amint módosul minden, ami emberi létünk köréhez tartozik, amint módosulnak, fejlődnek, haladnak a tudományok megállapításai és elméletei.

Új, nagy tudományág épült fel Smith Adám nagy művén és a gazdasági szabadelvűségén. Azt látjuk azonban, hogy azok az új gazdasági eszmék, amelyeket az előzményekben, mint a gazdasági liberalizmus vissza-

hatásait jellemeztünk, hatással volt erre az új tudományágra is. Schmoller egy előadásában úgy nyilatkozott, hogy Smith Adám tanításai mellett tudomást kell venni a szocializmusról és Marx tanításairól is. A gazdasági eszmék fejlődése a Smith Adám fellépte óta eltelt jó másfél évszázad alatt a mai napig változatos utat tett meg, melyet egész röviden így jellemezhetünk: kezdettől közel egy századig az individualista eszme a túlnyomó, a múlt század nyolcvanas, kilencvenes éveitől kezdve a szociális eszmék törnek előre és korunkban ezek uralkodnak. Hogy a szociális eszme mennyire erős, egy jellegzetes példa mutatja. Ford Henry, a világ egyik legnagyobb ipari vállalkozója, tagadja azt, hogy őt a nyereség-elv irányítja, őt a szolgálat szelleme hatja át. A kapitalizmus is eljutott a nyers és durva nyereség-elvtől, az új eszmék hatása alatt, a „szolgálat“, sőt a közszolgálat elvéig.

A gazdaságpolitikát napjainkban ezek az új, szociális eszmék befolyásolják. A klasszikus iskola hívei bírálhatják az új gazdaságpolitikát, a tétel közgazdaságtan bizonyos megállapításai szempontjából, s egyes gazdaságpolitikai intézkedéseket bélyegezhetnek károsnak vagy hamisnak; — az élet ezekkel nem törődik. Az eszmék olyan erősek, annyira befolyásolják a cselekvést, hogy az emberek nem sokat törődnek a tudomány elméleti igazságaival.

A gazdasági szabadelvűség igazolta önmagát. Csodálatos eredményeket ért el. Meg lehet állapítani, hogy az emberiség Smith Adám felléptétől 1914-ig többet haladt gazdasági téren, mint azelőtt jó másfél évezreden keresztül. A legelfogultabb szélsőjobboldali közgazdászok is kénytelenek elismerni az individualista-kapitalista rendszer nagy érdemeit. Ezért meg kell menteni azt, ami a gazdaságvilág szabad versenyéből értékes; a tudatos, az elfogultságoktól mentes gazdasági politikának arra kell törekednie, hogy megmentse a gazdasági szabadelvűség fénykorában olyan nagyszélesen működő gazdasági erőket.

Az olvasó, úgy hisszük velünk együtt, arra az eredményre jut, hogy a Világháborút egy nagy tűzhányó kitöréséhez kell hasonlítanunk, amely rettentő robbanó erejével az összes földrétegeket megrendítette. Az ilyen vulkánkitörés alkalmával, mint a geológusok előtt ismeretes, a folyók is új medret keresnek maguknak, régi források bedugulnak és újak jönnek elő a föld mélyéből. Ezenképen a nagy kataklizma következményeképpen kellett, hogy új eszmeáramlatok jelentkezzenek a gazdasági politika területén is. Ez megtörtént. Ma még túlközel vagyunk az eseményekhez.

hogy történetileg megítélhessük ezeket az elemi jelenségeket, amelyek milliónyi emberlelkeket ragadtak magukkal. Igen valószínű, hogy néhány évtized múlva az emberiség azt fogja látni, hogy ezekben az ú. n. új áramlatokban inkább az elnevezések és a megjelenési formák voltak újszerűek, alapjukban a régi erőknél és a bevált tényezőknek voltak folytatásai. Bár-mint legyen is és tulajdonítsunk bár akár a gazdaságtudomány klasszikus igazságának nagyobb fontosságot, akár az újabb jelszavaknak és program-útoknak: rendületlenül áll a Világháború minden megpróbáltatása és felkavaró katasztrófája ellenére is az a tétel, hogy az emberiség jövő fejlődését csak az egyéni kezdeményezéssel és a magántulajdonon nyugvó gazdasági rend tudja ilyen vagy olyan formában, ilyen vagy olyan korlátozás, ilyen vagy olyan társadalmi beállítás mellett szolgálni, mert csak ez a gazdasági rend képes arra, hogy a sűrűsödő emberiségnek, a megszüle-tendő millióknak a munkamegosztás alapján kenyeret tudjon biztosítani. Ez pedig minden gazdasági törekvésnek és minden politikai programnak végső és legnagyobb célja volt a Világháború előtt is, utána is, és mindenkor az is fog maradni.

A VILÁG ÉLÉSKAMRÁJA

ÍRTA

IFJ. LEOPOLD LAJOS

ÖTVEN ÉVVEL a Párizs-környéki békék megkötése után a newyorki Bankers. Trust Company 1913-i vásárlóképességű 80.680,000.000 aranydollárra becsüli a nagy Háború költségeit. A vér és arany e szigorú számadásában, melyet a Bankers. Trust több könyvecskében tett közzé, a nemzetgazdát oly tétel állítja meg, amelyről eddig még sohasem beszélt a háborúk történetírója. A Bankers. Trust Franciaország magángazdasági veszteségei közé 8,242.390 acre *szántóföldet* is feljegyez, mint amely hónapok és évek gránátzáporában művelésre alkalmatlanná vált. Franciaország északnyugati sarkától Pás de Calais, Nord, Somme, Aisne, Marne, Meuse, Meurthe-et-Moselle és Vosges tartományokon át húzódik le délkeletnek a svájci határig vagy öt mérföldnyi szélesen az a halálsáv, amelyen az állóharc kétfelől megakadt s egymásba fűrődött. Itt zsúfolódott össze a nehéz ütegek zöme, itt alvadt meg feketén a népek haragja. S a szakadatlan tüzpergés már nemcsak a városokat gyújtotta fel körös-körül, már nemcsak a hidakat, viaduktokat, zsilipeket seperte el, már nemcsak az erdőket tarolta le s a majorokat dobálta szét, hanem a levegőbe röpítette a szántóföldet is.

Mindez időig az ember az embergyilkolás specialistája volt. A nagy Háború katonahalottainak számát kereken kilencmillióra teszik. Holtan maradt a csatatereken az angol nép 1.44, a francia nép 2'31, a német nép 2.35 és magyar népünk 2.57 százaléka. A régi Magyarország területéről 3,644.179 embert mozgósítottak, közülük elesett 380.779, megsebesült 743.354, eltűnt 399.555, hadifogságba esett 614.808 katona, együtvéve 2,138.496 ember. Ha vitéz Mike Gyula számítása szerint az eltűntek egyharmadát halottnak, más kétharmadát hadifogolynak s ezek egyhatodát is halottnak vesszük, akkor a régi Magyarország halottvesztesége 660.821 ember. Hol maradnak e számok mögött a legnagyobb természeti katasztrófák is, amelyekre az emberiség emlékszik? A 36 méter magas szökőár, mely 1883-ban Szumatra

és Jáva partvidékeire benyomult, 36.000 embert ölt meg. 1902-ben a történelmi idők leggyilkolósabb vulkánkitörése Martinique szigetén 30.000 emberéletbe került. Pompeji alatt, melyre riadtan figyeltünk fel a gimnázium padjából, nem találtak többet 700 csontváznál. Mindmáig az ember tartja az embergyilkolás rekordját.

Hanem a földdel, magával a *földdel* idáig csak az igazi vulkánok mertek bírókra kelni. Holott minden embernemzedék minden háborújában az átkok átka is megtorpan a földnél. A népgyűlölet legvadabb fenyegetése is beérte azzal, hogy az ellenség országát „a földdel egyenlővé teszi“.

Most először marta meg az emberek gyilkoló kedve az anyaföldet is. Előbb lerágta, kivájta a termőréteget, mint az eróziós szélsőségek, vízmosások. Aztán összegyűrte, felgöngyölte a földet, üregeket repesztett, pincéket szakított, hegyeket rakott egymásra, medreket temetett, rögmilliókat röpített a magasba.

Mit szólt a föld az embernyitotta új kráterekhez? Az angolok megpróbálták, hogy kibékítsék. Hoztak át a csatornán ároktisztító ekéket, egyengető óriás boronákat, tömő, taposó, fűtött hengereket, hogy a franciák szántóföldjét megfoltozzák. Az amerikaiak vetőmaggal és vetőgéppel jártak a kedvében. Clémenceau pedig éleskőrmű számokkal írta fel éppen csak a német ütegek rovasára 814 millió acre francia föld jóváteendő elpusztítását.

Azonközben a föld a maga dolgát nélkülük is lassan rendbeszede. Mire a Bankers Trust könyvecskéi megjelentek, már a sértett anyaföld enmaga bekötözte minden sebeit, mit mostoha fiai kétfelől ütöttek rajta. A kavernák búzló fenékvize a mélybe szivárgott. A gránátölecsérek közt a dágványok kipirultak, megszáradtak. Levegő és napfény, harmatok és szelek, telek és nyarak elfogasolták, amit az ekrazit kiszakított s széjjeldobált.

De a pergőtűz alatt is, mikor egy francia haditudósító az éjt a naptól, az eget a földtől, az életet a haláltól már nem tudta megkülönböztetni: — bent, a szétrobbantott szántóföld finom kis rejtekeiben a talajélet parányai, a baktériumok és protozoák abba sem hagyták szokott munkájukat, hogy eltakarítsák az élet s a földműves útjából az anyagcseretermékek feleslegét, amely már nyűg volna a magasabb növényi és állati lét számára. Egy pihenteszű szakember kiszámította, hogy a szántóföld hektárjának szerves maradványain a föld mélyében csakúgy megél 1000 kg élősúlyú baktérium és protozoa, mint ahogy a föld felett egy hektár közepes legelő is eltart 1000 kg élősúlyú számos állatot. S még tetejébe a baktériumokat és proto-

zoákat nem lehetett sem szétlődni, sem elrekvirálni. Azok csak legelészek a föld alatt halhatatlanul. Gondjukat viselték az Isten láthatatlan pásztorai.

Csak nem bírt hát a földdel az emberek legnagyobb Háborúja sem. S a békék papírai bírának vele? Dehogyan bírnak, dehogyan bírnak! Tíz évvel a trianoni béke után írja a talajművelésről szóló művében a hallei egyetem világhírű professzora, Th. Roemer, hogy amikor az ember Romániában utazik, a leszántott tarlóról megismeri Magyarország régi határait. Csaknem minden tarló ma is le van buktatva odáig, ameddig a magyar határok terjedtek valamikor. Ahol állva hagyott tarlók várják a telet, ott kezdődött a Háború előtt Románia.

A HÁBORÚS ÉLELMEZÉS KÉT ZÓNÁJA.

1919 január 8-án Hoover, az Egyesült Államok élelmiszer-diktátora a következő sürgönyt küldte Wilson elnöknek:

„Ma reggel kábelgrammokat kaptam, hogy az angol kormány bevásárlószervei visszavonták azokat a megrendeléseket, amelyeket a szövetséges kormányok megbízásából havonta fel szoktak adni. Sertés-hústermelőink helyzete a legsúlyosabb, mert a sertés-húst romlása miatt haladéktalanul értékesíteni kell. Januári feleslegünk ebből 400 millió font. Ha a helyzet nem orvosolható, az amerikai piac megrendülése elkerülhetetlen. A bankok a nagyvágóknak többszázmillió dollárt előlegeztek, de nemcsak ez a pénzügyi válság fenyeget: a farmer bizalma is meg fog ingani, hiszen ily nagyarányú különleges hizlalásra azért rendezkedett be, mert mi bátorítottuk rá. Készleteink óriási mértékkel emelkednek szakadatlanul. Azokat az Egyesült Államok fogyasztása felvenni nem bírja s minthogy romlékonyak, tönkre kell hogy menjenek.“

Az amerikai kormány azon az állásponton volt, hogy a *Liberty Loan Act* a fegyverszünet megkötése után már nem engedélyez további külföldi kihitelezést. Erre az angolok azzal feleltek, hogy, ha az Egyesült Államok máról-holnapra megszünteti az élelmiszer-hitelt, az európai kormányok képtelenek Amerikától háborús áron tovább vásárolni. A kölcsönös vonakodásra céloz Hoover, amikor Wilsonhoz egyidejűleg intézett Emlékiratában fenyegető hangon írja:

„Mielőtt hozzáfognánk a béketárgyalásokhoz, előbb múlhatatlanul szükséges, hogy Európa felszabadított, semleges és ellenséges területeinek élelmezését biztosítsuk. Csak ezen a réven szilárdulhat meg a szóbanforgó kormányok helyzete. Nem kétes, hogy előbb az ennivalót kell biztosítani s csak ezt követőleg foghatunk hozzá azoknak a nagy kérdéseknek a megoldásához, amelyek a békeértekezletet foglalkoztatni fogják.“

Hoover e vészjeleivel csaknem egyidőben érkezett meg Wilson asztalára Houston földművelési miniszter jelentése a fegyverszünet évének mezőgazdasági helyzetéről. Elmondja Mr. Houston, hogy az Egyesült Államok a Háborút megelőző öt év átlagában kivitt 162 millió bushel gabonát. 1919-ben háromannyit. A háborút megelőző öt év átlagában kivitt 25 millió font tejterméket, 1919-ben 781 millió fontot. A háborút megelőző öt év átlagában kivitt 1.29 milliárd font húst. 1915-ben 1.5 milliárd, 1916-ban 1.8 milliárd, 1918-ban 2.3 milliárd, 1919-ben 3.3 milliárd fontot. Az Entente-államok hadviselésének egész költségéből minden 45-ik dollárért élelmiszert vásároltak az Egyesült Államokban. Mindazonáltal a szarvasmarha- és sertésállomány nemhogy apadt volna, de évről-évre rohamosan nőtt. Az öt-éves óriási kiárusítás után, 1919-ben az Egyesült Államoknak 11.2 millióval több szarvasmarhája és 16.7 millióval több sertése van, mint 1914-ben. A hústermelés megállás nélkül emelte rekordjait: 1919-re Houston 75 milliárd font marhahús és 12.9 milliárd font serteshús termelésével számolt. A fegyverszünet évében az Egyesült Államok farmerei 33 millió acre-rel nagyobb területen 635 millió bushellel több gabonát termeltek, mint 1910—14. átlagában.

A sokszoros hadikivitel nem ment az amerikai otthonok rovására. Jut is, marad is. 1919-ben az amerikaiak 12%-kal több marhahúst és 11%-kal több serteshúst fogyasztanak, mint 1914-ben. S Európa böjti esztendejében, amikor a fegyverszünetet megkötik, egy-egy amerikai 180 font húst evett.

De még mindig túllícitálja minden év a másikat. Az 1919—20. gazdasági évben a farmer 15.4 milliárd dollárt kap terményeiért.

Északon és Délen, mintha felhők is mutatkoznának az egyébként ragyogóan nevető égen: Kanada Argentínával együtt már csaknem annyi búzát visz ki, mint az Unió. S a kanadai búza vizifuvarja olcsóbb, minősége jobb. Az argentinai búza átlaga meg csak 140 mérföldre terem a berakodó óceánhajótól, feleannyira, mint Budapesttől Fiume... Jó szerencse, hogy a háború nem drágái semmit, nem válogatós. S mennyiségre mind a három

amerikai búzakiviteli állam a fegyverszünetig válogathat a vevők között. A húspiacon a Plata-államok rátették a kezüket Anglia és Franciaország ürühús-ellátására. Sebaj: — ezen az egy ponton az északi préri mindig is vállalta a déli pampák elsőbbségét s az Egyesült Államok egész hústermeléséből 1919-ben az ürühús már úgyis csak 2'9 százalékot foglal le. Egész húsfogyasztásából is csak minden 30-ik kg esik az ürühúsa.

Észak és Dél e határolt vetélkedésénél nagyobb gondot okozott Washingtonnak az Unió lóanyagának kimaradása a kiviteli feoom-ból. A motoros Amerikának egyre kevesebb lóra lett volna szüksége, már pedig állománya a háborúelőtti számhoz képest még nőtt is vagy 600 ezerrel. Európa tíz nyugati államából azt a hírt kapta Washington, hogy a háború kezdete óta ott a lovak száma 870 ezerrel hanyatlott. Mégis: a ló kivitel Amerikából 1919-ben kisebb, mint a háború előtt volt. A hajóteret sürgősebb anyagok szállítására kellett használni s a ló, melynek élőállapotban kell a rendeltetési kikötőbe megérkeznie, értékegységéhez képest aránytalanul sok helyet, ápolást és kockázatot jelent s útközben még jó drágán abrakolni is kell, nem úgy mint a fagyasztott és dobozolt marhahúst. Tülfelől hivatalos jelentések érkeztek, hogy Angliában és Franciaországban 200—400 százalékkal is nagyobbak a lóárak, mint az Egyesült Államokban s hogy Franciaország kénytelen megint igásökörrrel szántani, az angol városok utcáin pedig csacsifogatok fuvarozzák a tejet és a szemetet.

A Department of Agriculture szerény miniszteri szobájában javában folyt a tanácskozás, hogy s mint lehetne az amerikai Percheront is hozzásegíteni a hús és zsír tüneményes pályafutásához, amikor váratlanul, derült égből lecsapott a fegyverszünet villáma, vagy mondjuk szelídebben: amikor az égen a szörnyű vihar után megjelent a fegyverszüneti szivárvány.

A farmer ekkor már elvetette volt ez évben megint terjedelmesebb búzaföldjeit. Már meg milliószám kezdett több tinót nevelni. Száz és száz-ezer frissen beállított süldőt fogott hízóba. Pedig a hűtőházak máris tele voltak zsírral, baconnal, hússal, a tárházak kukoricával, a kikötők patentliszttel s a kaliforniai tehervonatok éjjel-nappal rohantak, hogy a rakpartokra szállítsák az Európának szánt tojást, friss, aszalt és befőtt gyümölcsöt.

Ekkor érkezett meg Hoover kábelgrammja Wilson elnökhöz.

Hoover segélykérő sürgönyeivel egyidőben a *Selskabet for Social Forsken af Krigens Følger* című dán könyvsorozat a semlegesek pártatlan szemével nézi végig a kontinens élelmiszer-nyomorát, amely Maurizio tanár számítása szerint 250 millió európaiat sújtott.

1919 tavaszán, írja Döring a dán könyvsorozat osztrák-magyar kötetében, azok közül, akik a bécsi pályaudvaron munkára jelentkeztek, minden második ember annyira legyöngült állapotban volt, hogy lehetetlen volt munkára felvenni. Nem csoda. 1918-ban már az osztrák *nehéz iparban* is csak 160 gramm kenyér jut egy-egy munkásnak. Ugyanez év augusztusában a kenyér addig is csak 180 grammos fejadagját valamennyi örökös tartományban 107 grammra csökkentik, holott Maurizio ugyanakkor még az olaszok kenyéradagját 250, a franciákét 300—500 grammnak s a nehéz-ipari munkások olaszországi fejadagját 400 grammnak mondja. Angliában az önkéntes élelmiszer-adagolás csak 1917 őszén, a kényszeradagolás csak 1918 decemberében kezdődik, de akkor is csak a hús, zsír és cukor fogyasztását korlátozza. Holott a fegyverszünet időpontjában Döring szerint már csaknem az egész osztrák nép éhezik, aminek hatását szerinte még sokáig tükrözteti majd a halálozás statisztikája. 1919 áprilisában egy osztrák képviselő a parlamentben óriási kórházhoz hasonlítja Ausztriát. A hatéves gyermekek testsúlyában 3.5 kg, a kilencévesekében 5.5 kg, a 14 évesekében 9 kg a súlyhiány az életkoruknak különben megfelelő normálsúlyhoz viszonyítva. Tuberkulózis vár a legtöbbjükre. Bécs egyik külvárosában az éhezéstől elcsigázott gyermekek tuberkulózis-arányszáma 1919-ben 70 százalékra emelkedett. A császárváros tuberkulózis-halálozása 1913-ban 6376, 1919-ben 9809 fő. Az infláció vagyontpusztítása és a fixfizetések vevőerejének zuhanása mód felett meghosszabbította az élelmiszer-blokád hatását, mely egyre sajátosabban a középosztályra súlyosodik. Az osztrák középosztályban csaknem észrevétlenül egész családok halnak ki a hiányos táplálkozás következtében. Layton és Rist népszövetségi jelentése szerint még 1925-ben is a császárváros egy főre eső húsfogyasztása egyötöddel kisebb, mint 1914-ben. A békeévek napi 900.000 literes bécsi tej fogyasztása e jelentés idején még mindig csak 600—650 ezer literre tud javulni. Layton és Rist szerint a bécsi iskolásgyermekek 1913-ban 240 ezer főnyi létszáma 1925-ben már 134 ezer főre csökkent, aminek egyik oka a gyarló táplálkozás. Még szerencse, hogy a természet okosabb az embereknél: a tehéntej hiánya miatt több csecsemő jut anyatejhez, mint előbb. Ennek következtében a csecsemőhalandóság a legsötétebb nyomor éveiben sem emelkedik.

Hogyan hogy ebben az időben Ausztria éhségén dán húskonzerv, holland margarin, svájci sajt enyhít valamelyest s mért hogy nem bírt rajta segíteni ösrégi és szomszédos éléskamrája, Magyarország? Ezt a részt, a mi országunkat épp akkor ítélték felnégyelésre. Élelmiszer-termelésünk

nemcsak területi és üzemi alapját, nemzetgazdasági egybefontságát is szétvetette, és szétzüllesztette ez a rombolás. A felnégyelek 1919-ben fosztogatók kényének engedték át azt az országot, amely azelőtt Ausztriát is javarészt ellátta, de még 1918 nyarán is 19.000 zsírsertést szállított a németeknek.

Már a megcsonkítás előtt, a hadviselés következményeképpen is sokasodnak az éhezés vészjelei Magyarországon is. 1916-ban a kolozsvári egyetemi klinika tej helyett már csak krumplilevest bír adni hagymázás betegének. A háborús ország tej szövetkezetei 1917-ben 25 százalékkal kevesebb tejet kapnak a falvakból, mint 1916-ban. 1919 nyarán Budapesten Laky szerint már a lázas betegek sem jutnak egy korty tejhez sem. 1920-ban egyegy budapestire csak 0'6 *deciliter* tej jut, a gyermekekre a kívánatos mennyiség vagy */to-e*, az utolsó békeév egy főre eső fogyasztásának *./«-a*. Szevényi Carnegie-kötetében 1918-ból már „csajkákban kiosztott, darává bomlott kukoricakenyeret, a vendéglők és kórházak szennyvizeiből, csontokból előállított pótzsiradékot“ emleget. 1918-ban, írja Dégen Árpád, hivatalos tanácskozások folytak arról, mennyi fűrészpport leszünk kénytelenek a lisztbe belekeverni, hogy ki ne fogyjunk a kenyérből. A genfi Vöröskereszt megbízottai a forradalom decemberében megrendültén nézik a budapesti klinikákon az újságpapírba csomagolt újszülötteket, a lepedő nélkül szűkölködő, csontig sovány asszonyok és ápolószemélyzet vetekedő nyomorát.

Ma, amikor már a megcsonkított ország is aggódva keres külső piacokat, hogy búza- és zsírfeleslegeit elhelyezze, szinte elhinni is nehéz, hogy 1920 tavaszán a magyar kormány a Hadi-Termény útján 140.251 q amerikai lisztet kénytelen a Hoover-feleslegekből vásárolni s Argentínából és Jugoszláviából is vesz hozzá vagy 50 ezer q-t, mert enélkül nem győzte volna a gazdasági év utolsó hónapjainak nyomorstandardos fejadagját sem. 1918 telén és 1920 tavaszán az éhező Budapest ellátására, a világhírű kőbányai sertésszállások szomszédságába a magyar kormány Armourtól és Swifttől hozat csikágói zsírt s kerek egy millió dollárt költ e behozatalra, úgy, hogy Magyarország 2'8 millió currency-dollárral szerepel a nemzetközi segítség és újjáépítés kölcsönei közt, ami a Bankers Trust számítása szerint az összes ily című háborús kölcsönök másfél ezreléke.

Még 1922-ben is egész szalonnakivitelünk 531 q; ebből is a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara szerint egy tételben 200 q ment amerikai disznózsír ellenében Prágába. 1922-ben még 26 ezer métermázsa zsírt hoz-

tünk be és 1884 q zsír vittünk ki, de utóbbi tétel javarészt visszaküldött amerikai zsír, amelynek minőségét itt kifogásolták.

A románok kivonulása után Hódmezővásárhely, a magyar sikérbúza központja úgyszólván kenyér nélkül maradt. A vidéki zsírtermelés legnagyobb telephelyén, Debrecenben a földművelő-lakosság zöme a megszállók kíméletlen rekvirálásai következtében zsírtalan koszton él. Jász-Nagykún-Szolnok megye Lakj' szerint 1920 tavaszán 26 ezer szarvasmarhával szegényebb, mint tíz évvel előbb. Buday László 1921-ben *A megcsontott Magyarország* című könyvében legmerészebb reményeként veti papírra, hogj' „bárha zsírban a megcsontott ország nem tudja eléggé fedezni szükségletét, az abraktakarmánytermesztés fejlesztésével néhány éven át eljuthat eddig a határig. Fehérárukból (zsír, szalonna) a Jugoszláviának ítélt terület a normális forgalom helyreállításával elláthat bennünket ..Ha azután lesz zsír elegendő, akkor már „a hústáplálék kérdése másodrendűvé válik“. Ennyire fenyegetőnek érzett ínség idején az ellátatlanok óhatatlanul súlyosabb helyzetét még üzéri spekuláció, tanyai önzés és városi pánik is rongálja, amin legalább is nem könnyített közéletmezésünk ötletszerű igazgatása.

A közellátás logikáját és biztonságát a lazuló közviszonyok és a közelgő katasztrófa mindjobban megbomlasztják, összevissza beszél a piac is. Nem lehet belőle kiokosodni, észszerű kapcsok nem fűzik egybe értékjeleit. Az árak nem tudnak egymásról. Már nincs egységes ár a piacon. A háborús gazdálkodás hiába maximálja az alapvető szükségletek árát: elég, ha a fergeg a hajazatot sodorja le az asztagról, hogy ez fenéig beázzék és elrothadjon. 1917-ben a fogyasztási-adók beszámításával Győrött, vagy Szabadkán csaknem 2 kg szalonnát lehet kapni annyiért, mint Pécsen 1 kg-ot. Viszont Pécsen 3, Nagj'kanizsán 4 liter ászoksört mérnek annyiért, mint Debrecenben 1 litert; a borecet egyheted annyiba kerül Sopronban, mint Kolozsvárt; Aradon, vagy Temesvárott háromannyi it fizetnek 1 kg mézért, mint Erdélj' szívében; a puha hasábfá öle a győri kályhának feleannyi koronájába kerül, mint a szomszéd pozsonyinak; a lóherszéna a szabadkai jászolban négyannyiba, mint a brassóiban s háromannyi tavaszi-szalmát lehet 100 koronáért Pancsován vásárolni, mint a közel-szomszédos temesvári szalmapiacon. 1918-ban Győrött, vagy Nagj'kanizsán 100 koronáért kétannyi borsót adtak, mint Debrecenben, de csak feleannyi kölest, mint Sopronban, vagy Szegeden; a köleskása Miskolcon és Temesvárott egyharmadába kerül a debreceninek; a fővárosban több mint két hordó savanyí-

tott káposztát árulnak annyi pénzért, mint Nagykanizsán egy hordót. Viszont Nagykanizsán kétszerannyi burgonyát lehet 100 koronáért kapni, mint Aradon, Miskolcon, Sopronban, vagy Szegeden, de már Temesvárott egyharmadával drágább a burgonya még a budapestinél is. Debrecenben a rizs kg-ja 40 korona, amikor azt a fővárosban 29 koronával mérik. Budapesten 30 korona a paprika kg-ja, Szegeden 31, Nagykanizsán 50, Besztercebányán 65. Győrött a csirke párja négyannyiba kerül, mint Debrecenben; Miskolcon a hízott liba ára ötszöröse annak, amit érte Nagyváradon fizetnek. Az összeomlás küszöbén Szegeden 4 q rétiszenát és hatodfél q lucernát lehet annyiért venni, mint 1 q-t Budapesten.

Mégsem ezen múltott. Németország közéletét tájékozottabban és tervszerűbben igazgatták. A háborús nyomor mégis hamar elérte a német ellenállást is. A. Gautier 1913-ban közzétett adatai szerint a párizsi fogyasztók átlaga, ha ételmét szabadon választhatja, 2574 kalóriát fogyaszt. Abderhalden, Rubner és mások hasonlóképpen 2600—2800 hőegységnek számítják a német férfimunkás átlagos békebeli kalóriaszükségletét. A német munkás ennek a kalóriaszükségletnek a Háború végén már csak 40 százalékát kapta. A németbirodalmi egészségügyi hivatal számításai szerint azok az ételmiszer mennyiségek, amelyeket ételmiszerjegyek ellenében a német népnek juttathattak, 1916 őszén már csak 1344 kalóriát tettek fejenként, 1917-ben pedig már nem haladták meg az 1100 hőegységet. „Végül is a nehezen emészthető hadikoszt formájában ezt a kalória-mennyiséget már alig lehetett 1000 hőegységnél többre értékelni. Oly energiamennyiség ez, amely 2—3 éves gyermekeknek lett volna elegendő.“

„Már 1916 őszén, írja von Falkenhausen államtitkár, 250 gramm hús jut hetenkint egy-egy főre. Utóbb ez a heti húsadag 50 grammra csökken. A végén még havonta egy-egy hústalan hetet is rendszeresítenek. 1916—1918. átlagában már csak 60—70 gramm a heti zsíradag; tej legfeljebb gyermekeknek, betegeknek és terhes asszonyoknak ha jut.“

A német nép legolcsóbb élelemforrása, melyből növényi kalóriái egyötödét szokta meríteni, a burgonya, csaknem felére zsugorodik: 1916—19. átlagában az 1912—15. évi átlagoknak csak 56 százaléka terem meg. Berlinbe békében sem szállítottak több teljes tejet, mint napi 900 ezer litert. Ez a mennyiség 1919-ben 210 ezer literre hanyatlik. A jellegzetes tejtermelő vidékek adataiból kitetszik, hogy a tejtermelés 1921-ig átlag 18 százalékkal csökkent. A húsellátást nemcsak a létszám hanyatlása bénítja meg (szarvasmarhák száma 1913. végén 20.9, 1923. végén 16'8 millió, sertések száma 26.6

és 15.8 millió), hanem a vágósúly hanyatlása is: az ökör átlagos vágósúlya 1913-ban 330, 1923-ban 278 kg, a bikáké 310 és 264, a teheneké 240 és 206, a növendék-jószágé 185 és 156 kg.

1914-ben nagy cukorkészlet volt Németországban, mely a Háború előtt termelése 40%-át kivitte. Ezért a megszálló németek Észak-Franciaország és Lengyelország területén 1915 tavaszától megtiltják a cukorrépa-termelést, a még meglévő német cukorkészleteket takarmányozásra szabadítják fel és negyedével csökkentik a répaterületet.

A mind szigorúbb élelmiszer-rendeletekben és az élelem egyre szorogatóbb közelharcában akarva, akaratlan a felnőttek igénye kerekedik felül. A vágómarha árát maximálják, a fejőstehenekét nem. Ennek folytán egymásután hagynak fel a lefejőtehenészetekkel, pedig ezek voltak a középeurópai városi gyermekek tej forrásai. A zúgforgalomban Berlinton Budapestig a vaj könnyebben elkerüli a szabott árakat, mint a nyerstej, mely így vajnak feldolgozva javarészt felnőtteknek jut. Észrevétlenül rajzolódik elénk a Háború éveiből Közép-Európa Tajgetosz-hegye. A roppant Hoover-feleslegekből jutott volna tej is elegendő a középeurópai gyermekeknek. Csak-hogy a középeurópaiak ezekhez a feleslegekhez csak készpénzen juthattak volna. Az aranynak pedig Közép-Európában akkor is sok más helye volt. Nem nagy öröme az Amerika zsírjában fuldokló Hoover-akciónak. Mexikóról szóló könyvében említi Stuart Chase az európai kereskedőt, aki kezét tördeli az indiánok „átkozott igénytelensége“ (damned wantlessness) miatt...

Jaj a legyőzötteknek! Csakhogy nem éppen csak a legyőzőitek jajszava hallatszík ám. 1909—13. évi átlagában az orosz éhségzőna 188 millió púd *gabonafelesleget* termelt. 1921-ben az éhségzőna *egész* gabonatermését becsülik 150 millió púdra. 1916—1921-ig az eke alá fogott orosz földterület 37, a tehenek száma 30, az igásjószágé 46 százalékkal hanyatlott. 1920-ban a szovjetbirtokok szántóföldjének csak minden ötödik holdját bírják elvetni.

A Szövetséges Hatalmak Tudományos Élelmiszerbizottsága nyilván megkésett kísérleti szabványaiival s nem tudta elejét venni a legnagyobb szövetséges terület inséges összeomlásának. Miközben M. Bertrand azon töpreng az Élettani Társaság párizsi laboratóriumában, hogy „a Franciaországban tervezett magasabb lisztkiőrlés nyolcszázalékos nyeresége megéri-e a rágás és emésztés ezzel járó nagyobb erőkifejtését“, Oroszországban a Nansen-Bizottság hiteles megállapítása szerint a parasztok bogyon és falevélen élnek és „sok fát látni, amelyet a parasztok kopaszra ettek“.

Maurizio tanár azt írja a boldogtalan nagy országról, hogy 1917—22 között megérte a középkori éhínségek borzalmainak minden fokozatát. Kuttyát, macskát, döghúst undor nélkül fogyasztottak az éhező orosz földművesek, akiknek csak Volga-menti számát G. Barr Baker 25 millió lélekre becsülte.

Az angolszászok, élükön amerikai jótételtek és maga Hoover, nagy bátorsággal nyúlnak bele az elszakadt szövetségesek középkori éhségzónájába. 30 millió dollárnyi közadakozásból és egyéb forrásból meg is mentenek a 25 millió éhező közül vagy 10 milliót. Hoover pedig panaszt készleteiből 12 millió dollár értékű vetőbúzáat bocsát az oroszok rendelkezésére, akik azonban ezért már csakúgy arannyal fizettek, mint akár a németek. Azon az (1913-i vevőerejű dollárokból) 5 milliárdos számlán, amely a szövetséges és társult hatalmak északamerikai bevásárlásait summázza, már csak egy 2.8 milliós tétel („élelem Észak-Oroszországnak“) emlékeztet az orosz szövetségesre.

Másutt sem jártak sokkal jobban Európa parasztjai, még ha győztek is. A román paraszthadsereg túlnyomóan a gyarló gondozás folytán 159.000 halottat veszített. 1919 nyarán azt jelenti Naville, a genfi Vöröskereszt megbízottja, hogy a tuberkulózis szerint a román gyermekek 80%-a tüdőveszes. Egy másik vöröskeresztes megbízott, Chatenay dr., ugyanakkor Lengyelországból panaszolja Genfnek, hogy az orvostudomány tehetetlen a küteges tífusz terjedésével szemben, amíg az élelmiszerinségen nem segítenek. Szerbia éhségzónáira már 1915. februárjában figyelmezteti az angol alsóházat Lloyd George. „Akkora a népszáma, mint Írországé s mégis ez a parasztszág 300 ezer katonát tart el, pedig két éven belül ez a harmadik nagy háborúja.“ 1919-ben már azt is hírül adhatta volna, hogy ez a kis Szerbia 690.000 halottat veszített. Éhség hírek érkeznek Csehszlovákia németlakta részeiből, a Ruténföldről, Görögországból és Kis-Azsiából.

Belgiumról, Franciaországról, Olaszországról nem is szólva, voltak élelmező-nehézségei Nagy-Britanniának is és a feltört parlagok és legelők hozamai tiszteletet parancsolnak. Sőt még az Egyesült Államok népe is vállalt „hústalan napokat“. Ámde az élelmiszer-ellátás Nagy-Britanniában és a tenger felől ellátható szövetségeseinél legfeljebb a bűvárhajók okozta zavarokat ismerte, bizonyos megszorításokat, amelyek Angliában és Amerikában a kényelmet és bőséget korlátozták, de sem a hadbavonultak, sem az otthonmaradottak fiziológiailag kívánatos tápszermértékét nem kezdték ki. Lord Rhondda a hetenként sorbanálló 1.5 millió londoni fogyasztó számát négy hét alatt néhány ügyes rendelkezéssel 14 ezerre csökkentette.

Persze volt ebben része a nagyszerű népfegyelemnek is. De mégis csak azon fordult meg a dolog, hogy volt miből és senki sem aggódott, hogy holnap már nem jut hozzá mindennapi falatjához.

A nagy Háború nyugati zónájában az élelmiszerellátás *kereskedelmi* ügylet volt, a kormány számára fokozódó *pénzügyi* gond, a bankárok számára súlyosbodó *hitelművelet*, de csak második, harmadik vagy tizedik vonalán függött a hadrakelt sereg és az otthon élelmezése a hazai föld keserves kinnal kicsikart hozamaitól. *Angliában az államadósság nőtt, Közép-Európában a talaj szegényedett.*

A napnyugati vér és a napnyugati arany gigantikus munkamegosztásában Amerika termelte az élelmet, Európa a halált. A kontinens hadviselésében — melyhez nemcsak a legyőzöttek, hanem zömükben a győztesek szárazföldi szövetségesei is hozzátartoztak — nem alakulhatott ki ily munkamegosztás. Ezek itt Európa szívében egyszerre próbáltak győzni a háborúban és a szántóföldön.

A nagy Háborúnak ezt a két zónáját, az óceánit és a szárazföldit nem éppen csak az különbözteti meg, hogy, nem is említve Amerikát, Nagy-Britannia egész területe, Franciaország 77 megyéje és Olaszország túlnyomó része nem volt hadszíntér, nem látott megszálló csapatokat és nem szenvedett azok jószágkobzásai miatt. A belga földművelésügyi miniszter adatai szerint a német kormány 560 ezer szarvasmarhát, 250 ezer sertést és 91 ezer lovat szállított el Belgiumból, Franciaország megszállt megyéiből Casenave francia főmegbízott adatai szerint 590 ezer fejőstehenet, 340 ezer sertést, 470 ezer birkát és 370 ezer lovat és öszvért, Romániából pedig a *Wirtschaftsstab für Rumänien* című forrásmunka 95 ezer szarvasmarha rekvizíciójáról számol be (amivel szemben Laky Dezső számítása szerint Csonka-Magyarország a román megszállás árát legalább 100 ezer szarvasmarhával fizette meg). *Mégis:* — amikor a washingtoni földművelésügyi minisztérium, még a jóvátételek és területcsonkítások előtt, egymás mellé állítja tíz nyugateurópai állam állatlétszámát a Háború kitörése és a fegyverszünet éveiben, kénytelen megváltani, hogy e tíz állam együttvéve 71 milliónyi háborús szarvasmarha-veszteségéből 3.8 milliónyi állományfogyatkozás a *németeket* sújtotta s hogy a 24.6 milliónyi sertéslétszám-csökkenésből 15'6 millió sertés a *németek* háborús vesztesége. Holott az elszakított területekkel még ezt követőleg veszítette el a német föld, Schacht adatai szerint, 1913-i marhaállománya 12.4, sertésállománya 12.5 százalékát, Magyarország pedig feldarabolása révén Buday szerint marha-

állománya 65.6, sertésállománya 48.3, lóállománya 53'3 és juhállománya 72.4 százalékát.

A német csapatok háborús rekvirálásainak mértékét és módját, amelyet ellenséges részről oly sűrűn emlegettek az itt felsorolt és fel nem sorolt szörnyű veszteségek ellentétele és oka gyanánt, nem lehet a békés etika módszereivel megbírálni s ily bíraskodás nem is e könyv vállalt feladata. Csak az okviszonyt puhatoljuk s munkánk közben most mélyebb rétegig ért az ásonk, mint a németek ellen felsorakoztatott rekvizíciós-vádak.

A zsúfolt népszám feszítőereje, az élelmiszerblokád ostromgyűrűje, a másként megoldhatatlan közellátás és utánpótlás toltta előre a német hadsereget óhatatlanul Franciaország legtermékenyebb megyéibe és a balkáni és délorosz feketeföldek fehérjeforrásaihoz, hogy néha kiéhezett ösztönösséggel ott szerezzék meg az ételmet, amelyért hiába kábeliztek volna Amerikába.

A nyugati hadviselők élelmiszerellátását két ellentétes tengeráram bonyolította le: — az étel Európába, az arany Amerikába áramlott. Ha a legyőzöttek nemzeti vagyonára a Háború utolsó lobbanásakor az 1913-ik év vásárlóerejével számított aranydollárokban négyezerakkora teher-százalék súlyosodott, mint az utolsó békeévben, a Háború tartama alatt a győztes nemzeti vagyon teher-százaléka is megduplázódott. Ebből a teher-szaporulatból aránytalanul nagy mértékkel részesedett a szövetséges és társult hatalmak muníció-, nyersanyag- és ételvásárlásainak bankárja, Nagy-Britannia, amely előbb aranyért, utóbb amerikai dollárral alátámasztott fontokon veszi meg az Entente szükségleteit. Kansas és Csikágó, Kanada, Argentina, Ausztrália csak megtermeli, Herbert Hoover csak szétosztja, de Pierpont Morgan fizeti ki az Entente patentlisztjét és zsírödöneit, a fagyasztott húst és a dobozkonzervet csakúgy, mint a pamutot, rezet, kaucsukot.

Az élelmiszerszállításból az Egyesült Államokon kívül kövéredő rész jut Kanadának és a déli féltekének is. Jutott belőle valami az angol és francia gyarmatbirodalmakra is; de sem az Empire-pretik, sem a Plata-pampák, sem Észak- és Dél-Afrika nem állított külön Pierpont Morgant az élelmiszerbeszerzés mögé. Amikor a fegyverszünetet megkötik s a kulisszákat elhordják, csupaszon látszik meg az Egyesült Államoknak ez a központi bankári szerepe: nemzeti vagyona W. J. King becslése szerint a fegyverszünet napjáig 15 százalékkal emelkedett és e nemzeti vagyonra már csak 5 százalék adósság nehezedett, holott Kanada nemzeti vagyonának teher-

százaléka 8.03, Ausztráliáé 9.25, Dél-Afrikáé 10.26, Újzélandé 26.56 százalékgig nőtt. Az Egyesült Államok a háborúban csaknem minden adósságát kifizette, de ezenfelül még — 1928-ig — 15 milliárd dollár külföldi követelésre is szert tett.

Nyugat-Európa adósságterheinek nyomasztó megnövekedésével fizette meg a Háborút. Élelmiszerellátásának tehertétele is túlnyomóan pénzben fejezhető ki. Szertelen megduzzadását a tengerentúli hadseregszállítók monopolisztikus „piaci” helyzete magyarázza. Az árak fékje eltört.

A világ egyetlen háborúja sem duzzasztotta meg ennyire az árakat, amelyek amerikai indexe másfélszer akkorát ugrott csúcspontjáig felfelé, mint a gazdaságtörténelem által ismert háborús élelmiszeráremelkedések közül eddig a legnagyobb — napóleoni — emelkedés. 1914 júliusában még 82 cent a No 2 Red Winter-búza csikágói ára, 1917 áprilisában már háromannyi és mindig két dollárt meghaladó szerény hullámmal éri el 1920 májusában 3.10 dolláros delelőjét. Egy év múltán a búzaár ennek már csak a fele, másfél év múltán már csak harmada. A kukorica ára 1917 augusztusáig megháromszorozódik, hogy 1921 novemberében ötödére süllyedjen. A marhaárak csikágói jelzőszámai: 1913 = 700, 1919=188, 1921 = 99. Az amerikai *bacon* fontja 1914-ben 15.5 cent, 1918-ban 38.5 cent, 1921-ben 21.8 cent, 1923 decemberében 14.4 cent.

De hát mi különös volna ezen? Hiszen a hadviselés másik féltekéjén nem kisebb arányban emelkedtek még a maximált árak is a Háború alatt. *Nálunk* a búza q-ja 1913-ban 22.19 korona, 1915-ben a maximált átlagár 39.16, 1916-ban 38.56, 1917-ben 41.38, 1918-ban 64.08 korona. A tengeri q-ja ugyanez években 15.45, 25.78, 29.29, 37.58, 41.65 korona. A fuvar költség hozzászámításával ezek az árak, igaz, még arányban sem érték volna el az importparitást. Popovics Sándor a Carnegie-Alapítvány számára írt visszapillantásában a külföldről behozott búza árát 1915-ben 51, 1916-ban 58, a külföldről behozott kukorica árát 1915-ben 52, 1916-ban 51 koronának mondja q-kint. Csakhogy a papírpénzzel, amit itthon egymásnak fizettünk, az ostromzárról és hadiérdekről nem is szólva, már ez években sem mehettünk volna ki a világpiacra egyre dagadó disagio áldozata nélkül. A svájci jegyzéseken keresztül számítva 1914 augusztus végén a dollár 5'12 koronába, 1915 végén 7.85, 1916 végén 9.56 koronába kerül, hogy az összeomlás küszöbén érje el legnagyobb, 12.41 koronás dollárparitását. így számolva a terményárakat a *maximált reálárak nálunk nagyjából mozdulatlanok maradtak*. A nagy papírpénzkeresetek, a kurtaforgású spekuláción és zugügylete-

ken kívül, csak belső aktívumok és passzívumok ötletszerű és igazságtalan átcsoportosítására adtak módot. De a pénz, belső üressége folytán, a mezőgazdasági termelés sem területi, sem hozami emeléséhez eszközöket nem szolgáltatott. Ebből logikusan folyik az *élelmiszerek tengerentúli és kontinentális hadiárainak lényeges különbsége*: a tengerentúli áremelkedés mögött megvásárolt, vagy megvásárolható áruk állottak s az ár és áru szorzata valóságos piacot jelentett, míg a kontinentális hadiélelmiszerek mögött az ár és áru szorzatából az áru mindinkább gyérül és kimarad. Lassan-lassan már csak az élettől elszakadt, fogható üzletet nem jelentő árak lógnak a levegőben s névlegesen színlelik, hogy együttvéve piacot alkotnak.

Az amerikai farmer dollárjának mindig volt és mindvégig maradt vásárlóképes aranymagja. A farmer megtollasodott, adósságot fizetett, jobban élt, automobilt vett, a városba költözött, Liberty Loant vásárolt, takarékkönyvet váltott, sőt készpénz helyett beírta tárházi jeggyel is.

Igaz: — farmját csak területtel toldotta meg, legfeljebb ha fokozottabban mechanizálta. Nem szántott mélyebben, csak többet szántott. Erdőt irtott, fát nem ültetett. Csak hizlalt, de a trágyát nem hordta ki.

Ennek a kételtűségnek elkövetkező csömörét 1918 karácsonyán még nem érzi. Ő is részt vesz az ünnepek mámorában, a hálaadás fergetegében, mellyel Amerika a fegyverszünetet fogadja. Az árak még, mintha rohanó mozdony volna eléjük fogva, nem tudnak megállni. Ügy tetszik, újabb és újabb sikerek kecsegtetik a világhódító mezőiséget. *Egy század alatt az Egyesült Államok népszámában a földművelő lakosság számaránya 75-ről 25 százalékra csökkent. De már a washingtoni nagyfejúek azt mondogatják egymás közt, hogy a farmerek mai számának 60 százaléka is meg tudná termelni a Birodalom élelmiszerszükségletét. Minden nyolcadik amerikai elegendő volna ahhoz, hogy Amerikában mindenkit jóllakasson.*

A Háborúnak vége lesz, de lám: — már csak a Tengerentúl tud búzát, kukoricát, húst, szalonnát termelni. A vén Európa ül a kuckóban gutaütötten, még mozog a szája, de a keze már nem jár ... Nincs odaát már vetélytársa az Egyesült Államok 10 millió és a Brit-Birodalom 41 millió négyszögkilométerének. Az óceánok és a szárazföld óriás mérkőzésében, melyet H. J. Mac Kinder a történelem földrajzi tengelyének mond, mintha örök időkre győztek volna a hűvös óceánok. *Európában már csak kétféle ember él: — az egyik, aki meg tudja fizetni az óceánoknak az élelmiszereket, a másik, aki nem tudja megfizetni.*

íme így takarodott el Európa kenyértermelője a világpiacon (Brinkmann tanár számai):

A kenyértermelés kiviteli feleslege évi átlagokban.

	1909—13		1914—18		1919—21	
	millió mm	%	millió mm	%	millió mm	%
Egyesült Államok	23·4	12·90	54·5	37·47	81·3	45·32
Kanada	23·5	12·95	39·7	27·31	37·8	21·08
Argentína	25·4	14·00	20·7	14·23	34·5	19·24
Kelet-India	16·7	9·21	8·7	6·05	0·6	0·33
Ausztrália	13·0	7·17	10·5	7·22	24·4	13·62
Tengerentúl mindössze:	102·0	56·23	134·1	92·28	178·6	99·59
Oroszország	48·8	26·91	7·5	5·16	—	—
Románia	15·0	8·27	2·3	1·58	0·4	0·23
Magyarország	12·4	6·83	0·8	0·55	—	—
Bulgária	3·2	1·76	0·5	0·34	0·3	0·18
Kelet- és Dél-Európa						
mindössze: ..	79·4	43·77	11·1	7·63	0·7	0·41
Tengerentúl és Európa						
kiviteli feleslege						
mindössze: ..	181·4	100	145·2	100	179·3	100

Kukorica, zsír, hús, tej engedelmesen követte ezt a helycserét. Nagyjából a világpiacon ugyanaz az élelmiszerfelesleg állt rendelkezésére most is, mint amikor a nagy Háború kitört Csakhogy most a feleslegekből Európa jóformán semmit sem adott már a világpiaconak.

Hogyan? — hát Morgan és Hoover bűvész urak csakugyan eltüntették Európát a világpiacon, hogy Amerikát varázsolják a helyére?

Ha már átjövünk, hogy Európa veszett ügyét megkeressük, hogyisne a mi kis zsellérföldünkön állnánk meg legelőbb? Itt bizony már az ország megcsönkítése előtt is egyre fogy a szántóföld:

Elvetettünk búzával a még akkor csonkítatlan hazában

1911—15.	1916.	1917.	1918.
	é vben		
292	267	2'66	2-66

millió hektárt.

Learattunk róla

12.5	104	11-1	8-5
------	-----	------	-----

q-át hektáronkint.

A megcsonkított ország első gabonatermései millió q-ban:

	búza	rozsa	árpa	zab	tengeri	összesen
1920	10·4	5·1	4·7	3·2	12·8	36·2
1921	14·3	5·9	4·7	3·2	8·1	36·1
1922	14·9	6·4	4·8	3·3	12·4	41·8
Három év átlagában						37·14

Állítsuk ez országos termések mellé *mai* közepes üzemvezetésünk közepes eredményeként utolsó háromévi gabonaterméseinket millió q-ban:

	búza	rozsa	árpa	zab	tengeri	összesen
1934	17·6	6·2	5·4	2·8	21—	53·0
1935	22·9	7·3	5·6	2·6	14·2	52·6
1936	23·6	7·3	5·8	2·5	26—	65·2
Három év átlagában						56·9

Mai közepes helyzetünkhöz képest még 1920—22. között is átlagosan évi 20 millió q-val kevesebb gabonát termelt a háborúból hazatérő magyar földműves.

Szorozzuk meg — csak épp szemléltetés kedvéért — ezt a különbséget 1936 végének középnagy gabonaáraival, akkor egy milliárd pengő körüli elmaradt gabonatermés passzívumát látjuk a magyar mezőgazdaság hadiszámadásában. S ha e számokat most visszavetítjük 1920-on túl 1915-ig és pedig csak a trianoni területre és megint csak 1936 végének áraival számoljuk, akkor már csaknem *hárommilliárd aranypengőre* dagad meg az az elmaradt gazdai kereset, amit a terület és hozam hanyatlása a Háború

kitörésétől 1922-ig okozott, az akkori árak helyett a mostaniakat számítva s az akkori terméseket az utolsó három év közepes hozamaihoz viszonyítva. Pedig ez még csak a gabona. S a termés többi tételeivel együtt is még mindig csak a szántóföld. Legelő, rét, istálló szörnyű pusztulása ebben nem foglaltatik.

Nemhogy a nemzetgazda, még a gazda is sok éven át nem figyelt fel erre. Nem csodálkozhatunk rajta, ha a Bankers Trust sem veszi számadásba és a mezőgazdasági károkat csak akkor ismeri meg, mikor azok a megszállók jószágkobzásaiban és a szemmel látható hadszíntér! pusztulásokban jelentkeznek.

Jómagunk itthon se dollárban, se pengőben, se mázsában nem értünk rá számolni a veszteségeinket. Mi akkor csak vármegyékben tudtuk a veszteségeinket számontartani.

Németország területének csak 13', népszámának csak 9.4 százalékát vesztette el. Mezőgazdasága mégsem hanyatlott kisebb mértékkel, mint a mienk, minthogy túlnyomóan sovány földjén már békebeli élelmiszertermelése is idegen segítségre szorult. Talajállagát a békeévekben évi 60 millió q erőtakarmány bevitele tartotta egyensúlyban. Most ez a támogatás akadozott, vagy egészen is kimaradt. 1910—14-től 1918—19-ig a német gabonahozamok 15 százalékkal hanyatlottak, ami a gabonával bevetett terület csökkenésével együtt évi 40 millió q s a békeévek búzabevitelét is számítva évi 60 millió q kenyérgabonával rontotta a német közellátás mérlegét. Németország a háború előtt Warmbold számítása szerint a növényi tápszerek 10, a baromfi és tojás 30, a hús és zsír 33, a tej és tejtermékek 50%-át külföldről vásárolta. A nem válogató blokád megtagadta az élelmet még a szövetséges belgák gyermekeitől is mindaddig, amíg meg nem bizonyosodott, hogy abból németek nem esznek. S a szigorú zárlat, mely Németország szövetségeseire is kiterjedt, nemcsak az ellenséges külföld és a semleges országok élelmiszereit állította meg a német határon, hanem azt is megnehezítette, hogy Németország szövetségesei élelmiszer- vagy nyersanyagfeleslegeket termelhessenek.

Nemcsak Németország, de a máskor a maga emberségéből termelő s a Monarchia másik felét is jól ellátó magyar mezőgazdaság is csak márhólnapra élt a nagy Háború mind szorongatóbb éveiben. A hadiérdek mindig elsősorban jelentkezett, de ma itt, holnap ott, a hadszínterek, haditervek és hadiszerecnese változásai szerint. Az Entente-hatalmagnál ez csak erő- és anyagpazarlást jelentett, de a központi hatalmagnak nem volt miből

pazarolniok. A Háború tartama bizonytalannak látszott. Az elején azt hitte mindenki, hamarosan vége lesz, 1917-től meg, hogy sohasem lesz vége. Ehhez képest a közellátás első félidejét pazarló húsadagok, a második félidőt maximálások, rekvizíciók, tilalmak és élelmiszerpótlékok jellemzik. 1917 júliusáig a Németbirodalomban 892 törvény és rendelet foglalkozik a közellátás kérdéseivel. A Monarchiában ugyanebben az időben már az 1000-et is meghaladta az idevágó rendeletek száma. A Háború kezdetétől 1917 végéig 10.000 pótszer került a német piacra és ezek közül nem kevesebb, mint 7000-et élelmiszerek pótlására szántak. S 1917 után még a használható pótszerek anyagforrásai is jobbára bedugulnak. Visszatekintve a Monarchia közellátására, Popovics Sándor jólápolta, tiszta számai még 1925-ben is riadtan menekülnek a kétszerkettő veszített csatáiból.

Csakhogy Popovics jobban csak azokat az összevisszaságokat látja meg és szemlélteti, amelyek az *áfik* piacán jelentkeztek és a Jegybankot érintették. A mezőgazdaság *belső* sorvadását — pedig alapjában ezen múltak az árupiac és a Jegybank mezőgazdasági gondjai is — Popovics csak messziről figyelhette és nyilván mások szakértelmére bízta. Sóhajtva említi ugyan, hogy 1915-ben a már úgylis megfogyatkozott cukortermésből robbanóanyagot kezdenek gyártani. De már odáig nem néz, hogy a németek még *trágyázás helyett is* robbantani kénytelenek. A nagy Háború kitörésekor raktáron maradt Chile-salétromot, a kokszművek és gázgyárak egész kénsavas ammóniákkészletét robbanóanyagok gyártására foglalják le. Természetes, hogy ezt a clearing-et a sovány német talajok nagyhamar megérették. A Háború kitörésekor, mondja Aereboe, Németország átlag 3—3.5 <1 búza- és 12—14 q cukorrépatöbbletet termelt 100 kg nitrogéntrágya kiszórásával. A blokád és a hadiérdek múlhatatlanul fel kellett dűlje értékeink sorrendjét és az így támadt összevisszaságban a pontos németek is rablógazdálkodást folytattak, nemcsak az osztrák „Schlamperei“ és a magyar elnagyolás. Mennyi kalóriát vett el a németektől, mennyi éhséget, betegséget és halált hozott, hogy talajuk már 1915—16-ban az 1913—14. év tiszta nitrogénjének egyharmadával volt kénytelen beérni! Amíg aztán ezt a sebet vegyészek lángelméje meg nem gyógyította.

A nitrogén hiánya a kontinentális hadviselők közül jobban csak a német mezőgazdaság összeomlását siettette. Németország átlagos talaja a mienknél is sokkal inkább sürgeti a mesterséges trágyázást, kevésbé természetszerű és belterjesebb gazdálkodása pedig a német földművest általában is sokkal inkább hozzászoktatta a mesterséges trágyák alkalmazásához.

A kalóriatömeg, amelyet a kapások adnak holdanként, felülmúl minden más növényt: Rémy bonni tanár úgy számolja, hogy jó középterméssel egy-egy hektár német föld kenyérgabonából 6—7, burgonyából 11—12, káposztaféléből 13—14, cukorrépából 17—18 millió kg/kalóriát terem. Nem csoda, ha a földtakarékosagra annyira rákényszerített német mezőgazdaság minden ötödik hold szántóföldjén kapásnövényt s minden hetediken burgonyát termel. A felnőtt ember kalóriaszükségletének egyötödét, ha máskülönben fehérje-, zsír- és mészdús élelmiszereket elegendő mértékkel fogyaszt, burgonyával jól lehet fedezni. Kivált azok a marginális talajok, amelyeket északkeleten az utolsó békeévekben nagy terjedelemben erőszakolt eke alá a németek élelmiszerhiánya s amelyek éppen hogy valami kis burgonyát, rozsot teremnek, a Háború mostoha visszapótlása folytán már alig-alig segítették ki kalóriákkal a központi hatalmak közélémezését.

Más természetű üzemi viszontagságok meg a mi országunkat sújtották jobban. Az ostromzár, a hozamok gyöngülése s az erélyesebb kiórlás a takarmányozás megszokott mértékét megtizedelte, minőségét megrontotta. Ha talán nem jutottunk is odáig, mint a németek, akik végül már csak 1'5 kg zabbal bírják etetni lovaikat, nálunk is hónapról-hónapra gyengébb az abrak. Sem ezen, sem az istállótrágya mennyiségének és tartalmasságának velejáró hanyatlásán nem segítettek a szigorúságtól csikorgó takarékosági rendletek. Megfogyott takarmánykészleteinkre kétfelől is új csapást mért a sors keze 1919-ben: a bolsevik „mezőgazdák“ kontáruralmával és — kivált a Tiszán túl — a román megszállással.

Kültcrjesebb viszonyaink között az *elvont munkáskéz* a mezei termelésben súlyosabb bajokkal járt, mint a gépesített országokban. A Monarchia 1918 október végéig 8,321.850 férfit, egész népessége 16.54 százalékát mozgósította. Ebből a régi Magyarországra (Mike Gyula számai) 43.43 százalék esett, holott a Monarchia népszámának Magyarország lakossága csak 40.96 százalékát tette. Ebben a nagyobb részarányban is fokozottan áldozta vérért s vált munkaképtelenné *országunk őstermelő népe*. 1,609.439 kereső őstermelőből mai országterületünkről meghalt, holtta nyilvánított s eltűnt 108.684 egyén. A veszteség a kereső őstermelők 67.53 ezreléke. Tudott dolog, hogy viszont a hadiszolgálat alól *felmentettek* között az őstermelők bevonulásuk számarányánál jóval kisebb százalékkal szerepeltek, amit bizonyít, hogy míg a Monarchia bevonultjainak 43.43%-a, felmentettjeinek csak 38.98%-a esett az agrárjellegű Magyarországra. A bevonult magyar honosok számaránya szerint a régi Magyarországra 56.000-rel több felmentett

esett volna. Hogy a polgári munkától elvont munkanapok közt mily aránya volt a mezei munkamulasztásnak, azt persze még hozzávetően is nehéz volna megbecsülni. De még ha pontos számokat lehetne is erről ki-
 ásni, nem sokat mondanának. Nem beszélnének arról, hogy az elvont munkaerőt mennyire győzték és tudták *helyettesíteni* az otthonmaradottak?

Nemcsak égtájak, évadok és időjárás, de termelt növények és gondozott állatok szerint is más és más súllyal kellene értékelnünk a Háború okozta mezőgazdasági munkamulasztásokat. Sedlmeyer nyugat-magyar cukorrépa-
 uradalmakból gyűjtött idevilágító békebeli adatokat. Férfinapokra számítva át a különböző növények munkaszükségletét, megállapítja, hogy ebből mennyi a *múlhatatlanul* férfimunka. Ezt az utóbbit számíthatjuk annak a munkamennyiségnek, amelyet a Háborúban egyáltalán nem, vagy csak felette gyarlón tudtunk női (vagy ezzel egyértékű gyermek- és öreg-) munkással helyettesíteni. A munkateljesítménynek ez a múlhatatlanul férfi-százaléka a Sedlmeyer-féle adatok alapján:

borsónál	41
cukorrépánál	46
burgonyánál	49
lucernánál	77
őszi búzánál	79
sörárpánál	85
zabosbükkönynél	94

A hozamok persze nem hanyatlottak szükségképen ebben a sorrendben, hiszen más tényezők is közrehatottak. De a hozamhanyatlás oksorában nagyjából ez a sorrend jelzi a munkatényezőt.

Jó háromnapi férfimunkába kerül egy holdra való istállótrágya felrakása a szekérre, letakarítása kupacokba és szétteregetése a földön. Az 'otthonmaradt asszony s a még vézna, vagy már kivénhedt férfinép a szétteregetéssel még félannyira ment volna, csakhogy már a kihordással is fennakadt. Azt úgyis csak a holnap, vagy holnapután alig hallható szava sürgeti, holott a gyerekszáj és a hadsereg a mától követel kenyeret. Hanem a Háború s az utána következő sorvadás elég hosszú ideig tartott, hogy az így kimaradt trágyázás következményei megmutatkozzanak.

Az élet-halálbirok nem engedte meg, hogy a hadvezetőség máskor, mint az 1916-tól engedélyezett aratási szabadságokra hazabocsássa föld-

míveseit. Pedig, ha a német legnagyobb gondja a sovány talaj, nekünk is van ily legnagyobb gondunk: az éghajlat mostohasága. Európa egyik legnagyobb művészi teljesítménye volna alföldi éveink átlagában kitermelni azt a mesterséges szálastakarmányt, amelyre egy-egy számosállat okszerű eltartására — a sertés kivételével — szükség van. Közlegelőink legnagyobb része silány s a 150 legeltetési nap csak kisebb hányadán ad teljes ellátást az oda kivert jószágoknak. Rétejeink bizonytalan hozamúak és köztük túlnyomó a gyenge minőségek aránya. A szántóföldi gabonatermelés kedvezőbb helyzetben van Magyarországon, mint a németeknél, vagy az osztrákoknál, de a legelők és rétek gyarlósága nálunk az állatállomány javarészét mesterséges takarmányra szorítja. Ez szaporította azt a munkamennyiséget, amelyet a Háborúban férfikkal kellett volna elvégezni.

A kukoricában elkapálgat, fattyaz az asszony is, de már a szárvágást nem győzi. Sarabolja, kapálja, fel is szedi a répát, de szekerezni gyenge. Az asztagra három férfi kellett volna, hogy a búzacsurgató cséplőgép szívesen bűgjön, két más kellett volna etetőnek, de férfi kellett volna a zsák szájához is, a mázsa és a magtárszeker mellé, a törek- és szalmakazalhoz. Pelyvát, töreket kihúzni, elhordani, ahhoz már jó az asszony nép is. Holott nemcsak a gépet és a termést, ennél is becsesebbet: önmagát rongálta, ha férfi helyére is ő állt. S az aratáshoz szabadságolt kaszára nemcsak a hadtáptól sürgetett búza várt volna, de tavasztól őszig többször is az istállók-ból sürgetett rétiszenák, bükkönyök, csalamádék, lucernák, vörösherék, amelyeket sűrűn lehetett országszerte megvénülten, elgazosodva, vagy rendszerint rothadva látni. Igásjószággal, göböllyel, szilaj gulyával, ménessel csak nem boldogult a legderekből, legdolgosabb asszony nép sem.

Valamit ebből pótolnak a *hadifoglyok*, kivált azokban az üzemekben, amelyekbe földművesnépünkkel egyivású, keménykötésű, nagymarkú orosz parasztok kerültek. A számszerűleg második, gyengébb munkaképességű hadifogolycsoport, az olasz, csak módjával bírta pótolni a magyar férfimunka izomteliességét. S még az orosz fogoly is jobban csak félkézzel dolgozott. „Fogoly nem siet“ szokták ők maguk mondani. Csak károk és bajok nyomán törődött bele az ismeretlen viszonyokba, idegenül járt-kelt sokáig a dologtevők közt, a nyelvet nem értette s legtöbbjét honvágy mardosta mezei munkája közben.

A férfimunkások sokmillió hadbavonulása a miénknél is hamarabb összetörte Oroszország közéletét. Ott a magyar bajok nyersebben és tehetetlenebbül jelentkeztek. Még tetejébe ők politikai okokból a hadi-

fogolytáborok európai parasztnépét csak kivételszámban alkalmazták mezőgazdasági pótmunkára.

Ám az enyhébb végeken is, valahol csak parasztok viselték a Háború dandárját, megtaláljuk az üzemi sorvadást és a munka fennakadásának tüneteit. Franciaország megszállt megyéi káraiért pótlást kapott, összelőtt földjét is megfoltozták, de utóbb sem tudták behelyettesíteni annyi francia paraszt szélesvállú éveit és vérpatakját. Nogaró Bertrand számai szerint a diadalmas Franciaország sem bírta diadalmaskodni szántóföldjén: csak 1925-ben éri meg újra békebeli termésátlagait.

Végig Európa öreg kontinensén, legfeljebb, ha a semleges országok parasztnépe van jobb sorsban a békekötések idején, mint volt a Háború előtt. Dániáról, Németalföldről, Svájcra, a Háború igazi nyerteséről irigykedve beszélnek a többiek s meggyült aranya miatt sokat emlegetik a semleges Spanyolországot. „Beata Hispánia!“ sóhajt fel Buday László *A megcsontított Aígyarország-ban* . . .

A tengerentúli mezőgazdaság termelése a Háború alatt annyival nőtt, amennyivel csökkent a mezőgazdasági termelés a kontinensen. Minthogy a kontinens éhezett, a világtermelés egész volumenjének változatlansága mellett nyilvánvaló, hogy a tengerentúli többletet a nagy Háború tékozolta el. S hogy ugyanez a többlet, mihelyt a fegyverszünetet megkötötték, eladhatatlanná vált.

A csikágói Armour-cég írja a világháború katonai húsadagjait összehasonlító beszámolójában, hogy az amerikai katonák fejadagja napi 1.25 font friss marhahús volt, illetve ezzel egyértékű disznóhús, vagy húskonzerv. Egész évre átszámítva ez 456 font hús fogyasztásának felelt meg, ami *háromszorosa* az Egyesült Államok rendes évi fejadagjának. Még akkor is, amikor a fegyverszünet nyomán az árak vízesésszerűen zuhannak lefelé, a kontinens csak nem bírja felvenni a tengerentúl pazar többletét. 1922-ben, panasolja a washingtoni kormányjelentés, Európa búzatermése — Oroszország nélkül — 300 millió bushellel kisebb, mint volt a háborút megelőző évek átlagában, tiszta búzabevitele azonban csak 200 millió bushellel nagyobb. Ebben az egy évben az újvilági farmerek 100 millió bushel búzán nem tudtak túladni, mert a búzavevők a Háborútól és a békeszerződésektől koldultak. Wallace földművelésügyi miniszter 1923-ban riadtan jelenti az Elnöknek, hogy Németország, de még az utódállamok parasztnépe is, melynek pedig főtápláléka a kenyér, jóval kisebb kenyéradagot fogyaszt,

mint a Háború előtt, pedig a hús- és zsírevő, industrializált angolszászok kenyérfogyasztása alig változott.

Az *óvilági éhségzóna* 250 millió fogyasztójának ebben az időben már csak belső vásárlóereje volt, abba is csak hálni járt a lélek. Külső vásárlóereje kifogyott, elmúlt egészen. Addig volt ennivalója, amíg az élelmet maga termelte s csak azt bírta megvenni, amiért fizetnie nem kellett. Két keze volt, aranya nem volt.

A nagy Háború nagy éhínsége lényege szerint különbözött attól az állapottól, amely a régi idők háborúit szokta követni. Ez nem a Muhi-pusztá, nem a mohácsi vész pörnyeszagú nyomora volt. Ez valami egészen más volt, mint a 30 éves háború, vagy a napóleoni hadjáratok sarcoló, taposó, felélő hadakozása. Akkor a hadszínterek pusztultak el s nem volt rá mód, hogy ami elpusztult, azt idegenből rendbe tegyék. A nemzetközi kereskedelem, a világforgalom technikája akkor még nem tudott a háborús éhséggel mit kezdeni.

Most is volt éhínség, de most nem kellett volna lennie. Most az éhínséget nem a termelőeszközök pusztulása, nem a forgalom korlátozottsága okozta. Az Egyesült Államokban 1920-ban hárommannyi ekét, vető- és aratógépet gyártottak, mint két évvel utóbb. A szállítóeszközök szárazon és vizen bőven álltak rendelkezésre, hogy a bőség tengerentúli zónájából ki-elégítsék az inség európai zónáját. 1923-ban az Egyesült Államokban engedélyezett gabonaközpontok férőhelye 249-szer akkora, mint volt 1920-ban. Ám ha csak lehetett, inkább a tárházakat bővítették, semhogy készáruért adjanak élelmiszert és nyersanyagot a legyőzött vetélytársnak. Még 1932-ben is a nagy tengerek *innenső* végén, a kiéli kikötőben 25 daru közül csak kettőt használnak. Csak 1934-ben adja fel az Egyesült Államok azt a vámpolitikát, amellyel addig minden vevőszándékot, ha ez áruval akart volna fizetni, elutasított.

Az éhínséget, mely a világháborút követte, diplomaták eszelték ki és jogászok fogalmazták meg. A műszakilag helyrehozható pusztításokat még a kontinensen is elég hamar rendbetették. Nemcsak a reimsi katedrális kezdtek közáldozattal restaurálni, felépítették hamarosan Isten háta megett a lengyel parasztok félmillió kis faházát és azt az ötnegyedmillió istállót és pajtát is, amelyet Bresztlitovszk és Czenstochowa közt 1921-ig felgyújtottak. A maga emberségéből vetett megint búzát, tenyésztett megint állatot a Hajdúság, Nyírség, Jászság és a Körösök vidéke, amelyek mezőgazdaságát csaknem 300 millió pengőt érő leltári tárgyak elhurcolásával tették koldussá

1919—20 román megszállói. Mily dantei képet mutattak a francia hadszíntér városai és megyéi, amelyekben kétmillió főnyi lakosság szenvedte végig a pergőtüzeket! De végül is: Franciaország háborús kiadásainak csak 3.9 százalékát fordította újjáépítésre.

A hadszíntér! pusztulást a műszaki fejlettség mai fokán helyrehozni nem volt boszorkányság. A nagy éhínséget viszont, amelyet a diplomaták terveztek meg és a jogászok öntöttek paragrafusokba, nem győzték tárházzal, kamattal, hitelművelettel. Kevéssel a fegyverszünet után már mutatkoznak odaát is a vészjelek. A nagy Háború tengerentúli aranymezői kezdik észrevenni, hogy *ezt a Háborút mindenki elvesztette, mert a dolgok már nem tudnak külön-külön megtörténni.* A gazdasági rend halálfélelme nem kisebb a győztes, mint a legyőzött országokban. A vasutak, óceáni gőzösök kezdenek üresen járni, pedig ugyanakkor már a megsokszorozódott tárházak is szűkek a megmaradt búza, dohány, gyapjú, pamut befogadására. 1921-ben a gabona amerikai vásárlóereje a legfontosabb szükségleti cikkekkel szemben az utolsó öt békeév indexének felére esett s ezzel oly mélypontot ért el, aminőt addig nem ismert az amerikai mezőgazdaság.

Az éhínség nem sikerült. Világválság lett belőle. A bőség tatárjárása, a készletek törökdúlása megindult. Nem lehetett a két Amerika és Ausztrália termelését hirtelen lefékezni. A mezőgazdasági gépgyárak, öntözőművek, a közlekedés eszközei, közművek és közterhek, hűtőházak és kikötők, rövid- és hosszulejártatú hitelműveletek együtt terebélyesültek a tengerentúli agrárkonjunktúrával. Ezeket sem lehetett máról holnapra abbahagyni, mert a nemzetvagyon tekintélyes részei váltak volna e révén érték telenekké.

1923-ban a búzával bevetett terület még mindig 24 százalékkal nagyobb az Egyesült Államokban, mint volt a Háború előtt és az eke alá fogott amerikai föld még mindig nagyobb 30—40 millió acrerel a békebelinél.

Ha Amerika iparcikket vagy más teljesítményt fogadott volna el, élelmiszerek és nyersanyagok fejében, akkor valami teljesedett volna abból a farmer-reményből, hogy az átmeneti készletek okozzák a zavart, hogy csak Hoover-válság van. Csakhogy Amerika aranyat akart. Árut, szolgáltatást nem akart. Megfeledezett arról, hogy *kettőn áll a vásár.*

Közvetlenül Amerikának a 132 milliárdos jóvátételi követelés tényleg megfizetett kilenc százalékából csak minden huszonötödik dollár jutott. De 1921-től kezdve több éven át az egész 132 milliárd *bizonytalanságát* az Egyesült Államok is elszenvedte, hiszen remélt vevői gazdasági gyógyulása,

hitele megakadt, vásárlóereje megbénult. Tetejébe még a Monarchia régi művelt gazdaságterülete is érdesszélű, tehetetlen darabokra szakadt. Oroszországnak területéhez képest csekély volt a külkereskedelme, de közben az annak fejlesztéséhez fűzött nagyobb remények (gépvásárlás) is megsemmisültek.

Soha még Amerika ilyen rossz üzletet nem kötött. A balvégzet minden árnyalata jelentkezik benne: a felsüléstől a kataklizmaig.

Azt a tervet, hogy a kontinens lépjen az Entente-vevők helyébe s vásároljanak most majd wall-streeti bankműveletek közbejöttével a németek, az utódállamok és az oroszok amerikai lisztet, argentinai ürit, újjeländi vaját, valóra váltani nem lehetett. A Hoover-készletek eltűnése után is hamarosan megújul a válság. Annak a tíz főterménynek mérlegelt értéke, amelyet az Egyesült Államok szántóföldjének 90%-án termelnek, 1919-ben acre-enként 35'74, 1921-ben már csak 14'45 dollár. Szántóföldünkre átmérve ez 300 millió dollár árzuhanásnak felelt volna meg.

Az amerikai agrárválság éveiben tenyészti ki Luther Burbank kaliforniai csodafáit, magtalan szilvát, tüskétlen kaktuszt. De a fák egy különös fajtáját Luther Burbank sem tudta kitenyészteni az amerikaiaknak: — a fák, amelyek az évig nőnek.

„EURÓPÁT FEL KELL ADNI...”

Ebben az időben az előkelő londoni Methuen and Co. könyvesház kiadásában Helmar Key könyve jelent meg Európa csődjéről. A kötet viszonylag kevés ellentmondást váltott ki, pedig azt vitatta, hogy az óvilágot fel kell adni. Szét kell oszlatni az elaggott európai gyülekezetét. Vándoroljanak ki a „volt európaiak“ menthetetlen földrészükről, amely már nem életképes.

Száz esztendő óta megszokták az emberek, hogy a felesleges ember és a felesleges tevény kivándorlás útján találkozzék egymással s egyik a másikat kiegyenlítse. Ez az óriási transzformátor, amely 1820 és 1927 között harminckét millió európaít váltott át amerikaivá, a nagy Háborúban tönkrement. 1914-ben még 143.321 magyar vándorolt az Egyesült Államokba, 1925-ben már csak 616, 1926-ban 906, 1927-ben 813. 1901—10 között évente átlag 205.000 olasz ment át az Unióba, 1924—25-ben már csak 3845. Füstbement Clémenceau barbár reménye is, hogy a jótételek szeges korbácsa alatt 20 millió német vándorol ki hamarosan a franciák gyérülő népszáma

mellől. Ha még 1927-ben mutatkozott is valami emberszivárgás a nagy vizeken át s az Egyesült Államok, Argentína, Brazília, Újzéland, Dél-Afrika fel is vesz vagy 320.000 főnyi bevándorlótöbbletet, már 1931-ben e hat ország bevándorlótöbblete együtt is csak tízezer lélek, másfélszer annyi, mint ahány évente Budapestre betelepszik.

A kivándorlás már nem egyenlíti ki a földet és az éhséget. A kicsorduló milliiónknak nincs hova menniök.

Ma már csak kivételszámba gyarmatosít a kaukázusi faj azzal a céllal, hogy *élelmet* biztosítson magának. A gyarmatosító nagy birodalmak nem azért építenek flottákat, hogy kenyeret, húst, zsírt és vaját, hanem azért, hogy kőolajat, rezet, pamutot, kaucsukot és forgalmazó hasznot szerezzenek. A gyarmat oly teljesítményeket szolgáltat, amelyek a mérsékelt égöv munkaképességét meghaladják s ply termelvényeket küld, amelyek a mérsékelt égöv tenyészfeltételei mellett nem díszlenek. A délolasz konyha már félig trópusi: — Észak-Afrika azért komoly érték az olasz nép sok tekintetben egyívású élelmezésének is. Főtáplálékához, a csőtészta Durum-búzájához alkalmasabb termőföldet és éghajlatot nem kívánhat magának az olasz, mint amit Etiópiában megtalált. Hanem azért ennél is sokszorta sürgetőbb, hogy nyersbört, gyapjút, pamutot, olajmagot, együttvéve nyomasztó nyersbevitale felét a világpiacnál olcsóbban és attól függetlenül bírja megtermelni. A Royal Institute of International Affairs Olaszországról szóló 1935-i kiadványa szerint a tipikusnak mondható 1925. évben az olaszok *bevittel* fedezték gyapjúból egész fogyasztásuk 80, szénből 95, pamutból, ásványolajból és rézből 99—99, de húsfogyasztásuk csak 15 és búzafogyasztásuk csak 20 százalékát. Japán nem érheti be a koreai rizzsel, a mandzsúriai szójával, Kína nyersterménye, ásványa kell neki, hogy készáruval tudjon élelmiszert vásárolni akárkítól.

A mi égövünk élelmiszerezényeinek különben is javarészt azok a termények felelnek meg, amelyek égövünk alatt otthonosak s étrendi szokásainkkal egybenőttek. Ahol a fehér ember lakik, ott teremnek azok a tápszerek is, amelyeket legszívesebben fogyaszt és legkönnyebben emészt. A magas Északon elfognak az ízek, a gyümölcs mind fanyarabb, a trópusok felé egyhangúan édes az émelyedésig: a mérsékelt égöv ajándéka a zamat. Érkezik gyarmati élelem is elég a mérsékelt égöv asztalaira: rizs, dohány, tea, kávé, kakaó, déligyümölcs, banán, ananász. Amde e termények a fehér emberek létharcaiban sosem kerülnek az élre. A népek nem azért vonulnak hadba, hogy maguknak körítést, vagy desszertet biztosítsanak.

India búzája hamar eltűnt, amint a prérók elindították a hindu parasztnál is gépibb gépeiket. Hiába próbálkozott a cukornád, hogy kivétel legyen a gyarmati rangsor alól. Még az éhes németek is csak azon vannak, hogy a trópusok cukrát a répacukor piacaitól távortartsák. Globálisan a világ nincs híjával élelmiszernek: ez látszik azon, ahogy a gyarmatok cukrát a pokolba kívánja mindenki.

Ha Németország ma mégis épp akkor, mikor bizonytalan élelmét panaszozza, *gyarmatokat* sürget, alighanem inkább növényi zsírra és proteinra gondol, melyeket olcsón remélhet a trópusoktól s nem arra, hogy kész élelmiszereket termeljen német kolóniákon. A főlösen termő szénhidráthoz olcsón kaphatna onnan koncentrált fehérjét, hogy abraja legyen, melyből húst és tejet termelhetnek az otthoni istállók. Tömegeit gyózná olyan olcsó zsírral, amelyhez hiába sürgeti most Délkelet-Európa már megviselt földjéről, szeszélyes klímája alól a nyersanyagot. A nagy Háború előtt még a margarinyártáshoz 53% állati és 47% növényi zsírt használtak. A nagy Háború óta az állati zsírok szerepe már alig tesz számot: ha a tengerek zsiradékát, a bálnazsirt nem számítjuk, minden egyéb állati zsír részesedése a margarinyártásban 1932-ben már csak 3.8%. Homloktérbe a *növényi* zsírok nyomultak, melyek aránya a margariniparban 60'7%-ra emelkedett. Nem árt, ha Kelet-Európa felfigyel arra, amit német tudós mond e német igényről: „Ezek az olajok és zsírok oly területekről (Kínából, Nyugat-Afrikából) érkeznek Németországba, amelyek már emberhez alig méltó munkabérekkel dolgoznak.“

Európa deficites területei jobban ily növényi nyersanyagokat remélnék a gyarmatoktól, akár úgy, hogy maguk foglalnak részt azokon, akár úgy, hogy azok kapui kitárulnak a deficites Európa előtt is. Ami élelmiszer, vagy élvezeti cikk ezeken felül érkezik a gyarmatokról Európába, már csak megtűzdeli, megédesíti, narkotikummal látja el az európai élelmet: ötórai tea, ebéd után feketekávé, eggyel több szín a gyümölcsstartón, eggyel több mártás a peccsnye mellé, illatos, vastag hamu az ünnepi szivaron.

A világ élelmiszerbőségét és a szűkölködő Európát már nem hozta össze a kivándorlás. S a hiányt szenvedő Németország még régi gyarmatait is elvesztette, olcsó zsírt, proteint már azoktól sem remélhetett. Külön élt tovább s ment mindenik a maga útján: az élelemfelesleg és az élelemhiány.

Ha a mindenünnen kirekesztett, visszatolt, megsarcolt kontinens nem akart éhenhalni, már csak egy választása maradt. Félben kellett hagynia

a kitagadó óceánt. Meg kellett próbálnia, hogy a maga széttaposott földjéről, a maga kiélt erejéből töltsse meg élelmiszerkamráját.

Ez a lehetőség nem „kínálkozott“. Úgy kellett azt a kontinensnek a földből tíz parasztkörmével kikaparnia.

Köröskörül hogy megváltozott a táj! Hej, mostan igazán pusztá ám a pusztá... Nem volt könnyű az európai parasztnak hazatalálnia. Még az országhatárokat is úgy kell összekeresgélennie, mint fergeteg után a búza-kepét.

Mindenki a magánakvaló parasztot regulázza, okolja szigorúan, nem látva meg reménytelen üzemét, háztartása nyomorát. Ám ha ő tudakol valamit, nem tud neki felelni se törvény, se igazgatás, se tudomány. A pénzen, amit búzáért, borért fizetnek, nem lehet venni semmit. Meg kell köszönni, ha kölcsönkérnek. A bankószaporítás és az élelmiszerpótlék mintha a gondolatot és erkölcsöt is formálná: ezek is csak a külszínre ügyelnek és nem aggódnak a lényeg miatt. Harsány parancs, nagyképű szabály állítja sorba az értékeket, az értékmérőt meg bedugják az akták alá. A pultok üresek, kedveszegetten áll szóba vevőivel a boltos. Éppen a derekabb, istállózó, kertészkedő kiscgazda élelmiszereinek törzsökös vevőjét, a középosztályt kezdte ki az infláció a legkegyetlenebbül: 1914-ben Günther tanár még 17 millió, 1925-ben már csak 12 millió németet számít a középosztályhoz. Ezen az egy vonalon ötmillió német mondott le arról, hogy vajat, húst, gyümölcsöt rendszeresen fogyasszon. Nálunk és Ausztriában a középosztály vevőereje még rohamosabban pusztult. A megvékonyodott termékek sem tudnak eljutni piaci kompenzációhoz, áremelkedéshez.

Tetejébe a tengerentúli végeladás, ameddig a szem ellát, árak ingoványává változtatott mindent. Ezen kellett most Európa fáradt obsitosának a Háborút követő tizenöt év alatt átgázolnia. Az ötéves bakancs után csupafolt csizmában, sokszor mezítláb.

A Háború leégett gyertyája utolsó lobban a paraszt szemében. Megveti a lábát döngölt padlóján, koppanó kapája mellett. Nem adja fel a harcot, bárha nem kap árat azért, amit ma termel s nem kap hitelt ahhoz, amit holnap termelhetne. Dolgozik tovább, mint dolgos társai a föld alatt, a baktériumok és protozoák, összegyűjt minden óvilági morzsát, kihasznál minden óvilági percet. Mintha ott tanyázna valahol a föld és emberek között, odatartozva mind a kettőhöz. A szerves élet őstítkaihoz érünk, mikor átlépjük Európa parasztküszöbét.

KEVÉS EMBER, SOK ÉLELEM. SOK EMBER, KEVÉS ÉLELEM.

1935-ben a római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet 2082 millió főnek számítja a világ népességét. Ennek a számnak csak egyharmada esik a fehér fajra. Ázsia sárga és barna embermilliárdjának zöme nem ismeri az európai értelemben vett élelmiszer-standardot: ételszüksége van, életigénye nincs. A szükséglet homályosan fénylik tudatában, lomhán lökdösi akaratát.

De azért Japán már félti holnapját is, nemhogy beérné a mai nyomorral. Már a tengerentúli exportországok búzájának 18—20, exportlisztjének 46—59%-át nem-európai országok veszik meg. S ha a sárgák búzavásárlása közben aláhagyott is, ez nem jelenti az új standard feladását, hanem csak, hogy már Japán is vagy 12 millió q búzát termel magának, pedig területének csak 16%-át tudja eke alá fogni, vagy egyharmadakkora területhányadot, mint a zsúfolt Németország... C. Snyder szerint az emberiség kaukázusi egyharmada most először látta meg, hogy valamikor az ő telítettsége az emberiség másik kétharmadát is eléri, hiszen a világ népszáma évente csak 1, holott élelmiszertermelése 2.1%-kal emelkedik. A világ koplaló kétharmada is elindult lassan a kaukázusi életstandard felé. Lesz mit teremnie a földnek, amíg ezek jóllaknak.

Magában Európában is nem várt tartaléksereget mutat a jól átvilágított terep. Közvetlenül a Háború kitörése előtt (1912) állapítják meg a kutatók, hogy szemben a német elmélettel, mely a tápszereket csak energetikai értékük és a fehérje-minimum nézőpontjából mérte, vannak még anyagok, melyek múlhatatlan szükségesek az élet fenntartására, holott energetikai jelentőségük csekély. Friss leveles főzelék, bizonyos gyümölcsök, a teljes tej, az állati zsigerek nagymértékben tartalmazzák ezeket a vitaminoknak nevezett anyagokat, amelyek kell, hogy az egyoldalú élelemben, vagy a vegyes koszt egy részében fogyasztásra kerüljenek, mert különben a szervezet kárát vallja. A kiskert főzeléke, a barna kenyér, Toldi kutyáknak dobott marhamája, a friss tej, friss vaj egyszeriben keresett élelemmé vált. Ha sokan vitatják is, azért meghallgatni érdemes a túltermelés felől túlzottan aggodóknak, amit Sir John Boyd Orr számított ki az annyira irigyelt Angliáról. Szerinte ott is hiányos a nemzet felének élelme. Hogy az angol nép hiányosan táplálkozó felének is módjában álljon a legjobban ellátottak ételszintjéig fölemelkednie, 12—25%-kal többet kellene fogyasztania éppen a legdrágább élelmiszerekből: tejből, vajból, tojásból, húsból, gyü-

mölcsből, friss főzelékből. Nemcsak hollandusok és dánok, Kecskemét és Orosháza is felfigyelhet arra, amit itt Boyd Orr kiszámított.

De van ily belső hézag az amerikai élelmezésben is. H. K. Stiebeling emelkedő háztartási költségek közt Amerikában jóval nagyobbak találja a tojás, hús, tej, vaj, friss főzelék, gyümölcs fogyasztását, míg a gabona-félék, burgonya, szárított főzelékek, zsírok fogyasztása nem emelkedik. A kenyértermények közül a búza, a lisztfogyasztásban a pék- és cukrászsütemény, a zsírfogyasztásban a vajkereslet emelkedik emelkedő jövedelemmel. A Brookings Institute 1934-ben azt jelenti, hogy az Egyesült Államok lakosságának 42%-a az élettanilag kívánatos aránynál kevesebbet fogyaszt.

A Bureau of Home Economics nagy gonddal kiszámított átlagokat állít fel az élettanilag kielégítő táplálásról. Az átlagos 20—74 év közötti felnőtt férfi kívánatos élelmezőegységét napi 3000 kalóriára kerekíti ki s ebben szükségesnek tart 70 gramm proteint, 68 gramm calciumot, 1.32 gramm foszfort, 0'015 gramm vasat és Shermann-egységű vitaminokból 4000 A, 750 B, 30—75 C és 800 G vitamínegységet. A serdülő ifjú számára ezenfelül 10% proteinnal és 30—50 gramm calciummal többet. A vitaminok szükséglete inkább minőségileg szemléltethető, mint statisztikailag, mint-hogy parányi adagokban fedezi a szükségletet és sokféle élelemben előfordul. Nobeldíjas vitaminkutatónk, Szentgyörgyi szerint, a vitaminszükséglet nemcsak, hogy a legkülönbözőbb mértékben fordul elő és fedezhető ugyanazon állati és növényi súlyegységekben, hanem az egyén és szervezeti állapota szerint is különbözik a vitaminokra való ráutaltság. *Mégis: általánosságban az élelmiszerek frissességét, természetes mivoltát, teljességét egyhangúlag sürgetik az orvosok, akik ezzel a közeli termelő élelmező-szerepét tolják homloktérbe. A mérnökök világsikerhez segítették a Távolságot, az orvosok felzárkóztak a kiskert mellé ...*

Az orvostudomány nemzetközi szakértői a vitaminokon és bizonyos ásványi sókon kívül állást foglaltak *az állati protein nagyobb biológiai értéke* mellett. Szükségesnek tartják, hogy a testkilogrammonként 1 gramm protein egyharmada lehetőleg legyen állati eredetű, hús, tojás, vaj stb. Ezeket az állati élelmiszereket a gazda csak nagy kalóriaveszteség árán tudja megtermelni. Ha a tápszertan biológiailag *nagyobb-értékűnek* mondja az így termelt proteint, akkor az állattartó valamennyire remélheti a piactól veszteséges termelése megjutalmazását... Helyzetét mindenesetre megkönnyíti, hogy éppen a biológiailag legértékesebb tápszernak, a tejnek a

termelése háládatosabb, mint a hústermelés: a fejőstehén átlag háromannyi emészthető fehérjét termel egy takarmányegységből, mint a hízómarha.

Táguló tér kínálkozik több és jobb élelmiszer fogyasztására már a bőség országaiban is. Mennyivel inkább várható békülő és javuló gazdasági renddel a ma keveset fogyasztó kontinens étrendjének mennyiségi és minőségi javulása! Ez utóbbiról a Német Gazdaságkutató Intézet 1927—28-ban megállapította, hogy az állati eredetű tápszerek, valamint a főzelék- és gyümölcsfogyasztás ott is együtt nő a jövedelem emelkedésével. Ezzel szemben kenyeret és burgonyát a szegény nép sem fogyaszt kevesebbet, mint a nagyobb jövedelműek, mert ezekben az élelmiszerekben viszonylag nagy kalória-tömeget lehet kevés pénzért megvásárolni. A genfi Munkaügyi Hivatal 1935—36-i Statisztikai Évkönyve szerint *Kelet-Európa és a Távol-Kelet szénhidrátfogyasztása Nyugat-Európa és Amerika szénhidrátfogyasztásának többszöröse, holott az állati-fehérje fogyasztása éppen a visszajáról oszlik meg Nyugat és Kelet között.*

A szénhidrátfogyasztás a szénhidráttermelésnek kedvezőbb éghajlatunk folytán nálunk is meghaladja a nyugateurópai arányt, míg protein, különösen az élettanilag nagyértékű állati származék fogyasztásában ugyancsak hátul kullogunk. Az országon belül is nagy különbségek mutatkoznak nemcsak jövedelem és urbanizáltság, hanem éghajlati elhelyezkedés szerint is: szakembereink egybehangzóan megállapítják a Tiszántúl minősítetten célszerűtlen étrendjét.

A föld eltartóképessége *viszonylagos*. Egy amerikai élelmezéséhez kétannyi föld kell, mint egy német és nyolcszor annyi, mint egy japán élelmezéséhez. Életigénye válogatja. Az Egyesült Államok földművelésügyi minisztériumának 1935-i Évkönyve szerint 1925—29 között 125 millió amerikai ellátására 287 millió acre-re volt szükség. A nagy gazdasági válság éveiben erősen csökken az élelmiszerigény és 1932—33-ban már 281 millió acre-ről is fedezhető volt. A washingtoni kormány négy kiegyensúlyozott étrend területigényét tette közzé. Ezek közül a legszerűsebb is alkalmas a létszükséglet fedezésére. Mindazonáltal a legalacsonyabb standard ellátására — s feltehetőleg a fehér emberiség legnagyobb része e standardon alul él — 180 millió acre föld elegendő volna. Az ennél jóval magasabb másodfokú életszint 226 millió acre-t igényel, a harmadik 280 milliót, míg a negyedik, tetszés szerint választott étrend már csak 335 millió

acre földről elégíthető ki. A két szélső standard közt kerekén 90%-os a területkülönbség, pedig még mindkettő kaukázusi, sőt amerikai standard.

Csak hogy az élelemstandard általános emelésének egyelőre még a föld aránytalan elosztása veszi elejét. Bizony az óvilág már nem dobálódzhatik 100 millió acre-es területtöbbletekkel!

Az állati zsírok, különösen a tejtermékek, valamint az állati fehérjék nagyobbarányú fogyasztása szinte jelzőszáma az emelkedő jólétnek és műveltségnek. Nemzetgazdaságiam tragikum, hogy az élettanilag legnagyobb értékű tápszereket, az állatiakat csak óriási kalóriapazarlás után tudjuk megtermelni. Wiegner tanár szerint sertéshízalás útján csak 35, tejtermelés útján csak 29, növendékmarha hizlalásával csak 8, borjúhizlalással csak 5 marad meg emberi táplálkozásra abból a 100 növényi kalóriából, amelyet az állatok közbejöttével adunk az embernek. 100 kalóriát kapna, ha magát a növényi terményt fogyasztaná. Jasny szerint 7 növényi kalória megy rá, hogy sertéshúsból, 8—9 növényi kalória, hogy tojásból, 25 növényi kalória, hogy marhahúsból 1—1 kalóriát előállítsunk. „Ha nem vesszük számba azokat a takarmányokat, amelyek emberi fogyasztásra alkalmatlanok: akkor azt kell mondani, hogy az állati gyomron keresztül vezető, közvetett élelmiszertermelés az eredeti nyersanyag többszörösét igényli.“

Laur tanár, a svájci agrárvezér ide kapcsolja be szellemes javaslatát, hogy az agrárválságot a gazdák oldják meg a kalóriák erélyesebb pusztításával. Ha négyszázmillió ember évi $\frac{1}{2}$ kilogrammal kevesebb növényi zsírt és margarint, de helyette $\frac{1}{2}$ kilogrammmal több vajat fogyasztana, ez már egymagában elszívná a világ egész gabonafeleslegét. Ha kétmillió métermázsával több vajat fogyasztának, ezzel harmincmillió métermázsa gabona maradna el a világpiacon. „Mentől több tápszert fogyaszt valamely nép állati kalóriák formájában, annál nagyobb kell, hogy legyen az élelmezésre lekötött terület és annál kisebb a túltermelés veszedelme“, mondja a svájci földművesek vezére. Egy washingtoni kormányjelentés pedig azt kéri Amerikától, hogy egyék mindenki naponta egy falat hússal többet és igyék egy korttyal több tejet s már vége is szakad a farmer minden bajának.

Egy-egy mezőgazdasági munkásra Kínában és Indiában kétannyi mívelt föld esik, mint Olasz- vagy Oroszországban, háromannyi, mint nálunk, vagy Németországban, négyannyi, mint Franciaországban, tizenkétannyi, mint az Egyesült Államokban és ötvenszer annyi, mint Észak-Dakotában. De azért senkisésem állítja, hogy az élelemtermelés lehetőségei

is ebben a sorrendben emelkednének. Hiszen, ha ily gépiesen, nem hederítve az éghajlatra sem, emelkednék a föld eltartóképessége, akkor rábízhatnák az emberiséget már az egy Brazíliára is, melyről azt mondja C. H. Hillekamps, hogyha oly sűrűn volna benépesítve, mint a háromszor kisebb Belgium: a földkerekség minden lakója elférne Brazíliában.

Az eltartóképesség ennél mégis csak bonyolultabb kérdés. Henning tanár 1928-ban csak a földrészek jelenleg hasznosított területét számítva Európában 161, Ázsiában 119, Amerikában 45, Afrikában 36, Ausztráliában 18 lélekre teszi a népsűrűséget. Ha azonban a ma eltartásra alkalmas négy-szögkilométerekre osztja el a népszámot, akkor a földrészek egész hasznosítható területére Európában 85, Ázsiában 32, Amerikában 10.5, Afrikában 9. Ausztráliában 2 lélek esik. A termelés minden ma ismert lehetőségét kihasználva Afrika népszáma 2300, Dél-Amerikáé 2000, Ázsiáé 1700, Észak-Amerikáé 1120, Európáé 600, Ausztráliáé 400 millióra emelkedhetik. E becslés szerint a földkerekség mai műszaki ismereteinkkel elérhető eltartóképessége az emberiség 1935-i létszámának *négyszerese* volna.

Sem a világ mezőgazdaságilag művelt területe, sem a világtermékek nem tükröztetnek olyan irányzatot, mintha a területet oly mértékben csökken-tenék, vagy sorsára bíznák, hogy ennek a globális végszámokon látszatja volna. A termelés erélye nem marad el az emberiség étvágya mögött.

A római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet szerint a *legfontosabb növényi élelmiszerek* világtermelése így alakul (a rovatok első sorában a számok Oroszország nélkül, a második sorban Oroszországgal értendő):

Termény	Terület millió hektár						Termés millió métermázsa					
	1926-30	1932	1933	1934	1935	1936	1926-30	1932	1933	1934	1935	1936
Búza	101.3 131.7	105.6 140.1	101.6 134.9	98.5 133.8	100 137	100.7 —	1021.8 1240.3	1049.4 1251.9	1040.1 1317.4	953.3 1257.4	969.7 1278	959.8 —
Rozs ..	19.3 46.1	18.9 45.1	18.7 44	18.4 42.4	19.2 42.7	18.9 —	239.1 461.3	254.4 474.6	266.2 508.1	237.7 439	246.1 459.7	229.1 —
Tengeri ..	76.3 79.8	84 87.7	82.1 86.1	78.6 82.3	79 82.2	78.5 —	1069 1100	1271 1251	1053 1101	901 939	1060 1088	917 —
Burgonya	13.1 18.7	13.8 19.9	13.8 19.5	14 20.1	13.8 21.2	13.8 —	1427.2 1880.8	1633.2 2064.4	1535.2 2027.7	1681.9 2192	1513.4 2210.8	1631 —
Cukorrépa	2.2 3	1.8 3.4	2 3.2	2.1 3.3	2 3.3	2.1 3.3	543.5 637.9	489.4 555	516.7 606.6	556.2 669.8	520 682.1	560 720

Ezeknek a számoknak a summájával egybehangzik a Népszövetség 1936-i kimutatása is, amely szerint az élelmiszertermelés mérsékelten bár,

de csaknem szakadatlanul emelkedik a világon. Ha a világ élelmiszer-termelése 1925—29 átlagában 100, akkor az arányszámok:

1925	1929	1934	1935	1936
96	103	105	104	106

Csak őrsgváltás vár a termelő és fogyasztó emberiségre, nem éhhalál: Eurázia szerepe csökken, a többi földrészeké emelkedik. Eurázia ma 80, de végül már csak 28%-kal járulhat az emberiség ellátásához, Afrika részese- séde ma 7%, de van módja, hogy 29%-ig emelkedhessék, Ausztrália ma 0.5% élelmező részesedése 6%-ig emelkedhetik, a két Amerika rész- aránya ma 12.5%, de ez 39%-ig nőhet. Paul Leroy-Beaulieu a nagy Háború kitörése előtt a tudósok minden élelmező aggodalmát sorjába veszi és meg- állapítja, hogy az emberiségnek — még ha állati tápszereken él is — vége- láthatatlan időig nem lehet élelmiszer-gondja. Vavilov azt mondja, hogy a töprengőket a mezőgazdaság történelme is megnyugtathatná: az ősi föld- művelés Dél-Ázsiára és a Földközi-tenger partjára, Abessziniára és az Andeszek déli tájaira szorítkozott, holott Eurázia és az Újvilág legtermé- kenyebb mezőségeit, a fekete földeket csak hetven év óta fogják eke alá.

Ezeknél a tudós, de mégis csak levegőben lógó értékeléseknél közelebb jár a mi kisebb gondjainkhoz Sering tanár *középeurópai* mérlege, ő be- vonalozza földrészünk térképébe azt a középső országsoportot, amely Német- és Olaszországot is magában foglalja és akkora területen, mint az Egyesült Államok egyharmada, 225 millió lakost tart el. S íme: ennek az európai középtömbnek is egy-egy négyszögkilométerjére átlagosan ma még csak 57 lélek esik, jóval kevesebb hát, mint a 76 főt eltartó, gyér- népűnek mondott francia és az ennek is kétszeresét (140 és 133 főt) el- tartó német és olasz kilométernégyzögre.

Szó sincs róla, mintha már Európában is kimerítettük volna a nép- élelmezés lehetőségeit. Ha Magyarországon a kisbirtok olyan szántóföldi átlagokat termelne, mint a nagybirtok, ezzel szántóföldünk mai területe a hozam nézőpontjából mérve vagy 1'5 millió kát. holddal gyarapodnék.

De hagyjuk félen az elnagyolt számadatokat s vegyük mértékül a magunk jobban ismert kisebbrangú számjegyeit. Induljunk el azzal az élelemmel, amely a világ minden tápláléka közül a legközelebb esik mind- annyiunkhoz: a magyar kenyérrel. Ha a 2082 millió főnyi világnépesség magyar kenyéren élne, hárommannyi búza kellene az eltartásához, mint amennyi ma a földkerekségen terem.

Meggyőzőnők-e az emberiséget akár ezzel a búzakenyérrel is? Már hogyne győzőnők! O. E. Baker, a washingtoni földművelésügyi minisztérium osztályfőnöke a világ lehetséges *búzatermeléséről* a következő szemléletes képet adja:

	mérőföldnégszög
1. A földkerekség szárazföldjének egész terjedelme (a sarkvidékek számítása nélkül)	52 millió
2. Ebből búzatermelésre megfelelő hőmérsékletű	41
3. Ebből búzatermelésre megfelelő hőmérsékletű és nedvességű	11
4. Ebből búzatermelésre megfelelő hőmérsékletű, nedvességű és terepszintű	7
5. Ebből búzatermelésre megfelelő hőmérsékletű, nedvességű, terepszintű és talajú	5.5
6. Ebből búzával 1929—30-ban tényleg elvetve	0.5

Még ráérünk azon töprengeni, hogy kevés lesz a föld az emberiség étvágyához. Csak épp nincs a föld egyenletesen elosztva a világ fogyasztói közt.

Minden kilencedik trianoni magyar Budapesten fogyaszt, de a londoni togyasztók száma tíz év alatt annyit nőtt, amennyi Budapest egész lakossága. Ha környékét is hozzászámítjuk Budapesthez, akkor minden hatodik magyar s tíz év múlva minden ötödik Budapest kosztosa. Lesz gond élelmüket városi renddel, vásárcsarnokkal győzni. De ha álmélkodunk Budapest fejlődésén, jusson eszünkbe, hogy New York az utolsó harminc évben háromszor erősebb arányban nőtt, mint a mi Budapestünk.

Németországban 1933-ban a népességnek csaknem kétakkora hányada lakik nagyvárosokban, mint 1900-ban. A. Asmis szerint a német élelmiszerfogyasztás ma már 27%-a a 100.000 lakoson felüli városokra esik. Berlinnek, Hamburgnak és Kölnnek együtt annyi lakosa van, mint egész Ausztriának, ennek létszámából pedig 27% Bécsben, az országterület 3 ezrelékén lakik. És nem is vár őst járó iparoslegényekből, cselédlányokból kerül ki ez a nagy bécsi népszám. Mert hiszen az osztrák háztartások 34%-a esik a császárvárosra.

A brit Institute of Transport 1931-i elnöki megnyitója említi, hogy Nagy-Londonnak húszszor annyi lakosa van, mint volt Atticának és tréfálkozva kérdi, meghaladja-e húszszorosán Nagy-London esze is az atticait?

Nem haladja meg: mert Nagy-London tömegéletet él átlagmagaviselettel, átlag gondokkal, holott Attica élete még egyéni lehetett. Raymond Unwin 9.14 milliónak mondja Nagy-London lakosságát, de Sir Halford Mackinder még további 3 milliót csatol a 9-hez, mert ő azt az egész környéket is vele számolja, amely Londonból és Londonnal él. Ugyanő hozzáteszi, hogy két nemzedék múltán ez a 12 milliós népszám is alighanem-megkétszereződik. Akkor már minden második angol Londonban lakik majd. Fawcett egymás mellé állítja a Birodalom két szélső népszámát: Anglia lakosságából 79% él városban, India lakosságából 10%.

Vérmesebb newyorkiak azt remélik, hogy metropolisuk emberrengetege a hozzátartozó, belőle élő környékkel együtt 40 év múlva 36 millióra fog emelkedni. Négyeszer annyira, mint amennyi ma csonka hazánkban él.

De nemcsak Európában és az Atlanti-óceán partján tömörülnek az embertorlaszok. Kalifornia negyedfélmillió népszámának 60%-a él a két nagy kikötővárosban. Minden három ausztráliaiból kettő e gyéren lakott földrész 6 nagyvárosában lakik. Buenos-Airesbe tömörül minden ötödik argentiniai. Ázsiának már nemcsak elvarázsolt ősvárosai vannak, hanem világforgalmi gócai is. Nagy-Shanghai forgalma 1924—27-ig 30%-kal nőtt. Singapore, Hongkong dagadó népszámmal nyomul utána.

E városok közt oly torlaszok is vannak, amelyeket még számlálhatatlan gyökérszál fűz a földművesekhez, kik élelmiszereiket megtermelik. Bécs 349 ezer lakója Ausztria vidéki népéből került fel bécsinek. Nem sokkal kevesebb a régi Monarchia s az utódállamok falvaiból. 360 ezer budapesti származik Csonka-Magyarország vármegyéiből és körülbelül ugyanennyi az elcsatolt országreszek szülöttje. Laky tanár adatgyűjtése szerint a budapesti iparvállalatok minden 100 munkása közül 25 parasztfiú. A budapesti kereskedősegédek és éttermi kiszolgálók több mint negyede, a hivatalszolgák egyharmada, a közművek alkalmazottainak 40%-a faluról került a fővárosba. Budapest élelmiszerpiacán még meg lehet érezni, hogy a kőutcák elég közel vannak a tegnapi szántóföldekhez, szőlőhegyekhez, őskertekhez. A bécsi Naschmarkton minden második bevásárló dolgában jártas ingyencnek számít. Az elszakadás e nagyvárosokban még akadozik. Levélíró, vendégjáró érintkezés, otthon maradt vagyon, családi kötelék késlelteti.

Már a nagynémet ipari centrumokban, ahol az industrializmus maradék nélkül átította a nagyvárosok életmódját, kihülőben vannak a mezőgazdasági vonatkozások. Amint a lakosság száma emelkedik, a mezei nép

mind kisebb részét teszi az egész népszámnak s mind kisebb arányát szolgáltatja a városi nép megújulásának. Sering azt mondja a német mezőgazdasági keresők már csak egyötödös arányáról, hogy nem a nagyvárosi proletariátusban látjuk viszont annak népfeleslegét, hanem sokkal inkább az egész birodalomban elszéledő, független kézművesrendben. Itt már kitarul a szakadék az élelmiszertermelők és a nagyvárosi ellátatlanok közt. Berlinben, Hamburgban milliószám élnek emberek, akik sohasem kaptak hazulról *elemőzsiát*.

Még teljesebb a szétválás Angliában, melynek őstermelőlakossága ma a kereső nép csak 7%-át teszi s melynek népszámából már csak minden ötödik nem lakik városban. Ashby tanár szerint ez a városi nép már ma is alig nevezhető falusi származásúnak. Befejezi és csaknem azt mondanók, légmentesen lezárja ezt a folyamatot New York kikötőváros, melynek lakóiból csak minden negyedik született Amerikában s ezek csak egy töredéke farmon, holott a lakosság 17%-a Oroszországból, 14%-a Olaszországból, 11%-a Írországból és 10%-a Németországból vándorolt be és még történelmi kapcsolata sem lehet Amerika tanyai életével.

Pedig a falutól idegen néprétegek között éppen azok vallják kárát *piaci kontárságuknak*, amelyekre nagyon is ráférne, hogy okosan válogassanak a csarnoki pultok és piaci kofák kínált áru közt. „A munkásasszony, írja Volkert Wickens a Háborút megelőző évtized berlini munkásnegyedeiről, magával tehetetlen a konyhán és a mészárosnál csak azokat a darabokat tudakolja, amelyeket különösebb hozzáértés nélkül meg lehet sütni.“ Az 1912—13-i németbirodalmi húsankéten panaszozzák, hogy a sertéshúsból csak a szelet fogy, a többi mehet kolbásznak.

Nemcsak a falutól már idegen származás okozza a városi élelmiszervásár felületességét, sokszor csak külszínre néző választását, hanem *a városi élet percre beosztott, heves üteme is*. A kényelmes régi ebédidőnek vége. Már nem hosszú csibukkal fejezik be azt lomhán kocintó poharazás közben, hanem idegesen elszítt cigarettával, melyből egy-egy amerikai ma hétannyit fogyaszt, mint a nagy Háború kitörésekor, holott a szivar és pipadohány fogyasztása csökkent. A világvárosok hirtelen bekapott ebédjének színhelye már nem is a terített asztal, hanem a lunch-room és az automata-büffé; ezerszám nyílnak meg az üzleti negyedekben hidegen csillogó, szabványos berendezésükkel. Nincs egy kifogásolható falatjuk sem, de olyan se, amely ízlenék. Állva fogyasztja előre tudott étrendjüket a tőzsdék és

irodák hajszolt nemzedéke, miközben csak a rágóizmok foglalkoznak az ebéddel, homlokon és szemekben evésközben is megkötött és elmulasztott üzletek nyugtalankodnak. Már a hószagú, tej ízű Svájcból is azt a hírt hozzák, hogy a hivatalból hazasiető asszony csak oly ebédet győz rövid szün-órájában megfőzni, amellyel a főzéstől az elmosogatásig legfeljebb egy óra dolga van. Ott már vasárnap is 40 deka húst ha rendelnek, hétköznap vékony szeletet, mely hamar átsül...

Az étel legyen könnyű és lehetőleg készen megvásárolható, hogy a fogyasztó *házon kívül is* megehesse. A városi élet kedvezőtlenebb emésztési feltételeit némileg ellensúlyozza, hogy a lakás rendszerint távol esik a műhelytől, hivaltól. 1930-ban Mozolovszky szerint a Nagy-Budapesthez hozzászámítható 21 szomszédos községből és városból 47.436 főnyi iparforgalmi munkás járt be állandóan Budapestre. Ehhez a járáshoz-keléshez jobban lehet szalámit, mint rostélyost ebédelni, könnyen héjazott banánt inkább, mint itthoni gyümölcsöt. A sportok is mind hatályosabban szólnak bele az élelem kiválasztásába. A nagy Háborúban sokszorta jobban boldogultak a mozgékonyak s a túltápláltak csak nehezen győzték a fáradalmakat. A hajlékonyság, karcsúság célszerűnek bizonyult, utóbb a sportban nélkülözhetetlenné vált. A sportolás ma a kaukázusi népek legnagyobb tömegmozgalma s a kolbászárúk és sajtok, a csokoládé- és cukoripar készítményei nevezetes fogyasztótömegeket kapnak az otthonon kívül elsportolt napoktól. A magyar turistákra 1900 menházi ágy várakozik, csak a budapesti csónakházakban 4700 csónak tárol. A hazai sporttelepeket vitéz Mike Gyula számai szerint vagy 220.000 sportoló használja állandóan s a sportközönség férőhelyén minden tizennyolcadik magyarnak jut hely.

Brandt tanár, a német Mezőgazdasági Piackutató Intézet igazgatója megfeddi a gazdákat, hogy nem figyelik eléggé a városi értékesítés ez eltolódott feltételeit. Melyik gazda tud arról, kérdi Brandt, hogy a családok azért esznek ma kevesebb burgonyát, mert sok idő kell az elkészítéséhez? Meg kell hámozni, ki kell szemezni, ami együtt vagy 20—30 percet igényel. Fajta szerint további 20—30 percig tart a burgonya megfőzése. A kelkáposzta, fejeskáposzta, kalarábé megtisztítása és elkészítése különösen akkor kerül sok időbe, ha rosszul fejlett, görbén nőtt példányokról van szó. Ezzel szemben a paradicsom még nyers alakban is élvezhető. Főtt ételekben is a paradicsomot hamar tálalni lehet. így van a háziasszony az uborkával is. A karfiol megfőzéséhez, ha kemény, zárt fejet hoznak a konyhára, 15 percnél nem

kell több. A német városokban most van gyors elterjedőben a francia cikória, amelyet minden előkészület nélkül 20 perc alatt tálalni lehet.

A városi élet nemcsak rontja az élelmiszerpiacot, hanem javítja is. Az együttélő, állandó tömegre mindig számíthat a felhozatal. Ezért a *tömegszükséglet*, mely szabályozható, rendszeres piacokat és megfelelő egészségügyi szemmeltartást is meg tud fizetni, valósággal vonzza magához az élelmiszereket. Kivált a romlandó élelmiszerek és az élőállatok, amelyekkel nem várhat az östermelő: — ha kell, még engedmény árán is odatörekcszenek, ahol *valamiféle* értékesülés mégis mindig adódik és legalább afelől nem kell aggódni, hogy az árut vissza kell fuvarozni, vagy a szemétdombra kell önteni. Ez magyarázza, hogy a főzfelék a budapesti csarnokokban sokszor olcsóbb, mint Orosházán, a baromfi nem egyszer olcsóbb Budapesten, mint a Balaton partján s gyümölcshöz csaknem minden évadban jutányosabban jut a ferencvárosi gyárimunkás, mint a tiszántúli kubikos.

Hazay Árpád számai szerint *Budapest mintegy 80.000 tiztonnás vagon élelmiszert fogyaszt évente*, 215 vagon naponta. 1928—32 átlagában elfogyasztott 5000 vágón szarvasmarhát, 2000 vágón borjút, 12.000 vágón sertést, 1500 vágón baromfit, 200 vágón halat, 750 vágón tojást, 7100 vágón főzeléket, 1500 vágón fejeskáposztát, 10.500 vágón burgonyát, 1000—1000 vágón paradicsomot és vöröshagymát, 150 vágón hüvelyest, 11.200 vágón tejet, 6600 vágón friss gyümölcöt, 3450 vágón bort és 10.000 vágón lisztet. 1928—32 átlagában Budapest fogyasztása a szarvasmarhákivitel két-háromszorosa, az élősértéskivitel harmadfélszerese, a friss gyümölcs- és a bor-kivitel másfélszerese, a zöldség- és főzelékkivitel tízszerese, a friss paradicsomkivitel tizennégyszerese, a káposztakivitel tizenötszöröse. Hazay szerint a fővárosi halfogyasztás ez években negyedével haladja meg a kivitelt, a baromfi-, tojás- és hagymafogyasztás budapesti mennyisége pedig a kivitt mennyiségnek alig marad mögötte. Még szegény éveiben is egyetlen nagyvárosunk mint *óriási mágnes* vonzza magához a falusi élelemfelesleg 8 millió métermázsáját.

E. P. Cathcart glasgowi tanár 1935. márciusának egy bizonyos napján megállapította ugyanazon élelmiszerek kiskereskedelmi árát Skócia 35 helységének átlagában. Eredményeit (pence-ben Ib.-onkint), melyekből nyilvánvaló, hogy Skóciában a város olcsóbban él, mint a falu s a kisváros mindkettőnél drágábban él, három oszlopban foglalta össze. Ez oszlopok élén „A“ a városi, „B“ a falusi, „C“ a kisvárosi árakat jelzi:

	„A“	„B“	„C“
Vaj	10	16	12
Margarin	4	6	6
Dzsem	3	4·25	7
Tea	16	24	20
Úrühús	6	12	14
Marhahús	4	10	12
Szalonna	9	14	12
Kolbász	5	8	12
Sajt	4	9	11
Burgonya (stone)	5	6	5

Nem minden országban ütközik ki a vidék élelmiszerdrágasága ily élesen. Sajátlag Angliáról látni fogjuk, hogy ellátásának nem egészen 30 százaléka nyugszik saját falvain: csak az év száz napjára termel Anglia élelmet önmagának. Nagy kikötőibe, nagyvárosaiba legelőbb, legolcsóbban jut az *idegen* élelmiszer. *Ettől olcsóbbak városai.*

Nagyobb és komorabb távlatokba kapcsolódik itt a falutól való elszakadás. Már nemcsak a várost és a falut látjuk külön-külön, idegen nevezőn, hanem országokon, óceánokon át bontakozik ki és szerveződik meg a másoktól függő élelmezés. Az *urbanizált* élelmezést felváltja az *indusztrializált*, a városi piacot a világpiac.

Minden város közül a legkevésbé ellátottnak, a világ legnagyobb élelmiszerpiacának, Londonnak élelmezővonalai:

	km
London—Fokváros	11.400
London—Bombay	11.600
London—Colombo	12.400
London—Vancouver.....	13.700
London—Singapore	15.300
London—Sydney	21.500

A világ minden részéből érkező élelmiszerszállítmányok mintha minden jóval ellátnák London piacait. Talán jobban is jár, mintha a *saját* szántóiról, kertjeiből, oljaiból érkeznek ez az élelem? Majd utánanézőnk, így van-e? Egyelőre csak az angol falvak ürülnek ki, hiszen hét angol közül már

csak kettőt élmeznek. A mezőgazdasági munkások száma 1871 és 1931 között 48 százalékkal hanyatlak Angliában és e hanyatlás, nem törődve a mezőgazdaság érdekében hozott, már 1934-ben 50 millió fontra becsült közületi áldozatokkal, az utolsó években még meg is gyorsult. 1936-ban 4.8 százalékkal fogyott a mezőgazdasági munkások száma a világ legnagyobb étvágyú országában.

Fenyegetően dagadnak hát a világ embertorlaszai, a sokasodó városok, melyekről valamikor azt mondta Ehlers Afrika-utazónak Mandara szerencsen főnök, hogy senki sem tudja, miből élnek ezek az emberek a városokban, hiszen ott minden csupa kő.

A háborús élmezés mégsem a pattanásig városi Angliában omlott össze, hanem a kétharmadrészben még földműves Magyarországon, a 81 százalékban földművelő Bulgáriában és Oroszországban, melyet máig 78—85 százalékig parasztországnak mondanak. Németországnak, az összeomlás egyetlen ipari államának is, a Háború idején még minden negyedik lakosa földműves. Mindezekben az országokban csődöt mondott a paraszti élmezés, mert a *parasztföld nem kamatot, hanem visszapótlást követelt a kivont tápanyagokért*. Már pedig ezt a visszapótlást a Háború megghiúsította. *Közép-Európa nem Pierpont Morgannak, hanem az anyaföldnek maradt adósa a háborús élmezéssel.*

Tetejébe Németország már békében is idegen nyersanyaggal és többszázezer idegen vándormunkással kénytelen támogatni kevés, sovány és sok munkát igénylő szántóföldjét. A Háború kitörésekor Sering számai szerint a német nép a növényi élmezszerkalóriák 9, az állatiak 43, az egész élmezszer 20 százalékát volt kénytelen külföldről bevinni. Ügy vette meg idege-nektől a növényi fehérjék 15, az állati fehérjék 44, a növényi zsírok 60, az állati zsírok 42, a növényi szénhidrátok 5, az állati szénhidrátok 81 százalékát. Valamennyi élmezszer átlagában a protein 29, a zsír 42, a szénhidrátok 9 százalékát oly termelőktől kellett megszereznie, akik határain kívül éltek. Mikor aztán még területe egynolcadát és gyarmatait is elveszti s a nyersanyagban legszegényebb ipari állammá vált, jóvátételekre fogták s készárut nem vettek tőle. Zsirt, vaját, gyümölcsöt, tojást időnkint vehettek, különösen, ha odaát túlságosan meggyűltek a feleslegek, de csak a megmeghosszabbított külföldi kölcsönök erejéig lehetett étvágya.

így vették elejét annak, hogy a távoli élmezés angol alternatíváját választhassa. Visszanyomták a kontinensre parasztországnak, a parasztszörszágok közé, pedig már rég nem volt az. A nyugati diplomácia nyelvén

egyszer azt mondták, hogy Németországot „japanizálni“ kell, másszor azzal tanácsolták el a tengerek mellől, hogy „alpinizálódjék“.

Csak hogy Németország nem győzhette élelmezését a maga földjéről, amelyet már különben is *a tengerparti országoknál sokkal súlyosabb szárazföldi fuvarkövóta terhel*. Mikor a tengerentúl megdrágított élelmiszerei Hamburgba értek, azokat még 810 kilométer választotta el a müncheni vásárcsarnoktól. 1928. szeptemberében a tavaszi árpa métermázsája Dél-Németországban 5 pengővel drágább, mint Kelet-Németországban. Az agrárkonjunktúra utolsó normális évében, 1927-ben az óceáni hajós Kanadától Liverpoolig csak \-ét kapja a fuvarozott tonnáért, mint amennyiért e fuvartonna Északkelet-Németországból Mannheimba eljutott.

Hofhauser tanár a Hohenstaufokat emlegeti, kiknek első birodalma még 5000, a Hansát, melynek tengerjáró dicsősége még 3000, a Német Államszövetséget, mely még 2000 kilométer tengerpartot vallott magáénak s keserűn teszi hozzá az 1400 kilométerre csökkent mostani tengerhatárt. Csak hogy Németország *tengerentúli bevöerejének megbénulása* még ezt az 1400 kilométeres olcsóságot is javarészt tárgyalanná tette.

Japán 70 milliós, Olaszország 42 milliós létszáma még a németeknél is mostohább és reménytelenebb élelmiszerhelyeztetel fejezte be a Háborút, melyből inkább csak papíron került ki győztesen. Mégis e két ország élelmezésének jövőjét tágabb lehetőségekkel biztatja, hogy Japán legkeskenyebb pontján csak 90 kilométer széles s a japánoknak csaknem negyven-szer annyi tengerpartjuk van, mint a németeknek. Az olasz félsziget átlagos szélessége is csak 160 kilométer, 10.420 kilométer határhosszából csak 1920 esik szárazföldi határra. Ebben a vonatkozásban Japán és Olaszország jobban hasonlít Anglia térképéhez, mint a kontinensre mélyen ráfekvő, köröskörül azzal szomszédos Németország.

A német élelmezés *ezen a ponton* marad el egyelőre óhatatlanul az angol világbirodalomtól, amely mögött pedig szorosan a második hely illeti meg a világ élelmiszereinek vevői között. Mai határait tekintve, területének nagyrésztét csak hosszú szárazföldi fuvar toldalékával bírja a tenger felől élelmezni. A nagy Háború óta ezt a terhet is megtették azzal, hogy mind nehezebbé tették számára az élelem tengerentúlról vásárolt egyharmadának megszerzését is. Akarva sem kerülhette volna ki Németország, hogy megkísérelje az otthoni termelést. A fogyasztást az eddiginél is szorosabbra kellett fognia. Tudatosan kénytelen észszerűtlen termelési célokat vállalni. Áru fejében kellett minden áron élelmet és nyersanyagot szereznie szá-

razföldi szomszédaitól, mikor aranya és azzal egyértékű fizetőeszközei fogytán voltak.

Mi magyarok, mintha az enni-innivaló kielégült mosolyával szemlélhetnek az idegenből szállított, vagy megtagadott ételmezezt. Pedig feleslegünk mérlege nagyon is egyoldalú. *Nem mérjük át a másik oldalon száraz éveink fokozott földmívelő-munkáját és állatnevelő-kockázatát, amelyek súlya alatt felesleget termelünk.* Gyengébb alföldi legelőink a nyári félév átlagában jó, ha a létfenntartáshoz és legelőmozgáshoz szükséges tápanyagot fedezik, holott az angliai nyári legelők Czukás tanár szerint *ezenfelül* még a tavasszal borjazó s évi 3500 kg tejet szolgáltató tehének termelőszükségletét is ajándéku adjuk. Nyugat és Észak füveseinek munkába alig kerülő eltartóképessége területegységenként négy-ötannyi állatnak ad takarmányt, mint a mi rétjeink, legelőink. *Élelmiszerfeleslegünk* van. De ha számadásba foglaljuk, mennyit vesződünk érte, hogy legyen, nagyon is vitatható, marad-e *kalóriafeleslegünk* is?

Ezenfelül 2266 kilométer csupa-szárazföldi határon küldjük világgá a magyar élelmiszert. A *mindenfelé* szárazföldi kijutás egyik sötét trianoni terhünk. Néha e terhet kipótoljuk közületi pénzből. De az nem felesleg.

Odaát az angoloknál az ételmezezt gondját már csak 28—29 százalékg látja el a hazai föld. Az angol, francia, belga hadtápszükségletet sem onnan fedezték, ahol hadakoztak, hanem az ételmezezt zömét sokezer kilométerről vették s fuvarozták. Ezt a távolból való tömegellátást a tengerentúli ételmezezttermelés sajátos fejlődése előre kiépítette. A Háború kitöréséig Nyugat szédületes Hinterlandja már régesrég elkészült volt az akaratlan hadtápvonalakkal. A két Amerika s a brit domíniumok farmrendszere az eke alá fogható mezőség, a fejsze alá fogható vadon, a legeltetésre fogható füvesek korlátlan látvány anyagbőségére támaszkodott s mintha egyáltalában nem törődött volna a gazdaságosság értékével. Vegyi fajrokonsága a háborúval, melyet ugyanily értékközöny jellemez, sajátosan alkalmassá tette a farmrendszert arra, hogy a nagy Háború kiszámíthatatlan igényeit gátlás nélkül győzze.

Ezeket a tengerentúli televényeket, legelőket, őserdőket már az első foglaló is elsősorban *piaci* céllal szállta meg. Nem települt falvakba, kemence mellé, kerítés mögé, községháza köré, hogy *utóbb* másokat is részeltessen feleslegeiből, hanem gyorslábú lovával, majd csikágói motoron egymaga vállalt uratlan, óriási földeket, összetákolta rideg fakalyibából igazítva el a hamarkész munkát. Már csak másod-, harmadsoron vesződik

azért, hogy otthonát lássa el magatermelte friss étellel. 1934-ben Minnesota állam kilenc grófságában harmadfélszer annyi, Kalifornia Mercedes tartományában nyolcszor annyi ételmiszert vesznek a farmerek pénzért, mint amennyit maguknak megtermelnek, holott a mi 100 holdon aluli gazdáink termelt ételmük, nagyságkategória szerint, 30—50 százalékát otthon maguk el is fogyasztják s ételmiszerkalóriáik alig néhány százalékát vásárolják mástól.

A mindig szaladó tengerentúli gazda nem mélyíti, nem gazdagítja, nem tartja karban a földet, hanem lehámozza s a már kimerültét félen hagyva, bánat nélkül foglal mást a kínálkozó uratlanból, vagy úgyis már városi ruhájában beöltözik a vasbeton-utcák keresői és munkátlanaik közé.

Nem hánykolódik ágyán a talajegyensúly gondjától, vetésforgóval nem vesződik. Az üzem egymásba kapcsolódó fogaskerekei nem szabályozzák siető üzleteit. Nem méricsél-kapirgál paraszti pizsmogással. Hamar vállal még oly meglepő piaci igényt is.

Mr. Farmer akkor sem szédül bele a távolságokba, amikor Hoover és Morgan igényli tőle a 10 millió hadiporciót. S ha majd vége lesz a Háborúnak: — már készül is az örökkévalóságra. Hiszen Anglia békében is úgy élmezi magát, mintha örökkön háborúban volna... És minő étvágya van! Egymilliárd font értékű ennivalót fogyaszt évente. 3 millió tonna húst. Kenyeret, lisztet vagy 5 millió tonnát. Harmadfélmillió tonna gyümölcsöt és 7 milliárd tojást és még mi mindent fogyaszt Anglia, csak Anglia maga, mery old England... s most azt mondják róla, hogy nincs neki s te szálítanád, Mr. Farmer az angol gyomornak a muníciót!

Mr. Farmer szeme fölragyogott, mint fekete estén a szentjánosbogár.

MR. FARMER BIROKRA KÉL A TÁVOLSÁGGAL.

Budapestünk nyolcmillió métermázsa ételmiszert fogyaszt egy évben. Hat-hétszáz községből még ma is szekéren, vagy gyalogszerrel hozzák ezt az ételmet. Naponta vagy 300 szekér fuvaroz és vagy 1000 gyalogember teszi fel magának otthon a kérdést, érdemes-e ezt a kis zöldséget, vajat, tojást, baromfit Pestre bevinni?

Mr. Farmer ezt a kérdést nem ismeri. Azt sem emlegeti konokul, hogy ezt az apám is így csinálta. Nem akkurátus a tarlóbuktatással, nem szokott a piacról lemaradni azért, mert az utak épp kínálóznak trágya-

kihordásra. Minek is az a sok szekerezés! New Yorkba már úgylis átlag félezer kilométerről futnak be a hideg tejvonalok, érzéketlenül robogva át Thünen úr csalhatatlannak vélt termelési körein. Másfélezer kilométerről, amennyi nincs is Csonka-Magyarországon, érkezik a hús, a vaj, a leölt baromfi, 5000-ról, amennyi Európában sincs, a gyümölcs, főzelék java. Kalifornia 60 ezer kocsirakomány szőlőt ad fel anélkül, hogy ebből egy fürtöt is termelő adna el fogyasztónak. San-Franciscóban már alig eszik az ember valamirevaló narancsot: könyörtelenül ragadják magukkal a javát a Keletnek vágató gyorstehervonalok. Közelebről, mint Budapesttől Izland, nem is igen kapsz New-Yorkban sárgadinnyét, de még articsókát sem.

Mikor a nagy Háború kitört, Amerika már javarészt megoldotta a Távolság élelmiszerproblémáit. Előbb óriás kontinensén, aztán kivetítve a liverpooli kikötőig, Smithfieldig, Hamburgig. Nem kellett a dolgot el-sietnie, mint az angoloknak, mikor a búr háború miatt máról-holnapra másztak bele az argentinai húsiparba.

Az Egyesült Államokat a távoli élelmezésre több évtized óta rákényszerítette az élelmiszertermelés súlypontjának rohamos távolodása a népszám súlypontjától. Az Unió népe, írja kevéssel a Háború után a Swift és Társa csikágói nagyvágó-cég, 45 millió font húst eszik naponta. Ha hűtőkocsi, nagyvágó, hűtőház, konzervdoboz nem volna, ennek nyilván csak egy töredékét ehetné, minthogy az állatállomány kétharmadát a Mississippi-től nyugatra nevelik, holott a húsfogyasztók kétharmada a Mississippi-től keletre él. Quick 1922-ben azt írja a *Saturday Evening Post*-ban az Egyesült Államokról, hogy ez az ország már nem is egyéb, mint egy nagy „fuvarozó-kísérlet”: „*an experiment in transportation*“. Nemcsak azért, mert egymilliárd acre-en folytat gazdálkodást, hanem azért is, mert zónák szerint gazdálkodik. Az egyik zóna csak őszibúzát termel, a másik csak tavaszt, a harmadik csak kukoricát, a negyedik csak gulyabeli marhát nevel, az ötödik csak hizlal, a hatodik a főzeléket és gyümölcsöt öntözi. Tizenkét zónára bomlik Amerika földje és ezek is vagy száz jól megkülönböztethető termelési körzetre, amelyek a maguk monokultúráját cserélik el nemcsak a szomszédos, de a legtávolabbi zónák és körzetek monokultúrájának terményeivel is. Nálunk a föld csak a várost eteti, Amerikában egyik föld is eteti a másikat. Lent Argentínában is ily zónákra bomlik a föld. Aki kukoricát termel, nem hizlal állatot, a búzaföldön nem termelnek kukoricát. Mindegyik megy a maga útján nekivadultan.

Szakadatlanul úton vannak a kalóriák, a szénhidrátok, zsírok, proteinek a kanadai és mexikói határvonalak, az Atlanti- és a Csendes-óceán között. Kalifornia főzelék- és gyümölcsvonatai és 67 ezer hűtökocsija a Csendes-óceántól indulva 5000 kilométeres vágatás után érkezik kilencednapra szavatolt érkezéssel az Atlanti-óceánhoz. Ott már várja őket az 55-ik utca temperált éléskamrája, vagy a kikötőben a takaros, hűtött hajótér. Az étlap egyik fogását a másiktól többezerkilométeres távolság választja el.

Minden szerelvényt jól ki lehet használni, mert mindenféle hőmérséklet akad az óriási Birodalomban. Gyümölcsévadjuk, főzelékeik idénye nem pünkösdi királyság, mint az egy-két napi nyüzsgés a kecskeméti vasútállomáson.

Ha lehet: a Távolság még különb specialistái fogadták a nagy Háborút a Britbirodalom tengerentúli sarkaiban. A Birodalom e távoli televényein is jól ismerte az élelmiszer a Távolság gondját és már felgyűjtötte tanulságait, mikor a Háború kitört. Hiszen Kanada is, Ausztrália is ezer lakosára tízszer annyi vasutat kénytelen építeni, mint a zsúfoltan industrializált, szakadatlanul forgalmazó angol anyaország.

A világ 135 millió km² területéből 31 millió, 23 százalék esik a Britbirodalomra. Ehhez még hozzászámíthatjuk a mandatárius területek 2.2 millió kilométernégyzetét, továbbá a brit befolyás alatt álló területeket (Arábia, Irak, Egyiptom, Szudán), melyek területe kerek 7 millió km². Csak a mandatárius területekkel is már a Föld lakosaiból 486 millió a Britbirodalomhoz tartozik. Gibbon 120 millióra becsülte azt a népszámot, amely a régi Rómát vallotta urának. Az óriási brit határból csak egy töredék esik Európára. Maga az angol anyaország csak 313.082 ezer km² és rajta 47² millió angol él. A többi mind a Távolság földjén a Távolság lakója ...

A *Buy within the Empire* („vásárolj a Birodalomban!“) mozgalomnak van egy imperialista szakácskönyve, melynek végeszakadatlan fogásait kivétel nélkül a Britbirodalom terményeiből lehet elkészíteni. Mr. Cedard, a király főszakácsa „Őfelsége engedelmével“ oly „birodalmi pudding“-ról közöl receptet, mely a Birodalom 12 országából 17 féle anyagot foglal magában. Decembertájt is, jelenti e tiszteletreméltó receptgyűjtemény, 11 féle gyümölcsöt és 27 féle főzeléket árul Londonban a Britbirodalom. Még ennél is mutatósabb 1933. márciusából a *Fruit Growers* gyümölcsnaptára: 20 fajta almán kívül jaffai narancsot, jamaicai banánt, délafrikai dinnyét, ausztráliai szőlőt, tasmániai körtét kínál a britek reggeliző asztalának. Ennek a névsronak már a műfaját is alig lehet megállapítani: félig étlap,

félig térkép. Őfelsége Birodalmában sosem nyugszik le a nap és sosem fogy ki a primőr. Lyons, ausztráliai miniszterelnök 1937. májusában már minderről, mint *hétköznapról* beszél s úgy emlegeti a 20 ezer kilométer távolságból élelmezett Londont, mint a jó szomszédot szokás. „Tíz évvel ezelőtt, mondotta, még csak 8 ezer, ma már 50 ezer angol üzletben árulnak ausztráliai élelmiszereket.“

„A Brit Szigetország tömött központja, írja a londoni Központi Vásárcsarnok 1936-iki igazgatósági jelentése, marha-, ürü-, bárány- és sertéshússzükséglete 74'2 százalékát a tengerentúlról kénytelen beszerezni. Ma már — a motoros közlekedés fejlődése folytán — a smithfieldi hús vásár csaknem 9 millió fogyasztót élelmez. A londoniak fejéntenként és hctenként 21'3 uncia marhahúst esznek, de ebből Anglia és Írország csak 3'7 unciát szállít.“ A nagy Háború előtt 1 kg angol kenyérben még 21 százalék angol liszt volt, ma már csak 17.

S mintha a növekvő távolságnak jelképe volna, egyre többen *dolgoznak* a londoni City-ben nappal, de lakni egyre kevesebben *laknak* ott. 1861-ben még 112 ezer angol lakott a City 661 acre-re menő területén, 1936-ban már csak 9100. Naponta egymilliónál több ember fordul meg falai közt, háromannyi, mint a Háború előtt. Hanem lakni már nem lakik ott más, mint a házfelügyelők és vagyonörök. A 661 acre elszakadt a Brit Világbirodalom többi acrejétől és elvont életet él.

A TÁVOLI ÉLELEM.

Anglia szinte határtalan „Hinterlandjai“ közül Kanada a legnagyobb. Terjedelmesebb az Egyesült Államoknál is. A *Geographic Magaziné* azzal szemlélteti Kanada legújabb térképét, hogy ha kifeszítenők Európa felett, nemcsak földrészünket takarná be végtől-végig, hanem a Ferenc József-földig felnyúlnék. Igaz, e rengeteg föld felén együttvéve nem él több ember, mint Dunaföldváron s a lakosság 45 százaléka a kanadai föld 2 százalékán termel és fogyaszt. Még mindig jobb arány, mint a felhőkarcolókba szorult unióbeli népmillióké, kiknek 40 százaléka az országterület 0'002 százalékát lakja meg, holott a Sziklás Hegyek államaiban meg 3 százalékuk él a terület 28 százalékán. Hanem ez a maroknyi kanadai 1936-ban 319 millió dollár értékű terméket adott az angol anyaországnak és 279 milliót az Egyesült Államoknak.

Sok minden van e százmilliókban. Minket belőlük Kanada jellegzetes és legnagyobb mezőgazdasági kivitele, a preri-tartományok acélbúzája érdekel. Még az utolsó két év gyenge terméséből is kerek 70 millió q-t, de 1932-ben 117 milliót, 1928-ban — a csúcsponton—144 milliót csépeltek mindössze 300.000 mezőségi farmon a preri-tartományok, melyek lélekszámú akkora, mint a Tiszántúlé. Az óriás búzatömegek javarészét Kanada a világpiacnak adta.

Mi okozta a kanadai búza páratlan hódítását? Amikor proteintartalma szerint kívánták a kanadaiak búzájukat forgalomba hozni, ez nem volt ínyére európai vevőiknek, a malmoknak és sütőknek. Ezek a búzában nem azt az 1—2 százalék proteintöbbletet keresték, melyről végső fogyasztóik tudomást sem szereznek. Az 1—2 százalék proteintöbblet csakugyan nem nagy fogyasztói gazdagodás. A világ őrlő- és sütőipara nem is ezt, hanem a kanadai búza őrlési és sütési értékeit jutalmazza, amikor kivételes érték-többletet fizet érte. A kanadai Marquis-búzáat dr. Sandersnek hosszú keresztező és szelektáló munka árán sikerült kitenyésztenie. Budapest malomipara tette lehetővé két emberöltővel ezelőtt, hogy az ilyfajta keménybúzáék is kifogástalanul megőrölhetők legyenek és csak az új magyar magasörlés kitanulása után kezdhették meg a kanadaiak manitobai diadalútjukat. A kanadai búzáat sikerminősége alkalmassá teszi nagy térfogatú és víztartó-képességű, jól nyújtható, rugalmas, habkönnyű, likacsos tészta készítésére. Több zsemlyét lehet egy-egy kilogrammjából sütni, mint a többi búzákból. Asütemény könnyebben emészthető, gömbölyűbb, tetszetősebb. A búza sikerjének nagy kelési energiája megkönnyíti az éjjeli sütőmunka megtiltása óta megrövidített idő kihasználását. A preri-tartományok viszonylag egyívású éghajlata és talaja *egyenletes minőségek tömeges piaci kínálatát* teszi lehetővé, ami a kenyérgyárakra fontos, mert hosszú időre beállíthatják gépeiket. Már pedig az ő értékítéletük súlya egyre döntőbb a búza világpiacán. Az Egyesült Államokban 1909-től 1933-ig 132 százalékkal, 397 millió dollárról 920 millióra emelkedett gyártmányaik értéke, pedig az örlemények értéke ugyanez idő alatt 34 százalékkal, 884 millió dollárról 574 millióra csökkent

De talán mindezen erényeinél is perdöntőbb tulajdonsága a kanadai keménybúzának, hogy a beviteli országok lágy búzáját aránylag kevés kanadaival jó sütőképességre lehet emelni. *Ez a tömény javító ereje különösen kívánatosá teszi a csak lágybúzáat termő beviteli országokban, mert*

viszonylag keveset kell belőle bevinni és a belföldi búza nagyobb százalékának kedvező felhasználása lehetséges.

Jó tulajdonságai közül egyszer az egyik, másszor a másik egyéni ízlés, malmi keverés, helyi szokás szerint, legtöbbször a tulajdonságok együttvéve biztosították a kanadai búzának magányos csúcsként kiemelkedő bűzapiaci árhelyzetét.

Jószerecse, hogy a magyar búza jelesebb minőségei, — egyre több honi búzánk zárkózik fel ezekhez — ma már a kanadai búza becsületéhez és áraihoz közelmultak nyugati szomszédaink piacán. Bizonyos orosz, román és argentinai búzavidékeken és búzafajtákon kívül az Egyesült Államok északi kemény őszi és tavaszi búzái is közel járnak a kanadai süthetőséghez, de ezeket az Unió nemcsak hogy nem szokta a világpiacnak átengedni, hanem még meg is toldja azokat kanadai bevittel.

Tülfelől balsikerrel járt az a kísérlet, hogy a kanadai peri-tartományokat egyszerűen megtoldják oly búzafajták kitenyésztésével, amelyek tenyészidejét a ridegedő Északhoz hozzárövidítették. A nagy garral hirdetett Garnet-búzaról azt állították, hogy a Manitoba süthetőségét a tenyészidő rövidejével egyesíti. A farinogramm ellapuló, visszaeső sikérgörbét mutat róla. A piac szinte vita nélkül meg is tagadta tőle a Manitoba nemes fémjelzését. A Manitobát Kanada sem tudja „határtalan lehetőségekig“ termelni.

Ez a sikertelen minőségi terjeszkedés más viszonylatokban is óvatosságra int, ahol a tenyészfeltételek áthasonításával csaknem földrajzi határtalanságot vélnek biztosítani a minőségnek is. Ha a növény átültetése sikerül is, még nem ültettük át azokat a tulajdonságait, melyek javarészt a régi éghajlat függvényei; még kevésbé bizonyos, hogy a gazdaságosság elvei szerint is mindig sikernek könyvelhetjük-e el a nemesítő földrajzi hódítását? Mandzsúria csapadékeloszlása a szójának jobban kedvez, mint a búzának, Magyarországé meg a búzának inkább, mint a szójának. Mégis Mandzsúriában a búzaterületet törekszenek emelni, nálunk meg nem fognak el a félsikerű szójatermelők csak azért, mert *megteremni megterem* Mandzsúriában a búza is és végül nálunk is a szója, — csak egyik sem *optimálisan*.

Nemcsak Kanada, a Britbirodalom más.részei is adnak búzafelesleget a világpiacnak, elsősorban Ausztrália, de ennek búzája lágyabb és keverésre csak más, kemény búzákkal használják az angol molnárok. Alkalmas arra, hogy Kelet-Azsia kisebbrendű búzaigényét kielégítse, mely

hozzá földrajzilag tűrhetőleg közel esik. 1933—34-ben Kína 60 millió bushel búzát vitt be s az évek átlagában Ausztrália részeseése e bevételben 80 százalék. A kínai malomipar központja Shanghai, ahova 1932—33-ban 36'5 millió bushel búzát vittek be külföldről, hogy ott Kína legnagyobb malmaiban megőröljék. E mennyiségnek is 80 százaléka a belföldi átlag-búzával egyívású ausztráliai búza volt és csak 10—12 százalék keverőbúzát vásároltak a shanghai malmok a nekik drága Kanadából.

Viharban a felhők felől, háborúban a tenger alól mennyi bajjal kerüli, korbácsolja ezt a sok búzát is az Óceán. De a fuvara olcsóbb: vasúti töltés, talpfa, sínpár, vagonpark, szemafor, bakter nem drágítja. Argentínának nagy előnye, hogy búzája s a Plata-kukoricák átlaga csak 200 kilométer szárazföldi utat tesz meg a tengeri hajóig. Mérjük hozzá, hogy Ausztria Magyarországgal határos végpontjától a bodeni tóig 440 kilométert fut meg Nyugatra küldött magyar fuvarunk ...

Amíg fejedelmi vetélytársunk, a Manitoba Kanadából Liverpoolba ér, vagy 40 centet költenek rá bushelenként, de ebből csak 6.2 centet kér el az óceáni hajós, az egész költség 15 százalékát, holott a vasúti fuvar Nyugat-Kanadából a berakodó tengerpartig 15 centbe kerül, az egész költség 38 százalékába. Amíg a búvárhajók nem mutatkoztak, a francia-belga hadtápvonal nem érezte meg, hogy a saskatchewanai búzamezők hatszor olyan messzire estek tőle, mint az orosháziak.

1869-ben London híres húsvásárjának a smithfieldinek egész évi felhajtásából 75 százalék származott angol és ír gazdaktól. 1935-ben az angol és ír származású hús százaléka már csak 28. Ekkor már a domíniumokból 30, idegen országokból 42 százalék hús érkezett. Csaknem megfordult hát az arány: 1869-ben 25, 1935-ben 72 százalék távoli húst fogyasztanak a londoniak.

A marhahús aránya a londoni húsfogyasztásban nagyjából megfelel a budapesti arálynak, mert ott is, itt is az elfogyasztott marha- és borjúhús aránya 50 százalék körül van. A baromfi és a vad százaléka is nagyjából egyforma: az egésznek 7—8 százaléka. De nagy a különbség persze a birka- és bárányhús fogyasztásában, amely a londoni húsfogyasztásban 3ü, a budapestiben csak 1 százalékot tesz. A megmaradó hézagot ennek megfelelően úgy tölti ki a sertéshús, hogy Budapesten az elfogyasztott arány vagy négyszerese a londoninak. A smithfieldi vásár, melyen 7000 állandó alkalmazott dolgozik, az utolsó évek átlagában 140 millió dollár értékű húst adott London gyomrának.

Ebben az óriási lakodalomban, Angliát magát nem számítva, csak nagyon szerény rész jut Európának, pedig Smithfield az egész angol friss-hús-bevitel egyharmadát bonyolítja le. A smithfieldi vásár marha-, borjú- és birkahús-forgalmából két tengerentúli országtömbre esik az áru csaknem kétharmada: Ausztrália Újzélanddal 1935-ben a hús 28.8, Argentína Uruguay-val 37.2 százalékát szolgáltatta.

Az Egyesült Államok ma már nem szerepel a smithfieldi húsvásáron. Pedig azóta, hogy 1876-ban az első harmadfélezer tonna friss marhahúst nagy gonddal jégbe és szalmába csomagolva átküldte volt Smithfieldbe, sokáig ezen a téren is vezetett s még 1891-ben is a londoniak jóval több amerikai marha- és ürühúst esznek, mint ausztráliait és újzélandit.

De már a Háború kitörése előtt jelentkezik a délamerikai *frigorificos* főlénye, amelyet a búr háború hússal való viszonylag közeli ellátására alapítottak angol tőkével. Már 1911-ben ötfélszerannyi London asztalán a dél-amerikai, mint az északamerikai peccsenye. 1935-ben az Egyesült Államok már csak 2639 tonna friss húst küld a Szigetországnak, holott ugyanakkor a délamerikai küldemények a 185 ezer tonnát is meghaladták, Ausztrália és Újzéland pedig 138 ezer tonna friss hússal járult hozzá az angol peccsenyéhez. 1935-ben Argentína — a tanyai vágásokat nem számítva — 6.4 millió szarvasmarhát vágott s ebből a *frigorificos* vettek át 2.6 milliót, ez egyetlen évben jóval többet, mint egész marhaállományunk. Uruguay 1'3 millió marhát vágott s ebből 0.7 millió került a hűtőtelepekre. Az utolsó tíz év alatt a *frigorificos* által feldolgozott és kivitt szarvasmarhák száma meghaladja Német- és Franciaország egész marhaállományát.

A múlt században a hetvenes évekig az angol munkás asztalára ritkán, szinte csak csemegeszámba került marhahús. Az állati eredetű táplálékot még nagyjából ugyanabból az olcsó kalóriaforrásból merítik, mint a mi földművesünk: *bacon* és friss disznóhús adta ott is a munkás asztalára az állati eredetű zsírt és proteint. Ezt követőleg — a tengerentúli hússzállítványok megindultáig — többé-kevésbé viszontagságos utakon elég tekintélyes élőmarha-bevitele volt Angliának Németországból, Hollandiából, az Egyesült Államokból, sőt a déli féltekéről is.

Tudott dolog, hogy a britek a világ legnagyobb húsevői és költőiik szívesen éneklik meg az angol konyhának ezt a pazar erőforrását. Még ma is van rajta mit énekelni. Az utolsó öt év átlagában az angol nép 6833 millió font húst fogyasztott. De már csak a sertéshús 38, az ürühús 49, a marhahús 58 százalékát termelte maga ehhez a fejedelmi étvágyhoz.

A többi *távoli* hús és ennek javarésze nem is a Britbirodalom területéről került ki, hanem Dél-Amerikából. Sokáig nagy értékszázalékkal maga mögött hagyta a délamerikai hús az ausztráliait, mert amazt csak hűteni kellett s így minősége, konyhai használata, zamata természetszerűbb maradt. Holott, az újjélandi és ausztráliai húst a sokkal nagyobb távolság miatt meg kellett fagyasztani, hogy romlás nélkül Európába érjen és érkezés után hamarosan el is kellett fogyasztani, nehogy a fölszabaduló baktériumtömegek egy-kettőre elrothassák. A legutóbbi időben oly jelentések érkeznek, amelyek szerint tökéletesedő műszaki berendezésekkel már az újjélandi és ausztráliai friss húsok is fagyasztás nélkül szállíthatók Európába. Argentína és Uruguay csak a gyengébb anyagot fagyasztja meg s fagyasztott húskivitele $\frac{1}{10}$ -ét sem teszi a hűtöttnek.

Nem csoda, ha a tengerentúl még gazdag füvesei ennyire kifogtak Európa állatnevelőin, hiszen a marhatartás sarkkérdése, hogy nagyobb terület kell a termelt állati, mint a növényi kalóriákhoz, ma még jóval kisebb gond a déli féltekén, mint Európában. A Plata-államok gigantikus húskivitelüket nem a Plata-kukoricából állítják elő. Ezt a keményszemű tengerit csaknem maradék nélkül — 1926—1936 átlagában 82.0 százalékát — kiviszik. Sertésexportjuk sincs az 1934—37 átlagában évi 400 millió bushel kukorica-termésből, mert ők maguk a sertéshúst nem szeretik, de nem is remélnék nagyobb hasznot belőle, mint a tengeri kiviteléből. Az argentinai és uruguay-i marhát — az angol asztal marhapecsenyéjét — lucernán hizlalják, ami egyik oka e hús kedveltségének. A lucerna különösen a neki való talajon és kedvező éghajlat alatt elég olcsón kész göböllyé hizlalja fel a pusztákon nevelt tinóállományt, melyet értékes tenyészanyag tett kiválóan hizodalmassá. A lucernatermelést és a göbölyhizlalást a latifundiumok alacsony életszintű olasz kisbérloi és harmadosai éhségbérek fejében végzik. Hanem azért a mai húsárok mégsem biztatják az argentinai nagybirtokosokat arra, hogy marhahizalásra oly csapadékos feketeföldeket használjanak, amelyekről kukoricát, búzát, vagy lenmagot is jópénzért exportálhatnak. Az argentinai hizlalást ma még az a latifundiális rendszer élteti, amely szoros kapcsolatban áll a *frigorificos* előbb angol, jelenleg már javarészt északamerikai érdekeltségével. De a hús-eldorádó számai apadnak. A válság ott ólálkodik az argentinai karámok körül.

A szántóföldi kalória még a Plata-államok zöldmezőin is szorongatja a marhatartást. Ott a marhatartás céljai közt a trágyatermelés alig játszik szerepet. Mondottuk, hogy zónák szerint művelik földjüket. Így

a marhatrágya javarészt a lucernaföldeknek jut, amelyek leginkább ellehetnének nélküle.

Nyilván már ez a távoli hústermelés is megérzi a domesztikáció fél-sikerét, azt, hogy mily pazarló gépezet a szarvasmarha. Talán ezért küzd a világpiacon húsközpontja egy évtizede súlyos meghasonlással, egyrészt az állatnevelő kisbérleők és részeseik, másrészt a nagy gulyákra és hizlaldákra is berendezkedett *frigorificos* között. Az argentinai törvényhozás kénytelen volt az export-vágóhidak államosításával fenyegetni meg túlkapásaikat, hogy a tenyésztők elégtelensége ki ne robbanjon. Ezek úgy érzik, hogy háládatlanabb munkájukat a *frigorificos* angliai áraiból nem jutalmazták kellőképpen.

Csaknem egészen megfeneklett a tengerentúli *bacon* szállítása a Brit Szigetekre. Még a Háború alatt történt, hogy állítólag szerencsétlen körülmények találkozása folytán egy amerikai küldeményt túlságosan erősen pácoltak s az agyonsózott *bacon*-t az angol piac visszautasította. A fegyverszünet után viszont gyengén pácolt áru nem bírta a meleg hajóutat s a megtorlódott tárolást, úgy, hogy e *bacon*-küldemény megromlott. Híre ment, hogy Csikágó emberi élvezetre alkalmatlan, avas szalonnával árasztja el a londoni piacot. Azóta sem heverte ki az amerikai *bacon* ezt a kudarcot. Az angol fogyasztó húsz év óta is emlékszik rá, hogy kétízben gyengén szolgálták ki asztalát.

Ma már a dán *bacon* a londoni piac stantardáruja. Minthogy földrajzi közelségénél fogva enyhe pácolás elég neki s az angol közönség ezt kedveli, a távoli *bacon*, melyet erős pácba kell tenni, hogy a hosszú utat kár nélkül megússza, nem boldogul a szomszédos áruval szemben.

Így maradt le a *bacon* a Távolság diadalszekeréről. S így esik meg néha, hogy mi, „közeli“ európaiak kijutunk vele s boldogulunk. Minthogy pedig a friss tojás jól érkezik Ausztráliából, olykor-olykor a londoni reggeli *bacon and* eggs-ében az ausztráliai tojás találkozik a dunántúli süldővel ...

1925—29 átlagában a németek csaknem annyi zsírt vásároltak a világpiacon, mint az angolok. 1932-ben is. De gazdasági bajaik visszazorítják őket a világpiacon zsírosbödöneitől, 1933-ban az angol zsírvásárlásnak már csak felét győzik, 1934-ben pedig már csak 30%-át viszik be annak, amit az angolok. Mégis ez a két ország együtt jelenti tulajdonképpen a világ zsírpiacon, kivált mióta Kuba és Csehszlovákia, Mexikó és Ausztria, Franciaország és Belgium zsírvásárlókedve megcsöndesedett. Azzal, hogy Német-

ország vevőereje a zsírpiacra is a két év előttinek negyedére esett, óhatatlanul tönkretette a zsír egész világpiacát, mely 1935-ben az 1925—29. évi átlag már csak egyharmadát forgalmazza. A zsugorodott piac második helyére most már Magyarország nyomult, mely 1935-ben az Egyesült Államok zsírexportjának 45 százalékát vitte ki, háromannyit, mint Kanada.

Az Egyesült Államok piacellátó szerepe a zsírvilágvásáron is évről-évre hanyatlak: 1934-ben csak 60 százalékát exportálja 1925—29-i zsírkievitelenek, 1935-ben már csak 13 százalékát. Még így is az amerikai zsír aránya a világ zsírpiacán 1934-ben 84 százalék volt. Azóta a jowai aszály találkozott a német pénztelenséggel: egyre fogy Amerika mezőgazdasági kivitelének s abban is a gyapot és dohány mellett legbiztosabbnak vélt agrárkiviteli cikk, a csikágói disznózsír. Németországban mi foglaljuk el az üres hely egy részét, mert mi készáruért szállítunk. Az utolsó években Ausztria is visszatért az élő zsírsertés bevitelére. Ilyet persze Amerika nem küldhet át az óceánon. Maga Ausztria beéri azzal, hogy *húsdisznót* nevel. Ehhez van éghajlata, füvese s ma már tejhulladéka is, holott a zsírsertéshez nincs se röge, se kukoricája. Azért vesz élőzsírt szívesebben, mint csikágóit, mert az élősertés szomszéd cserét jelent és foglalkoztatja a belföldi hentesipart is.

Annak, hogy az amerikai mezőgazdaság annyira időn át mégis oly döntő fölényrel vett részt az európai zsírhiány fedezésében, elsősorban természeti adottságai adják magyarázatát: az északamerikai kukorica, e jellegzetes zsírbrak, sehol nem díszük oly tömegekben, mint Jowában. Argentína 80, az Unió 0.2 százalékát exportálja kukoricájának.

De hogy éppen csak zsírt vittek ki ily nagy mértékben és a disznóhúst már 30 év előtt is jobban otthon fogyasztották, azt az amerikaiak magas zsíradék-standardja magyarázza meg. Sehol másutt a lakosság oly széles rétege nem él tej- és vajstandardon, mint Amerikában. Ezért ömlenek szét Csikágóból az el nem használt zsírfeleslegek, úgy, hogy voltak esztendőik, mikor az amerikaiak hatszorakkora százalékát exportálták a termelt disznózsírnak, mint a termelt disznóhúsnak. A Háborút is magában foglaló 15 év átlagában minden *tizedik* font sertéshúst, de minden *harmadik* font sertészsírt a világpiacnak adtak át.

Ez magyarázza meg, hogy a margarinipar kiépítésében is az amerikai lendülethez képest csak szerény szerepet vállaltak. Csaknem verseny nélkül engedik át a margarinipart a holland Van der Berghnek és Jürgensnek, akik egész Európában megszervezik a margarin gyártását és forgalmazását. Ez óriási üzlet delelőjén a világ margarinjának az Unió csak

13 százalékát termeli, holott Nagy-Britannia, Németország, végül együtt Németalföld és Dánia 22—22 százalékát. Az amerikai kivitel — hogy annyi disznósírt kilöknek s oly kevés margarint kínálnak — tükörképe a magas amerikai standardnak is. Az amerikaiak tejen, vajon élnek. Ez kivitelükön is meglátszik.

A világiac élettanilag legfontosabb háborús eltolódása, hogy a béke utolsó éveitől 1930-ig a vajforgalom 66, a sajtforgalom 44 százalékkal emelkedett, holott a búza forgalma csak 23, a rozsé 9, a kukoricáé 25, a rizsé 39, a tojásé 38 százalékkal. A sertéshúspiac 62 százalékos emelkedése is csak a sajtot haladja meg, a vajat nem. A tej előretörését a húspiac is élesen tükrözteti. Budapesten is szaporodnak a borjú- és csökkennek a marhavágások:

	marha	borjú
	db	
1929-ben	57.984	71.737
1932-ben	48.274	100.452
1935- ben	42.629	130.300
1936- ban	42.582	109.417

A borjúvágások emelkedése a rohamosan fejlődő tehéntartás függvénye. Több és több tehenet tartanak. Egyenletes tej értékesítés lehetséges. Már csak a java borjút nevelik fel. A Háború óta Oroszország kivételével mindenütt a *tehén* nyomult a háziállatok élére. Jutila helsinki tanár adatai szerint, ha 1920—100, akkor 1933-ban a tejtermelés indexszámai: az Egyesült Államokban 106, Svájcban 180, Dániában 183, Német- és Franciaországban 217. Ezzel szemben a távoli hústermelés hanyatló görbét mutat. Ha 1921—25— 100, akkor 1926—30-ban a hústermelés indexszámai: Uruguayban 85, Argentínában 87, Óceániában 91. 1930 óta is folytatódott ez a hanyatlás Dél-Amerikában, míg Óceániában Ottawa óta jelentékeny emelkedés mutatkozik.

Nagyot lendült a Háború óta a világ vajpiaca. Ha 1920 = 100, akkor 1933-ban a vajkivitel indexszámai:

Újzéländban	700
Ausztráliában	568
Lettországban	539
Dániában	201

Argentínában	114
A 3 fő kiviteli államban (Újzéland, Ausztrália és Dánia együtt)	335

Mindössze egy-két év figyelemreméltó fejlődését mutatja a magyar vajkivitel is. 1935-ben 22.779 q-t vittünk ki 3.74 millió pengő, 1936-ban 41.844 q-t 7'52 millió pengő értékben és a magyar vaj 40--45 százalékát a kényes Anglia vette meg.

Tejgazdaságunk emelkedésének már csak azért is örülnünk kell, mert a tej a legdemokratikusabb jövedelmi forrás:

- a) A magyar tehénállományból 1—20 holdas gazdák kezén van 67%,
20—100 holdas gazdák kezén van 18%,
100 holdig gazdálkodók kezén van mindössze..... 85%.
 - b) Nagy-Magyarország tejszövetkezeteinek száma volt a Háború
kitörésekor (1912) 561.
 - c) Csonka-Magyarország tej szövetkezeteinek száma 1938-ban.. 1000.
 - d) Ebből a Tolnamegyei Tejszövetkezetben tömörült szövetke-
zetek száma 140.
- (összehasonlításul: Jugoszlávia egész területén a tej szövet-
kezetek száma 120)
- e) A magyar tej szövetkezetek országos Központja 1936-ban napi
260.000 liter tejet forgalmazott.

(összehasonlításul: 1920-ban Budapestre mindössze napi
50.000 liter tej érkezett.)

Az Egyesült Államok, Németország, Franciaország, Dánia, Svédország. Finnország 1920-ban együttvéve 73'5 milliárd kg tejet fejt, 1933-ban 97.1 milliárdot. Persze a friss tej piacától a Távolság így is, úgy is elesik. Azt nem lehet 20.000 kilométerről Londonba vinni, mint az újzélandi vajat.

De Anglia óriási vajszükségletének is csak 40 százalékát termeli oda-haza. A többi legszívesebben a Britbirodalom távoli fűveseiről vásárolja s az ottawai egyezmény Újzéland, Ausztrália, Kanada vaj- és sajtermékeit csakugyan 10 százalékos vámkedvezéssel édesgeti magához. Minden ok megvolt rá, hogy a távoli tejtermékek kiszorítsák az óvilági vajakat és sajtokat. Nem szorították ki...

Az érdem a dán paraszté. Nem azért, mert az 1870-i 10.000 tonnáról 1936-ban 146.000 tonnára emeli vajkivitelét, hanem azért, mert a dán vaj,

melynek 80 százalékát kiviszik, 1934—36-ban 100 kg-ként 47 dán koronával nagyobb árt ért el Londonban, mint az újjélandi. Minthogy pedig a dán parasztek e három év átlagában 145.000 tonna vaját vitték Londonba, Újjélanddal szemben elért ártöbbletük évi 70 millió dán koronát hozott nekik. Ebben a formában minden dán tehén 40 korona jutalmat kapott az angoloktól. Népfőiskoláik olyan szövetkezeti munkára nevelik a dán földművelőt, melyben mindenki tudja s állja a maga helyét és a holnap vevőjére is gondol, nemcsak a maira.

Ha kisebb ranggal és szerényebb szerencsével is: — másik óvilági győztese a tej világversenyének a mi kis országunk. Wellmann tanár, tejellenőrző-egyesületeink tudományos irányítója, Hansen német professzorral, a tejtermelés legtekintélyesebb európai bűvárával egyetértve hitelesen megállapította, hogy hazánk ellenőrzött pirostarka állományának tejtermelése számottevően felülmúlja Németország hasonló fajtájú teheneinek termelését és hogy e téren első helyen állunk ma már az egész világ szarvasmarhatenyésztő-államai sorában. 1937-ben a tej már csak egy harmadával jövedelmez kevesebbet a magyar mezőgazdaságnak, mint a búza. Mintha nem is csak másfél évtized előtt történt volna, hogy egy-egy budapestinek a magyar tehénistállók csak 0.6 *deciliter* tejet tudtak küldeni, a békebeli és a mai fogyasztás vagy egy hatodát...

S van már a tejhez dán parasztunk is. Tolna megyében, a pirostarka ó-hazában már napi 70.000 s évi 24 millió liter tolnai tejet gyűjt 140 szövetkezetbe Michéli Mihály, a hat polgárit végzett bátaszéki kiskgazda. 1936-ban a rendeletileg előírt minimális árnál 320.000 pengővel többet vettek be e tolnai parasztek. Népszónok-vezérek arra „izgatja“ a földművelő-népet, hogy még jobb és mindig jobb tejet küldjön a szövetkezetnek. Nem csoda, ha vajukat már a dán vaj árával fizeti az angol fogyasztó. E tolnai pionír csak napidíjat fogad el társaitól s nem többet, mint amiből telik, hogy tarisznyából ebédeljen. Még csak azt reméljük tőle, hogy azt a tejet, amit az Isten a kis tolnai gyermekeknek szánt, Michéli Mihály nem adja oda a Távolságnak ... Az az árnyék, amit *sic vos non vobis-nak* neveztek a régiek, ott settenkedik mind a két diadal körül, Dániában is, nálunk is. A dán paraszt maga alig eszik vaját s a föld e legnagyobb vajgyárosa növényzsíron él. A békében még 8, a Háború óta már csak 5.7 kg vaját fogyaszt, de ő fogyasztja most a legtöbb margarint a világon. A mi tejtermelésünkre meg annál jobban kell vigyáznunk. Hiszen „egész tejtermelésünknak egy lakosra jutó hányada vagy 30 százalékkal kevesebb, mint az Angliába bevitt

vajban egy ottani lakosra jutó tejmenyiség, Németországban pedig csak a *vajban* elfogyasztott tejmenyiség fejkvótája is több, mint nálunk az egy lakosra jutó *egész* tejtermelés...“ Pazár Géza dr. a Tejtermelők Országos Szövetségének 1937-i kiadványában közli 8 pestkörnyéki község termelt, elszállított és otthontartott tejliterjeit. A 8 község közül egy 0'59, egy 0.34, egy 0.20 liter tejet tartott meg lakosonként, két község csak 0.15 litert. „B“ községnek 6100 lakosa van: — 4930 liter napi tejtermeléséből csak 30 liter marad a faluban ... Nem, — ne *ezt* tanuljuk el Dániától! Ne úgy győzzük le a Távolságot, hogy végül magunk is beleszédülünk.

Hanem könnyű, úgy-e, a tollasodó, takaros kis országoknak, szemközt az angol partokkal, a Távól és a Közel határán: Dániának, Hollandiának? Feleslegük — úgy tetszik — az angol étvágy függvénye. Mintha London első reggelije tartaná bennünk a lelket... Holott *piacot* áru fejében a német is ad s kínál nekik. A németek a nagy Háború óta is a bevitt szalonna 80%-át, a tojás $\frac{2}{3}$ -át, a keménysajt $\frac{1}{3}$ -át Hollandiától, a vaj $\frac{1}{3}$ -át, a disznóhús $\frac{2}{3}$ -át Dániától vásárolják.

E kis országokat mégis a Távól és nem a Közel övéhez számítjuk. Kicsiny sorsuk azért közösebb a britek nagy sorsával, mert élelmiszert ők is csak úgy bírnak termelni, hogy a tengerentúl ad hozzá *abrakot*. Panaszolja is bruggi számtartások alapján O. Howald, hogy a svájci állattenyésztő takarmánymétermázsánként 3—5 frank hátrányban van e tengeremelléki versenytársaival szemben. A nagy Háború után Hollandia a világpiac harmadik kukorica- és árpavevője, Dániával és Belgiummal együtt pedig annyi tengerentúli sertéstakarmányt vesz, mint Nagy-Britannia. Volt egy esztendő az élelmiszerkonjunktúra delelőjén, amikor a kis Dánia egymaga 13 millió q erőtakarmányt vitt be állathízalóinak. Németalfölddel együtt évről-évre vagy *egymilliárd pengő* ára abrakot szokott vásárolni világos, tiszta istállóiba. Ezt a számot átvilágítja, ha hozzámérjük ahhoz az 54 millió pengőhöz, amennyiért külföldi kukoricát vásároltunk legutóbb, hogy zsírt szállíthassunk a németeknek. Nemcsak a dánok és hollandok, a belgák és a svédek is a *baconné*, vajjá, sajtá, tojássá felgyártott árpa- és kukorica jó kétharmadát idegenből hozzátják. Ami nélkül egy-kettőre csődöt mondana ügyességük, szorgalmuk: a tengereken át, gyéren lakott, alacsony életszintű televényekről kapják. Szomszédnak a német is szomszéd. Hanem a Távolság még az angoloké.

A tengerek mélyen átítatják a parti kisgazdák életét. A frieslandi parasztház egy tető alá épül a tehénistállóval, de benn az ebédlőben japán

lakkok és kínai vázák emlékeztetnek a jövő-menő családbeli tengerésznépre. Flandria majorjaiban a kerítés dongáit, a kutrica falát gyakran ácsolják a partron száradó, kivénült bárkákból s kivetett hajóroncsból, melyekről élesebb szem még kibetűzheti H. M. egy gőzösének holt hírét. Egy-egy természetes jütlandi földműves, ki ráúnt a nagy vizekre s most hazajött lóbabot vetni, úgy nyúl a rudallókötél után, mintha viharban reszkető hajókötelet fogna meg... Esténként, mikor a rádió tőzsdejelentését hallgatják, nem arra figyelnek, mennyiért kél a búza Rotterdamban, hanem arra, mily áron. kell majd a lenmaglisztet, kókuszpogácsát megfizetniök?

A kukorica nem mozog oly símán a vizeken, mint a távoli búzaküldemények, gyakran nyersen indították, vagy más okból nem bírja a páras utat. Ezzel is, de a tengerentúl ennél is kényesebb olajmagküldeményeivel vigyázatosan kell bánni, átvételkor és magtárapadlason. Népiesen kiépített, de nagy szemhatárú szövetkezetek segítségével győzik e partmenti földművesek nem könnyű mesterségüket.

Egy ideig csak a közel szomszédság árulta egymásnak a tojást, baromfit, melyből nem kis százalék élve jutott át a határon. A gyümölcs is csak odáig hatolt, ameddig természettől adott romlékonysága, érettségi foka, héj-pajzsa engedte. Ki tudott valamennyire eddig is menni a hordóalma, a narancs, a citrom, a dió, a dinnye, a déligyümölcs. Most azután egyre több pontról férközik még közelszomszéd piacainkra is az operenciák termelője. Már friss tojást küldenek 20 ezer kilométerről, Ausztráliából, felhasználva a tojástermelés éghajlati különbségét. A 20.000 kilométer jövévénye nem rosszul versenyez az európai hűtőházzal. A tengerentúli tojás-átlag ugyan jó egyharmadával mögötte marad a dán-holland-ír tyúkok tojáshozamának, de a mi 60—70-es tojásátlagunk s közte a sok eltojt, kéteskorú, napon állni hagyott, kevert tojás ma még gyarlón vetelkedik vele.

De mintha Amerika már nem küldené oly vigan gyümölcsét, mint annyi éven át. Az Egyesült Államoknak 1930-ban 10 százalékkal kevesebb a barackfája, mint tíz évvel előbb. A világ legnagyobb almáskertje, de 1920-ban 151'5 millió almafája volt, ma már csak 116'3 millió... A jugoszlávok szilvatermése alig marad mögötte az Egyesült Államokénak. Az öt utódállamnak együtt harmadfél-szer annyi termő almafája van, mint az almatermő híres Kanadának és egyötödannyi, mint az Egyesült Államoknak. Ausztráliának nincs feleakkora körtetermése, mint a kis Ausztriának. A svájci Bággli úgy nézi, hogy az Egyesült Államok már lassan kezd visszavonulni Európa gyümölcskertjeitől és tropikus és szubtropikus

gyümölcsállományát szaporítja. Az almával, az őszibarackkal kezd felhagyni, de a grape-fruit-fák számát 1.9 millióról 51-re emelte, a narancsfákét 14 millióról 24-re, a fügefákét 0.9 millióról 3.7-re.

Különösképen ez a takarodó nem terjed ki a szőlőre, melynek tőkét a prohibíció korszakában 226 millióról 342 millióra emelték az amerikaiak. A szőlőtermelőt még az ág is húzza. S a világ minden sarkából egyszerre húzza az ág, hogy azt se tudja, merre terüljön. Már ausztráliai lugasokban is bordalokat énekelnek és emlegetik, hogy száz éve szállítanak bort angol asztalokra. Az algiri bor *embarras de richesse-éről* sóhajtoznak a francia lapok. Fokváros közelében egy helységet Tokajnak neveznek. Azt se tudtuk, hogy Argentínában szüretelni is szoktak, amíg most azt olvassuk, hogy Buenos Airesben a törvényhozás korlátozta a szőlőtelepítést. E borok világversenye még csak hagyján: — minősége úgyse tud vetekedni történelmi borvidékeinkkel; csak a Rajna völgye, Burgund s Bordeaux versenyezhet ezekkel. Nagyobb baj, hogy a kereslet gyérül éppen a történelmi borok iránt. Nemcsak az alkoholtilalmak hatása alatt. Hanem a nagy Háború eltolta az ízlést is a könnyű asztali borok kedveltsége s a tömény szeszek — whiskyk, coctailek — nyersízű mámora felé.

A csökkenő sörfogyasztás csak csökkenő árpafogyasztást jelent. Egyik évről a másikra valamit a forgóban tenni lehet az árpa helyére. A sörnek el nem kelő árpát azon nyersen más országba lehet elvinni, vagy legroszabb esetben $\frac{2}{s}$ —% áron fel lehet takarmányozni.

De a történelmi hegyvidékek s a homoki szőlők is, együtt a kettő a magyar szőlőterület $\frac{9}{10}$ -e, éppen csak annak jók, amik; már mikor teremni kezdtek, évek munkája zsúfolódott a pásztaiba; családok, nemzedékek, félvármegek éltek csak-éppen belőle. Tékái László számai szerint 1.5 millió mezőgazdasági üzemünk közül 0.5 millió szőlőt is termel. A befektetett nagy nemzetvagyon java kicsiny atyafiaké: átlagosan 0'72 kát. hold nagyságú a magyar szőlőbirtok és 60.000 közülök minden más mezei üzem nélkül tengeti szüretelő életét. Legalább 300.000 lélek él. vagy jobban mondva: élne, ha lehetne, a magyar szőlőkből.

A tartósítás sokszerű módját kínálják nekik, hogy megmentse őket és legalább megélhetéssel jutalmazza az egész évi vesződésüket. A Távoltság mostanig nem biztat új reménnyel: a prohibíció megszűnt Amerikában, de a borivó kedv ott sem akar visszatérni...

Hanem azért van ám a Távolásnak egy velünk tartó, jó tulajdonsága is. Hogy nem csak onnan ide, hanem innen oda is meg lehet járni. Hogy

könnyű fogásait és körülményes fortélyait a vén Európa is hamar kitanulja. Sem a már francia Strassburg, sem szemközt az új német vetélytárs nem tud ellenni magyar libamáj nélkül. Tiszaháti pulyka díszíti London karácsonyát. S a vitaminokat mintha egy kicsit azért találták volna fel, hogy Európa kedvencévé tegyék paprikánkat, paradicsomunkat.

A csikágói Swift, mikor itt járt, azt mondta a magyar csirkéről, hogy a rántani való zsenge baromfinknak nincs párja a világon.

1936 nyarán aztán megtörtént a csoda, hogy Európa, melynek egy évtizede még Amerikaszerte holthírért költötték, körtét és szilvát rakott ki Montrealban. A Williams-körték és a Burbanks-szilvák oly kitűnő állapotban és oly tetszetősen csomagolva érkeztek meg, hogy a kanadaiak szétkapkodták. Csak 936 ládából állt ez az olaszországi próbaküldemény, de sikere oly átütő volt, hogy mint az Egyesült Államok montreali konzulja nem minden mélabú nélkül megjegyzi Jelentésében, a kanadaiak még nagyon sok friss gyümölcsöt fognak venni az olaszoktól.

Mi, magyarok is már nemcsak szöszösbükkönyt, nemcsak világhíres lucernát, nemcsak tokaji borospalackot küldünk Amerikába, hanem huszárrosán betörtünk Armour országába dobozolt magyar sonkával is. Mindenütt a föld kerekén megtörte már számára az utat a magyar szalámi és paprikás szalonnánk.

A TÁVOLSÁG TECHNIKÁJA.

A fuvar olcsósága csak addig ér valamit az élelmiszernek, amíg romlás nélkül bírja a párás, hosszú utat s a fülledt hajókamrát. Az olcsó fuvar sem olcsó, ha Dél-Afrika almája megrothad s a Plata-tengeri dohosán érkezik. Csak addig vallja olcsónak a fuvar az élelmiszer, amíg üdén, töretlenül állja a fergeteg táncát, mert a tenger haragja hirtelen s ilyenkor nem a depozitárius hűségével őrzi a regisztertonnákat. Az óceáni próbát magától nem bírná a lédús, vagy higroszkopikus élelmiszer. A Távolság technikájának kellett beavatkoznia s beavatkozása sikerült. Nagy-Britannia ma nem lehetne az, ami, ha gépészmérnökök és hajóépítők lánge sze meg nem ajándékozza a tenger olcsóságával. A szárazföldön ő sem fuvaroz ilyen szerencsével. Nemcsak az Egyesült Államok, Kanada és Ausztrália vasútai is nagy angol és amerikai nemzetvagyonokat nyeltek el és csak nem akarnak kamatozni. Az angol tőkésék, akik vasútépítő aranyukkal Argentínába is kimerészkedtek, most instanciáznak Buenos-Airesben, hogy a termény-

árak javulásával hadd jutnának ők is végre egy kis fuvaremeléshez, kötvénykamathoz.

Pedig a tengerentúl nem úgy épített vasutat, mint a mi deputációba járó, törzsrészvényeket jegyző, vicinális népünk, melynek tűzhelyei, tanyái, falvai régesrég álltak és éltek már, amikor végül a mozdony füstjét is megpillantották.

A *Far West* Genesisse a vasúttal *kezdődik*. Nem lévén se pénzük, se hitelük, az új világ honalapítói országokra menő, uratlan földdel fizették ki azokat a kalandos vállalkozókat, akik az első sínpárokat irtványon, mezőségen, pampán lefektették. 1864-ben a Northern Pacificot és 1866-ban az Atlantic and Pacific Line-t együttevve 89 millió acre földdel szubventionálták. 1850—71 között a Kongresszus 155 millió acre földet ajánlott meg vasútépítésre, ami terjedelemre az Egyesült Államok mai egész búza- és kukoricaterületének felel meg és vagy tizenegyszerese csonka hazánk minden szántóföldjének. Amikor pedig 1886-ban a későbbi Lord Strathcona britkolumbiai utolsó kapavágása Kanadán keresztül is vasúttal kapcsolja össze a két óceánt, ez a vasúttársaság 25 millió acre kanadai preriföldet kap, annyit, amennyit ma egész Kanada búzával elvet. Ezek az óceánközi vaspályák akarva-akaratlanul hosszú időn át megosztották a tengerentúli mezőgazdaság jó- és balsorsát még akkor is, amikor a kanadai vasúti szállítmányoknak már csak 20, az unióbelieknek meg már csak 11 százaléka mezőgazdasági eredetű. Még ha engedelmet kaptak is rá, módjával emelgették a fuvardíjat, hiszen földvagyonuk árát csökkentették volna általa.

Az Entente nem győzte volna a nagy Háború hadtápgondjait, ha a tengerentúli vasúttársaságok annak idején nem másznak bele a történelem e legnagyobb földvételébe. Hogy üzemet fenntarthassák s valamikor üzletet remélhessenek, a tengerentúli vasutaknak már a békében be kellett rendezkedniük a Távolság problémáira.

Berakás, kirakás, átrakás, egy-kettőre mérés, futó graduálás, hamar adagolás. Félvárosnyi dokkok küldik Montrealból, New Yorkból, Vancouverből, Port Arthurból és fogadják Liverpoolban, Hullban, Bristolban, Antwerpenben, Hamburgban a No. 2., Hard Wintert a No. 1., No. 2. és No. 3. Manitobát, a Rosafét és Barusot, az egyenletesen minősíthető, egyik világrészről a másikba kábelen áruhalható nemes tömegbúzáat s a Plata-államok aggodalmasabb kukoricafuvarjait. Port Arthur—Fort Williamnak a Nagy Tavak kijáratánál 10 millió bushelre van férőhelye. Egy-egy ily ciklopikus betonsilóból — a Grassalkovichok jobbagytéglás granáriumma el-

férne egy kapuja alá — hat nap alatt hajóba lehetne rakni Magyarország egész búzafeleslegét. Zsák alig kell hozzá, ember alig nyúl belé, villamos conveyorok, pneumatikus darúk, úszó elevátorok szippantják és ömlesztik az óvilágba menő búzákat szakadatlanul. A *London Corn Trade Association* pillanatok alatt szót ért Csikággóval, Vancouverrel és már hirdetik is szokvány- és standardparancsaikat a világ fogyasztóinak.

Tőzsdétől, vasúttól, elevátortól, óceánfuvarától kapta a preribúza a határtalan mozgékonyt.

Akármiből Akármennyit Akárhonnan Akárhová... Ezt egy szóval úgy hívják, hogy *Világpiac*. A búzának ebből az így fogalmazott világforgalmából egy láncszem hiányzott. Amíg a déli félteke a legelső vonalig be nem nyomul a kenyérgabonák nyugati és keleti piacaira, a búza aratása nyár-őszi torlasz maradt. Oroszország kiesésével s az Egyesült Államok belső fogyasztásának emelkedésével — 1927—29 közt az Egyesült Államok termésének már több, mint négyötödrészét otthon fogyasztják el — világpiacon hézagok, inkongruenciák támadtak volna, ha már a Háborút megelőző öt évben a világpiac búzájának jó egyharmadát Kanada és téli aratásából a déli félteke nem fedezi. Már 1925—29 között Kanada és a déli félteke küld 75 zsák búzát a világpiac minden 100 zsák búzájából, holott az Egyesült Államok már csak 15 zsákkal járul a világ hiányzó kenyéréhez. 1934—35-ben az Egyesült Államok néhány millió bushel búza importjára szorul. Az aszály ismétlődése folytán ez a beviteli többlet 1935—36-ban 30.7 millió bushelre emelkedik. De már 1933—34-ben is Kanada és a déli félteke 419 millió busheles exportjával szemben az Unió már csak 37 milliót vesz ki és 11.5 milliót importál... Jobb esztendőekkel ez az arány átmenően javulhat, ám aligha annyit, hogy az Egyesült Államok tartósan parancsoljon megint Csikágból a kenyér világpiacának.

A *Kansas* Cast/es-nak, kansas-i várkastélyoknak nevezett uralkodóan hatalmas elevátorokat már nemcsak Vancouverben és Port Arthurban utánozták, hanem Buenos-Airesben és Rosarióban, Melbourneben és Sydneyben. A Pampa keleti tájairól, hol Buenos-Aires tartomány sárgászürke altalaja felett 60—80 cm vastagságú humuszréteg emékeztet tisztántúli feketeföldjeinkre és Santa Fé tartományból, melynek sötétebb altaláját 30—100 cm humusz takarja, Bahia Blancától fel Buenos-Airesen, Rosarión, Santa Fen át, egy karéjt Montevideótól felfelé Alsó-Uruguay földjéből is magához ölelve bontakozik ki a déli félteke lelke-java. Természeti adottságai és külterjes gazdasági rendje révén a világpiac fényjelei szerint

hol az egyiket, hol a másikat: a kenyeret, vagy a húst, a kenyeret, vagy a növényzsírt tolja homlokterbe. Egy csapáson a Plata-országok fekete-földjével Queensland, Újdélwales, Victoria és Dél-Ausztrália is feltárja magvetőinek a Murray-völgy 1 millió négyszögkilométerét s ökörfogatos sziklatömbökkel szántóföldre tapostatja Mallee ősbozótját.

Még a Háború előtt az angol kenyeret felerészben az Egyesült Államok búzájából sütötték, a Háború után ez az arány már csak 25 százalék, holott Kanada, Argentína és Ausztrália búzája a Háború előtt csak egyötödét, a Háború után felét teszi az angol kenyér lisztanyagának. Maga a déli félteke szolgáltatja a Háború előtt az an^ol pékliszt 10, a Háború után 20 százalékát.

Hanem ez még mind csak a két félteke búzafuvarja a tengereken át. Pedig az óceánok más egyebet is fuvaroznak ám az éhes és tikkadt messzeségnek. Műszaki remeklés szerkeszt e fuvarokhoz rögzítőágyat, rugalmas párnát, szellőztetést, légmentesítést, rossz és jó hővezetőt, vízhatlan göngyöletet, pontos záródáshoz pántot, csavart, tömítést, kupakot, dugót palackon, tubuson, dobozon, fémkannán. Laboratóriumokban próbálják a csomagolás legcélszerűbb anyagát, a súlykímélés és súlyelosztás fizikai fogásait, specialisták puhatolják tojás, vaj, puha és kemény sajt, zsír, baromfi, bacon, ürtü, marha- és lazachús, bogyó, csontár, hüvelyes, zöldség legolcsóbb fuvarját, a térkihasználást, kosár, láda, rekesz, hordó, zsák viszonylagos hasznát az ezer mérőföldeken, a legkisebb göngysúlyt, tér- és súlyfuvar alternatíváját, a legcsekélyebb apadó tapasztalatait.

Mégis a legfogósabb, legnehezebb kérdése a távoli élelmiszerszállításnak a romlékony élelmiszerek konzerválása, Hérics—Tóth magyar szavával: a *tartósítás*. Sóval, ecettel, paprikával, cukorral, füsttel, páccal, de még gyarmati fűszerrel is nem várta meg Európa az amerikai tartósítást. Mi magyarok is időtlen idők óta sózzuk, füstöljük, pácoljuk a húst, savanyítunk uborkát, káposztát, paprikát, főzzük mártássá édes paradicsomunkat és a mézízű, őszi gyümölcshulladékot, rakjuk cukorba a meggyet és barackot. Szilvalekvárt több emberöltő óta adunk s veszünk már a budapesti tőzsdén. A paradicsompásztát végül már a honi sznob is megveszi, amióta nemcsak magyar cukra van e paradicsomnak, hanem angol neve is... Mészbe raktunk tojást, zamatosán kevertük a fűszeres nyershúsokat, a szalámit, amikor még annyi ember sem lakott New-Yorkban, mint most a Rákóczi-úton.

Idáig mégis inkább csak a telő idővel verekedtünk, tőle tartottunk, amikor füstöltünk, pácoltunk, pároltunk, aszaltunk, pincén, veremben hűsen tároltunk, lekvárt főztünk, savanyítottunk.

Tavalyig a sonkacsülökről egy magyarnak sem jutott eszébe, hogy pénzért árulhatná az amerikaiaknak. Nem a fizetési mérleg megjavítására gyalultuk hordóba a magyar káposzta púpos, kemény fejét. A „tartósítást“ az óvilági otthon s leginkább mi magyarok jobban az idő vasfogára vonatkoztattuk. Enmagunkra gondoltunk, részünk lesz-e nekünk s szereteteinknek örömtelen évadon is a kedves étkekben?

A középkori karavánok kényesen rostált, szűk rakományába, szöttes, elefántcsont, drágakő, csodabalzam mellé azért kerültek napkeleti élel-fűszerek is, mert a régi Európa e fűszerekkel tartósította soká elfekvő tápszereit, vagy legalább is azokkal törekedett romlásukat takargatni. Kalácsát mákkal, köménnyel, koriánderrel, szezámmal, ánizzsal hintette meg. Kapor, tökmag, komló próbálta ízhez segíteni eleink szappanos, vagy állott kenyerét, az olasz meg mazsolát szórt mocsárszagii polentájába. Haldús időkben bőven mért paprika, hagyma takargatta a poshadt mellékízt a vontatottan fogyó vízi pecsenyén.

Ezeknél különb, igazabb tartósításhoz segíti az olaszt az, amiből legtöbbje van: a napfény. Durumbúzából gyúrt s napon szárított csőtészájára, a makkarónira mindig számíthat, ez kevés húst soknak mutat, a mártást, zsírt, túrót, sajtport, morzsát, maradékot jól felveszi s főzeléknek véled, amint a húst köríti. Maga e csőtészta is sűrítetten tápdús és hónapokon át csaknem frissen kínálkozik. A nagy Háborúban az olasz katona 700 gramm kenyér mellé 200 gramm makkarónit kapott. Szívesebben ette, mint a gyarló kétszersültet. De még a jó keksz is csak *vasárnap*. A csőtészta a *hétköznap*. A szegény ember búzakonzervje.

A konzervdoboz — melynek szerkezetét franciák eszelték ki. de java-részt amerikaiak hasznosították — már nem éri be azzal, hogy az idő rombolásának vegye elejét: szembezáll a Távolsággal is. Napóleonnól mondták, hogy elfoglalta volna Oroszországot is, ha már konzerveket vihetett volna magával. Ahol készen és adagoltan kívánják az élelmet, mert az utánpótlás, megfőzés, szétosztás körülményes, vagy lehetetlen, mint előretolt vonalakon, mozgóharcokban, mint a tengerészélet, fakitermelés, bányászat, kubikosmunka, turisztika, tudományos expedíciók távoli magányában: — a dobozolt tartósítás legmegfelelőbbben győzi az élelmezést.

30 milliárd doboz hús, hal, gyümölcs, főzelék készül évente iparilag úgy, hogy főzéssel és légritkítással akadályozzák meg az enzimhatásokat s ölik a mikroorganizmusokat. Nem örülünk annak, amit Hérics—Tóth mond s aminek sokan ellentmondanak, hogy ez a 30 ezer millió dobozolt konzerv tisztább, tartósabb s az egészségügyi követelményeknek jobban megfelel, mint az otthon készülő átlagbefőtt s hogy szakszerű ipari tartósítással a vitaminokból is kevesebb semmisül meg, mint édesanyánk dunsztos-üvegeiben.

Amíg a konzervipar a fogyasztóközpontokba települt, még jobban csak a vasagy áru idővel szállt bírókra. Csak amikor a nagy Háború átszorítja a fogyasztás központjaiból a termelés központjaiba, akkor kezdi meg óriás harcát a rothasztó távolsággal is. Mindjobban világosodik, hogy a konzerv a termelőt csak úgy kiszolgálja, mint a fogyasztót. Romlékony terményekre, a friss piacról elébb szemétre hányt másodosztályú főzelékre, gyümölcsre biztos piacot nyújt — még ha kisebb árral is — Braunschweig, Kalifornia, Argentína tartósító nagyipara. A Háború után a *National Canners Association* évi 3400 millió kg-ra emelheti konzervtermelését. Kalifornia gyümölcse 40—50, főzeléke 75 százalékát tartósítógyáraknak termeli. Már 1924-ben az Egyesült Államokban dobozolt konzerv az asztalra kerülő zöldborsó kilenctized része.

A Távolság akkor is Távolság marad, amikor már mindenütt abbahagyták a municiógyártást. Amerika a békeévekben is vígan gyártja tovább évi sok millió kg tejkonzervjét. Layton és Rist álmétkodva nézi, hogy a bécsiek még 1924-ben is nem alpesi parasztlak tejeskannáiból, hanem amerikai dobozokból fogyasztják a tejet. Az Egyesült Államok a *corned-beef-t* mintha átengedné Argentínának, sőt már ő is úgy vásárol milliósámszámra húskonzerveket, 1935-ben 77 millió, 1936-ban 88 millió font húskonzervet importál, 1936-ban Magyarországból is kimegy Amerikába 880 ezer kg dobozolt konzervhús. Mikor a *corned-beef* ára fontonként az 1918-i 59 centről 1921-ben 28 centre csökken, az 1919-i 467 millió font unióbeli húskonzervtermelés 1921-ben 75 millióra hanyatlik, ámde 1933-ban már megint 150 millió, 1934-ben 225 millió és 1935-ben 202 millió font konzervhúst gyártanak odaát. A konzervgyártás 1909-i 129 millió dollárra menő gyártási értékét 1933-ig 241 százalékkal 440 millióra emelik. Az amerikai élelmiszeriparban a legnagyobb százalékos emelkedéssel a konzervdoboz dicsekedhetik. Pedig a nyerstermény olcsóbbodása folytán az 1933-i ár már csak 60%-a az 1929-i csúcspont 750 millió dollár áru amerikai doboz konzerv-

jenek. 1930-tól kezdve mintha kezdene fogyni a kaliforniai konzervdoboz közönsége, sebj: a következő évben már paradicsom nyomul a kukorica, *grape-fruit* nyomul a barack helyére.

Az Egyesült Államok mögött 1916 óta második helyre emelkedik a japán konzervipar. Honnan veszi hozzá a föld és az élelem konzervfelcsleget? Hiszen minden gondja, hogy nincs földje, élleme! A végtelen preriket majmolja zsúfolt szigetén? Növényre utalt szegénysége veszi fel a versenyt az állatnevelő pampákkal? Holott a tenyere a tarisznyája. Nem a prerik és nem a pampák: — Japán a *tenger* konzervgyárosa. Tengeri lazacot, rákot konzervál s a tartósítást mindjárt ott végzi halászhajóján, a tengeren. Minden mázsa halból 75 kilogrammot a világpiacra küld az óceánok sárga gyárosa. Tudja, mi ízlik 10 ezer mérföldnyire a reggeliző fehérnek; még közzé se tették, már utánozza konzervhajóin a „Quick chilling“ halgyári fogásait . . .

Utánozná az orosz is. Csakhogy Tiraspolban — a parancs parancs! — szilvalekvárt akarnak gyártani a gépen, mely csemegekukorica tartósítására készült; persze a gép megy tönkre bele. Nincs doboz a dobozolóhoz, mert a dobozolóhoz nincs nyersanyag, majd csak most készül a szerszám. Ha van doboz, nincs láda, nincs szeg, nincs papír a csomagolóhoz. Amerikai munkagépek és tengerentúli méretek lepik meg az idegent Ukrajna pazar konzervgyáraiban. Az éhségzónákat innen élelmezhetnék, ha más kormányzóságok sokszor elfecsérelt feleslegeit tartósítani tudnák. Ehhez azonban nemcsak amerikai munkagépekre volna szükség, hanem amerikai rugalmasságra, angolszász lényegérzékre is. Néhány ezer ember brutalitása nem pótolhatja százötven millió ember erélyét.

A müncheni Carl Linde professzor 1873-ban megszerkesztette az ammónia-kompresszort. Már a szemfüles glasgowi Coleman 1879-ben hozza is a *Circassia* nevű Anchor-hajón a kompresszorral hűtött első marhahúst Amerikából s mélyhűtővel fagyasztott ürüt küld ugyanez évben az óhazába Ausztrália is. Azóta haladt s hanyatlott is időnkint a hűtés s fagyasztás tudománya. A mérnöki kérdéseket maradéktalanul megoldották. Ami ennél sokszorta bonyolultabb: a hideg úton való tartósítás *biológiai* problémái még javarészt megoldatlanok. Erjedéstani Intézetünkben Osztrovszky tanár most állít fel kisméretű kísérleti hűtőházat, hogy segítsen megfejteni e fogós kérdéseket. Különböző húsok, halak, gyömolcsök, főzelékek biológiai sajátosságaira ez, vagy az a hőfok, ez vagy az a nedvesség s a hűtőkamra levegőjének ilyen vagy olyan összetétele különbözően

hat. „A hűtés tudománya majd csak akkor lesz tökéletes, ha már a biológus pontosan tudja közölni e feltételeket a mérnökkel.“ Nehéz, nagy tudomány a hűtés, fagyasztás. Minden élelmiszernek — még a heringkonzervnek is — külön bűvárai, minden élelmiszer tartósításának külön laboratóriumai vannak a világ minden részében. Ausztrália és Újzéland eddig csak fagyasztott húst tudott Európába küldeni: most a londoni Hűtés kutató Állomásnak állítólag sikerült, hogy 10—20% széndioxidos levegőben a friss húst két hónapig is kifogástalanul tartósítsa. Már egy újzélandi hajóstársaság két így felszerelt hűtőhajót el is indított. Sőt a kényesebb *baconnek* is ígérgetik, hogy csiramentesen hozzák át Sydneyből Európába és hogy itt a dán baconnel fog vetekedni. Az ottawai egyezmény óta Ausztrália húszállító kedve nagyot nőtt. 1932—36 között az egyezmény csaknem 400 millió pengővel emelte Ausztrália hűskivitelét és 1937-ben Anglia még fokozni is akarja legtávolabbi domíniuma hűskvótáját.

Nem ment ily sokra idáig a hűtés tudománya a messzi kertek gyümölcsseivel, amelyek közül a távoli szállításra még kevésbé tette alkalmassá a bogyós gyümölcsöket. De a többi gyümölcs hűtése körül is még sok kérdésre vár feleletet a mérnök a biológustól. Ami a Kentben termett angol gyümölcsöt, illátát, ízét legjobban megőrzi, nem szükségkép a legcélyszerűbb, sőt gyakran romlasztó módszer, ha a hűtőkamrában kanadai, délafrikai vagy kecskeméti gyümölcsöt szállítanak.

A szőlő minősége csaknem párhuzamosan hanyatlik növekvő szállíthatóságával, amit vastagodó héj és gorombább mag jelez. Tartósítását most próbálják kitalálni. Ma még könnyebb Budapestre almát hozni Ausztráliából, mint málnát Nagymarosról. Világpiaci tömegcikké nem is vált idáig más gyümölcs, mint amelynek már alkata, héja, is tartósít. Csak a természetből fogva konzerveknek: az almának, narancsnak, banánnak van világpiaca.

Hogyan jutnak mégis gyümölshöz azok a távoli milliók is, akik a konzervdobozt megfizetni nem bírják? Bizonyosan nem orosz módra, nem úgy, hogy kompótremekekkel rakják tele Potemkin nagyvárosi pultjait. Az éhségzónából nem lehet csak úgy átsétálni a csemegésboltba. Őszintébben beszél a gyümölcsről az a bizottság, amelyet 1928-ban az indiai mezőgazdaság megvizsgálására küldtek ki az angolok. Ez nem akarja az éhségzónát kompóttal etetni; nem vásárol amerikai konzervgyárakat India sárfészkeibe, hanem azt mondja: akkor segítünk leggyorsabban e koplaláshoz s legfeljebb gyarló élelemhez szokott százmilliókon, ha a fölös gyümölcsöt parasztosan megaszaljuk s ezt az akárhol olcsón előállítható aszalványt osztjuk el a

gyümölcsleién évadokra és tartományokra. „Az az Indiában élő korszámú európai, vagy kényesebb ízlésű nagyúr, aki az aszalvánnyal nem éri be, hozthat magának befőttet Angliából.“ Az angolok gyógyítgatják a távolságot, az oroszok eltussolják. Azért kíséri amazok imperializmusát siker, emezekét balvégzet.

A TÁVOLI ÁRUSÍTÁS.

Mikor a nagy Háború kitört, Amerika már rég kitanulta otthon a messzire való árusítást is. Standardizált, szabványosított. Szabadjára eresztve csak vaktában, minta szerint csak nehézkesen tudta volna távoli piacok sorsára bízni élelmiszereit. Roemer amerikai tanulmányútja után figyelmezteti honfitársait, hogy a standardnak a távolságok adják meg sajátos jelentőségét. „A kockázat, mondja, mely azzal jár, hogy nem veszik át a feladott árut, természetesen sokkal nagyobb óriási távolságok megfutása után, mint nálunk.“

A szokvány jobban csak *negatívum* s nem megy tovább, mint hogy megmondja azt a legkevesebbet, amivel a vevő még beéri. Ennél a szabványosítás mégis továbbmerészkedik. Tevőlegesen jelöli meg az áru átlagát, mindazt, amit lényegesnek vélt minőségéből nem nehéz észrevenni. Sokszor bizony értéket pazarol, mert el kell nagyolnia az értékelést, kihajítja a táperőt, bennfelejtja az ízetlent, általánosít, külszínre megy, méretekhez köti magát, ahol elemeznie kellene. De hát ki győzné standard helyett értékítélettel ezt a tömeget, ezt az ütemet, ezt a távolságot? A standard kevesebb a márkánál, mely az átlagonfelüli minőség gondos ismertetőjele, de a szokványnál lényegesen több, mert nemcsak véd, hanem emlékeztet és tájékoztat is.

A szabványos árut a távolból is meg lehet rendelni úgy, hogy kötlevéiben megnevezik, vagy kábelén hivatkoznak rá. Előleget is lehet már kérni az áruvá szabványosított terményre, az így és így graduált, standardládába csomagolt tojásra, vajra, sajtra, szalonnára. A gondalomformán megjelölt tanyai hiteltárgy, a hozzávetőleg megígért szérüskerti fedezet helyét szabványos átlag-élelmiszer foglalja el.

Ez már atyafiságosabb viszonyba került az egységes mértékű pénzzel s a körben forgó, egyenletes ütemmel, amelyre a pénzt természete szoktatta és készletti. A No. 1, No. 2, No. 3 osztályozott bostoni burgonya könnyebben alkalmazkodik a pontos váltólejárathoz, mint az óvilág bevermelt krumplicija, melynek asztali fajtáját, apadóáját, romlását, átlagnagysá-

gát, tapadó-földjét, szállítási idejét tanya és verem szerint százfélékép mondják be, . mikor előleget kérnek rá. S a *frigoroficos* egysúlyú, hűtött ürüit, amelyekből 60%-ot otthonfognak, csakhogy a többi az angol szabványt biztosan megüsse, simábban lehet előre lekötni, tárházi jeggyel zálogba tenni, útjuk közben biztosítani, egyik piacról a másikra sürgönyileg áttolni, mint a sokféleképen gömbölyödő tinót a nehézszagú göboly-istállóban.

A szabványosított áru külszínre közismert. Megértik, mit keresek, ha tudakolom; biztathatnak vele, hogy holnap igenis, az érkezik. Ugyanazon standardért ugyanazt az árat fizeti mindenki. A newyorki csemegések szabott áron árulják a szabványos élelmiszert, holott André Bérard még a földkerekség legkülönb főzelék- és gyümölcsszakértőiről, a párizsi vásárcsarnokok vevőiről is azt állítja, hogy a legkülönbözőbb árakat fizetik ugyanabban az időben, ugyanazon főzelékért és gyümölcsért. Mikor Laval miniszterelnök korában az olcsóbb húsfajták párizsi drágaságát puhátolta, egy lómészárszékben azt a felvilágosítást kapta, hogy ha a nagyvágó ingyen jutna is a húshoz, a közönségre 4 frank jutna kilogrammonként, annyi a költség. A belépőállomáson 500 frankot érő vágóló 1700 frankba kerül, mire a mézárszékbe jut. A francia húsforgalom nem szereti a szabványt. Ezt az ellenszenvet jó drágán meg kell fizetnie.

Csak a szabványos élelmet lehet hirdetni az újságokban: költött is már rá Amerika 1930-ban vagy 26 millió dollárt.

Szabványos árut kevesebb levelezéssel, kevesebb alku és kifogás árán, kevesebb ügynöki jutalékkal, egyszerűbben, egyenesebben lehet a vevőhöz juttatni. A wisconsini farmer, aki ott termel Csikágó szomszédságában, a vaj csikágói nagykereskedelmi árának csak 58%-át kapja kézhez, holott újjélandi gazdatársa, aki kétszázszorta messzibbről küldi a vajat Angliába, 74%-át kapja a londoni nagykereskedelmi árának. Az Egyesült Államok jóval drágább fuvarosokkal, hentesekkel, székállólegényekkel dolgozik, mint Budapest. H. E. Reed, a berlini amerikai követség mezőgazdasági szakértője 1935-ben Budapesten mégis azt állapította meg, hogy nálunk a sertésfeldolgozás költségszázaléka — a közterhek számítása nélkül is — jóval nagyobb, mint az Egyesült Államokban. Reed szerint Budapest azért dolgozik drágábban, mert nálunk a vágás és feldolgozás viszonylag kicsiny telepeken, sokféle módon történik és a melléktermékeket is kevésbé egy-egy eljárások szerint hasznosítják.

Hanem azért nem csodaszer ám a standardizálás sem, amely *minden*

terményt olcsóbbá tette. Másik hivatalos amerikai szakértő azt állapította meg Európa kenyérrairól, hogy azok még akkor is kisebbek az amerikaiaknál, amikor a gabona és liszt európai árai az amerikaiaknál nagyobbak. Európában a sütés igénytelenebb, a munkabérek alacsonyabbak, a forgalmazás olcsóbb, a csomagolást, mely szakembereink szerint kilogrammonként 4—5 fillérbe kerülne, nem igen alkalmazzák. Az európai sütőt sok olyan költség nem terheli, amelyek az amerikai sütőiparban általánosak.

Sokszor a standard okozta drágulást a piacon már nem látják, mert a szabványosítás költségei még a forgalombahozatal előtt jelentkeztek. E költségek nem a vevő szemeláttára merültek fel, mint az élelmiszerkereskedelemben 15—20 százaléknyi átlagos bruttóhaszna. Más esetben nem a költségcsökkentés csökken, csak annak felhasználása válik észszerűbbé, tudatosabbá, mint amikor a gabonakereskedelemben a költségcsökkentés miatt kűszöbölődik ki, mert a laboratóriumi minősítés illetékei nyomultak a helyére.

A messziről jött szabványosítás szigorúbb egészségügyi felügyelete általánosan is megjavítja a húsvizsgálatot. Ez sajtólag az angol vágóhidakra nagyon is ráfért, mert kivált a nagyvárosoktól távolabb a húsvizsgálat alapossága nem volt mindig arányos a rátartó angol húsigénnyel. Angliában a magarábizott önkormányzat a közigazgatás legtöbb szakaszán régtől fogva tudott sikerrel működni. Alig tűnt fel hát e lazább gyepűfogás hibája oly berendezésekben, amelyekben a német *drill* vagy a csikágói gyárszerűség nagyobbszámú hűsúlyegzője jobban biztosítja a kifogástalan szeleteket és rostélyosokat.

Pedig erre annál inkább szükség volna, mert e régebbiekkel brit városokban fokozottan csökken a háziasszonyok tájékozottsága az élelmiszerpiacon. A standardizált élelmiszer is azért népszerűbb köztük, mert megszerzése kényelmesebb. Sir John Russel végigkérdezett egy sereg angol háziasszonyt, mért vásárolják a tengerentúli fagyasztott húst, amikor a mézvárosokban gazdag választékban lógnak az angol hússok s árúk egyre hanyatlak? A háziasszonyok csaknem kivétel nélkül azt válaszolták, hogy a fagyasztott hússért csak telefonálniok kell és azt kapják amit vártak. A cselédtartás drága, ők maguk nem érnek rá, hogy naponta mézvárosokba járjanak s a friss húsból, ha telefonon rendelik, sohasem kapják azt, amit szeretnének. Az Egyesült Államok földművelésügyi minisztériuma is megállapította tizenöt város háziasszonyáról, hogy fogalmuk sincs a vásárolt szeletek és rostélyosok értékkülönbségeiről. A standard általánosít bizonyos áruismét, de nem mélyíti szakértelemmé. Sőt minőségi közönyt teremt.

Nem véletlen, hogy nemcsak a távoli húsnek, hanem jóformán minden távoli élelemnek az angol a mértékadó átvevője. Konyhája már a szabványosított élelmiszerforgalom előtt is szabványos volt. Minden angol ház ugyanazt a *joint-ot*, ugyanazt a gyakran megénekelt *roastbeef-et*, ugyanazt a soha meg nem únt ürübordát, ugyanazt a rizs- és rhabarbara-puddingot és ugyanazokat a be nem rántott és meg nem sózott főzelékeket találja hétről-hétre. Mindenütt kötelező a Worcester-mártás és a Yorkshire Relish alternatívája. Ugyanahhoz a szárnyashoz ugyanazt a *bread-sauce-t*, báránypecsenyéhez ugyanazt a *mint-sauce-t* adják. Egyformán főzik a teát, egyforma kortyokban és nagyjából azonos megjegyzések kíséretében fogyasztják a *claret-et*, a *hock-ot* s a *Port-ot*, a nehezebb és könnyebb, édeskés és kesernyés söröket s a pipadohányt. Hiába állít ki a richmondi Tejkísérleti Állomás 27 féle Angliában készült sajtot: — az angol háziasszonyok zöme csak a Stiltont és a Cheddart ismeri el sajtnak. Csak e szabványos, az unalomig megszürkült étrendre vonatkozhatik a londoni *Times* panasza, hogy az újjélandi bárányhízlaló jobban ismeri az angol fogyasztó ízlését, mint az angol juhtenyésztő, aki csak egy-kétszáz mérföldről küldi piacra a pecsenyebárányt. Ahol az ízlésnek nemigen vannak árnyalatai, ahol a konyha oly kevéssé egyéni, ott a jól megszervezett, pontos tengerentúli tömegszállítmányok valóban jobban eltalálhatják a kívánalmakat, mint az otthoni tarka, egyedi kínálat. Az amerikaiakról mondja Roemer, de angol vásárlóikról is mondhatta volna, hogy hüvelyesek dolgában igényük jól mögötte marad a középeurópainak. „Gyakran olyan gorombaszemű borsókat is tálalnak Amerikában, aminőt nálunk emberi fogyasztásra nem venne meg senki. Csakhogy az ily goromba borsó nemcsak többet terem, hanem a szállítást is jobban bírja.“ Ez az amerikai borsó nyilván pontosabban megközelíti az áru fogalmát, mint a kiskertjeinkben termelt, ámde az ingyenc nem örül e közeledésnek. Az angol *lunch* nem veszi mindig észre, ha a tengerentúlról a tökéletesebb szállíthatóság fejében vastagabb héjjal, rágósabb hússal, örömtelenebb ízekkel töltik is ki déli félóráját. A *lunch'-ön* az angol különben sem ingyenci mivoltában vesz részt.

Szakemberek becslése szerint ma a Csikágóban vágott 10 mázsás tinóból vagy 100 pengő értékű melléktermék kerül ki. Ez a 100 pengő, melynek javarésze még nem is olyan régen elpazarlódott és a világ legtöbb részén még ma is elpazarlódik, fedezi a vágás és forgalmazás minden költségét. Az egész összeget, amit a fogyasztó fizet, a hizlaló gazda kaphatná kézhez.

1928-ban, a melléktermékek árvonalának csúcspontján, Armour 17.20 dollárra becsüli egy marhavágás és 3.80 dollárra egy birkavágás melléktermékeit. Ugyanakkor nálunk jó anyabirkát lehetett 3.80 dollárért vásárolni. Persze az amerikai szakipar „még a leölt sertés utolsó ordítását is feldolgozza“. A Swift-cég is azt jelenti, hogy a melléktermékek kiárusítása fedezi a vágás és forgalmazás kiadásait. Az általános árindex összeomlásával a melléktermékek árszintje is összeomlik. Ekkor Armourék külön röpiratban vallják meg, hogy vége a tudományuknak.

De azért valahogy ne gondoljuk, hogy az amerikai élelmiszeripar a Távolságot éppen csak a melléktermékek műszakilag fejlettebb és gazdaságosabb hasznosításával győzte volna le. A mezőgazdaság legtöbb melléktermékére nincs gondja, valahányszor simább és töményebb profitra van reménye. Az óriás távlatokban különben sem lehet takarékoskodni. Erről meggyőződhetünk, ha egy pillantást vetünk a tengerentúli húsexportáló országok *otthoni* húsfogyasztására. 1931—33 között Újzéland fejenként átlag 300 font húst fogyasztott, melyből 170 font marhahús volt. Argentína átlagfogyasztása 1933—35 között szintén 300 font, melyből 271 font esik marhahúsra. Ugyanekkor Európa legnagyobb húsevője, az angol, fejenként csak 136 font húst evett, amelynek nem egészen a fele volt marhahús, az Egyesült Államok pedig 96 fontot és ebből is a marhahús a felénél kevesebb. Nyilvánvaló, hogy az exotikus húsfogyasztás, mely az angol húsfogyasztás 220 és az Egyesült Államok húsfogyasztásának 310 százaléka, nem jelentheti a hús valóságos elfogyasztását, hanem annak csak elkallódását. így számolnak el statisztikailag azokkal a vágósúlyokkal, amelyeknek nincs látszatjuk a húskivitelben.

1913-ban még Brailából 20 százalékkal olcsóbban jut a gabona Hamburgba, mint Montrealból, 1927 őszén a montreali fuvar már 40 százalékkal olcsóbb, mint a brailai. Ugyanakkor a búza métermázsáját Königsbergből Brémába, tehát Németországból Németországba tengeren is csak egy pfenniggel olcsóbban fuvarozzák, mint New Yorkból Brémába. Ugyanez időben Szentesen — ki sem érve a városhatárból — a tiszaparti vasúti kocsiból a tiszai uszályba való gyalogpadlós búzaáthordás annyiba kerül, mint a búza fele óceáni fuvarja Montreal és Liverpool között.

Mégse lehet a tengerentúl piaci felülkerekedését, mint számosán teszik, éppen csak az eltolódott fuvarhelyzettel magyarázni. Hiszen még 1926—27-ben is azért az északamerikai búzafuvarok nem olcsóbbak, a délamerikaiak pedig még mindig drágábbak, mint akár a brailai, akár az odesszai. A fuva-

rok egész összege sem oly nagy, hogy a tengerentúli agrárhengert gözzel meggyőzte volna. Még kisebb a különbség jelentősége nagyobb súlyértékű termények — mint fagyasztott hús, konzervgyümölcs — árversenyében.

TERMÉNY, ÁRU. PÉNZ.

Standard nélkül sohasem méltatta volna a farmer terményeit diktatúrájára Hoover, aranyára Morgan. G. Solmssen a német Bankárszövetség 1928-ban tartott nagygyűlésen rávilágított *a mezőgazdasági termények áruszerőségének és hitelképességének erre az egyszerű logikai összefüggésére*, amelyet utóbb törvénytervezetben is megrögzített. „Hogy a mezőgazdaság értékeit mozgósíthassuk, mondotta, a földbirtok jelzálogilag fedezett hitele mellett szerephez kell juttatni a mezőgazdasági termények által fedezett áruhitelt is. Hogy ezt a célt megközelíthessük, a mezőgazdasági terményeknek fungibilisaknak kell lenniök, vagyis olyanoknak, hogy egy-egy termény részmenyiségei kölcsönösen helyettesíthessék egymást. Továbbá ezeknek a terményeknek tartósaknak is kell lenniök, hogy a hitelnyújtás egész ideje alatt igazolják hitelfedezetül való alkalmasságukat, más szóval azt, hogy értékállóak. Ezt a célt úgy lehet elérni, hogy a szabványosítás révén minden nem tökéletesen egészséges terményt kiküszöbölnek, a forgalomba hozott terményt immunizálják, a szabványosítás által megkönnyített szabályszerű és célirányos csomagolást alkalmazzák, az élelmiszerszállítás eszközeit tökéletesítik, a terményt szállítás közben szakszerűen kezelik, végül a termény forgalomképességét megfelelő tárolással és hűtéssel meghosszabbítják.“

Solmssen még azt is hozzáfűzi az áruszerőségnek ehhez a tömör programjához, hogy a Federal-Reserve-bankrendszer által 1926 folyamán leszámított váltókölcsonök egyharmadát mezőgazdasági termények forgalmazására és tárolására folyósították.

A tengerentúl megszervezett fuvarja, a világháborúban kitanult tartóztatás és az egyre általánosabban követelt élelmiszerszabvány nagy mértékben eleget tett azoknak a követelményeknek, amelyeket Solmssen a mezőgazdasági terményekkel szemben felállított. A tengerentúli mezőgazdaság elébement a pénznek és a pénz találkozott vele. Az ő terménye valóban *áru* már, amelynek árát a világpiacon a kereslet és kínálat szabja meg és a pénzgazdálkodással kapcsolatban egyenlíti ki. A mezőgazdasági értékesí-

tésnek több és több vonatkozása támad a pénz- és hitelrendszerrel, amint a távoli termény leveti terményjellegét és áruvá közömbösül.

Anglián innen azonban utcákra és házakra bomlik a fogyasztás odáig magától értetődő egysége. Amerika zsírszakértője alig győzi Washingtonban elreferálni a német rendeletek tucatszám körülírt zsírféleségeit. Armourék már Csikágóban is vagy negyven különböző kolbászaru receptjét tanulták meg az odavalósi németektől, de a németbirodalmi hentesipar szakácskönyve vagy nyolcszázfélélt sorol el. Mennyivel tarkább a fogyasztás, mihelyt a kontinensre lépünk! Már a német konyhának is ezerannyi a receptje, mint az angolnak. A németek is rosszul főznek, de ők többféle-képen főznek rosszul.

Még az étkezési szokások ázsiai fanatikusai is, a sárgák, ha jobban meg-nézzük étrendjüket, mennyire féltik a maguk külön ízeit minden egyéb zamattól! Japánban rosszízűnek tartanak minden rizst, amely nem Japánban, Koreában, vagy Kaliforniában termett. Ha még oly magas tápértékű rizst visznek is oda, csak a japán koldusok vásárolnák meg, azok is csak akkor, ha nem kaphatnak köles- vagy árpakását.

Hát még az európai kenyérnek hány száz „standardja“ van! A washingtoni kormány Európába küldött szakértője kétségbeesve jelenti, kormányának, hogy semmire sem lehet menni e sokféle ízléssel. Európa minden országának más és más kenyér ízlik, de egyiknek sem ízlik az amerikai, amelyet üresnek, unalmasnak tartanak. Az európai molnár is jobban megfizeti a *Hard Red Spring-et*, mint a *Soft Wintert-t*, hanem azt már minden molnár a maga törzsközönsége szerint osztja meg, *mennyit* keverjen az erős, a gyenge s az otthoni búzákból titkolt arányú malteréhez. A németek kenyérsütéshez rozssal keverik a búzát, máshol meg tiszta rozskenyeret sütnek. Mióta felére csökkent a sörivás, a rozsfogyasztás is nagyot hanyatlott, mert a sör együtt járt a rozskenyérral. A tisztán fogyasztott búza 30 százalékából a német pékek zsemlyét és kiflit sütnek. A lengyelek nemhogy búzát, de még kétszerest is keveset fogyasztanak. Rozsból sütik a lengyel kenyeret. Csehszlovákiában a búzával kevert rozskenyeret eszik általában: a köznép asztalán fényűzésszámba megy a búzakenyér. Az osztrákok is keverik a búzát és a rozst, vagy tiszta rozskenyeret esznek. De itt az amerikai kiküldött még a szinbúzából készült híres császárszemlyét is észreveszi, melynek zamata, ropogása emberöltők óta vonzóerő az osztrák idegenforgalomban. Oroszországban csodálatos módon fehér búzakenyér a népkenyér, bárha csak a középminőségű. Amerikai igény szerint

is elsőrendű fehér kenyérré csak az egész fogyasztás 5 százaléka esik. Bulgáriában 10, Törökországban 20 százalék rozstot kevernek a búzához, holott a szomszéd görögök már tiszta búzakenyeret esznek. Az olasz kenyérfogyasztásban csak 1 százalék a rozsliszt, de a kenyérbúzáat szertelenül kiőrlik. Már nyomul fel Dél felől a Durumbúza is. Kezdi kenyérbe is be-sütöni. Ki hitte volna, hogy a gazdag Svájc sem eszik tiszta búzakenyeret s 5—10 százalék rozslisztet kever hozzá? Hát a franciák híres fehér kenyere mitől oly nyúlós, seízű mostanában? Alighanem attól, hogy sok búzájuk miatt ajtót mutattak a külföld keverésre használt sikérbúzájának is s a francia búza egymagában nem adja ki a régi francia kenyeret. Belgium rá-tartóbb a kenyérére, tiszta jó búzákból süti, ma is a legjobb európai kenyerek egyike. Németalföldön a proletár és a paraszt erősen kiőrölt, félbarna kenyérral is beéri, de a kispolgár és az urak hófehér kalácson élnek. Spanyolországban is alig sütnek mást, mint búzakenyeret. Hanem már a barázdás Portugália jócskán fogyaszt rozskenyeret is. A Brit Szigeteken a legízletesebb kenyeret a skótok'és az írek sütik. A legjobb süthetőségű lisztet használják hozzá, csak a szegényebb írek kevernek javarészt otthon süttöt kenyerükbe gyengébb és olcsóbb liszteket is. Anglia és Wales beéri közép-minőségű lisztkeverékkel. Még a kenyér színe is hányféle ... Az európai kenyér nem olyan fehér, mint az amerikai, de vannak keleteurópai országok, ahol a búzakenyérnek is barna vagy sötét színű van. A Brit Szigetek, Franciaország és Belgium kenyérszíne a világos vaj színére emlékeztet, a spanyol kenyér a sárga vajra ...

Megbízhatóan egységes fogyasztás nehezebben alakul ki, ahol az élelemnek száz történelme van. Mily könnyen igazodnak szabványhoz a homokvidék kommerc-borai s mily nehezen „történelmi“ borvidékeink! Solms-sen csak a pénz nevében beszélt, mikor a szabványt megsürgette. A fogyasztó még nem intett igent hozzá.

A mezőgazdaság maga is, belterjessége arányában, távolodik attól az áttekinthetőségtől, sorozatosságtól, amit Solms-sen követel tőle, hogy hitelt adhasson neki. Egyenlő körülmények közt a külterjes gazdaságok munkája ellenőrizhetőbb, termelvényeik kevésbé elapróztak; a külterjes gazda nem pazarol annyi minőségi értéket, mint a belterjes, hogy a termelvény fungibilis legyen és Solms-sen hitel- és zálogképesse avathassa. Rendszerint nem szívesen áramlik a hitel oly mezőgazdasági termelés felé, amelyben sokoldalú munka folyik. Attól a hitelező nem meri várni a pénzforgás szabatos ismétlődését. Nem látja e tarka termelésben az egységet, melyet egy kéz-

legyintéssel jóváhagyhat, vagy kifogásolhat. Németországban és tőle délre s keletre, de különösen nálunk sűrűn hallani ma is még, hogy az árvátság idején a külterjes gazda volt az „okosabb“ s ő maradt hitelképesebb.

Hanem a dánok, hollandok mezei intenzitása hibátlanul össze tud fogni az angol tőkével. Csakugyan: mintha az ő példájuk megdöntené e gondolat-sort. Bárha ők is csak több veszített csata után: — ma valóban egyesítik a pénzgazdaságot a belterjességgel.

Hárojnágú magyarázata van e különállásnak. Az *első*: az angol fogyasztás csukaszürke tömegessége. A *másik* e parti országok óceáni éghajlata, mely egyenletesen ad gumós- és szálastakarmányt, tisztát, táplálót. Nekik csak abrakot kell a szénához hozzávásárolni, nekünk az abrakhoz kellene a széna, de még az olcsón fuvarozó óceán, még alpesi szomszádunk sem győzne adni ily nagy térímét, ily kicsiny faj súlyt. A *harmadik*, hogy kisszámú népek, egységesen neveltek, művelten, tudott céllal, nem csordamódra követik az egyet. Éghajlat, piac, ember nem szegi kedvüket, hogy szabványabrakkal javítsák szabványsúlyra a szabványosfajta sülédöt.

Hanem azért *még ők is* tele vannak panasszal, amiért Ottawa miatt meg kellett tizedelniök és szigorú korlátok közé kellett szorítaniok Angliából élő állatállományukat. 1932-ben 2.74 millió főnyi sertésállományát Hollandia kénytelen 1936-ig 1.81 millióra csökkenteni, Dánia sertéslétszáma 1931-ben 5'45 millió, 1935-ben Ottawa után, 3.02 millió.

„A mezőgazdaság, vitatja Solmssennel Warren, *biológiai ipar*. Nem áll módjában, hogy becsukja s megint kinyissa az üzemét, mint ahogy megteheti a gyár.“ Ha Amerika mégis megtette: kinyitotta s becsukta a farmot, a lelke rajta. Ügy alkalmazkodott a piac kívánalmaihoz, hogy a mezőgazdaság törvényeit abbahagyta. Mintha a világon se volnának: nem törődött velük. Sok a földje; végül is nem veszett tőle éhen.

Mikor a tengerentúli farmer is válságba került, *ez az ő agrárválsága maga szerint különbözött az európaiétól. Az óvilági agrárválság abból támadt, azért ismétlődik, mert a földműves óhatatlanul szembekerül a más elv szerint termelő tőkés gazdasági renddel. Az újvilági agrárválságot, éppen a fonákjáról, ennek a természetadta kételtűségnek elhanyagolása, feladása okozta. Az európai paraszt összeméri erejét a tőkével, legyőzi, alulmarad, vagy szót ért vele. A tengerentúli farmer maga csapott fel tőkésnek, úgy tett-vett, mintha ő is odatartoznék.*

Hanem nekünk ideát parancsszó ám az, hogy „biológiai ipar“. Nekünk ideát százféle sorsot oszt; percenkit új figyelmet, barázdánkint külön helyt-állást igényel. Jelenti, hogy nem tud csak a piacnak kedvében járni, múltjától szabadulni, hozzátörödni a fungibilitáshoz. A világkereskedelem 1929-ben 6400 millió pengő ára pamutszövetet forgalmazott. Ez a szédületes forgalom egységesebb szabványok, ismertebb árukategóriák szerint bonyolódott le, mint 15—20.000 pengő ára musteladás a badacsonyi pincesoron. S ugyanezt mondhatnék történelmi borvidékeink akármelyik „Pincesoráról“.

Az igazodás egyre nehezebb is, amint beljebb megyünk a kontinensen. Mind reménytelenebb, vagy legalább is bizonytalanabb a kínálat rendszeres ismétlődése, a típusos szállítás, a konjunktúra utolérése. A Közel-Kelet gazdája többször takarít be *szélső* hozamokat. Már jobban csak későn ivarérett, későn hizlalható, későn befogható, kevésbé szapora jószágot tud tartani; mikor lesz hús, zsír, tej, befogni való ló ezekből, pedig *most* kéri annak . . .

Egyszer kenyér, máskor abrak a rozs; van esztendő, hogy Németországban újig a rozs egyötödét felabrakolják, pedig a vetéldő tavaszi árpából sem abrakoltak annyit, mert annak váltakozó javarészét meg évad szerint a sörgyáros váltja magához. Több csapadékkal több a „csirkebúza“, nagyobb a malmi hulladék. De még a maradó javából is kevesebbet vesznek meg keverésre, mert az esők nem a sikernek kedveztek, hanem a keményítőnek. Elmosódó piaccal, bizonytalan végre indulnak a takarodószekerek magtár, góré, szérűskert felé. Hol vannak még ezek a fungibilitástól?

A FALUSI ÁR ÉS A TENGERENTÚLI ÁR.

Amint megvalljuk, hogy az óvilági gazda kisebb mértékben alkalmas a pénzgazdálkodásra, mint a többi foglalkozási ágak, már örülnünk is kell, hogy *terményei felét pénzreváltás nélkül ő maga otthon fogyasztja el*. A tengerentúli farmer egyhatod annyi kézimunkával hoz létre egy termelőegységet. De ezzel öthatod fogyasztót elkergetett a közeléből.

A farmer nem érte be azzal, hogy a világpiacon természettől adott valószínűségi előnyeit (szűzföld, égöv) érvényesítse. Visszapótlásra szoruló, sőt természettől szegény talajainak, kevésbé kedvező, sőt kedvezőtlen égtájainak is világpiaci boldogulást követelt. Ebből az okszerűtlen terjeszkedésből adódtak azok a roppant feleslegek, amelyektől a nagy Háború után az óvilág

gazdái nem bírtak visszatérni a világpiacra. Ha az óvilági földműves egész nyersshozamára kihatott volna a tengerentúli árrombolás: ma már kietlen puszták vennék körül Európa kővárosait.

Csakhogy az óvilági üzem *felemás*. Csak félkezével dolgozik a piacnak, a másikkal otthonát látja el. A tengerfüvar és a tartósítás roppant fejlődése után is fontos terménycsoportokat kiemel a nagyon távoli versenyből teriméjük terhe, romlékonyságuk kockázata, friss fogyasztásuk élettani kívánato&#sága. A középeurópai önellátás mértékadó terménycsoportjai — mint a burgonya, a friss tej — kimaradtak a tengerentúl nyomasztó versenyéből.

Máskülönben is: — az *ár* az európai gazdának nem jelent annyit, mint a gazdasági élet többi vonatkozásaiban. A naturálbevétel és a naturálbér átlagosan *fele* nálunk ma is a termelés őscélját, az önellátást szolgálja: *csak fogyasztás, nem vásárlóerő*. Amíg az óvilág földművese ezt a felerészt meg tudja tartani magának, addig őt az árindex is csak félerővel szorongatja és emeli. S mentői kisebb az üzem, mentői nincstelenebb a kereset, annál *kisebb* az a haszonrész, amelyet a piacon pénzért kínál, szóval: a *hozam áru-része és árérdeke*. A füstölő sonkáját, a tejesibriket nem érinti a tengerentúli verseny, amíg létminimumként a piacon innen maradnak. A gyéren lakott, kommerciálizált farmnak kevés jut e mentességből. A farmer az árviharokat egész testével kénytelen felfogni. Az óvilági mezőgazdaság javarészt az árváltozásoktól való e viszonylagos mentessége révén menekült meg a nagy Háborút követő években a végpusztulástól. A tengerentúli farm kitettebb.

A tengerentúli termelő hiába keresi fogyasztónak, aki munkásnak nem kellett neki. Az embernemlatta farmról csaknem mindent piacra kell küldenie. Nem fenéki tejfel hát a géppel dolgozás. A gép nem fogyaszt agrár-termékeket.

A mezőgazdasági termények árszintje Amerikában 1921-től 1933-ig 63 százalékkal hanyatlott. A farmok termelése csak 6 százalékkal. Ugyanazon idő alatt a mezőgazdasági gépek gyártását 80, a járművét 80, a cementét 65, a vasét és acélét 83 százalékkal csökkentették, de ennek aztán volt látszatja az árvonalon is: a mezőgazdasági gépek ára csak 6, a járművéké 16, a cementé csak 18, a vasé és acélé csak 20 százalékkal csökkent. Az ipar ura maradt a dolgának, kinyitotta, becsukta, bővítette, szűkítette üzemét a konjunktúra útmutatása szerint.

Nem így a farmer. Ő már az emelkedésben is, panasolja Wallace, csak „bicegve“ vehet részt. A fogyasztónak csak egy gyomra van. A farmer — bizonyos határon túl — csak a fogyasztók számának emelkedésétől várhat új piacot. Holott az ipar a fogyasztók változatlan száma mellett is szinte határtalanul bővítheti vevőkörét. Még merevebb a farmer sorsa, mikor a hanyatlás órája üt. Ő nem csukhatja be a boltját máról-holnapra. A szüneteltetés vagyónállagának pusztulásával jár. Sokfelé porzik érdeke, szándéka, egymásról nem tud, széthúzó üzemek szerint. Nem tud összefogni, a baját se tudja nevén nevezni. Csak az állam beavatkozása, csak a közület vezető, egyengető, kiegyenlítő keze segíthet e bénaságon...

A boom-ban még csak valahogy elnézett az amerikai rekord e gyámoltalan öreg felett. Hiszen a végén, ha lihegve is, ha talaját pazarolva is, csak megmaradt az aranyrajvonban a farmer is. Hanem most, a bajok évadján. Mindig a farmer a maródi. Miatta kell megállniok a menekülőknél, miatta késnek meg a még remélhető átkeléssel... A kereslet és kínálat törvénytudói úgy kiabáltak vissza e 30 milliós cmbertorlasznak, mintha a Neandervölgynek magyaráznák a komparatív-költségeket...

Még Amerikában azt hitték, hogy a farmernek ez a bénasága betegség, melyet orvosi kezeléssel, hígított dollárral, enyhébb vámokkal meg lehet gyógyítani. Még Amerikában azt hitték, hogy a farmer azért nem szalad velük, mert kifcamította a lábát. Még Amerikában nem látták meg e bénaságban a végzetet. A kisebb piaci rátermettséget, amely nem betegsége, hanem tulajdonsága a világ minden mezei üzemének s a végső számadásban a világ minden mezei üzeme közül a gyökértelen tengerentúliakra nehezedik majd a legsúlyosabban, mert egész súllyal nehezedik rájuk ... Nem segíteni kell rajta. Nem is lehet rajta segíteni. Számolni kell vele.

Valahogy így: Fonó-szövőiparunk termel 1000 pengőt. Ebből vagy 100 pengőt költ munkabérre. A 100 pengőből a munkás 50-et élelmiszere fordít. Ebből az 50 pengőből 25 pengő ér a termelőig „tanyai ár“ fejében. A 25 pengőből 12'5 pengőt kap a munkás, aki az élelmiszert megtermeli. Az élelmiszert termelő munkabér a fonó-szövőipar termelt értékének 1.25 százalékát kapja. Ebben az arányban emeli és szilárdítja a fonó-szövőipar a mezőgazdasági keresők keresetét. Ennyivel nő ezek vevőereje.

Mi következik ebből? Abbahagyja a fonó-szövőipar hatályosabb gépi termelését? Ezt senki sem kívánja. Termeljen-e a gazda a fonó-szövőiparral egyívású mechanizáltsággal? A tengerentúl ezt próbálta. Ha boldogul vele, övé a vitathatatlan fölény: a preri iparosítása sikerült s a falu vagy követi,

vagy belepustul... *Ámde ha a visszajáról az derülne ki, hogy a nem egészen mechanizált mezei termelés egyúttal az optimális is: — az árszínvonalnak ehhez a tapasztaláshoz kell igazodnia. Ha a nem-mechanizált mezei termésnél jobbat nem tudunk, de mezei termelésre mégis mulhatatlanul szükségünk van, nem engedhető meg, hogy a mechanizált foglalkozási ágak erélyesebb piaci érvényesülése a nem-mechanizálható mezei munkát eltapossa. Méltányos kiegyenlítésnek kell az árak kettősségét áthidalnia. Mert különben elindul a kiegyenlítés magától. Egyszerre csak az egyoldalon felsrófolt árakat kezdik sorjában visszakérni. Ezt a visszakérést köztehernek nevezik.*

A Háború nemzetközileg is támasztott ál-árakat, amelyeket soha senki nem fizetett meg. A búzának volt egy magyar mélypontja és egy amerikai csúcspontja. Ez amannak aranyban vagy tízszerese volt. *Egyiket sem fizette meg senki.* Az amerikaiit a végén nem fizették meg a „szövetséges és társult hatalmak“. A magyarból meg nem tudtak fizetni a magyarok. *Valahol az okos középben rejtőzik az az ár, amelyet, mindenki megfizethet.*

Áremelés és árparancs letompíthatja élet, nemzetközi barter mérséklője lehet a nagyon is önző áregyezménynek. A kontinens gazdája sem tud ezen a maga erejéből segíteni. Ennek nem éppen csak ő az oka. A foglalkozása teszi, ahogy az üzemében s életmódjában jelentkezik. Csak sorsát szigorítja e hézag. Nem csökkenti értékét a nemzet életében, hogy a piacon magával ennyire tehetetlen.

Olyanféle kioldás látszanék köznyugtatonak, mint a rizs japán indexe. Japán fele szántóföldjét rizs foglalja el, mely a földművesek munkájának s jövedelmének is több, mint felét adja. A japán étrendben viszont nagyobb a szerepe, mint a kenyérnek Európában s ma a japán munkás jövedelméből minden negyedik yent rizsre költ. Kétfelől *két létérdek* ütközik hát a rizs piacán. A mindenkori kormányzatot egyik oldalról a termelők, másik oldalról a fogyasztók rizs-lázadása fenyegeti s a miniszterek évtől-évig azon töprengenek, hogyan lehet mindkét rizsérdeknek igazságot tenni?

1932-ben végre úgy döntött a törvény a rizsvitában, hogy két ára lesz a rizsnek: legkisebb és legnagyobb ára. *A legkisebb árt a rizstermelés költsége szabja meg, a legnagyobbat a vagyontalan japán létfenntartási költsége.* A létfenntartás költségét kettéosztják: az egyik költségrész, amit a család rizsre költ, a másik, amit egyéb, kevésbé fontos élelmiszerre, nevelésre, üdülésre, utazásra, társadalmi kötelezettségekre s amit megtakarításul félretesz. Bizottság határozza meg, a létfenntartási költségek e második

csoporthjának *mely legnagyobb hányadát lehet feláldozni az első (a rizs) érdekében?...*

Az élelmiszerárak világszerte örök zajlásban vannak. Ha így állnának a kérdés elébe, mint a japánok, talán nálunk sem volna agrárállás. Ügy csukódnék össze, hogy a szükségletek visszakapják a nemzetgazdaságtól fiziológiai rangjukat.

Valljuk meg, azért nem könnyű itthon követnünk a japán rizs fehéren csillogó, síma példáját. Már fennakadunk a termelési költségen. Hogyan kell azt annyiféle termelési ágról, melyek bozószerűen egymásba nőttek, kipuhatólni? Azt mondják: majd kihull magától a legdrágábban termelő. Dehogy hull ki magától! Hiszen azt se tudja még, hogy drágán termel, vagy csak évek múlva tudja meg. S ha egyik terményt drágán termeli, megél abból, amit nyer a másikon.

De hát mi is az a drága termelés? Ahány okos ember van az országban, az mind nyújtja a gazda felé a segítő ceruzát. Ám ki lehet-e számítani e ceruzával, mennyibe került, amit termeltem? Csak a kukorica piaci árát számítsam, vagy azt is, amit előveteményül ér a következő évnek? S hogyan számoljam a kukoricaszárt? Kalóriáját tüzelőnek, vagy takarmánynak? Ha jól megázik, negyedannyi tápereje van, mintha frissen etetem meg. S az istállótrágyát csak a kukorica alá tudom adni, nem a rákövetkező kalászos alá. Ez is érdeme a kukoricának, de pénzben kifejezni nem tudom. S terhe is a kukoricának, mert a trágya tápanyagában s a talaj fizikai javulásában első évben mégis *az* részesül. Kukoricavetésem munkabér is. Harmadába kapja az arató. Enélkül nem kapnék aratót búzához, árpához sem. Hova tegyük a kukorica munkásszerző érdemét a munkabérszámlán?

Alig tudunk mást, mint Aereboéval meghátrálni a ceruza előtt s megváltani, hogy csak az egészséget együtt tudjuk érteni, értékelni. Csak az eredőt tudjuk lemérni, amit végül az élet nem ismétlődő, millió erőjéből látunk adatott.

A művész tervez, a bölcsesség határoz a mezei üzemből s ha jól vezet, nem a jövőt számítja a kalkuláló ceruza, hanem a jelent figyeli.

Mr. Farmer mosolyogva hallgatja, amit mondunk. Neveltsége szerint udvarias mosollyal, vagy gúnyosan. Megmutatja blokkyszerű bőrtetését, amelybe pontosan bevonározta a költségek és remélt haszon tételeit. Hogyan lehet előszámítás nélkül belemenni egy üzletbe? — kérdi lapozás közben.

Igaz: ő csak *egy* növényt termeszt komolyan. „Monokultúra.“ Úgy gyártja a kukoricát, mint más a cipőfelsőrészt. *Csak* azt. Szériákban, futó-

szalagon, ez egy munkára sűritve minden szándékot és berendezést, évről-évre mindig csak ezt az egyet, kukoricát. Mások mást természetnek, azok is mindig egyet. 1,640.000 farmer gyapotot termel. 455.000 búzát. 605.000 tejet. 71.000 gulyabeli marhát nevel. 479.000 a marhát meghízalja ...

Az európai gazdaszem figyelmesen pillant bele Mr. Farmer noteszébe.

— Mr. Farmer, valamit kifelejtett a számadásából.

— Ugyan mit? — kérdi Mr. Farmer kissé megütődve, hogy még utóbb az óvilág akarná őt számolásra tanítani. — Ugyan mit? — kérdi. — Mi az, amit kifelejtettem?

— A földet, — feleli Európa Mr. Farmernek.

„AMERIKA ÁLMA.“

Alighogy Franklin Rooseveltt beül Herbert Hoover örökébe, több kirívószámra figyelmezteti honfitársait. „Az amerikai népszám mezőgazdasággal foglalkozó 22 százaléka, mondja az új Elnök, a nemzeti jövedelem csak 7 százalékat kapja, holott még néhány év előtt is nekik jutott a nemzeti jövedelem 15 százaléka.“ Wallace földművelési miniszter pedig azt jelenti az Elnöknek, hogy most már a farmerek több mint fele csak bérlője a földnek, amelyet művel. „A farmerek több mint negyedrésze, jelenti Wallace,, nem él emberhez méltó életet. Amerika kiterjedt részein, kivált a déli államokban a szegényebb földművesnép helyzete alig, vagy egyáltalán nem jobb, mint a legszegényebb európai parasztoké ...“

Ebben a bérlővé nincstelenedéit, adósságtól görnyedő, kilakoltatással fenyegetett, agyonadóztatott amerikai farmerben Lincoln és Jefferson már alig ismert volna rá az amerikai idealizmus legrégebb eszményképére, hogy mentői több független polgár mondhasson magáénak otthont, melyre mindig számíthat. „Amerika álma oly családi farmról, mely azok birtoka, akik azt megművelik, mind jobban távolodik a valóság birodalmából“, üzeni Rooseveltt elnök a washingtoni kongresszusnak. Amerika már nem álmodik az öreg fákkal szegélyezett newenglandi tanyákról, hol régi erkölcsökben nevelkednek a régi nemzedékek, hogy az új tanokat bátran vizsgálják, vállalják, vagy elvessék. Lincoln és Jefferson „amerikai álma“ helyett „Amerika kiterjedt részein a szegényebb földművesnép helyzete alig, vagy egyáltalán nem jobb, mint a legszegényebb európai parasztoké“.

Most hát mégis összekerültek, mint sokféle sorsú, de végül egyformán megöszülő fejek: — az óvilág parasztja s az óceáni farmer. A Végzet két széléről hogyan jutott egy végre a két földműves? A floridai kertész, aki s/ogan-nal hirdeti a *grape-fruit* vitaminját és öreg Gombás a bakonypécelyi szőlőhegyen, aki Mátyás király korából mesél adomákat, hogy a pénztelenséget magyarázza?

Hogy e találkozást megértsük, gondoljunk Mr. Farmer noteszére, amibe az imént bepillantottunk s amiből valami kimaradt.

A GYÁRSZERŰ ŐSTERMELÉS.

A tengerentúl agrárfeleslegei, melyek szakadatlanul növekedő eréllyel áramlottak Európa felé, már a Háború előtt komoly aggodalmakat támasztottak az óvilág mezőgazdasági versenyképessége felől. Az összeomlás után a verseny élesedését egyideig a Hoover-készletek átmeneti nyomásának és a hadviselt agrárországok átmeneti gyengülésének, szóval inkább politikai, mint mezőgazdasági okoknak tudták be. Mikor azonban a Hoover-készletek kifogytak s a hadviselt országok is erőre kaptak, a tengerentúli nyomás nemhogy megszűnt volna, hanem egyre erősödött, új és új piaci torlaszokat támasztott s az árvonalat kétharmadával legörbítette. Ekkor a régi aggodalmak kétségbeesésnek adtak helyet, szájról-szájra, faluról-falura terjedt a hír, hogy az európai mezőgazdaság vég-órája ütött, a tengerentúli szűzföldek olyan olcsón — „csaknem költség nélkül“ — teremnek, hogy nincs európai gazda, aki ezt a versenyt — 20 óra kézimunka helyett egyórai kézimunkával letakarítanak és elcsépelnek odaát egy hold búzát — állni tudná. S az árhanyatlás sem fékezte le a Távolság valahonnan mindig ránszakadó kínálatát: 1931—32-ben a déli félteke 300 millió bushel búzát küld a világpiac nyakára, holott kivitele az előző öt év átlagában 240 millió bushel volt... C. G. Nourse 1927. januárjában tréfálkozva írja a *Journal of Farm Economics*-ban: „A mezőgazdaság termelési kilátásai olyan jók, hogy jövedelmezőségének kilátásai a lehető legrosszabbak.“ Az európai pánikot fokozta, hogy a nagy távolságból nem nézhetett az ok után s csak az *okozatot* látta. Ez itt bontakozott ki Európában, piacain és házatáján. Mögötte észszerútlenül kereste a tönkremenő óvilág a csodás magyarázatot, szertelenül eltúlozva egy-egy kiragadott tényező szerepét. Az öreg tornácokon, a falusi gazdakörök-

ben úgy emlegették az újvilág arató-cséplőgépeit, mint az elődök a kutya-fejű tatárt, aki ellen hiábavaló minden virtuskodás.

A farmert már csak a piacon látták, mint a rivalda előtt a színjátszót, nem nézve végig a nehezen cipelt díszleteket, a hőstenor arcán a fodrász pamacsát s a csorba pléhlemezt, melytől a menny dörög. Ehhez járult, hogy a csodát nemcsak azok várják, akik meg akarnak gyógyulni tőle, hanem a lusták is és a mást okolok. A dolgát nemértő gazda és hanyag gazdatisztje, de a földesúr is, ki elkártyázta vagyionát, vagy fesleges új traktussal toldotta meg a már úgysis lakatlan kastélyt, most egyszerre mind mindenért Amerikát okolta. A baj csak az volt, hogy az egyelőre nem látszott vele törődni s vállalta európai szerepét, hogy most ő legyen a bűnbak, mint előbb az időjárás, vagy a miniszterelnök.

Persze, hogy volt magja is a dolognak. A gép elszalad az ember elől. Azért találták ki, hogy az embernél gyorsabb legyen, többet tudjon fel-fogni, olcsóbban teljesítsen. Az Egyesült Államok vasnagyolvasztó-iparában (Hoór Tempis számai) 1849-től 1914-ig a vállalati tőke hányadát munkásonkint 1890 százalékkal kellett emelni, hogy a munkások átlagos évi keresete 225 százalékkal nőhessen és Kanada gyáriparában a vállalati tőke hányada munkásonkint 1722 százalékkal gyarapodott, míg a munkások átlagos évi keresete csak 341 százalékkal. A tengerentúl nem tett egyebet, mint átvétítette a Távols-Nyugat friss töréseire a kézi munka e százalékos kiszorulását. Még 1929-ben is 3 dollárba került acre-enkint az Egyesült Államokban ugyanakkora termés learatása és elcséplése, mint aminőt 1934-ben már harmadfél gyengült dollárért learatnak, elcsépelnek. Ez utóbbi évben Minnesota, a Dakoták, Montana, Wyoming 2 dollárért arat és csépel; — igaz: istálló- és műtrágyára együtt nem költ többet acre-enkint 17 vizezett centnél... 1931-ben H. B. Butler, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal vezetője azt mondja, hogy az aratva-cséplő, mellyel 2 ember naponta 40 acre-et learat és elcsépel, okozta elsősorban, hogy az a farm, amely azelőtt 30 munkást fogadott fel tavasszal, és további 120—150 embert aratás idején, ma 14 munkást alkalmaz egész éven át.

Hogyha valóban ez dönti el a tengerentúl erejét, — az okosabbak csak megkérdézik: — miért nem arat akkor Európa is ily gépekkel? Hogy az arató s cséplő a keresettől elesik? De hiszen azt mondják, *megtakarítjuk*, amitől elesnek: oda kell hát adni nekik. E furcsa szóra már csak utánanéznék néhol, hogy mennyi is, amit megtakarítanak, ha a salzburgi sarló s a kondorosi kasza helyett arató-cséplővel takarítják a búzát s már

látszik is, hogy ez *nem* dönti el a versenyt, nem *ez* dönti el az új- és óvilág tanyai pőrét. Arató-cséplőrészt mi itthon összevissza másfél méter-mázsát ha adunk. Még ha odakünn ezt az egész arató-cséplőrészt megtakarítják is: — a hozamaink kétakkorák, mint az övéik.

Kell ott *másnak* is lenni, ami ennyire megszorítja ideát a tapasztalást és a tudományt. A statisztika azt mondja, hogy az Egyesült Államokban az egész évi jövedelemből a technikának tudható be a halászatban 10, az erdészetben is csak 50, de a mezőgazdaságban 80 százalék, alig kevesebb, mint a kereskedelem 85, az ipar 90, a bánya 95 technikai százaléka. Ezt a 80 százalékot próbálták most Európa okosai kipuhatolni. Hátha áthozhatják? Furcsa választ kapnak erre a gondolatra. Ez a válasz természetesen csak a farmerek átlagára, tömegére vonatkozik s nem illeti az Amerikában is szépszámú mintaüzemeket.

„Az istállótrágya gondozására — mondja Roemer tanár — az átlag-farmon kevés figyelmet fordítanak. A trágyahozam állatonként jóval kisebb az európainál, minthogy nyáron — a rekordtehenészeteken kívül — az istállózás szóba sem jöhet. A téli hónapokban is viszonylag kevés a trágya, mert nem almoznak, hiszen az arató-cséplő csak lefejezi a gabonát, utána a meghagyott szalmát felgyűjtják. Az istállókban rövid marhaállások vannak. Ahol almoznak is, ott is kevés a szalma. A trágyateregetés sem történik a nálunk szokásos gonddal, hanem a trágyaszóró kocsiról egyenlőtlenül.“
 „Még legtöbb trágyát kap a kukorica s a Corn Beit kukoricáján látszik is, hogy nincs híjjával tápanyagnak. De a magas tavasznyári hőmérsékletek másfélszer oly gyorsan bontják a trágyát, mint Németországban; a kukorica után vetett zabok már rendszerint silányak és száraz évben nem nőnek magasabbra 50—60 cm-nél. Cukorrépa alá alig trágyáznak. Zöldtrágyázást csak a gyümölcsösökben alkalmaznak.“

Régebben csaknem általános volt, hogy a többszörös kiszórás elkerülése végett „műtrágya-keveréket“ vásároltak a farmerek, a műtrágyát s nem azt, amire földjüknek szüksége lett volna; sok okszerűtlen, vagy csalárdul rájuk sózott keveréket szórtak így ki földjeikre. Ma a műtrágyákat 11 fokozattal szabványosan forgalmazzák, az összetétel aránya (ratio) és a határérték (minimum grade) szerint, és legalább már nem „szabadalmazott“, oda nem való egységkeverékek kerülnek a talajba, hogy bolondítsák a farmert és barázdáját.

De azért még a múlt évtized derekán sem találta Roemer túlságosan okszerűnek a műtrágyák amerikai használatát. A nitrogéntrágyáktól azért

félnek, mert megdőlést okozhat, már pedig, ami egyszer megdőlt, az ott is marad a földön, a *combine* elszalad felette és arra nincs eset, hogy a megdőlt részeket kikaszálnák. Minthogy csak a gyapot, tengeri, burgonya, főzelék kap nitrogént (ezek pedig javarészt zónákba különülnek s nem részeseítik e nitrogénben a vetésforgó többi részeit), az Egyesült Államok évente fele annyi nitrogént használ, mint amennyire a talajnak szüksége volna. „Ha hozzávesszük — mondja Roemer —, hogy a humuszt az amerikai talaj sokkal .gyorsabban leépíti, mint Németország hűvösebb éghajlata, állítjuk, hogy a száz éve eke alá fogott amerikai talajokban már kisebb humusztömeg és nitrogénkészlet van, mint azokban a német talajokban, amelyek 600—1000 éve adnak terméseket és ma is kétannyit, mint az amerikai talajok...“ A kálihiány következménye, hogy „mindazon terményeknek, amelyek nagymértékben kívánják a kálit, mint a burgonya, főzelékek, gyapot, dohány, a hozamai 1915 óta sok esetben hanyatlottak“. „A szűztalajok egyoldalú kihasználása folytán mégis elsősorban a humusztartalom teljes leépítése, tehát a nitrogénhiány okozza a hozamok csökkenését.“ A gyarló trágyázás mögött megkettőzi erejét az *aszály*. Átlagosan 350 kg víz kell 1 kg szárazanyag megtermelésére. Erős trágyázással 200 kg-ig csökkenhet ez a vízigény, viszont kizsárolt földeken 800 kg-ig emelkedhet ...

Stippler montanai német farmer szerint a kanadai talajmunkákat a széles fogás jellemzi, mert a főcél a drága munkaerő kímélése és nagy terület leforgatása egy-egy munkaóra alatt. Az egyszerű tárcsásboronát 6.50 m, a kettősekből 5—6 gépet is egymás mellé fognak együttvéve 15 m szélességben. A kanadai vetőmunka hajszott. A tavaszi kelés siettetése céljából (a búzának bokrosodnia kell, mielőtt a forróbb napok kiszáritanák a földet), de azért is, hogy a munkával takarékoskodjanak, sok kanadai farmer együtt járhatja a tarlón a tárcsásboronát s a hozzárögzített vetőgépet. A mieinknél negyedével szélesebb barázdát említ Roemer az Egyesült Államokból. Munkájuk azért is gyorsabb, mert a munkás rajta ül a gépen, így érik el, hogy egy-egy időegység alatt átlag harmadfél annyit megszántanak, mint mi Európában. Ez eddig tiszta nyereség s az emberi erő hatalmas kímélete. De elnagyolás is jár e gyorsasággal. Negyed munkát nyernek a nagyobb szélességgel, másik negyedet a nagyobb gyorsaság révén. Hanem a szántás mélysége a szélességgel fordított arányban áll. Sokat szántanak, de sekélyen. Amerikai tanulmányútján Roemer csak egyszer látott tarlóbuktatást, egyszer cukorrépa alá mélyítést. Az állami kísérleti gazdaságokban is ritkán látni őszi szántást. Az ameri-

kai kontinens száz és százmillió acre-jén gigantikus méretekben igazolódik Opitz, Rathsack és Wegener tanárok 12 éves berlini—dahlemi kísérleti megállapítása, hogy a folytonosan sekély művelés nagymértékben rongálja a kémiai talajállagot is, mert az egész mérszertartalmat csökkenti; a mész a mélybe mosódik, a savanyodás erős, a foszforsavak és a káli oldhatósága hanyatlik. Argentínáról viszont azt jelenti a washingtoni szakértő, hogy a Plata-kukoricát sok helyütt úgy vetik el, hogy aztán törésig senki nem néz feléje. Kapát nem lát. Az argentinai kukoricatermés a Buenos-Aires és Entre Rios középrészén elterülő nagy, de határolt fekete földről kerül ki. A többi jóformán csak azért kapálják, ha ugyan kapálják, hogy utána a búzát egészen el ne nyomja a gaz ...

A tengerentúl világpiaci kínálatában olyan feleslegek szerepelnek, amelyeket a gyér lakosság ugyan nem bírt elfogyasztani, de amelyek nem szükségképpen egyúttal talaj feleslegek is. Sőt, most már mondhatjuk, hogy a Távolság „feleslegeinek“ nem kis része csak a tengerentúli talajok szegényedése árán került a világpiacra.

A farmer a piac szavára hallgatott akkor is, mikor a piac ellentmondott a föld szavának.

Már a hektárhozamok viszonylagos alacsonyága mutatja, hogy a talaj húzódozva adja, amit elvesznek tőle. A római Mezőgazdasági Intézet számai szerint a világpiacra a legnagyobb kínálat a legkisebb hozamokból ered. Csak az éghajlat szerint összemérhető országok hozamait állítjuk melléjük:

Termelő ország	B ú z a			R o z s			Á r p a			Z a b		
	t e r m e t t			m é t e r m á z s a			h e k t á r o n k é n t					
	1928—32	1933	1934	1928—32	1933	1934	1928—32	1933	1934	1928—32	1933	1934
I. Egyesült Államok	9·7	7·5	7·9	7·4	5·7	5·2	11·9	8·4	8·9	10·9	7·1	6·2
Kanada	10·8	7·3	7·7	8·3	4·5	4·6	11·8	9·3	9·5	11·0	8·7	8·9
Argentína	8·8	10·7	9·3	6·2	5·0	6·8	11·1	13·2	12·8	11·3	12·5	10·0
Ausztrália ¹	8·0	8·1	7·3	10·5	—	—	10·6	19·5	—	6·8	18·6	—
II. Németország ² ..	21·2	24·2	20·6	17·2	19·3	16·9	20·1	21·9	19·6	19·2	21·8	17·3
Magyarország	13·4	16·5	11·5	11·5	14·1	9·6	13·7	17·4	11·4	12·3	15·5	11·6

¹ Ujjélanddal.

² Saargebiet nélkül.

A talaj nem kapott trágyát. Szünet nélkül csak sekélyen művelték. Zónák szerint javarészt egyugyanazon növényt erőlteti a monokultúra. Persze, hogy kizsarolja a tápanyagokat. A tervszerűtlenül felélt legelők semmire se jó, agyontaposott mezei aszfalttá váltak.

Már nem volt nehéz dolga az erdei rablógazdálkodásnak (timber-mining, erdőbányászat a gúnyneve odaát) s a fejetlen folyamszabályozásnak, hogy a tengerentúli mezőgazdaságot a legnagyobb természeti katasztrófák '«ujtsák, amelyeket e földön valaha is emberi kéz okozott. Az Egyesült Államok *Soil Erosion Service*-e 1934-ben bejárta az ország egész mezőgazdasági területét, 1907 millió acre-t és az egésznek csak $\frac{1}{3}$ -ét, 578 millió acre-t talált mentesnek az eróziós károktól; 300—300 millió acre-en pusztított az árvizek sodra és a szélhordás, 800 millió acre-en a záporok, mert míg síkon-domban csak az eső 20—40%-a, a magas hegyekből az eső 50—70%-a lerohan, amióta a barbár erdőirtások óta az erdő már nem segít a vizet szétteregetni, felszívni, elpárologtatni. Wallace szerint néha egyetlen felhőszakadás egy ujjnyi feltalajt elsodor a meredekebb farmokról. Tolley azt írja 1936-ban, hogy a washingtoni kormány megállapítása szerint a vízmosások 50 millió acre farmföldet (csonkamagyar szántóföldi területünk negyedfélszeresét) végkép tönkretettek, más 150 milliót komolyan megromgáltak; a szélhordás 9 millió acre-t pusztított el és további 70 milliót fenyeget. „Az eróziók okozta talajveszteségek, mondotta 1934-ben Baker miniszteri osztályfőnök, amelyekkel az Egyesült Államok földje főleg az utolsó 20 évben szegényedett, valószínűleg meghaladják Németország egész talajkészletét...” A helyzet nagyjából azonos Kanadában és Ausztráliában. A kanadai mezőség monokultúráját egyik aszálykatasztrófa a másik után sújtja s bátran mondhatjuk, hogy négy év óta az agrárpánik Európából az újvilágba költözött.

Stuart Chase említi az öreg nebraskai farmert, aki a sárga homokciklon idején faháza előtt ült, pipa a szájában és mereven nézi az eget.

— Mit néz úgy, öregem? — kérdi tőle a fia.

— Azt számolom, — mondja az öreg — hány jowai farm repül ott.

S mintha a forgószelel adót s adósságot rakna az elsodort humusz helyére... 1930-ban az Egyesült Államok egy-egy polgára 265 százalékát fizette 1913-i adójának, 84 dollárt 23 helyett. Jowa az 1913-i adó 222, Kansas 241, Wyoming 247, New-Mexico 250, Dél-Dakota 255, Texas 295, Dél-Carolina 448, Észak-Carolina 554 százalékát fizette 1930-ban 1913-i adójának. Mire ment ez a sok adó? Az állami adók 27.6, az önkormány-

zatiak 32.0 százaléka ment *iskoláztatásra*. Az államiak 38.2, az önkormányzatiak 19.5 százalékát *utakra* költötték. Az állami adók $\frac{2}{5}$ -a, az önkormányzatiak jó része erre a két célra ment. Az utak fenntartásához az egész adóteher 12 százaléka járul a gépkocsi- és benzinadó, az úti kiadások többi részét egyenesadók fedezik. Persze a farmerre hárul a gépkocsi- és benzinadó egy része is.

Mentői kiiltebb valamely állam, mentői gyébben lakják, viszonylag annál kevesebb vállra nehezedik az iskolateher. A gyermeknevelés magas standardja nemeslevele Amerikának, de költségnek azért óhatatlanul keserves, amikor a hanyatló piacú búza, hús, zsír tanyai árából kéri el az állam és az önkormányzat. Amíg a bevándorlás tartott, kevés kivétellel *kész emberek* kerültek a tengerentúlra, kiknek meddő éveit, nevelését, iskoláját az óhaza már jól-rosszul megfizette. Így szállt partra száz év alatt millió és millió óvilági. Most a meddő éveket, nevelést, iskolázást az amerikai standarddal beszorozva az amerikai búza, hús, zsír fizeti már, *nem az európai*.

Az utakat meg kellett építeni s fenntartásukról a farmer érdekében is gondoskodni kell. Egy amerikai mondás szerint azt az utat is megfizetjük, amelyiket nem építjük meg. Csakhogy a költségből senkire sem esik annyi ritkán koptatott, neki meddő országút, mint arra, aki csak tavaszon jelenik meg farmján szántani-vetni s megint egy hétre ószón, hogy learasson. Visszfuvara nincs. A nagy távolságok bekötésével az év nagy részén csaknem üres útszakaszokat is meg kell építeni s hogy a célt elérjék, nem hagyhatják ki a céltalant sem.

Kanada sincs különbül. A *Montreal Gazette* 1937 újévi számában F. S. Meighen tábornok, a Laké of The Woods Milling Co. elnöke elsorolja a kanadai közterheket, amelyeket minden kanadai megfizet, mikor kenyeret eszik. Hatvanféle adó van a kanadai zsemlyében.

A magyar gazda is nehezen lélezkedik közterhei alatt. Az OMGE 1935-i számtartási adatgyűjtése szerint közép- és nagygazdaságokban 1014 pengőt tesznek kataszteri holdankint. György Ernő 20 fillérnek számítja a húskilogramm közterhét. Ma már a farmer terhe nem kisebb ennél. De az adónemek kanadai rekordját a magyar fiskus még nem érte utói. Az OMGE csak húszféle adót mutat ki.

Ha meggondoljuk, hogy a farmer köz- és magánterheit a magyar hozamoknak (a valamivel kedvezőbb arányú kukoricát nem számítva) alig

feléből s a német hozamok egyharmadából fizeti, már nem is csodálkozunk adósságán és hogy tömegesen hagyta cserben tanyáját.

Így ért el a farmer Franklin Roosevelthez és dollárjához. *A dollárhoz, amely engedett...* Mintha észbekapott volna, hogy mégse bír az anyafölddel.

Hogyan eshetett meg, hogy az Egyesült Államokban, ahol Wallstreet! szólás-mondás szerint „mellényzsebből fizetik ki a farmert“ és a farmer a nemzeti jövedelem csak 7 százalékában részesül, mégis a farm robbantotta ki a dollár válságát? Erre a kérdésre a Wall Street egy pénzembere nem rossz hasonlattal felelt: „Mi amerikaiak tizennégyemeletes házban laktunk s ebből a farmer csak egy traktust foglalt el. De az ő lakása a földszinten volt. Az ő falának repedései a tizennégy emelet lakóira sem lehettek közömbösek.“

Franklin Roosevelt több irányban kezdte meg a béketárgyalásokat a feldúlt Világpiaccal. A farmerek a csökkent értékű dollárral kifizették adósságaikat. Az árak ugyan egyelőre inkább az elemi csapások, mint a dollár-csökkentés hatása alatt javultak. De aztán a vámkaput is kicsit kinyitotta Roosevelt, hogy akik vásárolnak, valamit abból áruval fizethessenek. Csakhogy mintha már megkésített volna vele. Az óvilág közben elrendezte a maga dolgát jól-rosszul, mindenesetre Amerika nélkül.

Ekkor a másik logikusan kínálózó útra szánta el magát. *Feladta a végtelen lehetőségek országát. Feladta a túltermelés acre-millióit.* Termelési szerződések helyett *nem-termelési szerződéseket kötött a farmerekkel.* Fizetett nekik azért, hogy ne termeljenek. A dollár elment a kansasi búza-termelőkhez, a michigani cukorrépához, Georgia gyapotmezőire, a kentucky-i dohányosokhoz, még a Philippini-szigeteken a cukornádat is meglátogatta, nem hagyta ki Jowa kukoricáját s a disznót sem, melyet a kukoricán hizlalnak, sem a rizst Louisianában, megkereste a texasi gulyát, a coloradói birkapásztort, de még Arizona kecskéit is és minden állam minden farmerjét egyenkint megvásárolta, hacsak a farmer aláírta, hogy ezentúl józan életet él és nem tántorog észszerűtlenül dobált terményeivel a világ minden piacán.

Az *Agricultural Adjustment Administration* — így nevezték a Hivatalt, mely e szerződéseket megkötötte — tulajdonképpen pontot tett a nagy Háború gigantikus élelmiszerkalandja után, amelybe Amerika belekeveredett. 1933-ban 98.6, 1934-ben 1016, 1935-ben 115 6 millió dollárt fizetett ki csak a búzatermelőknek, a szarvasmarhaállomány csökkentése belekerült

111.5 millióba, a *gyapottermelők* 1935-ben 118.6 millió dollárt kaptak, 73 milliót a *répa- és a nádcukor, amit nem ültettek el*.

Franklin Roosevelttel a takaródét fűjt és Amerika farmerei sokmillió acre szántóföld hátrahagyásával megkezdték visszavonulásukat a Világpiacról.

A VILÁGPIAC ELVESZETT. NEM TALÁLJÁK.

Nordstrom Blenda Eszter svéd tanítónő néhány év előtt elkísért több sátorralja lappot fergeteges, hosszú szánútjukon, amint heteken át igyekeznek a hómentes nyugati legelők felé. Egyik nap jégszilánkos hóihar lepi meg őket. Kétméteres öreg vezetőjük parancsa szerint sátrat vernek, kifogják a taránszarvasokat s a szarvasteheneket megfejjik. Az egyik szánkó szalmája alól előkerül a kávédoboz, jó meleg kávé főznek, másik dobozból kockacukrot osztanak szét, azt mosolyogva mindenki beteszi fagyos kezével a tejeskávéba. A kávé brazíliai, a cukor Nyugat-Indiából való, a tej a szarvastehenek finom tőgy-eireiben készült abból a mohából, amelyet a taránszarvasok patái kaparnak ki a sarki hó alól. *Világpiac...*

A kaliforniai Sierrákon állottszagú ponyvák alatt tanyáznak a kiháló digger-indiánok, maroknyi maradéka az alja indiánnak, az állam kegyelemkenyerén élnek. Már alig beszélnek, a szemük gyenge, mintha egész nap füstölnének, pedig csak néznek-néznak a csodatiszta levegőbe. A kincstári ponyvák alatt egységládákban minnesotai patentliszt, *corned-beef* argentinai konzervdobozai a szemétveremben. *Világpiac.*

A newyorki Macy-cég 17 féle tokajit hirdet, alig hogy vége van a prohibíciónak. Az egyik napilap hírdetései közt a cég Probus császárról közöl művészi tollrajzot. Azt mondja, 2000 év előtt ez a Probus római császár telepítette be a magyar szőlőhegyeket. „Nem termelnének 2000 év óta szőlőt ugyanazon a földön, ha nem teremne ott a borok legjava.“ *Világpiac ...*

Ez a Világpiac szebbik arca. A legszebb arcok egyike e földön. Hiszen közelebb hozza egyik embert a másikhhoz s a javát szolgálja mindenkinek.

Hanem a nagy Háború óta más arca is van a Világnak és Piacának. Tele van e kerek föld tökéletes géppel, szállítóeszközzel, poollal, standarddal, de mintha mindezt nem azért találták volna ki, hogy a világ éljen is velők: *a bőségtől, mely nyomukban mutatkozott, szétfutottak a műszakilag tökéletesek.*

Egymás ellen kezd piacozni mindenik, nem is magáért, hanem, hogy „ne a másik“. A Népszövetség egyik, 1935—36-ra vonatkozó világpiacon gyászjelentése szerint az *ipari* országok búzatermelésének indexei 1925—29. átlagához (— 100) viszonyítva 1931—35. átlagában a következő arányra nőttek:

Ausztria	116
Olaszország	117
Németország	144
Németalföld	238

Az összeomlás után az európai szárazföldön 104.000 négyszögmérföldre esik átlagosan egy-egy vámterület szemben az Egyesült Államok 3.000.000 négyszögmérföldjével...

Valamikor központjai is voltak a világ terményforgalmának. A búzának London, Liverpool, Rotterdam, Csikágó, Winnipeg; a kukoricának, lenmagnak London, Hamburg, Buenos Aires; a gyapjúnak London; a zsírnak Csikágó; a gyapotnak, cukornak Newyork... Közép-Európa vásárló-, eladó- és fizetőképtelenségével a világpiacon központok ármeghatározó szerepe, ha nem szűnt is meg teljesen: megszokott értelmét elvesztette. Hézagos és szakadozott árucseréjük és áralakulásuk már nem fedi a Világpiacon fogalmát, az „Akárhonnan, Akárhova, Akármiből, Akármennyit“. Nem lehetett a Világpiaconról kiszorultak, vagy arról elmaradók óriási félreállítását tudomásul nem venni. Voltak persze, akik csak emlegették tovább, mintha semmisen történt volna s a távolmaradt többséggel nem kellene törődni. Ezek úgy tettek, mint a középkor kartográfusa, aki Terra Inhabitabilis-nek jelölte térképén a még fel nem kutatott országokat. Holott világos, hogy *in partibus infidelium* nincs „világpiacon“ ár. A világpiacon árnak ezt a fokozatos elmosódását nemcsak a mi kisarányú magyar kivitelünk vette észre az ú. n. „rotterdami paritásában, hanem a legnagyobbak is. I. E. Lattimer québeci tanár mondja 1934-ben: „Vagy négy esztendeje már csak a világ felette kis hányadán van „világpiacon ára“ több terménynek, különösen a búzának“.

Legalább is olyan mértékben hanyatlott a világpiaconok gyűjtő- és vonzóereje, hogy évek óta államközi szerződések és külkereskedelmi országcsoportok létesülnek s országok és országcsoportok egész külforgalmukat zavartalanul bonyolítják le a világpiaconok bekapcsolódása és árjegyzéseik követése nélkül.

Kisebb piac-csoportok szemelláthatóan simábban közelítik meg a Világpiac régi, kiegyenlítő-célját, mint az az egyfelőli, mértéket nem adó forgalom, mely ma is még a Világpiac régi központjaiban összefut. A Világpiac ma nem tudja a feldúlt, szétvert országokat közös nevezőre cipelni.

Franciaországban egy négyzetkilométer mezőgazdasági területre csak 23.5 kereső őstermelő esik, holott Magyarországon is már 26.8, Németországban 31.9, Olaszországban 37.0, Lengyelországban 401 (Thirring Lajos számai). Csoda, ha Franciaország a távoli élelmiszert a fonákjáról ismeri? Hogy alig kell neki? Hogy nem ritkán még meg is sokallja?

Ez a nagy parasztság szántóföldje minden negyedik holdját ma is búzával veti el. Borbósége forradalmi hullámokig tornyosul. Mégis óriás gyarmatbirodalom ura. Feleslegeket termelő kelet európai televényföldek szövetségese. A telítettség aggodalmával nézi hát Algír és Marokkó búza-feleslegeinek, az eladhatatlan északafrikai bornak, a nyugatafrikai kakaónak, az indo-kínai rizsnek, kukoricának dörömbölő, „francia“ feleslegeit. Szövő-fonóipara szívesen küldi termelése felét a gyarmatokba, de ahhoz, hogy a francia népnek elegendő élelme legyen, e gyarmatokra szüksége nincs. Gyarmatbirodalmának kvótája egész külkereskedelmében csaknem annyit nyom, mint az angolokéban Ottawa. Csakhogy a dagadó francia kvótában inkább teher az enni- s innivaló, amit a gyér népszámú parasztszágnak tengerentúli Birodalma kínál. Észak-Afrika és Indo-Kína maradtalan vámegysége az anyaországgal csödbe kergetné a francia gabona- és bortermelést. Hát persze hogy dúsabban győzte s győzi jobb talajáról s óceánibb éghajlata alól fele népsűrűségét, mint keleti határán a homokba szorult óriás.

Észak-Afrikából 1930—31 óta vagy hatodfélmillió métermázsza búzát kap évi átlagban az anyaország, mely e révén az 1934—35. gazdasági évben odáig jutott, hogy bevétel helyett ötmillió métermázsánál több „francia“ búzát kínál az álméllködő világpiacnak. L. D. Mallory, az Egyesült Államok párizsi mezőgazdasági attaséja 1937 júniusában nemzetgazdasági rémregényt ír Washingtonba arról, hogy s miként igyekszik szabadulni Franciaország fölöslegeitől. Szerinte a fölös búzák denaturálása, dömpingexportja, állami felvásárlásának vesztesége és a prémium 1929—30 és 1934—35 között 2.347,500.000 frankjába került Franciaországnak, amely összeg javarészt az 1933—34. és 1934—35-i gazdasági év terhére esik. Ebbe az összegbe nincsen beleértve az az ártöbblet, amelyet a kormányintézkedések révén a francia fogyasztók

fizettek a világpiachoz képest megdrágított kenyérért. Ez a többlet az amerikai becslés szerint 13 és fél milliárd frank (a jelenlegi paritás szerint kb. 600 millió dollár) ártöbbletbe került a fogyasztó Franciaországnak. Míg azonban ez az utóbbi összeg a belső jövedelemeloszlás többé-kevésbé megokolt megjavítását szolgálta, a feleslegpusztításra használt $2\frac{1}{3}$ milliárd tiszta nemzetgazdasági veszteség. A történetírók be fogják keretezni ezt a számot annak a Németországnak barázdás szomszédságában, amely viszont hasonló arányai meddő többleteket kénytelen vállalni pótszerek és erőszakolt cserék formájában, hogy éhen ne pusztuljon. A kaukázusi ivadékokkal nehéz lesz elhiteni, hogy a két szomszédvár népe ugyanahhoz a kaukázusi fajhoz tartozott.

Németország valamikor, írja 1937 tavaszán a washingtoni kormánynak küldött Jelentésében Jasny, az Agricultural Adjustment Administration főelőadója és D. F. Christy, a Bureau of Agricultural Economics mezőgazdasági szakértője, az amerikai mezőgazdasági termények második legnagyobb vásárlója volt. A legutóbbi években azonban a mezőgazdasági termények bevitelét általában is, de különösen az Egyesült Államokból lényegesen csökkentették a németek és Németország a mezőgazdasági önellátás tervét tűzte maga elé. E programm némely fejezete rendkívül magas költségekkel fenyeget, de a német kormány magasabb nemzeti érdekre hivatkozik. Németország természetadta feltételei leginkább szénhidrátok — szemesztermények és burgonya — termelésére alkalmasak, proteinek és zsírok termelésére már kevésbé.

Még néhány év előtt is, mondja az amerikai Jelentés, Németországot mindenki ipari államnak tartotta, mely élelmiszerszükséglete jelentős részét a világpiacon szerezte meg. Évről-évre vagy 100 millió bushel kenyérmagvat, még ennél is több abrakot, kétmillió tonna olajpogácsát és vagy egymillió tonna étkezési olajat, bálnazsírt, vaját, sertészsírt, nagymennyiségű tojást, főzeléket és gyümölcsöt, végül gyapotot, gyapjút, dohányt volt kénytelen bevinni. Nagy változás történt. 1933—34-ben Németországnak kivihető kenyérgabonafeleslege volt és abrakot is alig kellett bevinnie. Még az 1934. év nyarának aszályossága sem változtatott lényegesen e helyzeten. 1927 és 1934 között Németország azoknak a mezőgazdasági terményeknek bevitelét, amelyek a mérsékelt égöv alatt termelhetők, átlagosan a felével csökkentette.

A német nép rendkívüli odaadással és ügyességgel terjesztette ki mezőgazdasági termelését. De azért nem kerülhette el, hogy önellátása egyes

pontokon szertelen költségtöbbletekkel ne járjon. 1933-ban és 1934-ben, mondja az amerikai Jelentés, a német kormány jónak látta, hogy „neutral lard“-ot 44 cent körüli költséggel gyártson fontonként a margaringyártásban való felhasználás céljából, ahelyett, hogy fontonként három centbe kerülő bálnaszirt vagy négy centbe kerülő kókuszolajat importált volna. Szívesebben használnák az igen drágán otthon termelt motorszeszt, ahelyett, hogy olcsó benzint vásárolnának külföldről. Az otthon termelt mesterséges fonalak sokba kerülnek, de gyarló minőségűek. Ám azért azt használnák, hogy ne kelljen a külföldről fonalat bevinni. Németország ezeket a gazdaságilag megokolatlannak látszó behelyettesítéseket a nemzeti érdekre, különösen a honvédelem függetlenítésére való hivatkozással szokta indokolni.

Ámde, ha jól megnézzük a helyzetet, már az ország mostoha gazdasági helyzete is érthetővé teszi a sokszor kétségbeeséssel határos, szinte tragikus elszántságú erőfeszítést. Európában csak Nagy-Britanniának, Belgiumnak és Hollandiának van sűrűbb lakossága, mint Németországnak. Ezek élelmezésén azonban közvetve, vagy közvetlenül az óceánok határtalan távlatai segítenek. Az Egyesült Államoknak, amely a németek önellátó törekvéseit talán a legélesebben szokta hivatalos közleményeiben is megbírálni, csak egy fogyasztót kell eltartania akkora területen, mint a németeknek kilencet. Tárgyilagos szem nem olvashatja megrendülés nélkül Haushofer tanár számait, amikor szembeállítja a britek, belgák, franciák, hollandok, a szovjet s az Egyesült Államok világbirodalmainak 7, 9, 15, 23, 25 lakost eltartó négyszögkilométereit a szűkhatáru népek 134, 200, 800 és 1600 fogyasztót eltartó négyszögkilométereivel.

Zsúfolt határai közt is Németországnak viszonylag kevés valóban jó földje van s a legjobb fekete föld csak foltokban fordul elő. Németország mezőgazdaságilag mívelt területeiből a sovány talajokra 60 százalék esik. Ámde kevés olyan növény van, amely együtt is jól túrná a gyenge talajt és a hideg éghajlatot. Az egyre szorongatóbb utolsó évtizedekben Németország eke alá fogta ezek közül a hideg éghajlatú, gyenge talajok közül azokat is, amelyekből csak úgy tud valamelyes rozsot kihozni, hogy előveteményül az előző évben adott csillagfürtöt zöldtrágyának beleszántja. Sovány talajai nagy részén kapásnövények közül csak a burgonya boldogul. A német istállók és a talaj állag nagyon is megkívánná a takarmányrépa kiterjedtebb termesztését, de erre a német földnek csak minden negyedik holdja alkalmas. Jasny és Christy szerint mind az éghajlat, mind a talaj átlaga minősítetten kedvezőtlen nagy fehérjetartalmú növények termés-

tésére. Ez a magyarázata a német közéletelés örökös fehérjehiányának. Ámde a német viszonyok még kevésbé kedveznek a zsírtermelésnek. Annál jobban boldogulnak a szénhidrátok. Ezért sokszor még oly területeken is szénhidrátot termelnek, amelyekről tűrhető fehérje- és zsírmennyiséget is be tudnának takarítani.

1935-ben a német szántó föld 82.6 százalékát oly növényekkel vetették el, amelyek elsősorban, vagy kizárólag szénhidrát-források. Ha leszámítjuk az ugarnak hagyott 2.4 százalékot, valamennyi egyéb növényre a szántóföldnek csak 15 százaléka maradt. Holott a természetes rétek és legelők is elsősorban szénhidrát-források.

Tudott dolog, hogy ezt az eredményt is csak a német gazdák páratlan szorgalma és rendszeressége bírja kihozni. Csak Belgium és Németalföld, a világ legbelterjesebb mezőgazdasági területei múlják felül Németország műtrágyafogyasztását. 1935—36-ban már úgy megfeszítették üzemi erejüket a német gazdák, hogy a mezőgazdaság egész készpénzbevételének valamivel több mint nyolc százalékát műtrágyára kellett elkölteniök. Négyszer annyi szuperfoszfátot, ötször annyi kálit, tizennégyszer annyi nitrogént használnak holdankint, mint szántóföldjén a másik német állam, Ausztria.

A nemzeti szocialista uralom Darré vezetésével most próbálja végigharcolni azt a termelési hadviselést (Erzeugungsschlacht), amely Németországot szükség esetén legalább a legfontosabb élelmiszerekben függetlenítené a külföldtől. Ezen a minimális célon túl Darré szerint a német nemzeti szocialista kormányzat sem zárkózik el attól, hogy az életszínvonal emelése érdekében élelmiszereket vásároljon a külföldtől. A kitűzött szűkebb célt is a németek csak szervezőképességük és önfegyelmük végső latbavetésével vélik elérhetőnek. Ezért egységesen megszervezték a birodalmi élelmezés rendjét, melyben a nemzeti kötelesség és méltányos ár elvei alapján kötelezően beszervezték mindazokat, akiknek az élelem előállítás, feldolgozása és forgalombahozatala az élethivatásuk.

A nemzeti szocialista kormány a rendelkezések egész tömegével biztosította magának a felügyeletet a közéletelés felett, melyet végső pontján megkoronáz minden bevitt élelem és nyersanyag hivatalos vagy félhivatalos monopolja, vagy legalább is állami felügyelete.

Hogy akár az importnak, akár a belső termelésnek ily szigorú megkötése mennyiben fogja biztosítani a rossz termékek esetén is a birodalom közellátását, csak a jövő fogja megmutatni. Egyelőre inkább jó esztendőket ért meg a terv és az első próbát e kedvező keretben sikeresen megállta.

Berendezései között sok úttörő értékű van, de akad olyan is, amely jobban formája szerint újszerű és csak a rég ismert maximálásokhoz, rekvirálásokhoz, ki- és beviteli tilalmakhoz illeszt megokolásul elméletet. Akárhogy vegyük is a dolgot, 1927—28-tól 1928—29-ig ÍOO-zal jelezve a német mezőgazdasági termelés indexét, ez 1933—34-ben 110-ig, 1934—35-ben 115-ig és 1935—36-ban 111-ig tudott emelkedni. Figyelemreméltó a hústermelés 26, a tejtermelés 35 és a tojástermelés 50 százalékos emelkedése, amely már 1925-től 1934-ig, tehát részben már a mostani agrárkormányzat előtt megkezdődött.

1933-ban a németek a kenyérfogyasztás csak egy, a húsfogyasztás csak három s a friss főzelék, tej és tejtermékek csak 10 százalékát kellett, hogy importálják. Még a külföldről kellett megvásárolniok az abrak minden negyedik zsákját, tojás- és gyümölcsfogyasztásuk egyharmadát, a hüvelyek 44, az étkezési zsír 55, a növényi fonalak 90 százalékát.

Darré élelmező-rendje eddig zavar nélkül értékesített és élelmezett, de még nem tette le a kedvezőtlen termés szigorlatát.

Az összeomlás óta Európa szárazföldjén megsokasodtak a Távolság törései. Az élelmiszervámok, amíg a kínálat nyomatékosabb a keresletnél, a kiviteli államokra hárulnak vissza. Sőt még a kiéhezett Németországot is azzal vigasztalja, Amerikát meg azzal fenyegeti 1927-ben Sering, hogy az árakat úgyis a legutolsó fogyasztó, az élelmiszerpiac világarait tehát a német bevétel vásárlóereje határozza meg. 1930-ban Németország 6.50 márkáról 25 márkára emeli a búzavámot. Arpavámjai megnégyszereződnek. A vám szerepe az értékesítés költségei közt s végső fokon a piaci árban mind nyomosabb. A külső piac távolságát már nem fuvarral mérjük, hanem vámmal. A földrajzi szomszédság elhomályosul a gazdasági egymásrautaltság és a politikai célkitűzés mellett.

Még 1930 elején azon riadoztak a magyar exportőrök, hogy a fuvar Montreal—Liverpool közt két aranyfrankról a felére csökkent. Másfél évvel utóbb már Francia- és Olaszország e fuvarkülönbözet tizenhatszorosát, Németország harmincegyszeresét szedi el vám fejében. Két évvel előbb még csüggedezve hallgattuk, hogy a Felső-Duna kedvezőtlen esése folytán negyedfélszer annyiba kerül ott a hajózás, mint a búzaszállító Rajnán. Hogy az amerikai búza már csak ötnegyed pengőt fizet a folyami úton Antwerpentől Baselig, holott a mi búzáunkat Hegyeshalomtól Buchsig harmadfél pengő fuvar terheli. De már 1930 világpiaci metszőpontjával a fuvertávolság jelentősége úgy összezsugorodik, hogy vízfuvarrátrányaink most már alig

érnek fel a felénk meredő vámteher egy-két százalékkal. Míg kétévvel előbb az élelmiszerfuvar átlag egyötöde a vámnak, most már annak csak egy-huszonötöde. A fuvar viszonylagos jelentőségének ez a rohamos csökkenése a költségek közt okozta javarészt, hogy az öt dunai állam elméletileg annyira összenőttnek hirdetett, „egymást kiegészítő“ forgalma a Népszövetség 1935—36-i Jelentése szerint 1929 óta 70 százalékkal csökkent, sokkal hevesebb mértékben, mint átlagosan a nemzetközi forgalom.

Az iparúzó utódállamok még legtürelmesebb államférfiai és vezető agrártudósai is nem győzik hangoztatni, hogy mezőgazdaságuk önálló fejlesztése halaszthatatlan nemzeti feladat. „Az osztrák mezőgazdaság átállítása állattenyésztésre, mondotta Dollfuss kancellár 1933 februárjában, úgy, hogy a kenyértermelést feladjuk, éppen az osztrák állattenyésztést sújtaná a legkegyetlenebbül, mert akkor állatkezelési országgá válnánk és állatáraink ugyanúgy alakulnának, mint most a keleteurópai államokban.“ „Ha lehetséges volna, írja 1926-ban Brdlik tanár, a cseh Nemzeti Bank alelnöke, ipari munkásaink egy részét a mezőgazdaság számára megnyernünk, ha sikerülne a foglalkozási ág munkaintenzitását emelnünk, javarészt megoldódnék Csehszlovákia ma legszorongatóbb gazdasági problémája. Ezt a célt el lehet érniük egyrészt a már megvalósított földreform, másrészt pedig mezőgazdasági védővámok útján.“ 1930-ban Stoklasa tanár, a csehszlovák Mezőgazdasági Akadémia alelnöke a következő határozati javaslatot terjeszti elő, amelyet az Akadémiában egybegyűlt tudósok egyhangúlag fogadnak el: „Búzára és lisztre magas védővám kivetése kívánatos, hogy különösen a keménybúzákat s az azokból örölt lisztek bevitelét a minimumra korlátozzák.“

1933—35 között három évben együtt nem vesz tőlünk Ausztria annyi rozsot, mint még 1931-ben is egy év alatt. Csehszlovákiának még 1929. és 1930. években 1—1 millió métermázsán jóval felül adtunk el búzát, 1934-ben már csak 1134, 1935-ben 721 métermázsát vett, 1930-ban egy szemet sem. 1934-től rozsot, 1932-től árpát és zabot egy szemet sem vettek tőlünk a csehek. Ausztria 1934-ben feleannyi, 1935-ben negyedannyi, 1936-ban hatodannyi hüvelyest vesz tőlünk, mint vett 1929—33 átlagában. Liszt- és őrleménykivitelünk 1936-ban az 1929—30-i átlagkivitel egyhatoda. 1936-ban az osztrákok egytized annyi bort vesznek tőlünk, mint 1931-ben s egyhuszad annyit, mint 1929-ben. 1929—30-ban még négyszer annyi szarvasmarhát szállítottunk Ausztriába, mint 1932—35 átlagában, ötször annyit, mint 1936-ban. Csehszlovákia 1931-ben 15, 1932-ben 53, 1933-ban 15. 1934-ben 2, 1935-ben 1

drb szarvasmarhát vett Magyarországtól, 1936-ban egyet sem. 1933-ban 10, 1934-ben 27 lovat adtunk el neki s 1931 óta alig vesznek tőlünk baromfit, húst, húsárut.

Brdlik és Stoklasa tudományos programja a legridegebb vámpolitikai gyakorlattá válik a Monarchia darabokra tört, tragikus vámfelületén. Ok és okozat egyszerre, ha e programra teljesülésével Csehszlovákia a világ munkásválságának élére kerül: 1929-et 100-zal véve egyenlőnek, a csehszlovák munkanélküliek arányszáma 1930-ban 205, 1931-ben 377, 1932-ben 614, 1933-ban 768, 1934-ben 791 és 1935-ben is még 722.

A sokat emlegetett dunavölgyi vámegegyesület valóban kialakult, de a visszajáról. A szomszédtság fuvarelőnye értékét és értelmét veszítette, bonyolultabb és egyetemesebben ható tényezőkkel szemben. Ezek az erők épp a barázdás szomszédokat ösztökélték, vagy kényszerítették arra, hogy a közelség földrajzi kedvezését felülkerekedni ne engedjék.

Az Országos Mezőgazdasági Kamara 1934-ben több oly kiviteli költség-számlát tesz közzé, amelyek a hétköznapi lámpásával világítják meg a Tardieu-terv bukását. Ebben az évben a Bécsbe küldött magyar vágómarha beviteli váma a vasúti fuvar harmadfélserese, pedig ebbe nem is számítottuk a bécsi piaci költségeket, amelyek együttvéve a vámot is meghaladják és javarészt vámpótléknak tekinthetők. Ha pedig ugyanezt a vágómarhát Prágába küldtük volna, ott már a vasúti fuvar tizenegyszeresére emelt beviteli vám várta volna a magyar küldeményt. Még a Bécsbe küldött hízósértés is harmadfél annyi vámot fizet 1934-ben, mint a szomszédos fuvar, holott a Tardieu-tervet erre a szomszédos fuvarra állították fel a nemzetközi tervkovácsok.

így szakadt s szakadozik értelmetlen s boldogtalan darabokra előbb a Világ, aztán Piac. *így* fogtak össze a Távolság ellen a szomszédok.

Oroszország más utat választott. Oroszország sem ostromolja, Oroszország utánozza Amerikát. A világ művelés alatt álló 650 millió hektárjából egyötödrész, 130 millió hektár Szovjet-Oroszországé. Romániától a Bajkál-tóig 3600 mérföld hosszban terül el az a 200 mérföld széles fekete és gesztenyebarna mezőségi föld, melyről azt mondják, hogy 80 százaléka a világ legjobb búza- és répa földje. Ily fekete és barna talaja ötannyi van Oroszországnak, mint Észak-Amerikának és biológiailag is ezek a talajok átlagosan többet érnek, mint az Egyesült Államok talajai. Vavilov szerint, ha a szibériai, kazakstani, távolkeleti és távolészaki parlagokat is művelés alá fogják, még 40 millió hektár szántóföldet kapnának.

Hanem éppen csak tervvel s géppel nem lehet ezt a földőceánt megfékezni. Pedig a szovjet *ezt* az utat választotta. Többéves termelő-terveket dolgozott ki s a határidők pontos megtartásáért a vezetők sárzsi szerint állásukkal, vagy fejükkal fizettek. Nem csoda, ha a még nedves földbe is vadul beleszántanak, hiszen a teljesítményt hektárban kell szállítaniok s a csak nyolc hónap múltán kiütköző balfogást már akkor másra lehet fogni. *A mezei munkában, állattartásban az okság homályos és szakadozó. Hogy a hibást kiválasszák, sokszor évekre kéne visszamenni s e régmúltnak is esetleg csak egy felelős órájára. Ezért a terkvóács arra sújt pörölyével, akit éppen ott ér s nem arra, aki a tervet tönkretette.*

Előbb Amerikából és Németországból hozattak traktort tízezerszám. 1931-ben már a gépek felét Oroszországban gyártják, 1932-től — jól-rosszul — maguk készítik minden traktorjukat. De igáslóállományukat még a tengerentúlnál is nagyobb arányban csökkentik. 1929-ben 23.6, 1930-ban 20.9, 1931-ben 19.5, 1932-ben 16.2, 1933-ban 14.1, 1934-ben 12.8, 1935-ben 12.0 millió igáslovuk van s ménesbeli lóállományuk is vagy egyharmadára hanyatlott. Annyira sem haboztak, mint Amerika, hogy a lovat lóerőre cseréljék.

1928-tól 1935-ig a traktorok száma 26.733-ról 276.427-re emelkedett, lóerejük megtizenhatszorozódott. Két év alatt, 1934- és 35-ben 190.000 új traktort állítottak be. 1931-től dolgoznak nagyobb arányban arató-cséplőgépekkel, de ebben az évben még csak 1700 van üzemben. 1932-ben a *combine-ok* száma már 6400, 1933-ban 14.100, 1934-ben 25.400, 1935-ben 32.300, 1936-ban 52.100.

Nem minden vonalon bírták az iramot ezzel a fanatikus gépesítéssel. Ugyanazon idő alatt, mikor a traktorok lóereje megtizenhatszorozódott, a tehének száma 30.7 millióról 20.1 millióra, a többi szarvasmarháé 39.8 millióról 29.2 millióra csökkent, a birkaállomány 146.7 millióról 61.1 millióra, a sertések száma 26.0 millióról 22.6 millióra esett. *A gépszántás és géparatás rohamos átültetésével párhuzamos különösen a tehenlétszám s ezzel a gyermekek tejjelátásának, de az ország egész hús- és zsírmérlegének is rohamos hanyatlása. A talajállag fenntartására vagy 40 százalékkal kevesebb istállótrágya áll rendelkezésre, mint amikor a gépesítést megkezdték. A fanatikusan emlegetett „agrotechnika“ 1929—34. éveiben 19 millióval csökkent a lóállomány, holott — mint a washingtoni kormány kiküldött szakértője megjegyzi — a forradalom, polgárháború és éhínség 1917—21-i éveiben sem tett ez a csökkenés 12 milliónál többet. A marha- és borjúhústermelés*

milliárd fontokban: 1929-ben 5.0, 1930-ban 37, 1933-ban 1.9, 1934-ben 1.3. A tejtermelés számai ugyanez években milliárd fontokban: 647, 58.6, 41.5 és 43.3.

Javult persze az őszi szántások aránya (1932—35 között 46 százalékkal), de az emelt szántóföldi hozamok nem bírják behozni az állati élelem kegyetlen feláldozását. Akármennyire hanyatlott is az állatállomány, Oroszországnak nincs érdemleges kiviteli feleslege sem árpából, sem zabból, sem kukoricából. 1908—9-től a háború kitöréséig évi átlagban 145 és 203 millió bushel közt mozgott a világpiacnak átadott orosz árpafelesleg. 1928—29-től 1935—36-ig ez az átlag 24 millió bushelre zsugorodott.

Oroszországnak nem volt oka annyira gépesíteni mezőgazdaságát, mint a Far Westnek. Volt elég parasztja szántáshoz, aratáshoz, viszont ahhoz, hogy szántó- és aratógépeit gazdaságosan mozgassa egyik majorból a másikba, nincsenek cement-utai, mint a Far Westnek. Műszaki személyzete sincs elég, hogy a gépeket karbantartsa s idővesztés nélkül kijavítsa. Sok helyen a traktorok jó egyharmada áll s a munkát igásló híjján a parasztok sem tudják elvégezni. A termelés munkaszámlája nagyobb, mint volt a cári uralom idején, anélkül, hogy az őstermelő munkabére emelkedett volna. Georges Hostelet azt írja 1934-ben, a *Revue Economique Internationale*-ben, hogy az orosz paraszt vásárlóereje ipari árakban kifejezve a békebeli index egyötödére esett. A sznobizmus, amelyet idáig csak társadalmi félszegségnek ismertünk, tragikus mélységekig ért és világtörténelmi fogalomná vált a szovjet-orosz Torz-Amerikában.

A bojkott kénfüstje eloszlik, mikor a világ megpillantja az orosz hősokeket az Arktisz felett, amint halálos légi utakon próbálják megostromolni — mit megtörni nem tudott a szibériai vasút sem —: a Távolságot. Vavilov östövek ezreit gyűjti, válogatja s keresztezi fűvészkertjében, hogy visszaszerezze hazájának a világ piacait, de előbb még az éhségzónáknak a kenyeret...

Valamikor talán új utakat nyit meg az ostromlott Arktisz s a csendes fűvészkert. *Mostanig* Oroszország nem tudta legyőzni legnagyobb ellenfelét, a Távolságot. Európa távoli néptorlaszait nem segíti, Európa gazdáit nem szorongatja feleslegekkel az orosz Amerika.

Hanem azért mintha elsiették volna az indusztriálizált angolok is hányaveti, hírhedt mondásukat a mezőgazdaságról, hogy az „nem fehér embernek való foglalkozás“. Már szánják-bánják és tízfelől is szívják vissza, mióta

háborús ellátásuk kockázatossá vált és orvosaik aggodalmasan csóválják fejüket a hanyatló testi erő miatt.

A britek Pálfordulását az váltotta ki, hogy — mire Amerika végre Roosevelttel eszére tért — a kontinens már átformálta élelmiszerföldrajzát. Az egyiket *feleslegeivel* szorította falhoz a telhetetlen tengerentúl. A másikat *vámjaival* úgy, hogy akinek csengő aranya nem volt, tőle akár éhen is halhatott. *Védekezett hát az európai bőség. Védekezett az európai éhség.* Ki, ahogy tudott. Egymás ellen. Egymással összefogva.

Amulj, világ, mi történt: — már az angolok is védik gazdáikat. 1846 óta, amikor a gabonatorvényt visszavonták, 1931-ig, a „nemzeti kormány“ hivatalbalépéséig, Nagy-Britannia nem avatkozott a mezőgazdaság dolgába. Sorsára bízta. Amikor azonban 1929—30-tól más deficitesebb országok beviteli tilalmakat állítanak fel és minden világpiaci felesleg Angliára zúdul, a brit kormány is kénytelen felhagyni kényelmes álláspontjával (1931: Abnormal Importation Act). Minthogy azonban Anglia a Brit Birodalom anyaországa is, meg kellett állapodni a leányországokkal, hogy az Angliába érkező bevétel vámszedő és kvótális korlátozása őket ne sújtsa, vagy legalább is kevésbé érje, mint az idegen agrárországokat. Ebben az időben a domíniumok nagy bajban voltak s Kanadát nyersanyag-gazdagsága sem kímélte meg attól, hogy a megroppant búza-poolért 1930—31-től átvett állami szavatosság ne okozzon neki komoly pénzügyi és hitelgondokat. Anglia, ha a Brit Birodalom szétesésének elejét akarta venni, szárnyai alá kellett hogy vegye a forradalmi hangulatú farmereket. Így született meg 1932-ben az *ottawai egyezmény*, mely a legtöbb esetre szabad belépést, vagy legalább is kedvezményesebb elbánást biztosított a Birodalom élelmiszereinek.

Anglia — háborús tapasztalatain is okulva — *otthoni mezőgazdaságát* is igyekezett megmenteni, hogy az odatóduló birodalmi és nembirodalmi feleslegek nyomása alatt végkép fel ne morzsolódjék. Az 1933-i British Agricultural Marketing Act Nagy-Britannia új agrárpolitikájának gerince. Széleskörű rendelkező-jogot ruház a kormányra és az „újjászervező-bizottságra“. Kötelező feltételekhez köthetik az értékesítést. Ellenőrizhetik a készleteket és szabályozhatják bizonyos termények áralakulását. Ily szabályozás alá esett ezideig a komló, a friss tej, a sertés, a *bacon*, a burgonya. Az angol kormány, a kontinens répatermelőinek keserves meglepetésére, 1925-től 10 évre lekötött, majd meg-meghosszabbított államsegélyt biztosított a cukorgyáraknak a répaár minimumának biztosítása fejében. Az 1932-i búzatorvény erre a mintára legfeljebb 50 millió bushel angol búzát

részesít mázsánként 10 shilling államsegélyben. A tejpiac 1934-i szabályozása nyáron 5, télen 6 pence szabott árat biztosít az angol ipari tej gallonjának. Az 1934-i állattenyésztési törvény 15 millió fontot szán arra a célra, hogy az angliai eredetű vágómarha mázsáját legfeljebb 5 shillinggel, a hízó mázsáját legfeljebb 9 shilling 4 pence-el támogathassa.

Németalföld és a skandináv államok ugyanez időszakban szigorú rendszabályokkal korlátozzák kiviteli feleslegeiket. Javarészt azzal a céllal, hogy az ottawai egyezmény révén megszűkül, de még mindig mértékadó angol piaccal kvótát állapíthassanak meg és azt állattenyésztő farmereik közt igazságosan és a kivitel érdekeinek megfelelőleg oszthassák szét.

Nálunk 1929-től kezdődik a határozottabb küzdelem a Távolság mind fojtogatóbb nyomása ellen, közvetlen és közvetett kiviteli prémiumok, árucser-e-gyezmények és valutáris intézkedések formájában. 1930 júliusától 1934 júniusáig volt érvényben a gabonát végigkísérő felár-bárca, az úgynevezett boletta. Feleslegesen bonyolult szerkezetét még az az amerikai kormányjelentés is kiemeli, amely 1936-ban próbálja megérteni és leírni ezt a magyar gabonajegyet. Hatástalan maradt, mert a jeggyel kísért gabonafelesleg javarészt szűkhatárú, ismert piacokra került, melyek a boletta árát betudták a magyar búza árába. Viszont a gabonát a világ még megmaradt szabad sarkaira nem küldhettük fel a veszteséges földrajzi távolság miatt, meg azért, mert ott „dunai búzá”-nak kezelték és minőségét nem voltak hajlandók megfizetni. Gyökeres változást csak a *római egyezmény* hozott, mely a vámmal védhető nagyobb terület védettségéből juttatott egyezményes hányadot a magyar termelőnek.

A Világpiac országról-országra továbbadott nyomása okozta, hogy Olaszország- sem tudott ipari, gyümölcs- és főzelékfeleslegén túladni, holott az ipari ásványokon kívül búza, cukor, hús, gyapjú és gyapot bevitelére is óhatatlanul rászorult. Mikor észrevette, hogy máskép nem bír magán segíteni, találékonyan és lendülettel fogott hozzá, hogy megéljen a maga emberségéből, a maga szűk földjéről. Hogy ezt a földet valamennyire megtoldja, vállalta a római egyezményt s kezdte meg az abesszíniái hadviselést.

Nem érte be azzal, hogy vámemeléssel nehezítse, vagy — mint 1935 márciusában elrendelte — árucserére korlátozza minden bevitelét, hanem jogot adott az államnak, hogy a gyarlón művelt földet kisajátíthassa. 1928. december 24-én pedig törvényt hoz 3.6 millió hektár olasz föld, a mezőgazdasági művelés alatt álló, vagy erdővel borított Olaszország 13 százalékanak olymértű meliorációjáról, amelynek arányaihoz csak Magyarország

ármentesítése és az angolszász faj gigantikus amerikai, indiai és afrikai öntözőművei foghatók. 1928-tól 14 éven át óriási nemzetvagyon szán e célra a törvény, amely már ez ideig is a világ csodálatát szerezte meg a pontusi mocsár lecsapolásával. Kisebb a jelentősége, bárha nem kevesebbet írnak róla, az úgynevezett búzacsatának, amelynek eredményességéhez szó férhet.

Mussolini kezdeményezéseinek átmeneti része, a kisebb fajsúlyú, el fog tűnni, amint az okok eltűnnek, amelyek kikényszerítették. Más részük gazdasági, emberi és nemzeti értékénél fogva túl fogja élni a világgazdaság szabadabb fordulatát is.

Az önellátást Olaszország látta el eszmével, tettel. A többiek csak követték.

A nemzetgazdaság autarkias visszafordulása elv szerint megfér a világgazdasági haladással. A kettő szintézise s ezzel tudatosságának és hatáskórájának emelkedése valószínű. A autarkiaból, mire megérik, meg kell hogy semmisüljön, ami csak arra volt jó, hogy szükségmegoldásként helyettesítse az eltömődött, vagy lefékezett világgazdaságot.

Viszont az autarkia élménye az abban résztvevőkre oly nevelő-hatással van, melyből a világgazdaság is tartósan meríteni fog. Akinek mindent elejétől-végig a maga emberségéből kellett elérnie, bátrabbá, sokoldalúbbá válik, de meg is okosodik, mert aki mindent maga végez, figyelmesebben válogatja meg a feladatokat. Nem valószínű, hogy akit így az autarkia magabizóbbá, de takarékosabbá is tett, utóbb — a világgazdaságba újból bekapcsolódva — drágábban vásárolná New-Orleansból a pamutot, vagy könnyebben lépne menne a tőzsdekábel besszlármájának, mint a világpiac rosszul nevelt bürokratái.

Az autarkiat egy ponton múlhatatlannak fogjuk érezni, más ponton azt meghaladja az idő, egyik vonatkozásban kevesebbet, a másikban mélyebbet kínál majd nekünk, mint a világforgalom. Módunkban áll majd, hogy ebből és abból a javát kiválogassuk.

Magunkra eszmélünk, de másokkal is kezdet fogunk. Értéket értékért adunk. Nem viszünk ki vajat, hogy a népünk margarint ehessen. Nem áruljuk a cukrot magunknak tízszerannyiért, mint amennyit másoktól érte elfogadunk.

Az autarkia végül is le fogja fűjni reménytelen, vagy felesleges „gabonacsatáit“, de a pontusi mocsarakból már többé nem lesz mocsár és a szántóföldet tovább gazdagítja Haber—Bosch nitrogénje.

... 1926-ban Bernard Faÿ neves francia publicista felháborodva írja a *Correspondant* című folyóiratban, hogy amerikai tanulmányútja során szél-tében-hosszában korholják a szövetséges Franciaországot, amely nem akar adósságot fizetni, pedig tudna. A legtöbbször a *konyhát* emlegetik érvel:

— Milyen pompásan élnek otthon ezek a nemfizető franciák! Az átlag-amerikai megközelítőleg sem eszik olyan jó falatokat, mint az átlag-francia ...

„A francia ragoûték, írja Faÿ, a francia mártások, a francia borok aránytalan szerepet játszanak ezekben a szemrehányásokban s francia létére már szinte ööche-nak véli magát az ember, annyira szemére vetnek minden kulináris örömet.“

Európai utasok azzal a panasszal érkeznek meg az Egyesült Államokból, hogy bárha New York legjobb éttermeiben étkeztek is, szinte éhesen érkeztek haza. Valami mintha hiányoznék az amerikaiak még oly finom kosztjából is. Farkasétvággyal vetik magukat a francia étkező-kocsira. Az óhazába érkező magyarok, kik hosszabb ideje éltek Amerikában, nem győzik dicsérni az itteni gyümölcs zamatát s az „édes“ magyar főzeléket:

— Odaát, mondják, nincs íze semminek.

Ugyanebben az időben az angolszász dúslakodás európai központjából, Londonból is hangosodnak a panaszok. Dr. Chalmers Watson Edinburghból, a Királyi Közegészségügyi Intézetben, az angol kosztot egészségtelennek mondja. A friss élelmiszer hiánya, vagy ritkasága beteggé teszi az angolokat: „Túlságos sok fehér kenyeret, pasztórizált tejet, margarint, dobozkonzervet, fagyasztott, vagy hűtött húst és baromfit, hűtőházi tojást, rosszul megfőzött főzelékkonzervet és nagyon sok cukrot fogyasztunk. Ezzel szemben nagyon kevés olyan élelmiszerhez jutunk, amely a friss tápszerek legértékesebb anyagait megfelelő arányban tartalmazná: a kenyereinket sosem sütik gorombán kiőrölt barnalisztból, ritkán jutunk olyan friss teljes tejhez, amely nincs pasztórizálva, alig eszünk friss gyümölcsöt, üde tojást, a főzelékeinket nem úgy főzzük, hogy becses sóik és vitaminjaik bennök maradjanak. Alig ismerjük már a friss élelmiszerekből készült egyszerű házikosztot.“ A londoni *boarding-house-ok* jellegzetes káposztaszaga tudunkra adja, hogy a káposzta már tizenhatórás és A-, B-, C-vitaminjait már javarészt elvesztette. Ha kétnapos, már nincs is benne vitamin. A *Times* levelezői, kik rendszerint jól képviselik az angol közhangulatot, a Haborúban megismert ízes és jól emészthető francia házikosztot emlegetik, könnyű borait, otthoni sajtját s különösen a friss főzelék finom

tömegeit, amelyeket a vidéki asztalokra szinte a kertből hoznak fel a mosolygó háziasszonyok. Már margarinnal főz az egész világ. A franciák csak azért se. A németek, angolok 13—16 fontot fgyasztanak belőle, két-annyit, mint a Háború előtt, a hollandusok 18 fontot, a dánok 45 fontnál tartanak s már a belgák is felvitték vagy 12 fontig: a franciákra ma is még csak másfél font margarin esik.

A Népszövetség tápszer-szakértői igazolják a panaszkodó angolokat. Az angolok nyilván bőségesen fogyasztanak kalorikus értékeket, de nem jutnak elég védőtápszerhez, olyanhoz, amely az egészséget védi az élelemben foglalt sók és vitaminok segítségével.

Ha az angol nép a Népszövetség tanácsai szerint táplálkoznék, először is a Szigetország tehénlétszámát kellene megkétszereznie, hogy elegendő friss tejhez jusson. A friss burgonya is nagy ranghoz jutna a Népszövetség által ajánlott étrendben, minthogy több vasat és B-vitamint tartalmaz, mint az örlemények és általa mészhez és foszforhoz is hozzájutna a szervezet.

Lord Cranworth a Népszövetség tanácsait megtoldja azzal az örömhírrrel, hogy azok követése nemcsak a népélelmezésen javítana, de az angol farmer ma kockázatos sorsát is szilárdan megalapozná. Hiszen éppen a *friss* élelmiszerek piacán van természettől fogva megvíthatatlan kiváltsága. Az ír vaj csak jobb a dánnál is, a dán vaj meg jobban ízlik, mint az újjélandi. Csak kedvesebb az asztalon a reggel szedett kenti szamáca, mint Honduras banánja, vagy az ausztráliai alma.

De mert nem kell egyformán minden élelmünkben minden só és minden vitamin, a vegyes kosztban bőven talál helyet a tengerentúli élelmiszer is. Jut is, marad is. Thünen régi köreit nyomtalanul elmosta a technika. Helyettök óriás, új választóvonalat rajzolt *a friss és a tartósított élelmiszerek zónái közé*. Ezekkel *táplálkozik*, amazokkal *védekezik* a szervezet. A tartósított élelem a tömeges, az átlagos, a mutató. De már Londonban is középnagy burgonyát, tojást, pulykát, csirkét sürgetnek; azt mondják, jobban ízlik. Kecskemétnék, Nagykőrösnek, Orosházának s végig a Dunántúlnak jövője kitérül. Nekik is örömük telhetik e változásban.

Az Üdv hadserege által a minap rendezett falusi kiránduláson több olyan munkásasszony vett részt a londoni nyomornegyedből, aki soha előbb nem látott rétet és szántóföldet. Estére kelve alig akartak megint vonatra szállni, annyira boldogok voltak odakünn. Anglia túlságosan idegenné vált a földtől, de a földdel sok napsugár, sok levegő is elveszett, az élelemből meg táperő, zamat.

Az európai kontinens válláról az óceán sohsem vette le ennyire az élelmezés gondját. Nem is szakadt el földművelésétől, úgy, mint az angol:

— Mikor mi németek, mondja Seedorf göttingeni tanár, Angliába jövünk és közeledünk a városokhoz, mindjárt észrevesszük, hogy valami hiányzik, amit megszoktunk: — hiányzik a kiskertek öve a városok körül (mi németek „Schrebergärten“-nek nevezzük azokat). Csak helyel-közzel látni valami erre emlékeztető kezdetet az angol városok körül is.

Most végre, két év óta, mintha az angol városok körül is megmozdult volna a szánom-bánom lelkiismeret. Egyelőre még aránytalan államsegéllyel, de mégis már 120.000 kisparcellán megindult a munkáscsaládok friss élelmének otthoni termelése a kormos városok tövében.

Egy évezred óta alig fejlődtek a kerti szerszámok. A pizsmogó, változatos kis munkáknak nem támadt Fowlerje, Mac Cormickja. Ha akadt is lángeszű kertész odaát, mint Luther Burbank, a kerti munka nem állt derékhoz Amerikában. Akármennyire riadoznak a sárga veszélytől, ezt a kicsibe vett földkaparást, palántaágyalást, kéregvakarást, hernyóirtást csak átengedték az amerikaiak a nagytürelmű Ázsiának. Csak 150.000 japán él az Egyesült Államokban, de ezek közül 100.000 Kaliforniában, ahol a 3.5 millió öntözhető acre-ből ők birtokolnak vagy bérelnek 460.000-et. Japánok termelik a kaliforniai eper 91, a spárga 82, a konyhakerti vetemények 79, a hagyma 76, a paradicsom 66, a cantaloupdinnye 63 százalékát. F. M. Clement kanadai tanár szerint Kanada kertész-államában, Brit-Kolumbiában 1936-ban 2262 bejegyzett kereskedelmi kertész közül 1475 fehér ember, 470 kínai, 273 japán, 44 hindu. 5295 főzelékkal bevetett acre-ből 3061 acre-en kertészkedik fehér ember, 2033 acre-en kínai, 90 acre-en japán, 111 acre-en hindu ... Az amerikaiak fáznak a színesek beszívargásától, de a kerti munkától még jobban fáznak.

Most Franklin Rooseveltt a tékozló fiú alázatával kopogtat a kiskert kapuján. 25 millió dollárnyi közpénzből kísérleti falvakat létesít, hogy *Looking Forward-je* és Henry Ford elgondolása szerint a kiskertet a gyár közelébe hozza s kertész munkával váltogassa a nagyiparit...

Mikor az első kapavágást tették, hogy megépítsék a *Looking Forward* kísérleti falvait, a világ legnagyobb gazdasági mérkőzése ért utolsó álló másához. A Távolság kapitulált. Megvallotta, hogy nem tud ellenni ott-hon nélkül.

MIBE KERÜLT A VILÁGHÁBORÚ?

ÍRTA

FELLNER FRIGYES

A HÁBORÚ által felvetett sokféle probléma közül a legáltalánosabb érdeklődést az a kérdés váltotta ki, mibe került a világháború?

Amilyen könnyen érthetőnek látszik ez a legnépszerűbb kérdés az első pillanatra, annyira bonyolult, szövevényes, ha feleletet akarunk arra adni. És ha elmélyedünk a probléma alapos vizsgálatába, arra az eredményre jutunk, hogy a felvetett kérdésre számszerű, pontos feleletet adni nem lehet. Mert nemcsak a háború *költségeit*, hanem a háború okozta *károkat* is meg kellene állapítani.

A háborús költségek az államok háztartásaiban szerepelnek. Jelentik a háború céljaira tett közkiadásokat. A háború költsége tehát pénzügyi probléma. Ellenben a háborús károk az országok közgazdaságában (úgy a köz-, mint a magánháztartásokban) szerepelnek. A háborús kár tehát közgazdasági probléma. Az a kérdés, hogy mibe került az összemberiségnek a világháború, magában foglalja az összes költségek, tehát a háborúval kapcsolatos közkiadások és az érdekelt országokban elszenvedett összes károk számszerű kipuhatólását.

A közgazdasági károk kifejezetten a magángazdaságokban veendő számba; de a háborús költségek is, amelyek az államháztartásban vannak számontartva, közvetve az adózókat terhelik, mert végeredményben adók alakjában hárulnak az egyes adóalanyokra s így ugyancsak a magánháztartások gazdasági erejét csökkentik.

A háborús költségek és károk a gyakorlati életben eszerint összefonódva jelentkezik s ha azt akarjuk kutatni, hogy mi volt a világháború gazdasági hatása, azt kellene kipuhatólni, milyen hatással volt az az összes nemzetek vagyonára, jövedelmére és a népek életszínvonalára. Ennek számszerű megrögzítése azonban szinte legyőzhetetlen nehézségbe ütközik. Nemcsak azért, mert a pénz értékében bekövetkezett változás

országszerte különböző volt, tehát az összehasonlításra alkalmas azonos értékelési alapot kell keresni, hanem mert a háborús tartozások rendezése, illetve teljesítése még folyamatban van, a gazdasági rend megbolygatásával járó hátrányok még ma is érvényesülnek.

A háborús károk azonban nemcsak anyagi természetűek. A kulturális értékek pusztulása, az erkölcsök eldurvulása, a társadalmi rendben beállott zavaró eltolódások, sokkal súlyosabb veszteséget jelentenek, mint az anyagi romlások. E szociális és erkölcsi természetű veszteségek pénzben fel sem becülhetők. Éppígy nem lehet pénzben kifejezni az emberi életben beállott veszteségeket; a károkat, amelyeket a súlyos sebesülések okoztak azáltal, hogy az áldozatok gazdasági termelésre többé nem voltak alkalmasak, vagy kevésbé vehettek már részt a termelő munkában.

A háborús költségek kipuhatolása egyszerűnek látszik. Mennyit költöttek az államok a háború alatt? Ez kitűnik abból, ha összeadjuk az állami költségvetésekben, illetve az állami zárszámadásokban kimutatott kiadásokat a háború kezdetétől, vagyis 1914. augusztus havától kezdve, annak befejeztéig, vagyis 1918. október haváig.

Ebből megtudjuk, mennyit adtak ki az államok a háború folyamán pénzben? így például Magyarországon az összes állami rendes kiadások a zárszámadások adatai szerint a következő módon alakultak a háború folyamán:¹

1914—15-ben	1.720.878.343 korona
1915—16-ban ..	2.136.663.806 ..
1916—17-ben	2.752.177.689 ..
1917—18-ban	3.638.553.661 ..
1918. júl. 1.—okt. 31-ig	1.592.930.730 ..
<hr/>	
Összesen: 11.841.204.229 korona.	

Ezt a háború alatt Magyarországon teljesített 11.841 milliárd koronára rúgó összes állami rendes kiadást. Magyarország háborús költségeivel azonosnak venni éppúgy hiba volna, mint például a francia képviselőház által 1914. augusztus hó 1-től 1918. év végéig megszavazott 131 milliárd frankot.² Mert a háború alatt teljesített kiadásokat nem fordították a maguk egészében hadiköltségekre, hanem azokban a polgári közigazgatás költségei is bennfoglaltatnak, amelyek háború nélkül is felmerültek volna. E kiadásokat tehát az összkiadásokból le kell vonni.

Zavarólag hat a háborús kiadások megállapításánál az a körülmény is, hogy a pénz értéke a háború alatt nem volt állandó. A pénz értékcsökkenése a hadviselő államok mindegyikében különböző mérvű volt. Ezek az időileg és országonként különböző pénzértékben kifejezett kiadások egységes értékalapon volnának megállapítandók. Minden államban a háborús kiadások és bevételek többletének egy része nem valóságos kiadás vagy bevételi többlet, hanem csak a pénz értékcsökkenésének szükségkepeni következménye.

Különösen zavaró mozzanat az ellenségeskedések megszűnte után felmerült háborús költségek összehasonlítása az egyes államokban, mert a pénzérték változása különböző mérvű volt. Például Franciaországban az 1919. év elejéig a francia frank értéke csak keveset változott. De 1919 óta az értékváltozások jelentékenyek. 1 \$ = 5.12 frank aranyparitás mellett, a dollár átlagos árfolyama 1919. januárban 5.45 frank, 1923. decemberben 19 02 frank. Ilyen változó értékmérőegységgel hogyan lehet összegezve kimutatni, különösen 1919 után, a felmerült háborús kiadásokat?

Az is figyelembe veendő, hogy egyes államokban a költségvetésen kívül is nyitottak külön számlákat az újjáépítés, a tengerészet stb. céljaira. A hadviselő államok egymás közötti kölcsönműveleteivel kapcsolatos fizetésteljesítések is számbaveendőek.

A háborús költségek számláját végül nem lehet lezárni az ellenségeskedések befejezésével, mert háborús terhek felmerülnek a fegyverszünetig, sőt a békekötésig és azon túl is. Így a háborús költségekhez számítandók az összes katonai felszerelésnek a háború által megsemmisült, megrongált és annak tartama alatt karbantartani elmulasztott javaknak a háborúelőtti állapotra való helyreállításának költségei.

A háborús kiadások sorozata még ezzel sincs kimerítve. Mert a hadirokkantak, hadiözvegyek és árvák eltartására fordított költségek is fokozzák a háborús terheket. Éppígy a háború folytatása céljából felvett kölcsönök kamatai. Végül a békeszerződésekből folyó terhek.

Viszont leszámítandó a háború alatt beszerzett, de a demobilizálás befejeztéig fel nem használt hadfelszerelési eszközöknek, élelmiszereknek és egyéb készleteknek értéke; éppígy a háború alatt teljesített állandó jellegű beruházásoknak, mint utaknak, hidaknak, vasutaknak, továbbá kórházaknak stb. értéke.

A kifejtettekből kitűnik, hogy számszerű pontossággal megállapítani azt, mibe került a háború az egyes országoknak, nem lehet.

Az egyes államok terhére közvetlenül készpénzben felmerült költségek megközelítő eredménnyel sokkal inkább kipuhathatók, mint az egyes országokat ért gazdasági károk. A legnagyobb és legsajnálatosabb veszteségek, az emberi életben bekövetkezett pusztulások, a testi és lelki rokantság folytán beállott csökkent teljesítőképességben jelentkező károk, pénzürtékben egyáltalán ki nem fejezhetők.

Ezek után lássuk, mennyire rúgtak az államoknak készpénzben felmerült kiadásai?

A háborús kiadások megállapítása készpénzben — bár sok nehézséggel jár — megközelítőbb pontossággal vihető keresztül, mint a károk összegszerű kipuhathatása, mely szinte megoldhatatlan probléma.

A háborús költségek megállapításának legegyszerűbb módja, ha keresik az állam kiadásainak összegét készpénzben a háború időszakának éveiben és abból leütik az ugyanolyan tartamú békeidőszak éveinek kiadási összegét. Az így mutatkozó különbség képviseli megközelítőleg a háború költségeit. Ha ezt a módszert alkalmazzuk az összes, háborút viselt államok költségeinek kipuhathatásánál, úgy hozzávetőleges eredménnyel megtudhatjuk, hogy mennyire rúgtak a világháború költségei.

A SZÖVETSÉGES ÉS TÁRSULT HATALMAK.

1. *Franciaország.* Gaston Jéze, a párizsi egyetem jogi karának kiváló tanára, foglalkozott Franciaország háborús kiadásainak kérdésével.³

1914. július 1-től 1918. végéig az állam közkiadásainak teljes összege készpénzben 140 és 150 milliárd frank között ingadozott. (Megfelelő számvetési adatok hiányában a kiadások teljes összege pontosan meg nem állapítható.) Másfelől az állami kiadások 1913-ban mintegy 5 milliárd frankra rúgtak. Hogy Franciaország háborús kiadásainak teljes összegét megkapjuk, a fenti 140—150 milliárdnyi összegből le kell ütni 22 milliárdot, amely képviseli a háború kitörése előtt az állami közkiadásokat négy és fél évi időszakra számítva (1914. július 1-től 1918. végéig). E számítási módból kitűnik, hogy Franciaországban az állam háborús költségei készpénzben kerekén 120 és 130 milliárd frank között mozogtak

A francia kormány 1922-ben ugyanezzel a módszerrel a katonai és háborús kiadásokat 1914. július 1-től 1919. végéig 166.033.8 millió frankban állapította meg (tehát öt és fél évre), ami csaknem azonos a fenti összeg-

gél, aránylag véve az időtartamot. *Jéze* tanár ehhez az összeghez számítja a háború céljaira felvett kölcsönök szolgálatára szükséges 5—6 milliárd frankot s így a háborús kiadások összege 1914—1919 évekre 170—172 milliárd frank volna.⁴

Más módszerrel is lehet a háborús kiadásokat kipuhatolni. A francia kormány a háború tartama alatt valamivel kevesebb adóösszeget szedett, mint amennyi kiadása volt a béke utolsó idejében. A háború költségeinek fedezése céljából csaknem kizárólag kölcsön felvételéhez folyamodott. A háborús költségek megismerése végett elegendő ennél fogva, ha összehasonlítjuk a közadósság 1914. július 31-i állományát, tehát annak összegét a háború kitörésekor, az 1918. november 11-i, vagyis a fegyverszünet megkötésekor mutatkozó állománnyal, vagyis a közkölcsönök összegével a háború befejezésekor. A különbséget megközelítőleg adja a háborús kiadásokat.

1918. december 31-én Franciaország közadóssága, beleértve a papírpénzadósságot és a külkereskedelmi és külföldi adóssági tartozást, 171.688 milliárd frankra rúgott. 1914. július 31-én a közadósság mintegy 27.704 milliárd frank volt. A háborús kiadásokat — amint említettük — kizárólag kölcsön útján fedezték, ennél fogva a különbséget gyanánt jelentkező kereken 140 milliárd frank mutatkozik Franciaország háborús költsége gyanánt, az 1914—1918. évek időszakában.

A francia közadósság az 1919. esztendőben 45.600 millió frankkal növekedett, amely összeget a kimutatott 140 milliárdhoz adva és levonva abból a folyó kiadásokra eső részt, 180 milliárdra tehető megközelítőleg a háború költsége Franciaországban az 1914—1919 időszakban. Erre az eredményre jut Seligman amerikai professzor is.⁵

E két módszer szerint Franciaország háborús költsége 170—180 milliárd frankra volna tehető.

Gaston Jéze véleménye szerint⁶ azonban ez az összeg egyáltalán nem szabatos. Ha kutatjuk a háborús költséget, gondosan megkülönböztetendők a háborús kiadások a háború tartama alatt teljesített kiadásokról. Nyilvánvaló — és ez nemcsak Franciaországra vonatkozik, hanem áll az összes hadviselő és a háború által érdekelt többi államokra is —, hogy önkényes eljárás lezárni a háborús kiadások korszakát az 1918. november 11-i fegyverszünet napjával. A fegyverek ropogásának megszűntével a háborúval kapcsolatos költségek még nem zárultak le. A kiadások új korszaka kezdődik, a demobilizációval, a leszereléssel járó költségek révén.

A világháború alatt fokozatosan hadilábra állították mindenütt az egész nemzetet. Nemcsak az erős nemzet hívták zászló alá, hanem millió számra állították háborús üzemekbe a nőket is. Számptalan békebeli ipari és kereskedelmi telepet alakítottak át háborús üzemekké. A fegyverszünet létrejötte után, természetesen a háborús üzemekben alkalmazott összes személyzetet el kellett bocsátani, a háború szolgálatába állított üzemeket pedig megint békebeli rendeltetésüknek visszaadni, ismét átszervezni. Ez a folyamat szerfelett nagy kártalanítási összegek fizetésével, felszámolási költségek folyósításával volt kapcsolatos. Egyes államokban, például Franciaországban, minden leszerelt tiszt, altiszt és közlegények, leszerelési jutalom címén meghatározott pénzösszeget kaptak, mely 250 franknál kisebb nem lehetett, de jelentékenyen nagyobb volt azok részére, akik egy bizonyos ideig tűzharcosok voltak. Ezek a jelentékeny kiadások kétségtelenül háborús költségek voltak, noha nem a háború alatt merültek fel. Íme, a háború alatti kiadások nem merítik ki a háborús költségeket.

A fegyverszünet után felmerült leszerelési kiadásokkal sem merülnek ki a háború költségei. Még a béke megkötése után is vannak súlyos kiadások, amelyek háborús költség gyanánt veendőek számba. Így, egyebek között, gyakran szükséges a meghódított országban a rendet fenntartani, ami költséggel jár. Számba veendő a hadisarc (amely kifejezés helyett a világháború után a tetszetősebb kártalanítási fizetésekről beszélnek). A háborúban szenvedett károkért a polgároknak fizetett kártalanítási összegek, a jóvátételi költségek, a pénz elértéktelenedésével kapcsolatban szenvedett veszteségek pótlása, mind számbaveendő háborús kiadások. Önként értetődik viszont, hogy a győztes államokban levonandók a háborús költségek kimutatott összegéből a befolyt kártalanítási, jóvátételi stb. összegek.

Így Franciaországban az ellenségeskedések beszüntetése után, éveken át háborús kiadások gyanánt veendőek számba az elpusztított területeken lakóknak az állam által folyósított kártalanítási összegek, továbbá azok a kiadások, amelyeket a megszállás alól felszabadult területeken, a nemzeti felszerelések helyreállítása céljából teljesítettek, utak, vasútak, csatornák, középületek stb. tárgyában.

Jéze nem fogadja el Franciaország háborús költsége gyanánt a fentebb kimutatott összegek egyikét sem.⁷ Több okból. Mindenekelőtt a háború költsége nem tűnik ki a nyitott hitelekből, sem a teljesített fizetésekből, hanem azt az állam által vállalt kiadások képviselik. Az állam terhére mutat.

kozó kötelezettségek, tartozások fennállása szempontjából közömbös, hogy azt a parlament szabályszerűen megszavazta-e vagy hogy azt tényleg megfizették-e már a háborús terhek kiszámításakor. Akár van rendes felhatalmazás, akár nincs, a vállalt kiadásokat meg fog kelleni fizetni. A fizetés csak esedékesség kérdése. A fentebb kimutatott háborús költségeket a nyitott hitelek alapján számították ki, tehát azok nem szabatosak. De azért sem fogadhatók el a fenti adatok, mert figyelembe kell venni a költségvetésen kívül teljesített kiadásokat is. Ezekre külön számlákat nyitottak. Hatalmas összegekre rúgnak a külön számlán vezetett háborús összegek, az új készletek (gabona, cukor, benzin, petróleum, szén stb.) beszerzése céljából, a megszállott területek mezőgazdaságának felszerelése tárgyában. *Jéze* szerint az is kérdéses, hogy a hivatalosan 35 milliárd frankban kimutatott tartozások a külön számlákon, megfelelnek-e a valóságnak.⁸

Még egy szempont. A háborús készletek felszámolásából mutatkozó bevételeket le kell vonni a háborús költségek összegéből. A háborúban ugyanis a közhatóságok óriási készleteket halmoznak fel, mintha az ellenségeskedés soha meg nem szünnék. Az általános fegyverszünet létrejöttkor kitűnik, hogy a felszerelések, állományok, készletek sokkal jelentékenyebbek, semhogy rövid időn belül azokat felhasználni lehetne a közszolgálat rendes menete során; egy részük a békeidőben pedig teljesen hasznavehetetlen. Megőrizni e készleteket, felszereléseket a legközelebbi, de mégis csak távoli időre eső háborúra, már csak a műszaki haladásra való tekintettel sem lehet, nem is szólva a megőrzés és gondozás költségeiről. Ily körülmények között a készleteket fel kell számolni, elidegeníteni. A megőrzésre alkalmas készletek értéke és az elidegenítésből származó bevételek a háborús költség összegéből levonandó. Franciaországban három készlet-csoport volt: 1. a francia állomány; 2. az amerikai kormány által Franciaországnak átengedett készlet, mintegy 2.507 milliárd frank értékben; 3. az angol kormány által a francia kormánynak átengedett közlekedési berendezések, gurulóállomány és járóműpark. A francia készlet felszámolása 1919. évben vette kezdetét és 1924-ben fejezték azt be. A francia és amerikai készlet felszámolásából befolyt nyersen 5.237,197.915 frank.⁹ Ebből azonban levonandó a felszámolási költség, amelyet a kormány nem tett közzé.

A háború költségének kiszámításánál — úgy Franciaországban, mint a többi hadviselő államban — az is elengedhetetlen, hogy megtudjuk, vajjon a szövetségesek közt létrejött háborús kölcsönöket miképpen fogják

rendezni? Mert a háború költsége csak azokat a valóságos kiadásokat foglalhatja magában, amelyek véglegesen az országot terhelni fogják.

Franciaország az angol és amerikai kincstártól tetemes összegeket kapott háborús kölcsönök címén. Viszont a francia kormány egynémely szövetségese részére jelentős előlegeket nyújtott pénzben vagy természetben (anyagok átengedésével). Aszerint, hogy e kölcsönöket behajtják-e vagy nem, lesz a háború költsége nagyobb vagy kisebb.

Az amerikai kincstár által nyújtott előlegek Franciaország részére 2.933,265.232 dollárra rúgtak, ami 58.665 milliárd franknak felel meg, míg az angol kincstár által a francia kormány rendelkezésére bocsátott függő kölcsön (kincstárjegy alakjában) 619,602.900 angol font sterlingnek (61.960 milliárd franknak) felelt meg. Franciaország külföldi háborús tartozása eszerint 120.625 milliárd frankra emelkedett.

Ezzel szemben Franciaország 15.133 milliárd frank erejéig volt a külföld hitelezője.¹⁰ (Megjegyzendő, hogy Franciaország az ő szövetségeseinek francia frankban folyósította előlegeit, ennél fogva a frank áresése automatikus módon csökkentette követeléseit a szövetséges államokkal szemben.) A francia közvélemény erősen követeli a szövetségközi tartozásának törlését, teljes megszüntetését, ami Franciaország háborús költségeit sok milliárddal csökkentené. Megjegyzendő, hogy *John Maynard Keynes*, a cambridgei egyetem tudós tagja volt az első, aki a béke gazdasági következményeiről írt világhírű művében¹¹ elsőnek követelte a háború céljaira felvett szövetségközi kölcsönök teljes törlését. Ugyanezt, sőt a jóvátételi fizetések teljes törlését is, követelik az olasz tudósok.¹² Előbb-utóbb a szövetségközi kölcsönök rendezése, a tartozások kölcsönös és általános törlésével fog végbemenni. Amíg azonban ez be nem következik, bajos tiszta képet alkotni arról, mibe került a háború Franciaországnak. De sőt a többi háborút viselt országokra nézve sem zárható le a végleges számla, mert a szövetségközi kölcsönök összege kereken 4 milliárd angol fontra (108 milliárd pengőre) rúgott. És pedig az egyes országok által nyújtott háborús kölcsönök összege volt:

Egyesült Államok	1.900	milliárd	font
Nagy-Britannia	1.740	„	„
Franciaország	0.355	„	„

összesen: 3.995 milliárd font.

Az Egyesült Államok kizárólag hitelezők voltak, de kölcsönt fel nem vettek, holott Anglia és Franciaország kölcsönt is vettek igénybe.^{12a}

A világ gazdasági felépítésének érdekében a volt szövetségesek azt követték, hogy Franciaország szállítsa le jóvátételi követeléseit Németországgal szemben, de egyben a háború folytatására általuk adott kölcsönök visszafizetését is sürgették. Ezzel elhárították maguktól annak az elvnek elfogadását, hogy ez előlegeket a hadviseléshez való hozzájárulásuknak tekintsék. Ellenben Franciaország nemcsak pénzbeli kiadásokkal járult a háború költségeihez, hanem azzal is hozott áldozatot, hogy a hadszínter nagy része francia területen volt és az ott végbement pusztítások is Franciaország háborús terhét képezték. A jóvátételi összegek tehát nem voltak felhasználhatók a háborús előlegek kiegyenlítésére, annál kevésbbé, mert a németek által a szövetségeseknek fizetett milliárdokra rúgó összegeket teljesen igénybevették a szövetséges csapatok megszállási költségei a rajna-vidéki német területeken és a sok ellenőrző bizottság ellátásához szükséges kiadás. A jóvátételi számla javára így semmi összeg sem folyt be.

A Dawes-terv szerint Franciaországnak a jóvátételi fizetések fejében 22 milliárd aranyárka járt volna becslés szerint, amely összeg legnagyobb részét Németország természetben teljesítette volna.

Hogy mibe került a háború Franciaországnak, azt véglegesen már azért sem lehet megállapítani, mert nem tudhatni előre, be fognak-e folyni a jóvátételek fejében teljesítendő szolgáltatások. Viszont nagyon kétséges, hogy azokat az előlegeket, amelyeket Franciaország folyósított szövetségeseknek, vissza fogják-e fizetni? Ez pedig 15 milliárd frankot meghalad.

Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, mennyi volt az ellenség és a szövetséges csapatok által elpusztított francia területek helyreállításának költsége. Lehet-e ezt összecszerően megállapítani és felülmulja-e ezt az összeget az, amit Németország tényleg fizetett.

1914-ig az volt a jogi helyzet és a bírói gyakorlat, hogy a háborús események áldozatainak semmiféle kártalanításra nem volt joguk. A közhatalom felelőtlenségének ezzel az elvével szemben az 1919. április 7-i törvény a francia állam terhére tette kötelezővé a háború mindennemű kárának teljes jóvátételét. E törvény első szakasza szerint:¹³ „A köztársaság kijelenti, hogy a háborús károk tekintetében minden francia egyenlő és egyetemleges.“ A második szakasz szerint pedig teljes jóvátétel (réparation intégrale) illeti meg a kárvallottat. Ennek az új jogelvnek az alkalmazása a francia állam számára nagy készpénzbeli háborús kiadásokat jelentett.

1922. december 21-én a szenátus ülésén *Poincaré* miniszterelnök¹⁴ szerint Németország számlájára a francia kormány jóvátételek és nyugdíjak címén mintegy 100 milliárd frankot előlegezett; ebből csupán a jóvátételek 45—48 milliárd frankot képviseltek. E folyósításokat napról-napra folytatják. Ezzel szemben *de Lesteyrie* pénzügyminiszter 80 milliárd frankban állapította meg a Németország által fizetendő, de a francia kormány által előlegezett összeget,¹⁵ még pedig:

Károk helyreállítása javakban	45	milliárd	frank,
Károk jóvátétele személyekben	29	„	„
A fedezendő költségekre felvett			„
kölcsönök kamata	6	„	„

80 milliárd frank.

Jéze tanár szerint e számoknak nincs tudományos értéke; ezeket csak óvatossággal kell fogadni.¹⁶ Mutatja, hogy *Keynes* Franciaországnak a háború által okozott kárát 20 milliárd aranyfrankra becsülte.¹⁷

Csak érdekesség szempontjából említjük még, hogy a nyugdíjak összegét az első nyolc évben 28 milliárd frankra becsülték, vagyis 1921-ben a nyugdíjak évi 3.790 milliárd frankot képviseltek, amely összeg 1930-ban már csak 3 milliárd volt. Ez összeg alá csak 1937-ben esik; 1 milliárd alá csak 1966-ban; 500 millió alá pedig csak 1977-ben. A nyugdíj-annuitások végleg csak 1990-ben szűnnek meg. A nyugdíjak matematikai tőkeértéke 47.5 milliárd frank volt 1922-ben.

A kifejtettekből látható, hogy a legkülönbözőbb számok keringtek az állampolgárok képzeletében a Németország által fizetendő kártalanítási és jóvátételi terhek megállapítása tárgyában. *Loucheur* miniszter, aki pedig a francia nagyipar egyik tekintélyes képviselője volt s mint ilyen megfelelő pénzügyi és gazdasági gyakorlattal és tapasztalattal rendelkezett, 1919. szeptember 11-én a francia képviselőház ülésén a Németország által évenként fizethető legnagyobb összeget 18 milliárd aranymárkában jelölte meg.¹⁸ Az a megfontolás vezette az irányadó francia köröket, hogy Németország a fogyasztásával szemben mutatkozó termelési többletből fog fizetni, ami mintegy 20 milliárd aranymárkának felel meg,¹⁹ továbbá a behozatallal szemben mutatkozó kiviteli többlet az, amely szerintük a fizetés teljesítésére rendelkezésre állana. Megjegyzendő, hogy a világháború előtt Németország külkereskedelmi mérlegének egyenlege passzív volt,

vagyis behozatala meghaladta kivitelét. Hogyan lehet ezt a passzívumot a háború után kiviteli többletté átalakítani? A valóság teljes félreismerésében élt a francia közvélemény, amidőn azt hitte, hogy Németország képes lesz fizetni.

A francia kormány nem rendelkezett kellő pénzügyi és gazdasági szakismerettel, amidőn nem látta azokat a nehézségeket, amelyek 136 milliárd aranymárkának harminc év alatt teljesítendő fizetésével kapcsolatban felmerülnek s így a német kormánnyal szemben magatartása nem volt kedvező, a jóvátételi fizetések természetbeni teljesítésének megengedése tárgyában. Ezért a francia nemzeti iparpártolás érdekében az elpusztított területek helyreállításánál megtiltotta német áruk felhasználását és német munkáskezek alkalmazását. Csak az 1921. október 6-án létrejött wiesbadeni egyezmény után, az elpusztított területek helyreállításának gyorsítása és a jóvátételi fizetések megkönnyítése érdekében szervezték meg a Németország részéről természetben teljesíthető szállításokat. Az 1922. év folyamán Franciaország Németországtól 209 millió aranymárkára rúgó természetbeni szolgáltatást kapott szén, benzol, ammóniák, sulfát, festékanyag, vegyitermékek, állatok, fa, hajók stb. fejében.²⁰ Németország azonban 950 millió aranymárkának megfelelő természetbeni szolgáltatásra volt kötelezve Franciaország javára. A többi államok ezzel szemben 500 millió aranymárka értékű teljesítményt kaptak, tehát csaknem az egész nekik járó értéket.

A francia kormány, nem ismervén a gazdasági nehézségeket, melyek Németország szempontjából a versaillesi szerződés teljesítése elé tornyosultak, elhatározta a Ruhr-vidék megszállását, ami szintén eredménytelen maradt.

Nyilvánvaló a kifejtettek után, hogy, még megközelítő módon sem lehet megállapítani a francia állam háborús kiadásait, még ha azt csak a készpénzbeli kiadásokra korlátozzák is.

Jéze bizonyos fenntartással, Franciaország háborús költségeit megközelítőleg 150 milliárd frankban állapította meg. Ehhez az összeghez számítandók még azok a kiadások, amelyek az államot a háború következményei gyanánt folytatólag még terhelték s amelyek *Gide* szerint 1930. március 31-ig 90 milliárd frankra rúgtak.²¹

A háború eszerint Franciaországnak 240 milliárd frankjába került.

2. *Nagy-Britannia*. Valamint Franciaország háborús költségeit pontosan megállapítani nem lehet, éppúgy nem állapítható meg elfogadható

módon pénzben annak a veszteségnek nagysága, amelyet az angol nép szenvedett a világháborúban való részvétele által. Természetes, hogy a háborús költségek kipuhatolásánál ugyanazok az elvi szempontok irányadók, amelyeket kifejtettünk Franciaországra vonatkozólag.

Angliában is az állami költségvetésekből lehet a háborús kiadásokat viszonylag legjobban megállapítani. Itt is a háború tartama alatt teljesített háborús kiadásokon felül figyelembe veendő az a kiadások, amelyek az ellenségeskedések megszűnte után, mint a háború következményei, jelentkeztek.

A háborús költségvetések szerint, a háborús kiadások következőképen alakultak²² az 1914—1918. években:

Háborús kiadás:

az 1914—15. évi költségvetésben 328 millió font,

1915—	16. „	„	1435 „
1916—	17. „	„	1600 „
1917—	18. „	„	1975 „
1918—	19. „	„	2550 „

az 1914—18. évi költségvetésben 7888 millió font.

A háború elején általában az volt a meggyőződés Angliában is, hogy a hadviselésnek, nem is katonai művelet, hanem annak óriási méreteire való tekintettel, pénzügyi kimerülés fog hamarosan véget vetni. Ezért kezdetben a háború finanszírozása céljából foganatosított rendszabályok erőtlenné és helytelenek voltak.²³ Még a második háborús költségvetésben sem volt egy fillérnyi új adóteher beállítva. Ezért Angliában is hitelműveletekkel indult meg a háború viteléhez szükséges pénzeszközök előteremtése, ha viszonylag nem is olyan méretekben, mint a többi hadviselő államokban. A kibocsátott kincstárjegyeket a Bank of England leszámította. 1914. november havában már hosszúlejáratú kölcsönök kibocsátására került sor.³⁴

A háborús költségvetések szerint a felvett kölcsönök összege az 1914—1918. években a következő volt:²⁵

az 1914—15. évi költségvetésben 324 millió font,

1915—	16. „	„	1285 „
1916—	17. „	„	1326 „
1917—	18. „	„	1652 „
1918—	19. „	„	2130 „

az 1914—18. évi költségvetésben 6717 millió font.

Közvetlenül a háború kitörése előtt, 1914. március 31-én az angol nemzeti adósság 650 millió fontban²⁶ volt kimutatva, mely 1919. március 31-ig 7400 millió fontra emelkedett. Az állami adósság az első háborúutáni esztendőben tovább emelkedett, úgyhogy az 1920. év március végén elérte a legmagasabb összeget, 7828 millió fonttal.

Az 1914—20-ig terjedő hat év alatt az állami kiadások több mint 7 milliárd fonttal haladták túl a bevételeket. A pótlólagos adóztatással beszedett összeg, az öt háborús év alatt, *Bowley* becslése szerint, 1700 millió fontra rúgott, míg további 500 millió fontot a háború alatt megnövekedett nyereségre kivetett külön nyereségtöbblet-adóval szedtek be a következő években. Anglia tehát rendkívüli adóztatással kerekén 2.2 milliárd fontot termelt elő a hadviselés céljaira, az adósság fokozása helyett. A háborús többadózás a jövedelmi adó (income-tax) megkésztetéséből, az adómentes létminimum összegének leszállításából s ezzel az adóalanyok számának kiterjesztésében és végül a sör- és teaadó, később egyéb fogyasztási adók emeléséből állott.²⁷ E rendelkezésekkel a háborús terhek igazságosabb megosztását érték el és fenntartották azt az angol pénzügyi hagyományt, hogy az egyenes és közvetett adók között lehető egyensúly álljon fenn.

Az elégtelen bevételek pótlására felvett kölcsönök kibocsátása általános áremelkedésre vezetett s a jövedelmek gyarapodása az adóbevételek fokozódásával járt.

Francis W. Hirst, a kiváló angol közgazda megállapítása szerint az öt tényleges háborús esztendőben az Egyesült Királyság összes kiadása 9593 millió font volt, amelyből 28%-ot, vagyis 2733 millió fontot additionalis adóztatáson felül szedett újabb adókkal fedeztek.²⁸

Az 1914/15—1918/19. évi háborús költségvetéseket összefoglalva, következő képet nyerünk:

rendes kiadás ²⁹	1324	bevétel	2495
<u>háborús kiadás</u>	<u>7888</u>	<u>kölcsönök</u>	<u>6717</u>
	9212		9212

Millió fontban

Eszerint az öt háborús év alatt az Egyesült Királyságok háborús kiadása 7888 millió font volt. *Jéze* szerint 8600 millió font.³⁰ Míg *Bogart* 8805 millió fontban³¹ állapítja meg Anglia háborús költségét

3. Az *Északamerikai Egyesült Államok*. A világháború viszonylag legkevésbé sújtotta az Északamerikai Egyesült Államokat, ha annak hatását a többi államokkal összehasonlítva vizsgáljuk. Amerika részesedése a világháborúban ugyan hatalmas összegeket emésztett föl, de a háborús terheket viszonylag könnyen viselte el.

A háború kitörésekor az Egyesült Államok a világ leggazdagabb országa gyanánt jelentkeztek s a háború után Amerika gazdagabb lett, mint valaha volt. Az adós országból hitelező ország lett. A háborús terhek nyomában minden hadviselt országban bekövetkezett közteherfokozás meg sem közelítette Amerikában az európai országok adóemelésének mértékét. Bár a gazdasági leszerelés a háború után Amerikában is érezte nyomasztó hatását 1921-ben és folytatólagos munkanélküliséget váltott ki, de távolról sem közelítette meg a válságnak azt a mérvét, mely Angliában és az európai szárazföld többi országaiban mutatkozott.

Az Egyesült Államok is oly módon állapítják meg hozzávetőlegesen a háborús költségeket, hogy a háborús évekre vonatkozó állami költségvetések teljes kiadási összegeiből levonják a rendes békeidőben mutatkozó kiadási összegeket. A különbséget a háború költsége.

A háborús kiadások — az első hivatalos becslés szerint — mintegy 24 milliárd dollárra tehetők 1920. június 30-án,³² a 3⁴ pénzügyi évre eső 3.750 milliárd dollár levonása után. Ehhez adandó a szövetségeseknek nyújtott mintegy 9.5 milliárd dollár kölcsön, úgy, hogy a háborús kiadások kereken 33.5 milliárd dollárra tehetők. Ebből 10.703 milliárdot adók útján teremtettek elő, míg 23 milliárdot kölcsönök fölvételével.

A háborús kiadások szempontjából legsúlyosabb esztendőben, 1918-ban, 14.6 milliárd volt a költség, amely a 62 milliárd dollárra becsült amerikai nemzeti jövedelemnek 23.5%-a. Amerika a háború alatt a rendelkezésére állott gazdasági erőforrásának mintegy negyed részét fordította háborús célokra.

Az Egyesült Államok a háború finanszírozása érdekében 1917. október 3-án törvényt hoztak („War Revenue Act“), amely a hadviseléshez szükséges bevételek előteremtését volt hivatva előmozdítani. Ez a törvény lehetővé tette, hogy 2.5 milliárd dollár adót szedhettek a háború céljaira.³³

Meg kell jegyeznünk, hogy *Bogart* 32.080 milliárd dollárban állapította meg az Egyesült Államok háborús kiadásait 1920-ban,³⁴ tehát igen közel járt a tíz évvel később, bőséges adatok alapján készült hivatalos becsléshez, mely — mint láttuk — a háborús költségeket 33.5 milliárd dollárra tette.

4. *Olaszország.* A szövetséges és társult hatalmak sorában Olaszország csak 1915. május 24-én lépett a háborúba. A költségek azonban már előbb fölmerültek, mert a háború kitörésekor Olaszország is fegyverkezett, sőt mozgósított.

Olaszország is a jegybank igénybevételével indította meg a pénzeszközök előteremtését, kincstári jegyek kibocsátásával. Majd a hosszúlejártú kölcsönök kibocsátására került sor.

A bevételeknek szükséges fokozása a meglévő adók emelésével és új adók behozatalával is biztosított.

Olaszország háborús kiadásait 1914. augusztus 1-től 1918. október 31-ig *Bogart* a költségvetésekből 12.313,998.000 millió dollárra (1 líra = 20 cent) vagyis 61.569,990.000 lírára becsülte.³⁵

5. *Oroszország.* Az orosz államkincstár pénzügyi helyzete 1914-ben, a világháború kitörésekor egészséges volt. Az államháztartás már évek óta fölösleggel zárult, az államadósságok fokozatos törlesztése mellett. Az összes európai államok között Oroszországnak volt a legnagyobb aranykészlete.

Oroszország — épp úgy, mint a többi hadviselő állam — a háború kitörésekor a jegybank segítségét vette igénybe függő kölcsönök fölvételével és ugyancsak fölmentette a bankot jegyeinek nemes ércre való beváltási kötelezettsége alól, hogy így az állam rendelkezésére állhasson. A külföldről kapott kölcsönökön felül, belföldön is igénybe vett kincstári kötvények útján a háború céljaira kölcsönöket. Régi adók emelésével és új adók behozatalával csak lassan indult meg a háborús kiadások fedezése adók útján.³⁶ Csak 1917. január 1-én léptették életbe a jövedelmi adót. A közvetett adók további emelése fokozta volna a nép elégedetlenségét és magasabb munkabérek követelését vonta volna maga után. Ezért behozták a gyufa-, cukor- és teaegyedárúságot. Az öröklési adó behozatala és a vagyonszezárs megfeneklett a felső- és középosztályok elégedetlenségén. Politikai megfontolások mindig gátolták a pénzügyi tervek megvalósítását.

Az 1917. év vége felé fölváltotta a kormányzatot a bolsevista uralom. Az 1918. március 3-án, Németországgal megkötött brestlitovski békeszerződés értelmében, Oroszország elvesztett területe magában foglalta a vasúthálózatának harmadrészét, vastermelésének 73%-át, összes széntermelésének 89%-át és cukorfinomítóinak, szövő-fonó-gyárainak, sörfőzdéinek, vegyészeti üzemeknek, papírmalmoknak és egyéb intézményeknek nagy

számát. A Németországhoz került terület 845 millió rúbelre rúgó évi jövedelmet hozott. Oroszországot e jövedelmi veszteségen felül 6 milliárd rúbel kártalanítási összeg megfizetésével is terhelték.³⁷ A szovjet központi végrehajtó bizottsága 1918. január 21. határozatával a kapitalista polgári kormány által fölvetett kölcsönöket nem ismerte el. Egyben a bolsevista kormányzat, egyetlen bevételi forrásul a papírpénzkibocsátást vette igénybe, birtokába jutván Pétervárott a bankjegykliéseknek és bankjegynyomda-gépeknek. Havonként mintegy hárommilliárd rubel papírpénzt bocsátottak ki. 1918. május havában a rúbelpapírjegyeket érvénytelenítették és új pénzeket bocsátottak ki.

Az orosz forradalom következtében lehetetlenség ez ország háborús költségeinek mérvét megbecsülni. A háború korszakát 1914. augusztus 1-től 1917. december 31-ig véve föl, annak költsége, a költségvetési kiadások alapján számítva, *Bogart* szerint 45.187,900.000 rúbel.³⁸

6. *Egyéb szövetséges és társult hatalmak (entente-államok) költségei.* Az angol birodalomhoz tartozó domíniumok és gyarmatok, valamint Japán, Belgium, Románia és a többi entente-államok háborús költségeit *Bogart* 8.457,680.986 dollárban állapította meg, amelyből az angol birodalom domíniumaira és gyarmataira 4.493,813.072 dollár, vagyis (1 £ = 5 \$) 898,762.614 font, a többi entente-államra 3.963,867.914 dollár esik.³⁸

A szövetséges és társult hatalmak, vagyis az entente-államok közvetlen háborús költségeit a fentiek összegezésével következő módon foglaljuk össze:⁴⁰

	milliárd pengőben
Franciaország 150 milliárd frank	165
Nagy-Britannia ⁴¹ 9052 milliárd font	250
Egyesült Államok 33.5 milliárd dollár	192
Olaszország 61.570 millió líra	67
Oroszország 45T57 milliárd rubel	128
Egyéb entente-államok 3.964 milliárd_dollár_	22
<hr/>	
Entente-államok összesen:	824

Az egyesült szövetséges és társult hatalmak háborús közvetlen költségei 824 milliárd pengőre rúgtak.

A KÖZPONTI HATALMAK KÖLTSÉGEI.

Ezekután vizsgáljuk meg a központi hatalmak háborús költségeit.

7. *Magyarország.* A háború költségeit a háborús kiadások alapján *Teleszky János* állapította meg Magyarországra vonatkozólag, aki a háborús évek egy részében pénzügyminiszter volt.

A háború költsége Magyarországon, vagyis tisztán csak az államnak készpénzben fölmerült kiadásai az 1914/5—1917/18. költségvetési években 1918. október 31-ig számítva, 32.727,740.326 koronát tettek ki, ami az illető évek átlagos árfolyamai alapján számítva, 17.838,281.499 aranykoronának felel meg.⁴²

Mint a többi hadviselő államoknál, úgy Magyarországon is a háború alatt az ellenségeskedések beszüntetéséig fölmerült (fenti) költségek nem fejezik ki a háborúnak a magyar állam terhére fölmerült összes készpénz költségeit. A fegyverszünet után sem szűntek meg az államot terhelő, háború okozta kiadások. A demobilizálás, a leszerelés az osztrák és magyar monarchia összeomlása következtében nem volt rendszeresen lebonyolítható. A harcvonalról visszaözlött csapatokat és az ország területén ellyezett csapatokat a kormány elbocsátotta.

A háborús kiadások az ellenségeskedések beszüntetése után, a hadviselés céljaira fölvelt kölcsönök kamatszolgálatából, a hadirokkantak, özvegyek és árvák ellátásából és a hadbavonultak családtagjainak segélyezéséből állottak.

Az utólagos háborús kiadások, vagyis az 1918. október 31-e után fölmerült s a háború következménye gyanánt jelentkező kiadások több milliárd koronára rúgtak, amelyek pontos megállapítása már csak azért is lehetetlen, mert a háborút nem a mai Csonka-Magyarország, hanem Boldog-Magyarország viselte s így a Nagy-Magyarországra vonatkozó háborús költségekhez kellene hozzászámítani a mai Magyarország terhére eső háborús utókölteket.

Az államot terheli az 1933: VII. t.-c. értelmében a hadirokkantak és más hadigondozottak ellátása. Az állam a háború befejezése után 14 évvel még mindig 220.000 hadigondozottat tartott nyilván.⁴³

A tárgyilagos történetírónak okvetlenül hozzá kell adni ehhez a román megszállásnak nagy terheit és az akkor elhurcolt sok milliárdra rúgó felszerelési tárgyunknak értékét. Hivatalos adatok alapján Csonka-Magyar-

ország megszállásának kárai az 1919. évi augusztus havi megszálláskor jegyzett magyar koronákban kifejezve 26.216 milliárd korona volt, amely megfelel 3.206,216.800 aranykoronának.⁴⁴

Ügy a fent idézett törvény, mint főleg az 1914—18. évi világháború tűzharcosainak támogatásáról szóló törvénycikk a társadalomra hárítja a hadigondozottak ellátásának túlnyomó terhet. A háborús újabb terhek tehát még hús évvel a háború befejezése után is jelentkeznek.

Itt jegyezzük föl, hogy a Magyarországon kibocsátott hadikölcsönökből tényleg befolyt 17.955,885.538 korona.⁴⁴³

Az állami költségvetések szerint mutatkozó 17 milliárd aranykorona háborús költség, mely (1 K = 1.1585 P) 20.665,649.117 aranypengőnek felel meg, csak az ellenségeskedések alatt keletkezett kiadásokat képviseli. A 20.665 milliárd aranypengő tehát Magyarország minimális hadikiadásait jelenti.

8. *Ausztria.* Magyarország háborús kiadásait Ausztria háborús kiadásaitól elválasztani nem lehet, mert az osztrák és magyar monarchiában közös volt a hadügy.

Ausztriában a kibocsátott hadikölcsönökből befolyt 32.955,576.990 korona.⁴⁵

Valamint Magyarországon, úgy Ausztriában is a nyolc hadikölcsön alapján számítva a hadikiadásokat, arra az eredményre jutunk, hogy azok összessége a háború tartama alatt Ausztriában 39.729,690.082 aranypengőre rúgott.⁴⁶

Az osztrák és magyar monarchia háborús költsége a háború tartama alatt eszerint 60.395,339.199 pengőre rúgott, az ellenségeskedések beszüntése után fölmerült kiadások figyelembe vétele nélkül.

9. *Németbirodalom.* A Németbirodalom háborús költsége — fokozatosan igénybe vett hadikölcsönök alapján számítva — 141.457 milliárd márka.⁴⁷ Vagyis 192,522.977 pengő. *Bogart* 37.775 milliárd dollárban állapította meg a német háborús kiadásokat, ami megfelel (1 M = 0.25 \$) 151 milliárd márkának. A különbséget az átszámítási kulcsban találja magyarázatát.⁴⁸

10. *A központi hatalmakhoz tartozó többi államok.* Törökország és Bulgária háborús költségei 12.820,092.000 pengőnek felelnek meg⁴⁰

A központi hatalmak háborús költségeit a következő módon foglaljuk össze:

	milliárd pengőben
Magyarország 17.838 milliárd korona	20.665
Ausztria 32.955 milliárd korona	39.729
Németbirodalom 141.457 milliárd márká	192.523
Többi államok	12.820
Központi hatalmak	összesen: 265.737

A háború költségei a központi hatalmaknál abszolúte véve kisebbek voltak, mint az entente-államoknál, aminek oka az, hogy a szövetséges és társult hatalmak nem voltak elzárva a semleges országoktól s nagyobb volt az ipari teljesítőképességük s ezzel jobban kihasználhatták a modern hadviselés technikai vívmányait s a hadsereg és lakosság ellátását is jobban kihasználhatták.⁵⁰

A világháború készpénzkiadásai, amelyek kizárólag az állami háztartásokat terhelték 1,089.737 milliárd pengőre tehetők.

A millióknak és milliárdoknak ez az emberszédítő számgúlája minden országban ismétlődik. Szinte azt mondhatjuk, hogy egymásról másolják le kiadásait és nemzeti veszteségeiknek szörnyű adatait. Annyi, amennyit itt bemutatunk elegendő ahhoz, hogy könyvünk alapcéljának megfelelően az általunk fölmutatott Világtükörben az olvasó lássa, hogy a közgazdasági életnek mily rettentő szakadékát jelenti az, amit katonai nyelven világháborúnak neveznek. E számgúla között a megrémített olvasó úgy érzi magát, mint akkor, ha a Dolomit-hegység vérvörös sziklái között bolyong és bármely oldalról akar az őt körül fogó természetből kiszabadulni, ugyanazokat a fenyegető ormokat látja vérvörösén maga körül. Ugyanez az érzés szorongat bennünket is, amikor így példákat mutatunk be az egész emberiség gazdasági erejét romlásba döntő világháború hatásáról. Könyvünk illetékes fejezetei az államok nagy terhei és károsodása után a magángazdaságok pusztulásáról számolnak be, amint azt az olvasó különösen a III., VI. és VIII. fejezetben találja meg.

JEGYZETEK.

- ¹ *Teleszky János*: „A magyar állam pénzügyei a háború alatt.“ Budapest, 1927. (65. lap.)
- ² *Charles Gide*: „Que faut il entendre par le coût de la guerre?“ (Revue d'économie politique. 1931. Nr. 1. — 62. lap.)
- ³ *Gaston Jèze*: „Les dépenses de guerre de la France.“ Paris, New-Haven, 1926. (7. lap.)
- ⁴ *Jèze*: u. o. 8. lap.
- ⁵ *Edwin R. A. Seligman*: „Le coût de la guerre et les moyens dont on y a pourvu“ (Revue de science et de législation financière. 1919, 490., 491. és 499. lap, 2. jegyzet).
- ⁶ *G. Jèze*: Id. munka 11. lap.
- ⁷ Id. munka 15. lap.
- ⁸ Id. munka 42. lap.
- ⁹ *Jèze* id. munka 46. lap.
- ¹⁰ *Jèze* id. munka 49. lap.
- ¹¹ *John Maynard Keynes*: „The économie conséquences of the peace “ London, 1920. 250. lap.
- ¹² *Dr. C. Bresciani-Turroni*: „Dér Widersinn dér Reparationen. (Die Grenzen des automatischen Transfers).“ c. értekezésében. Dér internationale Kapitalismus und die Krise Festschrift für Julius Wolf. Stuttgart, 1932. (303. és 306. lap.)
- ^{12a} *J. M. Keynes*: id. munka 254. lap.
- ¹³ „La République proclame l'égalité et la solidarité de tous les Français devant les charges de la guerre.“ (1919. április 17. törvény 1. §.)
- ¹⁴ *Journal Officiel*. Débats, 1516. lap.
- ¹⁵ *Chambre des Députés*. N. 3537. (3. és 4. lap.)
- ¹⁶ *Jèze* id. munka 76. lap.
- ¹⁷ *Keynes*: „Nouvelles considérations sur les conséquences économiques de la paix.“ Paris, 1922.
- ¹⁸ *Chambre des Députés*. Débats, 4277. lap.
- ¹⁹ *Jèze* 89. lap.
- ²⁰ *Le Temps* 1923. március 16. számában: „Les livraisons en nature faite par l'Allemagne en 1922“ c. cikk adatai szerint.
- ²¹ *Gide* id. ért. 63. lap.
- ²² *Francis W. Hirst*: „The conséquences of the war to Great Britain.“ London-New Haven, 1934. (145., 147., 150., 155., 159. és 162. lap.)

- ²³ *Hirst* id. munka 144. lap.
- ²⁴ *Ernest L. Bogart*: „Direct and indirect costs of the great world war.“ New-York. 1920. (7. lap.)
- ²⁵ *Hirst* id. munka 145 s köv. lapok.
- ²⁶ *Hirst* id. munka 253. lap.
- ²⁷ *Hirst* id. munka 146. lap.
- ²⁸ *Hirst* id. munka 167. lap.
- ²⁹ Hadi és tengerészeti kiadások nélkül.
- ³⁰ *Jéze* id. munka 10. lap.
- ³¹ *Bogart* id. m. 41. lap. A kiadások 1914/15—1918/19. években 48.966,336.068 dollárra rúgtak; ebből öt normális év bevétele fejében levonva 4.937,324.200 dollárt, a többlet a háborús költség, vagyis 44.029,011.868 dollár, mely megfelel (1 £ = 5 \$) 8.805,802.373 fontnak.
- ³² *John Maurice Clark*: . The costs of the world war to the american people.“ New Haven-London, 1931. (30. lap.)
- ³³ *Edwin R. A. Seligman*: „Les finances de guerre des États-Unis.“ Paris, 1918. (41. 1.)
- ³⁴ *Bogart* id. munka 267. lap.
- ³⁵ *Bogart* id. munka 159. lap.
- ³⁶ *Bogart* id. munka 127. lap.
- ³⁷ *Bogart* id. munka 137. lap.
- ³⁸ *Bogart* Oroszország háborús kiadásait 22.593,950.000 dollárban állapítja meg, ami megfelel (1 rubel = 50 cent) 45.188 milliárd rubelnek. (Id. m. 140. lap.)
- ³⁹ *U. ott* 267. lap.
- ⁴⁰ Átszámítási kulcsok: 1 £ = 27.82 P; 1 \$ = 5.71 P; 1 fr. = 1.10 P; 1 rubel = 2.85 P; 1 lit. = 1-10 P.
- ⁴¹ *Hirst, Bogart, Jéze* becsléseinek és a költségvetési eredményeknek átlaga.
- ⁴² *Teleszky* id. munk 402. lap.
- ⁴³ Az 1933: VII. t.-c.-re vonatkozó törvényjavaslat indokolása.
- ⁴⁴ *Laky Dezső*: „Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai.“ Budapest, 1923. (465. lap.) Az átszámítást a következő módon végeztük: 1919. augusztus havában Zürichben átlag 12 84 frank volt 100 K; minthogy 100 aranykorona megfelel 105 franknak, ennél fogva 12.84 frank 12.23 aranykoronával egyenlő.
- ^{45a} *Popovics Sándor*: „A pénz sorsa a világháborúban“, Budapest, 1926. (67. lapon.)
- ⁴⁵ *Popovics* id. munka 68. lapon.
- ⁴⁶ *Bogart* (id. munka 255. lap) szerint a 8 hadikölcsön Magyarországon 3.665.546.400 \$, Ausztriában 6.957,914.200 \$ volt. Ez átszámítva (1 \$ = 5.71 P) megfelel 20.890 milliárd, illetve 39.729 milliárd pengőnek.
- ⁴⁷ *Charles Rist*: „Les finances de guerre de l'Allemagne“, Paris, 1921. (109. lap, 4. jegyzet.)
- ⁴⁸ *Bogart* id. munka 267. lap.
- ⁴⁸ *Bogart* (u. ott 267. lap) 2.245,200.000 dollárban állapítja meg Törökország és Bulgária háborús költségeit.
- ⁴⁹ *Teleszky* id. munka 416. lap.

A FÖLDOSZTÓ HÁBORÚ

ÍRTA

IFJ. LEOPOLD LAJOS

MIÉRT csak európai kérdés a földosztás? Miért nem fészíti Amerikát? Miért nem izgat Ázsiában? Azért, mert túl a tengeren annyi a föld, hogy nincs probléma. Ázsiában meg annyi az ember, hogy már nincs mit osztani.

Túl a nagy vizeken a farmert már csak félvállról számolják. „1920 és 1930 között, írja a tengerentúl egy neves közgazdája, az amerikai farmer élő- és holtleltára 6.5, munkája 5 százalékkal csökkent, a nyershozam mégis 17 százalékkal emelkedett. Még várható a nyershozam további 10 százalékos emelkedése s ugyanakkor a munka további 10 százalékos csökkentése. Ezzel majd megint félmillió mezőgazdasági munkás szabadul fel; épp kapóra jönnek, hogy a gyáripár emelkedő konjunktúrájának munkáskeresőtét fedezzék...” Nemcsak az Egyesült Államokban, Kanadában is egyre nagyobb földterület marad egy-egy farmercsaládra, egy-egy munkanapra. Magától szaporodik a föld az ember körül. Minek oda még birtokpolitika is? Hát van birtokpolitikája az Atlanti-óceánnak, a levegőégnek?

Brit-India és Kína együttvéve 840 millió lakosa az emberiség 42 százaléka. Maga a népsűrűség még nem magyarázza meg veszteglésüket. Egy négyszögkilométeren Belgiumban 270 lakos él, Németalföldön 242 s még az agrár Magyarországon is 95, holott Brit-Indiában csak 75, Kínában 43. Csak-hogy ez a népszám nem oszlik meg egyenletesen ezekben az óriási ázsiai birodalmakban. Ügy tetszik: együtt van meg bennük, rengeteg határaikon belül a zsúfolt óvilág s a néptelen új, ez is, az is Hindosztán, ez is, az is Kína. Talán nehezebb az ottani szüzföldre feljutni, mint elmenni kulinak a malájok mellé, vagy Afrikába. Talán nehezebb feljutni az otthoni újvilágba, mint éhenhalni a Yangce tengerszagú völgyében, vagy Ágra és Oudh között a barna hangyabolyban. Talán nem is érdemes felvándorolni bizonytalan és gyarló utakon, hogy végül is mostoha földet, rideg éghajlatot, barátságtalan

terepet találjon a bengáli és shantung-i emberfelesleg, így ottmaradtak vesztve egy-egy halálosan tömött tartományban, ahol a föld már csaknem morzsákra oszlik. „A szorosán vett Kínának, írja Paul Leroy-Beaulieu a nagy Háború kitörése előtt, 18 tartománya van, ezek közül három, Kwang-si, Kansu és Yunnan együttvéve Kína területének 23 százalékát teszi, de földjükön csak 26, 31 és 32 lakos él négyszögkilométerenkint, népszámuk még Franciaország gyérenlakott parasztmegyéit sem közelíti meg. Tülfelől Shantung-, Hónán-, Fukien és Hupey-tartományokban, amelyek területe a szorosán vett Kína egy hatoda, négyszögkilométerenkint 273, 200, 190 és 189 lélek él, több vagy annyi, mint Belgiumban.“ „Brit-India Oudh-tartományában 1911-ben négyszögkilométerenkint 206 lakost számláltak, ami háromszorosa a francia népsűrűségnek és Bengálban is (mely háromszor akkora, mint Magyarország) egy négyszögkilométerre 176 lélek esett, harmadfél-szer annyi, mint Franciaországban, de Birmában már csak 20 lakos él egy négyszögkilométeren ...“ A brit kormány óriási tőkével csapolt le és öntöz óriás völgyeket, hogy a megakadt zsúfoltságon segítsen, ámde a megtermékenyített hektármilliókat egy-kettőre elborítja megint a rájukzúduló ember-szaporulat. Kínában nem osztják: — kosárszám hordják, sziklák közé tapasztják a földet. Bengálban sóról, rokkáról prédikálnak, nem földről, ami nincs.

Amerikában még nincs, Ázsiában *már* nincs birtokpolitika. Csak a kettő között, Európában tart a feszültség föld és ember között. Európában sem a kényelmesen gazdálkodó s nem is a zsúfolt Nyugaton. Hanem Kelet s Nyugat határán a Baltikumtól a görög-tengerig. Ott még nincs vége a pornek, hogy föld van-e több, vagy ember van-e több?

EURÓPA, AMELY NEM OSZT FÖLDET.

Nyugat-Európa korán feltárt szén- és ércmedencéi mentén sűrűnlakott kövárosok települtek, amelyek sokat kiálltak a váltakozó idők viszontagságaiból. Mindig látogatott és finomodó piactereik körül kertet művelni, őlát gondozni érdemes volt. Ahol erre talaj és éghajlat is biztatta a földművelőket, mint a tenger melléki lápon, az Alpok völgyében, a Rajna dombjain, hamar tanyások kezére került mind a föld, amit a mesteremberek szorgalmával több és jobb hozamra lehetett szorítani. A szántóföldön jól összefogott a

kapa és az eső, a harmat és a napfény, megtermelte a jószágnak a klorofilt, melyhez már csak abrak kellett és istállóí figyelem. Enyhén szálltak a századok, párásán, langyosan. A kölni dóm körül szántástól takarásig másfélannyi idő maradt végezni a mezei munkákkal, mint Kelet-Poroszországban, vagy a Kárpát-alján.

Oszlott a föld magától, nem kellett osztani. Egyívású, egyrangú nép zörgette a szerszámot műhelyben és mezőkön. S ahol függést kellett vállalnia a napnyugati parasztnak, ott is leválik e burok magától, mint húsos héj a kemény dióról. A francia forradalom s a közelmúltban az ír bérlők tulajdonjogának szabályozása is csak jogi változást hoz, nem üzemit, amikor tulajdonnak nyilvánítja a már úgysis megszállt tanyásföldet. S mihelyt a dániai gabonatermelés rentabilitása megszűnik, már magától megszűnik a dán nagybirtok is.

Volt persze nyugaton is kivétel, faragtak, fűrtak ott is, toldottak, ragasztottak, hanem a veleje csak maradt: parasztnak birodalma, amelyet az éghajlat és piac jóváhagyott. *Nyugat-Európa természettől és piacainál fogva kiszagdaország. Az Isten is azt akarta, hogy az legyen.*

Van olyan nyugateurópai ország, ahol még *sokallják is* a földet. Anglia iparból, kereskedelemből ad népe zömének sokszoros kenyeret. Franciaországban a régóta veszteglő népszám magyarázza a földközönyt. Mindkét országban a parlag szaporodik, nem a parcella.

1914-ben még az angoloknak 5.7 millió hektár szántóföldjük van, 1936-ban már csak 4.8 millió. Az abervsthwythi mezőgazdasági fakultás részletes számszerűséggel megállapította, hogy Angliában és Walesben a legelőnek hagyott szántóföldön kívül ezer és ezer hektár jó rét hanyatlott legelővé, ezer és ezer jó legelő parlaggá.

A franciák 1902-től a háború kitöréséig ötnegyed millió hektár szántóföldet bocsátottak vissza legelőnek. 1913-ban Augé Laribé szerint még csak 3,793.000 hektár francia föld maradt parlagon, 1918-ban már 4,549.000, 1930-ban 5,025.000. Parlagon hagyják, nem osztják a földet.

Más világ járja keleten és délen, a barázdás szomszédságban. Egy-millió hektár körül művelnek a németek olyan hideg, rossz homokokat is, amelyekben jó, ha valamelyes rozs, krumpli, vagy zab terem, de ez is javarészt csak úgy, hogy tömik műtrágyával és az egyik évben ugarba vetett takarmányt, a másik év javára alászántják. Olyan hitványok ezek a talajok, hogy nem egy szakember sürgeti, hagyjanak fel művelésükkel. Legelőnek, rétnak túlságos szárazak, erdőnek talán megtennék. Hálátlan munkát ígé-

nyelnek a hegyvidékek mostohább talajai is, hogy szerény hozamokat is adjanak. Mégis a német földművesek 1927 és 1931 között az eke alá fogott földet csak egy százalékkal s a mezőgazdaságilag műveit területet csak 0T5 százalékkal csökkenthették, minekutána a háború kitörésétől mezőgazdaságilag műveit területüket 290.000 hektárral emelték. 1936-ban a szántóföldnek már csak 2.2 százaléka maradt ugaron... Egy Stadermann nevű Jules Verne azt álmodja, hogy harminc év alatt még 800.000 hektár német földet lehetne eke alá fogni. De a józanabbak Németország mai határain belül már csak a kémikusokban és botanikusokban bíznak, nem a hektárszaporulatban. Haber-Bosch nitrogénje nem maradt magára. Sengbusch Fischer botanikussal édesre nemesíti a csillagfürtöt, messze kitolva ezzel a még gazdaságos termelés német határát. Ugyanő a kevés föld takarékosabb kihasználására növénynemesítő-programmot dolgozott ki: igénytelen, koránérő növényeket kell kitenyészteni, mondja és hazája sovány és hideg északkeleti talajaira gondol. Oly növényeket kell a német nemesítőknek kieszelniök, amelyek nemcsak nagyobb hozamaik és fiziológiai alkalmasságuk révén, hanem *alkatrészeik előnyösebb arányával* is a sajátlag német szükségletekhez simulnak. Fehérje-, zsír- és rosttermésük nemesített arányával *változatlan nagyságú területről* is jobban és jobban fedezhetik a német közellátás élettani és technikai hiányait...

Az ugar- és parlagszaporító Franciaország déli szomszédjában Mussolini 1928 december 4-én üzen élet-halálharcot minden olasz ugarnek és parlagnak. R. Mariani szerint évi átlagban 278.000 munkás 70 millió munkanapját fordítják a Mussolini által kiszabott talaj javításokra (*bonifische*). Serpieri tanár azt írja, hogy 1931. július 1-én már Észak-Olaszországban 858.500, Közép-Olaszországban 888.000, Dél-Olaszországban 1,246.000. Sziciliában és Szárdiniában 930.000 hektár telkesítését cövekelték ki. E munkálatok Olaszország egész mező- és erdőgazdasági területének 14 százalékkal való gyarapítását jelentik. Ehhez járul még a vízszabályozással mentesített 2,623.000 és a havasokon és fásítások útján megjavított 7,460.000 hektár, e kettő együtt az egész olasz mező- és erdőgazdasági terület 35.4 százaléka. Az Agro Romano és a pontusi mocsár sok ezer hektárja ma már termőföld, vagy értékes kaszáló és a Via Appia mentén szennyes ivóvizéről és mocsárlázáról hírhedt 60.000 hektáros pusztaságon tanyák és városok emelkednek, öntözőcsatornák és kőutak futnak keresztül-kasul. „Itt e mezőn, mondotta Mussolini, küzdjük meg harcainkat. S ez az a háború, amelyet minden más-

nál többre tartunk.“ Mussolininak nincs földje, amit szétoszon. Úgy segít hát nemzetén, hogy földet teremt neki.

Németországban is — a forradalmi átalakulások idejét beleértve — módjával, megfontoltan osztják a földet. 1882—1933 között a 2 hektáron felüli birtokok átlagterülete 13.57 hektárról 12.12 hektárra, az 5 hektáron felülieké 21.8-ról 17.7-re csökkent. Az összeomlástól 1932-ig mindössze 930.000 hektárt vásároltak telepítés céljára. Közép-, Nyugat- és Dél-Németországban a terület 1 százalékát sem, Kelet-Poroszországban 3.6, Mecklenburgban, Pommerániában, Schleswig-Holsteinban 4—4.4 százalékát fordították telepítésre.

Olaszországban a nagy háborút követő évtizedben Lorenzoni tanár szerint nem egészen egymillió hektárral, a mező- és erdőgazdasági terület $\frac{1}{2}$ -s-ával gyarapodott a kisbirtok földrésze. Ez a terjeszkedés magától ment és Lorenzoni tanulságosan mutatja ki, mily jó paraszti ösztönrel követte csaknem mindenütt a kisbirtokra legkedvezőbb természeti feltételeket.

Mindkét országban — akár a telepítést, akár a szabad terjeszkedést nézzük — egyre inkább az üzem *kikerekítése* a cél, *nem az elaprózás*. A törzsöröklés, mely ma a német parasztság mélyreásott alapja, egy rangba helyezi s egyszerre kívánja szolgálni az őstermelés és a közellátás érdekeit. A birodalmi élelmiszerrend szilárd birtokállományon tartós üzemi egyensúlyban próbálja *mind a kettőt* biztosítani. E kísérlet sorsáról ma még nem lehet jóslatot mondani. De az máris világos, hogy sem Német-, sem Olaszországban a forradalmak sem hirdettek olyan földosztást, amely az *ellátatlanok* tömegével nem törődve, csak a *nincstelen* tömegeknek igyekezett volna kedvében járni. Szemben a világ angol uraival s a gyér népszámú franciákkal ezek a zsúfolt országok minden ugart sokallnak, minden parlaggal pörbeszállnak. Szemben Kelet-Európa népeivel nem osztanak földet, csak ha pazarlás nélkül tehetik. Nekik több termőföld kell, nem több parcella.

KELET-EURÓPÁBAN FÖLDOSZTÁSSAL VÉGZŐDÖTT A HÁBORÚ.

Sering úgy számítja, hogy *Oroszország nélkül is 214 millió hektár üzemrendjét és 121.6 millió ember életkörülményeit forgatta fel az a földosztás, amely a nagy Háború keleteurópai nyomában járt*. Befejeztével v. Strakosch szerint már csak minden huszadik európai hektár maradt a nagybirtok kezén.

A keleteurópai földosztás képe 1928-ban.¹
(Sering számai.)

Az 1928-ig kisajátított terület és annak felhasználása.

Ország vagy országcsoport	A földosztás kiterjedt		Ebből millió hektár		
	millió hektárra	az egész terület %-a	köztulaj- donba átvett v. lefoglalt erdő (és parlag)	az eddigi birtó tulaj- donába át- adott terület	telepítésre, kikerekít- ésre fordít- ott és ma- radékirtok
1. Finnország	1·5	4	—	0·9	0·6
2. Észtország	2·3	48	1·1	0·5	0·7
3. Lettország	3·7	56	2·1	0·2	1·4
4. Litvánia	0·8	15	0·1	—	0·7
5. Kelet-Németország	0·4	2	—	—	0·4
6. Lengyelország	1·5	4	—	—	1·5
7. Csehszlovákia	4·0	29	2·0	0·1	1·9
8. Ausztria	0·02	—	—	—	0·02
9. Magyarország	0·7	7	—	—	0·7
10. Jugoszlávia	2·0	8	0·5	1·0	0·5
11. Románia	6·0	20	0·9	—	5·1 ²
12. Bulgária	0·2	2	—	—	0·2
13. Görögország	1·3	9	—	0·5	0·8
1.—13. összesen	24·4	11	6·7	3·2	14·5
<i>Földrajzi csoportok szerint:</i>					
1—5 Északi országok	8·6	12	3·3	1·6	3·7
6—9. Középső országok	6·2	9	2·0	0·1	4·1
10—13. Déli országok	9·5	12	1·4	1·5	6·6

¹ Albánia nélkül.

² Ennek egy jelentős része, melyről statisztika nincs, már előzőleg kisbérlet volt.

Az 1928-ig földhöz juttatott üzemek száma

a) az északi országcsoporthban:

Ország	Új telepek		Önálló üzemmé kikerekített zsellér földek	Tulajdonba adott bérletek
	mindössze	ebből önálló összesen		
1. Finnország	22.500	15.200	10.200	97.000
2. Észtország	33.400	29.400	—	27.000
3. Lettország	64.300	59.700	12.800	6.800
4. Litvánia	36.000	20.000	19.000	—
Együttvéve	156.200	115.300	42.000	130.800
Ehhez:				
5. Kelet-Németország	16.100	8.500	27.500	—
1—5. összesen	172.300	123.800	69.500	130.800

b) a középső országcsoporthban:

Ország	Új telepek		Önálló üzemmé kikerekített zsellér földek	
	mindössze	átlagnagyság hektár	mindössze	átlagnagyság hektár
6. Lengyelország	109.100	—	200.300	2·2
7. Csehszlovákia	1.700	16·0	303.000	1·38
8. Ausztria	700	12·0	2.200	6·3
9. Magyarország ¹ . . .	548.500	—	113.300	2.0
6—9. összesen	660.000		618.800	

¹ Ebből 258.200 házhely átlag 0.22 hektár területtel; 290.300 törpebirtok átlag 1 hektár területtel.

c) a déli országocsoportban:

Ország	A juttatottak száma	Felosztott terület millió hektár	Átlagnagyság hektár
10. Románia	1.369.000	3·6	2·7
11. Jugoszlávia ¹	256.000	0·5	1·5
12. Bulgária	17.000	0·06	3·5
13. Görögország ²	229.000	1·3	5·0
10--13. összesen	1.871.000	5·46	—

¹ Jugoszláviában a felosztott egész terület (2 millió hektár) fele 132.941 kmetkööttség felbontására esik, negyedrésze erdő.

² Beözönlő menekültek ellátása.

Németországon, Ausztrián és Magyarországon kívül mindössze 2·9 millió mezőgazdasági üzemet alapítottak, kerekítettek ki, vagy tettek bérletből tulajdonná.

A vérünkre menő országokban a földosztás 1928-ig az egész mezőgazdasági terület következő százalékait vette igénybe:

Ország	Románia	Csehszlovákia	Magyarország	Jugoszlávia
%	297	14.1	9.7	4.6

Az egész mezőgazdasági terület arányszáma szerint Románia a harmadik helyen áll Görögország és Lettország mögött, Csehország a hatodik helyen Észtország és Litvánia mögött, Magyarország a hetedik helyen Csehszlovákia mögött, de Lengyelország, Jugoszlávia, Finnország és Bulgária előtt.

A magyarság földhelyzete a megszálló országokban különösen két szempontból látszik tragikusnak:

A Regát földosztása javarészt már parasztbérlők kezén lévő, de tulajdonjogon nagybirtokos területeket alakított át kisbirtokká. A parasztbérlő és nagybirtokos közé a Fortunátus Imre idejére emlékeztető főbérlő ékelődött volt be, aki a paraszt bértartozását behajtotta és a maga közvetítő uzsorájának levonása után az abszentista nagybirtokoshoz juttatta. A Regátban a nagybirtok a legtöbb esetben előbb sem jelentett nagyüzemi hasznosítást, mint ahogy a répáról, amely vízben megdagadt, nem mondhatjuk, hogy az a répa nőtt. Amikor a földosztás Fortunátus Imrét eltávolítja s a nagybirtokos tulajdonjogát megszünteti, csak vagyoni jogi

változást eszközöl. Más volt a helyzet Erdélyben és Bánátban. Ott lelke volt a nagybirtoknak. Különleges munkafeladatai, üzemi előnyei voltak. Szervesen nőtt szerves egésszé. Hozamai nagyobbak voltak az átlagnál. Sok helyen vezette a többit.

Másik tragikum a megszállva osztott magyar földnek, hogy *alacsonyabb kultúrfokú államkeretbe került, nem úgy, mint a Baltikum parasztjai, akik alacsonyabb kultúrfokot ráztak le magukról*; Csehország is csak annyiban kivétel, hogy a megszállók mezőgazdasági kultúrája ugyan belterjesebb volt, mint a megszállottaké, de ezek *elestek azoktól az előnyöktől, amelyeket heterogén talajuk, heterogén éghajlatuk jelentett, amíg a meleg és fátlan alföldi rónasághoz fűződtek*. A megszállt Felföld odakerült répaföldjével, sörárpájával a cseh-morva répa-és árpaföldek tövébe: emitt is, amott is könnyen terem a hús, nehezen a zsír; a hódítónak és a hódítottnak egyképen sok a fája, Bergengóciája. Tetejébe még a hódítás — nagy átkára a kárpátalji parasztnak — kelet felé elcsúszott, mintha valaki kiejtette volna a kezéből. „Légtávolságban, mondja Hassinger tanár, a csehországi Éger a felsőtiszai Máramarostól 930 kilométer távolságban van, úgyhogy Éger közelebb van Londonhoz, mint Máramaroshoz, ahol aztán szélességben már csak 70 kilométer csehszlovák terület van. Prágától Ungvár gyorsvonaton 20 óra. Csehszlovákia határhossza nem kevesebb, mint 3800 kilométer, csaknem hárommannyi, mintha ugyanekkora terület köralakú volna...”

Egyszerre kétfelől sújtott így a Végzet a megszállt országrészek magyar földművelőire. Szenvednek a politikai érdekű földosztás miatt. De szenvednek azért is, mert osztva, vagy osztatlanul: kisebb sors várakozott rájuk a megszállók alacsonyabb kultúrája, vagy legalább is okszerűtlen országhatára miatt.

Hogy csak a legdultabb utódállamot és annak is csak két föterményér vessük egybe a magunkéval, 1928—34 átlagában (amikor Románia a földosztás „átmeneti“ bajait már jól kiheverhette) *termett*:

	Magyarországon	Romániában	Magyarországon több termett
	q hektáronként		a román termés %-ában
búza	13'57	9'24	+ 47
kukorica	13'01	10'66	+ 22

Románia 3 millió hektár körül termel *búzát*. Ha *magyar hozamai* volnának: 1 millió hektárral kevesebb búzaföldre volna szüksége, hogy ugyanannyi termést takarítson be, mint amennyit ma betakarít. 4.6 millió hektár

körül termel *kukoricát*. Magyar hozamokkal ugyanezt a kukoricatermést 800.000 hektárral kisebb területről takarítaná be. Együttvéve már ez a két tétel a Romániában felosztott minden föld felének felel meg. 47 százalékkal kevesebb búzát, 22 százalékkal kevesebb tengerit termelnek 7.6 millió hektáron 5.8 millió helyett azok, akik Magyarországot felosztották és a felosztott országban felosztották a nagybirtokot.

A csonka-magyar földtulajdon demokratikusabb elosztásához az 1921: XXXIV. és az 1924: VII. törvénycikk alkotja meg az első gyakorlati jelentőségű jogi keretet. E törvények alapján 1921-től 1931-ig a közép- és nagybirtok területéből 598.161 hektárt vettek igénybe s ebből 259.696 házhelyet és 425.022 új törpe- és kisbirtokot létesítettek. E birtokbaadásokon felül 89.420 hektárt fordítottak kisbérlet alakítására. 1937-ig a vitézi telkek nemes keretében 4253 telket osztottak együttvéve közel 40.000 hektár területtel. A birtokreform demokratikus irányát jellemzi, hogy mindössze 8550 hektár kisajátított területet fordítottak 100 kát. holdnál nagyobb birtokok létesítésére (1.4%).

1931 végén, az 1921—24. törvényekben megalapozott birtokreform földosztásának befejeztével szántóföldünk, mely egész országterületünk 60 százaléka, már $\frac{2}{3}$ részben kisbirtokosok kezén volt. Szöllőssy Zoltán számai szerint ebben az időpontban *házánk birtokmegosztásának üzemágankint* a következő képe van:

Birtoknagyság	Szántóföld	Kert	Rét	Szőlő	Legelő	Erdő	Nádas	Földadó alá nem eső terület	Egész terület
	1000 katasztrális hold								
50 kat. holdon alul	5.659	150	625	312	258	168	13	372	7.557
50—100 kat. hold	587	5	72	14	89	34	4	49	854
100 kat. holdon felül	3.472	34	466	43	1.390	1.701	36	616	7.758
Mindössze	9.718	189	1.163	369	1.737	1.903	53	1.037	16.169
Az egész terület százalékában:									
	60.1	1.2	7.2	2.3	10.7	11.8	0.3	6.4	100
Az egyes üzemágak százalékában:									
50 kat. holdon alul	58.2	79.6	53.7	84.5	14.9	8.8	24.9	35.9	46.7
50—100 kat. hold	6.1	2.4	6.2	3.7	5.1	1.8	6.9	4.7	5.3
100 kat. holdon felül	35.7	18.0	40.1	11.8	80.0	89.4	68.2	59.4	48.0

Az 5 kát. holdnál kisebb üzemek száma 1925-től 1930-ig 423.000-rel, területük 418.000, szántóföldjük területe pedig 262.000 kát. holddal emelkedett. Az 5—20 kát. holdas nagyságcsoportban az üzemek száma 28.000-rel, területük 208.000, szántóföldjük területe 114.000 kát. holddal gyarapodott. *Az ország területének 53.6 százaléka, az ország szántóföldjének 67.3 százaléka 1930-ban 100 kát. holdasnál kisebb birtokosok kezén volt. Az 1936: XXVII. törvénycikk első évében további 28.962 kát. hold került 4500 kisember kezére.*

Az üzemek száma és egész területük 1935-ben, az újabb földreform-törvény күszöbén, nagyságcsoportonként a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal 1937-ben közzétett összeállítására szerint a következőképpen alakult:

	0-tól 5 kát. holdig	5-től 100 kát. holdig	100 és több kát. hold	Mindössze
1. Az üzemek (üzemrészek száma)	1,440.710	443.442	14.075	1,898.227
2. Az üzemek egész területe kát. hold ..	1,933.345	6,662.722	7,485.777	16,081.844

A nagyságcsoportok változását 1925-től 1930-ig Sajóhelyi alanti táblázata tükrözteti:

A szántóföld 1000 ket. holdakban 1930 végén több (+), vagy kevesebb (—), mint 1925-ben.

Üzem nagyság :	Gyarapodás v. fogyás :	Üzem nagyság :	Gyarapodás v. fogyás :
0—1 kat. hold	+ 66	} 0—200 kat. hold	+ 461
1—2 „	+ 85		
2—3 „	+ 42		
3—5 „	+ 70		
5—10 „	+ 76		
10—20 „	+ 39		
20—50 „	+ 60		
50—100 „	+ 8		
100—200 „	+ 15		
200—500 „	— 25		
500—1000 „	— 39		
1000-en felül „	— 297		

²A 2000 kat. holdnyi eltérést kikerekítések okozták.¹

A FÖLDOSZTÓK ÉS ELLENFELEIK. INDÍTÉKAIK. ÉRVEIK.

Tizenhárom keleteurópai ország területének 11%-ára terjedt a földosztás, amely a nagy Háborút nyomon követte. A felület, amelyet Kelet-Európa földjéből szétszaggattak, Magyarország szántóföldjének ötödfél-szerese. Ez az óriási osztozkodás csaknem egyidőben kezdődött és nem nagy időkülönbséggel fejeződött be Európa északi és déli sarkai között. Mégis: — annyifelé és annyiféleképen ment végbe, hogy éppen csak *egy* okkal nem lehet valamennyit megmagyarázni. Csak mást jelent a kmet-földek felbontása a régi török uralom területén és mást az észti parasztok teleszerzesc a balti lápokon. Itt és ott földrajz és történelem más és más okokat helyezett homloktérbe.

S még ugyanazon okok közül is egyik országban az egyik, a másik országban a másik hatott mélyebbről s nyomatékosabban. Váltakozó szívóssággal hatolnak be az okok a különböző népek és néprétegek tudatába, ahol aztán egy részük *szándékká alakul*.

S mint ahogy váltakozik a *földosztók* szándéka, az, amit akarnak, akként sokféle okból, indítékból támad fel az *ellenállás is*, amely a régihez ragaszkodik, mert benne a közérdeket félti, vagy a magáét szeretné megtartani.

Mi volt a népek lelkében, amikor földjüket osztani kezdték? Mik voltak a földosztás motívumai? S miért ellenezték, akik szembeálltak vele? Csak az a célunk, hogy jobbra és balra átvilágítsuk a terepet, ismertetve mindkét felfogást, nem adva súlyelőnyt sem az egyik, sem a másik bajvívónak.

A motívumok és érvek harcában az *erkölcsi* erők mérkőzése a leg-nemesebb. Ezek a Háborúban támadt egyensúlyzavart törekszenek ki-egyenlíteni. Sokasodni látják a bomlás erőit s védekeznek. A *népszám* tartalékát törekszenek megszilárdítani. Ezért szaporítanak az *egész család* munkájára, vagy eltartására elegendő birtokokat. Mások épp a fonákjáról nézik a föld bomlását. Szerintük a *birtokelaprózás* gyengíti a *társadalom szilárdságát* és kedvez a véletlenül élen maradó, *konjunkturális* erőknek. Hallatszanak itt és ott kevésbé fennkölt sürgetések és aggodalmak is. Már nem erkölcsiek, csak *politikaiak*. Egy oldalon olyanok is sürgetik az osztást, akik a tömege számítanak, neki hízelegnek, mások baljós próféta-arccal törekszenek fenntartani kiváltságukat. Van aki a *gazdasági* érdeket félti, az egyik attól, hogy még *sok* a nagybirtok, a másik attól, hogy

már kevés. Mindkettő a kifogásolt nagyságkategória külön termelékenységét hangoztatja. S hol a belső, hol meg a külső piacokról állítja, hogy éppen azokat a terményeket vásárolnák szívesen, amelyeket egyik, vagy másik birtoknagyságon lehet eredményesebben megtermelni.

Kelet-Európa parasztországaiban a földvagyon áll legközelebb azok foglalkozásához, akik mindenkinél több vért hullattak. A mai Magyarországról írja vitéz Mike Gyula: „A 155.799 főre becsült halottból és halottnak tekinthető eltűntből az egész veszteség 69.75 százaléka esik a kereső férfinépeségnek 49.83 százalékát tevő östermelő férfinépeségre. S ezek között is legnagyobb a vesztesége a mezőgazdasági munkások csoportjának (63.910 halott), akiknek a kereső mezőgazdasági munkásokhoz viszonyított veszteségi arányszáma (128.64 ezrelék) csaknem háromszorosa az országos arányszámnak.“ A Háború alatt Lengyelország lembergi vajdaságában a lakosság 4 százalékkal csökkent, Poléziában 40 százalékkal. Német források a román hadsereg háborús veszteségét 159.000-re, a kis Szerbiáét 690.000-re teszik. Részben alacsony kultúrájú egészségügyi viszonyaik miatt is a mozgósított létszámból a románok 20, a szerbek 29 százalék halottat vesztek.

Kelet-Európa lelkiismeretét már a Háború derekán kezdi nyugtalanítani, hogy félelmetesen gyűl az erkölcsi tartozás különösen a föld népével szemben. Az állam nyakig úszik mindenütt az adósságban. A készleteket felélték. A közpénztárak üresek, ha nincsenek megtömve még, vagy már értéktelen papírpénzzel. Minden hivatalra ezren jelentkeznek. A gyárak leszerelő holnapja legalább is bizonytalan; hová tegyék majd a visszazönlőket, mikor a hadigyártásnak is épp vége szakad? Aki már érzi tagjaiban a készülő vihart, csak a földbe fogódzik, csak azon osztozik más-sal: — mi egyebet oszthatna Kelet-Európában? Az utódállamok földreformirodalmában sűrűn ismétlődik, amivel Serbán román miniszter okolja meg, vagy menti a földosztás első, rajtaütő időszakát: „A birtokreform, írja Serbán, a politikai okosság és társadalmi előrelátás ténye volt. Gazdasági megfontolások nem szabhatták ki mértékét.“ Hellwege meg azt írja az 1920-i első lengyel birtokreformról, hogy földosztó radikalizmusával „a bolsevista agitációt és a front felbomlását igyekezett megakadályozni“.

Voltak az utódállamokban is elegen, akiket a lelkiismeret hajszolt, hogy a parasztságuk rovására billent erkölcsi rendet gyors földjuttatással állítsák helyre. Az értelmiségi középosztály, mely az utódállamok törvényhozását és közigazgatását nagyhirtelen kézbe vette, javarészt elsőíziglen

paraszti származású volt. Érzésvilága még közelállt a földes szobákhoz, melyek gondját, vágyait, nehéz életét, szűk látókörét mohón szólaltatta meg parancsban és törvényszakaszban. Amiről az oroszok hatvan évvel korábban komoran hömpölygő regényeket írtak, most sietős prágai jogszabályokban kerül a *národni vybor* elé.

De a régi rend féltői nem ok nélkül hivatkoztak arra, hogy a szertelen sietségben mégis nagyobb része volt az ijedtségnek, mint a lelkiismeretnek. W. Flöter azt állítja, hogy a csehszlovák birtokpolitika nyers radikalizmusát 1918—19 telén tömegfelvonulások csikarták ki a megriadt nemzeti tanácstól, melyben a kisebbségi népek képviselői nem kaptak helyet. „Az agrárreform, írja Jugoszláviáról Franges zágrábi tanár, azon az egy halhatatlan érdemén kívül, hogy a kmet-kötöttséget végleg megszüntette, gazdasági nézőpontokkal nem törődött. A végrehajtást demagóg irányzatosság jellemzi, amely csak arra volt jó, hogy — sokszor nagyértékű uradalmak szétदारabolása árán is — a politikai csatlósok mentői nagyobb számát nyerje meg magának.“ Amikor Ferdinánd román király 1917-ben ideiglenes fővárosában, Jassyban hirtelen megígérte a legradikálisabb földreformot, ezt Jorga szerint benső emberei unszolására tette, kik már királyuk személyes biztonságáért is aggódtak.

Nemcsak a *terror* hatott az ijedtekre. A nagy Háború Kelet-Európa-szerte megnövelte a földnélküli tömegek *erkölcsi súlyát is*. Egyszerre sokkal többet jelentettek a nemzetek életében, mint amennyiről a múltban a közvéleménynek tudomása volt. Szó sincs róla: — véreztek azok is a nagy Háborúban, akik valamikor címert és birtokot kaptak hasonló helytállásukért, de most senki sem állíthatta, hogy jobban véreztek volna, mint a név- és földnélküliek. A nagy Háború már javarészt mechanikus mérkőzés volt, melyben Toldi és Holubár bajvívása helyett sisakrostélyos ütegek söpörtek el sisakrostélyos tömegeket. Már pedig ezek sorában a társadalmi berendezkedéseknek megfelelően nagy többségük volt a vagyontalanoknak s a vagyontalan hősi halottak közül is mint fekete óriás magaslott ki Földnélküli János háromszoros arányszáma. „Már hogy is maradhatna hadseregünk — mondotta Japán mostani miniszterelnöke — közömbös a föld népének sorsa iránt, amikor a japán hadsereg zöme parasztfiúkból áll!“

Vannak lelkek, amelyek nem rongyolódnak, csak tisztulnak a viharban. Ezeket megütötte a gondolat, hogy akik visszatérnek a nincstelenek közül, megint csak nincstelen s tán az eddiginél is nincstelenebb sorba

kerüljenek, mintha közben semmi sem történt volna. Nemcsak a demagógok ajkán, a legjobb szívekben is kibírhatalan gondolatként jelent meg, hogy a leginkább helytállót máról-holnapra megint csak szekérre rakhassa a kiöregedés, vagy hogy kimaradhasson a harmados kukoricaíöldből.

A túlsó végen meg erkölcsi engesztelést sürgetett a hadinyereség. S akik nemcsak baj nélkül, de irigyelt haszonnal fejezték be a Háborút, nem is nagyon bánták, ha a rongyos mundérban hazaözönlők figyelme inkább a földvagyon felé fordul.

A birtokpolitika itthoni érvei közt is, mint nem gyógyuló ütés, még húsz év múltán is ott piroslik az élen a *véráldozat*. S hogy nem *neki* jutott a java jutalom, mostanig haragot gerjeszt. Nemcsak a hadviselt hangulatú 1920: XXXVI. t.-c. 26. §-a, hanem 16 évvel utóbb az 1936: XXVII. t.-c. is különböztetni kíván, megokolni segít, amikor a mozgósítástól 1936-ig szerzett földbirtokra kimondja, hogy a birtokos már egyharmad akkora birtokból átengedésre kötelezhető, mint a régebbi földtulajdonosok. A lélektan azt tanítja, hogy a hangulat nem marad szigorú keretben, mint a fogalmak, hanem úgy terjed szét, mint itatón a tintafolt: — a háborús gyarapodás is oly neheztelést váltott ki, mely sokszor méltánytalanul általánosít. Nem is lehet aggálytalan a jogelv, amely csak évszámokban tudja magát kifejezni. Mégis jól mutatja a Háború mély nyomát leiken s törvényeken. S hogy az egyszer megütött lelkiismeret a nemzedékeken mint rezeg tovább.

Nálunk elsőnek Prohászka püspök állapítja meg a vérhullatás erkölcsi igényét. A Gazdaszövetség 1916. tavaszi közgyűlésén a 10.000 holdnál nagyobb hitbizományi, egyházi és alapítványi birtokok 15—35 holdas örök-bérletre való szétbontását követeli, hogy a hadviselt katonák e kisbérleteken tűzhelyeket alapíthassanak. A kötött birtok ily népies használatát utóbb Tisza is járható útnak mondja. Ebben az időben a tűzvonat még szilárdan áll. Nem fejvesztett háborúvégi ijedtség, nem zöldkáderek nyomása készíteti Prohászkat, hogy a nemzetet emlékeztesse a nagy tartozásra azokkal szemben, akiknek Nyírő szavával annyiok sincs, hogy lehulló könnyecseppjük elférne rajta.

A nagybirtok igénybevétele ez adósság törlesztésére nem látszott igaztalannak. Első nézésre a higgadtak is sokallták rengeteg terjedelmét. Hiszen még 1935-ben is az ezer holdnál nagyobb földbirtokosok száma a csonka hazában 1560, nem is egészen 1 ezrelék, holott birtokolt földterületük 3,962.000 kát. hold, a földbirtok területének 24.6 százaléka. A másik

végen az egy holdnál is kevesebbet bíró földtulajdonosok száma 776.447 s a rengeteg népszámra eső egész földbirtok csak 312.403 kát. hold. Hogy a nagybirtok szántóföldi aránya mily sokkal kevesebb s hogy mily sok hasznára lehet a kisebb birtoknak s a birtoktalannak a nagyobb felület is, arra a tragikus fordulatok viharéveiben nem eszméltek higgadtan még a higgadtak sem. Az Eszterházy- és Wekerle-kormányok már a vihar kegyetlen közeledtét érzik, amikor a földet emlegetik, a sokszor-segítőt. Szándékukat, szavukat magtalanul fújja el a feltámadó ítéletidő. Az erkölcsi jóvátétel szándéka mozgatta a népköztársasági reformerek jobb törekvéseit is. Csakhogy akkor már hamarkodást szült a közriadalom s a puha parancs elnézte a garázdaságot; mikor aztán az elmélet próbálkozott a renddel, csak vitatkozott és bíbelődött, mert jobban tudta Kautskyt s Dávidot, mint a jászkun redempciót. Ebből csak szerbtövis nőtt a sokgazdájú udvarokban s nem, mint végeszakadatlan tanácskozmányokon mondogatták: „holland vetemény és belga üvegház“. A végén mindenki a reformot szidja: — az úr, mert attól koldul, a szegény, mert még szegényebb.

Már 1937-et írunk, mikor a véráldozat jutalmát a jogalkotó más értékálló javakban is ki meri szabni, nem épp csak földben.

A földosztás, mely a Háborút követte, birodalmak felosztásával esett egybe. Az országdarabokból új országok támadtak, régiek kigömbölyödtek, vagy megnyúltak. A népek aránya nagyot görbült fel- s lefelé s néha visszajára fordult az új határok között. A birtokpolitika *eszközzé* süllyedt e fordulat során. *Kiszorul a tisztán gazdasági kategóriából.* De nem avégre, hogy erkölcsi kategóriává magosuljon. Amikor földet osztanak, *már nem a gazdaságost keresik, nem is a gyengébbet, hogy bátorítsák, nem a földönfutót, hogy kibékítsék.* Kiszorítják a legjobbat is. A keveset is kiforgatják. Elutasítják azt is, akinek semmije sincs azon az egy bűnén kívül, hogy a nyelve, nemzetsége más. Beültetik az elrablóit otthonokba a viszonyokkal ismeretlent, híres gazdák helyére az iga híján mozogni sem tudót s bitangolják vele a bizonytalan országhatárt. Minden más híján egy érdeme elég: — hogy nyelvre, nemzetre többsége *neki* van.

Kelet-Európa 250 millió lakosát sodorta magával az emberi és mezei sorsfordulat s ha Oroszországot külön vesszük, még mindig többet 120 milliónál. Sering 1929-ben Oroszország nélkül 14 oly európai állammal számol, amelyekben a Háború után földosztásra került a sor. Ezek területe, népszáma, népsűrűsége (Sering számai):

Állam	Terület 1000 km ²	Lakóinak száma	
		ezrekben	km ² -en
1. Finnország ¹	343.6	3,365	9'75
2. Észtország	47,5	1.107	23.3
3. Lettország	65.8	1.845	28.0
4. Litvánia	53.2	2.029	38,1
5. Lengyelország	388.4	27.177	70.0
6. Csehszlovákia	140.4	13.613	97.0
7. Románia	294.2	17.200	58.5
8. Jugoszlávia	249,0	12.017	48.3
9. Bulgária	103.1	5.483	53.2
10. Görögország	127.0	5.536	37.5
11. Albánia	45.0	832	18.5
12. Ausztria	83,8	6.535	78.0
13. Magyarország ²	92.9	7.980	85.9
14. Keletnémetország ³	170.8	12.869	75.4

¹ Finnország egy, de jó példa, mily óvatosan kell értékelni e számsor párhuzamát. Lakói 65 százaléká földműves, de területének csak 6.2 százaléka szántóföld!

² 1920. népszámlálás.

³ Berlin nélkül.

Sering szerint, a Finnország nélkül 9 államból álló első országcsoport orosz hatás alatt, az addig érvényes jogelveken átgázolva, forradalmi úton hajtotta végre a földtulajdon új felosztását. Németország, Ausztria, Finnország és a forradalmi birtoktörvények érvénytelenítése után Magyarország is¹ nyugateurópai szellemben beérte azzal, hogy építsen és nem nyúljon a hagyományos jogi és társadalmi rendhez.

Az első országcsoport földosztásának kíméletlenségét nemcsak a forradalmibb lélek magyarázza, hanem az a törekvés is, hogy a birtokreformot többségük és határaik megerősítésére, kisebbségeik elnyomására, szóval *nem-gazdasági* célokra használhassák fel. Még D. Mitrany is, aki Carnegiekönyvet írt a román földosztás megvédésére, kénytelen megváltani, hogy

¹ Figyelemreméltó Ihrig tanár számítási módszere, amellyel azt vizsgálja, a többi földosztó országokhoz viszonyítva mily terület került *nálunk* felosztásra és mennyire aprózódott el? „Romániától (és talán Jugoszláviától) eltekintve, — írja Ihrig — mi akartuk egyszerre a legtöbb új gazdát teremteni. Ebben a törekvésünkben annyira ragadtattuk magunkat, hogy 1925-től 1930-ig 1,139.000-ről 1,598.000-re szaporodott a gazdaságok száma, vagyis öt év alatt 40 százalékkal... 1925—30 között 363.000 két holdon aluli törpebirtok keletkezett, ami ezen, nálunk már amúgy is elég nagy számban képviselt birtoktípus egységeinek számát 49 százalékkal növelte.“

„egyres agrárországokban a változás indító okai között ott volt az a tény is, hogy *a földbirtokosok zöme nem volt ugyanolyan nemzetiségű, mint a parasztság*“.

A sokszerűen elágazó, sok név alatt lappangó erőszakot lehetetlen egyenként kifejezni és túhegyre venni. Csaknem általános tünet, hogy *a felülkerekedett nemzetiség javára és a kisebbség rovására tesznek néha takargatott, néha nyersen megvallott különbséget*:

- a) a kisajátítottak kiválasztása,
- b) a meghagyható birtokmaximum,
- c) a kisajátítás és kiosztás között eltelő időben az állami vagy bérleti kezelés,
- d) a kisajátított föld ára, hasznbéré s a kártalanítás aránya,
- e) a fizetés módja (idő, kamat, árfolyam, közteherbetudás) és
- f) a földhöz juttatottak kiválasztása dolgában.

Az összeomlás éveit Ady szava jellemzi: „Valami mást, akármit.“ A forradalmak, amelyek a nagy Háborút követték, nem terjedtek, mint múlt korok forradalmi, járványszerűleg. Éppen abból támadtak, attól erősödtek lebírhatalanná, hogy mindenki véleménye mindenkiétől *különbözött*. Térben és időben egyre ritkábban hallatszott az a kifejezés, hogy: „én is“. Mindenki mást akart. Mást, mint ami *eddig* volt. Mást, mint a *iebbiek*. Az ernyedte embertömeg öt év véres börtöneiben egymásra únt. A nyelvkinés atomizálódott. A szavakat magának értelmezte mindenki. Számológységnek már csak a föld maradt.

Akik a rendet mindenkire értékesnek tartják: közérdekből, akik társadalmi helyzetüket rend nélkül nem tudják fenntartani: e helyzetet féltve a földre gondolnak. A föld nem semmisül meg. Nem lehet odébb tolni. Mennyisége korlátozott s ez természetes rangot ad neki. *Még mielőtt emberi lény rátette volna lábát, a föld már a konzervatív világnézethez tartozott*. Nemcsak a Vendée pártfogolta a királyt, a svéd parasztság is bevonult Stockholmba, hogy a monarchia mellett tüntessen. Svájc földműves-vezére, Laur csak úgy, mint Björklund a magas északon s Nagyatádi Somogybán nemcsak a paraszt boldogulásáért küzd, hanem azért is, hogy a nemzet hagyományai el ne enyészzenek. Amikor a porosz királyok számontartották s megvédték parasztjaikat, azokra a földműves-családokra gondoltak, amelyek ötszáz éve ülnek egy helyen. A hesseni Schwalmban olyan parasztudvar is van, amely már 1467-ben a mai birtokos-család kezén

volt, Felső-Bajorország Fontasch-Hof nevű paraszttanyáját már 1336-ban, a Geitau Oberöstner nevű tanyát 1329-ben említik az okiratok. A hangenbergi Jodlbauerhofban 1453 óta ugyanaz a parasztcsalád gazdálkodik. „Oly udvarok is, mondja Hainisch, amelyeket a cisztercita apátság már a XVII. században alapított az ausztriai Zwettelben, fiágon felerészt ma is az ös-szerzők kezén vannak.“ A salzburgi Köstendorf községben tucatjával vannak paraszttanyák, amelyek 200—300, sőt több éve vannak ugyanazon családok birtokában. „Amerikában — teszi hozzá Hainisch — a birtokváltozások % része adás-vétel és 14-e apáról fiúra szálló örökség. Ausztriában fordított az arány.“

Az általános felbomlásban, amely a nagy Háborút követte, a földtulajdon töve-gyökere látszik az egyetlen tényezőnek, amely még egybetartja a társadalmat és szilárdítja az államot.

A nagy birtokvagyon maga is észbekap, hogy kevesedmagával van. Ha meg akarja tartani azt, amije maradt, okosabb, ha a fenntartó és szilárdító paraszti tömeget nem akadályozza, hanem erősíti. Már jóval a Háború előtt ebben a szellemben tömörítik a német nagybirtokosok a Bund dér Landwirtet. Nagy-Magyarország húszmilliós népének a „kicsiny tűzhelyekről“ ad programot a nagybirtokos Károlyi Sándor s másfél évtizeddel az összeomlás előtt hangoztatja az azonos érdeket Bernát István *Agrárpolitikája*. „Logikus, írja ez időkről Mattyasovszky Miklós, hogy a nagyvagyon csak úgy tartható fenn, ha sok kisvagyon lesz mellette érdekelve. Ennek eléréséhez a nagyvagyon egy részét is fel kell áldozni. Tehát a túlnagy földbirtokot és a földnélküli néposztályt apasztani, a kis földbirtokot szaporítani kell.“ A nagybirtok csak *tulajdoni* megtartásával *kisbérieretekre való üzemi felbontásáról* is szó esik, de nem sok: féltik tőle a birtok átlagát. Írország és Japán tragikus példái sem javallják a kisbérierét! megoldást.

Nemcsak nálunk, de nálunk különösen sokat vitatkoztak *a népsűrűség és a birtokmegosztás okviszonya felől*. Egyetlen közérdekű problémánkat sem fogták meg olyan statisztikai elnagyolással, mint ezt a legfontosabbat. A *nagybirtoknak* csak országos arányát emlegették, de nem, hogy viszonylag mennyivel kevesebb e százalékban a szántóföld. A *hitbizománynak* csak földarányát, s azt nem, hogy abban az erdő aránya háromszoros. A másik oldalon a *törpebirtoknak* csak szántóföldi tehetetlenségét s azt nem, hogy belsőségnek, családok otthonának megbecsülhetetlen. A nagy földtömegeket országbénító tehernek emlegették s mintha annak csökken-

tését csak az erőszak, vagy legalább is a törvény parancsa munkálná. *Holott oszlott bizony az szép csöndesen magától is, akkor is, amikor reform nem volt.* 1905—13-ig Tékái szerint közel egy millió nagymagyar holdat parcelláztak, 1913—22 között 292.000-et és első nagy földreformunk befejezte után, 1928—35 között 112.000 hold jutott az ötven holdnál nagyobb birtokok forgalmában parcellások kezére.

Több alkalommal, írja 1936 végén Némethy Béla, felhozták a nagybirtok káros hatásának szemléltetésére, hogy a Dunántúlon, ahol a nagybirtokarány 34.8 százalék, az egy km²-re eső népsűrűség 72.8 lélek, míg az Alföldön, ahol a nagybirtok aránya csak 25 százalék, az egy km²-re eső népsűrűség 115.5 lélek. Szóval, hogy az Alföldön minden négyzetkilométeren átlag 42.7 lélekkel élne több ember, mint a Dunántúlon, „a nagybirtok hazájában“.

Ha igaz volna, az Alföld e *többlete* megfelelné a francia parasztvármegyék egy-egy négyzetkilométerre eső egész lakosságának. Hanyatt-homlok neki kellene látnunk, hogy az utolsó szilánkját is szétfaragjuk annak a Dunántúlnak, amely minden négyzetkilométeréről 42.7 magyart üzött le nagybirtokai merev torlaszaival.

Csakhogy, mondja Némethy, „az Alföld 115.5 lélekszámában bent van például Budapest és környékének lakossága és bent van az egész ország-rész mindenféle foglalkozást űző népessége; a területi adatokban pedig bent vannak az erdők, legelők, nádasok és földadó alá nem eső területek. Ha az egyik esetben az erdőket, legelőket, nádasokat és földadó alá nem eső területeket is belevesszük az ország egész területéből, a másik esetben pedig csak a szorosabb értelemben vett mezőgazdasági területből indulunk ki, akkor a birtokmegoszlás két elütő képet mutat“. *Erdők, legelők, nádasok és földadó alá nem eső területek nélkül a birtokmegoszlás aránya a kisbirtok javára 12.9 százalékkal emelkedik, a középbirtok terhére pedig 3.3 százalékkal s a nagybirtok terhére 9.6 százalékkal csökken. A birtokmegoszlás aránya Némethy szerint:*

Nagyságcsoport	a) Ha az ország egész területéből	b) Ha a szorosabb értelemben vett mezőgazdasági területből
	i n d u l u n k	k i
	%	%
100 kat. holdnál kisebb birtokok	52.2	65.1
100—1000 kat. holdas középbirtokok	18.3	15.0
1000 kat. holdon felüli nagybirtokok	29.5	19.9
	<u>100.0</u>	<u>100.0</u>

Ez a helyesbített tábla azt mutatja, hogy a szorosabb értelemben vett mezőgazdasági területen a hazai birtokmegoszlás meg sem közelíti a közszájon forgó aránytalanságot. Némethy mégis úgy látja, hogy a vármegyék azon csoportjában, ahol a nagybirtok aránya a 20 százalékot meghaladja, az 1 négyszögkilométerre eső népsűrűség már 64.2, ahol pedig a nagybirtokarány csak 15.9 százalékos, ott a népsűrűség már 70.0 lélek: „A kisbirtokok 44.416 km²-et kitevő vidékén minden négyszögkilométeren majdnem 6 lélekel több mezőgazdasággal foglalkozó ember él, mint a nagybirtok 21.444 kilométernégyzetet kitevő területén.“ Mindössze 10 százalék népsűrűségkülönbség marad így a 60 százalék helyén, amelyet a közhiedelem a „kisbirtokos“ Alföld javára s a „nagybirtok hazájának“, a Dunántúlnak terhére emleget. Némethy említi ugyan az időszakai mezőgazdasági munkásokat, akiket a népszámlálás december 31-i időpontjában nagy- és közép-birtoki munkahelyüktől távol vettek számba, de tagadja azok számbavételének jelentőségét. Pedig nem kétséges, hogy számbavételükkel a nagyobb birtokkategóriák népsűrűségében már legfeljebb ha olyan különbségeket találna, amelyeket nem a birtok nagysága okol meg.

Hogy a gyalogember a régiek szavajárása szerint „ekéssé-szekeressé“ emelkedjék s az emelkedésen előbb-utóbb rajta ne vesszen, a magyar Alföld átlagában vagy 25 kát. holdos birtokot kell egy-egy lófogatra számítani. Amint a terjedelem ettől kisebbre fordul, már nyomasztóvá kezd válni az a 3—5 kát. hold, amely Alföldünkön egy-egy lófogat eltartására szükséges. 10 kát. holdon már a nyers jövedelem fele-harmada rámegegy s a még kisebb földdarabon a szántóföldet megeszi a lóistálló. A régi világban fuvarozásból élő falvaink is voltak, de az ily kisebb földművesnek is tömémentlen fuvarozó-alkalma volt; még ő hordta a termények javát uszályhoz s a gyér vasútállomásokra, földet, követ, kavicsot fuvarozott az út- és gátépítő országon át, téglát, cserepet, tüzelőt, hordót, ládát szállított könnyű kis parasztkocsin, a másnak járhatatlan utakon.

A vasút sűrű hálózata s a gyorsjáratú gépkocsi leváltotta a törpe-fuvarost. Két kis lovával, kevés földjével magáramaradt, *csak-épp-szántóvetőnek* a tegnap kocsisa. Akármerről forgatja, nem találja meg számadását a két lovon, mely annyi szemesterményt megeszik, mint tizenkét gazdája. Ha meg nekibúsultan vásárra viszi a két lovat s szántáskor, vetéskor, hordásban nagyobb szomszédjára szorul, már vége is független gazdai mivoltának. Már meg robotot szolgál a kölcsönigáért, pedig ezt az

igát csak akkor kapja kölcsön, amikor a nagyobbak már végeztek a maguk dolgával.

Huszonöt hold kellene mindenkinek. De van-e annyink, ha minden nagybirtokot is felosztanak az utolsó szérüsarkig? Bizony nincs. 3 millió holdat 25 holdankint mindössze 120.000 „ekés-szekeres“ kisbirtokra lehet szétbontani. Hogy mindenkinek jusson, ötször-hatszor ennyire volna szükség már ma is. A mérsékletnek, amellyel nálunk a nagybirtokhoz nyúlnak, ez egyik főoka. Hogy csak egyötöd, egyhatod szegény magyarnak jutna belőle.

Csak hogy a bontakozó élet nem érheti be azzal, hogy örökkön a fejünket rázzuk: „ezt nem lehet, azt nem lehet.“ Azt is követeli rajtunk, hogy: „hát akkor mit lehet?“ A családok szaporodnak, s a birtoktalan, vagy elégtelenföldű földművesek száma egyre nő. Nincstelen sorsuk s a föld hanyatló jövedelmezősége nem állítja meg sem a szaporodást, sem a föld agyonozlását.

Európa érc- és szénmedencéjének régi ipara, sok városában kézművesrendje, a népszámtöbbséget annyira-mennyire fel tudja fogni. Ha még a nép hajlama s hagyománya is kedvez az *osztatlan* örökrésznek, mint Németországban, az egykézben maradó „életképességet“ igyekeznek megrögzíteni. Előbb a „törzsöröklés“, majd a „bauernföhiger Erbhof“ rendszerébe foglalják. 1936-ig a nemzeti szocialisták Nizsalovszky szerint 700—750.000 egyenkint 35—220 hold terjedelmű törzsmajort létesítettek. Még nem világos, milyen sikerrel s hogy a kimaradtak és még kimaradók, mikor a törzstől elszakadnak, hova szakadnak? De sorsuk, ha kisebb sors is a törzsöröklés szerint birtokos sorsánál, nem egészen reménytelen: — Németországban.

Nálunk a birtokból kimaradó örökösöket nem várná az iparforgalom és a városi műhelyek munkáskereslete. A tengerentúli kivándorlás megakadása óta az egy budapesti vékony szivárgáson kívül nem volna más választása az *osztatlan* örökség ágrólszakadtjának, mint hogy szaporítsa a nincstelen falu piactéri ácsorgását. Nálunk is módot ad ugyan az 1920. évi XXXVE t-c. 74—75. §-a a családi birtok egykézben maradására s az 1936-i új hitbizományi törvényben is vannak rendelkezések, amelyek kis paraszthitbizományokra gondolnak. Kisbirtokososztályunk nem él vele. Mattyasovszky szerint azért, mert „ragaszkodik függetlenségéhez és gyermekei egyenlő osztályához s ez fontosabb előtte, mint a birtok egységének fenntartása.“ A magyar paraszt egyénibb lelkületével és igazságszeretetével nem ellenkezik a nemzet közfelfogása sem, amely a *köteles* részhez ragaszkodik. Alighanem azért is, mert nem tudja mivel biztatni a földörökségből

kimaradókat. Hova menjen közülök, akinek se föld, se hajlék nem jutott? Ha volna földünk elég, mérőléccel adódnék a megoldás: az örökhagyó vagyona s hitele erejéig terjeszkednék s nem épp csak egy fiának hagyhatna töldvagyont. Hanem ehhez föld kellene. Nitrogént már tudunk a levegőből termelni. Földet még nem.

A keleteurópai földosztás csak egyik céljául vallja új üzemek alakítását. A higgadó idők mindinkább a *másik* célt tolják homloktérbe: az „életképtelen“ törpeüzemek „életképesekké“ való kikerekítését. 1928-ig a balti államokban, Csehszlovákiában, Ausztriában és Magyarországon együttvéve 660.000 új üzemet létesítettek s ennél alig kevesebb — 618.900 — törpeüzemet kerekítettek ki „életképes“ kisüzemmé. Csakhogy nálunk még 1935-ben is 767.487 törpebirtokosnak átlag 0.4, 664.263-nak átlag 2.4 kát. hold birtoka van s e két (0—5 kát. holdos) nagyságcsoport 1,933.345 kát. holdat foglal el. Közülük a legnagyobbnak is csak egyötöd annyi a földje, mint amennyi egy-egy lófogatot egész éven át meghálálna. Az 1936. XXVII. t.-c. már nem akar tudni új törpebirtokokról és a meglévők számát is csökkenteni kívánja azáltal, hogy a törpebirtokot lehetőleg a család megélhetéséhez elégséges terjedelemre egészíti ki. Ám arról az „életképes“ kiegészítésről, amelyet valamikor Darányi Ignác szabott ki telepítő-akciója során, a 15—37 holdas határról föld híján nem lehetett szó.

A nagy Háború nyomán pazarul osztogatott törpebirtokok semerre sem mutattak valami biztató képet. Védelmezőik, mint a lengyel Grabski, a román Serbán, az átmenet nehézségeire hivatkoztak. Ez a hivatkozás nem szűkölködött *minden* alap nélkül. Az eleinte parlagon hagyott parcellákat végül is eke alá fogták. Fecskefészek módján egy-egy putrit is építettek fölébe. Még Romániában is, ahol a legvadabbul osztogatták a földszilánkokat, az 1922-ben 10.34 millió hektárra hanyatlott szántóföld 1930-ig 26 százalékkal 1303 millió hektárra emelkedett. Már a *hozamok* csak vontatottan követték ezt az emelkedést: a búza román hozama 1922—26-ban 86, 1926—1930-ban 9.8 q, a kukoricáé 9.9 és 10.5 q. De Nyugat-Európából is a kiábrándulás hírei érkeznek. Angliában a háború után 1—2 acre-en létesített hadviselt-tanyák államsegéllyel is csak tengenek-lengenek. Németországban a nemzeti szocializmus elfordul az addig szaporított és szaporodó parcellától és olyan parasztbirtokkal próbálkozik, amely a maga emberségéből is meg tud élni. Nálunk a telepítési ankét, ha nem is az egész országra: egy-egy országészre szinte kicövekei a még „életképes“ határbarázdát. A nagy Háború küszöbén Oroszországban is ezzel a cövekeléssel vesződnek min-

denfelé. A zemsztvók birtokvitáiban örökös panasz, hogy a német telepe-
sek annak idején átlag 20 hektárt kaptak, holott a muzsiknak csak 7 hektár
jutott. Csoda-e, ha a muzsiknak felkopik az álla, a Volgavölgy és Szibéria
németje meg gyarapszik? Mintha bizony a mezőgazdasági sikernek s bal-
sikernek más magyarázata nem is volna, mint a hektárok száma!

A tárgyilagos szándékú ítéletet óvatosságra készteni, hogy sok min-
dent tudnak be a *birtoknagyságnak*, aminek pedig ahhoz semmi köze.
Mielőtt ítéletet mondunk egyik, vagy másik birtokkategória értékéről,
mielőtt helyesnek, vagy helytelennek állapítjuk meg a föld megosztását,
előbb tisztázzuk, *mely jelenségek mutatnak vitathatatlan okviszonyt a vizs-
gált nagyságcsoporthal?*

Csak egy példa, mely a mennyiség síkjában marad s még nem nyúl át
a minőséghez: — akármilyen terjedelmű birtok, csak nem gazdaságos, ha
nincs *tagosítva*. S ki állja útját a tagosításnak? A nagybirtok? „Gömörben,
mondja Fehrentheil-Gruppenberg lovag, minden parasztbirtokosnak átlag
16 különálló s a határban szétszórt földdarabkákból tevődik össze a birtoka.
Csonka Hont megyében egy-egy parasztparcella átlagos nagysága alig 460
négyzetööl, úgyhogy itt az átlag 3 holdas kisbirtoktípus 11 különféle darab-
ból áll. Vályi Pál járdánházi földműves birtokívének hiteles tanúsága szerint
ez az 51 holdas birtok 267 egymástól különálló parcellából áll.“ Vitéz Takács
László 1932-ben a következőképen állította össze Térjék somogy megyei
község s abban Vas János birtokos mezőgazdasági sorsát tagosítás előtt és
tagosítás után:

a) Tagosítás előtt		b) Tagosítás után	
<i>Térjék község:</i>	<i>Vas János birtoka:</i>	<i>Térjék község:</i>	<i>Vas János birtoka:</i>
1350 kát. hold, 204 birtokos, 2378 parcella, 12 parcella esik egy átlagbirtokosra 900 négyszögöl parcella átlagnagysága	16 kát. hold, 23 parcella, 1100 négyszögöl egy parcella átlagnagysága 211 km. a mesgyék hossza, 768 km. egyszeri oda-vissza- út a földekhez 198 kézi napszám (kell a meg- 80kétfogatú neveléshez iga 1	1350 kát hold, 220 birtokos 692 parcella, 3.1 parcella esik egy átlagbirtokosra, 3120 négyszögöl egy par- cella átlag- nagysága	16 kát. hold, 1 parcella, 2.44 km. a mesgyék hossza, 3.8 km. egyszeri oda- visszaút a földekhez, 154 kézi napszám kell a 64 kétfogatú igaj les ^e “ V .

Megtakarítás Térjéken a tagosítás révén:

Üzemi kiadások csökkenése — 20 %

Terméstöbblet = 20 %

Kleisner oly 50 holdas birtokot említ, amely 47 darabban fekszik, a legközelebbi parcella 800 méterre, a legtávolabbi 8.9 kilométerre a gazda udvarától. A 47 ingatlan távolsága a lakóhelytől összesen 190 kilométer, egy évben ötször oda-vissza menve 1900 kilométer. De nehogy azt higyük, hogy ez a szörnyű földfaragás csak nálunk folyik, mert már közel vagyunk Kelethez. Tartozéka az Nyugaton is az osztozkodó örökségnek s annak, hogy a paraszt igazságosan akar osztani örökösei közt. Németország azon részeiről, ahol nincs osztatlan örökség, panaszoja Münzinger tanár 1934-ben, hogy Hohenheim tudós tövében van járás, melyben a parcellák átlagnagysága 9 ár és több oly Württemberg! járás van, ahol az átlag 10—15 ár. Egy 30.27 hektár nagyságú kisbirtokot 162 parcellán kellett összekeresnie, egy parcella átlagnagysága 18.8 ár, a legkisebb 0.73 ár, a legnagyobb 124 ár. A távolság az összes parcelláktól oda-vissza 412, ötször számítva 2060 kilométer. Württemberg tagosítatlan járásaiban a munkaórák 30—40 százalékát hiába pazarolják. André 1929-i hesseni adatai szerint tagosítás után a legkedvezőbb esetben az emberi és állati munkateljesítmények már csak 45 százalékára van szükség. Pedig még 1932-ben is 7 millió hektárra becsülték Németországban a tagosításra váró területet. Nem csoda, ha a németek megsokallták a dolgot s 1934-ben szigorú törvénnyel próbálnak e kulimunkára emlékeztető erőfecsérlésnek véget vetni.

Tárgyilag os ítélet nem mérheti össze a nagybirtok hozamait az olyan kisbirtokéval, amely még többszáz földforgácsból áll. Ha Vas János terjéki földműves tagosítás előtt csak ötször az évben megfordult volna 16 holdas birtokának minden parcelláján, 3940 kilométer utat kellett volna megtennie. Tagosítás után csak 19 kilométert. Nemcsak a nagybirtokból, a *kisbirtokon* is van mit kikerekíteni.

Ha 25 holdon alul egy lófogat tartását sem hálálja meg Alföldünk: puhatolnunk kell, nem lehetséges-e a gazdaságos üzem e 25 holdas határát valamiképen lejjebbszállítani? Nemcsak azért, mert enélkül a még oly óvatos birtokreformhoz is minden földünk kevés, hanem már ma is birtokban lévő kisgazdáink érdekében is, kiknek túlnyomó része e 25 holdas határnál kisebb és csaknem másfélmilliónyi számuk még 5 holdnál is kisebb földterületen gazdálkodik. Annak, hogy az igatartás ne legyen szükségkép a független üzem feltétele, más módja nincs, mint a talajművelés és a fuvarozás mással való elvégeztetése e célra alakuló vállalkozások, földbérlo-, vagy munkavállaló-szövetkezetek, ha másként nem: állami gyámolítás útján. *A kicsiny üzemeket gazdaságosan csak közösen, vagy kívülről lehet mély-*

műveléssel ellátni s távoli fuvarjukat csak közös, vagy külső erővel lehet gazdaságosan elvégezni. Másként nem boldogul az aszályal, távolsággal a kicsiny földműves.

„De hát tehetek én arról, hogy olyan drága a takarodásom? *Azért* nem tudok én a vasútig eljutni, mert a birtokom kicsiny?“ — így védekezik a kisbirtok, amikor a nagybirtok hívei reménytelenül költségesnek mondják üzemét. „*Azért* drága a takarodásom, *azért* nem tudok fuvarozni, mert nincs hozzá *utam*. Építsetek utat s a törpegazda is utoléri magát...“ S valóban vannak vidékeink, ahol minden vasúti hordás egy-egy Jules Verne-regény. Takarodáskor egy millió Don Quijote biztatja Rosinante-ját a feneketlen magyar dűlőutakon. A kisgazda takarodását, piaci fuvarját ki kell vegyük a regényírók kezéből s rá kell bízunk a mérnökökre. Ez nem csekély vállalkozás. Dálnoki-Kováts államtitkár a 3000 magyar falun átvezető főutat faluvégtől faluévig 5—6000 kilométerre teszi: 300 millió pengőnkbe kerülne, hogy csak falvainkon át is kőutak vezessenek. Az átlag 3—4 kilométer hosszú dűlőutak évi forgalmát átlagosan 5—6000 tonnára becsülve alig meri remélni, hogy azok hamarosan korszerű karba kerüljenek. A piac legfontosabb közlekedő erezetét a bekötő utak adják. Ma még 650 magyar községnek nincs köves útja az országútig. 7—8 évünkbe s 40—50 milliónkba¹ kerül még, amíg ezek kiépülnek. Th. Oberländer írja 1935-ben Lengyelországról, hogy a paraszt nyomorát javarészt az utak és vasutak hiánya okozza. A lengyel földterület 34%-a, Orosz-Lengyelországnak meg 58%-a 10 kilométernél távolabb fekszik a vasúttól. A kisbirtok nemcsak azért érzi sokszorosan az utak hiányosságát, mert szétszórta él és apró tételekben még előbb össze kell hordania valahova a terményt, hogy abból vagóntétel adódjék. Hanem azért is, mert épp azok a termények, amelyeknek éppen ő a legtöbb hasznát látja, sűrűn ismétlődő apró kis fuvarokkal járnak.

A nagy- és kisbirtok a környezettől független, magáért való érték-jegyét csak hézagosan állapíthatjuk meg, amíg ilyen utaink vannak. A D. L. G. megállapítása szerint, melyeket von der Goltz tett közzé, 1922-ben 14 megvizsgált üzemben, a felnőtt szarvasmarhák átlaga 160 márka nyersbevételt szolgáltatott, ha a tanya 11·8 kilométerre és 227 márkát, ha 0.7 kilométerre volt a vasútállomástól. Ezek a különbségek meg kell hogy sokszorozódjanak, ha azokat vadregényes utainkra számítjuk át. Csak nézzük a kérdést a másik végéről. Eljutottak volna-e Észak-Európa kisgazdái oda, ahol ma vannak, ha Napoleon nem építi ki kőutaikat?

Javarészt ennek az útnyomornak tudható be, hogy dunántúli *kisgazdáink* 1929-ben Juhos tanár számtartási adatai szerint *átlagosan 20 százalékkal rosszabbul értékesítettek a nagyban fizetett piaci árnál, viszont valamennyi szükségleti cikküket átlagosan 26 százalékkal drágábban fizették, mintha nagyban vásároltak volna.* Ennél bizony *a kisgazda is* sokkal gazdaságosabban érintkezhetnék a piaccal, ha megkapná az utat, ami neki jár. S ha ezen az úton sem a maga két lovát bízthatná, hanem a közlekedés tömegesebb, gyorsabb és olcsóbb eszközeivel élhetne ő is. Ha lesz hozzá kőút: — van-e a töke számára biztosabb vállalkozás, mint e paraszti forgalom lebonyolítása? Van-e egészségesebb szövetkezeti feladat? Van-e ennél jobb helye az államsegélynek? A közlekedési eszközök egy hányada nyilván azért hiányzik, mert nem lehet a tanyarendszer természetadta szétosztásán maradék nélkül segíteni. *Ez a hányad természetből fogva csökkenti a kisgazdaságok piaci rátermettségét.* De vajjon *csak ez a hányad hiányzik-e a kisbirtok forgalmi lehetőségeiből? Megépített-e Kelet-Európa minden utat, amit a kisüzem is meghálálna? Kifejlesztette-e a közvetlen beszerzés és értékesítés a kisbirtokra is alkalmazható módozatait? Nem a kisüzem rossz, ha csak utai rosszak. S nem kell még feladni a tanyát, améрт szövetkezetei fejletlenek.*

A mechanika csak vontatottan vesz részt a kisbirtok felemelésében. Hiába sürgeti Zörner tanár a mezőgazdasági gépgyárakat, hogy fognának már hozzá *a kisüzem sajátos gépleltárának* kieszeléséhez. Hiába adja meg az elvet is: a kisgazda csak *sokoldalú* gépet tud gazdaságosan kihasználni, gyártsanak hát a gépgyárak sokoldalú gépeket. Csakhogy éppen itt a bökkenő. *A gépesítés ökonomikus elve a sokszerű lehető csökkentése s nem szaporítása.* Már a gépek gyártása is csak akkor gazdaságos, ha tömegével lehet egyformát gyártani. S a mezőgazdasági gépgyárak éppen azért nem tudnak zöldre vergődni, mert már most is pazarlóan sokoldalúak. Lanzék mezőgazdasági gépgyára Mannheimban 25.000 különféle alkatrészt kénytelen tömeges példányszámban raktáron tartani... Hogyan vállalkozzék még arra is, amit Zörner kíván tőle, hogy *mindentudó géptörpéket* szerkesszen a százféle földű, ezerdolgú kisgazdának?

Ahol mulhatatlan, vagy legalább is okszerű, hogy a mezőgazdaság munkáját géppel végezzék, ott a nagybirtok fölénye ma még technikai adottság. Nehéz talajon, munkatorlaszokkal, kevés csapadékkal a gép szerepe nő. Ezért mindegyre fontosabb, ahogy kelet felé haladunk kontinensünkön.

De a gép fölényében részesedhetik a kontinentális égöv *kisgazdája is*. Vagy úgy, hogy üzeme számára *részes munkával* a gépesített nagyüzemről szerzi meg a géppel ott jobban, könnyebben termelhető, vagy úgy, hogy *össze tud fogni* s közösen használ kisbirtokostársaival így már gazdaságos nagyüzemi gépeket. S mért ne küldhetné a bérlőszövetkezet földjére évente mélyvasat a hitelszövetkezet, amely létrehozta, vagy az állam, amely okosan akarja gyámolítani és mélyszántással ad neki közsegélyt? Ha van ily mód, hogy a kisüzem is részesüljön a nagyüzem gépi fölényében: — akkor e részesedés arányában a kisüzem talajművelési, letakarítási, tárolási hendi-kepe már csak gazdaságtörténeti véletlen, nem üzemtani szükségszerűség.

Viszont csak forma szerint független a nagybirtoktól elszakadó földműves s a nagyüzemből leszakított földdarab, ha az így teremtett „függetlenség“ magára hagyottan művelési, forgalmi és pénzügyi függésbe kerül. Ha csak a konjunktúrális bizonytalanság játszik vele attól kezdve szabadságban, ha csak az erősebb kíméletlensége éri most közelebbről, akkor ugyan rossz vásárt csinált. Feladta az összefüggő terület előnyeit s cserébe hozzájutott a szabadság hátrányaihoz. Hogyan igazodják el Kelet-Európa földművese a két végzet között?

Meredek oldalon, süppedékföldön, tuskós irtványon, mindenütt, ahol jobban lehet kapálni, mint szántani: a kisbirtoké a fölény. Ahol a terep hegynek-völgynek ugrál, vagy másként szaggatott: ott a nagyüzem gépei kifulladásnak vagy megakadnak. Ahol harmat, eső, talajvíz tömegével terem takarmányt és sűrűn ad fehérjében dús, zsenge pillangóst, ahol a legelő tíz hónapon meleg, de egy napig sem tikkadt és tisztán termi füvek fűszerét, ott olcsón nevel drága állatot a parasztszorgalom.

Már ahol óriás szántógépek túrnak, aratvacséplők kaszálnak szabadon s a kurta évad is sürgeti használatukat, ott a tömegesség előnye érvényesül, mert tömegével jobb a kihasználás s a karbantartás olcsóbb. Ahol mély talajműveléssel kell minden csepp esőre ügyelni s ahol a talajvíz is csak messziről s lomhán segít a növény szomjúságán: ott nem megy sokra a könnyű eke s a mokány lovacska. 40 hollandi tehénhez elég egy takaros kis parasztudvar, de Ausztrália merinója már jobb, ha tízezrével járja a határtalan sópusztákat.

Néhány éve von Nostitz müncheni tanár a geológiát hitta segítségül, hogy szembeállítsa Német- és Oroszország birtokpolitikáját. Nemcsak azon múlik, mondja, hogy Németország orográfija kedvez a kisbirtoknak, mert hegy-völgy s hullámos terep sűrűn váltakozik, holott Oroszország mező-

gazdasági művelésre legalkalmasabb területei egyenletesen lapos rónaságok, amelyek szinte kínálkoznak, hogy nagybirtokok lehessenek. Afár a talaj képző kőzetek is más és más birtok politikára utalják a két birodalmat. Oroszországban a talajképző alapanyag óriási méreteken egységes, míg Németországban egészen rövid távolságokon is nagy földtani különbségek gyors ütemben váltják fel egymást. Oroszországban javarészt egységes képet mutat a talajprofil, holott Németországban már csekély mélységekben is tarkán változik a talajok rétegződése.

Azt már Nostitz is hozzáteszi, hogy az emberi kultúra s különösen a földművelés módja sokat tompított e különbségeken s a talajképző málladékok már csak e módosulásokon át hatnak a földbirtok megoszlására. Nem változhatatlan, nem végzettszerű rangsor, amit a geológia itt és ott a kis- és nagybirtok számára kijelölt. Talán ősrégi súlyelőny volt a történelmi startnál.

S ahogy a földműves évezredek óta tompítja a talajképző kőzetek hatását, tompítja az éghajlat jelentőségét is a birtokmegoszlásban. A magyar nagyüzem nagyobb éghajlati rátermettségére vall, ha az utolsó tíz év átlagában búzából 25, burgonyából 24, kukoricából 15, lucernából 12%>-kal nagyobb termést takarított le, mint kisbirtokosunk s e különbség valóságosságát bizonyítja, hogy évről-évre ismétlődik és nem enyhül: 1930—36 között is a búzatermés uradalmi többlete sohasem száll 120 kg alá és egyik évben 220 kg-ig emelkedik. Ma még e különbséggel számolni kell, mikor a nagyságcsoportok nemzetgazdasági értékét megítéljük. De ez a különbség nem kell, hogy az idők végéig enyhülés nélkül ismétlődjék.

A kisebb hozam nem kicsiny oka, hogy 1932—33-ig csak keveset áldoztunk földművesnépünk szakoktatására. Balsikereink javát csakúgy ennek tudhatjuk be, mint ahogy Dánia sikerei javát népfőiskoláinak köszönheti. 1932—33-ban Magyarországon 900 gazdasági továbbképző működik, ezekben 88.000 a tanulók száma, egy töredéke csak azoknak, kiknek a helyük ott volna, önálló szaktanító mindössze 20.000 földműves ifjút tanít s a tulajdonképeni szakiskolákba meg csak 1300 gazdaifjú jár, félannyi, mint a kétharmaddal kisebb népszámú Dániában. Az utolsó években jól észrevették szegénységünk e forrását s a kormányzat erős kézzel igyekszik azon enyhíteni. Minden iskola, minden iskolapad csökkenteni kisüzemünk hátrányát a nagyüzemmel szemben.

Arra kár szót vesztegetni, hogy kis- és nagybirtok közt nincs örök-érvényű üzemtant rangsor. Az egyik nem szükségképp „műveltebb“, mint

a másik, bárha szebb sorjában teszi is a kitervelt ugyanazt, miközben a kisebb sokféle dolgával forgolódik. Lehet bár tízezer hold: — ha trágyalé loccsan hanyag udvarán, „parasztibb“ birtok az, mint B. Tóth Ferencünk harminc egynéhány holdja, melyről megaranyozta Nagykörös rossz homokját. Bizony nem volt nagyüzem, együtt vagy másfélszáz hektár volt az a két kis tanya, amelyen a Shorthorn-marhát kitenyészttette a kettoni Colling s a chiltoni Mason. Mathiász János meg nem több kecskeméti földön, mint amit egy lófogatra mondtunk elegendőnek, nevelte fel csemegezőlőnk világhírét.

S az ország hány aszott szögölén borította fel a kis- és nagyüzem hagyományos rangsorát törpe vízművével egy-egy szegény paraszt! Az Eger-patak völgyében egyszer csak elkezdték a maguk emberségéből öntözni 800—1000 négyszögölnyi földcskéiket, együtt 78 holdat a makiári parasztok. Levesznek holdjáról némelyik évben 80 mázsa lucernát. Melyik nagybirtok vesz le annyit? A maguk erejéből kezdtek öntözni a vásár-helyiek is. Ma kétszáznyolcvanan 320 holdat látnak el vízzel ártézi-kútjaikból. Ők maguk leleménnyel szerkesztettek kézierőre vízemelőt Hódtavon, Kopáncson; termett is már a megöntözött holdakon 134 q burgonya és 40 q kukorica, három- s négyannyi, mint azelőtt. Veheti-e birtokpolitikánk e három-négyannyit termő pásztaát is annyiba, mint azt a parcellát, amelyet gondolat nélkül löktünk neki a tiszántúli aszálynak?

Magyarországon a *demokrácia az öntözéssel kezdődik*. Az ezermester már ma is egyholdas kis Dániát teremt magának, mihelyt vizet szerez.

Ha ügyeskedünk s kiki a maga helyét találja meg s nem a *másét*, jól s okszerű termelőhelyen fér meg minden nagyságcsoporthoz. Csak azt kell termesztenie mindenkinek, amire a természet és a piac utasítja, nem annak a fordítottját. „Látva azt, írja 1928-ban Füzesabonyról Váczy Mihály dr. kisgazda, hogy a község vasútállomására évi 50—60 vágón káposzta, mint fogyasztási cikk érkezik, joggal kérdjük: „Hát a község lakói mért nem termelnek?“ Hiszen patakok szelik át a határt. Minden kellék megvan a káposztatermesztéshez, csak a termesztő hiányzik.“

Kisebb hiba, mint ami itt történik, Budapesten. Pestkörnyéki falvakban is láthatunk rozssal elvetett udvart, ha a házkaput kinyitják. Rajta legyünk, hogy a hozzáértő idegen a túlsó oldalra nézzen, mikor arra kocsizunk vele: — nincs az a Halászbástya, amely eltakarná a rozssal elvetett házudvarokat.

Hanem a hiba még csak súlyosodik, ahogy közelebb s közelebb érünk világvárosunk határához. Budapest szántóföldje 4660 hektár. A 4660 hek-

tárból 732-ön, itt Budapest földjén búzát és rozsot termelünk, 448 hektáron árpát és zabot. Világvárosunk 1071 hektárján kukoricát kapálunk ... Bodor tanár szerint főzeléket mindössze 600 hektáron természetnek a budapesti földművesek. 1700 lélekre esik egy hektár főzelék... Holott a főzelék szállítására drága, a szántóföldön térigénye csekély. A főzeléket 200 kilométerről hozzuk, a búzát a Viztorony mellől. Szalmakazal Budapesten ...

A nagy- és kisüzem felsőbbsege a történelemmel változik. Még a természetadta előnyök és hátrányok is módosulnak, elmosódnak, öntözik már a Far Westet, Egyiptomot, Szudánt, az éhes Indiát: maholnap végre csatornához jut a Tiszántúl is. Az öntözött föld megsokszorozza elosztható földvagyonunkat csakúgy, mint ahogy eddig a mélyebb művelés javallta, hogy mentül többet együtt tartunk. S a föld úgyis magától oszlik, mihelyt öntözik. Összeszuszorodik nálunk is a nagybirtok legfőbb értelme, legmélyebb oka, hogy jobban állta a száraz éveket. De az öntözésig még nehéz s nagy út vezet. Hajszozni nem szabad: a mulasztásnál nem jobb a balsiker.

Másik szorzónk, mely földünket sokszorozza: annyi szakiskola, mint amennyi Dániában van. Több földje van, kinek több iskolája van.

Harmadik szorzónk: a távolság enyhülése. Belül az üzemen, tagosítással. A piac felé, a többi magyar felé, az egész világ felé: kőutakon. Egyötödével, egyharmadával több földje van annak, akinek a birtokát tagosították. Kétannyi földje van annak, kinek kőútja van.

Negyedik szorzónk: az emelkedő város, a finomodó piac. Javulásuk, boldogulásuk a paraszthoz jut el legelőbb, mert jobb időkben éppen azokat a terményeket vásárolják emelkedő aránnyal, amelyeket a paraszt termel sikeresebben.

Marad-e helye, módja, hivatása e változásokban is még a magyar nagybirtoknak? Félelmetesen magunkra maradunk lassan nagybirtokunkkal. Köröskörül — kevés kivétellel — vagy nem volt, vagy most felosztották. Csakhogy ahol most osztották fel, sokhelyütt most szegényebbek nélküle. Mert nem csak ott osztották fel a nagybirtokot, ahol már nem volt rá szükség. Ott is felosztották, ahol csak haragudtak rá. Már a román Sisesti megriadva mondja: mindent felosztottunk s most már nincs mit osztanunk. Mi magyarok józanabbak voltunk. Végigfontoltuk a *nagybirtok* előnyeit is és kisbirtokaink még *fejletlen* létfeltételeit. S mert végigfontoltuk: azért van még s lesz még soká nagybirtokunk is.

Ne restelljiik, hogy a végén csaknem egyedül maradtunk vele Európában. Mi alkalmazkodtunk a kontinentális éghajlat üzemi követeléseéhez. Tőlünk keletre oly népek laknak, amelyek nem tartották szükségesnek, hogy ezekhez az üzemi követelésekhez alkalmazkodjanak. Tőlünk nyugatra meg oly népek, amelyek már nem a kontinentális éghajlat alatt munkálják mezőiket. Emezeknek nem az a parancs szólt, ami nekünk. Amazoknak ugyanaz a parancs jutott, de ők nem követték.

Tanulságul végül is egy tétel fogható össze: a nemzet legtöbb tagjára és egyetemes céljaira az a birtokpolitika a legkedvezőbb, amely a különböző birtokkategóriákban rejlő értékeket összehozza s egyiket a másik kiegészítésére használja. Ha a kisüzemet hozzásegítjük a tömegesség *technikai* előnyeéhez s ha a nagybirtok nemcsak munkaalkalmat, de *otthont* is ad munkásainak, a két nagyságcsoport között már csak telekkönyvi különbség van. Országunk legjobbjai a két ellentétes irányból végül mégis e szintézis felé törekszenek.

A bolsevik Oroszország e téren is a két végletet választotta, nem a szintézist. Dogma szerint, tiszta kísérleti kultúrában valósította meg egyszer *csak* az egyik, másszor *csak* a másik birtokkategóriát. Előbb *csak kishirtokot* tűrt meg, utóbb *csak mammut-üzemet*. S mi lett a vége? Előbb nem volt búzája s most nincs teje ...

1928. április 25-én és 26-án Ukrajnán szörnyű fergeteg vonult végig. A washingtoni eróziós feljegyzések szerint 700 oroszországi megfigyelőállomás próbamérései megállapították, hogy ez a „fekete vihar“-nak nevezett orosz fergeteg 15,400.000.000 tonna földet vitt magával és rakott le Lengyelország és Románia különböző részein.

Pedig Oroszországban akkor már minden nagybirtokot az utolsó röggig felosztottak a parasztek között. A nagy Háború előtt 14 millió parasztbirtok volt Oroszországban. Az összeomlással elkezdték a nagybirtokot, a nyugati javát is, vadul osztani. 1928-ban érte el a földosztás csúcspontját, ekkor már a parasztbirtokok száma 25 millió. A termelés mindjobban szét-esik, a kivitel megáll, a városok élelem nélkül, sötéten néznek a falvak felé, de a paraszt is éhezik.

Ekkor nagy hirtelen a másik végletbe csapnak át. Előbb a nagyparasztokat, a *kulakokat* sajátítják ki. Azután 14 millió, majd újabb 4 millió kisparasztot is *kolkoszokba*, kollektív üzemekbe kényszerítenek. E *kolkoszok* közül a legnagyobb a *Gigant*, jószágigazgatójának 60.000 kilométert kel-lene végigkocsikáznia, hogy csak át is szaladjon minden majorján.

1928 előtt a parasztüzemek 97 százaléka független volt, 1936-ban már csak 11 százalék: 18 millió tanyát 250.000 *kolkoszba* tömörítettek. 1931-ben a moszkvai mezőgazdasági egyetemnek 12.000 hallgatója van. De ezeket arra tanítják, hogy időben és térben változatlanul rendelkezzenek azzal, ami időben és térben folyton változik. „A bürokratikus és nagy mértékben központosított igazgatás, jelenti az óriás farmokról az amerikai kormány szakértője, ugyanazokat a szabványokat és módszereket alkalmazza, akár Szibériában van az a farm, akár a Kaukázusban.“

A mammut-üzemekben két év óta lényegesen javulnak a gabonahozamok. De a beutalt parasztok kevesebb tejet fejnek. A világ minden országában éppen most rohamosan emelkedik a tejtermelés. Csak épp Oroszországban hanyatlott vagy 30 százalékkal. Traktor van, *combine* van. A 18 millió tanya eltűnt és a Gigant rádiusza 60.000 kilométer. De tej, az kevesebb van. 1926—30 átlagában 284 millió, 1931—35 átlagában már csak 200 millió hektoliter tejet fejtek Oroszországban.

A gépesített nagyüzem első központi traktorállomását 1928-ban állították fel A. M. Markevich agronómus vezetésével egy délukrán állami *sokhoz-on*. A „fekete vihar“ nem törődött az új állomással. Még abban az évben elvitte a traktorok elől Ukrajna földjét Lengyelországba és Romániába.

Oroszország a világtörténelem legnagyobb kísérleti telepén mindkét végletet, a „Gigant“-ot is, a 25 millió parcellát is tiszta kultúrában próbálta ki. De éppen, mert mindegyiket egész külön, *egészen* a másik nélkül akarta, mind a kettőn rajtavesztett.

KIS LAK ÁLL A NAGY DUNA MENTÉBEN.

A földosztás legnyomasztóbb terhe, hogy miközben földet oszt, munkahelyet pusztít. Hiába minden áttatás: a belterjes kisbirtok ünnepezt földjén, Dániában is a paraszt magának tartja a munkát, nem ad belőle másnak. 205.000 farmján csak 20.000 idegen mezőgazdasági munkás dolgozik, 10 dán parasztüzemre esik egy munkás. Az OMGE 1935-re vonatkozó számtartási adatai szerint a belterjes Dunántúl kisbirtokainak egy két. hold szántóföldjére a nagybirtok munkabérkiadásának csak 38.6%-a esik. S a világ Icgbelterjesebb földjéről, a nyugatkínai Szecsuan tartományból jelentik 50 kis kínai farm számadásainak megvizsgálása után H. D. Brown

és Li Min Liang tanárok, hogy az üzemi kiadások közt csak 5% a munkabér... Mindig tömegével adódó s földdel ma győzhetetlen itthoni munkanap-feleslegünket a kisüzem aligha szívná fel s csak törpe arányban olvasztaná magába. *A családi birtok csak arra törekszik állhatatosan, hogy a család a maga emberségéből végezzen minden munkával s tornyosuló munkák évadján is szívesebben segít magán úgy, hogy a végletekig megfeszíti a családi munkaerőt, a surján gyermekeit, a viselős asszonyt, a nehézmozgású öreget is beállítja: csak hogy ne szoruljon idegen munkaerőre. A családtagok száma a kiindulópont, mondja a kisbirtokról az orosz Csaljanov és a német Zörner, ahhoz igazodik minden egyéb.* Ha lehet: a holdszám is. Ha nem lehet: az üzemág, az okszerűség, a talaj- és állatgondozás, a munkaidő, a munkaminőség. Inkább megkésnek hordással, aratással, de — hacsak egy mód van — maguk végzik. Dolgoznak lelkük fáradtjáig. Korán kelnek. Korán öregszenek. Nem látnak, nem hallanak mást, csak az egy dologtevést. Akárhogy is: *értelmet, függetlenséget, nyugalmat csak a magántulajdonnak az a formája jelent számukra, amelyben nem szorulnak másra.*

Mert az a kis birtok, amelyen élnek, minden más vonatkozást megelőzve — elsősorban *családi birtok*. Mint ahogy a vér is olyan folyadék, amelynek vegyi összetételén kívül valami többlete is van még: az élet megfoghatatlan lényege, akként a föld sem csak egyik formája a tőkebefektetésnek. *Oly tőke a föld, amely a szerves élet törvényei alatt áll, mikor az ember munkáját felfogja.* Ezért oly különös változata a tőkének is, a munkának is, mikor azok a földdel jutnak kapcsolatba.

Az élni akaró és az éltető élet: a vérség és az anyaföld kapcsolódik egybe a családi birtokon. Milyen nagy a családi birtok? Andrew Boss, minnesotai tanár nevetve válaszol: birtoka válogatja! terménye válogatja! Családi birtok az egy hold is, ha szamócat termelnek rajta. Családi birtok a 2000 hold is, ha a farmer felül a *combine-ra* és egy fiával meggyőz vetést, aratást, cséplést, búzafuvarat.

Hanem ezt amerikai tanár mondja. *Mi itt Európában másról ismerjük meg a családi birtokot. A mi európai földünk a család önellátásával kezdte történelmét.* Csak a feleslegét küldte piacra. De még *ma is* arról lehet megismerni a családi birtokot, hogy egy családot eltart, vagy mondjuk úgy: legalább egy családot.

Az a kérdés: az ősfoglalásnak ezt az óvilági öscélját tudja-e biztosítani a nagybirtok is? A családi birtokon a család létszámához igazodik

minden. A nagybirtokon a nagyüzem szükségleteihez. Nem jelent-e ez a második fokozottabb közönyt az ösfoglalás őscélja iránt, melynek legmagasabb valósulása a nemzetegész?

A birtoknagyság csak eszköz az ember szolgálatában. Annyit ér a nemzetnek, ahány otthont biztosít. A kérdés súlypontja a tűzhely.

Azok a felcsigázott remények, amelyeket a kisbirtok terményeinek vámkülföldi elhelyezéséhez fűztünk, javarészt túlzottaknak bizonyultak. Az elzárkózás, a vámteher nem kisebb a kisbirtok, mint a nagybirtok terményeivel szemben. 1933-ban, a falusi feleslegek legnehezebb esztendejében Rácz Jenő dr. így állítja össze *kisbirtokunk vámterheit*:

Az állatok és állati termékek beviteli vámjainak alakulása

1929 és 1933 első felében (vm. = vámentes)

<i>Aru</i>	<i>Év</i>	<i>Budapesti ár</i>	<i>Osztrák</i>	<i>Cseh beviteli vám</i>	<i>Német</i>	<i>Olasz</i>
		<i>m é t e r m á z s á n k é n t p e n g ő b e n</i>				
Könnyű sertés	1929	164'—	vm.	16'94	21'79	14'—
	1933	87'09	26'06	38'—	68'10	42'—
Leölt tyúk.....	1929	250'—	9'27	22'23	27'24	5'52
	1933	119'40	21'72	22'65	27'24	51'15
Tojás	1929	120'—	vm.	6'78	6'81	vm.
	1933	64'80	43'44	6'78	93'34	43'63
Disznó zsír	1929	225'—	4'40	25'41	8'17	vm.
	1933	148'60	43'44	61'20	102'15	45'14
Vaj	1929	310'—	69'51	35'57	37'46	19'88
	1933	205'—	117'30	35'57	102'15	105'32

második soron áll. A kisbirtokos igazi célja, elsődleges rendeltetése, hogy ellássa otthonát. S Juhos számtartási adatai szerint valóban a háztartáshoz szükséges élelmicikkek 85—90 százalékát a saját földjéről, istállójából teremti elő s az egész birtok nyershozamának átlag 44 százalékát fordítja önellátásra az átlag 27 holdas magyar földműves. 1929—33-ban a dunántúli kiscgazda háztartása számára tartotta meg a tej 39, a tojás 42, a zöldség és gyümölcs 48, a sertés 49, a búza 54 s a baromfi 59 százalékát. 1929—33 átlagában egy-egy felnőtt földműves napi 17.39 fillér ára kenyeret fogyasztott a maga búzájából és csak napi 1 fillér ára lisztet és kenyeret vett pénzért. Holott a búza nem is volna jellegzetes kisüzemi termény. 1935-ben Juhos és Kulin számadatai szerint az átlagos dunántúli kiscgazda 1,490.152

kalóriára menő évi fejkvótájából 1,446.400 kalóriát maga termelt meg. Reichenbach és Jankó hódmezővásárhelyi és makói adatai szerint az átlag 57 holdas *alföldi* földműves önellátásában minősített szerepe van a kiskertnek. Ezek a kiskertek még az 1936-i jó évben is főzelék- és zöldségtermésük csak 2.92%-át, holott egész növénytermelési nyersszorzamuk 72.59%-át vitték piacra.

A köz- és magánterhek helyes elosztása elejét veszi annak, hogy a kisbirtok termelése önellátó öscéljától elidegenedjék. Elejét veszi annak, hogy a kisgazda többet küldjön piacra, mint amennyire szervezetileg szüksége van vesződsége fiziológiai kiegyenlítéséhez és mint amennyire gyermekeinek szükségük van, hogy egészségesen fejlődhessenek.

Biztosítja-e a mezei munka ez emberi és családi öscélját a nagybirtok is?

Hogy nagybirtokunk egyáltalán megállhasson a keleteurópai változások között s még meg nem haladott hivatását szorongatott magyar végvárában betölthesse, annak múlhatatlan feltétele, hogy ne csak munkaalkalmat, de otthont is jelentsen a föld megművelői számára. Ágrólszakadt magyarság, amelynek *csak* munkahelye van, *otthona* nincs. Az otthontalan földműves kénytelen olyan munkafeltételeket vállalni, aminők a munkapiac helyzetéből pillanatnyilag adódnak. Nincs helye, ahova elvonulhatna, hogy a fordulatot megvárja. Nincs fedele, ahol meghúzhatná magát feltörő bajok, vagy a túlságosan kapzsi elől. Nincs otthona.

A cselédkonvenció és a részes kereset Magyarországon egybeépítette a kis- és nagyüzemet. De ez nem elég, ha mi részt kap a munkás, ha mi terménykeresete van, el kell kótyavetyélje. Nincs hova vinnie, hogy megszároghassa, felaggassa, bevermelje, hogy feletesse, tejet, zsírt, tojást termeljen a szemből és a szérúi hulladékból. Nincs otthona.

Mit kezdjen vakuló, üres idejével, ha kertje nincs? Hova tegye hajnalhoz szokott ébredését, ha ólja nincs? Istálló nélkül mivel töltse az év hosszabb felét, amint ásója kifagy s amíg nem sürgetik megint áprilisi kapircsát? Hova tegye betegét, rossz kedvét, hova öregségét, hol tartsa együtt szaporodó családját? Nincs otthona.

Ehhez se volna elég föld? Ehhez volna elég! 300 négyszögölből udvar, ól, vetemény, az egész otthon kitelik. Csak még házat kell hozzá építenünk. Házat a kis földhöz. Ez a *belsőség* nemcsak otthon. *Műhely is*, mely az uradalmi, vagy földbérlőszövetkezeti nagyüzemben ma még gazdaságosabban termelt deputátumot és részeskeresetet többszörös értékre dolgozza fel

a család üres munkaóráin át. Kevésföldű ország akkor oszt gazdaságosan földet, ha abból mentül több *belsőség* lesz, udvar, kiskert és családi ház. Az 1936: XXVII. tc-nek van jól kitartható, napos ablaka a kisbirtokhoz nem jutó, nincstelen nép felé is. A törvény a mezőgazdasági munkásságot minél nagyobb számban kívánja házhelyhez és építési-kölcsönhöz juttatni s a telepítési alap jelentős hányadát e célra köti le. Még nem oldja meg, de már kitűzi a feladatot. Az első telepes-falu már meg is épült. Még vagy 500 falut kellene építenünk.

Birtokpolitikánk sarkkérdését nem lehet *csak* földdel megoldani. Téglá kell hozzá, cserép, gerenda sok s akkor a föld se lesz hozzá kevés.

HÚSZ ÉVVEL A HÁBORÚ UTÁN.

A lassan mégis csak öregedő tapasztalat, a lassan mégis csak hüvösödő ítélet húsz évvel a Háború után immár tisztábban kezdi látni, mi történt a keleteurópai földreform sok millió holdján? Ma már a birtokpolitikát csak az utódállamokban és Oroszországban alkalmazzák hatalmi eszközül kisebbségek elnyomására, osztályok megbüntetésére; az óriás földosztás többi szakaszain felülkerekedtek a *gazdasági* megfontolások.

Tiszta fejjel nézve: az *optimális nagyságkategória viszonylagos*. Időtől és tértől független, mindenütt áldásos, vagy nélkülözött értéknek csak a földtulajdon magját, az otthont ismertük meg. Máskülönb az az üzemnagyság a legmegfelelőbb, *amelynek egy-egy területegységén egy-egy munkaegység a legtöbb hozamegységet bírja megtermelni*. Lengyelország hiába osztotta fel nagybirtokait, amikor most arra ébred, hogy a gazdaságok 43.8%-ában nincs ló, 14.2%-ában nincs szarvasmarha és 30.7%-ában nincs sertés. A szerb pásztornép közt szétosztott dunabánsági magyar uradalmak magas színvonalú állatállományának pusztulásáról még 1937-ben is sötét képet fest a washingtoni kormány kiküldött szakértője. A román parcellanyomornak nincs más világos foltja, mint a Regát néhány bérlőszövetkezete. Nálunk meg nagybirtokot is hagytak eleget, amely csak mesterségesen megkötött földtorlasz. Okszerűség, belterjesség, a birtokos szervező- és vezetőképessége nem igazolja. Nem valósítja a nagybirtok társadalmi előnyét, hogy szervezett terület a terjedő anarchia közepette. Az ilyen nagybirtokon csak annak hátrányai érvényesülnek: a munkás, munkaalkalom és munkakereset társadalmi védtelensége az „Isten háta

mögött“. A pátriárkálizmus, mely ellensúlyozná, egyetemesnek nem vélelmezhető. Törvényszakaszok nehezen érik utói. Az ily nagybirtok gazdasági és nemzeti erőpazarlás. A Kaukázustól a Dunántúlig.

Talaja, éghajlata, piaca, embere válogatja: — 250 millió kelet-európai a Béke huszadik évében ezt tudja, nem többet, a földosztó Háborúról.

AZ IPARI TERMELÉS VILÁGFILMJE

ÍRTA
FENYŐ MIKSA

A TÖKÉS termelési rend több évszázadra kiterjedő fejlődés eredménye; születésének esztendejét lehetetlen megállapítani és tisztára a történetíró rendező, beosztó, az összehordott történelmi anyagot meghatározott periódusokba keretező önkényétől függ, hogy milyen világgazdasági eseményt, milyen termelésátalakító találmányt, régi intézményekkel felszámoló milyen szellemi áramlatot vagy melyik kormányintézkedést kíván a fejlődési vonal elejére állítani. Ügyszólván módszer kérdése, hogy a tudós, aki közgazdasági történetet ír, a modern kapitalizmus első fejezetét milyen eseményhez kapcsolja, hol és milyen időpontban látja az államhatalomnak, technikának és nemesfémeknek *egy* gazdasági erőben való összeolvadását, mellyel Werner Sombart szerint a kapitalizmus tulajdonképpen kezdetét veszi. Ha úgy tetszik kezdheti a keresztes háborúkkal és e háborúk folytán bekövetkezett szellemi és gazdasági változásokkal; vagy még korábban Nagy Károllyal és világbirodalma felhalmozódott gazdagságával; esetleg II. Frigyessel, akinek udvarában — Dante írja — megszületett az olasz költészet és létrejött — Ráumer mondja — az első modern alkotmány. Vagy kapcsolhatja Amerika felfedezéséhez, az első kolóniák gazdasági megszállásának időszakához. Kezdheti a XIV. század elején Spanyolországba szállított aszték-kinccsel, a Pizarro által zsákmányolt és ugyancsak Spanyolországba hajózott Inka-kinccsel, a bolíviai Potosinak V. Károly császár „villa imperiale“-jének gazdag bányakincseivel, esetleg Sir W. Phipps romantikus expedíciójával, akinek 1667-ben sikerült egy elsüllyedt spanyol kincshajót a tenger mélyéből kiemelnie és 300.000 fontra értékelt zsákmányával Londonban a legizgalmasabb értékemelkedéseknek, egy termékenyítő beruházási hausse-nak volt felidézője, mely mozgalom közepette alakul meg a Bank of England és következik el egy modern valutareform Lockenak és Newtonnak elgondolása alapján. De elfogadhatná és tudományosan

alátámaszthatná azt az álláspontot, hogy mindezeknek a dolgoknak kevés közül van a modern értelemben vett kapitalizmushoz s hogy ez a termelési rend akkor lett valósággá, amikor a liberalizmus a közgazdaságot csipkerózsika álmából kibontogatni kezdte, leszámolván a céhrendszerrel, megszüntetvén a vásárjogokat, az útjogokat, a belső vámokat, megteremtven az aranyvalutát és a megfelelő pénzközményt, váltótörvényt, kereskedelmi törvényt, szabadalmi törvényt, stb., stb., nélkülözhetetlen előfeltételeit a kapitalista termelési rendnek. Sőt egymagában még ez sem elég; a kapitalizmus tényé válásához szükséges volt, hogy a liberalizmusnak ebben a kialakuló légkörében jöjjön az első nagyolvasztó, melyet 1766-ban állítottak fel Angliában, jöjjön James Watt, aki 1768-ban feltalálta a gőzgépet és a műszaki találmányok egész sora, a textiliparban, a gépiparban, a vegyészeti iparban, melyek révén Anglia a XVIII. században a világ vezető ipari államává vált... Mindez, mondtuk, elhatározás, spekuláció, rendszer kérdése: a kapitalizmust az előző korszak termelési rendjétől elválasztó, történeti látással érzékelhető éles vonal a valóságban nincs is.

Aminthogy például sem a kereszténység eljövételének, sem Amerika felfedezésének világot átalakító hatása nem volt érzékelhető közvetlenül az események bekövetkezése után; sokszáz esztendőnek kellett elmúlnia, míg a történettudós, Schopenhauer visszafelénező prófétája, meg tudta állapítani, hogy a világek teljes átalakulásában milyen döntő része volt e két eseménynek. Még soha nem volt a világ történetében, hogy valamely esemény úgy következett volna be, olyan kataklizmás erővel, úgy rázván meg a világot minden porcikájában, hogy a kortárs észrevegye és konstatalja: egy korszak lezárult, Atlantis módjára tengerfenékre süllyedt s most új korszak következik, új eszmékkal, új erővel, az eszmék és erők egymásrahatásának új játékával. Most megtörtént. Ahogy a nagyháború aktái a szerencsétlen békeszerződésekkel lezárultak (még ma sem záródtak le, sőt rccrudescunt vulnera) a kortárs, aki tragikus seregszámán elvonultatta maga előtt a háború pusztításait, a békeszerződések dinamitpolitikáját, embermegváltó terveket és népeket letipró cselekedeteket, tudta, hogy valami szörnyű szakadék szélén áll, mely a háború előtt megvolt világot élesen s csaknem áthidalhatatlanul különválasztja a mai világtól s hogy amit ma él, az nem szerves folytatása a réginek, hanem lényegében úgy változott meg, mint ahogy Rutherford lord bűvészeié, az atómrombolás átalakítja az anyagot. Az 1918—1920-as esztendőkkkel a világtörténelemnek új kor-

szaka kezdődött és a rákövetkező tizenhét esztendőben, szemünk láttára, szinte érzékelhetően, új világkép alakult, még állandó forrongásban, óráról órára változtatva ábrázatát, de máris néhány olyan szembetűnően állandósult vonással, melyek élesen választják el a nagyháborúval lehanyaglott világrendtől.

A kortárs ennyit lát, ennél többet nem is láthat; tisztában van azzal, hogy ez a háborúutáni korszak nem egy lezárult kerek fejezete a történelemnek, még a gazdaságtörténetnek sem, s hogy ennek keletkezését, fejlődését, kiterelvényesedését még lelkiismeretes anyaggyűjtés és legpragmatikusabb elrendezése alapján sem lehetne igazán megírni. Kaotikus képsorozatainak legfeljebb ha egy sugármetszetét lehet adni, de mindig abban a tudatban, hogy mire a vulkanikus kitörések hömpölygő látatömegeinek képét filmre visszük, már megint minden másképp van: más színek, más tónusok, más mozdulatok: egy új világkép, melynek fátylát igazán csak a jövő történelemírás fogja fellebbteni. De mondtuk, már a kortárs is észrevesz a látatömeg felületén egy-egy vonalat — megszilárdulva és megkülönböztetően —, mely dokumentálja, hogy a történelemnek új korszaka kezdődött, élesen elhatárolva az 1914—1918 szakadékéval az előző korszaktól. Hogy ezt így lássa és így állapítsa meg, nem is kell ahhoz spekulatív elme; elég, ha a kortárs egynéhány háborús számadatot idéz maga elé.

A nagyháborúban, Fellner Frigyes fejezetében megolvasható, millió meg millió ember veszett el s még sokkal több vált egészen vagy részben munkaképtelenné. Óriási területek pusztultak el: egyedül Franciaországban egy akkora terület, melynek hossza több mint hatszáz kilométer, mélysége átlag ötven kilométer. A világkereskedelem megszűnt, mert a forgalom minden eszköze a háború szolgálatába állt; a világtermelés — erősen lecsökkentve — a pusztítás eszközeit produkálta. S ami vas volt a világon, ami fém, bőr, textilanyag, vagy cikk, mind ott veszett el a lövészárkok mélyén, a tenger fenekén, olyan mennyiségekben, amilyen mennyiségeket a megelőző összes háborúk együttvéve sem fogyasztottak. Ami kárt az angol kereskedelmi flotta elszenvedett, azt egymagát 550 millió aranyfontra becsülik; az Egyesült Államok háborús követelése szövetségeseivel szemben a háború végén kétmilliárd aranyfont volt; Anglia nemzeti vagyonának egyharmadát költötte a háborúra s fejenkénti adóssága a háborúelőtti 14 fontról 140 fontra emelkedett. Az összes résztvevő államok hadiköltségeit Woytinszky 1040 milliárd arany márkára teszi; 120 milliárd arany márká volt az az összeg, amit ebből adóemelések révén fedezni lehetett.

Csak a méretek értékelhetése végett említjük meg, hogy az 1870-es porosz-francia háború Poroszországnak mindössze 3.5 milliárd aranymárkájába került; körülbelül ugyanennyibe került a helyreállítási költségekkel együtt Franciaországnak, amihez még hozzáadandó a 4 millió márkát tevő hadikárpótlás; az orosz-japán háború Helfferich szerint Japánnak és Oroszországnak összesen 5.3 milliárd aranymárka költséget okozott. És a reparáció örültségei: Lord Cunliffe, a Bank of England embere, aki az angol kormány megbízásából számításokat végzett a jóvátétel józan lehetőségeiről, 24 milliárd fontban állapította meg a német fizetőképességet; az amerikai szakértők Tardieu közlése szerint ennek az összegnek a felére értékelték ezt, míg aztán a jóvátételi bizottság 1921-ben 132 milliárd aranymárkában fixizotta, mely kötelezettséget a Dawes-terv 1924-ben, a Young-terv 1929-ben lényegesen enyhített. A német fizetések összege 1931-ig, a Hoovermoratórium bekövetkezéséig, német becslés szerint 2.695 milliárd fontot,, a washingtoni Institute of Economics in the United States of America számítása szerint 1.905 milliárd fontot tett ki. És a területi változások: Németország széntermelésének 16 százalékát, vasérctermelésének közel a felét, cinkércseinek több mint a felét veszttette el. És a területi változások között a legbotorabb: az osztrák-magyar birodalom értelmetlen szétdarabolása, Magyarország szörnyű megcsonkítása, egy csomó kis állam keletkezése, három hatalmas dinasztia — a Habsburgok, a Hohenzollernek, a Romanoffok — trónvesztése és új egyeduralmak keletkezése, a kommunista csillag, a vesszőnyaláb és a horogkereszt jegyében.

Ennek a megváltozott és még egyre változó világnépnek filmjét próbáljuk e könyvben vászonra vetíteni s jelesül ebben a fejezetben azokat a változásokat, melyek az ipari termelés rendjén bekövetkeztek. Persze erőltetett és végső soron meddő kísérlet volna, inkább szépirodalom, mint időtálló filozófia, a háború utáni ipari termelési rendnek felvázolásánál valami az egészre rávilágító központi sajátosság feltevéséből kiindulni; ilyen nincs, vagy legalább is egy rövid évtized távlatából nem látható. Lehet, hogy a jövő történelemírása megtalálja majd azt az egyetlen jellemvonást, faculté maitresse-t, melynek szemszögéből a háború utáni termelési rend egész lényegére rá tud világítani, keletkezését és fejlődésének minden mozzanatát felderíteni: ma, így közepette egy zajló, proteusszerűen változó életnek, ez lehetetlen vállalkozás. Ilyen központi sajátosság híjján, az ex potiori fit nominatio segítségével nélkül, nem is áll módunkban valami megkülönböztető elnevezést találni e termelési rend

számára — ki-ki tetszése szerint besorozhatja e korszakot a Werner Sombart-i terminológia szerint a Hochkapitalismus vagy Spätkapitalismus fejezetébe —, aminthogy nem kétséges és ennek külön bizonyítását feleslegesnek tartjuk, hogy kapitalisztikus termelési rendben élünk s még nagyon sokáig ebben fogunk élni. Ha pedig, így állván a dolog, ilyen bizonytalanságban a magunk elé tűzött feladat tekintetében, valaki felvetné a kérdést: mire jó az egész? milyen gyarapodásunkat jelentheti akár a legkülönb fejtegetés e témakörrel? hadd válaszoljunk neki Goethe szavával: az ember nem arra született, hogy a világ problémáit megfejtse, hanem arra, hogy ezeket megkeresse s világos fogalmak korlátaiba állítsa,

A GYÁRIPARI TERMELÉS RENDJE.

Mondottuk: a háború utáni ipari termelési rend a kapitalista termelési rendjébe tartozik. Mindenfajta beavatkozási kísérlet ellenére ez a termelési rend ma is, minden cézári irányítás, előre kieszelt központi terv nélkül, egyedül a benne működő erők összelműködése által él, fejlődik és műveli meg azt, amit Werner Sombart abban foglalt össze: „a kapitalista gazdálkodás a semmiből egy rendszert fejlesztett, mely lehetővé tette száz meg száz millió ember élelmezését, fedél alá juttatását, mindenfajta ékességgel való díszítését; akár a „praestabilizált harmónia“ feltevését fogadjuk el, akár valami belső törvényszerűséget vagy csodatevést tételezzünk fel: kénytelenek vagyunk ezt az óriási alakulatot, a legnagyobb civilizatorius munkát, melyet valaha is emberész teremtett, megcsodálni“.

A háború utáni ipari termelési rend a kapitalista gazdálkodás rendjébe tartozik s mégis más az ábrázatja, mint amilyen a háború előtt volt, más anyaggal, más méretekkel, más eszmekor kódéval körülvéve, másfajta ellentmondásokat váltva ki. De hát mi ez a „más“, mely a háború előtti termelési rendjétől oly gyökeresen különbözteti meg, hogy új világkép vetítésének a szükségére merült fel? Erről próbálunk képet írni a következőkben.

Az ipari termelési rendje a háború előtti fejlődés folyamán, a porosz-francia háborút követő negyven esztendőben, kiegyensúlyozott és egyenletes fejlődést mutat. Anglia a vezető ipari állam; a múlt század hetvenes éveiben ez a pozíciója még kikezdehetetlennek látszott, termelése, külkereskedelme olyan mértékben haladta felül minden más ország termelését és külforgal-

mát, hogy Anglia vezetőhelyzetének megközelítésére való minden törekvés kilátástalan volt. A nyolcvanas években e téren változás következett be. Messzire vinne s túlhaladná e tanulmány keretét, de célkitűzését is, azoknak a körülményeknek az ismertetése, melyek a viszonyok változását előidézték. A nyolcvanas években nagyfontosságú fogyasztóállamok egész sora az erősebb vámvédelem rendszerére tért át. Az amerikai Egyesült Államok, Oroszország, Németország, de az angol világbirodalom számos dominionja is (Kanada, Dél-Afrika, Ausztrália) magas vámokkal védekezik az angol ipari kiviteltől, s a múlt évszázad utolsó évtizedében megtörténik a hihetetlen: az amerikai Egyesült Államok és Németország, jelesen az ipari fejlődés tekintetében, szorosán Anglia mögött sorakoznak fel. Az amerikai Egyesült Államok a kilencvenes évek elején már 268.409 kilométer vasútvonal felett rendelkeznek, holott egész Európában akkor a vasútvonalak hossza 224.000 kilométert teszen, amiből nemcsak az U. S. A. forgalmára, de a vasútépítéssel összefüggő iparainak (vas-, gép-, bányaipar) fejlettségére is következtetni lehet. A munkáshiány, mely egyrészt a fejlődés akadályául szolgált, másrészt olyan találmányokra szorította az amerikai mérnöki tudást — idetartozik például a mezőgazdasági gépek egész sora —, melyek az erőteljes ipari fejlődésnek új meg új állomásait jelentették. „Aki a háború előtti Egyesült Államok ipari fejlődéséről igazi képet akar, annak — mondja Hugó Münsterberg — a Niagara erőműveit, Pittsburg acélműveit, Csikágó vágóhidjait, New England textilgyárait, New York nyomdáit, Boston óragyárait, St. Paul malmait, Filadelfia lokomotívgyárait, Pennsylvánia hajógyárait és New York kikötői életét kell megtekintenie.“ Az ipari nyersanyagok értéke, melyek gyári feldolgozásra kerültek az 1898. évi 4.8 milliárd aranydollárról 1914-ben 9.9 milliárdra emelkedtek, a vas- és acélipar termelése ugyanezen idő alatt, a nyersanyagok leszámításával, 322 millió aranydollárról 822 millióra. Az Egyesült Államok az ipari termelés terén Anglia mögé nyomultak, jórészt azoknak a tőkéknek a segítségével, melyeket az angol pénzpiac bocsátott rendelkezésére. Németország ipari nekilendülése a múlt század utolsó harmadára esik. Széntermelése a hatvanas évek 15 millió tonnájáról 1890-ben 70 millió tonnára, nyersvastermelése 529.000 tonnáról 4.7 millió tonnára emelkedett, vas-, gép-, textilipari vállalatok egész sora alakul, lokomotív- és vagongyárak, hatalmas hajóépítőtelepek, vegyészeti gyárak (1881-ben alakul meg a káliszindikátus), villamossági gyárak (1883-ban alapítják az A. E. G.-t), — Németország komoly versenytársként jelentkezik a világpiacon.

De ha Angliának a múlt század hetvenes éveig megvolt hatalmas túlsúlya meg is szűnt, s kénytelen volt maga mellett megtűrni az Amerikai Egyesült Államok és Németország utánalendülő ipari termelését, ez korántsem jelentette az angol gyáripár stagnációját, ellenkezőleg, a termelési statisztika adatai ott is egyre jobban élénkülő fejlődésről tesznek bizonyosságot és egészben véve ez országok között egy aránylag nyugodt egyensúlyi helyzet alakult ki, melynél — éppen e birodalmak fellendülő ipara és az iparok versenyében feltárt új fogyasztási területek révén, az ipari termelés vonala mindenütt jelentékeny emelkedést mutat. A nagyháború s a rákövetkező korszak forradalmi átalakulásai jelentős változásokat idéztek elő. Az Amerikai Egyesült Államok a maga ipari pozícióját már a háború folyamán óriási arányokban kiépíti. Bár komoly számú, igen jól felszerelt hadtestet küld az európai hadszíntérre, mégis segítése túlnyomó részben az ántánt hadiszerszükségletének kielégítésére esik. Amíg Anglia a dominiókon nélkül 743.000 halottat gyászol, Franciaország 1,285.000-et, Itália 620.000-et, addig az amerikai Egyesült Államok halottainak száma 116.000. Viszont a háborús államok bevásárlásai nála óriási összegekre rúgtak; egyedül Anglia 7 milliárd aranydollár ára hadianyagot vásárolt, melyből 3 milliárdot készpénzben fizetett meg, 4 milliárd a háború utánra maradt. (Talán felesleges itt megjegyeznünk: az a körülmény, hogy Washington később törölte háborús követeléseinek egy részét, jelesül Franciaországgal és Itáliával szemben, mitscm változtat a bevásárlások iparfejlesztő hatásán.) De az ántántállamok hadi, sőt polgári szükségletei mellett megjelentek az amerikai piacokon azok az országok is, melyeknek fogyasztását annakelőtte a háborúban lekötött országok látták el s melyek így bevásárlási piacaikból kizárva most Amerika termelésére voltak utalva. Az Amerikai Egyesült Államok textiliparának termelése — az Encyclopaedia Britannica adatai szerint — 1914-ről 1919-re (mindig a nyersanyagok nélkül) aranydollárban 1.431 milliárdról 3.832 milliárdra; vas- és acélipara 822 millióról 2.466 milliárdra; bútórok és egyéb famunkaipara 850 millióról 1.745 milliárdra; bőr- és bőrárui ipara 876 millióról 1.707 milliárdra; kő-, agyag- és üvegipara 378 millióról 689 millióra; kémiai ipara 715 millióról 1.880 milliárdra; fém- és fémárui ipara 364 millióról 780 millióra; gépipara, szállítóeszközök nélkül 919 millióról 2.795 milliárdra, a szállítóeszközök gyártása 498 millióról 2.427 milliárdra emelkedett. A háború öt esztendeje alatt az Amerikai Egyesült Államok iparának termelése 153 százalékos emelkedést mutat, mely átalakulással párhuzamosan, annak függvényeként, alakult át hitel-

élete s következtek be lényeges átrétegződések szociális alkatában. A gyáripari termelés emelkedése a háború után természetesen már lényegesen lassúbb, 1919-től 1925-ig egész iparában 8 százalékot tesz, de még így is az amerikai iparnak csodamód megnövekedett erejét bizonyítja ez, hiszen a háború befejezésével elmaradtak az ántántállamok hadi beszerzései és újra jelentkezett a világpiacon Anglia, Franciaország, Németország, Itália és más háborús államok versenye, vagyis logikusan ipari termelése csökkenésének kellett volna bekövetkeznie. A következő évek termelése egész 1929-ig még jelentékenyebb, különösen a textil-, papír-, kémiai, fém-, gép- és gumiiparban; a kiviteli statisztika mind nagyobb számokat jelez, akárhány cikkben a háromszorosát-négyszeresét a háború előtti kivitelnek (gépekben, pamutcikkekben, vegyészeti cikkekben, kaucsukárukban, bőrben stb.), s ha a válság esztendeiben a termelés és külkereskedelmi forgalom, mint mindenütt a világon, csökkenést is mutat, 1936-ban ipari termelésének indexe már közeljár az 1929. esztendejének indexszámához, akárhány cikkben már túl is haladja. S a háború előtt London volt a világkapitalizmus fővárosa, ezt a pozícióját ma kénytelen megosztani New Yorkkal, sőt talán az elsőbbséget is átengednie. Az amerikai Egyesült Államok a háború utáni világ gazdaságban mint ipari nagyhatalom az első helyen áll s helyzetének erősségét még fokozza, hogy a fejlődés igényelte minden befektetést a saját tőkéjéből fedezett, egyidejűleg jelentős összegeket adva kölcsön a világ minden államának. (1931 nyarán, a Hoover-moratórium életbelépése idején egyedül Németországban 8.4 milliárd aranyárka követelése állott fenn.)

Ugyanilyen jelentőséggel bír és ugyanígy a háború folytán bekövetkezett változások eredménye: Japán és Oroszország gazdasági szerkezetének jelentős megváltozása, e két hatalmas birodalomnak az iparosodás útján való elindulása, sőt — mondhatjuk — beérkezése. Hogy egy ország, mely nyersanyagokban olyan gazdag, mint Oroszország (aranyban, platinában, szénben, nyersolajban, vasércben, rézben, ólomban, krómban, alumíniumban, egyéb fémekben, antimonban, kénben, kálisóban), melynek fogyasztása 147 millió lakosság mellett már egymagában is előfeltétele az iparosodásnak, melynek mezőgazdasága bőségesen önti az ipari termelés számára való munkásfeleslegeket — lakossága 83 százaléka él mezőgazdaságból — és kellő megszervezés mellett a fokozódó iparosodásnak bőven állnak rendelkezésére a mezőgazdasági nyersanyagok (olajos magvak, len, kender, fa, cukorrépa stb.), hogy ez az ország, egy külön nagy világrész, a gyáripari fejlődés minden előfeltételével bír, az nem is lehet kétséges. Már

a cári Oroszország megtette az első bátortalan lépéseket az iparosodás felé: nyersolajtermelése már a háború előtt is jelentékeny volt, 1913-ban elérte a 8.8 millió tonnát, mintegy 35 százalékát az akkori világfogyasztásnak, kontrollálta a világ platinatermelésének több mint 90 százalékát, erdőbirtoka mérhetetlen volt, a Donec-medencéjében szenet termelt, az Uraiban fémeket, mangánércet, volt textilipara, faipara, fémipara, némi vegyszeti ipara, cukoripara, papír- és malomipara, egészben azonban az ország természeti kincseihez, ipari fogyasztásához viszonyítva jelentéktelen kezdet. Mellőzzük annak taglalását, hogy mi minden akadályozta a cári Oroszország iparosodását; közrejátszottak ebben politikai megfontolások, az ipari munkásság megsokasodásától való félelem, de a legigazibb akadály nyilván az ország tökeszegénysége volt. 200 millió aranyfontra becsülik az összeget, ami külföldi pénz a háború előtt az orosz iparban investálva volt; közel a fele a doneci szénbányaiparnak, háromnegyede vasbányászatának és petróleumiparának a külföldi tőke kezén volt. A háború és a forradalmak alatt gyáripari termelésében lényeges hanyatlás következett be, míg aztán az ellenforradalmi kísérletek véres elnyomása után meg nem indult a szervezkedés munkája. Hogy e szervezkedés folyamán egyik kalandos terv váltotta fel a másikat, kísérletet kísérlet követett, papírformaszámításokat az élet keresztülhúzott, fantasztikumokat megcsúfolt, az mind nem változtat a lényegen, hogy az iparosodás művelete mind intenzívebben indult meg és 1927-ben az ötéves terv megkoncipiálásával egészen nagy arányokban bontakozott ki. Hogy egy ilyen kieszelt tervnek megvalósítása nem ment zökkenők nélkül, s hogy jelesül a termelésnek a bolsevista politikával való átítatása agitáción, gyári-alkotmányjátékon, szabotálásokon, összeesküvéseken keresztül meglazít s gyakran megbénít minden gazdasági koncepciót, végül hogy a technikai tudás fogyatékosága a legszebben kieszelt papirosterveket is meddőségben marasztalja, mindez — ismételjük — nem változtat a tényen, hogy Szovjet-Oroszország iparosodása — a világ többi ipari államától való függetlenítése — hatalmas arányokban halad előre. S ha az orosz statisztika adatait kellő kétkedéssel fogadjuk is, mégis az adatokon keresztül, melyeket a népszövetségi kiadványok tárnak elénk, nagyméretű ipari felszerelés képe tárul elénk, melynek számait vázlatosan a következőkben ismertetjük. Mellőzzük az aranytermelésre vonatkozó adatokat, melyeket Hegedűs Lóránt ismertet a tizedik fejezetben s amelyek egymagukban is fogalmat adnak az orosz átszervezési munka méreteiről. Oroszország cukorrépa-termelése 1927—28-ban 9.550 millió tonna volt, az

akkori európai termelésnek mintegy 17 százaléka. 1936—37-ben az orosz termelés felment 20 millió tonnára, ami az európai termelésnek egyharmadát teszi, de világviszonylatban is nagyobb, mint Észak-Amerika, vagy Németország egész cukorrépatermelése. Pamuttermelése az 1925—29. évek 2.158 millió q átlagáról 1936-ban 7.700 millió q-ra emelkedett, ami igen jelentékeny mennyiség, több mint egész Afrika számottevő termelése. Lentermelése az 1925—1929. évek 2.980 millió q átlagáról 1936-ban 6.000 millió q-ra emelkedett, meg-megközelítvén ezzel az összes többi európai országok együttes termelését. Gyapjútermelése csökkent, viszont selyemtermelése jelentékenyen emelkedett, műselyempipara kialakulóban, ha persze amerikai, japán, német, angol, olasz méretekhez nem is fogható, cellulózeipara, papíripara fejlődőben, cementipara mind hatalmasabb lesz, termelése tíz esztendő alatt csaknem megnégyszereződött és 1936. évi 5,845.000 tonnájával Európában Anglia mögé került. Villamosáramszolgáltatása az 1927. év 4.205 millió kwh-járól 1936-ban 32.700 millió kwh-ra emelkedett, tehát csaknem a nyolcszorosára; nyersolajtermelése 1927. évi 10.957 millió tonnáról 1936-ban 27.416 millió tonnára, ami az 1913. évi 8.8 millió tonna termelésének több mint háromszorosát teszi ki. Széntermelésében ugyanilyen meglepő az emelkedés; bár a világtermelés szénben ma sem több, mint a háború előtt volt, Szovjet-Oroszorszáé nagymértékben emelkedett, 1936-ban 126.2 millió tonnát tett ki, csaknem a négyszeresét annak, mint amit 1927-ben termelt, megközelítvén e mennyiséggel Németország termelését. Mangánérctermelése a világtermelésnek kétharmadát teszi; vasérctermelése az 1928. évi 6.113 millió tonnáról 1936-ban 28 millió tonnára emelkedett, megközelítvén mennyiségben a francia vasérc-termelést; ugyanezen időszakban acéltermelése 3.724 millió tonnáról 16244 millióra emelkedett, réztermelése megötszörösödött, ólom-, cink- és alumíniumgyártása, szuperfoszfátermelése jelentősen emelkedett. És minden, ami ezeken a nyersanyagokon, félgyártmányokon alapul: óriási fafeldolgozó üzemek, vasművek és fémművek, gépgyárak, hadfelszerelési ipar (az orosz hadsereg békelelétszáma felül van az egymillión), mezőgazdasági gépgyárak, vegyészeti üzemek, textilgyárak, bőrgyárak, élelmezési üzemek, építési anyagokat előállító üzemek stb., mindez olyan arányokban, olyan technikai felszereléssel, amilyen a háború előtt Oroszországot illetően elképzelhetetlen volt. „És ha 1936-ban, az újrafelfutás negyedik esztendejében a világ ipari termelése 10 százalékkal múlja felül az 1929. év termelését, ez jórészt Szovjet-Oroszország iparosodásának tudható be“ — mondja a

Népszövetség kiadványa a világ termeléséről. E kiadvány szerint az orosz ipari termelés indexszáma 1936-ban az 1929: 110-as indexéből indulva 382-t tesz ki, amit, orosz adatokról lévén szó, ha kellő mértékben leszállítunk, még mindig óriási marad. S ha ezekben az üzemekben a fentebb jelzett okokból a termelés a felszerelés tökéletessége mellett sem éri el teljességét s ha az államkapitalizmus üzemei nyilván jóval kevesebbet produkálnak, mint a nyugateurópai államok magánkapitalizmuson alapuló üzemei, egészben véve még így is, minden hibaforrás figyelembevételével, az orosz gyáripár felfejlődése az új gazdasági világméretűhöz a legmarkánsabb vonásokat adja.

És végül Japán. Ipari fejlődése bátran állítható az amerikai Egyesült Államok és Oroszorszáé mellé. Ami annál nagyobb teljesítmény, mert nyersanyagokban Japán meglehetősen szegény; ami érc, fém, szén, nyersolaj területén található, annak termelését igyekezett ugyan fejleszteni, de komoly iparosodás alapjául ezek nem igen szolgálhatnak. Szenet a háború előtt 13 millió tonnát termelt, ma felül van 240 millió; rezet a háború előtt 38.000 tonnát, ma elérte ennek kétszeresét. Nyersolajban szegény; vasércet eddig nem tudta feltárni, bár újabban nagy erőfeszítéseket tesz, különösen Koreában, a vasérctelepek feltárására és a mandzsúriai telepek erősebb kihasználására; vasszükségletének alig öt százalékát termeli, cellulóztermelése jelentéktelen, textilnyersanyagai nincsenek, egyedül nyersselyem, s mégis ami gyáripárt az utolsó negyedszázadban produkált — 2.2 millió munkással, melynek legalább a fele textilgyáraiban van foglalkoztatva — az csodaszámba megy. Ezt a csodát jórészt már a háború folyamán művelte meg, mert hiszen a háború Japántól, bár hadviselő fél volt, áldozatokat egyáltalán nem követelt; ellenkezőleg a hadviselő államok fokozódó megrendeléseit tették igazán lehetővé a japáni gyáripár megteremtését. Ma Japán termelése nemcsak a maga 65 milliónyi lakosságának fogyasztásával kalkulál, hanem egész Ázsia, Észak-Afrika és Óceánia fogyasztásával, mely terjeszkedést számára gyáripára berendezkedésének technikai tökéletessége és a rendkívül alacsony munkabérek tesznek lehetségessé. Szénhiányán segítő, mintegy 25 millió kwh villamoserőt termel, textiliparában, mondottuk, több mint egymillió munkás van foglalkoztatva, pamutiparában az orsók számát a háború előtti számnak (2,600.000 orsó) csaknem a négyszeresére emelte, gyapjúipara fejlődőben, selyemtenyésztése nagyobb, mint a világ többi országáé együttvéve és termelésének több mint egyharmadát otthon dolgozza fel, csupa szám, csupa méret, melyek az ország ipari jellegét eléggé bizonyítják. Szintetikus nitrogén-

termelésével a világtermelésben a harmadik helyen áll, Németország és Anglia után következik; gépipari teljesítménye is egyre nő, van vagy nyolcvan hajóépítőtelepe és ezek között néhány olyan, melyek nagyság és technikai felkészültség tekintetében a világ legkülönb hajóépítővállalatai közé tartoznak. (Kereskedelmi hajórajza a világon a harmadik helyen áll.) A fejlődés rohamosságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a Népszövetség idézett termelési statisztikája szerint a jó konjunktúrájú 1929. évet 100-nak véve, Japán 1936-ban 151 indexszel szerepel, ami Szovjetországnak szinte geometriai haladványú fejlődése után a világon a legnagyobb emelkedést jelenti. Hogy gyáriparának fejlődése, rendkívüli népsűrűsége mellett, Japánnak mindinkább növekvő gondokat okoz, mert a megdrágult nyersanyagok túlnyomó részében importra lévén utalva, ezt csak egyre fokozottabb mennyiségű készáruexporttal tudja megfizetni, Japán illetően helyzetének világpolitikai következményeiről később fogunk szólni. 1936-ban importja és exportja az 1929. évhez képest értékben 25 százalékkal emelkedett; viszont mennyiségben az export 53 százalékkal, az import 32 százalékkal emelkedett, vagyis mint mondtuk, Japán mind több készáruval kénytelen megfizetni dráguló külföldi nyersanyagszükségletét.

Az a kép, amelyet e három birodalom iparosodásáról papírra vetettünk — néhány kiragadott, de jellemző adat a fejlődés számképletéből —, világosan mutatja a tételt: a mai világot a háború előttitől száz esztendő választja el s a képben, melyet róla írunk, alig találunk néhány vonást az előd arculatából. Mert hiszen folytathatjuk a jellegzetes megkülönböztető vonások leírását, a világstruktúra lényeges megváltozásának felvázolását. Megírhatjuk és számokkal illusztrálhatjuk azt a gyökeres átalakulást, mely a kettős monarchia brutális szétdarabolásával, az osztozkodó államok gazdasági életében végbement. Ahogy egy egységes történelmi alakulás helyébe, melyet a Duna medencéje logikus földrajzi egységbe fogott, a kis államok egész sorát ültették s szaggatták szét értelmetlen foszlányokra azt az észszerű és kettős monarchia tekintélyes nyersanyagkincsén, erős fogyasztásán, mezőgazdasági termelése által alkalmasan ellátott munkaerején felépült ipari készültséget, melyet itt a monarchia a múlt század második felében magának s a világnak teremtett. Hiba volna persze elhallgatni, hogy ami új építmény keletkezett e pusztítás helyén, az ú. n. utódállamok önálló gazdasági berendezkedésére, gyáripár alapítására való törekvése nem maradt eredménytelen; termelési statisztikájuk jóval nagyobb számokat tár elénk.

mint a háború előtti idők termelése és fejlődő gyáripárak az új korszak erős megkülönböztető jegyét adja.

És szólhatunk Itália átalakulásáról. Azokról a nagyszabású vízművekről, melyekkel — szén híjján, nyersolaj híjján — a háború utáni Olaszország magának energiát próbál biztosítani. Több mint hatmillió lóerőt termelnek az Alpések és Apenninek vízierői s szakértő becslések szerint tízmillió tonna szénnel érnek föl; az általuk termelt elektromosság 13 milliárd kwh körül van. Nyersanyagokban szegény ugyan, de forszírozott termeléssel szén- és vasércbányászatának szép emelkedését érte el; persze, dacára megfeszített igyekezetének, függetlenül szénben a külföldtől nem tudja magát; 1936-ban 8.7 millió tonna szenet vitt be. Az olasz gyáripár fejlődését mi sem illusztrálja jobban, minthogy a nagyszerű vízierőberendezések dacára szénszükséglete nem esett a háború előtti esztendő 11 millió tonnájára alá, sőt az utolsó három év átlagában ezt jelentékenyen felül is múlta. Textiliparának, fém- és gépiparának, vegyészeti iparának termelése ma több mint a háromszorosa a háború előttinek, egyedül textilipari kivitele 1935-ben 873.3 millió líra értékű volt, textilanyagokat és félgyártmányokat (kender, nyersselyem, műselyem, fiocco) 468 millió líra értékben vitt ki, vegyészeti iparának kivitele 230 millió líra körül volt. Vas- és acélipára a háború előtti termelés kétszeresét megközelíti; több mint egymillió tonna vasércet dolgoz fel, melynek háromnegyedét az olasz bányászat fedezi. Hajóépítő iparának termelése a négyszeresre emelkedett, mozdony- és gépipára az ország jelentékenyen megnövekedett szükségletét teljesen kielégíti, autóipára számottevő, hadfelszerelési ipara többszörösét termeli a háború előtti mennyiségnek, műselyem és visztraipára 1935-ben 75 millió kg-ot termelt, a Snia Viscosa, mely a szankciók idején a gyapjút pótló ú. n. kaseingyapjúra (lanital) berendezkedett, ma már ebből is 1.5 millió kg-ot tud termelni, s Lombardia tehenészete még ennél nagyobb mennyiségre is alkalmassá teszi. Kenderipára, mely igen fejlett, számos vonatkozásban a pamutot is feleslegessé teszi.

Az angol gyáripári termelésben a háború után bekövetkezett változásokról külön tanulmányt kellene és érdemes is volna írni. A Nagy-Britanniában bekövetkezett változások szemléltetően beszélnek azokról az átalakulásokról is, melyek a világ egyéb részében bekövetkeztek. Ami az angol gyáripári termelésben e változásokat előidézte, az a következő főbb mozzanatoknak tulajdonítható. Az angol gyáripár jelentékenyen modernizálódott: tökéletesebb műszaki berendezésekkel és nagyobb arányokkal próbálta

a megnehezedett nemzetközi versenyviszonyok között piacait megtartani, illetőleg újakat szerezni. Míg a háború előtt a világ legerősebb tőkeexport-állama volt, melynek kihitelezései a világpiacon igen kiadós mértékben segítették megteremteni azokat az iparokat, melyek aztán számos piacon megnehezítették Anglia ipari kivitelét, addig a háború után a tőkeexportban óvatosabb volt s mind nagyobb összegeket szánt a hazai ipar modernizálására. De még így is kemény küzdelmekre kényszerült az új ipari nagyhatalmakkal, az amerikai Egyesült Államokkal és Japánnal, melyek dominionjaiban és gyarmatain támadtak rá s ha az orosz ipar versenyét a külföldi piacon nem is érezte meg, elég veszteség volt számára a felvevőképes orosz piac elvesztése. És ez még nem is minden: a dominionok és gyarmatok mind erőteljesebb iparosítási politikát fejtettek ki, persze túlnyomórészt angol tőkével, s szorították lépésről-lépésre vissza az anyaország behozatalát. Ha még hozzátesszük, hogy Anglia 1932-ben gyökeresen szakított a szabadkereskedelem politikájával és Ottawa az angol világbirodalmat külön fogyasztási területté fogta össze, s lett kiindulási pontja egy újabb számottevő fejlődésnek, akkor körülbelül beszámoltunk azokról a lényegesebb mozzanatokról, melyek Anglia gyáripari termelését egészen más felvételben mutatják be, mint azt a háború előtt megismerni tanultuk. Az utóbbi évek Angliában a gyáripari termelés minden téren hatalmas fejlődést hoztak. Vasérctermelése öt esztendő alatt — 1932-ről 1936-ra 7.4 millió tonnáról 13 millió tonnára emelkedett, villamossági termelése 16 millió kwh-ról 26 2 millióra, hajóépítése 187.000 tonnáról 856.000 tonnára. Persze ezek a mozzanatok korántsem adnak teljes képet a modern angol gyáriparban bekövetkezett változásokról. Még egy csomót felsorolhatunk. Az állami beavatkozásnak megnövekedése. Amikor Anglia 1902-ben vasipara részére 33⁴%-os (később 50%-os) vámmal a belső piacot biztosította, egyúttal kikötötte, hogy a vasipar üzemeinek észszerű modernizálásával köteles gondoskodni termelési költségeinek leszállításáról. Egy másik jellemző dolog: a munkanélküliség elleni küzdelemben Anglia nem érte be a munkanélküli segélyek intézményével, hanem megpróbálta olyan vidékek iparosítását, állami beavatkozással, nagy áldozatokkal, melyeknek lakossága bányaművek és gyáripar híjján nyomornak van kitéve. Megemlítésre méltó körülmény: bizonyos törekvés az autarkiára, főleg olyan cikkekben, melyek háború esetén nélkülözhetetlenek, első sorban a vegyészeti iparban, mely iparág a háború befejezése óta Angliában igen erős fejlődést mutat. Ide tartoznak pl. azok a jelentős beru-

házások is, melyeket Anglia a dehidrált benzin előállítására céljából fogantatosított.

S így tovább az egész vonalon: az egyik országban a termelés mennyisége mutat a háború előttihez képest, a normálist jelentékenyen meghaladó emelkedést, a másikban, ha nem is konstatálható ilyen rohamos emelkedés, a megváltozott munkarendszerek, az üzemek műszaki modernizálása, eddig elő nem állított cikkekre való nagyarányú berendezkedés különböztetik meg lényegesen a háború előtt megvolt gyáripártól. És a technikai haladás szédületes tempója! Szó sincs róla, a háború előtti másfél évszázadot a szenzációs találmányok egész sora gazdagította, melyek ez időszak alatt lényegesen átalakították a világ termelési rendjét: a gőzgép, a lokomotív, a koks, a tégelyacél, a hajócsavar, a nagyolvasztó, a textilgépek, a mezőgazdasági gépek egész sora, a répacukor és szóda, a gyorsajtó, a cement, a vasút, a telegráf, a bessemeracél, az anilin, az elektromos erőáram, a telefon, az izzólámpa, a dinamó, az autó, a gumikerék, az elektromos hullámok, X-sugarak, a repülőgép, stb., stb., mindez csak úgy kapásból ideírva, valóságban a müncheni Deutsches Museum vastag katalógusát kellene leközlönlünk, ha igazán exaktak akarnánk lenni. És mégis, amit ebből a bőségből, gazdagságból a háború utáni korszak kiteljesített, amit ezekhez még újat hozott, ami eljövendő csodatételekhez az alapokat lerakta, milyen bőségszaruja ez a tudománynak, milyen gazdagodása az emberi életnek, milyen érzékeltetése annak, hogy mindez az innenső partnak, a háború utáni korszaknak életéhez szervesen tartozik, és ami volt, most vált igazán az emberiség történelme új fejezetének ragyogó ornamensévé. Az elektromosság csodái igazán most tárulnak egész nagyszerűségükben az emberiség elé: Werner Siemens 1866-ban találta föl a dinamót, de a világgazdaság átalakító tényezőjévé ez a találmány igazán csak a háború után lesz. Anglia villamossági ipara, mely gépekben, szerelvényekben a háború előtt huszonötmillió aranyfont értéket produkált, ma körülbelül ennek az ötszörösét termeli; az amerikai Egyesült Államok és Németország még hatékonyabban megsokszorozta e cikkekben való termelését. A villamosságnak az energia[^]források közé való beiktatása és rangemelése óriási jelentőséget ad a villamossági ipar cikkeinek; megszámlálhatatlan azoknak a villamossági cikkeknek a tömege, melyek ma mint beruházási javak a termelés céljait szolgálják, vagy mint fogyasztási javak a közvetlen szükségletek kielégítését teszik a legkülönb módon lehetővé.

Az élet ütemének hallatlan meggyorsulása, az a törekvés, hogy a szociális és egészségügyi berendezkedések és az orvosi tudomány fejlődése által meghosszabbított életbe mind nagyobb tömegét szorítsuk be az élményeknek, hozta magával, hogy minden olyan iparcikk, mely már a háború előtt is e tempó gyorsítását, az élmények feldúsítását idézte elő, a háborúutáni lelkendező korszakban a tömegfogyasztás tárgya lett, műszakilag olyan mértékben tökéletesítve s olyan arányokban előállítva, hogy e cikkeket gyártó iparok háború utáni iparosodás vezető helyére nyomultak. A telefon nagymértékű elterjedése, a kábelösszeköttetés tökéletesítése a földalatti vezeték révén, az autónak és repülőgépeknek sporteszközökből közlekedési eszközzé való előléptetése, az elektromos hullámokon beérkezett csodatalálmányok, a grammofonok, a mozgófényképnek világfogyasztási cikké, tehát világiparrá való fejlesztése, a műselyemnek a textilnyersanyagok között való hatalmas térfoglalása, az építőanyagok konzervatív birodalmában a vasbeton előnyomulása, az élelmiszerek között a növényi olajok imperializmusa, a nyersanyagok fogyasztásával vagy monopolizálásával szükségszerűen járó nagy jelentőségű találmányok: textilpótló anyagok, szintetikus kaucsuk, műtrágyák (a műtrágyatermelés a háború előtt 344.000 tonna volt, a természetes chilisalétromé 400.000 tonna: ma a műtrágyatermelés a hatszorosára emelkedett, a chilisalétrom csaknem teljesen letűnt), a cellulozemeglepetések halmozása, a szintetikus gyanta, a szintetikus benzín és száz más találmánynak a tudomány és politika apokaliptikus mérkőzéséből sudárba szökkenése — mint arra még később rátérünk — olyan érdekes világképet tár elénk, amilyenek látomása már közel jár a mítoszhoz. Szándékosan mellőzzük a gyáripar, a kémia, általában a műszaki tudományok háborús találmányait, melyek ugyan alkalmasak arra, hogy látomásaink még apokaliptikusabbak legyenek, de amelyeknek hivatásuk, hogy az ember és látomásai fölött gyilkosan napirendre térjenek.

Néhány példa ebből az újkori metamorphosisból. A világ autótermelése a háború előtt jelentéktelen volt: az 1913. évi termelés nem érte el a félmilliót. Az autógyártás a háború után vett erős lendületet s tíz év alatt hatalmas iramban az 1929. évi 6.3 millió kocsijáig fejlődött föl. A krízis éveiben persze a termelés alaposan lecsökkent, de már 1936-ban elérte az 5.9 millió darabot és 1937-ben újra az 1929. évi mennyiséget, bele nem számítva a traktorok termelését. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy a világ motorbiciklitemelése 1936-ban túl volt a 700.000 darabon, hogy a repülőgép-

gyártás és pedig nemcsak a hadirepülőgépe, ez utolsó esztendőkből milyen lendületet vett, akkor könnyen kiszámíthatjuk, hogy mit jelent ez a vas- és fémiparra, mit jelent a kaucsukiparra s általában mindazokra az iparokra, melyek az autógyártással összefüggésben állanak. De a közvetlen ipari vonatkozásokon kívül milyen átalakító hatása van az autónak a közlekedésre, milyen új irányokat jelent az úthálózat kiépítésében. Ami e téren történt, ahogy egyik ország a másik után építette ki útjait, olyan méretekben és technikai tökéletességgel, hogy ez a tény már magában is alkalmas arra, hogy egy új korszak megkülönböztető jegyül szolgáljon, erről a forgalom fejezetében találunk érdekes, szinte elképesztő adatokat. A vasútépítés aranykora — átlag évi 4.5 millió munkás foglalkoztatása — lezárult; természetesen ma is épülnek új meg új vasútvonalak, az eddig gyárilap nélkül volt területek iparosodásával ez szükségszerűen vele jár, de az a döntő, átalakító jelentőség, mellyel a vasút a háború előtt bírt, ma lecsökkent s helyébe az autó és az útépítés lépett. Hogy vájjon az autópárlap közvetve és közvetlenül hány embert foglalkoztat, erre vonatkozólag statisztikai számításokat nem ismerünk: annyi bizonyos, hogy az autópárlap ábrázata lényegesen különbözik a vasút korszakától. Egy másik megkülönböztető jegy: a rádió. A világon ezidőszert közel kétezer leadóállomás van, kétmilliárd pengő befektetéssel. 1936-ban a rádiógyárlap mintegy 14 millió darab rádiót termeltek, két és egynegeyed milliárd pengő értékben; ha mindehhez meggondoljuk, hogy a rádióelőfizetők száma 25 millió körül lehet, akkor némi fogalmat kaptunk ez ipar anyagi és kulturális jelentőségéről. Ennek a két iparnak világot átfogó jelentőségét külön alá kell húznunk: az imperializmus fegyvertárlapában éppen úgy a legelőkelőbb helyen vannak, mint a civilizatorius törekvések eszközei között. S mindez — autó, gép, kémiai cikk, rádió, textilpótló anyagok stb. — óriási üzemekben előállítva, melyeknek megszervezése, munkájuk óramű pontossága, szociális berendezéseik nagyszerűsége, a kereskedelmi zsenialitás és műszaki tudás csúcspontja és az előrelátó humanizmusnak mintaképe Talán az üzemkoncentrációnak ez a hallatlan mértéke is megkülönböztető jegye az új korszaknak. Bizonyos, hogy már a háború előtt is megvolt az üzemkoncentrációna való törekvés, már akkor is ismerték a nagy számok minden nehézséget lebíró jelentőségét, aminthogy valóban a nagy vállalatok egész sorát tudnók felsorolni a háború előtti korszakból. De amit e téren a háború utáni korszak produkál, az minden eddigi tapasztalatot felülmúl. Mintha

az a szörnyű erőfeszítés, amire a háború az emberiséget rákényszerítette: világrészek felsorakoztatása, milliós tömegek megmozdítása, élelmezési cikkekkel, hadianyaggal ellátása, — mintha mindez a szörnyű erőfeszítés, ami ebben a soha nem volt óriási műveletben megnyilvánult, a háború befejezése után éppen tömegerejénél fogva, mintegy automatikusan folytatódott volna, a termelés, különösen a nyersanyagtermelés és gyáripár megszervezésében, a hatalmasnál hatalmasabb üzemek egész sorát hozván létre és állítva a tömegtermelés szolgálatába. De jelentősen befolyásolta a háború utáni gazdasági koncepciók kialakulását az autarkia keletkezése is, melyeknél a kormányhatalom már a központi irányítás hathatósága szempontjából is szívesen látta az ipari koncentrációkat s végül olyan országokban, ahol autarkia nincs, a nemzetközi versenyviszonyok, melyek az óriási üzemek előnyeit e téren is nyilvánvalóvá tették. Mindannyian emlékezünk még a Stinnes-vállalatok esetére, vagy a Kreuger-esetre: az előbbinél egy nagy birodalom termelő erőit fogják együvé egy hatalmas műveletben, az utóbbi a világ gyufaiparát próbálta egyesíteni és e révén kereskedelmi és műszaki tökéletességre emelni. A Ford-üzem legendás méretei ismeretesek, a Farbenindustrie évi büdsége fölér a háború által teremtett egyik-másik kisebb ország előirányzatával, a General Electric méretéről az anyavállalatnak a kétmilliárd pengős évi forgalma ad valami képet; az International Telephoné and Telegraph Corporation-nak vagy hetven vállalata van: telefonvonalai, tengeralatti kábeljei, kábelrakó hajóparkja, telefongyárai, rádiógyárai, kábelüzemei, százezernél több alkalmazottja.

A Morris-gyár nagyságát legjobban érzékeltetjük, ha utalunk azokra a sokszázmillió adományokra, melyekkel a vállalat tulajdonosa, lord Nuffield, úgyszólván nap-nap után az angol kultúrát szolgálja. A növényi olajokat, margarint, szappant termelő Unilever-koncern öt világrészt fog át, 350.000 embert foglalkoztat, a világ legnagyobb hering- és bálnavadász hajóraját tartja fenn, szappantermelése 1936-ban 800.000 tonna körül volt, körülbelül ennyit tehetett margarintermelése is. Ami adót 1936-ban a világon fizetett, az megközelíti a magyar államháztartás előirányzatát. A Montecatini-művek, vagy az angol Chemical Trust, a Snia Viscosa, a Courtauldek, a Philippsék, Du Ponték, a nyersolajipar hatalmasai: a háború utáni új világnak kicsi a föld, amiből következik a föld minden darabjáért való marcangoló küzdelem és — ha optimisták akarunk lenni — új világok feltárása.

KARTEL ÉS TRÖSZT.

A termelés méreteiből, megszervezéséből, logikusan következik, hogy a kartelkérdésnek jóval nagyobb jelentősége van, mint a háború előtt volt.

A kartelben és trösztben a piac megszervezésének gondolata érvényesül, jobb vagy egyenletesebb jövedelmezőség elérése céljából. A kartelszervezés már a háború előtt is, különösen Németországban, úgy a gyakorlat, mint az elmélet szempontjából a tökéletességig érlelődött. Ismerték a kartelek minden fajtáját: árkartell, melynél a kartel résztvevői egyedül a forgalmi árak dolgában állapodtak meg; a kontingentálási kartelt, melynél a piacra kerülő mennyiségek dolgában történt megállapodás; a rayonirozási kartelt, melyben a fogyasztási területeken osztozkodtak, a vevőkörvédelmi kartelt, ahol a vevők taxatívák voltak felosztva a termelő gyárak között; az eladási feltételek karteljét, melyek a szállítási és hitelfeltételeket szabályozták, esetleg a továbbeladás feltételeit. Ismerték ezeknek mindenfajta kombinációját; ismerték eladási karteleteket; belföldi és nemzetközi karteleket, sőt kényszerkarteleteket is, mint amilyen annak idején a káliszindikátus volt. Mégis a kartelek igazi korszaka a háború után következett el, kisebb részben a háború előtti kartelalakulás folytatásaképp, nagyobbrészt azonban háborús példák nyomán és a békekötések által okozott szétszaggatottság ellenszereképpen. A háborús példák nyomán azoknak a hivatalos és félhivatalos szervezeteknek, „központokénak mintájára, melyek a háború folyamán a nyersanyagszerzés alkalmas lebonyolításának, a hadiérdek lehető kielégítésének, a készgyártmányoknak a fogyasztás között való igazságos szétosztásának ügyét szolgálták. A háború után a békeszerződések okozta szétszaggatottságban pedig a szédületes reparációs terhek, több tízezer kilométeres új vámhatár, egy csomó európai ország önálló berendezkedési kísérlete mellett, a zsákmányukat féltő országok elnyomó, a legyőzött és megnyomorított országok igazságot kereső tendenciája mellett, a nemzetközi karteletek a gazdasági kapcsolatok felvételének, a világgazdaság helyreállításának ügyét szolgálták. Így érthető aztán, hogy már a reparációs tárgyalások folyamán komoly megvitatás tárgya volt a német-francia, esetleg német-francia-angol ipar érdekeinek karteletek útján való összeegyeztetése, s ami még ennél is feltűnőbb, hogy a kartelkérdés állandóan foglalkoztatja a Népszövetség irodáját, mely igen érdekes oknyomozó munkálatokkal próbálja a kartelkérdés problémáit tisztázni s ezt a szervezetet a világgazdaság szolgálatába állítani. Amely törekvésében

a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara is élénken támogatja, alaposan foglalkozván a nemzetközi és kontinentális kartelek ügyével, így a kaucsuktermelés világ szervezetével, a nemzetközi cinn-, alumínium- és acélkartellel, a kontinentális csókartellel, mindig e szervezeteknek a világgazdaság szakadékait áthidaló szempontjából.

A belföldi kartelek dolgának megítélésénél persze más szempontok érvényesülnek. A kartelképződés a háború után összehasonlíthatatlanul nagyobb méreteket öltött, mint a háború előtti korszakban. Abban a gazdasági bizonytalanságban, melyet a békediktátumok nagy gazdasági egységek szétदारabolásával okoztak, a háborús szellemben fogant kereskedelempolitika állandó meglepetései mellett, melynek bizonytalanságát még fokozták a rossz gazdasági helyzetből adódó agrár-gyáripár ellentétek, a gyáripari termelésben megerősödött a hajlandóság, hogy a sok minden fajta esetlegességből a kieleződő versennyel járó kockázatot kikapcsolja. A kartelszervezkedés méretei messze túlhaladták a háború előtti méreteket: a kartelek a mai gazdasági s különösen ipari élet jellegzetes vonásai közé tartoznak. Hogy a fogyasztás — pláne mostoha gazdasági viszonyok között — bajainak egyik okozóját a kartelszervezetben látta, az csaknem természetes: a kartelkérdés számos országban a politikai agitáció homlokterébe került. A kartellelles törekvésekre különböző országokban különbözőképp reagáltak. Az amerikai Egyesült Államokban az utóbbi időben éppen ellentétben a múlttal, a kartelszervezkedés vagy helyesebben: a tröszt hatalom mégerőtt elbírálása következett el; a termelésnek illetően megszervezése valahogy hozzáillett Roosevelttel rendező, számos ipari kérdést felső parancsszóval elintéző politikájához s bár politikai agitációjában élesen szembe fordult a tröszt hatalmakkal, maguknak a tröszt szervezeteknek fejlődése az Egyesült Államokban nagyobb arányokat öltött. Angliában komoly kartellelles mozgalomról alig lehet szó; ellenkezőleg, számos ínséges iparban — így pl. a szénbányászatban, a pamutiparban törvényhozási úton próbáltak meg valamelyes rendezést. A diktatúrás országokban, Oroszországban, Németországban, Itáliában természetesen nincsenek kartellelles intézkedések, s ha — mint Németországban — vannak is kartelrendeletek, ezeknek jogi vagy gazdasági jelentőségük alig van: végső soron a gyáripár megszervezésének minden fontos ügye a kormányzat kezében van. Karteltörvényeket hoztak Lengyelországban, Svédországban, Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Norvégiában, nálunk; végrehajtásuknál mindenütt tekintettel vannak arra, hogy a kartelet a fogyasztási érdekek védelmében józan

határok közé szorítsák, de ne tegyék teljesen lehetetlenné a szervezkedést, melynek jogosultságát és jelentőségét a mai termelési rend mellett nehéz megtagadni.

A SZOCIÁLIS KÉRDÉS.

Azok között a minden igazságot, méltányosságot, okosságot megcsúfoló szerződések rendelkezései között, melyek 1920-ban Párizs környékén létrejöttek, volt egy, mely egymagában is alkalmas arra, hogy keletkezőjétől datáljuk a legeslegújabb kor történetét: ez a népszövetségi okmányok 23. szakasza. Mely így szól: „a Szövetség tagjai arra törekednek, hogy férfiak, asszonyok és gyermekek részére méltányos és emberies munkafeltételeket biztosítsanak és tartsanak fenn úgy saját országukban, mint minden olyan országban, amelyre kereskedelmi vagy ipari összeköttetésük kiterjed és ebből a célból szükséges nemzetközi szervezeteket létesítsenek és tartsanak fenn“. Tudjuk, hogy a békeszerződések a kenetteljes wilsoni pontok közül milyen keveset váltottak be: túlnyomórészt azokat, melyek a legyőzöttekre valamilyen súlyos kötelezettséget hárítanak. Az egyetlen pont, melyet győző és legyőzött egyaránt jóleső meglepéssel vehetett tudomásul s amelynek végrehajtására becsületesen és eredményesen törekedtek, a huszonharmadik szakasz: férfiak, nők, gyermekek számára méltányos és emberi munkafeltételek biztosítása. Amit a Népszövetség e szakasz elvi kijelentéseinek valóra váltása dolgában tett, ahogy a realizálás okából megszervezte a genfi nemzetközi munkaügyi hivatalt, mely haladéktalanul hozzálátott a munkásság szociális kérdéseinek tanulmányozásához, ahogy e tanulmányozás eredményeképpen világszerte érdeklődést tudott kelteni a szociális intézkedések és intézmények iránt, ahogy az érdeklődést szociális törekvéseinek szolgálatába tudta állítani és megfelelő döntésekkel a tagállamok lelkiismeretét kötelességeire ráeszméltetni, szívós utánjárással a munkaügyi hivatal döntéseinek végrehajtását az egyes országokban keresztülvinni, mindez olyan eredmény s a kornak, melyben ezer vesződség, nyugtalanság, igazságtalanság között élünk, olyan előnyösen markáns vonása, hogy gazdasági világképet rajzolván, azt legelső sorban kell toliunk hegyére vennünk. Nem mintha a háború előtti korszakból a szociális érzés hiányzott volna. Megvolt és hatott akkor is és olyan szép eredményeket produkált — tessék csak megnézni a régi Németország szociális berendezését, amely akkor mintaképpül szolgált minden kultúrország szociális intéz-

ményeinek —, hogy a háború előtti világ joggal büszke lehetett rá. De ami e téren a háború után történik, az elvi alapjaiban, méreteiben annyira felülmúlja a háború előtti világ szociális elgondolását, hogy méltán iktathatjuk be az új világ szembeszökő ismertető jelei közé.

Messzire vinne azoknak a terveknek, cselekedeteknek akár vázlatos ismertetése, melyek az elmúlt tizenhét és alatt a munkaügyi hivatal kebelében megérlelődtek, valóra váltak, vagy függetlenül a hivatal döntésétől egyes tagországokat szociális koncepciók kigondolására és végrehajtására bírták. Volt egy tétele a hivatalnak, melyet közel két évtizedes munkássága folyamán az egész világgal el tudott fogadtatni s amelyeknek lényegét abban látjuk: hogy mit ér minden tudományos és minden műszaki felfedezés, ha ez egyúttal nem jelenti a dolgozó milliók sorsának jobbrafordulását. S valóban párhuzamosan azokkal a műszaki csodákkal, melyek a háború utáni korszak útját jelzik, válnak valóra azok a szociális elgondolások — félévszázad előtt még karácsonyi álmok —, melyek alkalmasak arra, hogy a dolgozó „férfiak, nők, gyermekek¹. sorsa napról-napra emberibb legyen s az életnek a technikai csodák révén való gazdagodásából szintén kivegyék részüket.

Ez az okmány, a Bureau Internationale du Travail szabályzata, a munka magna charta-ja, melynek alapján a Népszövetség szociálpolitikai munkája megkezdődött és húsz esztendő folyamán korszakossá vált. A kezdetén ott van a washingtoni munkaügyi konferencia, melyen 42 állam gyűlt egybe, hogy határozatot hozzon a nyolcórás munkanapról. Nagy dolog volt ez, talán a legnagyobb a szociálpolitika történetében. Hiszen még a XIX. század elején a 12 órás, sőt ennél hosszabb munkanap volt a szabály és az akkori nemzetgazdasági tudomány dogmaként tanította, hogy a munkanap hossza egyenes arányban áll a termelt javak mennyiségével. Róbert Owen mélyérzésű és messzelátó kísérlete a nyolcórás munkanap dolgában ismeretes és ismeretese azok a törekvések, melyek ezt követőleg a gyermekmunka belátóbb rendelkezésével próbálták a munkaidő szabályozásához az első lépést megtenni. A múlt század utolsó harmadában már nemcsak a munkás-internacionálé és a századvégén megalakult, de nem hivatalos jellegű bázeli munkaügyi hivatal foglalt állást a nyolcórás munkanap dolgában, hanem a szociálpolitika és nemzetgazdaságtan tudományának számos kitűnősége is, különösen az ú. n. katedra-szocialisták, de persze az eszme terjedése még nem jelentette a gyakorlati érvényesülést. A férfiak munkaidejének törvényes szabályozása a háború előtt meglehetősen sporadikus volt, ahol

rendezték — mint például Franciaországban —, ott a munkanapot oly magasán állapították meg, hogy szociális elv gyakorlati érvényesüléséről alig beszélhetünk.

A nyolcórás munkaidő és a negyvennyolcórás munkahét gondolata a háború után vált világvalósággá. A washingtoni konferencia, melyet a győztes hatalmak által kiküldött választmány készített elő és hívott egybe, 1919. október 30-án kezdte meg tárgyalásait és beható vita után egyhangúan egy tervezetet fogadott el a további részletes tanácskozás alapjául, mely a nyolcórás munkanap és a 48 órás munkahét elvi proklamációját foglalta magában. A washingtoni határozatok, amint általában a nemzetközi munkaügyi hivatal döntései nem voltak kötelezőek: a tagállamok szuverén joga volt, hogy a határozatot végrehajtsák vagy elvessék, mégis azzal a korlátozással, hogy kötelesek voltak a konferencia határozatait záros határidőn belül törvényhozásuk elé terjeszteni. De, ha fel is merültek akadályok — alkotmányjogiak vagy gyakorlati megfontolásból eredők, mint amilyenre pl. Németország kényszerült reparációs nyomorában, vagy a nagyon is eltérő versenyviszonyokból folyók —, melyek a washingtoni tervezet törvénybeiktatását egyik-másik ország számára megnehezítették s ha maga a nemzetközi munkaügyi hivatal kénytelen is volt az évek folyamán az eredeti ajánlason némi változtatásokat eszközölni, végül is a nyolcórás munkanap és a 48 órás munkahét gondolata az egész világon érvényesült s ma már a hivatal ezen messze túlmenően komolyan tárgyalja a negyvenórás munkahét problémáját.

És a gazdag anyag, ami a két munkaidő-vita közé esik. A gyermekmunka belátó szabályozásáról, a heti pihenőről, a foglalkozással járó betegségekről, a betegség elleni biztosítás kérdéseiről, a minimális munkabékekről, a munkaközvetítés ügyéről, a rokkantsági biztosításról, az öregségi biztosításról, a munkanélküliség esetére való biztosításról, a halál esetére való biztosításáról, a nők éjjeli munkaidejéről, a nők földszínelatti munkájáról, a kivándorlók jogainak biztosításáról, a fizetéses szabadságról és a szociálpolitikának nemrég még utópiaszámba menő számos kérdéséről: mintha csak az a béna tehetetlenség, mely eddig a Népszövetség munkáját jellemezte, ebben a vonatkozásban és ebben az osztályban, a nemzetközi munkaügyi hivatalban, fáradhatatlan cselekvőképességgé váltódott volna át. Érdeemes lapozgatni kiadványaiban, egy pillantást vetni az „Informations Sociales“ füzeteibe, elolvasni a L.année sociale-nak a világ minden szociális mozzanatára, a világgazdaság fontos eseményeire kiterjedő jelentéseit,

vagy a hivatal igazgatójának gondolatokban gazdag „rapport“-jait és az az érzésünk támad, hogy a hivatal munkája a háború utáni korszak történelmének legvigasztalóbb fejezete.

Ez a törekvés természetesen kifejezésre jut az egyes államok költség-előirányzatában is. A csaknem vallásos belenyugvás és önmegnyugtatás, hogy szociális bajok mindig voltak és mindig lesznek és hiábavaló kísérletezés, sőt istenkísértés volna ennek menetébe beleavatkozni próbálni: ez a doktrína a végleg kimúlt eszmék halottaskamrájába került, a szociális politika legfőbb állami feladattá vált s ezzel a szociális kiadások, melyek a háború előtt inkább a társadalom karitatív hajlandóságának szerény szimbólumai voltak, a háború utáni korszakban jelentős mértékben megnövekedtek. A munkanélküliség kérdésének megoldása az állami feladatok homlokterébe került: a közvetlen segélyek milliárdjait fordították e célra, megpróbálkoztak — s nem éppen eredménytelenül — a produktív munkanélküli segély koncepciójával s végeztek e célból soron kívül állami, közületi közmunkákat — példaképen az ínséges angol vidékek iparának munkaképes állapotba való helyezésére vagy a német útügyi program végrehajtására utalunk — olyan nagyarányúakat, hogy egyik-másik ország költségvetésének megingása, valutájának értékcsökkenése ennek a körülménynek tudható be. S ha még hozzátesszük, hogy a szociális biztosítás intézményétől függetlenül is sokat tettek a munkásság egészségügyének feljavítása, kulturális szükségleteinek kielégítése céljából — az olasz dopolavoro intézményét utánozván —, akkor körülbelül minden lényegeset elmondottunk a háború utáni korszak szociálpolitikájának nemes tartalmáról.

HÁBORÚ UTÁN — HÁBORÚ ELŐTT.

És itt pontot kell tennünk, mert amiről a következőkben beszélünk, az ugyan leginkább megkülönböztető jegye a háború utáni korszaknak, de filmje már sokkal kevésbé vigasztaló, mint amelyet a szociálpolitikáról vetíteni alkalmunk volt. A háború utáni korszak központi problémája után nyomozván, hogy — miként egy tudományos hipotézisből — ebből vezessük le e korszakra jellemző, helytálló következtetéseket, előre kell bocsátanunk a következőket. A háborút megelőző, a porosz-francia háborúra elkövetkezett negyven esztendő a békés fejlődésnek gyümölcsös emberöltője volt. De így volt ez nagyban és egészben a múlt század egész folyamán

Waterlootól kezdve a világháború kitöréséig; mert hiszen a görög forradalom, a júliusi forradalom, a negyvennyolcas forradalmak, a krimi háború, vagy az osztrák-olasz háború, a transzváli háború, a balkáni háborúk csupán egyes nemzetek erőit igénybevevő, rövid idő alatt lejátszódó epizódok voltak, aránylag kevés áldozatot igényelve s alig zavarva meg a világfejlődés következetes vonalát. Mintha azokból az eszmékből, melyekért a francia forradalom a világot lángba-vérbe borította, egy évszázadra futotta volna: Európa beerte azzal, hogy ezeket az eszméket, melyeket sem a bécsi kongresszus, sem a Szent szövetség többet már visszájukra fordítani nem tudott, a forradalmi szenvedélyektől, a rájukfreccsentett vértől megtisztítva, további fejlődésében mint energiaforrásokat hasznosan alkalmazza. Ez a száz esztendő a kulturális és gazdasági fejlődés szép évszázada volt; „aki nem élt az 1789. körüli esztendőkből — mondotta Talleyrand Guizotnak — az nem is tudja, mi az életöröm“, ezt a mondást a nagyháborúig elmúlt száz esztendő utolsó negyven évére mi jogosabban alkalmazhatjuk. Az európai egyensúlynak e békés légkörében az államok egész erejüket gazdasági terjeszkedésük szolgálatába állították: uralkodóvá vált a tétel, mely leginkább angol példák nyomán átment a politika vérébe, hogy az állam legelső kötelessége a nemzetgazdasági érdekek érvényesítése, lehetőleg háborúk nélkül, a békés penetráció eszközeivel, vagy legfeljebb annyi erőfeszítéssel, amennyi egy fegyveres expedíció mértékét és kockázatát nem igen haladja túl. így történt aztán, hogy a múlt század utolsó harmadában Anglia gyarmatbirodalmát nagykiterjedésű tartományokkal, Szudánal és Transzvállal gyarapította. Franciaország, Észak-Afrika, Tonking és Madagaszkárral növelhette, Belgium és Németország Közép-Afrikában hódíthatott területeket, mindezt komolyabb háború nélkül, aránylag csekély vér- és pénzáldozattal. (A csaknem három esztendeig tartó búr háború angol részről 5774 halottal és 22.829 sebesülttel végződött és Angliának 223 millió aranyfontjába került.) A hódítások szükségszerű következménye persze a katonai felkészültség fejlesztése volt; a nagyhatalmak katonai kiadásai megduzzadtak, évi előirányzatuknak mind nagyobb részét fordították a hadseregére, anélkül azonban, hogy ezek az összegek megközelítették volna azokat a csillagászati számokat, melyeket a háború utáni korszak katonai kiadásaival — különösen az utolsó esztendőkből — produkált. Nagy-Britannia, mely hadseregére és haditengerészetére 1875-ben 532.9 millió arany márkát fordított, 1907/08-ban már 1165 millió arany márkát költött erre, s közvetlen a háborút megelőző esztendőben 1540 millió arany márkát,

vagyis 77 millió aranyfontot. A Németbirodalom ugyanezekben az években 4261, illetőleg 1162.1, illetőleg 1411 millió aranymárkát; Franciaország 549.5, illetőleg 974.9, illetőleg 1109 aranymárkát.

Igen jelentős összegek, jelentősek az állami kiadások egészéhez képest, jelentősek az előirányzatok szociális és kulturális tételeihez képest, de az utolsó esztendő katonai kiadásainak perspektívájából nézve, ezeket a tételeket igazán békekiadásoknak kell minősítenünk. Mi már tudjuk, hogy a háború előtti negyven, sőt száz esztendő valóban a békés termelés korszaka volt. Hogy egyes államok terjeszkedési törekvése, amit a háború előtt „imperializmus“-nak bélyegeztünk, csaknem háborús összeütközések nélkül ment végbe s ha a birodalmi érdekek védelmében a nagyhatalmak jelentős összegeket is költöttek a fegyverkezésre, ez a gazdasági érdekek primatusságát nem érintette: hadseregeket nem a háborútól való félelmükben tartottak, hanem gazdasági érdekeik érvényesítése céljából.

A nagyháború után minden másképp lett. A győztes hatalmak nem sokáig éltek abban a révületben, hogy Bismarck kifejezésével élve, a saigner á blanc politikája bevált s Németország s a többi legyőzött ország legalább egy fél évszázadig nem térnek magukhoz. Már a huszas évek közepe táján, mikor még meg sem száradt a tinta a reparációs alkudozások jegyzőkönyvében, Franciaország kénytelen volt észrevenni, hogy nem egészen úgy van, mint Clémenceau hitte, akitől a félévszázados porbasújtottság megállapítása származik s hogy Németország a maga erejéből, meg a feléjeáramló amerikai tőke támogatásának segítségével lassan-lassan erőrekap, munkába állítja fiait, begyűjt kazánjaiba, rendbeszedi utait, vasutait, kiegészíti a tökéletesség vasiparát, gépiparát, vegyészeti iparát s holnap már minden szervező tehetségével, tudásával, kitartásával hadi iparát viszi olyan tőkélyre, hogy Versailles-t alaposan szégyenben marasztalja. S megindul a katonai kiadásoknak állandó emelése, melyek különösen 1933 óta duzzadnak meg, amikor a nemzeti szocialista Németország katonai egyenjogúságát visszaserzi s nekilát a nagyobbarányú fegyverkezésnek. Még kiadósabb mértékben emelkednek a katonai kiadások 1934 óta, amikor is Itáliának afrikai térhódítása és a Földközi-tengeren való felkészültsége rádöbentette Angliát hadseregének, hajórajának aránylagos gyöngeségére. Ezt a két eseményt megelőző esztendő aránylag kisebb hadi kiadások jegyében múltak el: Anglia és Franciaország a német lefegyverzettség tudatában s Itália szerényebb anyagi lehetőségei mellett beérték azzal, hogy fegyverkezési kiadásait a háború

előttihez képest megkészserezték és inkább arra ügyeltek, hogy azokból a nyersanyagokból, melyek egy háború viselésénél nélkülözhetetlenek, minél többet biztosítsanak maguknak. Mint mondtuk, a nemzeti szocializmus uralomrajutásával ez egy csapásra megváltozott: Franciaország is, Itália is hadikiadásai erős fokozására szánták el magukat, tudatában annak, hogy Németország nem marad meg jogainak akadémikus kinyilatkoztatásánál, hanem függetlenül minden költségvetési előirányzattól, melynek egy diktatúra országban különben sincs jelentősége, olyan mértékben lát fegyveres erejének helyreállításához, olyan áldozatos erőfeszítéssel, amilyenre még nem volt példa. Anglia hadi kiadásai 1931/32-ben a népszövetségi *Annuaire Militaire* szerint 92.4 millió font, 1932/33-ban 88.2 millió font, 1933/34-ben 93.5 millió font volt. Franciaországé ugyanezekben az években 12 milliárd, 10 milliárd, 11.5 milliárd francia frank, amihez azonban még hozzászámítandók a határmenti erődítési munkálatok évi sokszázmillió költségei, a katonai egészségügyi szolgálat költségei és a katonai rokkantsági és nyugdíjak. Itáliáé ugyancsak a nyugdíjak nélkül 5 4 millió, 4.8 millió és 6 millió líra volt. A katonai kiadásoknak még nagyobb emelkedése konstatalható 1933 óta. Anglia katonai kiadásai 1934/35-ben 100 millió font körül voltak, 1935/36-ban (előirányzat) 109 millió font, 1936/37-ben 160.7 millió font. De mivel az etiópiai tűzvész világánál Anglia meglátta hadifelkészültségének elégtelenségét, nem is érte be katonai költségvetésének normális emelésével, hanem 1937 elején 1500 millió fontos katonai beruházási tervet dolgozott ki, melyet öt esztendő alatt évi 300 millió font átlagos kiadással hajt végre. Senki sem fog azonban csodálkozni azon, ha holnap a kincstár lordja ennek az összegnek megduplázására tesz javaslatot. Franciaország rendes költségvetésében 1933 óta a hadikiadások némileg csökkentek, viszont a legkülönbözőbb katonai beruházásokról külön kölcsönök útján gondoskodnak, melyeknek az összege 1934 óta körülbelül 12 milliárd francia frankot tesz. Itália hadi kiadásainak 1933 óta történt emelkedéséről nem szólhatunk, mert közbeesett az abessziniai háború s ennek költségei állami előirányzatában nem foglaltatnak. A német katonai kiadásoknak nyilván rendkívüli emelkedéséről nincsenek megbízható adatok; Winston Churchill egy felszólalásában ezeket három esztendő alatt, 1933—1935-ben, 800 millió fontra becsülte. Az Egyesült Államok katonai kiadásai az 1933 34. évi 570 millió dollárról 1936/37-ben 985.6 millió dollárra, Japáné ugyanezen idő alatt 873 millió yenről 1060 millióra növekedtek, nem is szólva a nyilván ki nem mutatott nagyösszegű katonai beruházási kölcsönökrök

Az Institut für Konjunkturforschung becslése szerint a világ katonai kiadásai 1936-ban 35 milliárd aranymárkát tettek ki, két és félszeresét az 1933. évi kiadásoknak. Hogy most, a távolkeleti konfliktus hatása alatt ezek a kiadások hogyan dagadtak meg, arról egyelőre hiteles számok nincsenek. A húsz esztendő, mely a háború befejezése óta elmúlt, a kölcsönös bizalmatlanság, féltékenység és politikai ármánykodás légkörében múlt el: a legyőzöttek meg voltak győződve, hogy a békeszerződéseknek valamennyire is igazságos reparációját csak háború vagy legalább is háborús készültség által érhetik el, a győztes államok pedig meg voltak győződve, hogy a békeszerződésekben kiereszszakolt hatalmi pozíciójukat csak a legerősebb katonai felkészültséggel óvhatják meg. S ha esztendők hosszú során át európai vezető államférfiak nyilatkozataiban azt hangoztatták is, aminthogy másképp nem is tehették, hogy nem lesz háború, lelkük mélyén meg voltak győződve, hogy a zűrzavaros európai problémák megoldása másként, mint kard élével el nem intézhető s ennek a rejtett meggyőződésüknek megfelelően intézték politikájukat, emelték védképességüket s tártak így egy verescságinai képet a világ elé, melynek középpontjában a hatalmak szörnyűséges katonai felvonulása áll. Ha tehát a háború előtt hosszú évtizedeken keresztül a világ a nyugodt gazdasági fejlődés légkörében élt és a katonai felkészülés e gazdasági fejlődés eredményeinek biztosítására szolgált, a háború utáni fejetetejére állított húsz esztendőben a világ egy újabb, szörnyűségesebb háborútól való félelmében minden szellemi és anyagi erejét a háborúra való felkészülésre fordítja. Ennek a készültségnek szolgálatába állította egész termelését, nemzetgazdaságának minden erő kifejtését és expanziós törekvéseiben is egyedül az a szempont vezette, hogy a terjeszkedés hogyan, milyen mértékben tudja szolgálni háborús felkészültségét. A háború utáni korszak gazdaságának vezérmotívuma a háború lett. Ez volt ennek a húsz esztendőnek központi problémája s minden, ami ez idő alatt nemzetgazdasági téren történt, e központi problémának szükségzerű megnyilatkozása. Ehhez alkalmazkodott minden ország külpolitikája, ebben a szellemben folytatott külkereskedelmi politikát, zárkozott el vagy nyitott meg határokat, ehhez tartotta magát minden ország belső termelése, akár parancsszóra irányított gazdaság keretében folyt az le, vagy parancsszó nélkül alkalmazkodott a nemzet védereje fokozásának kategorikus imperatívusához. Ebből sarjadtak ki az autarkikiák, ehhez tartották magukat a műszaki tudományok, sőt ismerünk olyan kísérleteket is,

melyek a vallást próbálják e szellem szolgálatába állítani s esetleg ha nem áll kötélnek, új célirányos vallás alapításával az ügyet szolgálni.

Hol volnánk enélkül a háborúra való felkészülés nélkül! Milyen perspektíva nyílna meg az emberiség számára, milyen arányokkal! Milyen valóra váltása I. M. Keynes jövendölésének, aki 1930-ban megírta, hogy „a legnagyobb átalakulás előtt állunk, mely valaha is a földön az egész emberiség számára elkövetkezett; átalakulás előtt, hogy mind nagyobb csoportok, szélesebb rétegek lesznek, melyekre majd a gazdasági szükség problémája gyakorlatilag nem bír jelentőséggel“. A „legnagyobb átalakulás“ jeleit látjuk, erről beszélünk tanulmányunkban, de vájjon milyen megpróbáltatásokon keresztül jut el az emberiség a keynesi jóslás aranykorához!

A NYERSANYAG PARANCSOL.

Ebből a felkészülésből keletkezett szükségszerűen az a hangtalan, de annál makacsabb küzdelem, melyet a hatalmak a különböző nyersanyagokért folytatnak: a szénért, vasércért, fémekért, cellulózéért, nyersolajért, pamutért és mindenért, aminek egy eljövendő háborúban valami jelentősége lehet. Itt most már a következőkkel egészítjük ki e könyv II. fejezetét, hogy olvasóink előtt a kép minden oldalról meg legyen világítva. Amilyen mértékben sikerült valamelyik birodalomnak a maga számára nyersanyagot biztosítani, olyan mértékben reagáltak erre belső intézkedésekkel a nyersanyagokban szűkölködő országok — ez a havenot és a havegot küzdelme —, nyersanyagok behozatalára irányuló külkereskedelmi politikával, autarkiára való berendezkedéssel, a hiányzó nyersanyagokat pótló cikkeknek szintetikus előállításával, illetőleg erre irányuló tudományos kísérletekkel és minden eszközzel, ami éppen rendelkezésükre áll.

A világ energiaforrásai között az első helyen a kőszén áll; míg azonban a háború előtt a világ energiaforrásainak közel 88 százalékát a kőszén szolgáltatta — barnaszénnel együtt csaknem 91 százalékát — és nyersolajra, földgázra, vízierőre mindössze 9% maradt, addig 1936-ban, mikor a széntermelés 1240 millió tonna körüli mennyiséggel már megközelíti az 1929. év termelését, ez a részesedés 64 százalékra, barnaszénnel 68 százalékra csökkent s a nyersolaj-, földgáz-, vízierőrészesedés 32 százalékra emelkedett. A szénnek mint energiatermelő anyagnak jelentősége visszament, a nyersolajé, vízierőé csaknem megháromszorozódott. Az aránylagos vissza-

esés oka főleg két körülménynek tudható be. Az egyik: a műszaki tudomány hatalmas fejlődése a kőszén jobb kihasználását tette lehetővé. Walther Pahl egy csomó példát idéz erre: az angol gáztermelésnek 61 százalékos emelkedése mellett a feldolgozott szén mennyisége mindössze 10.6 százalékkal emelkedett; az angol vasiparban egy tonna vas előállításához szükséges szénmennyiség húsz év alatt 2.06 tonnáról 1.78 tonnára csökkent; egy kilowatt termelésének szénszükséglete a felére csökkent. Az angol villamosági, gáz-, vas- és acélipar 30 millió tonnával több szenet fogyasztana, ha húsz esztendő műszaki találmányai a szén jobb kihasználását nem tették volna lehetségessé. A másik nem kevésbé fontos körülmény a nyersolajnak, mint energiaforrásnak hatalmas előnyomulása és a szénben szegény országoknak vízierőre való berendezése, jelesül azokban az országokban, melyek háborús konfliktus esetén könnyen blokkolhatóak. Már fentebb említettük, hogy Itália vízierői tíz millió tonna szénnel fölerő energiát termelnek és ennek kétszerese van műszakilag előkészítve s vár a közeljövőben megvalósításra. Svédország 1935-ben fejezte be egy ötéves vízierőterv végrehajtását s máris egy továbbmenő terv foglalkoztatja, hogy ilymód az ország rendkívül megnövekedett — a háború előtti 1353 millió kwh-ról 1936-ban 5200 millió kwh-ra — villamosenergiatermelését tovább fokozhassa. Műszaki találmányok, mint például a Diesel-motor, a nyersolajnak könnyebb súlya, alkalmasabb szállítási lehetősége, művelték meg, hogy a modern hajóépítés már nyersolajfűtésre rendezkedik be, ami ismét a széntermelés csökkenését vonta maga után. Persze mindezek ellenére a széntermelés jelentősége gazdasági szempontból és a védképesség szempontjából egyaránt első helyen áll és egyelőre ezen a ponton nem is mutatkozik különösebb ellentétek lehetősége, merthogy a szénkincs megosztásában a háború lényegesebb változást nem hozott — Szilézia szétszakítása nem csökkentette jelentősen Németország szénvagyonát, de e mellett Németország ma már 50 milliárd kwh villamos energiatermelésnél tart —, a szénben már eredetileg is szegény osztrákok pedig nagyobb mértékben fejlesztik vízierőiket.

Sokkal érezhetőbb az ellentét a vasércnél, mely pedig a hadiszükséglet szempontjából éppen olyan fontos, mint a szén. A vasérctelepek megosztása az egyes hatalmak között sokkal egyenlőtlenebb, a pótlás a műszaki tudományok mai állása mellett alig lehetséges. A világ vasérctermelése a háború előtti esztendőben 158 millió tonna volt; a háború utáni legkedvezőbb esztendőben 1929-ben már 203 millió tonna; a válság ideje

alatt a termelés erősen lecsökkent, mígnem 1936-ban újból megközelítette az 1929. évi mennyiséget. A termelésben az Amerikai Egyesült Államok vezet mintegy 50 millió (1929-ben 74 millió tonna volt) tonnával, utána következik Franciaország 33 millió tonnával (1929-ben 50 millió tonna volt), azután Oroszország 28 millió tonnával. Svédország 11 millió tonnával, Németország 6.3 millió tonnával, végül Luxemburg 5 millió tonnával. Béke idején, illetőleg a békés termelés légkörében, a vasérctermelésnek fejlődési lehetőségei és megoszlása mellett, semmiféle zavartól nem kellene tartani: a világszükséglet e cikkben kielégítően fedezve volna. De a termelésre ránehezednek a háború kísértetei, s máris komoly küzdelem folyik jövő pozíciókért. A svéd vasércnek jelentős részét Anglia próbálja a maga számára lekötni; Svédország, ahol a vasérctermelés a jövő munkalehetőségek ápolása végett kontingentálva van, kénytelen az évi termelési mennyiséget felemelni, hogy Németországot is ki tudja szolgálni, persze csak addig, míg egy túlfizető angol ajánlat ezt a mennyiséget is nem vonja magához, vagy amíg a tengeri szállítás lehetősége biztosítva van. A bilbaói vasércért folyó küzdelemnek a szerepe a spanyol polgárháborúban ismeretes és ismeretesek azok az intézkedések, amelyeket legutóbb Németország és Itália tettek szegény vastartalmú ércek megfelelő feldolgozása tárgyában. Németországnak különös gondot okoz a vasérckérdés. Lotaringia elvesztésével, mely a háború előtt vasércbányászatának négyötödét szolgáltatta, vasérchelyzete megromlott és pedig nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is. Míg a háború előtt érceinek átlagos vastartalma 45 százalék körül volt, a háború után ez alaposan leromlott s legutóbb már az egész vasérc- és fém-gazdálkodásnak Göring porosz miniszterelnök, birodalmi miniszter kezében való központosításával éppen a legsilányabb ércek hasznosítását vette célba, úgy, hogy ezidőszerint a német vasérctermelés vastartalma alul lehet a húsz százalékon. Ami persze a gazdaságosság elvének teljes megtagadásával jár, lévén, hogy a szegény vastartalmú ércek feldolgozásának költsége nem a vastartalom arányában emelkedik (fele vastartalom kétszerannyi költség), hanem erős progresszivitással, háromszor-négyszer annyi költséget is okozván. Ezek az intézkedések természetesen a német vasércbányászat jelentős fejlődését vonták maguk után, az 1933. évi 2.6 millió tonna 1936-ban 7.5 millióra emelkedett, amit a szegény vastartalmú ércek igénybevétele és a nagyvastartalmú ércek forszírozott kibányászása tett lehetővé; ez német geológusok megállapítása szerint azt jelenti, hogy a jó vasércet szolgáltató bányák két-három évtized alatt kimerülnek. Ami

persze katonai szempontból, mely jogosan mindig a jelen felkészültséget nézi, közömbös. E mellett az erőfeszítés mellett is Németország vasércszükségletének alig egyharmadát tudta a hazai termelés révén fedezni; a többit Svédországból, Franciaországból és egyebünnét hozta be. öt esztendő alatt

— 1932-ről 1936-ra — vasércbehozatala 3.5 millió tonnáról 18.5 millióra emelkedett. De nemcsak Németországban látjuk a silányabb vasérccek hasznosítására való törekvést; így van ez Itáliában is, mely az elbai és piemonti vasérccek tervszerűbb kibányászása révén függetlenítette is magát a külföldi ócskavas- és vasércbehozattól. A különböző gyarmatok vasérctelepeinek is csupán a háborúra való felkészülés ad igazán jelentőséget: a gazdaságosság szempontja teljesen háttérbe szorul amellett a szempont mellett, hogy az érdekelt ország biztos akar lenni abban, hogy vasércel mindig és minden körülmények között rendelkezni fog. így nevezetesen Anglia sem érheti be az általa termelt 13 millió tonnával s a külföldön

— Svédországban, Spanyolországban — lekötött mennyiségek mellett súly helyez a gyarmati vasérctelepek kiaknázására is, melyek 1936-ban 7.5 millió tonnát szolgáltattak.

S ugyanez a szellem jellemzi a vasipari termelést, ugyanezek a mozgató erők intézik fejlődését: világpolitikai szempontok, katonai szempontok és katonai felkészültségből következő magángazdasági szempontok. Angliában az 1937. évi nagy hadfelszerelési programm úgyszólván szükségszerűen írta elő a vasipar fejlődési vonalát. Hadihajók és új flottabázisok építése, a hadsereg motorizálásának fejlesztése, az energiagazdálkodás további kiépítése s a fellendüléssel kapcsolatban magának a vastermelésnek nagy és modern üzemre való átszervezése (a Dorman, Long & Co. átszervezési munkálatainak költségei megközelítik az egymillió fontot; 136 kohója lesz üzemben húszezer tonna heti szénfeldolgozással), általában a gyáripár egész vonalán látható bővítési és modernizálási munkálatok, mind a háborúra való felkészülés szelleméből következnek.

Nagy-Britannia nyersvastermelése 1932-ről 1936-ra, tehát öt év alatt 3.6 millió tonnáról 7.8 millióra emelkedett, acéltermelése 5.3 millióról 12 millióra, vasérc- és ócskavasbevitel az 1933. év 3.2 millió tonnájáról 1937-ben 7.1 millió tonnára, — szóval olyan emelkedés, mely elsősorban az Egyesült királyság nagyarányú hadifelkészülésében leli magyarázatát. A német adatok még imponálóbbak; Németország nyersvastermelése 1932-ről 1936-ra 3.9 millió tonnáról 15.3 millióra emelkedett, acéltermelése 5.7 millióról 19.2 millióra, vasérc- és ócskavasbevitel 5 millióról 22 millióra. Japán nyersvas-

termelése ugyanezen idő alatt 1.2 millió tonnáról 2.2 millióra; acéltermelése 2.4 millió tonnáról 5 millióra. Az amerikai Egyesült Államok nyersvas-termelése 8.7 millió tonnáról 30.7 millióra; acéltermelése 139 millióról 48.5 millióra emelkedett; vasércbevitel 600.000 tonnáról 2.3 millió tonnára, — ócskavasban az exportja emelkedett rendkívüli módon, ez alatt az öt esztendő alatt 230.000 tonnáról 2 millióra, főleg Japán, Anglia és Itália kereslete folytán.

Azok az országok, melyek számára háború esetén a tengereken való közlekedés meg van nehezítve, sőt lehetetlenné téve, magától értetődően szintén a legnagyobb, mondhatnók a legkétségbeesettebb kísérleteket teszik termelésük tökéletesítésére, fokozására, készletek gyűjtésére. Húsz évvel a háború befejezése után még nem mosódott el az emléke annak, sőt a világpolitikai helyzet idegessége mellett fokozottabban él, hogy mit jelentett valamely anyag hiánya a háború színterén és mit jelentett otthon, milyen gyöngülését a védképességnek, milyen fokozódó bizalmatlanságot, elégedetlenséget, lemondást a front mögött. Ennek nem szabad többet előfordulni, mondják s a nyersanyagért folyó küzdelem tempója nap-nap után erősödik; mivel pedig a háború befejezése óta a műszaki tudomány katonai téren is jelentős fejlődést eredményezett, a tökéletes technikai felkészültség mindinkább fokozódó nyersanyagszükségletet jelent. Tehát mind elszántabb küzdelem a nyersanyagért, mind mélyebb szakadékok a nemzetek között. Ami a háború előtt lehetséges volt, s ami egyúttal tételünket igazolja a gazdasági szellem primatusságáról abban az időben, hogy például francia tőkének számottevő érdekeltisége volt a Saar-medence kőszénbányászatában, sőt még a Ruhr-medencében is, viszont német tőkének a francia vasércbányászatban s az angol fémiparban, — ami akkor természetes fejlődés volt, az ma elképzelhetetlen; ma a háborús szempont a döntő. Soha nagyállamok az ócskavaskérdéssel annyit nem foglalkoztak, mint most, soha a vasipar termékeinek felhasználását, az előírt célokra való mennyiségek és minőségek megállapítását olyan mértékben nem szabályozták, mint az utolsó esztendőben. Japán, ahol ilyenfajta szabályozásnak kevesebb az értelme, mert vasércbázisa egyáltalán nincs, más eszközöz, a hódítás politikájához folyamodott, abban bízva, hogy Kínától lekapcsolt területeken egyéb fontos nyersanyagok mellett — mert Japánnak szene is, nyersolaja is kevés, pamutja fejlett textilipara számára egyáltalán nincs — vasérctelepekre is lelhet. Mert a nyersanyagok arra valók, hogy az országok minél teljesebben készülhessenek fel a háborúra. A vasból lövedékek készülnek s hogy

traktor is készül, gőzeke is készül, az járulékos előny, melyet szintén értékelni kell, annál is inkább, mert a traktor és gőzeke a háború esetén a mezőgazdasági munkások tízezreit teszi feleslegessé.

S áll a harc a réz, a cinn, az ólom, a cink, az alumínium, a nikkell, a magnézium s egyéb fémek körül. Lelőhelyeik biztosítása, kiaknázásukra alakult üzleti vállalatokban való részesedés, felhasználásuk racionalizálása, egyik fémnek a másikkal való pótlása, aszerint, hogy melyik fémekben gazdagabb az intézkedő ország, az ócskafémek gazdaságos felhasználásáról való gondoskodás, műszaki leleményességek, mindez ma logikusan hozzátartozik a hatalmak fémgazdálkodásához, mindig abból a szempontból nézve a dolgokat, amire a háború előtt igazán sohasem gondoltak, hogy milyen hallatlan mennyisége a fémeknek szükséges ahhoz, hogy egy új világháború esetén magukat megvédjék, másokat legázoljanak. Az angol világbirodalom rézérctermelése az utolsó tíz esztendő alatt az ötszörösére emelkedett, 88.000 tonnáról 450.000 tonnára (alig valamivel volt több a világtermelés 1913-ban) s ezzel a világtermelésnek közel 30 százaléka fölött rendelkezik; a többi, az amerikai Egyesült Államok, Chile, Belga-Kongó, Mexikó, Japán, Spanyolország, Peru és Jugoszlávia bányászatára esik.

Az alumínium története alig száz éves. A háború előtt Svájc és Franciaország termelte; a háború után már tudták, hogy fontos eszköze a háborúnak, számos más fém helyettesítésére is kiválóan alkalmas s megindult a termelés Európában úgyszólván mindenütt, Észak-Amerikában s Japánban. A világtermelés elérte 1929-ben a 281.000 tonnát, azután a krízis idején lecsökkent, mígnem az utolsó esztendők fegyverkezési láza 1936-ban 300.000 tonnáig, 1937-ben még ezen is túl nem szöktette föl. A feldolgozási számok különösen Európában emelkedtek igen jelentékenyen; Európa 1935-ben két és félszer annyi alumíniumot dolgozott fel, mint 1932-ben. Az alumínium alapanyaga a bauxit, melyet ipara számára egyedül Franciaország, Itália és Oroszország tud szállítani; nemrég Magyarország is berendezkedett alumíniumtermelésre saját bauxitbányászata alapján. Észak-Amerika bauxit-szükséglete egy részét Netherlándish Guyanából viszi be, Kanada British Guyanából; Angliát, Norvégiát és Svájcot Franciaország látja el, Németországot Magyarország és Jugoszlávia.

A cinnércnek háromnegyedét a maláji államok, Netherlándish Óst India, Siam és Bolívia szolgáltatja, a többi túlnyomórészt Belga-Kongóból és Kínából jön. A világtermelés 1929-ben 187.000 tonna volt, a krízis folyamán persze erősen lecsökkent, míg aztán 1936-ra az ismertett körülmé-

nyék folytán elérte az 1929. évi mennyiséget; a világszükséglet jórészt az autóipar konjunktúrájától függ, mely a fehérlemeznek legnagyobb fogyasztója. A cinnpiac kontrolja túlnyomórészt angol kézben van.

Általában a fémkohászat egész fejlődési vonalát a katonai felkészülés szelleme írja elő. A háború előtt a fémkohászat terén az Amerikai Egyesült Államok vezettek s utána jó messze Németország következett. Míg azonban az Egyesült Államoknak az ú. n. tarkafémekből elegendő ércbázisuk volt, Németország — ólmot és cinket kivéve — szegény volt kohósítható fémércekben. Angliának kohóipara alig volt; feldolgozó ipara az angol, a spanyol, belgakongói, mexikói ércek bányászatán és kohászatán alapult, a hazai fejlődés lassú ütemű volt. A háború után az egész vonalon gyökeres változások következtek be. A műszaki fejlődés e téren továbbra is biztosította az Egyesült Államok vezető szerepét: 1929-ben már a kétszeresét termelte a háború előtti mennyiségnek és 60 százalékát a világtermelésnek. Németország helyzete Felső-Szilézia leszakításával cinkben és ólomban is kedvezőtlenebbül alakult, Nagy-Britannia termelése megerősödött, kohászata 1929-ben már 117.000 tonnát termelt, 1935-re ezt a háromszorosán is túívitte, amiben különösen a rhodesiai és kanadai fejlődésnek volt komoly része. Az angolszász világ a tarkafémek világtermelésének több mint kétharmadát szolgáltatja.

Messzire vinne, monográfiákat igényelne, ha mindezeknek a nyersanyagoknak hatását a gyáripari termelésre, jelentőségüket a katonai felkészültség tekintetében, alaposan, rendszeres statisztikák világánál óhajtanok megtárgyalni. Nem is ez a feladatunk, egyszerűen képet akarunk írni, a háború utáni gyáripari termelés világképét, megkülönböztető színeivel és vonalaival, melyek ráirányítják szemünket az igazságra, amit Ferdinand Friedensburg találóan a „nyersanyagimperializmus“ néven nevez s mely ha folytatása is a háború előtti korszak nyersanyagküzdelseinek, ettől lényegében mégis eltérő, „mélyebb, általánosabb s mindenekelőtt tudatosabb“.

A PAMUT ÉS A KAUCSUK.

A „nyersanyagimperializmus“ törekvéseinek még három érdekes küzdőteréről, a pamutról, a kaucsukról és a nyersolajról akarunk szólni, melyekkel a legmeggyőzőbben véljük illusztrálhatni tételünket. A pamutért való küzdelem a legrégebb, talán a legbékésebb is, mert hisz ennek a cikknek

fontossága már a tizenkilencedik század közepén nyilvánvaló volt és a század vége felé, tehát jóval a nagyháború kitörése előtt, olyan világpiaci jelentőséggel bírt, mint talán egyetlen más cikk sem. A kaucsukért és a nyersolajért való küzdelem ugyan már a háború előtt megindult, de igazán „általánossá, mélyé és tudatosá” csak a háború utáni korszakban lett. Ami e cikk termelőhelyeinek lefoglalása körül történik, ami intrikát, ravaszságot, erőszakot itt államok, diplomáciájuk, katonai szervezeteik, nyílt és titkos megbízottaik útján csak produkálni tudtak, ami összegeknek a fonds perdu való befektetésére a tőke magát itt elszánni tudta, azt szakszerű, tárgyilagos adatokkal dolgozó művekben leírni nem is lehet, erre valóban a „regényes életrajz” műfaja a legalkalmasabb, aminthogy valóban egy egész sor romantikus, fantáziát igazító írás látott is e kérdésekről napvilágot.

A pamuttermelés a tizenkilencedik század végén több mint 90 százalékból Amerikáé. A század végén indul meg a küzdelem a nemzetek között a pamutért; Németország afrikai gyarmataiban megkezdte a pamuttermelést, Anglia Egyiptommal teremtett szoros kapcsolata révén, de különösen Szudán meghódításával a vizieróinek nagyszerű kiépítésével gondoskodik pamutbázisról. S aztán a többi afrikai gyarmat, Uganda, Kenya és a dél-afrikai dominion: a háború kitörésekor az Egyesült Államok részesedése a világtermelésben már 57 százalékra szorult vissza. A háború után a nyersanyagokért megindított hajszába szinte szervesen beletartozott a pamutért megindult versengés. Az angol „Coton Growing Association” céltudatos és eredményes munkát végez, újabb és újabb öntözőművek segítségével fokozva a termelést: Hyderabadban új területeket foglal le a pamutkultúra számára és tesz termékennyé nagyszerű vízművek segítségével. Latin-Amerika termelése rohamosan fejlődik, ma már közel 9 százaléka a világtermelésének (Brazília és Észak-Amerika kemény küzdelméről van szó), míg az Egyesült Államok a farmerérdekek védelmében kénytelenek csökkenteni a pamuttermeléseiket és az Egyesült Államok részesedése a világtermelésben 1936-37-ben már 42 százalékra szállt le. És aztán jött az abesszíniai világesemény. Itália, mely Etiópia megszállása előtt 5,5 millió orsóval dolgozott (hogy ez mennyi, arról fogalmat kapunk, ha meggondoljuk, hogy az igen szép magyar pamutipar orsóinak száma 315.000), elérkezettnek látta az időt, hogy nyersanyag tekintetében magát függetlenítsen. Ugyanaz a klíma, ugyanaz a talaj, mint Szudánban vagy Kenyában, céltudatos és kitartó munkával és megfelelő befektetésekkel nyilván ugyanazokat az eredményeket lehet elérni. Japánnak még több orsója van mint Itáliának

tízmillió felül — 1914-ben 2.6 millió volt, de a háborús konjunktúra 1920-ig 3.5 millióra fejlesztette és 1920 óta átlag évi 380.000 orsóval gyarapodott —, pamutja nincs, holott Kínának van: a legegyszerűbb dolog kínai tartományokat foglalni el, ahol egyéb nyersanyagok mellett pamuttermelésre is szép kilátás nyílik.

A pamut története szabályos, szinte háború előtti történet. Annál kalandosabb a kaucsuk története, kezdve onnan, hogy 1867-ben Sir Joseph Dalion Hooker az India Office biztatására Brazíliából nagy titkon csempészáton meghozza a hevea brasiliensisnek, a legjobb kaucsuktermő fának, magvát Angliába. A csempésztett magvakból mintegy ezer életképes csemete fejlődik ki a londoni Kew-Gardenben s ezzel a mennyiséggel indul meg Ceylonban a kaucsuktermelés. Még a század elején véres marcangolások voltak olyan területekért, melyeken a kaucsukfa vadon nő; 1903-ban Brazília háborút visel Bolívia ellen, mert saját kaucsukfája a rablógazdálkodás folytán kipusztulóban lévén, szüksége van a szomszéd faállományára, s négy évvel később már megjelenik a piacon a brazíliai ú. n. vadkaucsuk mellett az ültetvénykaucsuk, mintegy 6000 tonna és a forradalom, amit ez minőség és ár tekintetében a piacon csinált, a kaucsuktermelést teljesen új alapokra fektette. A háború előtti esztendőben az ültetvénykaucsuktermelés már eléri a 120.000 tonnát tevő világtermelésnek mintegy 59 százalékát, 70.000 tonnát. Ettől a 120.000 tonnától az 1936. év egymillió tonna fogyasztásáig — milyen pályafutás. A kaucsuktermelés nyolcvan százaléka angol kézen volt, mikor a háború kitört. A háború erősebb fogyasztása nagyban előmozdította az ázsiai ültetvények fejlődését és a háború után, mikor az autógyártás óriási mértékben emelkedett (az autógumi vagy háromnegyedét teszi a kaucsukfogyasztásnak) és emelkedett a kaucsukból készült egyéb cikkek fogyasztása is — motorbicikli- és repülőgépgumi, gumiutak, csövek, talpak, cipők, házi- és fürdőeszközök, izoláló anyagok, fém pótló anyagok stb. — kezdődött meg igazán a küzdelem a kaucsukpiacon. Amíg a termelők versenye a kaucsukárakat leszorította, akárhányszor a termelési költségek alá, addig nem is volt baj, de mikor a Colonial Officenak sikerült a termelők között egységet létrehoznia és ennek folytán az árak tetemesen emelkedtek, megkezdődött a fogyasztók küzdelme — jelesül Észak-Amerikáé — a termelők ellen. A világ termelésének háromnegyedét az Amerikai Egyesült Államok vették föl és így az ottani fogyasztás a kaucsuktermelők megállapodásában érdekeik súlyos sérelmét látta, mely ellen hathatósan védekezni elsőrendű kötelességének tudta. A diplomácia eszközeivel, a

fogyasztók sztrájkjával, az utak korszerű átépítésével (ami persze végső soron több autót, tehát nagyobb kaucsukfogyasztást jelent), a régi gumi-kerekek intenzívebb földolgozásával s végül egy negyvenmillió aranydollárral dolgozó pool-al, melynek segítségével a kaucsukpiacon árszabályozó politikát folytatnak. Bár ezek az intézkedések a kaucsukárakra csökkentőleg hatottak, Amerika itt nem állott meg; valahogy nem ment az amerikai ember fejébe, hogy ők állítják elő a világ autótermelésének 75 százalékát, ők fogyasztják a kaucsuktermelés közel háromnegyedét, mégis évente többszáz milliót — 1935-ben 400 millió dollárt — fizessenek Angliának kaucsukért. Amerikai társulatok Nederlánish-Indiában vásároltak kaucsukültetvények számára alkalmas területeket, a Firestone-gyár Libériában, Ford Brazíliában és — számos csalódáson, viszontagságon keresztül, nem minden eredmény nélkül, de az angol túlsúlyt lényegében alig veszélyeztetve. Az árak leszaladtak, az árak emelkedtek, de különösen emelkedett a világfogyasztás, mely — mint mondtuk — 1936-ban már túl volt egymillió tonnán és 1937-re nyilván megközelíti az 1.2 milliót. A termelés ura ma még Anglia; a küzdelem folyik hangtalanul tovább; az Amerikai Egyesült Államok fegyvertársat kapott a szintetikus gumiban.

A NYERSOLAJ.

A nyersolaj külön fejezet. Ami ebben az iparban történt, ahogy a háború alatt elsőrendű fontossága nyilvánvalóvá vált, ahogy a háború után ádáz tülekedés indult meg a világ nyersolaj termő helyeiért, ahogy a hadi készütség állandó tökéletesedése mind nagyobb mennyiségeket igényel ebből a termékből és a nyersolaj híján szűkölködő országok a szintetikus nyersolajok előállításának titkát megoldották: a legkülönb példán mutatja be a háború utáni világgazdaság fejlődési vonalát. Mintha keresztmetszetben szemlélnénk mindazt, amit eddig a háború utáni világgazdaság lényegéről elmondottunk: a tiszta gazdasági szempont háttérbe szorulását, a hadikészültséggel járó nyersanyagimperializmusnak kíméletlen érvényesülését.

A nyersolajat a háború fedezte föl. Ami azelőtt volt, dacára a világ tekintélyes fogyasztásának világítóolajban, nem bírt különösebb jelentőséggel. Hol volt a világítóolaj korában, vagy akár később, közvetlenül a háború előtti esztendőkből, a motorizálásnak az az óriási jelentősége, mellyel ma bír!

Fentebb már ismertettük az autóipar néhány termelési adatát: az 1913. év 1.5 millió autóállományával szemben 1936-ban 35 millió autó, a repülőgéppark hatalmas megnövekedése, a Diesel-motor térhódítása a gépiparban, és hajóépítőiparban, a hadseregeknek oly mértékben való motorizálása, amelyről a nagy háború folyamán fogalmunk sem volt: a nyersolajkérdést a hadikészültség tengelyproblémájává tette. „Azok a tapasztalatok — mondja Friedensburg a világ ásványkincseiről szóló kitűnő könyvében —, melyeket Németország a szükséges nyersolajmennyiségek tekintetében a háborúban tett — ma már egyáltalán nem mértékadó. Úgy az általános motorizálás, mint a repülőgép és hadiszekérszükséglet 1918-ban még olyan mértékben mögötte volt mindannak, ami egy eljövendő háborúban várható, hogy az akkori idők ellátottsága, mely pedig már akkor is szűknek bizonyult, a jövőre vonatkozó számításokhoz a legkisebb támpontot sem nyújtja. De éppen ilyen kevésbé mértékadó a Németországgal szemben állt szövetséges hatalmak tapasztalatai e téren, holott ezek a hatalmak kevésbé voltak fogyasztásukban megszorítva. Szükségletük folyékony üzemanyagban a francia-belga fronton a háború vége felé havonta V2 millió tonna volt, 6 milliós létszám mellett, ami fejenként és havonként körülbelül 100 kg volt. A jövő szükségletet, a hajóhad és a kereskedelmi hajóraj és a hátország szükséglete nélkül, a kétszeresére lehet tenni.“ Ez azonban — állapítja meg Friedensburg — a legkisebb mértéke a szükségletnek s idézi egy német katonai írónak, Steinbergernek számításait, aki a nyersolajszükségletet ennél jóval magasabbra, sőt intenzív légiháború esetén, ennek többszörösére teszi. Az entente hajóhadának nehézsúlyú szükséglete 1917-ben 8 millió tonnát tett ki; ma a kétszeresére lehet tenni. Olyannyira, hogy „Németország, Franciaország, Nagy-Britannia, Itália és Japán számára hadikészültségüknek megfelelő hosszabb tartamú hadjárat egy másik hatalom ellen teljesen lehetetlennek látszik, ha politikai, katonai és pénzügyi előfeltételek nem teszik valamennyire lehetségessé a főbb termelő országokból való szabad behozatalt“.

Hogy mennyire döntő tényező a háborúban a nyersolajjal való ellátottság, azt a legjobban szemlélteti az az óvatosság, mellyel a népszövetségi hatalmak az olaszországi szankciók alkalmából ezt a kérdést kezelték. Óvakodtak attól, hogy kimondják a nyersolajszállítási tilalmat és pedig abból az egyszerű okból, mert tudatában voltak a nyersolajbojkott döntő hatásának. A nyersolajbojkott Itália ellen nemcsak azt jelentette volna, hogy győzelmi esélyei Etiópiában lecsökkennek, hanem jelentette volna Itália belekény-

szerítését egy kétségbeesett háborúba a szankciós hatalmakkal, jelesül olyanokkal, melyeknek területén magának nyersolajbázist remélt volna biztosítani. Hogy ilyen kétségbeesett lépésnek aztán mik lettek volna a következményei, erre jobb nem is gondolni. Aki ezt így látja — s nincs komoly katonai író, aki ne a nyersolajkérdést állítaná a háborús problémák első sorába —, az megérti, méltányolja azt a küzdelmet, mely világszerte nyersolajterületek biztosításáért folyik, azokat a fúrási munkálatokat, melyeket egyes országok területeiken nyersolajkutatás céljából eszközölnek és a tudományos kísérleteket, melyeket a szénhidrállás dolgában egyes országokban óriási pénzbeli áldozatokkal folytatnak.

Nincs legendásabb történet, mint a petróleumnak története. Ahol ókori írásokban „tűzoszlop“-okról olvasunk, amilyenről az ótestamentum szól vagy Plutarchos tesz jelentést Ecbatanában, Mezopotámiában, mindig nyersolajra kell gondolnunk. Középkori tudós szerzetesek jelentései „a föld zsírójáról a nyersolajat jelentik. Az ipari érdeklődést a nyersolaj iránt és e cikknek kereskedelmi forgalomba vitelét az a körülmény idézte elő, hogy Észak-Amerikában — nyilván a rézbörtük tradíciói nyomán — a nyersolajnak gyógyhatást tulajdonítottak és élelmes kereskedőemberek ilyen rendeltetéssel forgalomba is hozták. Világítási célra való felhasználása csak később következett el; jelentősebb üzleti vállalat erre csak a múlt század közepén alakult. Mikor aztán az első sikeres fúrás Titusvillcben megtörtént: megszületett a nyersolajipar. Most már egyik fúrótorony emelkedett a másik mellett, újabb és újabb területek kerülnek a nyersolajkutatás körébe, megkezdődik a csőhálózatok lefektetése s 1870-ben — történelmi dátum — bevonul az iparba Rockefeller. A főcikk persze még mindig a világításra való petróleum; ami benzin mint melléktermék keletkezik, nem fontos — mindaddig, míg az exploziós motor nem jelentkezik a gazdasági életben. Az exploziós motorral kezdődik és nő a petróleum igazi jelentősége; az amerikai vállalatok mind hatalmasabbak lesznek; új nagy vállalatok keletkeznek Európában is, feléje fordul az angol tőke érdeklődése, résztvesz Oroszország fejlődő petróleumiparának megteremtésében — a háború előtt a külföldi befektetések az orosz nyersolajiparban 254 millió aranyrubelt tettek s ebből több mint kétharmad angol —, a világtermelési mennyiségek emelkednek s mikor a nagyháború kitör, az entente-nak ez iparágban komoly szövetségese támadt. Igazi jelentőségre a petróleumipar a háborúban tett szert. Sokszor idézték a háború után a francia megállapítást, hogy a teherautó legyőzte a lokomotívet, vagy Curzon mondását, hogy

a szövetséges és társult hatalmak a nyersolajtenger hullámain jutottak el a győzelemhez, — valóban így volt. A háború előtti esztendőben, 1913-ban, a világ nyersolaj termelése 34 millió tonna volt; a háború utáni esztendőben, 1920-ban már háromszor annyi s attól kezdve átlag évi 10 millió tonnával emelkedik a termelése, míg 1936-ban eléri a 246 millió tonnát. De milyen fantasztikus küzdelmek húzódnak meg ez adatok háttérében. Nagy-Britannia már a háború előtt fölismerte a nyersolaj jelentőségét; az egymással szoros érdekközösségbe jutott angol Shell és holland Koninklyke révén mind jelentősebb petróleumföldek kontrolját szerzi meg s jut mind élesebb ellentétbe a Standard Oil világhatalommal. Deterding világhódító útjáról kötetek beszélnek: területeket szerez Mexikóban, Borneo szigetén — a borneoi nyersolaj szolgáltatja a legborzasztóbb robbanószer anyagát, a toluolt és xylolt —, Mezopotámiában, Szumatra szigetén, Jávában, az Egyesült Államok északi államaiban, Dél-Amerikában, Romániában, Oroszországban, Indiában és Perzsiában és mindenütt a világon, ahol a talaj olajnyomokat mutatott. (A nálunk sikeres fúrásokat végző Eurogasco, Standard-érdekeltség.) Még jobban kiélesedett a küzdelem a különböző érdekeltségek között a tapasztalatok folytán, melyeket a háborúban tettek. A francia érdekek ütköztek az angol érdekekkel Elő-Azsiában, az angol érdekek az orosz érdekekkel Perzsiában, az Amerikai Egyesült Államok érdeke az angol érdekekkel csaknem mindenütt. És minden, ami a nyersolajmezők megszerzése dolgában történik, világtörténelmi esemény. Anglia és Franciaország 1920-ban a sanremói megállapodással az előázsiai petróleumérdekeltségek dolgában próbálnak igazságot tenni; a Standard Oil nem jó szemmel nézi ezt, követelésekkel lép fel, melyek érvényesítése diplomáciai jegyzékváltás útján történik. Az 1921. évi lengyel-francia katonai megállapodást petróleumegyezmény egészíti ki. A szumatrai Djambi-koncessziók ügyében a Standard Oil valósággal ultimátumot intéz a holland kormányhoz. Oroszországban Deterding finanszírozza a különböző ellenforradalmakat nyersolajkompenzáció reményében. Észak-Perzsiában az orosz érdekek szembekerülnek az angol érdekekkel; Oroszország a „népek önrendelkezési joga“ alapján segít megsemmisíteni azokat a szerződéseket, melyeket Perzsia a nyersolajtermelés dolgában még annak idején D.Arcy-val kötött, aki az ebből folyó jogait angol érdekeltségre ruházta át. A génuai konferencia tanácskozó termében a Shell—Royal Dutch-csoport vagy a Standard Oil embereinek ném sokkal volt kisebb szavuk, mint akár Llovd George-nak vagy Walther Rathenaunak. Az 1923. évi lausannei kon-

ferenciának egyik jelentős fejezete volt a Mossul-i nyersolajmezők ügye, melynek elintézése Anglia keleti pozícióját erősíti, lévén, hogy az iráni és iraki nyersolajmezők gazdagságát a szakértők igen nagyra értékelték. A Chaco-háború háttérében Bolívia és Paraguay között a nyersolajkérdés áll. És világtörténelmi esemény a két angolszász birodalom petróleumérdekeltségeinek összebékülése: mintegy záloga a két birodalom közös világpolitikai célkitűzéseinek, szimbóluma az angolszász világ szupremáciájának.

A világ termelése — mondottuk 1936-ban — 246 millió tonna volt. Ennek 59.5%-át az amerikai Egyesült Államok termelték; Dél-Amerika 10 százalékát, Oroszország 11.7 százalékát, a Britbirodalom 11.5 százalékát, Románia 3.8 százalékát, hollandi gyarmatok 2.9 százalékát. A nyersolaj jelenti az autót, a tankot, a motoros hajót, a repülőgépet, a traktort, a mezőgazdasági gépek egész sorát, ipari erőgépeket, igazi hadi felkészültség ma nyersolaj nélkül el nem képzelhető.

így alakul a nyersolaj ügye a világon, így alakul a szén, a vasérc, a fémek ügye s mindazoknak az iparoknak sorsa — az iparok szó helyett a hadi-készültség szót kellene használnunk —, melyek e nyersanyagokon nyugsznak.

A Népszövetség 1937-re összeállította az egyes országok percentuális részesedését a világ nyersanyagtermelésében. Nem érdektelen ideiktatni:

Nyersanyag	Németország	Brit birodalom	Franciaország és gyarmatai	Hollandia és gyarmatai	Amerikai Egyesült Államok	Szovjet-oroszország
Kőszén	12.4	24.7	4.4	1.2	34.0	8.5
Nyersolaj		11.5		2.9	59.5	11.7
Vasérc	4.0	12.2	28.6		20.7	18.4
Ólom	4.3	43.0	0.4		19.5	2.1
Réz		12.2			15.9	3.4
Cink	9.3	31.8	0.5		28.4	2.0
Cinn		42.5	1.0	16.8		
Bauxit		5.2	42.6	7.9	12.6	4.8
Nikkel		85.7	9.0		0.2	
Kaucsuk		57.9	2.0	37.4		
Cellulose		19.6	1.5	0.6	21.0	1.3
Káli	59.5					
Pálmaolaj		48.4	12.2	22.0		
Kopra		29.5	1.9	30.5	34.5	

Három birodalom van, melyeknek nyersanyagbázisa úgy feldolgozó iparuk, mint hadi készütségük szempontjából kielégítő: az Amerikai Egyesült Államok, a Britbirodalom és Oroszország. A többi rá van szorulva vagy ezeknek jóakarátára, vagy a maga erejére.

A KÉMIA BELESZÓL. AUTARKIA.

A nyersanyagbázis nélküli országok ellenoffenzíváját ismerjük. Úgy hívják, hogy autarkia és jelenti egy országnak olyan termelési politikára való berendezkedését, mely lehetővé teszi számára, hogy mindazokat a cikkeket, melyeket a külföldről nem tud beszerezni, lehetőleg maga állítsa elő. Ez a törekvés a háború utáni korszakban, hol gyöngébben, hol erőteljesebben állandóan jelentkezett. Jelentkezett közvetlen a háború befejezése után, mikor az igazságtalan békekötések nyomasztó hatása alatt normális kereskedelmi forgalom az egyes országok között nehezen tudott kialakulni s a különböző országokban bekövetkezett pénzügyi zavarok az elzárkózásnak a viszonyok parancsolta politikáját valuta-védelmi szempontból is szándékoská, tervszerűvé alakították. Az autarkia gondolata nem tévesztendő össze a céltudatos és valamely ország gazdasági szerkezetén alapuló iparosítási törekvésekkel, melyek a háború befejezése óta úgyszólván az egész világon jelentkeztek, agrárállamokban, gyarmatokon, domíniumokon stb. s a háború előtt megvolt gyáripari termelés átrétegződését, decentralizálását vonták maguk után. Az orosz kísérlettől eltekintve, mely a maga teoretikus elgondolását egy világbirodalom mérhetetlen nyersanyagkincseire építette fel s mely a gazdasági autarkia-nál is virulensebb szellemi autarkiával zárkózott el a világtól, az autarkia gondolata a húszas évek második felében elhalványult s a gazdasági konjunktúra kedvező esztendői alatt úgyszólván feledésbe ment. Olyannyira, hogy Mussolini is, Hitler is az autarkia gondolatát, mint valamit, ami a világgazdasági érdekekkel össze nem egyeztethető, annakidején a leghatározottabban elutasították. A népszövetségi szankciók alkalmazása Itália ellen, Itáliának közeledése Németországhoz és szembekerülése Angliával, volt az a világpolitikai esemény, mely az autarkia fogalmának újból és igazán tartalmat adott; Németországnak és Itáliának látniuk kellett: nincs más lehetőség számukra, mint az autarkia. Nincs más békeidőben sem, mert nem képesek a külföldi piacokon annyi terméküket elhelyezni,

amennyiből importszükségletüket fedezni tudnák; de különösen nincs háború esetén, ha olyan országokkal kerülnek szembe, melyek gazdaságilag vagy pénzügyileg kontrolálják a világ nyersanyagtermelését, illetőleg tengeri szupremáciájukkal ezek szállítását mindenképen meg tudják akadályozni. Az autarkias törekvések előtt két út áll nyitva: a hazai lehetőségeket erősebb mértékben kihasználni, tehát mocsarak lecsapolásával új meg új területeket nyitni meg a mezőgazdaság számára, erősebb trágyázással felfokozni termelését, e végből fokozni a hadikészültség szempontjából is fontos nitrogéntermelést; a vasércbányászatban rátérni a kisebb vastartalmú kövek kibányászására; a hulladékok gazdaságos kezelését tervszerűen keresztülvinni; a hiányzó fémeket olyanokkal pótolni, melyek éppen rendelkezésre állnak; észszerű beosztással élni azokban a cikkekben, melyekben hiány mutatkozik. Ez az egyik útja az autarkianak; járható út, csak éppen hogy nem valami messze jut az ország, mely erre az útra kényszerül. A másik út a kémiai tudományé: szintetikus úton előállítani azokat a cikkeket, melyek behozatala nehéz, illetőleg háború esetén csaknem lehetetlen. Szintetikus úton előállítani — mint ahogy a tudomány már meg is művelte — a benzint, a kaucsukot, a textilanyagokat, a gyapjút (Németország halból állít elő jóminőségű gyapjút), a gyantát és ami egyéb még a termelésben, főleg pedig a háborús termelésben jelentőséggel bír.

A kémiai tudomány felvonult a nyersanyagimperializmus ellen s nagy hiba volna a szkepticizmus kényelmes karosszékéből nézni végig ezt a felvonulást. A cukorrépa felvonulásának sikerét Napóleon vezérlete alatt ismerjük; az anilinfestékek, a szóda, ammóniák, salétrom, csupa hiteles okmány a tudomány mindenható erejéről. Persze, hogy a termelési költségek kérdése rendkívül fontos; azonban a német vasipar düsseldorfi tanácsülésén utaltak arra, hogy az alumínium kg-jának előállítási költsége nyolcvan év előtt 2400 márka volt, néhány évre rá 300 márka, 1889-ben 50 márka s ma 1 márka. Ha azonban meggondoljuk, hogy az út az 50 márkás ártól a mai egy márkáig több mint harminc esztendőn át tartott, akkor fogalmat alkothatunk magunknak az ilyen degresszív skála kényelmetlenségeiről, amikor egy agyonidegesített s háborúra készülő világ már holnap szeretné óriás raktárakban felhalmozni mindazt az anyagot, ami nélkül hadikészültsége igen tökéletlen marad. Ha ez ma még nem is lehetséges, annyi bizonyos, hogy számos cikk szintetikus úton való előállításának problémája jóval túl van a laboratóriumi kísérletek állapotán s nagyobb mennyiségben való termelésüknek minden előfeltétele biztosítva van.

Friedrich Bergius német kémikus a háború kitörésének esztendejében jelentette be szabadalomra találmányát, mellyel a szén cseppfolyósításával benzint sikerült előállítani. Egyelőre még csak laboratóriumában, de a háború befejezése után, mikor nyilvánvalóvá lett, hogy nyersolaj nélkül egy ország védképessége tökéletlen, viszont Németország, ha a tenger felől blokározzák, nehezen számíthat nyersolajbevételre, — az addig bevált kísérleteket — Bergiusét, Fischerét, Tropesch-ét — nagyüzemi alkalmazásba vették. És ezzel az energiatermelés történetében többször átél forradalmi átalakulásnak új fejezete kezdődik. Az I. G. Farbenindustrie 1926-ban hatalmas üzemet állít fel a barnaszénbányászat közepén szintétikus benzint előállítására s ma már körülbelül 1000 tonna benzint állít elő naponta. Ami tapasztalatot itt szereztek s ami új találmánnyal a német kémiai tudomány a szintétikus előállítás műveletét gazdagította, azt már újabb üzemekben hasznosítják: ezidőszereint egyharmadát a német benzinszükségletnek már otthon állítják elő. (Németország ezenkívül is mindent elkövet motorikus erőszükségeinek kielégítésére: óriási ipari szeszgyárakat helyez üzembe és ezek révén fokozza szesztermelését.) Japán követte a német példát, az északkeleti széntelepeket véve benzintermelése alapjául. Itália Toscanában állított fel egy nagyarányú hidrálótelepet; még Anglia is, ahol nem tartanak attól, hogy háború esetén el lesznek vágva nyersolajbázisuktól, de viszont a hajóúrral takarékoskodni akar, még Anglia is hozzálátott a szintétikus benzint gyártásához és mint a Low Temperature Carbonisation Ltd. vezérigazgatója írja az angol vegyészeti ipar szaklapjában: „Határozott tény, hogy a Low Temperature Carbonisation Ltd. és az Imperial Chemical Industries Ltd. a hidráló eljárás és a mély temperatur eljárás kölcsönös kiegészítésével abban a helyzetben vannak, hogy minden gallon üzemanyagot, melyre a légitáncok háború esetén szüksége van, szállítani tudnak.“ A szintétikus benzint elindult hódító útján; hogy hová jut el, milyen változásokat visz végbe a világ nyersolajellátásán, ma még nehéz megmondani. Egyelőre nem lehet figyelmen kívül hagyni a szükséges befektetések óriási költségeit: francia szakértők becslése szerint 100.000 tonna szintétikus benzint előállítása 50—60 millió pengő befektetést igényel, tehát a háborús szükséglettel félig-meddig számoló befektetések ennek tízszeresét, húszszorosát igénylik, olyan összegeket, melyeknek békeidőben való kamatoztatása lehetetlennek látszik. Nem is szólva arról, hogy a benzint hidrálásához

szükséges szénmennyiségek bányászása nagy munkáslétszámot igényel, ami békeidőben talán nem probléma, háború esetén ijesztő gond.

A szintetikus kanosukkal való kísérletezések szintén a háború előtti időre nyúlnak vissza: II. Vilmos császár német gyártású kanosukból való gumiabroncsot próbál ki, mely azonban átlag 1500 km után felmondja a szolgálatot. Mégis a háborús ínség rászorította a németeket a szintetikus gumi használatára: kitűnő akkumulátorokat állítottak elő keménygumiból a német tengeralattjárók számára, sőt lágygumit is, ha nem is kielégítő eredménnyel. A háború befejeztével a kémiai tudomány passzióval vetette magát rá erre a problémára, mely ma már műszakilag megoldottnak tekinthető. Az amerikai Du Pont-cégnek és az I. G. Farbenindustrie-nek évek hosszú során át tartó kutatásai révén eljutottak a két egyszerű anyaghoz: a szénhez és mészhez, melyeknek genális kombinációja egy a kaucsukkal teljesen egyenlő értékű, sőt sok tekintetben tökéletesebb, mert olajálló, saválló, melegálló anyagot, a „buna“-t (Bu = Butadien, Na= Nátrium), illetőleg Amerikában Du Pont-ék elnevezése szerint a „neoprene“-t, vagy a Thiocol Corporation által előállított „thiokol“-t, Szovjetországban „sowpren“-t, produkál. Termelési költsége egyelőre jóval magasabb, mint a természetes gumié, amit Németország egy 100 százalékos kaucsukvámval egyenlített ki (a vámjövédalom a buna-termelés finanszírozására szolgál), de a tudományos megoldás tökéletessége, s főleg autóguminak való kiváló alkalmatlósága ezt a találmányt az akadémikus megoldás köréből a gyakorlati lehetőségek világába emelte.

De a legátütőbb sikere a kémiának az utolsó emberöltő alatt a műselyem feltalálása volt. Új, soha nem képzelt lehetőségeket hozott ez a textilipar számára, bizonyos mértékben függetlenítést a pamuttermelő országoktól és a jövő fejlődésnek új, beláthatatlan útját. A műselyem háború előtti találmány, de igazi érvényesülése a háború utáni korszakra esik. A világ műselyemtermelése 1913-ban 11 millió kg volt, 1929-ben már 19S millió. Alig tudunk cikket, melynek termelése 1929 után, a krízis esztendeiben ne esett volna — a műselyemé emelkedett — 1930-ban 205 millió kg-ot termelt a világ, 1931-ben 227 millió kg-ot, öt évre rá pedig több mint kétszeresét, 466 millió kg-ot. Erre példát más textilnyersanyagnál nem találunk. A pamuttermelés emelkedése tíz esztendő alatt alig érte el a 16 százalékot; az igazi selyem termelése tíz esztendőn át semmi emelkedést nem mutat, nem változnak lényegesen a len, kender, gyapjú termelési számok (egyedül a lennél van egy 30 százalékos emelkedés): a műselyem termel és tíz esztendő alatt vagy 350

százalékkal emelkedett. Kétségtelen, hogy a gyapjú- és igazi selyemfogyasztásban való ez a stagnáció a műselyem számlájának terhére írható, sőt valószínű — írja a műselyemről szóló monográfiájában E. Flügge —, hogy ugyanilyen stagnáció vagy visszaesés volna konstatálható a finomabb pamutfajtákban, ha ezeknek külön statisztikájuk volna.

A műselyem feltalálója Comte Hilaire de Chardonnet, aki a nitrocellulózéból, ebből a veszélyes robbanóanyagból fonásra kitűnően alkalmas fonalakat állított elő. Az eljárások egész során, a rézoxidammóniák-eljáráson, acetat-eljáráson, a viscose-eljáráson keresztül jutott el a műselyem mai kiváló elhelyezkedéséig és segített egy ipart megteremteni, mely úgy az üzemek nagysága, mint műszaki tökéletessége tekintetében az első helyen áll. Az olasz Snia Viscosa, a Vereinigte Glanzstoff-Fabriken szoros érdekközösségben Bembergékkal, a hollandiai Enka, a belga Tubize, a British Celanese, Courtauld, az American Viscose, a többször említett amerikai Du Pont cég, francia, orosz és japán művek. Japán, az igazi selyem hazája, ma 1936. évi 130 millió kg műselyemtermelésével az amerikai Egyesült Államok mellé nyomult, amit az alacsony japáni munkabérek tettek lehetővé, lévén, hogy a műselyem termelési költségeiben a munkabérek több mint 40 százalékot tesznek ki. A műselyemiparba fektetett tőkék nagyságát a világon 200 millió aranyfontra teszik.

A műselyemből az utolsó esztendőben egy nagyjövőjű hajtás sarjadt ki: az ú. n. Stapelfaser. Már a háború folyamán, amikor a gyapjú- és pamutínség a német textilipart pótlékok keresésére kényszerítette, a német textilkémia eljutott a Stapelfaserhez, mely ugyanazon nyersanyagból, ugyanolyan vegyi eljárással készül, mint a műselyem, de rövid szálakra szabdalható, hogy így az alaptextilanyaggal azonos karakterű legyen, pamuttal vagy gyapjúval keverve, de tisztán is, alkalmas textilipari nyersanyagot ad. A háború befejezésével megjelentek a német piacon normális feltételek mellett a megszokott textilanyagok és a háborús találmány feledésbe ment, mígnem legutóbb és pedig sokkal tökéletesebb formában a tudomány újra föl nem támasztotta. A tökéletesítés processzusát Németországban is, Itáliában is nagymértékben elősegítették a két ország komoly valuta- és nyersanyag gondjai: a Stapelfaser és ennek egy igen kifinomodott fajtája: a vistra, Itáliában a fiocco alkalmasnak bizonyult arra, hogy tisztán vagy pamuttal, lennel, selyemhulladékkal, gyapjúval keverve e cikkeknek importszükségletét csökkentse. Ma már nem kétséges: a vistrának és fiocconak a devizamegtakarításokon messze túlmenő jelentősége van;

számos textilcikket sokkal alkalmasabban, minőségileg megelőbben lehet belőle előállítani, mint akár pamutból, akár gyapjúból. A termelés e cikkben igen jelentősen emelkedett; 1929-ben 3 millió kg-ot tett ki, 1934-ben már elérte a 13 millió kg-ot, 1935-re a 63 millió kg-ot és 1936-ra a termelést körülbelül 141 millió kg-ra becsülik. A termelésből a legnagyobb rész — mintegy 39% Itáliára jut, 32% Németországra, 12% Japánra, 9% Angliára, 3.5% az Egyesült Államokra és 3.5% Franciaországra. A Stapelfaser függetlenítette magát a műselyemtől, a maga életét éli, a maga rendeltetését teljesíti és a fogyasztási számok rendkívüli emelkedése bizonyítja, hogy a textilipar itt egy rendkívül értékes nyersanyaghoz jutott. A fáarak, illetőleg a cellulózeárok emelkedése és a pamutárak esése megművelheti ugyan, hogy a Stapelfasernek mint pamutpótló anyagnak fogyasztása visszaesik, bár a tapasztalatok, melyeket vele különösen a kötszövőiparban tettek, ennek a feltevésnek ellentmondanak, de kétségtelenül megmarad, sőt fejlődni fog fogyasztása annál a minőségénél fogva, mely gyapjú helyettesítésére illetőleg a gyapjúval való keverésre különösen alkalmassá teszi. S a fejlődés nem áll meg: amerikai laboratóriumokból máris új csodátételek híre érkezik: újabb, tökéletesebb, közvetlenebb feldolgozási módja a cellulózénak, finomítási eljárások, bodorítási, gyapjasítási eljárások, nedvességálló minőségének fokozása, sikeres olasz kísérletek híre a kazeinből előállított gyapjúval, az úgynevezett lanitallal: a Stapelfaser nem pótlóanyag többé, hanem szuverén anyag a textiliparnak.

És ezzel a cellulózé, világgazdasági jelentőség tekintetében, a kőszén és nyersolaj mellé sorakozott. Papír, takarmány, lakkok, celluloid, műselyem, műgyapjú, robbanószerek, vegyi anyagok s mi minden egyéb készül a cellulózéból; a világ termelése e cikkben a századeleji egy millió tonnáról 1935-ben húsz millió tonnára emelkedett s az utolsó két esztendő rendkívül felfokozódott kereslete ezt 22—23 millió tonnára emelhetette. A fa — mint a cellulózé legfőbb anyaga — gazdasági fejlődésének fordulópontjához ért. „Míg azelőtt — mondja egy kiváló német szaklap — a tüzeléstől eltekintve, csaknem kizárólag mechanikai téren érvényesült, mint épületfa és műfa, újabban kémiai értékesítése nyomult előtérbe és mechanikai, kémiai, sőt biológiai felhasználása révén a fa úgyszólván egyetemes nyersanyaggá lépett elő.“ És ez még csak kezdet; de a kezdetnek ebből az ígéretességéből következtethetünk a jövő esztendők fejlődésére, továbbá a faanyag óriási mennyiségére, melyre a fejlődés folyamán majd a világnak szüksége lesz. És ezzel megint egy nyersanyagprobléma kerül első sorba,

mely a védképesség szempontjából is nagy jelentőséggel bír: az erdőbirtok problémája. Az erdőbirtokok megosztása nem olyan egyenlőtlen, mint a széné, vasércé, nyersolajé. Óriási erdőterületek vannak a világ minden részén és ezt céltudatos erdőgazdálkodással, a gyorsan szaporodó trópusi erdőknek a fagazdaságba való beillesztésével, még igen jelentősen fokozni lehet. Ha helyesnek fogadjuk el azt a számítást, hogy egy ország erdőgazdaság szempontjából ellátottnak akkor tekintendő, ha lakosságfejenként 0.3 hektár erdőterülettel bír, akkor megállapíthatjuk, hogy Európában — Finnország, Svédország, Norvégia, európai Oroszország, a balti államok, Jugoszlávia, Ausztria és Bulgária kivételével — kielégítően ellátott ország nincs. A fában gazdag országok 1935-ben 70 millió köbméter fát exportáltak; ebből fűrészelt fa 42 millió m³ volt, 9.3 millió m³ papírgyártásra való fa, 5.5 millió m³ gömbfa, 4.2 millió m³ talpfa. (A műselyemgyártás anyaga a papírgyári fában foglaltatik.) A cellulóztermelés adatai természetesen nem igazodnak teljesen az erdőgazdaság kiterjedéséhez, így például Németországnak, ahol a fejenkénti megművelt erdőterület mindössze 0.2 hektárt tesz, nagyobb a cellulóztermelése, mint Finnországnak 7.6 hektár fejenkénti erdőterülettel, s Európában Svédország után a második helyen áll. A világ vezető államai a cellulózgyártás terén termelési mennyiségeik sorrendjében: az Amerikai Egyesült Államok, Kanada, Svédország, Németország, Finnország, azután Norvégia és Oroszország, a többi messze ezek után jön.

A fa a cellulózen keresztül már ma is tárgya a világhatalmi versengésnek. S ha nem is igaz az, amit ma Anglia hatalmas pozíciójának illusztrálásául emlegetnek, hogy az angol tőke elindult a cellulózeipar meghódítására, annyi bizonyos, hogy a kontrol törekvések jelei máris láthatók, a cellulóze jelentőségét máris túlságosan a katonai felkészültség szempontjából kezdik elbírálni és vezérkarok és intelligence-service-ek fiókjában már kész tervek vannak arra, hogy mi lesz e cikk szerepe a jövő háborúban és hogyan biztosíthatnak majd erre kizárólagos jogokat — a nyersanyag-imperializmus szellemének megfelelően — azok a hatalmak, kiknek ez módjukban áll.

KERESKEDELMI POLITIKA ÉS BEFEJEZÉS.

A háború utáni korszak kereskedelempolitikájáról terjedelmes tanulmányt lehetne írni. Kezdhetőnk a trianoni szerződés 205. szakaszában foglalt rendelkezéssel, mely megengedi, hogy Magyarország, Ausztria és

Csehország egymással öt évre preferenciát biztosító kereskedelmi szerződést köthessenek. Folytathatnék azzal, hogy hogyan alakult e rendelkezés szellemével teljesen ellentétben a Duna-medence országainak, de más országoknak is a kereskedelempolitikája, hogyan zárták ki a legyőzött országokat és hogyan zárkóztak el ezek maguk is a világgazdaságban való beilleszkedésétől és hogyan próbálták meg önálló gazdasági berendezéssel megteremteni mindazokat a lehetőségeket, melyektől a világgazdasági forgalomból való kirekesztésük őket megfosztotta. A nemzetközi konferenciák — a bruxellesi, a portorosei, a génuai, az 1927. évi genfi —, magának a Népszövetségnek egy egész sor ankétje, valójában kísérlet a világgazdaság szétdarabolt egységének helyreállítására, anélkül azonban, hogy e konferenciákon elhangzott felszólalások, hozott határozatok lényegesebb javulást tudtak volna előidézni. A huszas évek közepén — inkább az egyes országok pénzügyi helyzetének megszilárdulásával, mintsem az említett tanácskozások folyamányaképp — megszűnt a behozatali és kiviteli tilalmak korszaka és valamelyes enyhülés volt konstatalható kereskedelempolitikai téren, mely lehetővé is tette, hogy az egyes országok között a kereskedelmi kapcsolatok kedvezőbben alakuljanak. De persze még mindig nem a kereskedelempolitika által a háború előtt vallott elvek életbehívásával, a világgazdaságot egészséges egységbe fogó legtöbb kedvezmény rendszerének visszaállításával, hanem a külön érdekek féltékeny istápolásával, átfogóbb koncepció és előrelátás nélkül. Az 1931. év őszi világgazdasági válság a fejlődésnek ezt a gyöngye vonalát is megszagatta; a közép- és keleteurópai államok, de délamerikai államok is, kénytelenek voltak éppen a válság pusztításaival szemben való védekezésképp, az ellenőrzött devizagazdálkodást és a velejáró kereskedelempolitikai megkötöttségeket életbeléptetni, a kontingensek, magán és állami kompenzációk, és klíringek szépen kitenyészített rendszerével. Anglia a krízisre másképp reagált: az ottawai megállapodásban 1932-ben Anglia nagy kereskedelempolitikai egységbe fogta össze a brit világbirodalmat; ez a döntő tény aztán jelentős gazdasági eltolódásokat eredményezett magán a birodalmon belül, de elváltozásokat azoknak az államoknak a termelésében is, amelyek azelőtt egyenlő feltételek mellett jelenhettek meg a brit birodalom országaiban. Ami példát ebben Anglia egy nagy fogyasztási területnek egységesebb kereskedelempolitikai koncepcióban való összefogásáról adott, az bizonyos mértékben követésre talált az északi országokban — Svédország és Norvégia, Dánia, Hollandia, Belgium és Finnország próbálták meg régebbi

kísérletek felújításaképen is, gazdasági érdekeiket egy szorosabb kereskedelempolitikai kapcsolatban összefogni, anélkül azonban, hogy a formális megállapodásokon lényegesen túljutottak volna. A német, de főleg angol viszonylatban fennálló nagy kereskedelempolitikai érdekeik kerültek szembe ezzel az északi koncepcióval, melynek értéke így meglehetősen kérdéses maradt. Erősen zavarták a rendes kereskedelempolitikai viszonyok helyreállítását azok a különböző diplomáciai tervezetek, melyekkel a nagyhatalmak a Duna-medence országainak valamely gazdasági egységbe való összefogását kísérelték meg, kisebb tekintettel a dunamelléki országok érdekére, mintsem önnön hatalmi pozíciójuk kiépítésére. Ismerjük e kísérleteknek sorsfordulásait: Benes tervét, Tardieu tervét, Mussolini tervét, melyek eredetileg mind csak egy pontban találkoztak, a német befolyás kiszorítására irányuló törekvésben, egyébként azonban egymásnak meglehetősen ellentmondottak. Ismerjük a dunai államok agrártermékeik kedvezőbb értékesítését célzó autonóm törekvéseit, a politikai cselvetéseket, melyek minden ilyen közös megnyilatkozás útját szegték. Itália, Magyarország és Ausztria preferenciális megállapodását az úgynevezett Brocchi-rendszer alapján, a római protokollumok eljövételét, melyek lehetővé tették szorosabb gazdasági kapcsolatoknak kialakítását Itália, Magyarország és Ausztria között s végül e kapcsolatoknak szükségképpen bekövetkezett meglazulását.

Most elvonultatva szemünk előtt mindazokat a kereskedelempolitikai vonatkozású eseményeket, melyek e húsz esztendő tartózkodtak, megállapíthatjuk, hogy — hiába volt minden kísérletezés, semmi sem sikerült, semmiféle kereskedelempolitikai rend az egyes országok között nem állott helyre, sőt mintha az egyes országok végkép letettek volna arról, hogy kölcsönös kereskedelmi kapcsolataik valaha is szabályszerűen alakuljanak. Ahol a követelőző jelentkező gazdasági érdekek valami természetes elgondolásra tudták volna szorítani a hatalmakat, ott robbantóan közbeszólt a politikai érdek: ahol a politikai szempontokon erőt venni próbáltak — lásd 1933. évi londoni konferencia — ott a gazdasági féltékenység akadályozta meg a nagyobbvonalú koncepciók kialakulását, mindig a maguk előtt is titkolt hátsó gondolattal, hogy minek segíteni a másik ország baján, mikor ez gazdasági helyzetének javulását nyilván katonai készültségének jobb kihasználására fogja fordítani. Teljessé tette a zavart az abesszíniái intermezzo: jött a szankciók politikája, mely maga is megcsúfolása volt a természetes viszonyokat kereső minden józan kereskedelempolitikának s jött átcsoportosítása a világhatalmi alakulatoknak: „blokkok és tengelyek“ irá-

nyában és a kereskedelempolitikának teljes alárendelése világhatalmi törekvések szempontjai alá. Ami azóta a kereskedelempolitika terén történik, az semmi egyéb, mint adequat kifejezése annak a most már nyíltan vallott elvnek, hogy a gazdaságpolitika legfőbb rendeltetése az ország katonai felkészültségét szolgálja. Persze — mint már mondtuk is — az autarkias törekvéseknél egyéb okok is közrejátszottak, így nevezetesen a súlyos gazdasági krízis; azokban az országokban, melyek külföldi fizetéseiket beszüntették, vagy ahol fennforgóit a veszélye annak, hogy a fizetési mérleg passzívumát — arany híjján, külföldi követelések és kölcsönlehetőségek híjján — kiegyenlíteni nem lesznek képesek, a külkereskedelmi forgalom megszűnt a magángazdaság szabad területe lenni; az államhatalom irányító, sőt parancsoló tevékenységgel rendezte, hogy mit, mennyit, hova, milyen feltételekkel szabad kivinni és a kivitel ellenében támadt követeléseket milyen cikkek bevásárlására szabad használni. Az autarkia és az ezt szolgáló kereskedelmi politika azonban nem egy tudományosan végiggondolt doktrína kifejezése, hanem a könyörtelen kényszer, a dura necessitas szülötte. Az autarkia, a tervgazdálkodás, melyre így egyes országok rákényszerültek, rendes külpolitikai viszonyok mellett, a béke légkörében, átmeneti jelenségek volnának: az önmegtartóztatás, a koplalás gazdaságpolitikája, a korlátozott behozatal és prémiumokkal támogatott kivitel (a pénzérték szándékos vagy akaratlan leszállítása szintén prémium, legalább is átmenetileg) a külföldi tartozásoknak a hitelező országok pénzének devalvációja révén bekövetkezett lecsökkenése, végül a tartozások visszafizetése dolgában kötött kedvező megállapodások, megművelték volna azt, hogy az adós országok mérlege kedvezően alakulván, a külföldi hitelforrások újra megnyíljanak és az autarkianak költséges kísérletei helyett újra a normális kereskedelmi kapcsolatok korszaka következett volna el. Tudjuk, a viszonyok nem így alakultak, és pedig azért nem, mert a háború utáni korszak gazdaságpolitikája fölött könyörtelenül érvényesítette hatalmát a bellicizmus szelleme — hogy W. Röpke kifejezésével éljünk — se szellem nem tűr meg másfajta gondolkodást és gondoskodást, mint amelyik egy ország védképességének felfokozását és a háború idején való ellátottságát jelenti. Vagyis, ha a nyersanyag nélküli országok devizahelyzete kedvezőbbben is alakulna, nem mondhatnának, nem is mondanának le azokról az autarkikus kísérletekről, melyek segítségével hazai nyersanyagtermelésüket fokozni tudják. Ha devizahelyzetük kedvezőbb volna, talán nagyobb nyersanyag-tartalékot gyűjtenének külföldi beszerzések segítségével, de a háborús

blokádtól való féltükben mindent elkövetnének, hogy amely nyersanyagoktól őket a blokád elzárhatja, annak lehető termelésére már most berendezkedjenek.

A közgazdasági szempontoknak politikai célok alá való teljes alárendelése — az államrezón abszolutizmusának feltámadása úgy a democráciákban, mint az autokráciákban, adja meg igazi megkülönböztető jegyét a háború utáni korszak termelésének. Az államrezón legfőbb parancsa pedig a katonai felkészülés lehető teljessége. Meddő dolog volna s nem is a mi feladatunk, arról vitatkozni, hogy ez rendben van-e így? Nem volna-e elképzelhető a termelés békeelvének visszaállítása? Mi csak azt tudjuk — egy pillantást vetve valamelyik napilap hasábjaira, hogy Voltaire Panglossának leibnizi tételét a lehető legjobb világról, le meilleur des mondes possibles — a mának eseményeivel sikeresebben lehetne megcáfolni, mint Voltaire idején. A nagyháború óta elmúlt húsz békeesztendő alatt nyolc háború volt a világ különböző részein: halottjaik számát katonai írók négy-öt millióra becsülik. E pillanatban, mikor e befejezősorokat írjuk, a Japánok elfoglalták Észak-Kínát, Sanghajt és még néhány kínai tartományt és 500.000 vagy 600.000, vagy 700.000 ember pusztulása árán szereztek maguknak pamutbázist, ércbázist és istentudja, milyen fémkincseket. A spanyol háború még egyre tart. Rómában Itália, Németország és Japán aláírták az anti-komintern megegyezést, melyet nemcsak Oroszország érzi maga ellen irányúinak, hanem Nagy-Britannia is. A földközitengeri megállapodás lehetőségei elhomályosulnak. Palesztinában arabok és zsidók gyilkolják egymást; az angol uralom ellen Ázsiában állandó agitáció folyik. Az északafrikai gyarmatokon lázadások vannak, melyeket Franciaország véresen letör. A Duna-medencéjének államai megegyezésről tárgyalnak, abban a biztos tudatban, hogy ebből semmi sem lesz. Vájjon folytassuk-e? Nem azt kell-e mondanunk, hogy így állván a dolgok, tulajdonképpen nincs is más lehetősége a közgazdaságnak, mint amire e húsz esztendőben beállították. Hogy is mondja Vörösmarty Mihály egyik legmeggrázóbb versében, „Az emberek“-ben?

*Mi dús a föld s emberkezek még
Dúsabbá teszik azt,
És mégis szerte dül az inség
S rút szolgaság nyomaszt.*

*így kell-e lenni? vagy ha nem,
Mért oly idős e gyötrelmem?
Mi a kevés? erő vagy erény?
Nincsen remény.*

És vájjon feleljünk-e e kétségbeesett költői kérdésre azzal, amivel ő felelt:

*Az emberfaj sárkányfog-vetemény:
Nincsen remény! nincsen remény!*

KÖZLEKEDÉS PROBLÉMAI

ÍRTA
NEUMANN KÁROLY

A KÖZLEKEDÉST, amelyet ma már mindenki értékesnek tart, a drágakövek közül az opálhoz lehetne hasonlítani, mert minden oldalról megvilágítva más-más színt mutat.

A probléma korántsem egyszerű; ahhoz képest, hogy milyen szempontból vizsgáljuk, más-más oldala köti le figyelmünket. Az egyik szemlélőnek talán a gazdasági oldala, másnak a kulturális szerepe, a harmadiknak a honvédelmi feladata szökik leginkább szemébe. És még azok közt is, akik ugyanabból a szempontból vizsgálják, akadhat olyan, aki kedvező színben látja azt, amit talán másvalaki kedvezőtlennek ítél. A tárgyilagos ismertetőnek ezzel szemben csak az lehet a feladata, hogy a színeket egyesítve, az igazság fehér fényében mutassa be a közlekedés problémáit az olvasónak. Ez a mi célkitűzésünk.

1. A közlekedés mai teljesítményeit mindnyájan tapasztalatból ismerjük; de a közlekedés haladásáról akkor kapunk némi képet, ha a mai állapotot egynéhány régi, jellemző adattal hasonlítjuk össze: Az első gőzüzemű vasút átlagban óránként 15 km sebességgel haladt.¹ De már a Rainhillben tartott verseny alkalmával Stephenson díjat nyert, Rockét nevű mozdonya 20 tonna súlyú vonatot óránként 30 km sebességgel továbbított.² Ma tízszeres vonatsúly és 100 km sebesség nem ritkaság. Goethe Nagy Frigyes halálának híreről csak két hét múlva értesülhetett.³ Ma ez percek kérdése volna.

A forgalom tömege talán legjobban világítja meg a haladást. Berzeviczy Gergely szerint (Ungarns Industrie und Commerz) az 1777—1786. évek átlagában Magyarország egész kivitele Ausztriába 12,667.000 forint, behozatala Ausztriából pedig 10 millió forint értéket képviselt. Körülbelül ez volt Magyarországnak egész közvetlen külkereskedelmi forgalma. Hazánknek nemzetközi forgalma 1936-ban a kivitelben 507. a behozatalban pedig 433

millió pengő értékű volt. (Magyar Statisztikai Szemle 1937. évf., 6. sz., 560. I.) A szállítás olcsóbbodására jellemző adat, hogy míg a vasút és a gőzhajó előtti időben egy tonnának egy mérföldre szállítása 20—30 aranyfillérbe került, a vasút a szállítási díjat ennek a tizedrészére csökkentette.⁴

A vasút megteremtésének hatását Treitschke, a híres német történész úgy jellemzi a német birodalmi egység megalakulásának tárgyalásánál, hogy „a vasút szakította ki először a nemzetet gazdasági csendéletéből”.⁵

2. Ma modern közlekedés nélkül el sem tudjuk képzelni az életet. Hatása az élet minden terén érvényesül és olyan sokféle, hogy azt rövid tanulmányunkban kimerítően nem ismertethetjük. Általánosságban a közlekedésnek csak az élet három terén érvényesülő hatására akarunk rámutatni. A legfontosabb a gazdasági élet területe. Itt a közlekedés fejlődésének az eredménye a világforgalom és a nemzetközi munkamegosztás megteremtése. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy a közlekedés nagy tökélyel rendszeres vállalkozássá vált, amelynek kockázata abban nyilvánul meg, hogy a szállítási szolgáltatás iránt mutatkozó kereslet nagysága bizonytalan.

Az áruszállítás iránt mutatkozó kereslet függ az áruk iránt mutatkozó kereslettől, de annál mindig kisebb, mert a javak egy része helyben kerül fogyasztásra és mert a szállítási költség néha az egyéb költségekkel, pl. vám- és ügynöki költséggel együtt többet tesz ki, mint a termelő és fogyasztó hely közti árkülönbség. Ilyenkor a nem okvetlen szükséges és csak távolból beszerezhető fogyasztási javak szállítása elmarad. Ez az akadály annál inkább érvényesült, minél messzebbre kell az árut szállítani és minél lassúbb a szállítás, mert a javak egy része, pl. az élő állat ilyenkor veszít értékéből. A személyszállításnál a kínálat és kereslet viszonya állandóan — és nemcsak gazdasági viszonyoktól függően — változik, úgyhogy ezt az arányt alig lehet előre elegendő pontossággal meghatározni. Ebből az következik, hogy a közlekedési vállalkozó az áruszállítás feltételeinek megállapításánál könnyebben alkalmazkodhatik a kereslethez, mint a személyszállításnál. Ez legjobban a fuvarozási kényszerrel terhelt vasútnál érezteti kedvezőtlen gazdasági hatását, mert a vasút személyszállítási menetrendjét kénytelen előre megállapítani és az abban felvett vonatokat esetleg üresen is kénytelen járatni. A személy szállítás nagyobb üzemi költségei mellett ez az oka annak, hogy — a kivételes földrajzi helyzetben levő angol déli vasút kivételével — Európában minden távolsági vasút a személyszállítással erősen ráfizet, legnagyobb mértékben persze agrárjellegű országokban, mint

hazánkban, mert a mezőgazdasággal foglalkozó népességnek csak ritkán van utazásra szüksége és még ha utazik is, rendszeren csak rövid utat tesz meg.

A közlekedési eszközök honvédelmi jelentősége nemcsak az erre a célra közvetlenül szükséges eszközöknek: vasúti vonalaknak, utaknak, gépkocsiknak, repülőgépeknek, táviró- és telefonvonalaknak teljesítőképes előállítását és karbantartását teszi szükségessé, hanem ezenfelül még a békeidőben való gondoskodást arról, hogy háború esetén, amikor a közlekedési eszközök igénybevétele eléri a teljesítőképesség maximumát, hogyan fog történni a lakosság ellátására szükségesek szállítása és a háború következtében tönkremenő eszközök, alkatrészek és energiaforrások pótlása. Erre és sok más közlekedéspolitikai, hadászati vonatkozású igazságra a világháború tanulmányai hívták fel először teljes mértékben a közlekedési politika vezetőjének a figyelmét.⁶

A közlekedési eszközök *minden* fajának hadászati fontosságát a világháború bizonyította be, amidőn pl. a marnei ütközet eldöntésében a magán-gépkocsikon és taxamétereken történt csapatszállításnak nagy szerepe volt. Jelentékeny kiegészítő szerepet játszott a belvízi hajózás is. Óriási szerep jutott a háborúban a hírszállítás modern eszközeinek.

A közlekedés a közigazgatásnak is fontos eszköze, mert a legjobb közigazgatási szervezetnek a működése is hatálytalan marad, ha a központ rendelkezéseinek végrehajtása a perifériák elérésével járó nehézségeken múlik. Ennek jellemző példája a magyar tanyai bekötőutak hiánya következtében előállott helyzet: hogyan érjen el tanyai népünkhöz gyorsan és hatályosan az állam legüdvösebb rendelkezése is, ha megszakad vagy lassú a közlekedés, mely a nép felé visz!

A közlekedési politikának viszont nem szabad helyi politikává válnia és nem szabad a helyi érdekek támogatásának címén, amely — mint a tapasztalat különösen a vasutak tervezése alkalmával megmutatta — sokszor magánérdekek palástolására szolgált, felesleges vagy az ország közlekedési politikájába bele nem illő közlekedési eszközök létesítését megengedni.

A KÖZLEKEDÉS A VILÁGHÁBORÚ ELŐTT.

L A gőzmozdony feltalálása és tökéletesítése után, amint ismeretes, a vasút elhódította és megsokszorosította a szárazföldi áruforgalmat és ahol vasút volt, a szárazföldi távolsági személyforgalom csak ott használta még tovább is az *utat*, ahol érdekes látnivalók élvezetét a vasúti vonat gyorsra-

sága lehetetlenné tette. A legtöbb országban az úthálózat fejlődése elmaradt. Az út, jóllehet alkalmas a legkülönbözőbb járóművek közlekedésére, a legáltalánosabb közlekedési eszköz és éppen ezért minden lakott helynek minden másikkal való összekötésére volna hivatott, vesztett jelentőségéből. Világszerte elnéptelenedtek a meglévő utak, újabb utak építését pedig többé-kevésbé elhanyagolták. A városokat nem tekintve, a közúti közlekedést kiegészítő eszköznek kezdték tekinteni a vasúti és néhol a vízforgalom mellett. De egyszerre csak új fordulat támadt: a géperejű járómű feltalálása után, a világháború előtti időben, a személyszállító magángépkocsi kezdte — bár csak mérsékelt sűrű forgalommal — újból benépesíteni az utakat. A gépkocsi akkor még csak a fényűző kedvtelés eszköze maradt, mert a drága járóművet csakis vagyonos ember tudta beszerezni, akinek a tömegszállító eszközöktől való függetlenség megérte a magas beszerzési és üzemi költséget. A társas szállítás ritkán alakult magánvállalkozássá. Azokon a szépségükről híres vidékeken, ahol a közutat eddig is sűrűbben használták, a fuvarosok akadályozták meg a társas gépkocsiforgalom kialakulását (pl. a svájci Graubünden kantonban) és többnyire a posta kezdte kísérletképpen a rendszeres személyszállító gépkocsiüzemet. A belső forgalmat csak rendszertileg szabályozták és a nemzetközi forgalomban sem ütközött akadályba a magángépkocsik közlekedése, miután az 1909. évi párizsi egyemény a különböző automobilklubok kezdeményezésére és azoknak megegyezése alapján minden lehető módon megkönnyítette a magánkocsinak idegen államterületre való belépését és ottani közlekedését. A világháború előtt a gépjárműközlekedéssel kapcsolatban *nem* merült fel nevezetes gazdasági kérdés.

2. A háború előtt a *helyi közlekedés* is a műszaki haladással párhuzamosan fejlődött. A városok belsejében az utak javultak, az olcsó közforgalmat a villamosüzemű közúti vasutak, a legnagyobb kiterjedésű városokban — mint Londonban, Párizsban, Berlinben, New Yorkban — föld alatt, vagy magasra emelt, külön pályatesten futó gőz- vagy villamosüzemű vasutak szolgálták ki olcsó és a forgalom tömegességénél fogva mégis jövedelmező menetdíjak fejében. Néhol még megmaradt a lóvontatta társas-kocsi és bérkocsi; míg másutt, pl. Londonban, már az autótaxaméter és a villamosvezetékéből táplált, sinnedküli trolleybus is kezdett tért hódítani. Mindezek jövedelmező, önmagukat fenntartó vállalkozások voltak.

3. A világháborút megelőző időben a közlekedésnek talán legrégebbi ágazata: a *hajózás* jelentékeny szolgálatokat tudott tenni a közgazdasági

életnek. Ezek a szolgálatok természetesen országoként különböző jelentőségűek és természetűek voltak az egyes országok víziúthálózatához és a hajózás céljaira rendelkezésre álló tőkékhez képest. így ne feledjük azt a nevezetesényt, hogy a *természetes belső* víziutak közül a Rajna a gazdasági életben nagyobb szerepet játszott, mint a Duna, mert a Rajna erős iparral rendelkező vidékeket köt össze egymással és a világforgalommal legszorosabb kapcsolatban álló tengeri kikötőkkel, az iparcikkeknek tengerentúli elhelyezését és az ipar részére tengerentúli nyersanyagok beszerzését megkönnyítette, míg a Duna folyásának túlnyomó részében főleg a mezőgazdaságot folytató — tőkében szegényebb — vidékeket a világforgalom főútvonalaitól félreeső és jó tengeri kikötőkben is szegényebb Fekete-tengerrel köti össze. Gróf Széchenyi István látnoki szeme látta meg, hogy „a Duna a magyar érdekekkel ellenkező irányban folyik“. Nyilvánvaló, hogy azoknak a folyamoknak kellett szükségképpen a legnagyobb közgazdasági jelentőségre szert tenniük, amelyek mögötti területeket forgalmas tengeri kikötővel kötötték össze. Ott, ahol ilyen folyamok nincsenek, ez a feladat a vasutakra hárult. Egy-egy ország *belső* forgalmában a folyami hajózásnak kisebb volt és kisebb ma is a gazdasági jelentősége. A külföldre vezető belső víziutaknak jelentőségét emelte az, hogy a csupán igen alacsony fuvardíjakat elbíró, csekély értékű tömegárukat a folyami hajózás olcsóbb fuvarral tudja külföldre szállítani, mint a vasút, mert a vasút legfeljebb a saját országának határáig állapíthatja meg a fuvardíjakat; amíg a folyami hajós, aki külföldre szállít, az egész útvonalon, messze hazájának határán túl is, maga állapíthatja meg a szállításért kívánt ellenszolgáltatást. Ez különben már azért is csekélyebb lehet a vasúti fuvarnál, mert a hajósnak nem kell — úgy, mint a vasútnak — pályáját nagy költséggel magának előállítania és mert többek közt azért is kisebb üzemi költséggel dolgozik, mivel Archimedes törvénye értelmében a beálló súlycsökkenés következtében ugyanazzal az energiamennyiséggel nagyobb árutömeget tud mozgatni. E körülményeknek három nevezetes következményét állapíthatjuk meg. Elsősorban azt, hogy a több ország területét átszelő és különösen a tengerhez vezető folyamokon minden nemzet biztosítani akarta a maga hajói számára a hajózást. Másodsorban minden nemzet igyekezett *nemzeti* hajósvállalat létesítésére, hogy a saját hazájának forgalma számára biztosíthassa idegen vizeken is azokat a kedvező fuvardíjakat, amelyeket a vasút meg nem adhatott és amelyeknek a megadását idegen lobogó alatt járó hajóktól elvárni nem lehetett. A harmadik következmény az volt,

hogy ahol a jelzett előnyöket nyújtó természetes víziutak nem álltak rendelkezésre és különösen ott, ahol természetes víziutaktól távolabb eső ipari vidékek termékei a tenger felé gravitáltak, az illető vidékek számára mesterséges víziutak létesítése útján vélték — különösen tőkegazdag országok — a természetes víziutak nyújtotta előnyöket elérni. Ez az annyit emlegetett „csatornakérdés“. A *belvízi csatornák* létesítése azonban többnyire csalódást okozott. Elsősorban azért, mert a csatornaépítés a vasutakéval egyenlő befektetést igényel, amelynek tőkeszolgálatát csatorna-illeték vagy vontatási díjak alakjában a csatornát használókra kell áthárítani. Másodsorban pedig azért, mert a csatorna teljesítőképességét idő és tömeg tekintetében a csatorna méretei és az átzilipezés szüksége a belső természetes víziutakhoz képest kedvezőtlenül befolyásolja. A csatornaszállítás lényegesen drágább és lassúbb és még a vasúti szállítással sem veheti fel rendesen a versenyt. Ilyenről legfeljebb olyankor lehet szó, amikor — mint pl. Franciaországban — természetes víziutakat kötnek össze a csatornák. De arra is van példa, hogy még ott is, ahol igen nagy távolságon egységes, természetes és mesterséges víziutakból álló hálózat áll rendelkezésre, a viziszállításra legalkalmasabb olcsó, súlyos áruk zöme a vasúton megy a víziút helyett, mint az északamerikai nagy tavak vidékéről származó érc és gabona. A csatornaépítés költségei a legtöbb esetben nem térülven meg a forgalomból, az adózó polgárok összeségét terhelik. A legnagyobb nehézségek azonban akkor merülnek fel, amikor több ország területén átvezető nemzetközi csatorna építéséről van szó, mert ilyenkor számos kérdésnek nemzetközi egyezmény útján való szabályozására van előzetesen szükség. Ilyenek pl. az átrakást feleslegessé tevő egységes típusú berendezések megállapítása, a csatornahasználati díjak egyenlőségének és az idegen vállalatok hajózási szabadságának biztosítása. Nem csoda tehát, hogy a világháború előtti időben nem valósultak meg jelentősebb ilyen tervek, jóllehet ebben az időben a természetes víziutakon a hajózás akadálytalanul és a közlekedési béke jegyében bonyolódott le.

A belvízi hajózásnak a mestere mindenkor a tengeri hajózás, nemcsak a belső víziutak legfontosabb részének a tengerrel való összefüggése következtében, hanem azért is, mert a tengeri hajózás régebbi nagykereskedelmi üzemének és régebben megállapodott jogszabályainak analóg alkalmazása észszerűnek látszott. Ezt tapasztalhatjuk elsősorban a hajózás szabadságának alapvető fontosságú kérdése tekintetében. A tengerek szabadságának elve a területiális (a parttól meghatározott távolságon belül eső) vízterüle-

tek kivételével általánosan el volt ismerve, sőt azt a Szezei- és Panama-csatornára is kifejezetten kiterjesztették. Több mint egy évszázad óta megvolt a törekvés arra, hogy ez a szabadság a folyók torkolatára és attól befelé, forrásaik irányában, a hajózható folyamrészekre is kiterjesztessék. Jóllehet a bécsi kongresszusi (1815) aktát néha olyan értelemben magyarázták, hogy az csak a parti államok részére biztosítja a nemzetközi folyókon a hajózás szabadságát — ez a megszorítás a világháború előtt nem érvényesült az európai gyakorlatban, sőt a Kongó és Niger vizein Afrikában sem; de az Egyesült Államok nem ismerték el az elvet.

A folyami hajózásban kifejlődött a hajósvállalatok versenye egymással és néhol a párhuzamos vasutakkal is. A hajósok egymásközi versenye nem bizonyult károsnak, mert mindenkinek elég foglalkoztatás jutott. A hajónak versenye a vasúttal sem élesedett ki, mert a kétféle közlekedési vállalat csakhamar felismerte, hogy mindegyiküknek előnyösebb, ha a verseny helyett az együttműködést választják. Így a fontosabb gócpontokon átrakási, közvetlen díjszabásokat létesítettek.

4. *A tengeri hajózásban* a józan üzleti elvek győzedelmeskedtek és emellett a közönség is jól járt. Mindig volt verseny egyes vonalhajózási vállalatok közt, vagy ezek és a szabad hajózás közt; rövid tengerparttal bíró államok állami támogatással segítették nemzeti hajózásukat. Versenyeztek egymással az egyes nemzetek kikötői is; természetesnek tartotta mindenki, hogy a nemzeti kikötőkhöz vezető vasutak díjszabási politikájukkal igyekeztek előmozdítani a hazai kikötők használatát. A nemzetközi forgalomban a nagy vonalhajózási vállalatok közt az amerikai kivándorlási mozgalom tetőpontján keletkezett élénk verseny és már 1892-ben forgalomosztási megállapodásra (poolra) készítette a legnagyobb vállalkozó vonalakat. Hasonló megegyezések keletkeztek később más forgalmakra nézve is, a vállalatok és a közönség szempontjából egyaránt kedvező gazdasági eredménnyel.

A tengeri hajótér iránt mindig olyan nagy volt a kereslet, hogy a hajósok elegendő és eléggé jövedelmező foglalkoztatására számíthattak; míg a közönség a fuvarpiacon jegyzett hajótér és árkinálat útján megtalálhatta a neki, saját céljai szempontjából legmegfelelőbb fuvarozási vállalatot és alkalmat.

5. Ügy hisszük, hogy felesleges az olvasó előtt a *hírszállítás* fejlődésének előnyeivel és azokkal a szolgálatokkal foglalkoznunk, amelyeket a közlekedésnek ez az ágazata a gazdasági és kulturális életnek tett, hiszen

ezek már régen a világháború előtt átmentek a köztudatba. Igen érdekes, hogy a nemzetközi forgalomban, a közlekedésnek ebben az ágazatában sikerült *először* egységes szabályokat létesíteni, talán részben azért, mert a hírek nagy része általános érdekű, részben pedig annak következtében, hogy a hírszállítás majdnem mindenütt monopólium, sőt állami vállalkozás. Az 1874. évi postai uniót 1875-ben követte a nemzetközi távíróunió, majd a tengeralatti kábelek védelmére vonatkozó egyezmények és betetőzésképen az 1912. évi nemzetközi rádiótávíróegyezmény. Mindezek azonos feltételek mellett biztosították a hírszállítás különböző módjait az egész műveit világon.

6. A személyek és javak szállításában az oroszánrész a *vasútnak* jutott. Helyszűke miatt nincs módunkban, hogy a vasutak fejlődését részletesen vázoljuk. Néhány vonással világítjuk meg, hogy miképen vált a vasút mindenütt a gazdasági életnek döntő fontosságú tényezőjévé és hogy miképen jött létre az a kedvező helyzet, amely. a közlekedésnek ebben az ágazatában a világháború kitörése előtt fennállt.

Mint minden új vállalkozás, úgy a vasút is saját kárán tanult. Eleintén ezzel az új közlekedési eszközzel szemben a legnagyobb bizalmatlanság nyilvánult meg, amelynek számos jellemző példája közül csak egyet említnünk fel. Az oxfordi egyetem az angol parlamenthez kérvényt intézett, hogy ne engedélyezze, hogy az egyetemhez közel vezetessék a vasút.⁸ Jellemző a régi engedélyokiratokból kitűnő az a felfogás is, hogy a vasutat — úgy, mint a csatornát — mindenki a maga járóműveivel fogja használhatni. Még Kossuth Lajos is így képzelte a vukovár—fiumei vonalat. A legtöbb országban a vasúthálózat nem előre elkészített terv szerint létesült, hanem ott épült vasút, ahol szemfüles vállalkozó valamely vonal megépítését jövedelmezőnek vélte. Tapasztalatok híján a vasutak finanszírozását, üzemét és díjszabási politikáját többnyire a vállalkozó tetszésére bízták. Az első sikerek és búsas építési és finanszírozási nyereségek valóságos vasútépítési lázt idéztek elő. Sokszor nyereszkedés kedvéért olyan vasutak is épültek igen nagy tőkebefektetéssel, amelyek nem számíthattak a tőke hasznosítását biztosító forgalomra. Ugyanazon végpontok közt egymással versenyző vonalak épültek drága pénzen és egymással késhegyig menő versenyt folytattak, mint pl. az Egyesült Államokban. Ennek következtében a vasútvállalatok nagy számban csődbe jutottak. Másokat az államnak kellett megmentenie valamilyen módon. Az ország különféle és elsősorban gazdasági érdekei szempontjából fontos vonalak, amelyeket a vállalkozás

nem volt hajlandó létesíteni, így hegyi pályák — később a másodrendű —, végül pedig a helyi jelentőségű vonalak — csak az adózókat súlyosan megterhelő támogatással létesülhettek. Az ország különböző részein létesült magánvasutaknak díjszabási politikája az ország különböző részeinek lakosságát eltérően terhelte, a vasutak és egyes kedvelt ügyfelek közt titkos kedvezmények iránt történtek megállapodások; megfelelő szabályok híján arról szó sem lehetett, hogy a vasutak az ország közgazdasági érdekeinek megfelelő tarifapolitika követésére kényszeríttessenek, sőt még ugyanazon ország területén levő vasutak közt sem volt mindenütt biztosítva a kocsiátmenet és két csatlakozó hazai vasút határán gyakran át kellett szállani az utasoknak és át kellett rakni az árut. Más ország határos vasútjának érintésénél eleinte ez volt a *szabály*; közvetlen jegyek kiadásáról nem lehetett szó és minden vasúton új fuvarlevelet kellett kiállítani.

Mindezek a körülmények megérlelték a vasutak államosításának eszméjét; olyan országokban pedig, ahol az állam üzemi gazdálkodása ellenkezett a közfelfogással, mint Angliában, az állami ellenőrzés jogát és beavatkozását biztosító jogszabályok alkotására vezettek.

A vasutak kölcsönös forgalmának megkönnyítésére azonban előbb a belföldi, majd a nemzetközi forgalomban is a vasutaktól maguktól indult ki a kezdeményezés. Ennek a kezdeményezésnek az indító oka az volt, hogy a vasutak belátták, hogy kölcsönös megegyezésen alapuló együttes eljárással üzleti céljaikat jobban tudják elérni, mint külön-külön, a többire tekintettel nem levő üzleti politika segítségével.

Először az *egy* ország területén levő szomszédos vasutak rendezték a kölcsönös forgalmat közvetlen köteléki díjszabások és üzletszabályzatok útján. Két szomszédos vasút közt létesült ilyen megállapodásokhoz hasonló megállapodásokat kötött később mindkét vasút másik szomszédjával és ezek ismét más vasutakkal. Így ez az egységesség mind tovább terjedt, amíg elérte az ország határát. Azon túl már sokkal nehezebb volt a — nemzetközivé váló — forgalomnak a rendezése, mert itt a vasutak üzleti érdeke már politikai és nemzetközi kereskedelmi érdekekkel kerülhetett ellentétbe. De a vasutak kezdeményezése és legtöbb állam kormányának józan politikája a vasutak nemzetközi megegyezéseinek létrejöttét nem akadályozta, sőt némelykor kifejezetten támogatta és a nemzetközi forgalom közérdekű rendezését lépésről-lépésre lehetővé tette. Így pl. — jóllehet nemzetközi vasúti csatlakozások létesítése céljából államszerződésre van

szükség — a forgalom lebonyolításának gyakorlati kérdéseit nem ezek a szerződések, hanem a csatlakozó vasutak egymásközti megállapodásai rendezték,

A fejlődés menetét nem követhetjük nyomról-nyomra. De ki kell emelnünk, hogy Közép-Európában a nemzetközi forgalom legfőbb előmozdítója az úgynevezett „Német Vasút Egylet“ volt. Ennek a kötelékébe a német vasutakon kívül magyar, osztrák, belga, hollandi, luxemburgi és román vasutak is beletartoztak. Többek közt ez az egylet kezdeményezte a vasutak egységes *szabványoknak megfelelő* építését és felszerelését: a nemzetközi forgalom rendezésének alapfeltételét. Ebből lett 1886-ban a „Műszaki Egység“ neve alatt ismeretes nemzetközi egyezmény. Az egylet kezdeményezte — a később intézménnyé vált — nemzetközi személy-, majd áru-menetrendek megállapítására szolgáló értekezleteket, a személy- és teherkocsik átmenetének és kölcsönös használatának biztosítására szolgáló kocsiszabályzatokat. Az egylet létesített először tagjainak kölcsönös forgalmára nézve egységes fuvarozási jogot: az egyleti üzletszabályzat és annak végrehajtására vonatkozó különféle szabályzatok alakjában. Leszámolási és klíringirodát is teremtett, stb. Az egylet szabályait azután más, azon kívül álló vasutak is átvették.

A nemzetközi forgalomnak közvetlen díjszabásokra van szüksége. Ezek ugyanolyan módon keletkeztek, mint az egy országon belül különböző vasutak kölcsönös forgalmára vonatkozóan létesített közvetlen díjszabások. Először szomszédos vasutak létesítettek kötelékeket, majd ezek a maguk szomszédaival és így tovább. A nemzetközi személy- és poggyász-díjszabásoknál ez aránylag könnyen ment és majdnem egész Európában érvényes volt a kombinált körutazási jegyeknek rendszere. Az egyes országok valutáinak különbözősége a nagy háború előtt nem okozott komoly nehézséget, mert az árfolyamok többnyire állandók voltak. A közvetlen árudíjszabások létesítése már nagyobb nehézséget okozott. Az áruosztályozásokat össze kellett egyeztetni, ami csak a különböző gazdasági érdekeknek a „do ut des“ elve alapján való kiegyenlítése útján volt lehetséges. Az útirányok versenye ellen csak az nyújthatott védelmet, hogy két adott állomás közt a köteléki díjtétel volt a legolcsóbb és így nem volt inger más útirányok igénybevételére. Ez vezetett oda, hogy a kötelékben egyesült vasutak kötelezték magukat, hogy más vasutak versenyével szemben egyetértőleg fognak eljárni, aminek azután az lett a vége, hogy a vasutak a forgalom különféle területeire nézve megállapodásokat kötöttek egymással,

amelyekben kizárták a versenyt és a forgalmat, vagy az abból eredő bevételeket előre megállapított kulcs szerint felosztották egymás közt.

Időközben az államok nagy része megalkotta a maga vasúti fuvarozási jogát, többnyire a díjszabási szabályzatok alapján kifejlődött gyakorlat kodifikálásával. Ezek a jogszabályok eltértek egymástól. Egységes nemzetközi fuvarozási jog államszerződés útján való létesítésének gondolata de Seigneux és Christ svájci jogtudósoktól eredt; megvalósítása az 1892-ben életbelépett és a világháborúig többször átdolgozott berni árufuvarozási egyezmény. Ez az ellentétes nemzeti jogok közti kompromisszum lehetővé tette, hogy majdnem az egész európai kontinensen egy fuvarlevéllel, újbóli feladás és átrakás szüksége nélkül, bármely útközben érvényes díjszabás alkalmazásával, lehetett fuvarozni, hogy —, ha az árut kár érte — bármelyik ország bírósága ugyanazon szabályok szerint állapíthatta meg a kártérítést és az ítéletét bármelyik szerződéses államban végre lehetett hajtani. A világháború kitörésekor készen állt a nemzetközi személy- és poggyászfuvarozásra vonatkozó egyezmény tervezete.

önként értendő, hogy a vázolt általános fejlődési menetben Magyarország is résztvett, sőt néha vezetőszerepet is játszott. Ezért elég lesz, ha hazánkra vonatkozóan csupán egynéhány különleges jelenséget emelünk ki. Mindenki tudja, hogy a magyar vasúti hálózat sok viszontagság és nehézség után — főleg Mikó gróf és Baross Gábor érdeméből — Széchenyi István gróf nagyszabású terveinek megfelelően alakult ki. Különleges szerep jutott nálunk az úgynevezett „közös“ vasutaknak, melyek Ausztria és Magyarország területén feküdtek és túlnyomólag alkotmányunk felfüggesztésének idejében épültek. A kiegyezés után a vasútügy sorsát rendezni kellett. Az 1867-i kiegyezés előkészítésének utolsó órájában Deák Ferenc bölcsesége megakadályozta azt, hogy a vasútügy a közös ügyek közé soroztassék és így a 10 évenként megismétlődő gazdasági kiegyezési tárgyalások alkalmával történt döntés arra nézve, hogy a vasutakat érintő ügyek közül, melyek szabályoztassanak egyöntetűen a két államban. A vasútrendészet és biztonságra vonatkozó szabályokon kívül elsősorban a vasúti fuvarozási jog és az árúdíjszabás osztályozása volt ilyen. Különösen az utóbbi nagy előnyt jelentett hazánknak, mert biztosította azt, hogy az osztrák és a közös vasútak segítségével elérhető bármely külföldi határig, igen nagy távolságon át, egységes díjszabási határozmányok alapján legyen a forgalom lebonyolítható. Kiviteli érdekeink érvényesítését fokozta az, hogy a Déli vasúton meg nem tört díjszámítással érhetett

el a magyar áru az olasz határig és a svájci és délfranciaországi forgalomban fontos innsbrucki csomópontig. A kassa—oderbergi — állami biztosítást élvező — és ezért gyakorlatilag az állam díjszabási kívánságainak végrehajtására kötelezhető vasút segítségével pedig a magyar áru a porosz határig közvetlen és olcsó díjtételekkel eljutott, és a Balkán államokból Németországba, vagy onnan fordított irányban haladó átmenő forgalmat túlnyomórésztben a magyar vonalak vitték. Így a magyar vasutak tetemes bevételhez jutottak. Sokszor döntő szerepet játszottak a Német Vasút Egylet, a vasúti kötelek ügyvitelében, a kartellek megkötésénél és a berni egyezmény előkészítésénél.

7. A háború előtti fejlődés fenti vázolásánál a reánk nézve legfontosabb európai kontinens viszonyaival foglalkoztunk. Kiegészítésképpen néhány pillantást vethetünk ezek után távolabbi országokra. Anglia jóformán szabad kezű biztosított vasúti vállalatának, amelyek csak kivételesen léptek egymással vagy más európai vasutakkal közösségre; a szabad verseny köztük majdnem korlátlan volt. Mindezeket a közfelfogás és Anglia szigetország jellege magyarázza. Viszont a gyarmatokban más vasúti politikát követett a Brit Birodalom és például Indiában állami vasútüzemet folytatott.

Különleges helyzetet foglaltak el az Amerikai Egyesült Államok is. Nem az Unió, hanem az egyes államok kezében volt a vasúti felségjog gyakorlása. Ezek engedélyezték a vasutakat, sőt egyesek eleinte az engedély nélküli vasútépítést is tűrték. A vasutak teljesen szabadjukra voltak eresztve, a szabad verseny dúlt, a titkos, egyoldalú díjkezdvezmények és más visszaélések napirenden voltak, a kezdeti egységesség az Unió egyes részállamainak határánál megszűnt, a vasutak közt az együttműködés nem volt biztosítva. A jövedelmező vasutak részvényösszevásárlás vagy holding company-k útján egynéhány milliárdos kezébe kerültek. Csak 1887-ben kezdett az Unió maga beavatkozni a több unióbeli részállam területét érintő vasúti forgalomba az Interstate Commerce Act létesítése útján és az Interstate Commerce Commission bírói hatáskörrel is felruházott hivatal felállításával. A törvény a kartelleket üldözte, a díjszabási egyenlő elbánás megsértése ellen az említett bírósághoz panaszjogot ad, egyes díjszabási kérdéseket akart rendezni, azonban kevés gyakorlati sikert ért el. Igazi egységesség tulajdonképpen csak műszaki téren alakult ki bizonyos kérdésekben, de igen jellemző, hogy az sem az államok, hanem az építő érdekeltségeknek, így a kocsiépítők szövetségének érdeme.

8. A leírt fejlődési menetnek az volt a következménye, hogy a világháború kitörése előtti időben a szárazföldi és vízi közlekedés elérte fejlődésének tetőpontját és állapota olyan volt, hogy a gazdasági életnek megadta mindazt, amit csak közlekedés segítségével el lehet érni. Bárhova szárazon és vízen olcsó áru- és hírszállítás és biztos, rendszeres utazás volt lehetséges. A közlekedési politika összhangzásban állt az általános gazdasági politikával és annak hathatós támogatójává vált, gondoskodás történt arról, hogy a vasúti és a vámtarifapolitika ne kerüljön egymással ellentétbe, hogy a vasút az ország kivitelét és nyersanyagbehozatalát, a hazai kikötők használatának előmozdítását támogassa. A tarifák nagyobb részének állandósága a biztos üzleti kalkulációt előmozdította. Ezt segítette elő a gyors és olcsó hírszolgálat is, amely ezenfelül a kereskedelmi utazói költségek egy részét is megtakarítani engedte. Maguk a közlekedési vállalatok elegendően voltak foglalkoztatva és a pénz vásárlóerejének állandósága mellett hasznot biztosító szállítási bevételekre tehettek szert. Az állami közlekedési vállalatok tetemes összegeket szállítottak be az államkincstárba, a magánvállalatok pedig kitűnő adóalanyoknak bizonyultak. A közlekedés a nemzetközi forgalomban teljesítményeinek ellenértékével az egyes országok fizetési mérlegét javította, gyakran éppen olyan országokban (mint pl. Angliában és Norvégiában a tengeri hajózás), amelyekben a kereskedelmi mérleg passzív maradt. A közlekedési eszközöknek a hitel-szükséglete könnyen kielégíthető volt, a nagyobb vállalatok majdnem korlátlan hitellel rendelkeztek és a magánkézben levő nagy közlekedési vállalatok által kibocsátott kötvényeket oly biztosaknak tekintették, hogy Amerikában és Franciaországban a kisemberek megtakarított filléreiket, a biztosítóintézetek díj tartalékaikat azokban helyezték el; a világpiacon e papírok jelentékeny szerepet játszottak és a világtőzsdéken állandóan jegyezték árfolyamukat.

Ezt az általánosan kedvező képet csak egyes helyeken és csak ideig-óráig zavarták meg azok a hibák, amelyeket a közlekedési politika néhol, mint főleg az Egyesült Államokban, túlköltekezés és túlzott verseny tekintetében elkövetett. Egyik-másik országban magángazdasági és közkárok is keletkeztek az állami ellenőrzés hiányosságából. De mindezek elenyészően csekély hátrányok maradtak a közlekedés előnyeivel és különösen azzal a szerepével szemben, melyet a világ gazdasági békéjének és kultúrájának előmozdítása körül betöltött.

A VILÁGHÁBORÚ HATÁSA A KÖZLEKEDÉSRE.

1. A helyzetet gyökeresen megváltoztatta a *világháború*. A világháborúnak első következménye természetesen az volt, hogy a hadviselő felek közt minden összeköttetés megszűnt, gazdasági csere és szállítás csak a semlegesek és az egy oldalon küzdők közt volt lehetséges és a békeidőkben létesült közlekedési megállapodások halomra dőltek.

A háború alatt a közlekedési eszközöket elsősorban a hadvezetés szolgálatába állították. Ez olyan országokban, ahol magánvasúti rendszer volt, például Angliában, sőt az Egyesült Államokban is, a háború tartamára a vasutaknak egységes állami vezetés alatt való összefoglalását és kezelését jelentette, ami megint azzal járt, hogy az állam a vasúti társaságoknak nagy összegek erejéig adósává vált s ennek pénzügyi következményeit a háború után sokáig, mint súlyos terhet kénytelen viselni. Hasonló helyzettel találkozunk olyan országokban is, ahol a vasút önálló állami *vállalképen* kezeltetett, mint például Svájcban. A háború harmadik és legsúlyosabb következménye a közlekedési eszközöknek nagymérvű lerombolása és a pálya fenntartásának elhanyagolása, aminek oka részben a munkaerők hadbavonulása okozta munkáshiány, részben pedig pénzhiány volt. A háború befejezésével az ellenség által elfoglalt vonalak és forgalmi eszközök nem kerültek vissza régi tulajdonosaik birtokába, még a magánosok tulajdonát képező járóművek, például hajók sem, jóllehet ez az eljárás ellenkezik a háború jogviszonyait szabályozó hágai egyezményel.

2. Még a háború közvetlen hatásainál is súlyosabban érintették a közlekedést a *háború utókövetkezményei*. A háborús mentalitás, amely a békeszerződéseket diktálta, az összefüggő és organikus fejlődés alapján kialakult vasúti hálózatokat szétdarabolta és azokkal a területekkel együtt, amelyeken fekszenek, más — részben új — országokhoz csatolta. Jellemző példa, hogy a trianoni béke következtében a magyar vasúti hálózat 61.5 százaléka elveszett, az elvesztett területre esett az ország személyforgalmának 54 és áruforgalmának 57 százaléka. Az országhatár a vasutat a korábbi 27 pont helyett 49-en szeli át. Ezek közül 42 helyen nyílt pályán. Kötégyán állomáson magának az állomásnak a területét szeli a határ.⁹

A vasútvonalak feldarabolása és idegen államokhoz csatolása azzal a következménnyel is járt, hogy egyfelől a megmaradt vonalak megrövidülése megfosztotta a vasutakat a vonalak hosszával összefüggő attól

a képességüktől, hogy olcsóbb díjszabásokat tarthassanak fenn; másfelől a hódító országokhoz csatolt vasútvonalak az eredetileg is odatarozó vonalakkal együtt — korábbi hazájuk megmaradt, de teljesítőképességükben hátravetett vonalaikkal szemben — versenyt támasztottak és a nemzetközi átmeneti forgalmat a maguk vonalaira terelhették. A tengerparttól és a hozzá vezető vonalaktól megfosztott ország helyzete a világforgalomban lényegesen rosszabbodott. A területek átszatelése csökkentette a belvízi hajózásunk teljesítőképességét is, amelyet a győzteseknek odaítélt hajópark hiánya amúgyis súlyosan érintett. Súlyos pénzügyi áldozatokat igényelt a közlekedési eszközök helyreállítása, új járóművek beszerzése, az új gazdáik által munkájuktól megfosztott közlekedési alkalmazottak ellátásáról való gondoskodás, a háború következtében az elszegényedett és a nemzetközi hitel igénybevételének lehetőségétől megfosztott országokban. Még hosszasan folytathatók a háborúnak olyan országokban mutatkozó káros közlekedési vonatkozású következményeit, amelyek, mint hazánk, a békeszerződésnek különösen sújtott áldozatai. E helyütt inkább azokat az általánosan és többé-kevésbé *mindenütt* érezhető hatásokat akarjuk rövid összefoglalásban bemutatni, amelyek a közlekedés terén megnyilvánultak. Ilyenek: a háborús mentalitás maradványaképpen megmaradt kölcsönös bizalmatlanság, amely a közlekedés háború előtti békéjét és egységét biztosító berendezések és szabályozások helyreállítását megnehezítette, a gazdasági elzárkózás, amely a forgalmi szükséglet volumenét lezállította és ennek következtében a közlekedési vállalatok bevételeinek csökkenését idézte elő. A háború után szükségessé vált rekonstrukció a közgazdasági életet felvillanyozta ugyan, de amint általában túltermelésre vezetett, úgy a közlekedés terén még fokozta a túlkínálatot. Ennek a kellő gondosság hiányának következtében előállott mesterséges konjunktúrának összeomlása a maga súlyos gazdasági következményeivel szükségképpen éreztette hatását a közlekedés terén is.

A háború óta mostanáig a közlekedés tulajdonképpen *két* válságon ment keresztül. Az első a békekötések után, a másik az említett mesterséges konjunktúra összeomlása után következett be. Az utóbbi válságból csak az utolsó években kezd a közlekedés lassanként kiszabadulni.

Ami mindenekelőtt a háború befejezése után bekövetkezett első válságot illeti, az alábbiakban az egyes közlekedési eszközök helyzetét fogjuk megvilágítani.

Vizsgálatunkat, úgy, mint a háború előtti viszonyok tárgyalásánál, a közúti közlekedésen kezdjük, de ismertetésünk folyamán olyan közlekedési eszközökre is ki kell térnünk, amelyek a háború utáni időben kezdtek a közlekedés terén nagyobb szerepet játszani. Ezek: a tehergépkocsi, a repülőgép és a cső- és energiavezetékek. Ezek közül a tehergépkocsi szerepével a közúti forgalom keretében belül kell foglalkoznunk, míg a másik kettőnek a szerepe külön méltatást igényel.

A FORGALOM ESZKÖZEINEK ÁTALAKULÁSA.

1. A *közúti* forgalom lényeges átalakuláson ment keresztül. A háború alatt hadicélokra igen sok személy- és tehergépkocsi készült. Ezekre a háború befejezése után a katonaságnak nem volt többé szüksége. Olcsón kerültek piacra és a magánforgalom céljaira használtattak, amelynek kapóra jött, hogy a teljesítőképességükben csökkent és drágább díj-szabásokkal dolgozó vasúttól függetleníthette magát. Korán felismerte a közönség a háztól-házig szállítás lehetőségének előnyét. A gyárak, amelyek a háború alatt gépkocsikat gyártottak, meglévő berendezéseiket további gyártásra kívánván fölhasználni, olcsó gépekkel árasztották el a piacot. A fuvarozási kényszertől mentes gépkocsivállalkozó a vasúti fuvarozásnál szükséges bonyolult eljárás nélkül és esetről-esetre kialakított fuvardíjak ellenében vállalta és bonyolította le a fuvarozást. Ez sok olyan embert, aki azelőtt fuvarozással sohasem foglalkozott, csábított arra, hogy mások részére fuvarozzon, másfelől pedig azoknak nyújtott kedvező szállítási alkalmat, akik kisebb terjedelmű, gyors célhoz érést igénylő, értékesebb árukat kívántak szállíttatni. A gépek tökéletesbítése a nagyobb távolságokra való szállítást is lehetővé tette és ezzel azután teljesen alkalmassá vált a közúti gépjármű arra, hogy a vasúttal a személy- és az áruszállítás terén felvegye a versenyt. Személyek szállítására társasautóbusz-vonalak keletkeztek nemcsak városokon belül, hanem a távolsági forgalomban is menetrendszerű járatok lebonyolítására, fix menetdíjak ellenében és alkalmi tömegutazásokra vállalkozás céljából is olyan helyek közt is, amelyek már vasútvonal útján is össze voltak kötve egymással. Így azután a gépkocsi számbavehető forgalmat vont el a vasúttól. A személyforgalomban a magángépkocsi vált a vasút veszedelmes versenytársává, mert a magángépkocsi az ember függetlenségre való törekvésének kielégítésére

alkalmas. A személyszállító tömegjáratok ennek kielégítésére nem alkalmasak és csak oly vidéken hódítottak el forgalmat a vasúttól, ahol az utóbbi (pl. a helyiérdekű vasút) nem gondozta kellőképpen a forgalmat. Például vegyes vonatokat járatott, a helyi viszonyoknak meg nem felelő vagy nem eléggé sűrű menetrenddel dolgozott. Ezzel szemben a tehergépkocsi teljesítőképességének növekedése és a vállalkozók ügyessége az esetleges szállítatok felkeresésével, a vasúténál olcsóbb fuvardíj kínálásával, áruk gyűjtésével jelentékeny károkat okozott a vasutaknak. A közepes szállítási távolságra (mintegy 300 km-ig) a tehergépkocsi azért tud versenyezni a vasúttal árkinálat tekintetében, mert a kisebb járómű kevesebb rakománnyal is kihasználható, kevesebb holt súlyt vontat, mert többnyire visszafuvar tud olcsón vállalni és így meddő visszaszállítást nem végez. Továbbá, mert felelőssége kisebb, befektetési költsége csekély a vasúthoz képest. A gépkocsi ezért alkalmas egyéni, kicsinyben! vállalkozásra és sok vállalkozónak adhat kenyeret. A versenyben mindenesetre az az egyik legnagyobb előnye, hogy a pályát készen kapja, mert a közutat más állítja elő. Hogy ez a vasúttal szemben érvényesülő előny nem az egyedüli oka a teherautó hatalmas térfoglalásának, ezt az a tény bizonyítja, hogy a tehergépkocsi a természetes vízi úttal is versenyezni tud, pedig a víz szintén ingyen rendelkezésre álló pálya. A gépkocsi sikeres térhódítása nagy gyári és mezőgazdasági üzemeket arra bírta, hogy saját termelésük piacra juttatása és nyersanyagszükségletüknek telepükre szállítása céljából saját, úgynevezett „üzemi“ gépkocsikat tartsanak maguknak. Ezzel további forgalmat veszítettek a vasutak. Az üzemi gépkocsi, amikor árukat helyezett el és üresen kellene visszatérnie, potom áron vállal bárki részére visszafuvar.

A gépkocsiforgalom fejlődésének hatása az, hogy az elnéptelenedett utakat eddig nem tapasztalt forgalom lepte el, úgy, hogy az utak többnyire az új forgalom lebonyolítására elégteleneknek bizonyultak. A legtöbb ország jelentékeny összegeket kénytelen költeni a korábban elhanyagolt úthálózat kiegészítésére, karbantartására és a gyengébb utaknak a géprejű forgalom céljaira alkalmassá tételére. Amikor a gépkocsiforgalom a maga kétségtelen előnyei érvényesítése érdekében ilyen súlyos áldozatokra kényszeríti a közületeket, elsősorban pedig magát az államot, ugyanakkor a maga forgalomelvonó versenyével súlyos károkat okoz más, régi közlekedési eszközöknek, különösen a vasutaknak és ha ezek tulajdonosa az állam, az államkincstárnak.

Ha az adatok hiányossága következtében a gépkocsi szerepét pontos számokkal nem is világíthatjuk meg, a szíves olvasó némi tájékoztatása céljából mégis közlünk néhány jellemző adatot. Így megemlítjük, hogy a „Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich“ 1936. évi legutolsó kötete szerint a világ gépkocsiállománya kereken 56,570.000 darabra rúgott. Ebből az Egyesült Államokra 26,221.052 esett és közülök 3,649.935 teherszállító járómű volt, öt lakosra pedig kereken egy gépkocsi jutott. Ott főleg az olcsó Ford-kocsi népközlekedési eszközzé vált. A munkásnak, a mosónőnek is van saját gépkocsija, az iparos pedig majdnem mindig saját tehergépkocsijával keresi föl a nem túlságosan távoli piacot és hozza műhelyébe a nyersanyagokat. Ezekkel a számokkal Európa nem vetekedhetik. A legnagyobb Franciaország állománya: 2,065.200 darab, ebből 462.200 teherszállító kocsi és mintegy 20 emberre esik egy gépkocsi. Utána Nagy-Britannia következik 2,043.451 darabbal, amelyből 447.929 teherkocsi és 25 emberre esik egy járómű. Németország állománya 1,251.646-tal van kimutatva, a teherkocsik száma 270.992 és mintegy 54 emberre esik egy kocsi. A magyar statisztika szomorú képről számol be. A Magyar Statisztikai Szemle 1936 végén 13.987 személyszállító-, 3276 teherszállító-gépkocsiról tud és az egyéb géperei közúti járóművel együtt 18.575 gépkocsiról beszél.

Mindenütt égető kérdés a vasút és a gépkocsi versenyének szabályozása, amelynek arkanumát még nem találták meg, jóllehet a legelterjedt módszerekkel kísérleteztek. Ilyen kísérlet nálunk az államvasút és a gépkocsifuvarozók Mateosz néven ismert szövetkezete közt kötött szerződés, Németországban pedig a birodalmi vasúttal pénzügyi és tarifapolitikai kapcsolatba hozott Reichsautobahnen-hálózat létesítése, amely közlekedéspolitikai céger alatt inkább a szociálpolitikát: bő és hosszabb időre szóló munkaalkalom nyújtását szolgálja. A magánvasúti országokban maguk a vasutak folytatnak gépkocsiüzemet és a rendszeres járatokat arra használják föl, hogy mellékvonalakon, ahol a vasútüzem állandóan veszteséges, a vasúti üzemet abbahagyják és azt gépkocsi járatokkal pótolják.

Amikor a gépkocsi révén a közúti szállítás divatossá vált, annak régen elhagyott eszköze a *szekér* is újból életre kelt, különösen mezőgazdasági lakosságú országokban. Azelőtt is előfordult, hogy a kispazda a mezőgazdasági munka szünetelésének idején szekerevel és fogatával falubeliek részére esetről-esetre szállítást vállalt a közeli állomással vagy várossal való forgalomban. Néha, amikor ilyen szállítási alkalom sűrűbben kínál

kozott, talán erre a célra külön szekeret és fogatot is használt. A mai szekérforgalmat ettől az különbözteti meg, hogy ott, ahol, mint például Budapesttel való forgalomban, a szekéren érkezett áruk kövezetvámjának aránytalan alacsonyysága következtében a szekéren szállítás a szállítatónak különös előnyököt tud nyújtani, megszervezett szekér fuvarozás folyik leszerelt ócska gépkocsikból vett golyóscsapágyakkal felszerelt szekerekkel és lóváltással, összeszervezkedő emberek közös üzemeképen. Az ilyen vállalkozás természetesen a gépkocsifuvarozó által követelt, vagy a vasúti díjszabásban megállapítottnál olcsóbb ellenszolgáltatás fejében végzi a fuvarozást és versenyt okoz gépkocsinak és vasútnak.

A nemzetközi távolsági forgalomban csak a magángépkocsi játszik nagyobb szerepet, ama nemzetközi megállapodások alapján, amelyek lehetővé teszik a honi okmányokkal igazolt gépek és gépvezetők közlekedését a külföldön anélkül, hogy a hazájába visszatérő gép az idegen ország vámját viselné. A nemzetközi tehergépkocsi-forgalomnak a jelentősége, jóllehet egyes államok közt, főleg kisebb távolságokra ilyen is van, ma még kisebb, de nemzetközi megállapodásokkal alátámasztva, fejlődőképességnek látszik.

2. A világháború után a városi közlekedési vállalkozás sorsa hasonló volt a többi közlekedési eszközökhöz. A műszaki haladás éppen az általános tökeszükség idején új beruházásokat tett szükségessé és a közúti vasút új versenytársaképpen fellépett az autóbusz és az egyéni gépkocsi. A lófogatú vontatás csaknem egészen megszűnt. A városi forgalom megcsappant, mert a mostoha gazdasági viszonyok a közforgalmú városi közlekedési eszközöket igénybe vevő nagy tömegeket takarékosagra kényszerítették. A régi forgalmi tömeget díjleszállítással sem lehetett visszahódítani. A verseny is ártott a közforgalmú városi közlekedési eszközöknek. Sok helyütt a város közönségének kellett a városi közlekedési eszközöket támogatni, vagy a verseny kizárása, a forgalom javítása és a lakosok fizetőképességéhez alkalmazkodó menetdíjak biztosítása érdekében megszerezni vagy saját számlájára kezelni. A gépkocsiforgalom nagy elterjedése az utcáknak ezzel járó sűrű igénybevételével az utcáknak vasutaktól való fokozott mentesítését teszi szükségessé, ami óriási költséget emésztene föl. Emellett a helyes tarifa megállapításának kérdése áll a homloktérben.

3. Amíg a gépkocsi a régi pályának új járóművek alkalmazásával törént feltámasztását jelenti, addig a háború után két korábban kisebb sze-

repet játszó szállítási eszköznek jutott jelentékenyebb szerep. Ezek a repülő jároművek, különösen a repülőgép és a cső- és energiavezeték.

a) Amikor a háború a *repülőgép* hadászati jelentőségét bebizonyította, egyúttal azt a gondolatot is táplálta, hogy a repülőgép polgári forgalomra is célszerűen felhasználható. Emellett az a hátsó gondolat is szerepet játszott, hogy a polgári légiforgalom fejlesztése a „si vis pacem para bellum“ elvének megfelelően háború esetén is hasznos szolgáltatásokat tehet. Csakhamar repülővállalatok alakultak a személyszállítás céljaira. Ezt követte a kisterjedelmű, de igen értékes javak szállításának elvállalása és a postaszolgálat közvetítése. A repülővállalkozás csak nagy távolságokon bizonyult célszerűnek, mert rövid távolságon a repülőgéppel való közlekedés ideje lényegesen csökkentette azt az előnyt, amelyet a repülőgép nagy sebessége nyújt és mert a nagy önköltséggel dolgozó repülőgép rövid távolságon árkínálatával nem tud versenyezni a többi közlekedési eszközzel. A repülés önköltségei egyébiránt olyan nagyok, hogy — amint a tapasztalat megmutatta — állami támogatás nélkül a repülővállalkozás nem volna fenntartható, mert a közönség fizetőkészségének határain belül maradó ellenszolgáltatásokkal nem sikerül a kiadásokat fedezni. Ilyen körülmények közt egy ország határain belül maradó forgalomban több repülővállalat egymásközi versenyére észszerűen nem kerülhet sor.

Ezzel szemben a nagy távolságot leküzdő nemzetközi forgalomban versenyvállalatok létesültek. Azonban csakhamar kiderült, hogy a verseny még itt is káros, mert a kínáló forgalom csekélyebb, semhogy abból egy-egy vállalat elég bevételhez juthatna. Ezek a tapasztalatok arra bírták a repülővállalatokat, hogy egymással olyan egységre lépjenek, amelynek értelmében egymással ugyanazon az útirányon a távolsági forgalomban sem versenyeznek és ha ugyanazt a kiinduló és végpontot több vállalat kívánna kiszolgálni, akkor is más-más országokban levő közbelső le- és felszálló pontokat érintenek. Az állam feladata, a nemzetközi repülőforgalom lehetőségének biztosítására, a rendészet gyakorlására és a varsói egyezményben egységes nemzetközi fuvarozási jog megalkotására szorított, mi mellett egyes országok kölcsönös repülőforgalmuk érdekében egymással még külön megállapodásokra is léptek. Ellenben mindenütt tartózkodott az állam a repülővállalatok üzleti politikájába való beavatkozástól. Ez az eljárás ideális példáját mutatja annak, hogy kellő állami támogatás (esetleg vállalkozás) mellett a *vállalatok* egyetértéssel és kölcsönös

érdekeiknek észszerű kiegyenlítésével maguk hogyan biztosítsák a közlekedés békéjét.

A polgári repülővállalkozás teljesítményeiről nehéz megbízható adatokat közölni. Amint a repülővállalatok városi irodáiban kapható hirdetések-ből és menetrendekből könnyű meggyőződni, ma úgyszólván a világ minden tájkára lehet repülni. A Magyar Statisztikai Szemle folyó évi közlései szerint a világ repülőforgalma 1936-ban kereken 245 millió km-t tett, az utasszám pedig 24 millióra rúgott. A legnagyobb utasszám az Egyesült Államokra esik: 8,067.618-at tesz. Európában Németország vezet 209.875 utassal és meglehetősen hátul következik hazánk a maga 1770 utasával. A teherforgalomban a repülés szerepe jelentéktelen, még az Egyesült Államokban is alig haladja meg a 2500 tonnát, Németországban pedig mintegy 3891 tonna. Az említett két államban nagy a repülés szerepe a postaszállítás körül. Amerikában 6250.4 tonnát, Németországban 1400.3 tonnát szállított a repülés, ami sokkal nagyobb teljesítményt jelent, mint az áruszállítás, mert a levél könnyű. Hazánk légi teherszállítmánya és légi postája mintegy 9—9 tonnára tehető.

b) A kőolajnak, petróleumnak és melléktermékeinek nagy távolságon szállítására szolgáló *csővezetékek* főleg az Egyesült Államokban okoztak gondot a vasúti és hajózási vállalatoknak, amelyekről forgalmat vontak el. Az ilyen csővezetékeket azonban nem lehet közforgalmú közlekedési eszközöknek tekinteni, mert mindegyik csak a saját olajipari vállalatának áruit szállítja. Éppen ezért az ilyen csővezetékek versenye nem közlekedési eszközöknek, hanem olajipari vállalatoknak ipari versenye termékeik elhelyezése körül. Az igazi közlekedési eszközökkel, a vasúttal és hajóval, a csővezeték mindig csak *egy* meghatározott vonalon versenyezhet és ha az olajipari vállalat hosszú és költséges csővezeték létesítésére határozza el magát, az rendesen annak a következménye, hogy a vasút vagy hajózási vállalat nem szolgálta ki elég jól különleges járóművek beszerzése, gyors és olcsó járatása segítségével. Ezek tehát magukra vessenek, ha csővezeték révén elvesztik forgalmuknak ilyen vezetéken szállítható részét. Ez különben is a forgalomnak rendszerint csak egy, bár értékes töredéke. Egyébiránt több országon keresztül csővezetékét fektetni igen nehéz, mert minden országban meg kell szerezni az engedélyt, vám- és adókérdéseket kell rendezni stb. Ez a forgalom tehát rendesen a vasút és hajózás osztályrésze marad.

c) Némelykor a közlekedési eszközök közt említik az *elektromos energia* átvitelére szolgáló *vezetékeket*. Nézetünk szerint ezek nem közlekedési eszközök, hanem az áramfejlesztő vállalatok kiegészítő részei, kizárólag annak érdekeit szolgálják és olyasmit szállítanak, amit az igazi közlekedési eszközök nem is képesek szállítani. Ezért a közlekedésnek mai alapproblémája: a verseny szempontjából, szóba sem jöhetnek.

4. *A belvízi hajózás*¹⁰ a háború utáni első időben megsínylette a háború következményeit: a hajók elpusztítását s a győzteseknek történt odaítélését, a víziutak karbantartásának elhanyagolását és a területcsonkításoknak azt a következményét, hogy összefüggő belvízi hálózat egyes részei csak idegen területeken át érintkezhetnek egymással, mint például a Tisza és Duna kölcsönös forgalmában. A békeszerződések Európában a tengerhez vezető folyamat nemzetközivé nyilvánítását rendelték el. 1921-ben a Barcelonában tartott konferencia kimondta a nemzetközi belvizekre nézve az átmenet szabadságának és a különböző lobogók egyenlő elbánásban részesítésének elvét. Az evégből szükséges szervezet megállapítását az egyes nemzetközi folyamat számára külön-külön elhatározandó folyami egyezményekre bízta és szabályzatot készített a nemzetközi folyamat jogviszonyaira vonatkozólag. Az ezekben a nemzetközi megállapodásokban lefektetett alapelvek nem újak. Az egyes folyamatokra vonatkozólag létesített hajózási egyezmények annyiban bizonyultak hasznosnak, hogy azok alapján egységes hajózási szabályok készültek, amelyeknek végrehajtása a parti államok kezében maradt. Egyebekben azonban gazdaságilag vagy a hajózás szabadsága szempontjából alig jelentenek haladást. Sőt egyes folyami akták (pl. a Duna-akta) a háború előttinél hátrányosabb helyzetet teremtettek, így most a hajózás szabadsága már nem terjed ki a Dunának minden mellékfolyójára, például a Szávára, amelynek a magyar kereskedelem szempontjából eléggé nagy jelentősége volt és a parthajózás a parttulajdonos engedélyétől van függővé téve. Most egyes országok éppen ennek a kivételnek statuálásával károsítják a központi hatalmakhoz tartozó hajózási vállalatokat, mert például Románia csak esetről-esetre adja meg az engedélyt arra, hogy magyar hajó a román parti állomások közt szállítást végezzen, mire pedig a hajó az engedélyt kivételesen megkapja, már régen elmúlt a szállítási alkalom. Ezzel szemben Jugoszlávia általánosságban saját hajójának tartotta fenn a parthajózást. Azoknak a nemzetközi határozmányoknak, amelyeknek az volt a céljuk, hogy a Duna hajózási viszonyai megjavíttassanak, szintén nem volt meg a várt hatásuk, mert például a Duna

torkolatának hajózhatóvá tétele érdekében elhatározott munkálatok abban maradtak és a hajózási viszonyok ma inkább rosszabbak, mint régen voltak.

A háború befejezése után a régi hajózási vállalatok nagy pénzáldozattal siettek elvesztett hajóparkjukat pótolni. De az új parti birtokosok lobogói alatt új hajózási vállalatok keletkeztek, ezek közt állami vállalatok is. Ezek a régi dunai hajózásnak versenyükkel nagyobb kárt okoztak, mint azok a nem parti államoknak lobogói alatt a Dunán megjelenő és inkább konjunkturális, mint állandó forgalmat lebonyolító hajók, amelyek azelőtt nem keresték fel a Dunát. A Dunán kiélesedett hajózási verseny természetesen csökkentette azt a forgalommenységet, amely egy-egy hajózási vállalatnak jut. És ez éppen olyan időben történt, amikor a gazdasági pangás amúgyis lényegesen leszállította a szállítás iránt a keresletet. Emellett a korábban a Dunán mozgott forgalom egy részének az iránya is oly értelemben változott meg, hogy a szállítmányok — ha a Dunán mennek is — annak rövidebb hosszán futnak. A román tengeri hajózás és a constancai kikötőnek fejlesztése azzal a hatással is járt, hogy az előbb a Dunán felfelé mozgó balkáni gabona és kukorica egy része a Fekete-tengeren át éri el a nyugati és déli piacokat. A csökkent forgalmi volumenért folyó versenybe a területelcsatolás következtében keletkezett összefüggő idegen vasútvonalak is beavatkoztak és hazai hajózási vállalatokkal együtt díjszabási politikájuk segítségével az átrakodó forgalmat saját kikötőik felé terelték. Ez az áldatlan és a hajóvállalatokra nézve rendkívül káros verseny a hajózási vállalatok egy részét összefogásra, kartellszerű, egyes viszonylatokban és cikkekben szoros együttműködést biztosító megállapodások létesítésére ösztönözte, amelyekbe a vasutakat is igyekeztek bevonni. A versenyt teljesen szabályozó egyezmények létrejöttét azonban a kisentente (részben állami) hajózási vállalatainak és vasutainak visszavonulása eddig megakadályozta. Viszont erősödött Németországnak az a törekvése, hogy a dunai államok kiviteli forgalmát olcsó átrakodás! díjszabások útján német kikötőkben történő átrakodással, Hamburg és Bréma felé terelje.

Hasonló nehézségek merültek fel más nemzetközinek nyilvánított folyamokon is. Általában a belvízi hajózás háború utáni helyzete nem mondható kedvezőnek.

A nemzetközi folyamokkal kapcsolatos *csatornák* a folyamok sorsában osztozkodnak. A belvízi csatornákon növekedőben van a kis hajósok versenye, amely a hajózás racionalizálását teszi szükségessé, éppen úgy, mint a folyókon. Ebben az irányban Németország a vállalkozóknak a forgalmat

felosztó kényszeregyesülésekbe tömörítése útján és egyes csatornákon az állami vontatási monopólium érvényesítése útján tesz kísérletet. Franciaországban, ahol a hajóval szemben a vasutak és a gépkocsi versenye is erős, regionális bizottságok feladatává tették a környéki forgalomnak a versenyző eszközök közti felosztását. Nagyjelentőségű a csatornakérdés az Egyesült Államokban, ahol maga az Unió is rendkívül nagy összegeket költ csatornákra. Ezek éles versenyben állnak más közlekedési eszközökkel és különösen a vasutakkal. A magánérdekeiteknek a verseny káros következményeinek enyhítésére irányuló törekvéseit megnehezíti az is, hogy az állam is a csatornatulajdonosok közé tartozik. A vasutak különösen a viziutak állami pénzügyi támogatását tartják magukra nézve igazságtalannak. Látjuk, hogy Amerikában az állami beavatkozás gátolja meg a közlekedés annyira kívánatos békéjének létrejöttét, amelynek biztosítása ma nehezebb, mint a háború előtti kedvezőbb gazdasági viszonyok közepette.

5. A háború a *tengerhajózás* terén is nagy változásokat okozott. Nemcsak a tengerpartok és kikötők kerültek részben más kézbe, hanem — amint saját példánk mutatja — egyes országok a tengertől elzárt szárazföldi országokká váltak és a rajtuk keresztül a tengerpart felé hömpölygő folyamok partjai is részben idegen kézre jutottak. A tengerpart újra felosztása új kikötőknek nagyjelentőségű forgalmi helyekké kiképzését tette lehetővé, amit talán legjobban Gdynia lengyel kikötő fejlődése igazol. Ugyanakkor más kikötők sokat veszítettek korábbi jelentőségükből annak következtében, hogy olyan állam területéhez csatoltattak, amelynek régi kikötői már korábban nagyobb jelentőségűek voltak, vagy azután nagyobb támogatásban részesültek. Ez például Trieszt és Fiumé sorsa; míg az olasz kikötőknek a Jugoszláviához csatolt dalmát kikötők és a jugoszláv kereskedelmi flotta fejlesztése okozott károkat. A világháború során a tenger szabadságába vetett hit megingott. Nem csoda tehát, ha a nemzetközi élet sorsát intéző hatalmak szükségesnek találták, hogy a tengerhajózás jogviszonyaival is foglalkozzanak. Az első lépés a már említett barcelonai okmány keretében történt, amikor is az kijelentette, hogy a tengeren olyan nemzetek hajói is folytathatnak saját lobogójuk alatt kereskedelmi hajózást, amelyeket a békeszerződések megfosztottak tengerpartjuktól. Ezt követték az 1923. évi genfi konvenció ama rendelkezései, amelyek a tengeri kikötők státuszát megállapították. Ennek értelmében a szerződő államok kikötői a beléjük ömlő folyamok torkolatával együtt az összes szerződő államok hajói részére nyitva állanak. Egyenlő alapon, a viszonzóság feltétele mellett

pedig nem szerződő államok hajói részére is. Ez a korábbi állapothoz képest nem jelent újítást.

Ha a világháborúnak a tengeri hajózást érintő gazdasági következményeit nézzük, a következőket látjuk: Először is minden hajós nemzet iparkodott a háborúban elpusztult, vagy a békeszerződések következtében más országoknak odaítélt hajókat minél gyorsabban pótolni. Ennek következtében a hajóépítő ipar fellendült. Mielőtt az elveszett hajótér pótlása megtörtént, annak következtében, hogy minden iparos ország igyekezett a háború alatt meg nem szerezhető tengerentúli nyersanyagszükségletét mielőbb pótolni, a hajófuvardíjak a világpiacon rendkívül emelkedtek. Ez a szabad hajózásnak alkalmat adott arra, hogy a vonalhajózási vállalatokkal szemben élénk versenyt fejtsen ki. Ugyanakkor a győztesek kezébe jutott idegen kereskedelmi hajók új lobogóik alatt versenyeztek azokkal a hajózási vállalatokkal, amelyekhez azelőtt tartoztak. A fokozódó verseny, amelyet az újonnan épített hajók még növeltek, arra kényszerített egyes hajózási vállalatokat, hogy olyan kikötőket keressenek fel, amelyeket az új versenytársak hajójárait azelőtt nem érintettek. Ezt a fejlődést elősegítette a gyarmatoknak bekövetkezett újbóli felosztása. További fejleményként jegyezhetjük fel azt a — nemzeti hiúság kielégítésére alkalmas, de gazdasági szempontból nem mindig megokolt — fényűzést, amely a személyszállítás terén lábrakapott. Ehhez számíthatjuk a hajók fényűző berendezésén kívül a sebességi versenyt is. Az a másik — talán szintén a hajózási fényűzés kategóriájába sorozható — eljárás, hogy mindinkább igyekeztek a személyszállítást az áruszállítástól teljesen elválasztani és a vegyes forgalomra berendezett hajók helyett külön személy- és külön teherszállító hajókat járatni, bizonyos forgalmi viszonylatokban komoly veszteségeket okozott. Amint Rooseveltnak a múlt évben, a kongresszushoz intézett üzenetében őszintén megmondta, „nagy kereskedelmi hajóraj birtokában háború esetén a semleges ország nem függ a maga ellátása tekintetében esetleges külföldi hajózási vállalatok összebeszélésétől, a hadviselő ország pedig jelentékeny segítséget várhat a saját kereskedelmi hajózásától“. A háborús lelkeséget feltűntető ezeket az okokat a németek újabban más érvekkel egészítik ki. Az első az, hogyha a német kereskedelmi hajózás erős, a német kikötőkben vagy azok közelében béke idején oly nagy készleteket halmozhat fel, hogy háború esetén ne szenvedjen hiányt. A második érv az, hogy a német hajózás a hazai kikötők forgalmát növelheti, őket kereskedelmi gócpontokká fejlesztheti és a német kereskedelem részére

biztosítva a fuvardíjaknak német valutában való fizetését, ezzel a márka fizetőerejének megóvásában is közreműködhetik.¹¹

A háború utáni helyzetre jellemző példát szolgáltathat a német hajózás sorsa. Németország kénytelen volt kereskedelmi hajói nagy és kitűnő minőségű egységeinek tekintélyes részét a győzteseknek átengedni. Ennek következtében nagy buzgalommal és sietséggel igyekezett kereskedelmi hajóraját helyreállítani. A szabad hajózás versenyének és az idegen vonalhajózás versenyének ellensúlyozására 1929 és 1932 közt a két nagy hajózási vállalat, a Hamburg-Amerika társaság és a brémai Északnémet Lloyd sorra felszívta a kisebb hajózási vállalatokat. Ennek következtében e két társaság tőkéje immobilizálva volt és az egyesülést állami beavatkozással fel kellett bontani.

A hajótér, vagyis a megépült hajókban rendelkezésre álló szállítási készség e törekvések következtében akkorára nőtt, hogy a világ hajótérkínálata meghaladta a gazdasági szükségletet; ebben természetesen része van a gazdasági válságnak és az államok gazdasági elzárkózását okozó autarkikiának.

A tengeri hajózás nemcsak a saját hazája — hanem az egész világ — forgalmában részt akar venni és ezért a hajótér nagyságát a világforgalomban való részvételének valószínű esélyeihez képest állapítja meg. Ebben a becslésben a hajózás tévedett és esélyeit túlságosan rózsásan ítélte meg. Nagy-Britannia, amelynek kereskedelmi hajórajja a világ kereskedelmi hajóinak 26,5%-a, a világkereskedelemnek csak 14,3%-át bonyolítja le. A többi nagy hajósnemzet kereskedelmi hajórajának a világ hajórajában és a világkereskedelemben való részesedésének arányát a következő számok tüntetik fel: Egyesült Államoké a világ hajórajának 15,2%-a, a kereskedelemben része csak 10,9%, Japán száma 6%, illetve 4,7%, Norvégiáé 6,2%, illetve 0,9%, Németországé 5,7%, illetve 2,6%. A téves kalkulációnak jellemző példái tehát Norvégiában és Németországban mutatkoznak.¹² Ilyen körülmények között nem könnyű a racionalizálás helyes módját megtalálni. A versenytársak száma megszorodott, egyes országokban — ha nem is a saját neve alatt — az állam maga is folytatott hajózást vagy államilag támogatott hajósvállalatok sorsára döntő befolyást gyakorolt.

Az elzárkózás okozta forgalomcsökkenés éppen a hajótér növekedésével esvén össze, elkerülhetetlen volt a hajófuvar szintjének alászállása. Az így előállt keresetcsökkenést legsúlyosabban a nagy hajózási vállalatok érezték meg, nagy *állandó* s le nem szállítható költségeik következtében.

Ez a nagy hajózási vállalatokat az eddiginél szorosabb együttműködésre készítette a szabad hajósok versenyével szemben. Az önvédelemnek ez az eszköze az érdekelt vállalatok egyetértő elhatározásának az eredménye és nem hatósági beavatkozásnak köszönheti létrejöttét.

Az állam részéről egyes országokban különféle rendszabályok léptek életbe a helyzet javítása érdekében. Egyes országok hajólebontási segélyekkel igyekeztek egyfelől a hajó kínálat csökkentését és másfelől az elavult hajóknak újjal pótlását előmozdítani. Ez nem járt mindenütt kielégítő eredménnyel.

Másik kísérlet a nemzeti hajózási vállalatoknak egy konszernbe egyesítésére irányuló kényszer. Ez a kísérlet sem volt mindig eredményes. Utóbb Németországban kényszerrendszabállyal és államsegéllyel keresztülvitték, hogy a forgalom útvonalak szerint osztassák fel az egyes hajózási nagyvállalatok közt, úgyhogy legalább a nemzeti vállalatok ne versenyezzenek egymással. Ugyanez az elv érvényesül más formában legújabbban Olaszországban. Ott a különböző forgalmi irányok kiszolgálására négy nagy, államilag támogatott társaság létesült és a korábban létezett vállalatok beolvasztották — a kormány utasítása szerint — a négy új társaság egyikébe. A részvénytöbbség egy erre a célra alkotott (holding) társaság birtokában van, amely állami támogatással a négy hajózási vállalatot ellátja hajókkal. Több országban, ahol a kivándorlási tilalmak következtében csökkent személyszállításnak a teherszállítástól való elkülönítése károsnak bizonyult, a hajóvállalatok visszatértek a vegyes személy- és áruszállításhoz, személyszállító hajóiknak egy részét erre alkalmas módon átalakították. Mindezek a rendszabályok a takarékoság jegyében történtek, a racionalizálás hangsúlyosabb jelszava alatt. Az egész világ tengeri hajózásának racionalizálása lett volna a célja az elmúlt évre tervezett világ hajózási konferenciának, amely azonban elmaradt, miután a siker reményével nem kecsegtetett. Nemzetközi hajózási megállapodások csak egyes hajózási vállalatok közt sikerültek. Az ily kereskedelmi jellegű megállapodások, amelyek bizonyos forgalmak elosztásának módját és a legalacsonyabb fuvardíjakat állapítják meg, szükségképpen ideiglenes jellegűek, mert a feltételeknek a gazdasági viszonyok mindenkori változásaihoz alkalmazkodniuk kell. Nagy átlagban a tengeri fuvardíjak szintje 1936-ban elérte az 1913. évi fuvardíj árszintjének 96.5%-át.¹⁸

Ez a javuló irányzat azonban korántsem általános és tartósságára nem lehet következtetni. A versenyhelyzet nem tiszta. Az államilag segélyezett hajósvállalatok a segélyben nem részesülőknél könnyebben szállíthatják le a verseny céljára fuvarjukat. Viszont az állami vagy állami befolyás alatt álló hajózás növekszik; jóllehet korábban ez a rendszer nem vált be, mint azt például Kanadában vagy Ausztráliában a tapasztalat megmutatta.

Tárgyilagosan meg kell említenünk, hogy a nemzetközi tengeri forgalom jogszabályainak egységesítése a világháború után haladást mutat. Az új nemzetközi egyezmények emelik a tengeri kereskedelem jogbiztonságát, de nem befolyásolják sem a versenyt, sem a hajózás gazdasági helyzetét. Az utóbbi nehézségeinek leírása nem volna teljes, ha nem emlékeznénk meg két különös tényezőről. Az egyik a kikötőkhöz vezető vasúti és belvízi vonalak tarifapolitikája, amely a kikötők közti versenyt éleszti és amelynek súlyos következményeit alább a vasúti közlekedés tárgyalásánál fogjuk vázolni. A másik a valutáris megszorításoknak a következménye, így — ha a hajósvállalat útjának során külföldön felmerülő kiadásait, például a kikötői, élelmezési vagy fűtőanyagköltségeket nemes valutában kénytelen fizetni, a saját honosaitól a fuvar ellenben csak rosszabb, hazai valutában szedheti be vagy az idegen honosok által fuvardíjak fejében fizetett jó valutát a valutaszabályozó hivatalnak kénytelen beszolgáltatni — bevételei és kiadásai közt nehéz az egyensúlyt biztosítani. Ez megnehezíti a versenydíjtételeknek meghatározását és a hajózási vállalatot a valutaértékváltozásaival járó kockázat viselésének teszi ki.

6. A *hírszállítás* terén már a háború előtt nemzetközi szerződések útján biztosítva volt a közlekedés rendje. A háború után ezek az egyezmények ezt a rendet továbbra is biztosították, sőt még fejlesztették is. Ámde a nemzetközi rendezés bármily tökéletes is, mégsem tudja kedvezőtlen gazdasági viszonyok közepette kizárni az útirányok versenyét. Így a mai valutáris viszonyok közepette bizonyos verseny keletkezett a távíróvonalak közt vagy vezetékes és drótnélküli továbbítás közt abból a célból, hogy egyes igazgatóságoknak a közös bevételből jutó rész kedvezőbben alakuljon. Így azután verseny keletkezhetik rövidebb és hosszabb vonalak közt is. Tökéletes megoldás a szórakoztató rádió (broadcasting) céljaira felhasználható hullámhosszak barátságos megegyezésen alapuló elosztása is, többek közt azért, mert a másnak odaitélt hullámhossz használatának nincs szankciója. Új a nemzetközi távközlés és radiofon-egyezmény, amely azonban csak a közforgalmú közlésekre vonatkozik. Végül megemlítjük még, hogy a

postacsomagok nemzetközi szállításának szabályozása ellenére is ez a forgalom a gazdasági elzárkózás és a gazdasági helyzet következtében ugyanazokkal a nehézségekkel küzd, mint az áruforgalom általában.

7. Az a közlekedési eszköz, amely a háború következményeit legsúlyosabban érzi, kétségtelenül a vasút, pedig még mindig ez a gazdasági cserének legfontosabb közvetítője. A háború után még a lerombolt vonalak és tönkrement vagy a győztesek kezébe jutott forgalmi eszközök helyreállításának, illetőleg pótlásának nehézségeinél is súlyosabb következményekkel járt a korábban egységes és az illető országok földrajzi és gazdasági viszonyaival összhangzásban épült, méretezett és felszerelt vasúthálózatok feldarabolása és részben új birtokosok kezébe juttatása. Ez nemcsak a vonalaik egy részétől megfosztott országnak okozott bajt, hanem többnyire az új gazdának is. Gyakran a háború következtében megszerzett vonal nem illeszkedett be a megszerző vasúti hálózatába, ott idegen test maradt, amelynek üzemeltetése több kiadást okozott, mint amennyi bevételt hozott és a másoktól átvett forgalmi eszközök sem voltak a megszerző vasút keretében gazdaságosan használhatók. Mind a kettőre példa a román vasutak esete. A román államvasút az újonnan szerzett vonalakat nem volt képes célszerűen üzemben tartani, úgyhogy a magyar, megmaradt vonalhoz csatlakozó vonalak nem mindegyikén tudta az átmenő és csatlakozó forgalmat lebonyolítani és a tőlünk elhurcolt magyar kocsik és mozdonyok fenntartását sem tudta saját műhelyeiben ellátni. Természetesen legtöbbet a vonalaiktól megfosztott országok szenvedtek, mégpedig nemcsak az őket ért tőkevesztés következtében, hanem a forgalomnak és abból eredő bevételnek elvesztése és vasutaik gazdasági erejének csökkenése következtében, mert a csonka vasút nem volt többé oly hatályosan a hazai közgazdaság szolgálatába állítható, mint azelőtt. A vasutak forgalmának a vonalak vonzási erejének csökkenése következtében beállt megcsappanása viszont a vasúti vállalkozót, még ha az maga az állam is, pénzügyi nehézségek elé állította. Emellett az alacsony vasúti díjszabások fenntartásának lehetetlensége hatott a piaci árak emelkedésére, az életstandard romlására és a belföldi termelés versenyképességének csökkenésére.

A helyzet helyes megismerése érdekében célszerű a vasutak belföldi és nemzetközi viszonyait külön-külön szemügyre venni.

a) A vasutak háború utáni rekonstrukciója kapcsán a belföldi forgalom a régi alapokon megindult, noha a vasutaknak az igazgatás, pénzügyeik és díjszabásaiknak terén számos nehézséggel kellett megküzdeniök. A le-

győzött országokban lezajlott forradalmi mozgalmaknak az volt egyik következménye, hogy az agitáció következtében a vasutasoknak „bizalmi emberei” behatoltak a szociális érdekek ellenőrzésének jogcíme alatt a vasútigazgatás olyan ágazataiba is, amelyeknek alig van köze az alkalmazottak szociális érdekeinek megóvásához és amelyhez a bizalmi tanácsok delegáltjai nem is értettek. A vasutaknál sokkal több személy is volt alkalmazva, mint amennyire a megcsonkított hálózatnak szüksége volt. A személyi kiadások túltengése és a szakavatott személyzet befolyásának csökkenése végzetes következményekkel fenyegetett. A magyar vasutat még külön teher sújtotta: az utódállamok által elűzött vasutasok nyugellátása. Mindenekelőtt a megbízhatatlan elemeket kellett kiselejtezni, azután az ideiglenesen alkalmazott ama személyzettől kellett a vasútnak szabadulnia, amelyre szüksége nem volt és amelynek elbocsátása az alkalmazottak szolgálati viszonyait szabályozó törvényes határozmányok értelmében lehetséges volt. A második feladat az volt, hogy az igazgatást összhangba hozzák a változott viszonyokkal: a hálózatnak, a forgalomnak és az illető országok pénzügyi erejének csökkenésével. Az igazgatást és az üzemet egyaránt egyszerűsíteni kellett. A *racionalizálás* lett a jelszó,¹⁴ különösen államvasutakkal bíró országokban, anélkül, hogy valóban lényeges egyszerűsítésekkel sikerült volna az üzemet gazdaságossá tenni. A győztes államok nehéz feladata volt a háború alatt egységes igazgatás alá helyezett magánvasutakkal szemben azoknak háborús teljesítményeikért biztosított követelések kiegyenlítése és a vasutaknak tulajdonosaik kezébe visszaadása, az ott is megnövekedett szociális igények kiegyenlítése mellett. A háború a magánvasutas országokban megmutatta a vasutak egységes vezetésének előnyeit, de egyúttal rávilágított annak hátrányaira is. Ennek következtében ott mindenütt felmerült az a vita, hogy nem kellene-e a vasutakat államosítani. A felelet nemleges volt. Azonban a magánvasutak országai levonták azt a tanulságot a háborús tapasztalatokból, hogy a vasutaknak egységes kezelése, szigorúbb állami ellenőrzése és együttműködésének biztosítása szükséges és megfelelő törvényeket alkottak. Ezeknek eredménye az *angol* vasutaknak négy egymással *nem* versenyző csoportba egyesítése, az *Egyesült Államokban* a közhatalmat képviselő Interstate Commerce Commission hatáskörének kibővítése, *Franciaországban* a fővasutaknak pénzügyi közösségbe egyesítése és közös ügyeiknek intézésére két tanács szervezése. 1937-ben a francia állam a vasúttársaságok részvényeinek 50%-át megvette és az összes vasutakat a saját ellenőrzése alá helyezte.

Olaszországban, ahol államvasúti rendszer volt, a világháború olyan helyzetet teremtett, mint a legyőzött országokban. A vasutak teljes lezúllás állapotába és a tönk szélére jutottak, amelyből a fasiszta uralom vezette ki őket, természetesen nagy közáldozatok árán. Az olasz államvasutak évi tőkeszolgáltatának terhe 500 milliárd líra.

Belgium vasutainak a „politikától való mentesítés“ ürügye alatt 1926-ban a Société National des Chemins de fer Belges részvénytársaságnak adta át az államvasutak üzleti jogát és kezelését, megtartván az államhatalomnak döntő befolyását az üzletvitelre. A rendezés igazi célja az volt, hogy a vasút terhes és nagy összegre rúgó, rövidlejárátú kölcsöneitől szabaduljon. Mégis tarifaemelésre volt szükség a vasút helyzetének javítása céljából és az államnak súlyos kamatbiztosítást kellett vállalnia az új kölcsönkötvényekért.

Svájc példája megmutatta, hogy a világháború a semleges országok vasutait is nagy — elsősorban pénzügyi természetű — problémák elé állította. Az állam az önálló vállalatképen kezelt szövetségi vasutaknak sok millióval tartozott és ezt a tartozását máig sem tudta kiegyenlíteni. Ehhez járult, hogy Svájc a háború alatt annak a következtében, hogy az országban szén nincs, a széntermelő országokkal szemben függési viszonyba került. Ezért a vasutak villamosítását kezdte meg. Ebből a célból a háború utáni időben csak terhes feltételek mellett lehetett hosszúlejárátú kölcsönt felvennie, amelynek szolgálata súlyosan nehezedik az államra és vasútra egyaránt. A svájci vasutak bajainak oka még a magánvasutak annak idején értékükön felül történt megváltásából eredő túlkapitalizáció és a nagy gépkocsiverseny.

A legyőzött államok közül *Németország* került a legkülönlegesebb helyzetbe. A birodalom a kisebb-nagyobb német államok tulajdonában levő vasutakat birodalmi vasúttá egyesítette, ennek azonban társasági formát adott. Ezt a társaságot terhelte azután a békeszerződésben Németországra kivetett hadi kártérítés nagy része. Ez a teher, a kedvezőtlen gazdasági helyzet és a márka rohamos értékvesztése egy időben végzetes helyzetbe hozta a vasutat, amelyből azonban lassanként kilábalt és ma, amikor a birodalom a vasút számláját mentesítette a jóvátétel terhétől, társasági jellegét megszüntette, a közgazdasági érdekeknek forgalmi és díjszabási politikájával jelentékeny szolgáltatásokat tud tenni és üzleti számláján még hasznot is mutat ki. Persze a kedvező kép lényegesen romlik, ha a vasút tőketartozásainak szolgálatát is figyelembe vesszük, mert akkor a számla már veszteséggel záródik.

A vasutak kedvezőtlen pénzügyi helyzete következtében a nagy háború után eleintén a vasútépítés megakadt. Némelykor a területeknek a háború után történt átrendezése stratégiai és politikai okkal egyetemben a háború előtt vagy alatt kidolgozott vasútépítési tervek végrehajtását is megakadályozta. így például a Bagdad-vasút befejezése elmaradt, mert az entente hadi érdekeit veszélyeztetné. A hiányzó részt gépkocsi- és repülőjáratokkal pótolták, amelyeket bármikor be lehet szüntetni. A Bagdad-vasút helyett a francia fennhatóság alatt levő Szíriában épül vasút. *Európában* csak hadászati célból vagy a területek átcsoportosítása következtében előálló kirívó forgalmi nehézségek megszüntetése érdekében létesültek új vasútvonalak, például a tőlünk elszakított területeknek a csehországi fővonalakkal való rövidebb összeköttetése érdekében. Hasonló célokat tart szem előtt a Turn Severin és Kladova közt tervezett Duna-hídon át és onnan tovább tervezett, igen költségesnek ígérkező vasúti összeköttetés is. Más világrészekben új vonalak épültek.

b) Ezek után térjünk át a nemzetközi vasúti forgalom problémáira.

A területek és vasútvonalak felosztása következtében belföldi forgalomból nemzetközi forgalom lett (pl. a Budapest—Fiúmé közti forgalom); míg más esetekben nemzetközi forgalom belföldi forgalommá alakult át (pl. Kolozsvár forgalma Bukaresttel). Némely esetben ugyanazon államhoz tartozó helyek forgalma egymással észszerűen csak idegen országnak jutott területen át vált lebonyolíthatóvá, például Németország egyes területeinek forgalma Lengyelországon át. Általában az egymással versenyző vonalak száma szaporodott, a megrövidült vonalak versenyképessége azonban csökkent. A vasutak pénzügyi nehézségei részben a megcsonkításokból eredő forgalomcsökkenésnek, részben a szállítást igénylő utas- és méginkább áru-mennyiség visszafejlődésének a következményei. Az utóbbinak oka eleintén leginkább a gazdasági autarkia kifejlődése és a kölcsönös bizalmatlanság volt. A bizalmatlanság a vasutak egymásközi érintkezésében is megnyilvánult. Nem csoda tehát, hogy a háborút megelőző időben a vasutak kölcsönös bizalma alapján létesült intézmények működése megszűnt és csak nehezen volt helyreállítható, vagy más intézményekkel pótolható, amikor a bizalmatlanság lassan és fokozatosan enyhült. Ez az enyhülési folyamat a vasútvállalatok jobb belátásának az eredménye. A Genfben létesült Egyesség és vasúti szabályzat (1923-ban) nem mondott ki új elveket és a régi gyakorlatban kifejlődött elvek kodifikálásával nem igen mozdította elő a nemzetközi vasúti forgalom ügyét.

A háború előtt létezett vasúti egyesülések munkája is megnehezedett, így a Német Vasútegyletből kiléptek a Jugoszláviához, Csehszlovákiához és Lengyelországhoz csatolt régi egyleti vonalak, úgyszintén a régi román vonalakon kívül a Románia birtokába került magyar és osztrák vonalak is. Az egyesület által megteremtett egységesség tehát kisebb területre szorult. Az egyesület intézményeinek bebizonyult gyakorlati hasznossága arra bírta a svájci, dán, svéd és norvég vasutakat, hogy az egyesülethez közeledjenek. Az egyesület — amely a „Középeurópai Vasút Egyesület“ nevet vette fel — lehetővé tette, hogy egyes államok rendkívüli tagokképpen jelenthessék be vasutaikat és így az egyesület működésében résztvehessenek, sőt azt is megengedte, hogy az egyesület egyes szerveit az egyesületen teljesen kívül maradó országok vasutai is használhassák. (így például a leszámoló intézményt a jugoszláv vasutak is használják.) Jellemző a háború után uralkodó bizalmatlanságra és féltékenységre az is, hogy francia kezdeményezésre a régi egyesületnek mintegy versenytársául, új egyesülés: az „Union International des Chemins de Fér“ létesült, ugyanazzal a feladatkörrel, amelyet a Középeurópai Egyesület ellát. Ebben a nagy költséggel fenntartott új egyesülésben egzotikus országok vasutai is szerepelnek tagokképpen. A két-féle egyesülés létezésének az a következménye, hogy a vasutakat közösen érdeklő legfőbb kérdések most két nemzetközi fórumban kerülnek megvitatásra, mert hiszen a középeurópai egyesület tagjai a nemzetközi Unióban is résztvesznek; azonban ott a francia befolyás túlsúlya érvényesül. A középeurópai egylet tapintatos eljárása — amely az új egyesület egységesítési törekvéseinek nemzeti hiúságból sohasem vetett gáncsot — biztosítja az eredményes eljárást és lehetővé teszi, hogy még akkor is, amikor a két egyesülés a tagjainak egymásközi forgalmára vonatkozólag külön-külön szabályzatokat állapít meg, ezek csak apróbb részletekben térnek el egymástól. Reánkézve az Unióban való részvétel előnye az, hogy vasutaink az Unió által folytatott költséges kísérletekben, például a tehervonati fékrendszerek kipróbálásában résztvehetnek, amikor nekünk ilyen kísérletekre nincs pénzünk.

A vasúti érdekeltség fáradhatatlan munkája segítségével a régi intézmények túlnyomó része ma már helyre van állítva. így a műszaki egység fennáll és tovább fejlődik. A menetrendértekezletek működnek. A középeurópai forgalomban az egyleti, más európai forgalmakban az Unió kocsiszabályzata biztosítja a kocsátmenetet. Sőt ma már vasúti vonatok kompon mennek keresztül a La Manche-csatornán. Új berni egyezmény szabá-

lyozza a nemzetközi árufuvarozási jogot, bár ez több tekintetben visszaesést jelent a régi egyezményhez képest. Új egyezmény létesült a háború után, de a korábbi előmunkálatok alapján, a nemzetközi személy- és poggyászfuvarozásra nézve. Mind a kettő 1933-ban Rómában revízió alá került.

A berni egyezmények jelentőségére világot vet annak a közlekedési hálózatnak a nagysága, amelyen ezek az egységes szabályok érvényesek. Az árufuvarozási egyezménynek 1936-ban 254.969 km vasúti-, 35 km gépkocsi-, 857 km hajózási vonal, a személyfuvarozási egyezménynek pedig 219.646 km vasúti-, 2306 km gépkocsi- és 16.039 km hajózási vonal volt alávetve.¹⁵

Mindezeknek előkészítésében a vasutaknak jelentékeny részük volt. Az egyezmények végrehajtásának lehető egységességét pedig a nemzetközi szállítási bizottság szabályzatai igyekeznek az Unió és az Egyesület közreműködésével biztosítani. Két nemzetközi klíring- és leszámolóhivatal működik a vasutaknak a nemzetközi forgalomból eredő tartozásainak és követeléseinek kiegyenlítésére; persze munkájuk elé a jelenlegi valutapolitikai korlátozások súlyos akadályokat gördítenek.

A GAZDASÁGI VÁLSÁG HATÁSA.

Amikor a közlekedési eszközök teljesítőképessége a háború után nagy költséggel helyre volt állítva, a forgalom és a háború alatt elhanyagolt gazdasági csere megindult és a gazdasági élet a háborús mulasztásokat rohamosan pótolni igyekezett, az új viszonyokhoz alkalmazkodó közlekedési eszközök gazdasági sorsának javulása biztosítottnak látszott, a forgalom emelkedett és a jövő fejlődés esélyei kedvezőknek látszottak. Ez a remény arra csábította a legtöbb közlekedési vállalatot, hogy a várt konjunktúra kiszolgálására rendezkedjék be. Sok vállalkozás nem elégedett meg a háborús károk pótlásával, hanem terjeszkedett, mert a konjunktúrát állandónak hitte. És akkor következett be a második csapás, az *általános gazdasági válság*. Annak okaival e kötet más fejezetei bőven foglalkoznak. Itt csak a gazdasági válság okozta közlekedési hatásokra mutathatunk rá. A közlekedési vállalkozás túlkínálata nyilvánvalóvá vált, mert kitűnt, hogy a közlekedés túldimenzionálása következtében a válság idejében a közlekedés hatalmas gépezete jórészt üresen futott. Ez a közlekedési vállalatoknak veszteségeket okozott. Emellett a közlekedésben lekötött tőke gyümölcöző

voltának megszűnte növelte a pénzpiacon kitört pánikot és ezzel hozzájárult a válság kiélesítéséhez és tartamának meghosszabbításához. A mondtak megvilágítására szolgáljanak az alábbi nevezetes adatok:

A „Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich“ szerint a *világ* vasúti hálózata 1913-tól 1932-ig 1,101.498 km-ről 1,304.293 km-re nőtt, a tengeri kereskedelmi hajók száma 1914-től 1935-ig 30.836-ról 30.979-re, azoknak a tonnatartalma pedig 49,089.552-ről 64,885.972-re emelkedett. A hajók tonnatartalma tehát még a hajók számánál is nagyobb mértékben nőtt. Ezzel szemben azonban a kereslet csökkent, mert a *világ* 1933. évi vasúti forgalma az 1913. évi forgalomnak csak 88.1 %-át, az 1934. évi tengeri áruforgalom pedig az 1927. évi forgalomnak csak 80.2%-át tette. 1928/29. és 1933/34. évek közt Nagy-Britanniának *külkereskedelme* 45, Németországé 68, Olaszországé 65%-kal csökkent.

A *m. kir. államvasutak* személyforgalma az 1921/22. üzletévben 2.594,237.507 személykmt tett, de az 1931/32. üzletévben már 1.784,002.861-el érte el minimumát. Az árutonnakm-ek száma az 1921/22. üzletévben 2.805,535.048-ról tíz év alatt 1.931,976.155-re csökkent.

A forgalomcsökkenés egyébként általános jelenség volt. így például a *svájci* államvasutak személyforgalma 1935-ben is még csak 91%-a volt az 1928. évinek; áruforgalma pedig csak 70%-a. A *német* birodalmi vasút 1932. évi személyforgalma az 1928. évinek csak 68, áruforgalma pedig csak 62%-a. Az *angol* nagyvasutak személyforgalma 1932-ben az 1929. évinek 90, áruforgalma 70 és a háború előtti utolsó 1913. évi megfelelő forgalmainak csak 72, illetőleg 44%-a. Az *olasz* államvasutak 1932/34. évi személyforgalma az 1928/29. évinek 59; áruforgalmának pedig 62%-a. Az *osztrák* szövetségi vasutak személyforgalma az 1928. évinek 49, áruforgalma pedig 1933-ban az 1928. évinek csak 64%-a. A *belga* államvasút, illetőleg nemzeti vasúttársaság személyforgalma 1930-tól 1934-ig 74, áruforgalma pedig 66%-ra apadt.

A vasutak pénzügyi helyzetének a forgalomcsökkenéssel való összefüggését mutatják a következők: A *m. kir. államvasút* az 1928/29. üzletévet is csekély üzleti felesleggel zárta le, 1932/33-ban azonban már 58 millió pengő veszteséget volt kénytelen viselni. Pedig e vasútnak üzleti feleslege 1913-ban 92 millió koronát tett ki, úgyhogy igazoltnak látszott Wekerle Sándornak az a kijelentése, hogy a koronának legbiztosabb fedezete ennek a vasútnak mindenkori nagy üzleti feleslege.

A *svájci* vasutak 1928-ban 7.1 millió svájci frank nyereséggel, 1932-ben 48.8 millió és 1935-ben 58.7 millió veszteséggel dolgoztak és az utóbbi évben

adósságuk 3139 millió svájci frankot tett. A *francia* vasutak közös fonds-ja 1926. és 1929. közt még 1439 millió francia frankkal aktív, de már 1934-ben 4726 millióval passzív; az 1937-i francia állampénzügyi válság egyik főoka innét származott. A német birodalmi vasút adóssága 1925-ben 198 millió Reichsmark, 1935-ben 1809 millió Reichsmark.

Az úgynevezett üzleti hányad, amely megmutatja, hogy a vasút kiadásai a bevételeknek hány százalékát teszik, ugyan nem ad pontos képet a vasút gazdasági viszonyairól; de a helyzetet mégis eléggé jellemzi az, hogy 1934-ben az európai vasutak kiadásai — a lengyel vasutak kivételével — mindenütt meghaladták a bevételeket. Legnagyobb volt a francia vasutak 131.7%-os üzleti hányada és még az angol vasutaké is 100.4%-ot tett.¹⁶

Arról, hogy a vasutak jövedelmezőségének megingása még olyan tőkegazdag országban is, aminők az *Egyesült Államok*, mit jelent, megtudhatjuk abból, hogy 1931. végén a fővasutak névleges tőkéje 22.747 millió dollárra rúgott, amelyből 12.739 millió dollár kötvényekben, 10.000 millió pedig részvényekben volt elhelyezve. A vasúttársaságok egyéb vagyona ugyanakkor 4993 millió dollárt tett ki. A vasutak bevételei 1929-től 1932-ig több mint 50%-kal, 6280 millió dollárról 3127 millióra apadtak és nem voltak elegendők a kölcsönszolgálat és a vasúttársaságok egyéb kötelezettségeinek kielégítésére. Az Egyesült Államokban 1931-től 1933-ig 55 vasúttársaság, amelynek befektetése 2565 millió dollár tőkét képviselt, volt kényszerkezelés alatt, ami nagyjából azt jelenti, hogy csődben vannak. Ugyanakkor 14 más vasút (18.000 mfl) került kényszereladásra. Emellett a vasutak karbantartására szükséges nagy összegek sem álltak rendelkezésre és csak állami támogatással, a Reconstruction Financé Corporation-tól felvett kölcsön tette lehetővé egyes vasutakon az üzem akadálytalan lebonyolítását.¹⁷

Az összforgalom némi emelkedése az egyes országokban csak az 1934. és 1936. évek közt következett be.

A DÍJSZABÁSI POLITIKA.

A közlekedési eszközök üzleti eredményeinek és egyúttal közgazdasági tevékenységüknek sarkalatos pontja tarifapolitikájuk, amelynek sokat emlegetett rejtelmibe szintén be kell vezetnünk az olvasót.

1. Amint már említettük, a háború befejezése után a vasutak az előtt a további feladat előtt álltak, hogy díjszabási rendszerüket és magukat

a menet- és fuvardíjakat a változott területi, valutáris és közgazdasági viszonyokkal összhangzásba hozzák. Ez mindenütt a menet- és fuvardíjak emelésével és az áruosztályozás bonyolultabbá válásával járt. Az utóbbinak az az oka, hogy minél ingadozóbb a javak piaci ára, amelyre a szállítási költség is hat, annál érzékenyebb a gazdasági élet már csekély fuvardíjkülönbségek esetében is. A díjszabások bonyolultabbá válása azonban rendszerint nem hozta meg azt a várt eredményt, hogy a gazdasági élet kevesebb kivételes díjszabási intézkedéssel be fogja érni. A belföldi díjszabásoknak az átalakulása — az egyes államok gazdasági struktúrájának különbözősége következtében — egymástól már amúgyis eltérő díjszabási rendszereit és áruosztályozásait még jobban eltávolította egymástól és ezzel megnehezítette a nemzetközi forgalomban a közvetlen díjszabások létesítését. Ezt a hatást hazánkban már azért is különösen élesen lehetett megfigyelni, mert a háború előtt az egész monarchiában egységes áruosztályozás volt érvényben és most a volt monarchia területén mozgó forgalomban az egymástól eltérő magyar, osztrák, csehszlovák, lengyel, román és jugoszláv osztályozásokkal kell a kereskedelemnek számolnia.

A háború után a közvetlen szállítás és tarifák helyreállítása iránt a szomszédos vasutak kezdtek saját jól felfogott érdekükben tárgyalni. De ez a törekvés csak lassan haladt, mert néha politikai bizalmatlanság, hatósági beavatkozás, vagy közgazdasági ellentétek állták útját és mert a területek és a rajtuk levő vasúthálózatok felosztása a nemzetközi forgalom céljaira régen használt útvonalakat megfosztotta korábbi jelentőségüktől, például a budapest—galanta—zsolna—oderbergi útirányt. Régen alkalmatlan útirányok, például a magyar-német forgalomban, az oderbergi útiránnyal szemben a prágai vagy Dél-Németországon át vezető útirány vált kedvezőbbé. Politikai okokból mellőzték a megszokott és teljesítőképes útirányt kedvezőtlenebb (hosszabb és részben helyiérdekű vasúton át vezető) útirány érdekében, amikor az Anglia és a Balkán államok közt mozgó expressz személyforgalmat a Simplon-expressz bonyolította le, hogy minket elkerüljenek, és csak évek múltán sikerült a teljesítőképebb Keleti- és Ostende-expressz vonatokat korlátoltabb terjedelemben helyreállítani.

A nemzetközi díjszabások közül a személydíjszabások létesítése sikerült legelőször, mert az egyes célpontokat összekötő útirányok közt maga az utas választhat; míg a nemzetközi árudíjszabások alkalmazása bizonyos útirányokra van korlátozva. A háború megbontván a régi érdekközössége-

kin alapuló árudíjsszabási kötelekeket, a háború után új kötelekeket kellett alkotni, az új útirányok képződése, amely a vasútvonalak feldarabolásának és új gazdák kezébe kerülésének a következménye, szükségképen új érdekközösségek képződésével járt, amelyeknek gazdasági, hatalmi és pénzügyi céljai a régiekkel gyakran ellentétesek voltak. Minden, több állam területét érintő, köteléki díjsszabás voltaképen megalkuvást jelent az illető államok gazdasági érdekei közt. Ilyeneknek létrehozása a győztes és legyőzött államok közt igen nehézé vált. A nehézségeket növelte a nagyra nőtt gazdasági elzárkózás! politika, a belső áruosztályozások körül végbement változás, az államok szaporodása és a pénznemek sokfélesége. Az autarkias kereskedelmi politika következtében a köteléki díjsszabások száma általában csökkent. Az új köteléki díjsszabások kezelése megnehezedett, mert ma már csak kivételesen lehet bennük egy összegben kifejezni a feladási állomástól a rendeltetési állomásig fizetendő díjtételt, hanem minden egyes országra nézve a köteléki díjsszabásban megállapított áruosztályozás alapján meg kell állapítani, hogy az áru az egyes államok vonalain milyen áruosztályba tartozik, azután, hogy a szomszéd államba melyik határállomáson át mehet az áru, továbbá, hogy mindegyik állam határáig az illető állam pénznemében kifejezve mit kell fizetni. Ha a feladó ezt minden érintett országokra nézve külön-külön megállapította, az így különféle valutákban megállapított összegeket arra a valutára kell átszámítania, amelyben a díjfizetésnek történnie kell. A kiszámított díjrészleteket aztán a feladónak össze kell adnia és ha nem a saját valutájában fizet, még a saját valutájára is át kell számolnia. A köteléki díjsszabások nem is oly átfogóak, mint régen; némelykor csak egyes árucikkekre vonatkoznak. Emellett a köteléki díjtételek állandósága is kisebb, mert minden pénzürték-változás felforgathatja a nagy fáradsággal és költséggel létesített köteléki díjsszabás használhatóságát. így, ha a versenyző útirányon a pénzürték csökken, a forgalom arra fog menni; ha pedig valamelyik útirányon akár a helyi díjsszabások leszállítása — akár díjkedvezmények engedélyezése —, akár pedig a valuta értékcsökkenése következtében az egyes helyi díjtételek összeadása alapján alacsonyabb fuvardíjat lehet elérni, a köteléki díjsszabást a közönség nem fogja igénybevenni. Ez arra a nálunk is alkalmazott gondolatra vezetett, hogy a külfölddel való forgalomban a hazai vasútvonalakra eső díjrészletek ne a hazai, hanem a leginkább értékálló pénznemben állapíttassanak meg, pl. svájci frankban. Amde, amint a svájci frank devalvációja mutatta, a célt így sem lehetett elérni. A kereskedőnek

— a neki legkedvezőbb díjszámítás megállapítását — a valuta-hatóság által megállapított felárak változása is megnehezíti és súlyos terhet jelent az is, amikor valamelyik ország hatósága saját valutájának védelme érdekében, amint az most mind gyakrabban megtörténik, elrendeli, hogy a feladó a fuvardíjat és egyéb költségeket csak a határig fizetheti meg. Ez a feladót megfosztja attól — a részére a berni nemzetközi árufuvarozási egyezményben biztosított jogától —, hogy maga döntse el ahhoz képest, hogy reá nézve üzleti szempontból mi előnyösebb, hogy áruját, a költségeket az árba beszámítva, az üzleti életben szokásos „cif“ formula alapján adja-e el külföldre, vagy a fuvardíjaknak és költségeknek csak egy részét vállalja magára. Sokszor a határig való bérmentesítés az eladási árakat rontja, vagy a kereskedőnek másképpen okoz több költséget. Így járja vitustáncát a Világháború utáni gazdasági felfordulás még az ártatlan tarifapolitikában is.

Új köteléki díjszabások létesítése vagy a meglevőknek fenntartása a devizafelárak mellett igen nehezzé válik és annak a békeidőben igen hasznosnak bizonyult rendszernek az alkalmazása, hogy a távolabbi területekkel való közvetlen forgalom céljaira a díjszabások a közelebbi szomszédok köteléki díjtételeinek alapulvételével készüljenek, nehézségbe ütközik, amikor az illetékes hatóság ugyanazon valuta átszámítására különböző országokkal való forgalomban eltérő felárakat állapít meg. Pedig a koncentrikusnak nevezhető köteléki tarifák rendszere volt a békeidőben egyik legfontosabb alapja annak, hogy az európai országok kölcsönös forgalma mindegyik állam — és a közgazdaság érdekeinek megfelelő módon — simán és az üzleti számítás biztos alapján bonyolódott le.

2. Ez a háború utáni helyzet kedvezőtlen az útirányok versenyének kiküszöbölése tekintetében is. A háború után a régi vasúti megállapodások felborulása következtében a versenyt az újonan alakult hatalmi viszonyok alapján újból kellett szabályozni. Mielőtt eziránt az első lépések megtörténtek, a megszorodott és új vasúti vonalakkal kibővített hálózatok mindegyike igyekezett, sokszor nem fizető díjtételekkel is, minél több forgalmat magához vonni, hogy a meginduló forgalomsztási tárgyalások alkalmával hivatkozassék arra, hogy az ő érdekkörébe tartozó útirány nagyobb hatalmat képvisel és ennél fogva a forgalomból vagy a bevételekből joggal igényelhet nagyobb részt. A forgalomsztás sikerének első feltétele az, hogy a forgalmat szabályozó vonalak egymás díjtételeit, ahogyan a vasúti műszó mondja, „alá ne ígérjék“. Amikor egyes forgalmakban nagy

fáradtsággal és áldozatokkal, a békeszerződések következtében megszapordott útirányokkal számolva, a versenyt kiküszöbölő megállapodásokat sikerült létesíteni, a nemzetközi díjszabási helyzetnek leírt változásai a díjtételek egyenlőségét megbontva, a megállapodásokat felforgatják. A közönség mindig törekszik a pillanatnyilag legolcsóbb díjszabási kombinációt nyújtó útirányt megtalálni és azt a fuvarlevélben előírva halomra döntheti a vasúti megállapodásokat. Azok a vasutak, amelyek ilyenkor jól járnak, nem nagyon sietnek az idejüket múlt megállapodásokat új és esetleg szintén csak ideig-óráig tartó megállapodásokkal pótolni és így a verseny továbbra is fennmarad, sőt mindjobban kiélesedik. A díjszámítások és útirányok közti zavar a kereskedelem csupán egyik ágának: a szállítványozásnak használ, mert a kereskedő árujának legkedvezőbb szállítási módját a zűrzavarban többnyire nem képes megállapítani, hanem a szakértő szállítványozóhoz kénytelen fordulni, jóllehet, az ő közvetítő szolgálatának igénybevétele a költségeket növeli.

Egyes országokban a vad verseny a vasutaknak üzleti jó erkölceit is megrontja és a jogszabályokban tiltott titkos kedvezmények megadására csábítja őket. Ezekről a jeleségekről a vasutak és más közlekedési eszközök versenyének vázolásánál még alább lesz szó.

3. A versenyzés nem szorítkozik a vasútvonalakra, hanem kiterjed vasutaknak más közlekedési eszközökhöz való viszonyára is. Sőt a vasút néha másfajta közlekedési eszközök együttműködésével szemben bizonyos tengeri kikötő forgalmak érdekében, vagy a hazai közgazdasági érdekek védelmében is fejt ki versenyt, úgy, hogy ma a közlekedés békéje helyett a közlekedés terén inkább arról lehet beszélni, hogy mindenki harcba megy mindenki ellen.

A verseny általánossá válása következtében a verseny céljaira új fegyvereket találtak fel, illetőleg ültettek át más közlekedési eszközök politikájából a vasúti üzleti politika fegyvertárába. Ilyen új találmány az úgynevezett „Auslobung“, amelynek megfelelő magyar műszó még nem született meg, míg a tengerhajózás fegyvertárából vette kölcsön a vasút a „hűségprémiumot“. Az Auslobung lényegileg egy vagy több ugyanazon az útirányon érdekelt vasútnak a díjszabások módjára közzétett az az ígérete, hogy amikor valamelyik fél fuvarokmányokkal igazolja, hogy jóllehet, a versenyútirányon alacsonyabb díjtétel áll a felek rendelkezésére, nem ezt az útirányt, hanem a hirdetményt kibocsátó útirányt vette igénybe, a kétféle útirány közt mutatkozó fuvardíjkülönbséget, néha a kamatvesztéssel

együtt visszakapja, mindaddig, míg a hirdető útirány vasutainak a visszatérítés után megmaradó bevétele nem esik az önköltség alá. Ezzel a hirdető vasút a versenytárs későbbi díjleszállításainak versenyző hatása ellen már eleve védelmet keres. Ez a rendszer azonban kaput nyit a titkos kedvezményeknek. Az Auslobung mind általánosabbá vált és nagy mértékben fokozta Európában a díjszabási zűrzavart. Mivel az Auslobung eszközt a tengeri kikötőkkel való vasúti forgalmakban is sűrűn alkalmazzák, ez a zűrzavar a tengerentúli forgalomra is kihat. Legutóbb az Auslobung rendszerének alkalmazása körül nehézségek támadtak a devizakorlátozások és egyes pénznemek értékcsökkenése következtében is.

A másik módszernek az a lényege, hogy a vasút, amikor díjmérséklést hirdet, közlésezi, hogy a kedvezményt csak azok a felek fogják élvezni, akik előzetesen kötelezik magukat arra, hogy a díjszabási hirdetményben meghatározott időn (éven, féléven stb.) belül forgalomba kerülő küldeményeket kizárólag a kedvezményt hirdető vasúttal fogják elszállíttatni, mi mellett a vasút ennek ellenőrzését vagy igazoltatását magának fenntartja. Ezzel a módszerrel él többek közt a magyar államvasút az évi díjkedvezményi jegyzékben kihirdetett legfontosabb díj kedvezményeinél.

A minden áron való versenyzésre jellemző az, hogy van olyan Auslobung hirdetmény is, amely azt ígéri, hogy a versenyző útirányon bizonyos árumennyiség feladásától függővé tett kedvezményt a hirdető útirányon (visszatérítés útján) az elszállított mennyiségtől függetlenül — tehát a versenytársnál kedvezőbb feltételek mellett — megadja. Máskor a hirdetmény nem egy, hanem minden útirány versenyével vagy kombinált vasút-hajózási útirányok versenyével szemben is érvényes lehet, sőt van Auslobung, Auslobung ellen is. Ezek és más furfangos díjszabási praktikák, amelyek néha a titkos kedvezményezéstől sem riadnak vissza, demoralizáló hatásúak és néhol valóságos díjszabási kémkedést idéztek elő, amelynek a feladata megtudni, hogy a versenytárs minő, többé-kevésbé meg nem engedett eszközökkel igyekszik egyik vagy másik fontos forgalmat megszerezni. Ezek a mesterkéltségek az alkalmazó vasútnak ideig-óráig hasznot hajtanak, de nem alkalmasak arra, hogy a forgalmat állandóan elvonják attól az útiránytól, amelyen az természetesen mozogna és nem is biztosíthatnak a vasútnak állandó hasznot, mert a verseny céljából folytatott díjleszállítások sorozata — amint azt a múlt század hetvenes éveinek elején folytatott díjszabási politika körül szerzett tapasztalatok bőven igazolják —, a vasút pénzügyi romlását idézhetik

elő. Ugyanis bizonyos határon túl már nem érdemes a vasútnak igen olcsó díjtételekkel szaporítani a forgalmát. Emellett a túlzott verseny fokozza a kölcsönös bizalmatlanságot és útját állja annak, hogy a vasutak barátságos módon együttműködjenek, amint az a háború előtt történt.

4. Amint fentebb jeleztük, a vasutak tarifapolitikája alkalmas eszköze a tengeri kikötők egymásközi versenyének is. Ilyen verseny a háború előtt is volt. De annak mai jellege és intenzitása lényegesen különbözik a régitől. Ez nagyrészt szintén a békeszerződések következtében beállt területfelosztások és átcsatolások következménye. Ilyen eset példáját észlelhetjük a csehszlovák állam létesülésével kapcsolatban. Nem mintha ez az állam tengerpart és kikötő birtokába jutott volna. Csak Shakespeare Téli Regéje tud „cseh tengerről“. Sőt ellenkezőleg, az új államnak azelőtt Ausztriához tartozott része, amely azelőtt osztrák vasúti vonalakon érhet el a tengert és Triesztet saját kikötőjének tekinthette, most már nem érheti el a partot saját hazájához tartozó vasutakon és a tengert csak idegen fennhatóság alatt álló kikötők segítségével használhatja fel a saját gazdasági céljaira. Az új országnak éppen egyik leggazdagabb és fejlődött iparral rendelkező része: a régi Morvaország és Osztrák-Szilézia területe közlekedésföldrajzi fekvésénél fogva kerülbelül egyformán gravitálhat Trieszt és — különösen az Elba segítségével — Hamburg felé. A régi időben a tengerentúli forgalomban csak bizonyos olyan áruk mehettek Hamburg felé, amelyeknek piacai felé ez a kikötő nyújtotta a legkedvezőbb és legolcsóbb szállítási alkalmat; a forgalom zöme azonban Triesztben került hajóra, mert az oda vezető egységes osztrák vasútvonal teljesítőképes, olcsó és jó volt. Ezt a vasútvonalat a békeszerződés feldarabolta, Triesztet pedig Olaszországnak juttatta. A Hamburg körül érdekelt német, cseh vasút és hajózás a trieszti útiránynak ezt a meggyengülését látva, nagy erőfeszítésekkel igyekezett a szóbanlevő területnek lehetőleg egész tengeri forgalmát díjszabási kedvezmények nyújtásával Hamburg számára megnyerni. Ez ellen viszont a Trieszt felé vezető vasútvonalak védekeztek és olyan tarifaháború keletkezett, amelybe a morva—sziléziai területeken kívül — az azok mögött fekvő területek forgalmát is belevonták — aszerint, hogy azokról hol Trieszt, hol Hamburg felé vált olcsóbbá a morva—sziléziai területeken fennálló verseny díjtételeinek belekombinálásával a szállítás. A versenynek azzal igyekeztek végét vetni az érdekelt vasutak, hogy demarkációs vonalban állapodtak meg úgy, hogy a vonaltól északra fekvő terület forgalma Hamburg, a délre fekvő terület forgalma Trieszt felé irá-

nyitassák megfelelő díjszabási intézkedések segítségével, de ezt a megállapodást nem tudták mindig megtartani.

Különleges tengeri kikötő díjszabásai vannak Németországnak Svájc-cal, Csehszlovákiával, Ausztriával és Magyarországgal való forgalmára nézve, továbbá kombinált vasút-dunai átrakási díjszabások a tenger felé. Az is előfordul, hogy ugyanaz a vasút különböző *hazai* kikötőkkel való forgalomban, ugyanazon a vonalon, más-más díjszámítást alkalmaz, avégből, hogy egyes, a versenyben különös támogatásra szoruló kikötőknek különös előnyöket nyújtson. Így a német birodalmi vasút Stettin és a kelet-tengeri német kikötők felé olcsóbb díjszabást alkalmaz, mint Hamburg vagy Bréma felé, mert a kelettengeri kikötők a lengyelek által hatalmasan fejlesztett gdynia-i kikötő versenyével állnak szemben; míg a régi, nagy északitengeri kikötők könnyebben tudnak megküzdeni a belga és hollandi északitengeri kikötők versenyével. A versenyt fokozza a belső vízi utaknak a vasúttal való versengése, míg más esetekben a belső vízi utak vasutakkal együttműködve erősítik a kikötők versenyét. A háború utáni ilyen verseny a nemzetközi forgalomban teljesen rendezetlenné vált és felforgatta a földrajzi helyzetnek megfelelő természetes útirányok viszonyát.¹⁸ Így történhetik meg az, hogy a forgalom esztelen kerülő utakon mozog. Ennek a megvilágítására szolgáljanak az alábbi példák: Mivel a svájci vasutak a nemzetközi forgalomban megtagadták a vonalaikon alkalmazott mérsékelt díjtételeket minden olyan szállítmánytól, amely svájci állomásokat gépkocsi útján éri el, vagy svájci állomásokról gépkocsin megy tovább, a gépkocsivállalkozás a hajózással szövetkezve némely erre alkalmas cikkek forgalmát a rajnai kerülő útra terelte. Más esetekben a tengeri és a belvízi hajózás fog össze a vasúttal szemben. Így vált lehetővé, hogy északafrikai foszfát, La Plata-búza, amerikai ócskavas Közép-Európába a kombinált tengeri és dunai úton jut el, hogy amerikai tengeri Csehszlovákiába Galacon át halad, angol szén Cardiffból Constanca—Galac—Pozsonyon át szállítatik. Talán még jobban jellemzi a helyzet visszasságát, hogy csehszlovákiai árpa Strassburgba úgy jut el, hogy a Dunán éri el a tengert, tengeri hajón megy Rotterdamba és onnan a Rajnán rendeltési helyéig, vagy, hogy a cseh cukor úgy jut el Baselba, hogy az Elbán megy Hamburgig, onnan Rotterdamig tengeren, majd a Rajnán Baselbe. Van olyan eset is, amikor a tengeri, meg a belvízi hajózás és a vasút szövetkezik avégből, hogy a forgalmat a természetes, rövidebb útiránytól elhódítsa. Ennek a következménye az, hogy tengerentúli gabona Génuatól vagy

Marseillestől a másik két közlekedési eszköz segítségével jut tovább. De a kerülő úton való szállításnak talán legklasszikusabb példája a lengyel szén útja Ausztriába. Ez körülbelül 700 km utat tesz meg aképen, hogy a bányából Gdyniába vasúton, onnan a Keleti-, Északi-, Földközi-, Fekete-tengeren és a Dunán át jut Bécsbe, jóllehet, ez az út körülbelül húszszorososa annak a távolságnak, amelyet a szénnek a bányától Bécsig vasúton kellene befutnia. Ezekén és hasonló, többé-kevésbé állandó jellegű, irracionális szállításokon kívül vannak más okokra visszavezethető esetek is, amelyek a normális útiránytól való eltérésre csábítanak. Ilyen pl. az az eset, amikor a valuta értékcsökkenése következtében a hosszabb útirány olcsóbbá válik a rövidebbnél. Máskor politikai okok hatnak közre, így nevezetesen, hogy az olasz—abesszín háború és a Népszövetség szankciós politikája következtében a dunai forgalom növekedett, mert a Levanteval való forgalom és Németország forgalma Törökországgal a tengeri utat elkerülte és a Dunát tartotta biztosabbnak, amelyen olasz hajók nem fordultak meg.¹⁸

5. A verseny még ha egy-egy közlekedési eszköznek sikerül is jelentékeny forgalomtömeget megszereznie, a díjszabási áldozatok következtében sokkal kisebb bevételt hoz, mint azelőtt. Ámde a közlekedési eszközök nem tudják termelési költségeiket a bevételecsökkenés arányának megfelelően leszállítani. Amit ők termelnek, az nem áru, amelyet el lehet rakározni és később a konjunktúra javulásával forgalomba bocsátani, hanem azonnali igénybevételre szánt szolgáltatás. A közlekedési vállalkozások nem mindegyike maradt életben a válság évei alatt és az életbenmaradottak is részben veszteséggel tengődnek. Amikor a világválság múlni kezd, jó idő telik el, míg a közlekedési vállalkozó a konjunktúra javulását megérzi. Sok és éppen a közlekedés szempontjából döntő fontosságú gazdasági tényező akadályozza meg a közlekedés helyzetének párhuzamos javulását. A gazdasági politika szálai szorosan fűződnek egymáshoz és addig, amíg az egyik országnak kereskedelmi politikája más országok kereskedelmi politikájával szemben ellenséges magatartást tanúsít, a közlekedés is ennek a politikának eszközévé válik.

A vasútállalatok jól tudják, hogy a díjleszállításoknak folytonos fejlődése a vasutat tönkretenné, ha az állam a bevételecsökkenésből előálló hiányt adófizető polgárainak folyton súlyosbodó megterhelésével nem fedezné. A vasutak nem szállítanák le versenytarifájukat az önköltségek szintje alá, ha enélkül képesek volnának berendezéseiket elegendő for-

galommal kihasználni. Ezt azonban ma meggátolják a súlyos vámok, behozatali tilalmak, a valutaviszonyok és a nemzetközi politikának behatolása a gazdasági politikába, amelynek következménye, hogy bizonyos fokig a gazdasági kapcsolatok és ellentétek a külpolitika irányát követik és ehhezképest a közlekedés fejlődését egyes irányokban előmozdítják, másokban ellenben hátráltatják. Ha a közlekedési eszközöknek csökkent forgalmi birtokállományukért folytatott áráz versenye megszűnne, a vállalatok a nekik jutó kisebb — de a magasabb tarifát elbíró — forgalomból megélhetnének és csak kivételesen volna díjleszállításra szükség a mai állapottal szemben. Ma ugyanis egyes országokban, pl. Németországban a vasúti forgalomnak túlnyomó része nem a rendes díjszabást fizeti, hanem (gyakran az önköltséget sem fedező) díjkedvezményt veszi igénybe. Ma az a fél, akinek alkalmá nyílik arra, hogy valamerre az útirányok versenyét szolgáló díjmérséklést vehessen igénybe, nem elégszik meg többé olyan drágább díjtétellel, amely fizetőképességének határain belül marad és az ő hasznát nem emészt fel, kedvezményt kíván. Ez abnormis állapot. Már Sir William Ackworth²⁰ is megmondta, hogy „egészségtelen politika megengedni azt, hogy a közönség olyan közlekedési eszközt használjon, amelynek igénybevétele az egyesek számára ugyan olcsóbb, de amelynek összes költsége nagyobb lévén, annak egy részét az adófizetőre kénytelen áthárítani“. Pedig ma — tisztelet a kivételnek — általában ezt a politikát követik.

A KÖZLEKEDÉS GAZDASÁGILAG HELYES RENDEZÉSE.

Amint a fentiekből kitűnik, ma a közlekedésnek alapvető, háború utáni problémája ez: a közlekedési eszközök meddő, a vállalatok és a közönség szempontjából egyaránt káros versenyének észszerű alapokra fektetése, gazdaságilag helyes rendezése.

1. Eléggé természetes gondolat az, hogy a közlekedési eszközök versenyének szabályozása az egyes közlekedési eszköz-fajok viszonylagos fontosságának megfelelően történjék abban az értelemben, hogy a fontosabb eszköz fennállása biztosíttassák a kevésbé fontossal szemben. Ez a fontosság azonban viszonylagos fogalom, országonként és időnként, különösen a technika haladásával, változik. így például a vasúti hálózat kiépítésével az angol csatornák elvesztették jelentőségüket. Befektetési tőkéjük nagy

része a törvényhozás mentő kísérletei ellenére is megsemmisült, fontosságuk ma csekély, jóllehet valamikor Anglia legfontosabb belső közlekedési eszköze éppen a csatorna volt. De ha a közlekedési eszközök relatív fontossága változik, annak, aki a köztük lefolyó verseny rendezésével foglalkozik, tudnia kell, hogy nem lehet maradandót alkotnia. Viszont azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy a műszaki újítások következtében aetronizált eszköz elhanyagolásával, a versenyből mesterséges eszközökkel, hatósági parancs útján történő kizárásával, nem tesz mindig jó szolgálatot a közgazdaságnak, mert a műszaki haladásnak meglepő fordulata az elhanyagolt közlekedési eszközt halottaiból feltámaszthatja. Éppen hazánkban történt meg az, hogy a vasutak érdekében elhanyagoltuk közutainkat, a közúti alapokat helyi érdekű vasutak segélyezésére használták fel és ma a géperejű járómű előnyeit úthálózatunk elmaradottsága következtében nem tudjuk kellően kihasználni.

De a közlekedési eszközök fontosságát az egyes eszközök tökeszükséglete alapján sem lehet megítélni, mert ahogyan a gyárat sem a befektetések értéke alapján értékeljük, úgy a közlekedési eszközök becslésének is a *forgalom* értékelése a helyes alapja. A közlekedés története megmutatta, hogy sok gazdaságilag meddő tökebefektetés történt, mint párhuzamos vasutak építése alkalmával, a töke felvizezésével például az Egyesült Államokban és az első magyar és osztrák vasút építésekor. Ez történt a tengeri hajók túlméretezése esetében, amelynek klasszikus példája a Verne egyik regényében is szereplő Great Eastern. A maga korában óriásnak tartott és tényleg ki nem használható hajó kábelfektetésre átalakítva tengette egy ideig életét, de végül ócskavasképen kerül lebontva a piacra.

De meg a fontosság megítélésénél nemcsak gazdasági szempontok jönnek szóba. Éppen olyan fontos például a honvédelmi cél is. Ennek a hatása például az, hogy a szekérvényt kímélni kell.

A második felmerült gondolat a közlekedési eszközök koordinációja. Az ebben az irányban — a hatósági kényszerrel — történt kísérletek nem nagyon biztatók. Így például Németországban, ahol a koordináció érdekében az egynemű közlekedési vállalatokat egy-egy kényszerérdekcsoportba egyesítették, a rajnai hajósok csoportja került érdekellentétbe a tengeri hajósok csoportjával. Hasonlóképpen a tehergépkocsik vállalkozóinak csoportja, amely elsősorban a vasutak érdekeit veszélyeztető verseny elleni védekezés céljából alkotott kényszerszervezet, küzd a két eszköz kényszerkoordinációjának amaz alapelve ellen, hogy a tehergép-

kocsi a német birodalmi vasút mindenkori díjtételeinél alacsonyabb díjtételt ne nyújthasson a feleknek. *Svájcban* a népszavazás megakadályozta a vasút és a tehergépkocsi forgalmának megosztására vonatkozó javaslat törvényerőre emelkedését. *Ausztriában* azt a kész rendeletervezetet, amely a vasút és a tehergépkocsi versenyét szabályozta volna, nem lehetett életbeléptetni, mert az utolsó percben a pénzügyi tárcának aggályai merültek fel a gépkocsiforgalomnak racionalizálása ellen, azon az alapon, hogy a gépkocsiforgalom csökkenése az ásványolajat és derivátumait terhelő adók és vámok hozadékát érzékenyen érinteni fogja.

Általában megállapíthatjuk azt, hogy a kényszerkoordinációval nem sikerült sem az említett országokban, sem másutt a kívánt célt elérni. Ellenben a már említett repülővállalatokon kívül is van példája annak, hogy a jelenlegi súlyos közgazdasági viszonyok közepeire is, amelyek arra készítetnek minden versenyzőt, hogy ne mondjon le birtokállományának még oly csekély részéről sem, minden kényszer nélkül, a verseny tökéletesnek mondható rendezése megtörtént.

Kölcsönös megértés, az érdekelt vállalatok érdekközösségi pontjainak megtalálása segítségével sikerült Londonnak belső és környékével való egész szárazföldi személyforgalmában, ideértve a nagy- és közúti-, valamint a földalatti vasutakat és az autóbuszvállalatokat is, a versenyt kizáró szervezetet létesíteni a London Board of Transportation alakjában. A vállalatok előnye megtakarításokban és a bevételek szaporodásában nyilvánul meg, anélkül, hogy a korábbinál *jobb* forgalom előnyeit élvező közönség drágább viteldíjakat fizetne (sőt némely viszonylatban díjmérséklést élvez). Ez a példa megmutatja a közlekedési verseny szabályozásának egyetlen járható útját: az érdekelték önértékén alapuló, önkéntes megegyezését, hatósági támogatás és ellenőrzés mellett, azonban kényszerrendszabályok nélkül.

2. Amíg a kereskedelmi politika alapja a kontingensek, tilalmak és a clearing rendszere, amíg a fuvardíj, amely nélkül biztos kereskedelmi számítás nem lehetséges, a verseny és a valuta-politika következtében nem lehet állandó, a közlekedési vállalkozók a nemzetközi forgalomban nem képesek egymásközt a közlekedés békéjét és lehető legnagyobb gazdasági hatályosságát biztosító megállapodásokat kötni. Ez csak akkor lesz elérhető, ha a közlekedés szabadságát akadályozó gátak megszűnnek.

3. A közlekedés mai nehéz és az előadottak szerint — a háború következményeire, a közlekedési berendezkedés túldimenzionálására, a forgalom

gazdaságpolitikai akadályaira — visszavezethető helyzete világszerte beteges állapot. Nézetünk szerint a gyógyulást nem lehet hatósági eszközökkel, drasztikus kényszerkúrákkal elérni. Úgy hisszük, hogy többet segíthet a természetes gyógymód: a közlekedés szabad mozgását gátló mesterséges akadályok elhárítására. Ezek élesztik a versenyt, akadályozzák a közlekedési vállalkozás kölcsönös megértését, megnehezítik a vállalkozók kezdeményezését, amely a gazdasági élet minden terén a fellendülésnek előfeltétele. Mert csupán a szabad mozgás teszi lehetővé a pillanatnyi kedvező helyzet azonnali kihasználását és a kedvezőtlen helyzethez való gyors alkalmazkodást, egyfelől azt, hogy a vállalat minden haszonnal kecsegtető alkalmat kihasználhasson, másfelől pedig, hogy felesleges kiadásokat elkerülhessen.

Ugyanakkor a közlekedési vállalkozás gazdasági sikere a közlekedés segítségével kiszolgálható közérdeknek is biztosítéka, mert régi, — de sohasem eléggé ismételtető — igazság az, hogy a közlekedési vállalkozás haszna mindig csak annak a haszonnak egy része lehet, amelyet a közület alkotók lehető legnagyobb tömegének nyújtani tud.

JEGYZETEK.

¹ V. ö. Szabolcsy: A vasutak története.

² V. ö. Zelovich: Képek a vasút történetéből. 8. lap.

³ V. ö. Hennig ismert művét a forgalom gyorsulásáról.

⁴ V. ö. Szabolcsy i. m.

⁵ V. ö. Zeitung des Vereins Mitteleuropaeischer Eisenbahnverwaltungen, 1937. évf., 308. l.

⁶ A részletekre nézve v. ö. ifj. Fellner Frigyes: Különleges szempontok a közlekedési politikában című munkáját.

⁷ V. ö. Murke: Die grossen Reederei Verbaende.

⁸ V. ö. Williams: Our irón Roads, 35. l.

⁹ Zelovich: A magyar vasutak története, 118. s köv. 1.

¹⁰ V. ö. Romain: Water Transport. Encykl. Brit., 14. kiad., 12. köt.

¹¹ Koenigs: Der Verkehr als Grundlage der modernen Wirtschaft. Archiv für Eisenbahnwesen. 1937. évf., 1/2. sz.

¹² V. ö. Verkehrstechnische Woche, 1937, 303. l. 1. A tengerhajózásra nézve még v. ö. Koenigs: Die Probleme der Subventionen im Verkehrswesen, továbbá The Round Table, 1933. évf., 838. l. Zeitung des Vereins Mitteleuropaeischer Eisenbahnverwaltungen, 1935. évf., 46. sz. Vargha: Die Schifffahrt als politisches Machtmittel. Fester Lloyd, 1937. jan. 6-i sz.

¹³ V. ö. Vasúti és Közlekedési Közlöny. 1937. évf., 376. 1.

¹⁴ A következőkre vonatkozólag v. ö.: Gaiver: Die Eisenbahnkrise c. művét és az amerikai Moulton-bizottság jelentését.

¹⁵ Vasúti és Közlekedési Közlöny. 1937. évf., 687. I.

¹⁶ V. ö. Gaiver: Die Eisenbahnkrise és Vasúti és Közlekedési Közlöny, 1937. évf., 477. s köv. 1.

¹⁷ V. ö. a Moulton-bizottság jelentését.

¹⁸ V. ö. Allgemeiner Tarifanzeiger 1935—1937. évfolyamait.

¹⁹ V. ö. Zeitschrift für Binnenschifffahrt 1937. évf., 22. 1.

²⁰ L. Communication, costs and their interdependence: Economic Journal, 1922. évf., 162. 1.

A VILÁG KERESKEDELME ÉS HITELELETE

ÍRTA
KOÓS ZOLTÁN

KÖNYVÜNK bevezetésében a római birodalom bukásának s e bukás kényszerűségének feltárása beszédes példája annak, hogy az emberi haladást, a széles néprétegek testi és lelki jólétét, csak az emberi kultúra és az emberi civilizáció párhuzamos haladása biztosíthatja. A római korban a kultúra mögött elmaradt az emberi civilizáció, ami részben talán ennek a kornak a gazdasági rendszerén is alapult. Messzire vezetne, ha ennek a gondolatnak a részletes kifejtésébe bocsátkoznánk, csak annyit jegyzünk meg, hogy e kor hátrányos gazdasági rendszerén elsősorban a rabszolgamunkára alapított termelési rendszert értjük. Mai termelési rendszerünk a szabad munkára van alapítva, amely a termelés és fogyasztás párhuzamos emelkedését teszi lehetővé. Vizsgáljuk most meg annak a gazdasági rendszernek a végső alapjait, amely mai kultúránkat és civilizációnkat, s a kettőnek az összhangját, lehetővé teszi. Egy latin mondás azt tartja, hogy aminek a látásához hozzászoktunk, azon akkor sem csodálkozunk, ha okait nem ismerjük. Sokan vannak így mai civilizációnkkal is. De aki szeret a látottakon egy kicsit elmélyedni, annak lehetetlenség, hogy csodálkozva ne álljon meg mindannak a láttára, amit mai civilizációnk megnevezésében összefoglalunk. Különösen, ha összehasonlítjuk korszakunkat a történelem vagy a földtan ködös homályába eltűnő korszakokkal. Mit jelent tulajdonképpen mindaz, amit a civilizáció fogalmában összefoglalunk? Semmi mást, mint azoknak a valóságos lehetőségeknek az összeségét, amelyek emberi igényeink és szükségleteink minél messzebbmenő kielégítését teszik lehetővé. Nehéz annak az útnak az egész hosszúságát belátni, amit az emberi civilizáció megtett a korábbi kőkorszaktól a mai napig, nem szólva még arról a beláthatatlan jövő haladásáról, amelyre biztos ismérvekből következtethetünk. Mi tette lehetővé az emberiségnek, hogy ezt az óriási utat megtette? Mindenesetre az az isteni szikra, amelyet a Teremtő az ember leikébe ültetett s amely elsősorban azokban az erkölcsi tulajdonságokban

jelentkezik, amely az embert olyan megmérhetetlen magasságba emeli, minden más teremtett lény fölé. Az ember legértékesebb erkölcsi tulajdonsága, ami végső elemzésben az egész haladás egyik legfőbb előrehajtó ereje, az emberi termelés és az emberi fogyasztás bölcs mérlegének felállítása, és az emberi előrelátás követelményeinek józan betartása. Az emberiség csak abból tud megélni, amit a maga munkájával a természet őserőivel való küzdelemben a természet ősforrásaiból ki tud magának harcolni. Ez a munka lehet sok, vagy lehet kevés, lehet könnyű vagy nehéz, de mindig olyan, hogy nélküle az illető egyén megélni nem tudna. A munkának ez a kényszerűsége és a józan előrelátás logikus következménye az, hogy az embernek többet kell dolgoznia, s a maga munkájával többet kell termelnie, mint amennyit elfogyaszt. Vagy helyesebben kifejezve, kevesebbet szabad fogyasztania, mint amennyit termel. Az a többlet, ami az emberi termelés el nem fogyasztott része, megmarad a jövőben előálló szükségleteink kielégítésére, akár közvetlenül alkalmasak azok szükségleteink kielégítésére, akár ilyen javak előállítására szolgálnak. Mindaz a jószág, ami jövő szükségleteink kielégítésére szolgál, az emberiség megtakarítása, tőkéje. Ennek a tőkének a keletkezéséhez elméletileg nem kell más, mint hogy az emberiség gyakorolja azt az önmegtartóztatást, hogy kevesebbet fogyaszt el, mint amennyit termel. A gyakorlati eredmények elérésének, annak, hogy az emberi civilizáció és kultúra előrehajtó ereje: a tőkeképződés meginduljon, vannak más előfeltételei is. A termelés és fogyasztás egyensúlyát úgy beállítani, hogy a termelés eredményének kielégítő mennyisége alakuljon át tőkévé, csak akkor lehet, ha nem mindenkinek kell azoknak az összes javaknak az előállításával foglalkoznia, amelyekre szüksége van, vagy amelyeket elfogyasztani akar, hanem csupán a javak egy kisebb csoportjának termelésére irányítja emberi erőfeszítését, mert így a végeredmény kedvezőbb lesz, mint az egyes emberi erőfeszítéseknek az összes szükségleti jószágok termelésére való szétforgácsolása esetén. Vagyis a termelésnél a munkának akármily kezdetleges, de mégis valamilyen megosztása szükséges ahhoz, hogy a termelés elérje azt a határfokot, amely mellett annak egy része már tartalékolható, tőkévé alakítható át. Gyakorlatilag nézve a dolgot, tehát azt kell mondanunk, hogy a munkamegosztásnak a termelésben való érvényesülése a kielégítő mennyiségű tőkeképződésnek éppen olyan előfeltétele, mint az emberbe ültetett az az isteni szikra, hogy többet tud és akar dolgozni, mint amennyi a maga fizikai létének az eltartására feltétlen szükséges. Annak azonban, hogy bármely kis vagy nagy társa-

dalom a maga szükségleteinek kielégítésére szolgáló jóságok termelésére a munkamegosztásnak bármily kezdetleges rendszerét is kiépíthesse, melőzhetetlen velejárója a termelt javak kicserélésének a lehetősége, az árucserre megvalósíthatása. Az árucserre lebonyolítását legjobban tudja elvégezni a kereskedelem. Minél tökéletesebben működik a kereskedelem, vagyis minél megbízhatóbban és biztosabban, minél kisebb költséggel tudja a szükségleti cikkeket a fogyasztóhoz juttatni, aminek a párdarabja az, ha minél megbízhatóbban, biztosabban és előnyösebben tudja a termelőtől a termelt jóságokat átvenni, annál messzebbmenő munkamegosztás keresztülvitele lehetséges a termelésben, s ez a messzemenő munkamegosztás lényegesen fokozza a termelésre fordított emberi erőfeszítés eredményét úgy, hogy még nagyobb mérvű fogyasztás mellett is a termelt jóságok nagyobb része fordítható jövő szükségleteink kielégítésére, mint munkamegosztás nélkül, vagy a munkamegosztás kevésbé fejlett fokán. Noha a termelés legelső eszközeiül, őstényezőiül nem jelölhetünk meg mást, mint a természet őserőit és ősforrásait, valamint az ember testi és lelki erőfeszítését. mégis azt kell mondanunk, hogy a termelés hatékonyságát, a termelésbe fektetett s ahhoz felhasznált őstényezők hatásfokát, a javak kicserélése s ennek legtökéletesebb módja, a kereskedelem adja meg. így eljutunk odáig, amidőn elméleti szempontból azt mondhatjuk, hogy az emberi erőfeszítésnek az a fajtája, amely a termelt javak kicserélését akarja létrehozni, emberi megélhetésünk, civilizációnk és kultúránk továbbvitele szempontjából éppen olyan erkölcsi és anyagi értékű, mint az az emberi erőfeszítés, amely közvetlenül javak előállítására irányul.

A KERESKEDELEM LÉNYEGE.

Ezt az egyszerű igazságot sokáig nem ismerte fel az emberiség s legősibb történelmi időktől kezdve — legalább is amiről tudomásunk van — a mindenkori közvélemény egy része a kereskedelmet szükséges rossznak tartotta, melynek folytatása nem volt méltó a létező társadalom legfelsőbb rétegében elhelyezkedő emberekhez. Sajnálatos, hogy egyes társadalmakban ennek a felfogásnak a nyomai még ma is megtalálhatók. A római köztársaság végső éveiben s a császárság első évszázadaiban nem tartották szenátorhoz illő foglalkozásnak a kereskedést, kivéve a gabona- és rab-szolgakereskedést, vagyis az ókor két legfontosabb cikkével való kereske-

dést. A klasszikus világnak a kereskedelemről alkotott téves felfogását átvette s megszigorította a kereskedelem kárára a keresztény egyház. Részben ez a téves, de szigorú felfogás, de nagyrészt a nyugatrómai birodalom romjain elhelyezkedő germán államok feudális berendezkedése, rendkívül kis gazdasági területek keletkezése, s a közbiztonság majdnem teljes hiánya, a kereskedelmet az első évezred utolsó századaiban a legkisebb keretek közé szorította. Csak a kereszties háborúk megindulásával vett újabb és erőteljesebb fejlődést a kereskedelem. A keresztény feudális lovagvilágnak a Távól-Kelettel s az iszlám magas civilizációjával való érintkezésbe lépése rohamos fejlődést indított meg Európában is. A lovagvilág megismerte a kelet kincseit, s az ismeret vágyakat keltett benne, szükségletek keletkeztek, amelyeknek a kielégítését csak a kereskedelem útján lehetett elérni. Ekkor indult meg az egyes olasz és német város-államoknak virágzó kereskedelme, amely a Kelet és a Nyugat árucseréjét lebonyolította, s amely árucseréje ezeknek a városoknak egész Amerika felfedezéséig nagy gazdagságot s nagy hatalmat biztosított. Ekkor kezdték, különösen az államfők és kormányaik, a kereskedelem nagy jelentőségét belátni. Ebben a korban, tudniillik a tizedik századtól a tizenharmadik század végéig fellendült kereskedelem túlnyomó nagy részben cserekereskedelem volt. Az egyes országok pénzforgalma sokkal kisebb volt, semhogy a megnövekedett kereskedelmi forgalmat le tudta volna bonyolítani. A nemesfémhányászat azonban a nyugatrómai birodalom bukásától a tizennegyedik század elejéig sem szünetelt és az évszázadok alatt kibányászott nemesfémek részben mint érmék, részben egyéb alakban olyan mennyiséget értek el a forgalomban, hogy a tizennegyedik századtól kezdve a pusztán cserekereskedés helyét a valódi kereskedelem, az áruk és a nemesfémeknek a cseréje váltotta fel. Ez azt jelentette, hogy az árukért, amit a kereskedelem a termelőtől megvett, ellenértékű általános vásárlóerőt nyújtott, amit az eladó ott, akkor és arra fordított, amire akart. Az uralkodók csakhamar rájöttek arra, hogy ha egy gazdasági területről kivitt áruért fizetett nemesfémeknek csupán egy részét használják fel külföldről jövő áruk beszerzésére, akkor az illető országban egy bizonyos mennyiségű nemesfémkészlet halmozódik fel, ami bármily célra felhasználható vásárlóerőt jelent. Ezt a vásárlóerőt az uralkodó igénybe is veheti a maga céljainak a megvalósítására, különösen a maga hatalmát kifelé és befelé biztosító hadsereg és hajóhad fenntartására. Ez a folyamat az emberek, különösen az uralkodók és kormányaik szemében a kereskedelmet — különösen a

nemzetközi kereskedelmet — a legértékesebb emberi tevékenységé tette, s minden ország kormányát arra ösztönözte, hogy modern kifejezéssel élve, cselekvő egyenleggel záruló kereskedelmi mérleg kimunkálására törekedjenek, hogy a nemesfémbehozatalban jelentkező cselekvő egyenleg az uralkodó, vagy a kormány politikai céljainak megvalósítására rendelkezésre álljon. így született meg már a XIV. században ennek a kornak a gondolkodóinál és államfilozófusainál a gondolatoknak az a rendje, amit röviden merkantilista elméletnek nevezünk.

A merkantilista elmélet — természetesen nem változatlan formában — egészen a mai közgazdasági tudomány klasszikusainak a fellépéséig, vagyis a mai közgazdasági tudomány voltaképeni megalapításáig tartotta magát. Csak a klasszikusoknak sikerült a gazdasági élet alap jelenségeit olyan világosan és meggyőzően kielemezni, amellyel a merkantilista elmélet tévedését mindenkinek hozzáférhetővé tették. A merkantilista elmélet tulajdonképpen nem a közgazdasági élet jelenségeit kutató és boncoló gondolkodóktól és tudósoktól származik, hanem az uralkodók ügyeit intéző kormányoknak a gyakorlati élet szükségletei által sugalt felfogása volt, amit a gyakorlatban is igyekeztek keresztülvinni. A felfogás lényege körülbelül az, hogy a kereskedelem nemesfémeket hoz az országba, és a nemesfémek mennyiségét összetévesztették az ország gazdagságával. A tévedés könnyen érthető, az uralkodók egyoldalú szempontjából nézve a gazdasági életet. Az uralkodónak sok pénzre volt szüksége, vagyis nemesfémekre, mert amire neki a pénzt ki kellett adni, azt javak cseréje útján alig tudta megszerezni. A pénzhez, vagyis a nemesfémekhez pedig a nemzetközi kereskedelem juttatta az uralkodót, ha el tudta érni azt, amit ma kedvező kereskedelmi mérlegnek nevezünk. Az elméleti elgondolások nagy gyakorlati értékéről a tett tapasztalatok, de főleg Spanyolország példája győzte meg az uralkodókat és kormányokat. Amerika felfedezése után körülbelül egy fél évszázaddal egész Európa uralkodói előtt a spanyol gyarmatbirodalom uralkodójának nagysága és hatalma lebegett mint legfőbb ideál. Spanyolország nagyságának és a hatalmaknak titka tengeri kereskedelmében rejlett, vagy helyesebben abban a körülményben, hogy az újvilág gazdag ezüst- és aranybányáinak kincseit egyedül ő aknáztta ki. Spanyolországba özönlött az arany- és ezüstkincs, ami Spanyolországra, a spanyol királyra s a spanyol uralkodó osztályokra nézve mindent megszerezhetővé tett. Spanyolországból áradt szét az ezüst és az arany Európa többi részeibe s így bizonyos ideig a főbb országokra valóra válhatott a merkantilisták az az álma, hogy huzamosabb

időn át nemesfém-behozattal egyenlíthessék ki a kedvező kereskedelmi mérleg cselekvő egyenlegét. A merkantilizmus elsősorban állami vagy uralkodói érdekeket tartván szem előtt, oly gazdaságpolitikai irányzatot jelentett, amely a maga nagy elméleti tévedései és hibái mellett nagyban hozzájárult a világgazdaság kifejlődéséhez, mert a kereskedelmi forgalom kifejlesztése s mindannak, ami ennek előmozdítására alkalmas (utak, közlekedési eszközök, hajózás stb.), a lehető kifejlesztése mindenestre alapja volt a későbbi egészségesebb gazdasági fejlődésnek, s a tizenkilencedik század még soha nem tapasztalt gazdasági fellendülésének. A merkantilizmus a maga alapelgondolásában, amelynek középpontjában a kedvező kereskedelmi mérleg tana áll, mint az országok, népek és uralkodók jólétének és hatalmának főforrása nem tudatosan, de eredményeiben maga után vont a kereskedelmi forgalomnak bizonyos józan gazdasági rendszer szerint való szerveződését, különösen Amerika felfedezése utáni századokban. A kereskedelmi mérleg cselekvő egyenlegét nyilván csak úgy lehet elérni, ha az országból kivitt áruk értéke meghaladja a behozott áruk értékét, ennek az elérésére való törekvés természetes szülőanyja a feldolgozó iparok megszületésének, ami a kereskedelmi mozgalomnak azzal a természetes szerveződésével járt, amely elsősorban a nyersanyagok és készáruk kicserélésére irányult és maga után vont a másik egészséges mozgalmat, ami áruknak és tőkéknek a kicserélődését vont maga után.

Európa lakosságának szaporodása s életszínvonalának emelkedése magával hozta azt, hogy még az egyes országok belső fogyasztási szükségletének kielégítésére is nyersanyagok behozatalára volt szükség. Az uralkodó gazdaságpolitikai elmélet mellett a kereskedelmi mérleg cselekvő egyenlegére kellett törekedni, ami nyilvánvalólag csak úgy volt elérhető, ha a behozott nyersanyag egy részét értékes fogyasztási vagy termelési jószággá feldolgozva az országból ismét kiviszik s a behozott nyersanyag ellenértékénél drágábban adják el. Ez a törekvés azonban ismét akaratlanul is kettős következményt vont maga után; az egyik az volt, hogy a nyersanyagok termelését is fokozni kellett a nyersanyagtermelő országokban, másrészt azoknak az országoknak a fogyasztópiacain, amelyek nagyobb mértékben rendezkedtek be nyersanyagok termelésére, a fogyasztás fokozásáról, azaz az ottani lakosság életszínvonalának az emeléséről kellett gondoskodni. Természetesen mind a két cél csak az új területeken is újabb és újabb tőkék befektetésével volt lehetséges s így indult meg az a nagy körforgás, ami a kereskedelem csatornáin haladva a tizenhatodik századtól

kezdvé elindította a világ nagy gazdasági kifejlődését s lehetővé tette a termelésnek óriási mértékben való megnövekedését. Amerika felfedezése után már egy fél évszázad múlva megindult — amint már említettük — az amerikai nemesfémeknek Európa felé áramlása a spanyol gályákon. Spanyolországból folyt szét a nemesfém Európa egyes államai közt, de legnagyobb mértékben az angol és holland kereskedők közt. Ez Angliában és Hollandiában igen nagy mennyiségű vásárlóerőfelhalmozódást jelentett, melyet ezeknek az országoknak a politikai rendszere mellett nem sajátíthatott ki magának az uralkodó s így az — magánosok tulajdonában lévő — beruházásra váró megtakarítások alakjában jelentkezett az országban. A magánosok ezeket a megtakarításokat nagyrészt nem odahaza fektették be, hanem nagyobb nyereség reményében elvitték azokba az országokba, ahol nyersanyagok termelésével jelentékenyebb hasznot értek el. Ezzel fokozták az illető fiatal földterületek nyersanyagtermelési lehetőségeit, lehetővé tették az új országok felé áramló kivándorlók munkáját és megélhetését s egyszersmind növelték a keresletet a készárúk iránt, amit a nyersanyagtermelő országok elfogyasztottak. így jutunk el oda, hogy tulajdonképpen a kereskedelem volt az a közvetítő közeg, amely előkészítette és lehetővé tette a nagykapitalizmus kifejlődését, amelynek a kezdetét az úgynevezett angol ipari forradalom kezdetével kell egy időpontra tenni, szokás szerint 1770-re.

A közgazdasági tudomány megalapítóinak, vagyis a mai közgazdasági tudomány klasszikusainak a fellépése és tanítása megcáfolta ugyan a merkantilista gazdasági felfogást, de ezzel távolról sem csökkentette a kereskedelem fontosságát. A közgazdasági tudomány klasszikusai voltak azok, akik hevesen támadták a merkantilista elméletet s kimutatták, hogy nem a kereskedelmi mérleg cselekvő egyenlege s ennek következtében a nemesfémeknek az országba áramlása az, ami egy ország gazdasági virágzását okozza, hanem a termelő munka mennyisége s a termelő munka fokozásának a lehetősége, mert ez az egyedüli, ami egy ország összes lakosai élet-színvonala emelésére alkalmas. Az országok boldogulását, civilizációjuk és kultúrájuk haladását éppen a legszélesebb néprétegek életszínvonalának emelkedése adja meg. Ennek a kiindulópontja pedig a termelő munka tömegének a fokozása, a munkaeredmény jelentékeny részének megtakarítása s újabb termelési célokra való befektetése. Ez az az út, amely a népek boldogulásához vezet, nem pedig a kereskedelmi mérleg cselekvő egyenlege által az országba özönlő nemesfém. Ez nem volt új elmélete a klasszikus iskolának, hanem csupán egy, a természet törvényeihez

hasonló törvényszerűségnek a felismerése. Ez az igazság éppen úgy igazság volt, mint a nehézkedési törvény az volt, mielőtt azt Newton felfedezte s éppen úgy hatott, mielőtt azt az emberek megismerték, mint annak megismerése után. Viszont a kereskedelemnek, ha nem is elméletileg, de gyakorlatilag a termelési tényezőkkel egyenlőrangú fontosságát nem hogy háttérbe szorította volna, hanem ellenkezőleg, nagy mértékben előtérbe léptette. A klasszikus elmélet szerint minden ország és minden nép gazdasági tevékenysége akkor fogja elérni a legnagyobb eredményt, ha olyan jószágok termelésével foglalkozik, amelyeknek a termeléséhez szükséges különös feltételek a természeti vagy társadalmi adottságoknál fogva megvannak, viszont az ilyen jószágok termelési költsége is viszonylag legkisebb lesz, tehát a világpiacon a legkedvezőbb feltételek mellett versenyezhet. Ennek a leggazdaságosabb világtermelésnek azonban elvileg is csak akkor van meg a lehetősége, ha a nemzetközi kereskedelemnek megvannak a lehetőségei ahhoz, hogy eszerint az elv szerint termelt árukat egymással ki tudja cserélni, s egyik ország termelésének eredményét el tudja juttatni oda, ahol arra szükség van. A klasszikus elméletnek ez a tanítása azonban még nem volt megvalósítható, mert mindaddig, amíg politikai határok választják el a népeket egymástól, addig minden ország különálló gazdasági egység, amelyet esetleg politikai okokból elzárhatnak attól, hogy az összes népek közös fazekából merítsen, s így egyelőre kilátástalan, hogy a klasszikus iskolának ez a gazdasági ideálja megvalósítható legyen. Ennek az előfeltétele az áruknak, tőkéknek és a munkászeknek teljesen szabad vándorlása.

Az elzárkózás és a szabad forgalom létező akadályai mellett is rendkívüli feladatokat kell lebonyolítani a világkereskedelemnek, mert a föld lakosságának az egyenlőtlen elosztása csak úgy teszi lehetővé az egyes földrészen az illető földrész élelmiszer- és nyersanyagtermelésével arányban nem álló sűrűségben lakó népek megélhetését, ha ezeket a különbségeket a világkereskedelem ki tudja egyenlíteni. A föld egyes területei túl vannak zsúfolva a népekkel, más termékeny területek pedig, amelyek még sok lakót tudnának eltartani, majdnem lakatlanok. Így különösen Európa, Kelet-Ázsia (Kína és Japán) és India túl vannak zsúfolva az ott lakó népekkel. Európában, Indiában, Kínában és Japánban lakik a föld lakosságának kétharmadrésze (az 1930. évi adatok szerint 1.312 millió lélek), míg a további egyharmad szétszórva lakik Amerikában, Afrikában, Ázsia többi részén és Océánián. A föld népeinek ilyen eloszlásával a különböző világ-

részek élelmiszer- és nyersanyagtermelése megfelelő arányban nem áll. Az 1925/1929. évek átlagát véve, élelmicikkekből és nyersanyagokból termelt Európa 39%-ot, Észak- és Dél-Amerika együtt 39%-ot, Ázsia 17%-ot, Afrika 3%-ot és Óceánia 2%-ot. Vagyis a föld lakosságának az Európában és Ázsiában elhelyezkedő 66%-a által elfoglalt területekre a világ élelmiszer- és nyersanyagtermelésének csupán 56% esik, míg Észak- és Dél-Amerika, ahol a világ lakosságának 12.5%-a helyezkedik el, a világ élelmiszer- és nyersanyagszükségletének 39%-át termeli. Ezt a helyzetet csupán a világkereskedelem nagymérvű kifejlődése tette lehetővé, amely egyes földrészek bőségét el tudja juttatni más földrészek olyan lakosságához, akik arra rá vannak szorulva, de egyszersmind ez a körülmény adja meg a világ kereskedelmének a legnagyobb előrehajtó erőt. Csak ez a helyzet tudja a magyarázatát adni annak a jelenségnek, hogy a világkereskedelem eddig elért tetőpontján 1929-ben 68.129 millió régi aranydollárt tett ki. Ez az országhatárokon át kivitt és behozott összes áruk értéke s így tulajdonképpen minden áru kétszer van véve. Tehát a világkereskedelemben került áruk értékét 1929-ben 34.000 millió régi arany dollárra, azaz közel 200 milliárd aranypengőre kell tennünk. Ebből egyszersmind képet alkothattunk az egész világ külső és belső kereskedelmi forgalmának az értékéről is. Nyilvánvaló, hogy a világ termelésének, ami egyáltalában kereskedelmi forgalomba kerül, csupán egy része az, ami a nemzetközi kereskedelmi forgalom útján kivitelre kerül s így egyes országok belföldi kereskedelmi forgalmának összege sokszorososan meghaladja a fenti összeget, figyelmen kívül hagyva a tőkemozgalmat, amely az értékpapíroknak nagyobbrészt belföldi, kisebbrészt nemzetközi forgalmazása által szintén lényeges része a kereskedelemnek.

A KERESKEDELEM MEGSZERVEZŐDÉBE.

A mindennapi élet közönséges tapasztalata az, hogy mai gazdasági kultúránk mellett jóformán megszámlálhatatlan sokszor lépünk kapcsolatba a kereskedelmi tevékenységgel, mikor a szükségleteink kielégítésére szolgáló jószágokat megszerezünk, annak a vásárlóerőnek az átengedése ellenében, amit a saját munkánk vagy tőkénk árubabocsátása ellenében kapunk. Ugyanekkor azt is megállapíthatjuk, hogy egy-egy áru több ízben tárgya kereskedelmi forgalomnak, míg a termelőtől a fogyasztóig eljut. Ebből az is következik, hogy az egész kereskedelmi forgalom értéke meghaladja a

világ termelésének értékét. Ha egy-egy áru többszöri forgalmát figyelmen kívül hagyjuk, amit bizonyos okokból megtehetünk, akkor is a kereskedelmi forgalomba kerülő áruk értéke megközelíti a világ termelésének értékét, ami kitűnik a következő okoskodásból. A földkerekség összes lakosainak kétharmadrésze mező- és erdőgazdasági és egyharmadrésze nem-mezőgazdasági foglalkozású. Ebből következik, hogy a mezőgazdasági termelésnek legalább egyharmadrésze kereskedelmi forgalomba kerül, mert ez juttatja el a mezőgazdasági lakosság termelésének eredményéből azt, amire a nem-mezőgazdasági foglalkozású lakosságnak szüksége van. De ennél az egyharmadnál biztosan több kerül kereskedelmi forgalomba, mert hiszen a mező- és erdőgazdaság számos olyan nyersanyagot termel, amelyek csak a kereskedelmi forgalmon keresztül, feldolgozott állapotban kerülnek vissza a termelőhöz fogyasztási cikkek alakjában (mint gyapot, gyapjú, olajos magvak stb.). A világ ipari és egyéb foglalkozású lakossága termelésének az értéke elsősorban annyi, mint amennyi a mezőgazdaság termelésének egyharmadrésze, mert hiszen különben nem tudná saját termelését kicserélni a mezőgazdasági árukkal. De viszont maga ez a lakosság is fogyaszt nem-mezőgazdasági terményt, mégpedig legalább annyit, mint amennyi mező- és erdőgazdasági terményt elfogyaszt, mert ennek a lakosságnak az életszínvonala magasabb, mint a mezőgazdasági lakosságé. Így azt kell mondanunk, hogy a nem-mezőgazdasági termelés értéke legalább is annyi, mint a mező- és erdőgazdasági termelés értékének kétharmadrésze. Ez a termelés mind a kereskedelmi forgalomba kerül s így azt mondhatjuk, hogy a világ összes termelésének háromötödrésze biztosan kereskedelmi forgalomba kerül. Ebből pedig az következik, hogy a kereskedelemnek annyi pénznek kell rendelkezésére állnia, mint amennyi a világ termelése háromötödrésze forgalmi értéke. A kereskedelem odaadja a pénzt a termelőnek, akitől az árut megveszi s benne fekszik a pénze egészen addig, amíg az áru az utolsó kézbe, a fogyasztóhoz nem jut, akitől a befektetett pénzt visszakapja. Mindegy az, hogy közben a kereskedelmi körforgásban hány kézen megy keresztül az áru, az áru értékének egyszeri összege az, amit a kereskedelemnek abba bele kell fektetnie.*

* Ennek az egyszerű levezetése a következő. Ha a mezőgazdasági termelés értékét jelölöm M -mel és a nem-mezőgazdasági termelés értékét I -vel, akkor az összes termelés $M+I$ pengő. Ebből kereskedelmi forgalomba kerül először a mezőgazdasági termelés egyharmadrésze, annyi mint y pengő. Kereskedelmi forgalomba kerül az egész nem-mezőgazdasági termelés I pengő értékben. Ámde a nem-mezőgazdasági termelés annyi, mint a mezőgazda-

Hogy ily mérvű kereskedelmi forgalom lebonyolítása s a javak ily nagy tömegének a kicserélése természetesen akarva, nem akarva csak bizonyos szerveződés mellett lehetséges, az mindenki előtt világos. A kereskedelem megszerveződésének legfontosabb és legnagyobb jelentőségű fejlődési létszaka a piac létrejötte, a piac megszerveződése. Nem tudunk olyan messze visszamenni a történelemben, hogy megmondhassuk, hogy mikor kezdődött a javak kicserélésének az a módja, amit vásárnak nevezünk. Amint az emberi intelligenciának szinte öntudatlan működése az, ami a fogyasztást meghaladó termeléshez, a megtakarítások tárolásához, az elemi munkamegosztáshoz s a termelt áruk kicseréléséhez vezetett: éppen olyan, szinte elemi és öntudatlan az emberi értelemnek az a működése, amely a termelt jószágok kicserélésének azt a módját kifejlesztette, amit vásárnak nevezünk. Vagyis, hogy egy meghatározott helyen és időben megjelennek mindazok áruikkal, akiknek feleslegeik vannak s azt más árukkal, amire szükségük van, kicserélik. Ez az intézmény hozzájárult ugyan lényegesen a különböző jószágok elcserélési lehetőségéhez s így a munkamegosztás s ezzel a hatékonyabb munkateljesítmény létrehozásához, de még távol volt attól, amit ma piacnak nevezünk s a piacnak azt a fontos szerepét is, amit az ma betölt, csak részben tudta megvalósítani. Termelők és fogyasztók, vevők és eladók ilyen összejövetelei a múltban is és még ma is főleg az utolsó kezeket hozzák egymással kapcsolatba s főleg olyan javak forgalmazását jelenti, amelyek közvetlen fogyasztás vagy felhasználás tárgyai. Az őstermeléssel foglalkozók megjelennek az ilyen vásárokon azért, hogy terményeiknek azt a részét, amely ilyen forgalmazásra alkalmas, értékesítsék. Behozzák a heti vagy alkalmas időre eső országos vásárokra gabonájukat, gyümölcsüket, zöldségfélüket, vagy takarmányneműiket, vagy az állattenyésztésből származó s értékesítésre váró áruikat s egyszersmind fedezni akarják személyes szükségleteiknek azt a részét, amelyeket nem tudnak a saját termelésükből fedezni. Az ilyen vásárok már a régmúltban is szokásosak voltak nálunk Magyarországon s minden mezőgazdasági országban még ma is szokásosak és alkalmas

sági termelés kétharmada, vagyis $I = \frac{2M}{3}$ -mel. Ebből $\frac{M}{3} + I = \frac{M}{3} + \frac{2M}{3} = \frac{3M}{3}$ lesz a kereskedelmi forgalomba kerülő áru. Viszont $M + I$, az összes termelés, így is kifejezhető: $M + \frac{2M}{3} = \frac{5M}{3}$. Vagyis az $\frac{5}{3} M$ -et kitevő összes termelés $\frac{3}{5} M$ -et kitevő része kerül kereskedelmi forgalomba, ámdé $\frac{3}{5}$, azaz $1\frac{3}{5}$ annyi, mint $\frac{3}{5}$.

területei voltak annak, hogy azokon bizonyos piac fejlődjék ki, de az ilyen vásároknak piacjellegű működése mégis rendesen nagyon fogyasztó és nagyon rövidéletű s így jelentőségében alárendelt. Az ilyen vásárok jelentősége ma inkább csak technikai, mint közgazdasági, de mégis ezek a technikai jellegű vásárok voltak azok, amelyekből a piac intézménye kifejlődött, amelynek közgazdasági jelentősége van. Ugyanaz a közönséges élet-tapasztalat, ami már a primitívebb embereket is időnkénti vásárokbá hozza össze, hogy különféle termelt áruikat értékesítsék és szükségleteik fedezésére szolgáló jószágokat megszerezzék, fejlesztette ki a forgalomnak — a technikai eszközök bizonyos fejlettségi foka által lehetővé tett — emelkedésével a piac intézményét. A piac megjelöléssel a szó mai technikai értelmében azt az emberi tevékenységet szoktuk jelölni, amelynél fogva egy bizonyos árura — természetesen többnyire nagy mennyiségben termelt és fogyasztott árura — vonatkozó keresletet és kínálatot időbelileg és térbelileg állandóan összehozza és kiegyenlíti. Ez a megjelölés azonban csak azt fedi, aminek a piac első pillanatban látszik. Valójában a piac más valami organikusabb, s ha mélyebben hatolunk a tanulmányozásába, azt látjuk, hogy a piac tulajdonképpen a különböző termelőüzemek összekapcsoló szerve, amely az emberi gazdálkodás egyik szelvényén végbemenő változást közvetíti, átveszi a gazdálkodás összes többi szelvényeibe s természetesen azt is jelenti, hogy a piac az a szerv, amely az egész világgazdaságot egy egységbe foglalja s így a termelést és fogyasztást a gazdaság tárgyi előfeltételének megfelelően egymáshoz illeszti s összhangba hozza. Ezt a műveletet a piac az áruk elosztása által valósítja meg, az áruk elosztásának az iránytűje, vezérfonala pedig az áralakulás, ez az, ami a piacon létrejön s annak egyik legfontosabb eredménye. Az egész világ termelése, amely mint minden bizonyos időfolyamatban s a legkülönbözőbb tereken történik, mind helyileg, mind időbelileg szétszórva kerül a fogyasztóhoz. A helyileg szét-darabolt piacokat összeköti és egységbe foglalja a kereskedelemnek az a tevékenysége, amit áruarbitrázsnek nevezünk és az időbeli különbséget kiegyenlíti a határidőzlet. A közlekedési eszközök fejlettsége, különösen a hírszolgálat tökéletesedése lehetővé tette, hogy egy-egy árucikk forgalmazásával foglalkozó kereskedők tudomást szerezzenek arról, hogy ugyanazt az árucikket ugyanabban az időpontban milyen áron kínálják eladásra, vagy keresik megvételre jóformán a világ összes jelentős pontjain. Ennél-fogva az, akinek árura van, ott igyekszik eladni, ahol a legjobb árat kapja s akinek árura van szüksége, ott fogja venni, ahol legolcsóbban kapja.

A távolságok leküzdésén kívül számos akadálya van az egész világra kiterjedő árucserének s így az egész világ összes piacaira kiterjedő arbitrázs-nak. Mégis vannak egyes cikkek, amelyekben világvonatkozásban is van arbitrázs, viszont más árukban két-három piac közt kifejlődő áruarbitrázs is elegendő az egészséges áralakuláshoz. Amint a térben egymástól elválasztott piacokat egy egységbe foglalja s egy teljes áralakulást tesz lehetővé a piacok közti áruarbitrázs, úgy az időben egymástól elválasztott piacokat összeköti s egységbe foglalja bizonyos árukban a határidőüzlet. A határidőüzlet lényege gazdasági szempontból az, hogy valaki későbbi, esetleg hónapok múlva bekövetkező időpontban szállítandó olyan árut ad el, ami az eladás pillanatában az illetőnek talán meg sincs, illetőleg vesz valaki egy árut ily módon. Ez az ügylet különösen oly nagy mennyiségben fogyasztásra kerülő, könnyen helyettesíthető áruknál szükséges, amelyek az egész évre körülbelül egyenletesen elosztott fogyasztás tárgyai, de nem egész évben egyformán elosztva lehet őket termelni. Ilyenek elsősorban a mezőgazdasági tömegtermények, például a gabona. Határidőüzlet más árukban is van, nemcsak gabonában, de ha jobb megértés kedvéért végigkísérjük a gabona-határidőüzlet közgazdasági működését, akkor könnyen be fogjuk látni ennek szükségességét a gazdálkodó közösség érdekében. A gabona a föld északi féltékéjén júliustól szeptemberig jelenik meg a piacon. A termelő, aki egész évi munkájának és tőkebefektetésének gyümölcseként jut a gabonához, természetesen minél hamarabb igyekszik azt eladni, mert vissza kell kapnia befektetéseit; szükségesek azok a következő évi termés előállításához való befektetéseire. Egyszerre sok gabona jön a piacra. De különösen sok jön arra a piacra, amely valamely nagyobb termőterület központjában van. A termelőre az volna a legelőnyösebb, ha terményeit egész éven át úgy tudná a piacra hozni, amint azt az egész évi egyenletes fogyasztás szükségessé teszi. Ez sok okból nem lehetséges. Hogy mégis megközelítse ezt a célt, sok termelő úgy tesz, hogy a piacra szánt gabonájának egyharmadrészét eladja azonnal, amint kész van, egyharmadrészét decemberben s az utolsó egyharmadrészét tavasszal, midőn már az új termés reményei is mutatkoznak. A határidőpiac működése azonban egyszerűbb megoldást tesz lehetségessé. Ha a termelő eladja az egész gabonáját, amint kész van, megkapja a pénzt. Nincs az áru tárolásával se költsége, se kockázata, se annak ellenértékén kamatvesztesége. De ha mégis részesülni akar az októberi, decemberi, márciusi, májusi árakban, akkor vesz a határidőpiacon megfelelő mennyiséget s ezt ismét eladja akkor, mikor neki át kellene venni.

Ezzel szétosztja a saját egyszerre eladott gabonájának értékesítését az egész évre. Ilyen módon azonban nagyon sok gabona jön egyszerre a piacra, úgy, hogy a helyi piac mindent nem is tud felvenni, tehát azok, akik gabonának távolabbi piacokon való értékesítésével foglalkoznak, meg fogják kísérlni, hogy a gabonát távolosó piacokon helyezték el. Megkíséreljük az áruarbitrázst. Tehát a kereskedő megveszi a hazai piacon bőségesen kínált gabonát s kijánlja azt valami távolabbi piacra. A nagy kínálat következtében ugyanis a belföldi piacon az ár annyira le szokott esni, hogy távolabbi piac jobb árai még az odaszállítás költségei ellenére is nyereséggel biztatnak. A gabonának távolabbi piacon való értékesítése rendszeresen csak nagyobb mennyiségben fizeti ki magát s gyakran hosszadalmas tárgyalásokat igényel. Az a gabonaexportőr tehát, aki a gabonát távoli piacon akarja értékesíteni, mert az ottani ár nyereséggel biztat, kell, hogy nagyobb mennyiséget vásároljon össze. Ámde az eladási lehetőség húzódik, időbe tart, míg egy távoli piacon vevőt talál. Ez alatt az idő alatt a gabona ára ingadozik. Ez nagyobb árumennyiségnél túlnagy kockázatot jelent. Hogy ezt a kockázatot ne kelljen viselnie, elad annyi gabonát a határidőpiacon, mint amennyit megvett és átvett a készárupiacon. Elad, s talán éppen annak a termelőnek adja el, akitől a készárut megvette.

Ilyen módon az árhullámozás kockázatát kizárta s nyugodtan foglalkozhat a gabonának távolabbi piacon való értékesítésével. Ha a gabonát a távolabbi piacon eladta, akkor a határidőpiacon visszavesz ugyanannyit, mint amennyit korábban eladott, hogy korábbi eladását ezzel kompenzálja. Minden gabona csak liszt alakjában kerül a fogyasztóhoz. Ennélfogva minden gabona természetes vásárlója a malom. A malom biztosítani akarja ugyan magának hosszú időre a felőrlendő gabonát, de azt mind megvenni és tárolni se nem tudja, se nem akarja. Viszont a liszt elhelyezését jól előre biztosítani kell, tehát siet, hogy lisztet mennél többet adjon el, ennél fogva lisztet ad el előre későbbi szállításra már most meghatározott fix áron. Miután a liszt ára a gabona árától függ, a hosszabb időre előre meghatározott lisztárakban rejlő kockázatot csak akkor viselheti el, ha lerögzítette magának a gabonaárakat is. De egyszerre meg- és átvenni és tárolni az összes gabonát, ami az eladott lisztet fedezi, esetleg kényelmetlen neki, ennél fogva megveszi mindazt a mennyiséget a határidőpiacon, amit még nem tárol a raktárakban. De a malomnak meg kell szereznie a gabonát valóságban, hogy az előre eladott lisztet leszállíthassa s így, mikor a határidő lejár, a határidőre vett gabonát tényleg átveszi, de esetleg nem

attól, aki neki határidőre eladott, hanem valaki mástól, aki tényleg szállítani akar. A malmok által felőrölt gabona, azaz a liszt, túlnyomó nagy részben a pékekhez kerül, akik azt közvetlenül fogyasztható cikké dolgozzák fel. A pékeknek is érdeke, hogy lisztszükségletüket előre, hosszabb időre fedezzék. Ezt azonban csak fix áron tehetik. A liszt ára azonban szorosan összefügg a gabona árával. Ha valami okból a gabona ára lemegy, a liszt ára is lemegy s végeredményben a pékárak ára is esik. Előre, hosszabb időre tehát fix áron megvenni a lisztet, a pékre nézve is kockázatot jelent. De ő is kikapcsolhatja ezt a kockázatot, ha annak a lisztnek megfelelő gabonát, amit fix áron későbbi szállításra vett, elad a határidőpiacon s amint a lisztet átveszi, amelynek időpontját az eladó malom állapítja meg, ugyanannyi gabonát a határidőpiacon, ugyanarra a hónapra, mint amelyre az imént vett, elad s így a határidő eladásait és vételeit kiegyenlíti. Amint látjuk, mind az árut előállító termelő, mind az azt szétosztó kereskedő, valamint az azt feldolgozó malom- és pékipar egyformán rá van utalva a határidőüzletre abból a célból, hogy a különben elviselhetetlen kockázatot

- ami az árhullámból reájuk háramlana — kiküszöböljék. Kiküszöbölik pedig azáltal, hogy a jelen pillanatot összekötik egy későbbi pillanattal, a mai piaci eseményeket összekötik a 2—3—4—6 hónap múlva beálló piaci eseményekkel, vagyis a piacot időbelileg kihúzzák jóformán egy egész esztendőre.

A piacnak egy ilyen tökéletes működése azonban, amely mind a térbeli, mind az időbeli távolságot le tudja győzni, csak akkor születhetik meg, ha a piac kellő módon van szervezve. A piacoknak ez a kellő módon való szervezése az árutőzsdék intézménye. A tőzsde megszervezett piac. A szervezés, a szabályozás, ami a tőzsdét mint piacot jellemzi s más piacoktól megkülönbözteti, többirányú. Az első szabályozás vonatkozik az árukra, amelyek ott ügyletkötés tárgyát képezik. Minden tőzsde fogalmához tartozik, hogy pontosan körül vannak írva az ott forgalmazható áruk lényeges ismérvei s csak azok az áruk képezhetik a tőzsdei forgalom tárgyát, amelyek pontos ismérveik szerint az illető tőzsde szabályaiban körül vannak írva s amely áru forgalmaztatik, annak a tőzsde által megállapított ismérvekkel bírnia kell, különben az áru nem szerződészerű, nem szokványyszerű. Másodszor vonatkozik a szabályozás a megkötött ügyletek jogi tartalmára, amelyek tipizálva vannak, azaz meg van mondva a tőzsde szabályzataiban (szokványaiban), hogy a megkötött ügyletek milyen jogi tartalommal bírnak s csak ilyen tipizált, meghatározott jogi tartalmú ügyletek köthetők a

tőzsdén, más tartalmú ügyletek nem. Harmadszor szabályozva van, hogy az ügyleteknek, a kötött szerződéseknek mi a szankciója. Ez a szankció lehet az, hogy mindenkivel szemben érvényes bíraskodást gyakorol a tőzsde vezetősége a tőzsdén kötött ügyletekből felmerülő vitás kérdésekben, tehát biztosítva van az előírások érvényesítése, vagy enélkül a szabályozás betartása azáltal van biztosítva, hogy aki azokat nem tartja be, azt kizárják a tőzsdéről, az nem jöhet többet ügyleteket kötni a tőzsdére. Éppen ezért a szabályozás arra is ki szokott terjedni, hogy milyen előfeltételei vannak annak, hogy valaki egy tőzsdén ügyleteket kössön. (Tőzsdetagság stb.) A piac ilyen módon való szabályozásának szükségességét a gyakorlati élet tapasztalata mutatta meg, nem pedig valami elméleti elgondolás alapján születtek meg a tőzsdék. De a gyakorlat azt is megmutatta, hogy csak a piacoknak ilyen szabályozása mellett lehet célszerűen lebonyolítani azt a nagy áruforgalmat, amelyet a belföldi és a nemzetközi kereskedelem már mint egy évszázada bonyolít le s ami a világ összes terményeinek a világ összes népei közt való szétosztása által az általános emberi életszínvonalat s ami ezzel egyet jelent, az emberi civilizációt és kultúrát nagyban emelte. Amilyen egyszerű és természetes ma az, hogy az áruknak az az óriási tömege, ami ma a termelőtől a kereskedelem közvetítésével a fogyasztóhoz vándorol s amelynek a nagyságára csak jellemző az az adat, ami a nemzetközi kereskedelem 1929. évi fentidézett 68.129 millió régi aranydollar értéke, csak a megszervezett és szabályozott piacok, tehát az árutőzsdéken keresztül lehetséges, mégis olyan különös, hogy a megszervezett és szabályozott piac, a tőzsde intézményét nem a materiális jóságok forgalma hozta a világra, hanem az inmateriális javak, tudniillik a vagyonok, a tőkék, illetőleg a hitel forgalma.

Már fentebb utaltunk arra, hogy minden tőke csupán tényleges megtakarításból áll elő, vagyis abból, hogy emberi erőfeszítésünkkel és a természet ősforrásaival és őserőivel előállított javak egy részét nem fordítjuk a folyamatosan napról-napra jelentkező szükségleteink kielégítésére, hanem eltesszük azt olyan szükségleteink kielégítésére, amelyek csak később, évek múlva merülnek fel. Ez a tartalékolás csak úgy lehetséges, kis kivételeket nem tekintve, ha a fogyasztástól most elvont jóságokat újabb jóságok termelésére fordítjuk, vagyis termelési célokra befektetjük. Ha ezt a befektetést nem magunk eszközöljük, hanem másra bízunk azt, akkor már nem hatalmunkkal rendelkezünk azok felett, hanem csak a jogrend közbelépésével, mert az átengedés fejében bizonyos jogokat enged nekünk

az illető termelési eszközökhöz, vagy eszközökre. Ezek a jogok és követelések az évezredek óta ismert jogrendek szabályai szerint is mindig átruházhatók voltak. De mióta az utolsó századok jogkifejlődése kifejlesztette azt a lehetőséget, hogy ezek a jogok és követelések könnyen, kockázat és költség nélkül úgy ruházhatók egyik emberről a másikra, mint a testi tárgyak, azóta ezekben, a lényegében testetlen javakban is megindult egy olyan forgalom, egy olyan kereskedés, mint a materiális javakban. Így keletkezett a tőkepiac, ahol elsősorban a már létező beruházásokhoz fűződő jogok és követelések cserélhetnek gazdát, éppen úgy pénzfizetés ellenében, mint a jószágok, de másodsorban új beruházásokra szükséges tőkét találhatnak olyanok, akik kellő jövedelmezőséggel és kellő biztonsággal tudják kecsegtetni azokat, akiknek új, még be nem ruházott megtakarításaik vannak. Mikor a jogi és technikai fejlődés lehetővé tette azt, hogy vagyontárgyakra vonatkozó jogok és követelések egy testi tárgyban lettek inkorporálhatók, megtestesíthetők, s így a jogok és követelések bizonyos testi tárgyak átadásával cserélhettek gazdát, akkor megszülettek az értéktőzsdék. Az értéktőzsdéken bizonyos vagyonszösszegeknek a résztulajdonát magában hordozó okmányok, a részvények s bizonyos adósokkal szemben fennálló követelések hányadrészeit magában hordozó okmányok, kötvények, vagy egész rövid lejáratra szóló fizetési ígéretek, váltók és csekkek képezik a forgalom tárgyát s ezek az okmányok a forgalom szempontjából teljesen az áruk tulajdonságait veszik fel s a forgalom szempontjából áruk-nak tekintetnek. A jogbiztonságnak az a foka, amely mellett nyugodtan lehet megtakarításainkat másokra bízni, ha a gazdasági fedezetek megvannak, tette lehetővé a hitelgazdálkodást, ami a mai fejlett kapitalisztikus termelési rendszerünk alapja s amelynek egyik elengedhetetlen eszköze az értéktőzsde intézménye.

A HITELGAZDÁLKODÁS.

A megosztott munkával termelő társadalomban az emberek a maguk célszerű erőfeszítéséért nem az általuk termelt javakat kapják meg, hanem kapnak annyi vásárlóerőt, mint amennyit az általunk termelt jószágok magukban rejtenek. Az a vásárlóerő, amit a termelt javak helyett kapnak: a pénz. Ha már most valaki ezt a pénzt egészben vagy részben nem használja fel arra, hogy abból a szükségletei kielégítésére szolgáló javakat megszeresse magának, akkor nála pénz halmozódik fel. Ezzel kettőt tehet.

Vagy megőrzi, felhalmozza pénz alakjában, teaurálja abból a célból, hogy később, majd ha szükségletei kiegyenlítése végett szüksége lesz rá, igénybe vehesse, de tehet vele másat is, azt t. i., hogy ezt a pénzt, ezt a megtakarítást javak termelésére használja fel. Erre azonban ő maga a legtöbb esetben nem képes s így odaadja másnak, aki azt a termelés céljaira tudja felhasználni és az igénybe vett tőkék után kamatot is tud fizetni. Ez a kamatélvezet lehetősége arra fogja csábítani azokat, akik munkájuk eredményét nem fogyasztják el, szóval megtakarításokat érnek el, hogy ezeket a megtakarításokat kamat ellenében engedjék át másoknak, akik azt leg-tágabb értelemben vett termelésre használják fel. Vagyis azt a követelés-süket, ami a termelésben való részvétel fejében őket a közösséggel szemben megilleti s pénz alakjában gyűlik fel náluk, tovább hitelezik. Hogy ez a továbbhitelezés lehetséges legyen, ahhoz a jogi és gazdasági rendnek egy meglehetősen magas fokot kellett elérnie. A jogrendnek el kellett érni azt a fokot, hogy az adós, akinek valaki megtakarításait átengedte, ne búj-hasson ki fizetési kötelezettsége alól, hanem a jogrend képes legyen őt kötelezettségének teljesítésére kényszeríteni, s a gazdasági rendnek el kellett érni azt a fejlődési fokot, hogy a jogrend által kiszabott parancsok végrehajtása gazdasági okokon meg ne hiúsuljon. Hogy az adósnak vagyónát tényleg lehessen likvidálni, ha a fizetésre őt kényszeríteni kell. A jogrendnek és gazdasági rendnek egy ilyen fejlett színvonala az, ami a hiteligazdálkodást képes volt létrehozni, s amelynek egyik ága az, amit az értéktőzsdék bonyolítanak le, tudniillik azt, hogy mindenki, aki akarja, a maga tényleges megtakarításait akár közvetlenül, akár közvetve kamat ellenében a termelés rendelkezésére bocsáthatja, miáltal a termelést fokozza. Nagyobbmértvű fokozás azért lehetséges, mert a megtakarítások a kifejlődött hitelforgalom következtében mindig arra a helyre juthatnak, ahol azok felhasználása az egész gazdasági élet szempontjából a legjobb hatásfok elérése mellett lehetséges. Ennek a tőkeeloszlásnak, vagyis a legnagyobb hatásfokot kiváltó hiteligazdálkodásnak a központja, elosztó szerve az értéktőzsdé. Mindenki, akinek megtakarításai vannak közvetlenül, vagy közvetve, itt ajánlja fel a maga tőkéjét s itt versenyezhetnek mind a hitelt nyújtók, mind a hitelt keresők azért, hogy kiki a legjobb feltételek mellett tudja elhelyezni a rendelkezésre álló tőkéket, illetőleg fedezni tőkeszükségeit. Az értéktőzsdén forgalmazott tőkék, értékpapírok forgalma formájában jelentkeznek. A tőzsdén forgalmazott értékpapírok két nagy csoportra oszthatók: először a hosszúlejáratú investe-

mentpapírokra és a rövidlejáratú papírokra, más szóval külföldi és bel-földi váltókra. Meg kell jegyezni, hogy nem minden értéktőzsde forgalmaz váltókat is. A hosszúlejáratú papírok vagy részvények, amelyek jogilag egy kereskedelmi társaság vagyონrészei, gazdaságilag egy működő vagyón-összeség meghatározott osztatlan hányadrészének tulajdonjogát jelentik az illető vagyónösszeség hozadékának megfelelő hányadrészéhez való joggal. Aki a maga megtakarításait részvénybe fekteti, az onnan csak úgy von-hatja ki befektetett vagyónát, ha a részvényt hajlandó esetleg másvalaki megvenni; mert annak a jogának az érvényesítésére, hogy a társaság fel-oszlásakor a vagyón reá eső részét likvid formában, pénzben neki kifizetik, nem gyakorlati értékű, mert az ilyen társaságok nem szoktak felszámolni csak akkor, ha akkora veszteségeik vannak, hogy a kitűzött üzleti tevé-kenységüket nem folytathatják. Ezt senki sem szokta szem előtt tartani, mikor a megtakarításait részvényekbe fekteti. Tehát csak a részvények el-adása útján remélheti, hogy befektetését visszakapja. Az az ár, amiért a részvényeket eladhatja, lehet több vagy kevesebb, mint amennyiért vette, éppen ezért az ilyenfajta értékpapírok áralakulása azokra, akik ezt bir-tokolják, nagyon fontos. Az áralakulás egyedüli tényezője természetesen itt is a kereslet és kínálat egymáshoz való viszonya, de a kereslet és a kínálat mögött az azt kialakító tényezők oly szövevényes sokasága áll, amelyeket átlátni általánosságban is alig, de egyes konkrét esetekben egy-általán nem lehet. Ezek a tényezők lelkiek és anyagiak, amelyeket azonban végig elemezni alig lehet, nem is nagyon tanulságos, csak egy bizonyos, hogy mennél több és mennél bonyolultabbak azok a tényezők, amelyek a keresletre és kínálatra hatnak, annál inkább kívánatos, hogy legyen egy megszervezett piac, amely megmutatja, hogy az illető részvény milyen el-bíralásban részesül azok részéről, akik a józan emberi önérdéktől vezetve, az illető vagyontárgy értékéről szubjektív véleményüket megalkotják.

De a sok szubjektív vélemény végeredményében egy tárgyilagos meg-ítélést ad, amely előtt mindenkinek meg kell hajolni, mert azt tartósan befolyásolni senkinek sem áll módjában. A keresletet és kínálatot magát lehet befolyásolni közvetlen eszközökkel is, de a kereslet és kínálat ará-nyos kialakulására ható tényezőket befolyásolni csak nagyon közvetve s kis mértékben lehet mesterséges eszközökkel. Az az eredmény, amely a mo-dern kapitalista termelés óriási mérvű termelési eredményeiben mutatko-zik, el sem volna képzelhető az értéktőzsdék elosztó és ellenőrző műkö-dése nélkül. Ami az értéktőzsdék működéséről a részvények tekintetében

áll, az sok vonatkozásban áll a tőzsdei forgalom tárgyát képező értékpapírok másik nagy kategóriájára, a határozott kamatozású értékpapírokra, a kötvények különböző fajaira. A kötvények mind jogi, mind gazdasági szerkezetük szerint annak tulajdonosát a kötvénykibocsátó vállalat vagy intézmény, testület stb. hitelezőjévé teszi s a kötvényben kifejezett tartozás bizonyos időn belül bizonyosan visszafizetésre kerül s mindaddig, míg visszafizetve nincs, a megállapított kamatot kell utána fizetni. Igaz, hogy van a kötvényeknek egy olyan fajtája, amelyben kifejezett tőketartozást az adós sohasem fizeti vissza, csupán annak kamatait fizeti, ezek a járadékpapírok. Ilyen, papírokat csak az államok vagy városok bocsátanak ki, amelyek emberi mértékkel mérve örökéletűek. A járadékkötvények birtokosai, ha tőkéjüket másként akarják felhasználni, csak a járadékkötvény eladásával juthatnak ismét ahhoz. Viszont a járadékkötvényeknek rendes viszonyok közt az illető állam értéktőzsdéjén mindig van olyan piaca, hogy tényleg értékesíthetők is. Noha, amint látjuk, az érték forgalma két fő típusát képező értékpapír közt mind jogi, mind gazdasági szempontból, jelentékeny különbség van, ez a különbség mégis a gyakorlatban bizonyos irányban elmosódik, úgy, hogy a két instrumentum tulajdonképpen egyformán a főeszköze a hitelgazdálkodásnak. A részvények közül is a nagy részvénytársaságok részvényei, amely társaságok biztos, megalapozott üzlettel bírnak, mint bankrészvények, biztosítók részvényei, vasúti részvények, bizonyos bányarészvények stb. évenként kis változásnak alávetett osztalékot fizetnek s így megközelítik a határozott kamatozású értékpapírokat, különösen nyugodt időkben, viszont a részvényekbe, lejáratall ellátott kötvényekbe, vagy járadékpapírokba fektetett tőkét a birtokos egyaránt úgy kaphatja vissza, hogy eladja őket a piacon, mert a piac rendes működése mellett ez mindig lehetséges. A papírbirtokos szempontjából tehát gyakorlatilag bármelyik értékpapír birtoklása gazdasági szempontból olyan, mintha hitelt nyújtott volna, mert tőkéjét, igaz hogy esetleg bizonyos veszteséggel, mindig visszakaphatja. Tehát a gyakorlati eredmény az, hogy a mai egész termelés, amely túlnyomó nagy részben részvényekért, kötvényekért, vagy járadékokért beszerzett tőkével történik — amelyekbe fektetett tőke hitel módjára bármikor visszavonható —, a hitel útján igénybevett tőkékre van alapítva, ezért nevezzük ezt a termelési rendszert hitelgazdálkodásra alapított termelési rendszernek. A hitelgazdálkodásnak az egyik legfőbb tényezője az értéktőzsde, mely az illető gazdasági egység vagy körzet tulajdonképeni hitelpiaca. A most előadottak nem merítik ki

a hitelgazdálkodásnak fogalmát, mert hiszen eddig még nem szóltunk magáról a hitelről. A hitelnek gazdaságbölcseleti elméletét más összefüggésben alább fogjuk előadni.

Az értéktőzsdéknek az a forgalma, amit most ismertettünk, a hitelgazdálkodásra alapított szorosabb értelemben vett termelésnek a kulcsát jelenti. Noha a hitelgazdálkodás a szorosabb értelemben vett termelés nagymérvű fokozását, főleg a keletkezett tőkék összegyűjtése és a legjobb helyre juttatása által tudta megvalósítani, bizonyos mértékben arra is képes, hogy a jövőben keletkező tőkéket anticipálja s már most a termelés szolgálatába állítsa, ami által fokozza a termelést s így gyorsítja az újabb megtakarításokat, ennél fogva bizonyos mértékben önmagát felfokozó hatást tud elérni. Ennek a megértését a hitelszervezettel kapcsolatban kifejtendő fogják teljes mértékben lehetővé tenni. A hitelgazdálkodásnak eredményei szempontjából mutatkozó jelentőségét és messzemenő kihatásait könnyebb átlátni, ha a hitelpiacokon, az értéktőzsdéken ugyancsak forgalom tárgyát képező rövidlejáratú értékpapírok gazdasági szerepét vizsgáljuk meg. Noha a váltó jogi minősítése szerint fizetésre irányuló egyoldalú írásbeli ígéret, tehát érvényesítésének nem előfeltétele az, hogy azért az, aki a fizetést ígéri ellenértéket kapott légyen, a gyakorlati élet mégis azt mutatja, hogy csak olyan váltók kerülnek forgalomba, amelyekért valaki ellenértéket adott, tehát lényegében hitelt vett igénybe a váltó adása ellenében. A piacra kerülhető váltókat mindenkor az erre hivatott pénzüintézetek vagy bankcégek teremtik meg hitel nyújtásával s a váltót tárcájukba veszik.

Ezt azonban bizonyos, nagyon szűk korlátokon túl csak azért tehetik, mert ezek a váltók is forgalom tárgyát szokták képezni a piacon. Ezek a váltók is eladhatók; vannak bizonyos piacokon egyes pénzüintézetek, amelyek ilyen váltókat vesznek s ha más nem veszi, egy bizonyos mennyiséget biztosan vesz a jegykibocsátó központi bank. Ezek az összegek, amelyek váltók ellenében kerülnek a gazdasági életbe, többnyire a termelő tevékenység rövidlejáratú tőkeszükségleteit, vagy az azzal egyenlő fontosságú kereskedelem szükségleteit elégítik ki. Ezeknek a rövid tőkebefektetési lehetőségeknek is a kiindulópontja az egyes gazdálkodóalanyok tényleges megtakarítása, melyet ők valamilyen okból nem akarnak hosszúlejáratú értékpapírokba elhelyezni. A hitelszervezet ezeket a nála elhelyezett tőkéket helyezi ki váltókra s ezek a váltók kerülnek esetleg a pénzpiacon eladásra, de az egész kereskedelemnek s így közvetve a termelés bizonyos részeinek pénzzel való ellátása is ezzel a hitelművelettel történik. A rövidlejáratú hitel-

gazdálkodás első létszaka kezdődik azzal, hogy maguk a termelők is a befektetett s többnyire hosszúlejáratú hitellel finanszírozott tőkéiken kívül igénybevesznek rövid, 3—6 hónapos váltók ellenében hiteleket. A váltók ellenében felvett pénzt üzemükben javak előállítására, például: munkabérek kifizetésére használják fel s mikor az áru piacra kerül, annak vételárából beváltják a váltót. Az árukat, amelyeket a termelők előállítanak, a gazdasági élet természetes tagozódása értelmében, a nagykereskedelem veszi át s kell, hogy annak árát a termelőnek kifizesse. De amint a termelési időszak alatt termelési célokra szükséges összegeket a termelők hitelművelettel fedezik, úgy a nagykereskedők sem saját tényleges megtakarításaikból fizetik ki a termelőket, hanem többnyire váltót adnak érte, amit a termelő leszámítottat a hitelszervezet valamelyik tagjánál s a kapott ellenértékből beváltja a saját korábbi váltóját. Vagyis a termelő által teremtett váltó helyébe lép a nagykereskedő váltója. A nagykereskedelem gondoskodik az áruknak a szétosztásáról az egész világon. Ha az áru idegen országba kerül, akkor többnyire az importáló ország nagykereskedőjéhez, különben a nagykereskedőtől az áru a szétosztó vagy kiskereskedelembe kerül, amely közvetlen áll összeköttetésben a fogyasztóközönséggel. A kiskereskedő a megvett áruért szintén váltót szokott adni, amelynek leszámítolásából származó eredményből a nagykereskedő beváltja a saját váltóját, vagyis az ő váltója helyébe a kiskereskedő váltója lép. A kiskereskedő az árut eladja a fogyasztónak a naponként folyamatosan jelentkező szükségletek szerint, de ő már készpénzt kap az árujáért. Ha helyesen tudja megítélni az üzleti helyzetét, akkor három hónap múlva, mikor a váltóját be kell váltani, az áruk eladásából már be kellett folyni annyinak, mint amennyi a váltó beváltására szükséges. Ha tehát, könnyebb megértés kedvéért, abból a szemantikusból indulok ki, hogy valamely termelőnek bizonyos árumennyiség termelésére háromhónapi időre van szüksége, ugyanannyira van szüksége a nagykereskedőnek, hogy a termelőtől átvett árut a kiskereskedőhöz juttassa s ugyanannyi idő kell a kiskereskedőnek, hogy ugyanazt az árut a fogyasztóhoz juttassa, akkor az a tőke, amit az áru magában foglal, tulajdonképpen kilenc hónapig van lekötve, kilenc hónap múlva áll újabb termelés céljaira rendelkezésre. A hitelgazdálkodás nélkül először kellene, hogy a termelőnek a saját megtakarított tőkéje legyen benne három hónapig, azután a nagykereskedő s végül a kiskereskedő saját tőkéjének kellene benne lenni három hónapig, vagyis hogy áru termelése és annak a fogyasztóhoz való eljuttatása lehetséges legyen, háromszor akkora

tőkének kellene rendelkezésre állani (a termelőnél, a nagykereskedelelemnél és a kiskereskedelelemnél), mint amennyi tőke az elosztásra kerülő áruban magában van, vagy ha a termelő tenné bele a tőkét s azt csak akkor kapná vissza, mikor a fogyasztó az árut megveszi, háromszor annyi ideig volna benne a tőkéje, ami órá nézve a termeléshez sokkal nagyobb forgótőke szükségletét jelentené, mint a hitelgazdálkodás mellett.

A hitelgazdálkodás útján lehetséges, hogy ennek az összegnek egy kis töredéke szükséges csak, hogy tényleges megtakarításban rendelkezésre álljon. Ennek a megérthetése kedvéért gondoljuk végig a következő mesterségesen felépített esetet. Ha a termelt áru termelésének megkezdésétől a fogyasztóhoz jutásának befejezéséig háromszor három hónap kell, akkor a folyamatosságot három termelési ciklus valósítja meg. Miután a termelés folyamatos, könnyebb megértés kedvéért megvizsgálhatjuk a három termelési — elosztási — fogyasztási időszak közül az utolsót. A gyáros igénybevesz egy bizonyos hitelt, háromhónapos váltó alapján, akkorát, amely az általa három hónap alatt termelendő áruk majdani eladási áránál bizonyos mértékben kisebb, amely összegre a munkabérek kifizetéséhez van szüksége. A váltót a hitelszervezet valamelyik tagja leszámítolja részére s az ellenértéket szokás szerint nem fizeti ki neki készpénzben, hanem folyószámlán jóváírja neki, ami felett rendelkezhetik. A termelő a neki jóváírt összeget nem veszi azonnal igénybe, hanem olyan mértékben, mint ahogy a háromhónapi termelési időszak alatt az ő kiadásai felmerülnek. Vagyis például minden héten igénybe fog venni annyit, mint amennyit munkásai fizetésére ki kell adnia. A felvett összegek tehát olyanokhoz kerülnek, akik azt közvetlen fogyasztási célokra használják fel. Ez a pénz tehát eljut a kiskereskedőhöz olyan áruk fejében, amelyek gyártása a harmadik gyártási időszak kezdetét hat hónappal megelőzte. A kiskereskedő a nála összegyűlő pénzt nem őrzi magánál, hanem napról-napra, vagy legkésőbb hetenként elhelyezi azt folyószámlán, a hitelszervezet valamelyik tagjánál, hogy összegyűjtse a pénzt váltója beváltására, mellyel a most eladásra kerülő árukat megvette. Ügy, hogy amennyit a gyáros minden hét végén munkabérek kifizetésére folyószámlája terhére a hitelszervezetből kivesz, körülbelül ugyanannyi egy hét múlva oda a kiskereskedőtől megint a kiskereskedő folyószámlájára befolyik, tehát tulajdonképpen csak egyheti összeg az, ami a hitelszervezetből pénz alakjában k. kerül. A kilencedik hónap végén a gyáros folyószámláján semmi követelés sem

lesz, ellenben esedékes lesz a váltója, viszont a kiskereskedő folyószámláján rajta lesz egy akkora összeg, amekkora szükséges váltója beváltásához; a kiskereskedő ezzel beváltja a váltóját s újabb árut vesz a nagykereskedőtől, mégpedig azt az árut veszi meg, amit a gyáros a második háromhónapi periódusban gyártott, s az áruk vételárát fedezi egy újabb váltóval, amit átad a nagykereskedőnek, akitől az árut átveszi. Ezt a váltót a bank leszámítja a nagykereskedőnek s őt folyószámlán elismeri a leszámítás eredményével, ezzel a nagykereskedő beváltja az ő lejáró váltóját, amivel három hónappal előbb a gyárosnak kifizette az árut, viszont a nagykereskedő is újabb árut vesz a gyárostól, mégpedig azt az árut, amelyet a gyáros a harmadik periódusban gyártott, fizetésül váltót ad, melynek leszámított eredményéből a gyáros kifizeti azt a tartozását, amit kötött, mikor a gyártás harmadik periódusát megkezdte. Ilyen módon a háromhónapi gyártási periódus alatt előállított áruknak az előállításának megkezdésétől a fogyasztók által való elfogyasztásának befejezéséig, amire az áruk létrehozásánál felhasznált tőkék hat-kilenc hónapi lekötésére volna szükség, ha hitelgazdálkodás nem volna, a hitelgazdálkodás kielégítő működése mellett ennek az összegnek csupán egy hétre eső arányos részére, tehát körülbelül egy tizenharmad részére van szükség, tehát a felhozott szemiatikus példában a gyártott és forgalomba hozott áruk értéke 10—12-szeresen haladhatja meg azt a tényleges készpénzösszeget, amelyet a gazdasági élet ilyen célra fordított. Az előadottak a hitelgazdálkodásnak csak egy szemiatikus menetét tüntetik fel a fogalmak megértése végett. A valóságban nem így bonyolódik le minden az utolsó betűig, mint ahogyan a szemiatikus példa felderítette, de a példa alkalmas a hitelgazdaság menetének feltüntetésére, megértésére. Hogyha a hitelgazdálkodásnak ezt a menetét megértjük, akkor azonnal azt is megértjük, hogy a hitelgazdálkodásnak, amely a termelésnek és fogyasztásnak oly hihetetlen mértékben való emelkedését tette lehetővé — a tőzsdén kívül, amely mint szervezett hitelpiac szerepel, más elengedhetetlen gazdasági tényezője is van, t. i. a hitelszervezet.

A pénz bizonyos hitelt jelent. A pénzt általában úgy szokták definiálni, hogy az értékmérő és csereeszköz, vagy röviden: az értékek közös nevezője. De miért lehet a pénz értékmérő és csereeszköz? Csak azért, mert a vásárlóerő hordozója, mert benne van felhalmozva, megtestesítve a vásárlóerő. Ámde maga a vásárlóerő honnan származik? Vásárlóereje csak annak lehet, aki valamilyen jószágot állított elő, vagy szolgálatot teljesít.

amivel más jószágot vagy szolgálatot elcserélhet. Szóval, aki résztvesz a maga munkájával vagy tőkéjével a termelésben s ezért a termelt javak bizonyos hányada jár neki, miként az aratómunkásoknak jár a learatott gabona bizonyos hányada. Ha az illető ezt a hányadot nem fogyasztja el azonnal, hanem elteszi azért, hogy majd későbbi szükségleteit elégítse ki vele, akkor tőke keletkezik. Ha az illető nem a neki juttatott jószágot tartalékolja a későbbi szükségleteire, hanem azt a pénzt, amit azért másvalaki ad, ezt csak abban a feltevésben, abban a hitében és bizalmában teheti, hogy viszont azt a pénzt, amit kapott a termelésből neki járó és jutó javakért, később megint átcsereélheti olyan jószágokra, amelyekkel szükségleteit közvetlenül elégítheti ki. Vagyis az illető, aki pénzt tart, az nem fogyasztotta el mindazt a jószágot, ami a termelésben való részvétel fejében neki járt, hanem belenyugodott, hogy azt más fogyassza el és ő majd egy későbbi időpontban vegye ki a termelt javakból azt, ami neki a mostani közreműködéséért jár. Ő tehát hitelez a termelő- és fogyasztótársadalomnak, hitelezi a reá eső javakat azáltal, hogy azoknak elfogyasztásától tartózkodik, de biztosítja magának a pénz birtoklása által, hogy azokat a javakat, amelyeket most nem fogyasztott el, későbbi fogyasztás végett megszerezhesse. A vásárlóerő a gazdálkodó társadalomnak nyújtott hitelből származik, tehát a pénz mint vásárlóerő hordozója tulajdonképpen a társadalomnak nyújtott hitelt testesíti meg, annak hordozója, tehát egy olyan vásárlóerő, ami mindig csak a múltban tényleg keresztülvitt sikeres termelés eredményéből származhat. Ha azonban a vásárlóerő alapja a termelésben való részvétel s a sikeres termelés eredményében való részesedés, akkor annak az anticipálása nem lehetetlen, akkor vásárlóerő származhatik, levezethető abból is, hogy valaki a jövőbeli részvételét a termelésben s e részvétel folytán a termelt jószágokból neki járó részesedést, amit majd nem fog elfogyasztani, leszámítolja, s mint vásárlóerőt használja föl. Vagyis a hitelt használja fel vásárlóerő gyanánt, mert vannak olyanok egy bizonyos körben, akik hisznek és bíznak abban, hogy az, aki ilyen anticipált vásárlóerőt használ föl, az a termelésben való részvételével fog annyi jószágot termelni, amelynek a csereértéke, szóval vásárlóereje lesz annyi, mint amennyit az előre igénybevett vásárlóerő kitett. A hitel tehát a jövő termelés eredményének, illetőleg ebben az eredményben rejlő vásárlóerőnek a mai napon való felhasználása, anticipálása. Míg a pénz maga a múlt termelés eredményében rejlő tényleges vásárló-

erő megtestesítője. A gazdálkodó társadalomnak a legprimitívebb korszakában jelentkezik már a munkamegosztás elvének, habár kezdetleges, megvalósítása s így a szükségletek kielégítése csak a termelt jószágok cseréje útján lehetséges. Amíg az egyes termelt jószágok minden közvetítőeszköz nélkül cserélnek gazdát, míg minden jószág eljut oda, ahol az a szükségletek kielégítése szempontjából a legnagyobb haszonnal használható fel, addig azt szoktuk mondani, hogy a társadalom naturalgazdálkodást folytat. Ez a naturalgazdálkodás akkor alakul át pénzgazdálkodássá, mikor a javak cseréjét a pénz közvetíti, mikor pénzért adnak és vesznek az emberek javakat és szolgáltatásokat s amikor a termelés eredményének a tartalékolása a jövő szükségletek szempontjából már szintén pénzben jelentkezik. Mikor a múltban tényleg termelt hasznos jószágok csereértéke, mint vásárlóerő a pénzben jelenik meg s a gazdaság mozgatója a múltban tényleg termelt javakban rejlő vásárlóerő a pénzben él tovább, akkor megszületik a pénzgazdálkodás. Ilyen volt a gazdasági élete az európai népeknek, különösen a merkantilista gazdaságpolitikai irányelv uralma alatt. Mikor a szellemi és gazdasági kultúra már odáig fejlődik, hogy a javak termelésének, szétosztásának és fogyasztásának egyik tényezője a jövőben termelendő javakban rejlő vásárlóerő anticipálása, a jelenre való vetítése lesz, akkor születik meg a hitelgazdálkodás. Tehát a hitelgazdálkodás lényege a pénzgazdálkodással szemben az, hogy a hitelgazdálkodás a jövő termelésből származó vásárlóerőt anticipálja s használja fel a jelen termeléshez, míg a pénzgazdálkodás a múlt termelésből származó vásárlóerőt használja föl a jelen termeléshez. A pénz- és hitelgazdálkodás azonban egymásba folyik s egymástól élesen el sem választható, a hitelgazdálkodás alapja — a jövő termelésből származó vásárlóerő anticipálása — lehetetlenség a múlt termelésből származó vásárlóerő, vagyis a tényleges megtakarítások nélkül. A hitelgazdálkodás is a tényleges megtakarításokon épül fel, de akként, mint egy megfordított csonka gúla, amelynek a kis területű fedőlapjára, mint a tényleges megtakarításokra egyre szélesedő rétegekben épül fel a hitelgazdálkodás. Hogy ez csak egy egészen különös szervező elv s különleges szervezet működése mellett lehetséges, az egészen szembeötlő, amint egy fedőlapjára állított csonka gúla kövei is csak akkor nem esnek szét, ha azt egy nagyon erős szerkezet tartja össze. Ez az erős szerkezet, ami a felforgatott gúlaszerű hiteléletet megteremteni és fenntartani tudja, a hitelszervezet.

A HITELSZERVEZET.

Hitelszervezeten értjük egy ország, egy termelő egység hitelintézeteinek az összeségét, amelyeket a létező pénzrendszer egy egységbe s a létező hitelrendszer egy hierarchikus szervezetbe fog össze, melynek a központjában áll a központi vagy jegykibocsátó bank. Egy pénzintézet működése első pillanatra úgy jelentkezik, hogy bizonyos számú tőkés összead egy bizonyos összeget a pénzintézet alaptőkéjére, hogy ezzel tárgyi alapot szolgáltatassanak a nagyközönség bizalmára. Ha a közönség bizonyos körének bizalmát sikerült megnyerni, akkor a közönség a maga megtakarított pénzét betétként elhelyezi abban a pénzintézetben, amely ez után a pénz után kamatot fizet. Viszont a pénzintézet a nála összegyűlt tőkéket megfelelő biztosítékok ellenében kölcsön adja másoknak, akiknek erre szükségük van s a kölcsönökre kellő biztosítékokat tudnak nyújtani s megfelelő kamatokat tudnak fizetni. Szóval úgy látszik, hogy a pénzintézet semmi más, mint közvetítője annak, hogy a gazdálkodó társadalom pénz alakjában jelentkező tényleges megtakarításai hasznosítás végett azoknak a kezébe kerüljenek, akik azokat a maguk üzleti körében legjobban s a visszafizetés legnagyobb biztosságával tudják használni. A pénzintézet tehát semmi más, mint egy közvetítő, gócpontja különböző kötelezettségeknek. A pénzintézet a nála látra elhelyezett betéteket kiadja például háromhónapos váltókra. Azonnal esedékes kötelezettségeket vállal, amelyekkel szemben bizonyos idő múlva esedékes követeléseket szerez. Ez így volt a tiszta pénzgazdálkodás korában és a hitelgazdálkodás nélkül. Valójában ma a hitelgazdálkodás korában a pénzintézetek különösen összefüggésükben mint hitelszervezet ennél sokkal többet tesznek s ennél — tudniillik közvetítésnél gazdaságilag sokkal magasabbrendű életműködést végeznek. Az imént azt mondtuk, hogy a hitelgazdálkodás a jövő termelésből származó vásárlóerő anticipálása, vagyis a vásárlóerőnek, amely a termelésből csak a jövőben fog valakinek rendelkezésére állani, már mostani rendelkezésére bocsátása. De ki és hogy bocsátja az illető rendelkezésére és miből ezt a vásárlóerőt és hol van a rendelkezésrebocsátás határa, mert hiszen a jövő termelésből származó vásárlóerő beláthatatlan, hol vannak és mik azok a korlátok, amelyek egy ilyen végtelen vásárlóerő anticipálásának határt szabnak?

Ezt a határt és ezt a módot a hitelszervezeten keresztül végeredményben központi bank szabja meg. Tehát a központi bank az, amely bizonyos természetes korlátok között a hitelgazdálkodás révén anticipá-

lásból származó vásárlóerő teremtésének határait megszabja. Mi már most az a magasabbrendű gazdasági életműködés, melyet a hitelszervezet végez s ami annak mai termelési rendszerünkben a legfontosabb szerepet juttatja, úgy, hogy működését körülbelül azzal lehet összehasonlítani, mint ami az emberi szervezetben a vérkeringés. Ez a pénzüintézetek hiteltermelő működése. A hitelszervezet feladata és hivatása mai gazdasági kultúránk színvonalán az, hogy a közönségnek hiteleket nyújtson. De nem a hitelintézetek egyéni elhatározásán múlik az, hogy a közönségnek hiteleket nyújtanak és hogy mily mennyiségű hitelt nyújtanak, hanem ez tőlük független, általuk alig befolyásolható körülményektől függ. Ez függ a pénzüintézetek likviditásától. Egy pénzüintézet, illetőleg az egész hitelszervezet likviditásán értjük azt az arányt, amely mutatkozik a hitelszervezetnek a nagyközönséggel szemben fennálló összes tartozásai (betétek) és a pénztárukban lévő készpénz és a központi bankkal szemben fennálló zsrírkövetelések összege, szóval likvid fizetési eszközei között. Minél nagyobb ennek az aránynak a mutatója, annál kisebb a hitelszervezet likviditása és megfordítva, minél kisebb ennek az arányszámnak a mutatója, annál nagyobb a likviditás. Hogy a hitelszervezet mennyi hitelt nyújt a hitelt kereső közönségnek, ez elsősorban attól függ, mennyi fizetési eszköz folyik be a pénzüintézet pénztárához, illetőleg pontosabban és általánosabban kifejezve, az új hitelek nyújtása attól függ, hogy mily mértékben változik meg a létező arány a bank összes tartozásai és likvid fizetési eszközei között, akár a tartozások csökkenő, akár a likvid eszközök növekvő irányú megváltozása, akár mind a két folyamat bekövetkezte által. A folyamat elindítását és lebonyolódását körülbelül így kell elképzelni. A hitelszervezőt minden tagjához folynak be bizonyos összegű betétek. A gazdálkodó közösség a maga termeléséből származó, akár csak átmenetileg, akár hosszabb időre fel nem használt vásárlóerőt felhalmozza, részben biztonsági szempontból, részben azért, hogy kamatot kapjon, betétként helyezi el azt egy pénzüintézetnél. Vagyis a kezében lévő fizetési eszközt a vásárlóerő, a társadalomnak nyújtott hitel hordozóját fölcseréli a bankkal szemben keletkezett vásárlóerő igénylésére irányuló joggal. Ily módon a banknak keletkezik tartozása, amely után neki bizonyos megállapodászerű kamatot kell fizetnie, s amely tartozásnak neki vagy látra, vagy rövid felmondásra kell eleget tennie. A bank azonban csak akkor tud a tartozása után kamatot fizetni, ha ő maga is szerez másokkal szem-

ben kamatozó követelést. Ezt pedig ő csak a nála elhelyezett vásárlóerő további kikölcsonzásával, vagy értékpapírokba való fektetésével érheti el.

Mielőtt tovább mennénk, felmerült a kérdés, mi teszi egyáltalán lehetővé a kamatfizetést. Pecunia pecuniam non parare potest (pénz pénzt nem szülhet) régi egyházi elvvel szemben a gazdasági élet fejlődésével már régen rájött a gazdálkodó társadalom arra, hogy kamat nélkül kölcsön nem létezik. De a kamatfizetés mélyebb, hogy úgy mondjuk, gazdaság-bölcseleti okát és lehetőségét csak a klasszikus gazdasági elmélet munkálta ki. Ha ezt a folyamatot egyszer végiggondoljuk, egyszerű és világos lesz előttünk a kamatszolgáltatás lehetősége és természetessége. Minden termeléshez tőke és munka szükséges. Tudjuk, hogy a tőke a termelés eredményének el nem fogyasztott része. Ha ezt az el nem fogyasztott részt újból termelésre fordítjuk, akkor, ha elég ügyesen járunk el, elérhetjük, hogy a termelés nettó eredménye, vagyis az összes termelt javak csereértéke — a bennük felhalmozódó vásárlóerő — a munkára eső rész levonása után is nagyobb lesz, mint amekkora az a vásárlóerő volt, amit a befektetett tőke magában hordozott. Ennek a lehetőségnek legmélyebben fekvő lélektani oka az emberi szükségletek végtelenségében, kielégíthetlenségében leli magyarázatát, abban, hogy minden kielégített szükséglet után új szükségletek keletkeznek, amelyek kielégítést keresnek. Az emberi léleknek ez az isteni adottsága hozza magával, hogy a termelés helyesen megválasztott irányban való fokozódása a szükségletek fokozódását is maga után vonja, ezért lehetséges az, hogy noha az új tőkék befektetésével megindított termelés az össztermelés mennyiségének a fokozódását jelenti, mégis az újonnan befektetett tőkével termelt jóságok összegéből a munkára eső rész levonása után megmaradó rész is nagyobb vásárlóerőt hordoz, mint aminőt a befektetett tőke magában hordozott. A két vásárlóerő közötti különbség egyrésze kamat, másrésze a vállalkozó nyeresége, vagyis annak a kockázatvállalásnak és sikernek a jutalma, amiért valaki a termelés fokozására vállalkozik és ott eredményt ér el.

Az a körülmény, hogy a sikeres termelési folyamat a levonandók levonása után is nagyobb csereértékű (vásárlóerőt hordozó) jóságot hoz létre, mint amennyi vásárlóerőt hordozott a befektetett tőke, szinte tiszta észparancsként írja elő, hogy ebből a többletből egy rész jár annak, aki a tőkét termelési célra fordította. Szórol-szóra véve az egyház jelmondatát, hogy pénz nem szülhet pénzt, igaz. Mert a pénz tényleg csak akkor szülhet pénzt, ha a termelésre fordítják, vagyis

jószágokra cserélik át, amelyekkel új jószágokat hoznak létre. Tehát nem a pénz szüli a pénzt, hanem a jószág szüli a jószágot. Ennélfogva a bank is csak akkor fizethet, illetőleg akkor kaphat kamatot, ha a nála felhalmozott vásárlóerőt tovább adja termelési célokra, vagyis a banknál elhelyezett betéteken a termelés célját szolgáló jószágokat kell vásárolni s azokat újabb jószágok termelésére kell fordítani. A pénz ilyen kihelyezése mellett nyilvánvaló, hogy a bank a maga követelését csak egy bizonyos idő múlva kaphatja vissza akkor, amikor az a termelés folyamatának valamelyik létszakában megint, mint likvid vásárlóerő jelentkezik. Így lesz érthetővé az, hogy a bank közgazdasági életműködése helyesen fejezhető ki úgy, hogy látra szóló tartozásokat vállal s később vagy határozott időre szóló követeléseket szerez. Miután azonban a bank látra, vagy rövid párnapos felmondásra esedékes kötelezettséget vállal a maga ügyfeleivel szemben, arról is kell gondoskodnia, hogy e kötelezettségeinek eleget tudjon tenni. Kétségtelen, hogy az összes betéteket tőle egyszerre vissza nem vonják. A pénzügyintézet gyakorlatból és a pénzpiac általános felfogásának ismeretéből tudja, hogy milyen likviditásra (pénztárban fekvő készpénzre) van szüksége ahhoz, hogy a vele szemben támasztható igényeknek megfelelhessen, s így tudja, hogy a nagyközönséggel szemben fennálló kötelezettségeinek hány százalékát kell készpénzben tartania, illetőleg a jegybanknál fekvő zsírókövetelésben, amit mindig készpénzzé alakíthat át. Például Nagy-Britanniában a számításba jövő nagybankoknál (klíring bankok) az utolsó évtizedben az a szokás alakult ki, hogy az összes cselekvő vagyonuknak tíz százaléka körül mozgott az az összeg, amit készpénzben, vagy az angol banknál tartottak. Miután a bankok aktívái és passzívái mindig egyensúlyban vannak, s ezeknek a bankoknak más passzívájuk, mint a közönséggel szemben fennálló betétből származó tartozásuk nincs, ez azt is jelenti, hogy a náluk elhelyezett betétek tíz százalékát tartották otthon készpénzben. Ezt az arányt nem egyedül az illető bankok állapították meg tetszésük szerint, hanem az egész gazdálkodó közösség tapasztalatokon alapuló közfelfogása, amihez az egyes pénzügyintézeteknek alkalmazkodniuk kell. Az egyes pénzügyintézetek csak azt nézhetik, hogy az összes tartozásaik és készpénzállományuk közt ez a tíz az egyhez való arány változik-e, s ha ez az arány úgy változik, hogy ennek az aránynak a mutatója tíz alá csökken, akkor a pénzügyintézet annyi új kihelyezést fog csinálni, míg az arány el nem éri ismét a fentemlített viszonyt. Tehát, ha több a készpénz, mint a tartozások tíz százaléka,

akkor ebből újabb kölcsönt engedélyez, vagy váltót vásárol, vagy bizonyos biztos piaccal bíró beruházási papírt vásárol.

Az ilyen módon kiadott pénz megint csak vissza fog kerülni hozzá, vagy egy más bankhoz, mint betét, szóval benne marad a hitel-szervezetben, s ha a pénz, amit a leszámított váltóért kiadott, betétként nála marad, akkor a helyzet az előbbi állapothoz képest alig változott, s megint fog mutatkozni nála egy bizonyos összeg, amit neki kamatra kell kihelyezni; ha pedig más pénzüintézethez kerül betétként, akkor az kerül abba a helyzetbe, hogy készpénzének egy részét kamatra kihelyezze. Ez a körforgás így megy tovább. Ez az, amit a pénzüintézetek hiteltermető képességének nevezünk. Ennek a tevékenységnek az eredménye az, hogy az egész hitelvolumen meghaladja a közönség megtakarításait, sőt azzal majdnem teljesen elveszti összefüggését s ez a hiteltermető tevékenység az, ami a hiteligazdálkodásnak másik oldalát, a rövidlejáratú hiteligazdálkodást lehetségessé teszi. A hiteligazdálkodásnak ez az oldala az, amely még csak a jövőben keresztülviendő termelés eredményéből származó vásárlóerőt anticipálja, leszámítja és azt, akit erre a bizalomra érdemesnek tart, már most ellátja azzal a vásárlóerővel, amit az illető jövő termelésének az eredményével fog létrehozni. Hogy mindezt jobban megértsük, gondoljunk el egy egyszerű példát: Tegyük fel, hogy az egész hitelszervezet egy bankká olvadna össze. Ez a feltevés cseppet sem lehetetlen, mert ezt már majdnem elmondhatjuk például a szomszédos Ausztriáról, ahol minden nagy- és középbank beleolvadt az „österreichische Credit Anstalt—Wiener Bankverein“ cégű bankba. Tegyük fel, hogy Londonban egy ügyfél megjelenik egy olyan banknak a pénztáránál, amelynél megvolt az az egyensúlyi állapot, hogy összes, a közönséggel szemben fennálló tartozásainak tíz százaléka pénzben fekszik a pénztáraiban és befizet betétként 1000 shillinget. Ez a brit bankok szokásának és felfogásának megfelelően mintegy 10.000 shilling betéthez szükséges likviditást jelent. Miután betétállománya, amely eddig B volt, ezentúl $B + 1000$ lesz, a készpénzállománya pedig, amely eddig $B/10$ volt, ezentúl $B/10 + 1000$ lesz, betétállománya és készpénzállománya úgy fog aránylani, mint $B - 1000$ aránylik $B/10 + 1000$ -hez, ennek a törtnek a mutatója biztosan kisebb, mint $1/m$ s így annyi pénzt helyezhet ki, mondjuk annyi váltót lehet a piacon vennie, amennyivel készpénzállománya a tartozásai 10%-át meghaladja, jelen esetben 900 shillinget helyezhet ki, mert $B + 1000$ shilling betét 10%-a a. m. $B/10 + 100$ shilling. A váltókért adott 900 shillinggel a bank a váltó be-

nyújtóját folyószámlán elismeri s így összes betétállománya már $B + 1000 + 900$ shilling lesz, viszont a készpénzállománya változatlan marad, mert a váltó leszámítolásából származó összeget nem fizette ki készpénzben, hanem folyószámlán írta javára s így a készpénze még mindig $B/10 + 1000$ lesz, holott elég volna $B/10 + 100 + 90$, tehát a feleslegként mutatkozó 810 shillingért újabb váltókat vehet. Ugyanez lesz a helyzet, ha a bank váltószámítolás helyett befektetési papírt vesz a piacon; kifizeti a 900 shillinget az eladónak, de ez a vételár is csak hozzá kerül betét formájában. A bank tehát ismét kihelyez egy ügyfelénél 810 shillinget s ezzel öt folyószámlán elismeri, miáltal betétállománya, a közönséggel szemben fennálló tartozása már $B + 1000 \cdot 4 - 900 \cdot 4 - 810$ shillingre fog emelkedni, ami azt teszi szükségessé, hogy a pénztárban $B/10 \cdot 4 - 100 \cdot 4 - 90 \cdot 4 - 81$ shilling, azaz $B/10 \cdot 4 - 271$ shilling legyen, holott ott még mindig $B/10 \cdot 4 - 1000$ shilling van s így 729 shillinget megint kihelyezhet egy másik ügyfelének s ezt neki jóváírja, miáltal a betétállománya $B \cdot 4 - 1000 \cdot 4 - 900 \cdot 4 - 810 \cdot 4 - 729 = B \cdot 4 - 3439$ shillinggel növekszik, ami pénztárban $B/10 \cdot 4 - 343.9$ shillinget tesz szükségessé, így a pénztárban lévő $B/10 \cdot 4 - 1000$ shillingből még 656.1 shilling tovább kihelyezhető. A bank ezt a műveletet addig folytatja, amíg az 1000 shilling készpénzben befizetett eredeti betét a tízszeresére nem duzzad föl. Ebből nemcsak az látszik, hogy a hiteltömeg sokszorosán meghaladja a közönség tényleges megtakarítását, hanem az is, hogy a hiteltömeg megnövekedésével, vagy csökkenésével párhuzamosan növekszik vagy csökken a betétállomány (a bankok tartozása) is.

Az egész hitelszervezet által kimutatott összes betétállomány tehát korántsem jelenti a közönség tényleges megtakarításait, amely szükség esetén a pénzügyintézetektől ki is vehető és más célra is fordítható. Mikor tehát a statisztika azt mutatja, hogy például 1936. december 31-én az összes magyar pénzügyintézetek betétállománya 1524 millió pengőt tett ki, az korántsem jelenti azt, hogy a közönség likvid tényleges megtakarításai ennyit tettek ki, hanem ez azt jelenti, hogy a hitelszervezet ekkora vásárlóerőt anticipált a jövő termelés eredményéből előálló vásárlóerőre, illetőleg ennél az összegnél csak annyival kevesebbet, mint amennyi a hitelszervezet pénztáraiban fekvő készpénz és zsírókövetelés volt. (1936. december 31-én 77,881.000 pengő.) A most levezetett okoskodással szemben nem jelent semmit az, hogy a hitelszervezet tényleg nem egy bankból áll, hanem sokból, mert ha a fenti elgondolást, amit könnyebb megértés kedvéért úgy képzelünk el.

hogy az egész hitelszervezet csupán egy bankból áll, akként vezetjük végig, hogy a készpénz mindig más bankhoz kerül, akkor is a hitelszervezetbe került 1000 shillingből, ami eddig nem volt abban bent, — s ez a lényeg — az összes pénzüintézeteknél összesen 10.000 shilling betét keletkezhet. Minthogy pedig a hitel volumen szempontjából az összes pénzüintézeteknél lévő fizetési eszközök mennyisége számít, nyilvánvaló, hogy a hitelvolumen mindenkor a közönség által készpénz formájában a pénzüintézeteknél elhelyezett fizetési eszközök mennyiségének (végeredményben elmondhatjuk, hogy a forgalomban lévő készpénznek) bizonyos sokszorosát fogja kitenni. Hogy hányszorosát, az a nagyközönség és a bankok, különösen a jegybank felfogásától és hitelpolitikájától függ. Hogy hányszorosát teheti ki veszély nélkül, az mindenesetre függ attól, hogy a készpénznélküli fizetési forgalom mennyire van elterjedve. Minél elterjedtebb a készpénznélküli fizetési forgalom, annál nagyobb lehet a sokszoros, s ha a készpénzforgalom teljesen megszűnne, akkor a jövőbeli vásárlóerő anticipálásának csak az az abszolút határa tudna érvényesülni, amit az imént csupán elméletinek mondtam. Maga az alapigazság, hogy a hitelvolumen meghaladja s bizonyos sokszorosát teszi ki a pénzüintézetekhez befolyó fizetési eszközöknek, nem függ attól, hogy a készpénznélküli fizetési forgalom mennyire van elterjedve, mennyire nincs.

A hitelszervezetnek ez a működése, amely valóságban hitelt, vásárlóerőt teremt, érthetőbbé válik, ha megvilágítjuk, hogy miben is áll valaképpen a hitelszervezetnek hiteltermelő hatása. Mert hiszen semmiből a hitelszervezet sem tud valamit termelni. A hitelszervezet a nála befolyó készpénzbetétekből egy vagy más formában (folyószámlahitel, váltóleszámlítás stb.) a gazdálkodó nagyközönségnek hiteleket nyújt. Ezeket a hiteleket a hitelszervezet tagjai, a pénzüintézetek nem fedezetlenül nyújtják, hanem csak megfelelő anyagi biztosítás mellett. Ezt a legáltalánosabban úgy fejezhetjük ki, hogy a hitelt élvezőnek kell akkora vagyonának lennie, amelynek józanul számított értéke a hitelt megfelelően meghaladja. A hiteltermelés tehát nem más, mint a meglévő vagyon likvidálása. Ez a vagyon azonban nem lehet más, mint vagy meglévő termelési eszközök, vagy meglévő fogyasztási javak bizonyos összesége, illetőleg ezekre vonatkozó jogok és igények. A fedezetül szolgáló vagyont úgy is kifejezhetem, hogy az vagy forgalomba kerülő, tehát vásárlóerőt magukban rejtő javak előállítására szolgáló eszközök, vagy forgalomba hozható, tehát vásárlóerőt magukban hordozó fogyasztási cikkek bizonyos tömege. A hitel-

nyújtás útján anticipálható vásárlóerőnek az abszolút határa tehát az a vásárlóerő, ami a fedezetül szolgáló vagyonból közvetlenül, vagy közvetve bizonyos idő alatt keletkezhet, illetőleg tényleg keletkezik s így az anticipált vásárlóerőt tényleg létrehozza. Ez az abszolút határ azonban csak elméletileg létezik. A termelés az időben folyamatosan történvén, elméletileg egy beláthatatlan hosszú idő termelése által teremtendő vásárlóerő is anticipálható, mindaddig, míg arra fedezetet lehet találni. Azt sem lehet elmélgedés útján megállapítani, hogy mekkora időköz termelése által teremtendő vásárlóerő anticipálása az, ami a gazdasági életre még nem hátrányos. A túlságos hitelkiterjesztésnek, ha a kiterjesztés egyéb premissái megvannak, éppen az a jellemvonása, hogy sokkal hosszabb időköz termelése által teremtendő vásárlóerőt anticipál, mint ahogy az korábban az eset volt. Az ilyen túlságos hosszú idő termelése által teremtett vásárlóerő anticipálása csak maguknak a termelési eszközöknek áruba bocsátása esetén azokban rejlő vásárlóerőnek a fedezetül való tekintése mellett lehetséges, ami a nyújtott hitelek immobillá teszi, megszünteti azoknak azt a jellegét, hogy önmaguktól folynak vissza s a hitelszervezet immobilizálódásához vezetnek. A jövőbeli vásárlóerő anticipálásának ez a korlátja tehát gyakorlatilag nem vezet kielégítő eredményre. A létező termelőberendezés nem jelent annyi vásárlóerőt, mint amennyi az abba befektetett tőke. Mert annak ellenére, hogy az abba befektetett tőke valamikor vásárlóerőt jelentett, azt mind megint vásárlóerővé visszaalakítani nem lehet, legfeljebb annak egy kis töredékét, tudniillik annyit, amennyi abból az adott viszonyok közt gazdát cserélhet. A meglévő termelőberendezésből pedig mindenkor csak annyi cserélhet gazdát, amennyinek megfelelő új tőke újonnan termelt javak — tehát vásárlóerő — el nem használásából, felhalmozásából keletkezett és kamatozó elhelyezkedést keres. A létező termelőberendezés tehát rövid hitelek nyújtására csak olyan mértékben alkalmas, amilyen mértékben az bizonyos megszabott idő alatt új, a piacon elhelyezhető javak előállítására, tehát effektív vásárlóerő termelésére alkalmas, illetőleg amilyen mértékben maga a termelési berendezés új tőkék keletkezése által értékesíthető. Ebből érthetjük meg azt is, ami a hitelélet terén a válságok időszakos visszatérésevel kapcsolatosan gyakran visszatérő jelenség, a hitelek úgynevezett befagyása. Az árak hirtelen esése (ami világ jelenség) azt eredményezi, hogy a termelési berendezés által előállított jószágokban rejlő vásárlóerő kisebb lesz, mint amennyit a hitelszervezet anticipált, tehát a hitelek visszafize-

tése a termelés eredményéből nem lehetséges, ennél fogva a termelési berendezést magát kellene bizonyos mértékben likvidálni. Ez azonban azért nem lehetséges, mert az árak esése folytán a termelési berendezésért nem cseréli fel senki a kezében lévő vásárlóerőt, mert az árak esése a termelés nyereséges voltát is veszélyezteti, viszont a termelési berendezést alkotó egyes jószágoknak fogyasztási célra való értékesítése az árubőség következtében vagy lehetetlen vagy csak olyan árak mellett lehetséges, ami az anticipált vásárlóerőnél kisebb. Miután az ilyen helyzetben a likvidálás tőkepusztítást eredményez, ami végeredményben —, ha a fogyasztás ismét emelkedik — az egész gazdálkodó társadalom kárára megy, ha a hitelezők ily esetben maguk nem eléggé belátók, az államhatalom szokott halasztásos intézkedésekkel fellépni. A művelés alatt álló föld éppen úgy, mint a gazdálkodó társadalom bármely termelő berendezése szintén csak oly mértékben hordoz magában vásárlóerőt, mint amennyi új megtakarítás földben keres elhelyezkedést. Ezenkívül a föld csupán az évről-évre jelentkező termésében rejlő vásárlóerőt hozza létre s csak ez lehet alapja a vásárlóerő anticipálásának azaz hitelnyújtásnak.

A PÉNZ SZEREPE.

Az eddig elmondottakból a hitelszervezet működésének csupán dinamikáját láttuk, vagyis azt, hogy a hitelszervezet a maga működésével hogyan teszi lehetségessé a hitelgazdálkodásra alapított termelést s tette azáltal lehetővé a termelésnek egy olyan állandó fokozódását, amely a föld népeinek egyre szaporodó száma mellett is egyre magasabb életszínvonalat tesz lehetővé. Nem láttuk azonban még a hitelszervezet működésének a gazdasági élet egyéb alapjelenségeivel való szoros összefüggését, amely különösen a hitelgazdálkodásra alapított termelés korszakában bír elsőrangú fontossággal. Már fentebb rámutattunk arra, hogy az emberi kultúra és civilizáció haladásának a kulcsa az emberi termelésnél kisebb aktuális fogyasztásban, azaz a megtakarítások, a tőkeképződés lehetőségében van. Viszont a tőkeképződésnek, a munkamegosztás elvének alkalmazása mellett logikus velejárója a jószágok kicserélése, végeredményben a jószágoknak túlnyomólag a piac számára való termelése, tehát a jószágoknak az eladása s helyettük más jószágok vásárlása. Ennél fogva minden termelt jószág legalább egyszer pénz ellenében elcseréltetik. Mindenki eladóvá és egyszer-

smind vevővé válik, mert mindenki valaminek — a legtöbben saját munkájuknak — az eladásából szerzik meg azt a vásárlóerőt, amellyel megszerzik a szükségleteik kielégítésére szolgáló jószágokat. A jószágok cseréje egymásközt a pénz közvetítésével jön létre, tehát minden jószág elsősorban pénz ellenében cseréltetik ki. A forgalom első és egyedüli fontos fázisa tulajdonképpen a javaknak és a pénznek a kicserélődése, úgy, hogy az egész gazdasági forgalmat úgy jellemezhetjük, hogy az jószágoknak és pénznek állandó kicserélődése, tehát a csereforgalomban mindig jószág és pénz áll egymással szemben. Azt a viszonyt, amelyben az áruk és a pénz egymáshoz állnak, az áruk árának nevezzük, tehát az ár kifejezi a jószágoknak a pénzhez való viszonyát, az összes áruknak és szolgáltatásoknak a pénzhez való viszonyát szokták nevezni az árszínvonalnak. Az árszínvonal tehát kifejezi az összes áruknak és a szolgáltatásoknak a pénzhez való viszonyát. Ez a viszony az, ami alapul szolgálhat arra is, hogy a pénz vásárlóerejét ezzel mérjük és kifejezzük, mert hiszen a pénz vásárló ereje annyi, amennyit a pénzért vásárolni lehet, azt pedig, hogy mit lehet a pénzért vásárolni, az áruk és szolgáltatások ára határozza meg, tehát az összes árukat véve figyelembe az ú. n. árszínvonal. Az árszínvonal tehát a pénznek és az összes áruknak és szolgáltatásoknak az egymáshoz való viszonyát fejezi ki. Vagyis két mennyiségnek az egymáshoz való viszonyát. Két mennyiségnek az egymáshoz való viszonya a két mennyiség nagyságától függ. A két mennyiség viszonyában változás áll be, ha a két mennyiség nem egyformán változik meg. Ugyanezt fejezi ki a kereslet és a kínálat viszonya is. Az összes áruk szemben állanak az összes pénzzel. Az összes árukat ajánlják eladásra az összes pénz ellenében és az összes pénzt kínálják az összes áruk ellenében, mert az emberiségnek végeredményben nem pénzre, hanem jószágokra van szüksége. Ebből nyilvánvaló, hogy az összes javak és szolgáltatások ára, az árszínvonal attól függ, hogy mennyi az eladásra kínált áru és mennyi az árut kereső pénz. Ha egy időpontot önkényesen felveszek mint nyugalmi időpontot s egy későbbi időpontban megváltozik az áru mennyisége vagy megváltozik a pénz mennyisége a megválasztott korábbi időponthoz képest, akkor az árszínvonal is változni fog a felvett időponthoz képest. Ebből nyilvánvaló, hogy az általános árszínvonal függ a vásárlás céljára rendelkezésre álló vásárlóerő mennyiségétől, bár nemcsak ettől. Miután pedig az általános árszínvonal az összes javak árának az összefoglalója, a jószágok és szolgáltatások ára az, ami a rendelkezésre álló vásárlóerő mennyiségétől függ. Most meg kell vizsgálnunk, hogy milyen jelentősége van

az árszínvonalnak, azaz az összes kicserélésre váró jószágok és szolgálatok árainak a gazdasági virágzás szempontjából. Miután az egész gazdasági forgalom javak és szolgálatok megszakítás nélküli folyamatos termeléséből és kicseréléséből áll, mindenkinek, aki ebben a megszakítás nélküli folyamatosságban részt vesz, az a legnagyobb érdeke, hogy a ma eladott jószágokért és szolgálatokért birtokába jutott vásárlóerőért holnap vagy később ugyanannyi jószágot vagy szolgálatot tudjon vásárolni, mint amennyit tudott volna akkor, amikor a maga jószágait, vagy szolgálatait eladta s azokért pénzt kapott. Ez pedig csak az árak józan állandósága mellett lehetséges. Röviden már utaltunk is arra, de az utolsó évek gazdasági válsága folyamán kifejlődött irodalom és az élet közönséges tapasztalata talán mindenki előtt világossá tette már azt, hogy különösen az árak gyors esése milyen válsághoz vezet s így talán a részletek megvilágítása nélkül is leszögezhetjük azt, mint a művelt közönség szellemi közkincsét, hogy a gazdasági virágzásnak az árak józan állandósága, tehát az árszínvonalnak lehető legkisebb kilengései kedveznek. Ámde az árszínvonal kialakulásának egyik tényezője, mint ahogy az előbb láttuk, annak a vásárlóerőnek a mennyisége, amely a termelt javakkal és kínált szolgálatokkal szemben áll. A vásárlóerő mennyisége pedig, ahogy ugyancsak fentebb láttuk, a hitelszervezetnek attól a működésétől függ, hogy a hitelszervezet hiteltermelő tevékenységével mily mértékben anticipálja a jövő termelés eredményeként előálló vásárlóerőt. Ebből láthatjuk, hogy a hitelszervezet működése milyen szervesen kapcsolódik be a gazdasági forgalomba. A hitelszervezet működésével befolyást gyakorol a gazdálkodó közösség rendelkezésére álló vásárlóerő mennyiségére, a vásárlóerő mennyisége befolyásolja az árszínvonalat, előidézheti az árak emelkedését vagy esését, az árakban beálló hirtelen nagy változás megszakítja az értékek folyamatosságát, ez pedig a termelés összezsugorodásához, munkátlansághoz és az életszínvonal leszállításához vezet, szóval olyan gazdasági jelenségekhez, amelyek szociális oldala sok emberi nyomort és szenvedést jelent.

Első pillanatra úgy látszik, hogy a hitelszervezet, vagy vezetői kezében olyan hatalom van, amelynek a helyes vagy helytelen kezelése lényegesen hozzájárulhat a gazdasági virágzás vagy válság kifejlődéséhez, szóval széles néprétegek boldogulása vagy nyomora az ő működésüktől, illetőleg elhatározásaiktól függ. A hitelszervezet tényleg képes erre, azonban csak az egész hitelszervezet, beleértve ebbe a központi bankot is. Mert mind az a képessége a hitelszervezetnek, amely a gazdasági folyamatot ily mér-

tékben befolyásolja, tulajdonképpen a központi banknál, a jegykibocsátó banknál van, s a jegykibocsátó bank megfelelő kezdeményezésének, megfelelő hitelpolitikájának automatikus végrehajtói a hitelszervezet egyes tagjait tevő bankok vagy pénzüzetek, bármily nagyok vagy kicsinyek legyenek is azok. Ez az autochton erő sohasem a hitelszervezet tagjainál, az egyes pénzüzeteknél van meg, hanem mindig a központi banknál, amiért is ezt kell tekintenünk az egész hitelszervezet fejének. Megadja pedig ezt az autochton erőt, ezt az eredeti energiát a központi banknak, amelyet a hitelszervezet megfelelően felerősít, megnagyít, a jegybank bankjegykibocsátó, vásárlóerőt teremtő hatalma. Beható elemzés mellett a jegybanknak ez a vásárlóerő teremtő hatalma sem különbözik lényegesen a hitelszervezet vásárlóerőt teremtő képességétől, mindaddig, míg egy ország pénze a nemzetközi aranyvalutarendszer alapján áll. A hitelszervezet egyes tagjai hiteltermelő működésének kiindulópontja — mint láttuk — a pénztárakban összegyűlt készpénz vagy a jegybankkal szemben fennálló zsírókövetelés. Ennek a mennyiségét a központi bank szabja meg, ha nem is tetszése szerint, de mégis ő az, aki bizonyos korlátok közt növelheti vagy csökkentheti a bankjegyforgalmat, aminek csupán következménye az, hogy a készpénzállomány emelkedik vagy csökken a hitelszervezet pénztáraiban. Azt mondtuk, hogy bizonyos korlátok közt függ ez a központi banktól. Ezeket a korlátokat — ha az illető állam a nemzetközi aranyvalutarendszer alapján áll — a központi bank aranykészlete szabja meg. A központi bank a meglévő aranykészletének mindig csak bizonyos meghatározott sokszorosát kitevő bankjegyet hozhat forgalomba, amit úgy szoktak kifejezni, hogy a forgalomban lévő bankjegyek bizonyos százalékát kell kitennie az ércfedezetnek. Például az 1927. évi brit banktörvény úgy intézkedik, hogy megállapítja, hogy az angol bank ú. n. bankszerű fedezetek alapján 260 millió font sterlinget bocsáthat ki s a kincstár külön felhatalmazása alapján emelhető ez 275 millió font sterlingre. Minden font sterling bankjegynek, ami ezen túl van forgalomban, 100%-ig arannyal kell fedezve lennie. Egy más rendszer, amit a francia jegybank szabályai valósítanak meg. A Poincaré-féle törvény fix előírja a 35%-os aranyfedezetet és miután 1 frank színarany-tartalma 65.5 milligramban volt megállapítva, a bankjegykibocsátás latitudeje az volt, hogy minden egy kilogramm színarany után 15.267 — 43.600 frank bankjegy volt forgalomba hozható.

A hitelszervezet működésének gazdasági jelentőségét nem lehet megérteni a központi bank működésének megértése nélkül. A központi bank

működését pedig nem lehet megérteni a nemzetközi aranyvaluta-rendszer rövid ismertetése nélkül, mert ma, 1937-ben még minden jegybank a nemzetközi aranyvaluta-rendszer elvi alapján áll, noha ezt a rendszert talán már egyetlen egy sem alkalmazza. Ennélfogva, noha könyvünk más helyén *ex asse* foglalkozunk a pénz és a valuta s így az arany problémájával is, a gondolatmenet összefüggése és megérthetése kedvéért itt is röviden foglalkoznunk kell vele. A pénz, amint már fentebb is fejtegettük, az a jószág, amely a generális vásárlóerőt hordozza. A pénzben mindig valamely célszerű termelés eredménye van felhalmozva. Aki a termelésben való sikeres részvételével igényt szerez magának arra, hogy a termelésből részt kapjon, az kaphat pénzt, mint ami megtestesíti azt a vásárlóerőt, amit az illetőnek a termelésből jutó része jelent. Ettől magától azután mások ingyen, vagy bármely okból szerezhetnek pénzt, de a pénz eredeti megszerzésének a módja csak a termelésben való részvétel. A vásárlóerő hordozója lehet bármely jószág, de nem alkalmas a vásárlóerő hordozására az a jószág, amely maga is komoly szükségletek kielégítésére alkalmas és a szükséglet kielégítése által megsemmisül, vagy állagában lényegesen megváltozik.

Nem alkalmas az ilyen jószág, mert ebben mindig a maga fogyasztási értéke lép előtérbe. Ezért pénz csak olyan jószág lehet, amely közvetlenül nem szolgálhat valamely szükségletünk kielégítésére. Ilyen jószágok voltak és ma is azok bizonyos természeti népeknél a kagylók, de különösen a fémek. A fémek közt pedig számos tulajdonságánál fogva legalkalmasabb az arany. Hogy arany legyen a vásárlóerő hordozója, hogy az legyen a pénz, az nem tiszta észparancs, hanem egy emberi megegyezés, de olyan megegyezés, amely a föld összes művelt népeire kiterjed és több, mint kétezeréves múltra tekint vissza. Egyes szerzők szerint a homérosi költemények keletkezése idejében már arany talentumok voltak a görögök közt forgalomban. A legrégebb ismert *electron* érme (arany és ezüst keverék) Gygestől, Lydia királyától, Croesus atyjától származik, aki Kr. e. 687—652-ig uralkodott és fia Croesus volt, aki elkezdte a tiszta aranyérmék veretését. Ettől az időponttól kezdve, egész napjainkig az aranyvaluta-rendszer bosszú történelmi fejlődésen ment keresztül. Ezt a hosszú történelmi fejlődést nem kísérhetjük nyomon. Nem is volna érdekes, csupán a fejlődésnek azokat a szakait kell megemlítenünk, amelyek a mai helyzet megértéséhez szükségesek. A pénzzel való gazdálkodás egyik fontos létszaka volt az, amikor az államhatalom kijelenti, hogy az általános fizetési eszköz — tehát a vásárlóerő általános hordozója — az ezüst, vagy az arany. A pénzzel való

gazdálkodás terén következő lépés volt, hogy egy feljogosított központi bank utalványokat adhatott ki a nála felhalmozott ezüstről vagy aranyról., ami a forgalmat megkönnyítette ugyan, de nem változtatott azon, hogy csak annyi ezüstről vagy aranyról való utalvány lehessen forgalomban, mint amennyi a banknál le van téve. Csakhamar belátták azonban, hogy az összes kibocsátott utalványokat úgy sem lehet egyszerre beváltás végett bemutatni, mert hiszen egy bizonyos mennyiség a csereforgalom lebonyolításánál le van kötve, tehát lehet több utalványt is kibocsátani, mint amennyi arany a banknál le van téve. Ezt úgy fejezték ki, hogy a forgalomban lévő bankjegyeknek kell egy bizonyos (pl. 20—40%-os) aranyfedezettel bíniok. Ez azt jelenti, hogy 40%-os fedezet esetén a forgalomban lévő bankjegyek 40%-a arany ellenében van forgalomban. Tehát annyi, mintha az arany volna a forgalomban, tehát a forgalomban lévő bankjegyeknek ez a 40%-a pénz azért, mert a mögötte álló aranyban van felhalmozva a célszerű termelés eredménye. A bankjegyek 60%-a nem arannyal van fedezve, hanem ú. n. bankszerű fedezettel pl. váltókkal. A váltó a váltót aláírók kötelezettségét jelenti, hogy a lejáratkor annyi pénzt, vásárlóerőt fizetnek, mint amennyi a váltóban ki van téve s ennek a jövőbeli fizetés ígéretnek az eladása fejében kapnak a központi banktól valóságos vásárlóerőt, pénzt, ami a múltbeli sikeres termelésen alapszik. A jegybank csak olyanoknak a fizetési ígéretét fogadja el, akiknek elegendő vagyonuk van, ami a váltó beváltását biztosítja. Vagyis a jegybank sem csinál egyebet, mint a későbbi termelés által vagy a későbbi piacrahozatal által termelendő vásárlóerőt anticipálja. Tehát elvileg ugyanazt teszi, amit a hitelszervezet tagjai. Ezzel formailag is testet öltött a modern nemzetközi aranyvaluta-rendszer, amelynek a lényege a következő: Először az, hogy az állam az aranyat jelöli meg a pénz alapjául, ami azt jelenti, hogy értékmérő az arany lesz és a pénz egységének az aranyhoz való viszonyát egy határozott viszonyvámaban állapítja meg. Pl. egy kg színarany 3800 pengő (1925. évi XXXV. t.c. 3. §-a), másodsor, hogy a jegykibocsátó bank köteles aranyat korlátlan mennyiségben saját bankjegyeiért a törvényben meghatározott áron vásárolni, pl. egy kg színaranyért köteles 3800 pengőt adni s ugyancsak köteles elvileg korlátlanul saját bankjegyeiért a törvényben megállapított fix áron eladni. Harmadsor, hogy az aranyak az országba való behozatala s annak onnan való kivitele teljesen szabad. Ez a nemzetközi aranyvaluta-rendszer három olyan alapelve, melynek együttes alkalmazása nélkül nincs aranyvaluta. Hogy az aranyvaluta nemzetközi, az következik

abból a többezereves hagyományból, ami az arany valutajószággá való emelésének az oka, t. i., hogy az aranyat az emberek minden országban értékesnek tartják. Ha egy országnak aranyvalutája van, az azt jelenti, hogy az ország pénz és hitelrendszere az aranyra van alapítva. Az aranyvaluta-rendszernek kell tehát megvalósítani azokat a feladatokat, amelyeket egy mai gazdasági fejlettségű ország szükségletei előírnak. Az egyik megvalósítandó célja ebből a szempontból az arany valuta-rendszernek, hogy a belföldi pénznek más országok pénzéhez való viszonyát egy előre meghatározott fix ponton (fix árfolyamon) tartsa, amitől csak kis kilengések lehetségesek (ez az érmeparitás). A második, de legfontosabb célja a nemzetközi aranyvaluta-rendszernek az, hogy megőrizze a világpiacon árat józan állandóságát. Ezt azonban az aranyvaluta pusztán léte nem tudja megvalósítani, ez csak akkor valósítható meg, ha a nemzetközi aranyvaluta-rendszernek azokat a józan ész által diktált szabályait — amelyek mellett a világprosperitás legnagyobb előmozdítója lehet — pontosan be is tartják. Ezeket nevezhetjük az aranyvaluta-rendszer elveivel, megingathatatlan szabályaival szemben azoknak a konvencióknak, megegyezéseknek, amelyeknek betartása nélkül nincs fair-play. Ezek a megegyezések a következők.

Először szükséges, hogy az aranyvalutás országokban ne akadályozzák meg a javaknak egyik országból a másikba való áramlását behozatali tilalmakkal, kontingentálásokkal, tiltó vámokkal, vagy bárminő egyéb korlátozásokkal; másodsorban, hogy minden aranyvalutás ország nyugodjék bele abba, hogy, ha az egyik országból kimegy az arany, ott a javak árszínvonalának csökkenni kell s ahová beáramlik az arany, ott az áraknak emelkedniük kell. Annak, hogy egy ország jegybankjának — amely a nemzetközi aranyvaluta-rendszer alapján áll — mennyi aranya van, legfőbb tényezője az illető ország fizetési mérlege. Vannak más tényezők is, amelyek ezt befolyásolják, így elsősorban azokban az országokban, amelyekben jelentékeny mennyiségű aranyat bányásznak, az aranybányászat, továbbá a nagyközönségnek az arany thezaurálására vagy a thezaurálásnak a megszüntetésére irányuló hajlama. Ez az utóbbi tényező inkább csak a gazdasági hullámnak szélső pontjain jelentkezik. A jegybanknak tehát két irányban kell megfelelő politikát folytatni, hogy a gazdasági viszonyoknak megfelelő mennyiségű pénz legyen forgalomban. Az egyik, hogy azon a latitudon belül, amelyet változatlan arany mennyiség mellett is lehetővé tesz a banktörvény, változtatja a bankjegyforgalmat a minimum és a maximum

közt s ezzel növeli vagy csökkenti a hitelmennyiséget, a másik fontos intézkedéssorozat pedig az, ami magának a bank aranykészletének mennyiségét befolyásolja. Két kérdés merül fel: először, hogy miért kell a jegybanknak a bankjegyforgalmat belátása szerint szabályozni s miért nem hagyhatja azt magára. Másodsor, hogy milyen eszközei állnak a központi banknak rendelkezésére, amelyekkel a bankjegyforgalmat, ideértve a bankjegyforgalom alapjául szolgáló aranykészletmennyiséget is, befolyásolja.

A központi bankoknak azt a célszerű tevékenységét, amellyel a forgalomban lévő fizetési eszközök mennyiségét szabályozzák, a jegybank hitelpolitikájának nevezzük. Már fentebb, ahol a hitelszervezet vásárlóerőt teremtő tevékenységét tárgyaltuk, láttuk, hogy a hitelszervezetnek módjában áll a közönség által nála elhelyezett betéteknek sokszorosát a fentebbiek szerint annak tízszeresét, esetleg többszörösét, hitelként bocsátani a nagyközönség rendelkezésére. Ez a hitel, mint zsirális pénz, vagy bankpénz, tehát mint vásárlóerő áll a közönség rendelkezésére, ennél fogva az árszínvonal, vagy más szóval a pénz vásárló erejét kialakító tényezők egyike. Azt is láttuk azonban, hogy amíg egyáltalán van készpénzforgalom, addig a hitelszervezet által kreált bankpénz mindig csak egy bizonyos sokszorosa a nála felhalmozódó készpénzfizetési eszköznek. Ámde az, hogy mennyi készpénz gyűlhet össze a bankoknál, függ a jegybank hitelpolitikájától. Ha a jegybank több bankjegyet hoz forgalomba, akkor ezzel a hitelvolumen kiterjedését teszi lehetségessé, ezáltal a forgalomban lévő vásárlóerő mennyisége emelkedik, ez a gazdasági életre ösztönzőleg hat, ez az árak emelkedését vonja maga után, a gazdasági konjunktúra javulását jelenti. Növekszik a termelés és a fogyasztás, csökken a munkanélküliség, ha volt, s emelkedik az általános életszínvonal. Viszont, ha a jegybank csökkenti a forgalomban lévő bankjegyek számát, ezzel zsugorítja a hitelszervezet által termelt hitelvolumen, csökkenti a közönség rendelkezésére álló vásárlóerőt, ami ceteris paribus az árak csökkenését fogja maga után vonni. Az árak csökkenése a termelés egyes szelvényein megszünteti a jövedelmezőséget s így a termelés csökkenéséhez, a kereseti lehetőségek csökkenéséhez vezet, kezdődik a munkanélküliség, az általános életszínvonal csökkenése. A jegybankoknak azt a hitelpolitikáját, amely végeredményben a leírt útvonalon keresztül az árszínvonal emelkedéséhez, tehát a pénz vásárlóerejének a csökkenéséhez vezet, pénzpuffasztó inflációs hitelpolitikának, azt a működését pedig,

amely végeredményben az árszínvonal eséséhez, tehát a pénz vásárlóerejének az emelkedéséhez vezet, deflációs pénzsorvasztó hitelpolitikának nevezzük.

Adott viszonyok közt mindkét irányú hitelpolitika indokolt és helyes lehet. Az elhatározás mindig a központi banknál, a hitelszervezet fejénél van és soha sem az egyes pénzintézeteknél, a hitelszervezet tagjainál. A hitelszervezet tagjai akarva, nem akarva, kénytelenek azt az irányt követni, amit a központi bank kezdeményez, illetőleg követ. Ha a központi bank hitelkiterjesztést tart szükségesnek, fokozza a forgalomba hozott pénz mennyiségét, a bankok kénytelenek ezt tudomásul venni. A nagyközönség ugyan az adott viszonyok között megtagadhatja a kívánt reakciót, a jegybank kezdeményezésére, de ennek megtagadása nem a bankokon múlik. 1933 második felében az északamerikai Egyesült Államok központi bankrendszere mindent megtett egy pénzpuffasztó hitelpolitika megindítására, a közönség tartózkodásán azonban megtört ez a kísérlet. Viszont, ha a központi bank a hitelvolumen megszorítását tartja szükségesnek és csökkenti a forgalomban lévő bankjegyek mennyiségét, akkor minden hitelintézet, ha csak nem akarja a fizetéseképtelenség kockázatát magára vállalni — kénytelen kihitelezései egy részének visszavonásával a hitel volumen jét csökkenteni. A központi bank hitelpolitikájának mindig csak egy végcélja van: a pénzt állandó értékszínvonalon tartani. Mit jelent a pénz állandó értékszínvonalon való tartása? Ennek a mondatnak az értelme körül merült fel az utolsó évtizedben a legnagyobb ellentét. Régebben, még 1924-ben is az volt az általános felfogás, hogy a jegybanknak csak egy feladata van, t. i. a pénz értékének az állandóságát az aranyhoz képest, illetőleg más aranyértékű devizákhoz (külföldi fizetési eszközökhöz) képest megóvni. Ezért mondja a legújabb magyar bankjegy törvény az 1924. évi V. t.-c. függeléke 1. §-ának második bekezdése a következőket: „A bank köteles minden rendelkezésére álló eszközzel gondoskodni arról, hogy a papírpénz (bankjegyek) érccel való beváltásának törvényes szabályozásáig jegyeinek az értéke, amely az aranyvalutás vagy értékálló valutával bíró országokra szóló váltók árfolyamában jut kifejezésre, állandó maradjon“. Ez volna a jegybank első szempontja s csak, ha e szempont szem előtt tartása mellett lehet még olyan intézkedéseket tenni, amelyek a belföldi árszínvonalat is a kívánt irányban befolyásolhatják, csak akkor kerülhet sor ilyen intézkedésekre, de a fontos, az uralkodó cél az első. Ennek a dogmaszerű elgondolásnak az alapja az volt, hogy maga a nemzetközi aranyvaluta az, amely képes a nemzetközi árszínvonal józan állandó-

ságát biztosítani. Ennélfogva az egyes jegybankok hitelpolitikájának csak arra kell irányulnia, hogy a nemzetközi aranyvaluta-rendszer síma működését biztosítsa. Az elgondolást legkönnyebb megérteni, ha kiindulunk az ú. n. kvantitás-elmélet legnaívabb elgondolásából. Ez abból áll, hogy egyszerűen az aranyat és az aranyért megszerezhető javakat és szolgáltatásokat állítja egymással szembe, tekintet nélkül az aranyvalután felépülő hitelrendszerre.

A nemzetközi aranyvaluta-rendszer síma működése az egész világot, illetőleg az aranyvalutás országokat, egyetlen világgazdasági egységgé olvasztotta össze az aranyon keresztül, amely az egyes országokban úgy folyt szét, mint a közlekedő csövekben a folyadék. Ha az egyik országban bizonyos okból megszorodott az arany, ahhoz képest, mint amennyi monetáris arany az illető ország gazdasági helyzetében az egyensúlyállapotot jelentette (egyensúlyállapot az árszínvonal állandósága), azonnal bizonyos folyamatok indultak meg, amelyek következtében ez a többlet ismét szétfolyon a közlekedőcsöveken át a többi országba. Amíg az aranyak és az árukak a vándorlása az országok közt szabad, egy ország sem tudja hitelkiterjesztéssel, vagy hitelszűkítéssel a nemzetközi árszínvonalat lényegesen befolyásolni, mert a hitelkiterjesztés az illető országból aranykiáramláshoz, a hitelszűkítés pedig aranybeáramláshoz vezet, ezzel a megzavart egyensúly helyreáll, anélkül, hogy a nemzetközi, aranyban kifejezett árszínvonalat lényegesen befolyásolhatta volna. Mikor az egész világ, néhány ország kivételével, a nemzetközi aranyvaluta-rendszer alapján állott és ennek szabályait betartotta, akkor minden aranyvalutás országban a közönség rendelkezésére álló vásárlóerőt a bankjegyek aranyfedezeti rendszerén keresztül az illető jegybank aranykészlete szabta meg többkevesebb merevséggel. Az összes aranyvalutás államok közönségének a vásárló erejét az összes jegybankok, vagyis az egész világ monetáris aranykészletének mennyisége dönti el. Ez pedig állandó, illetőleg évről-évre körülbelül állandó ütemben emelkedik, legfeljebb másként oszlik el az egyes jegybankok között, így tehát a világ összes monetáris aranykészlete áll szemben a világtermeléssel. Ez éppen úgy, mint a világ monetáris aranykészlete, lassan emelkedő. Ennek a két tényezőnek a párhuzamos haladása biztosítja a nemzetközi árszínvonal józan állandóságának elméleti lehetőségét. Ezt tehát a hitelpolitikával lényegesen befolyásolni nem kell, de nem is lehet, ellenben az észszerűtlenül alkalmazott hitelpolitikával meg lehet buktatni az aranyvalutát, amint az meg is történt. Ezzel az elméleti elgon-

dolással szemben tény az, hogy a nemzetközi aranyvaluta-rendszer síma működése mellett sem volt a nemzetközi árszínvonal józan állandósága megvalósítható. Ezért már évtizedekkel ezelőtt megindult egy tudományos propaganda, amelynek Irving Fisher amerikai professzor volt a kezdeményezője, amely a jegybankok feladatává nem azt kívánta kitűzni, hogy a belföldi pénz nemzetközi árfolyamának állandóságát biztosítsa, hanem eszerint az elmélet szerint a jegybanknak a hitelpolitikáját ahhoz képest kell irányítani, hogy a belföldi árszínvonal legyen állandó, ennek folytán fel kell szabadítani a jegybankot az alól a kötelezettsége alól, hogy egy kg vagy uncia aranyat mindig ugyanazért a bankjegyösszegért vegyen, illetőleg adjon, (pl. egy kg színaranyat 3800 pengőért), hanem fel kell őt hatalmazni arra, hogy az arany vételi és eladási árát ő határozza meg időnként, amint az szükséges ahhoz, hogy a belföldi árszínvonal állandó maradjon, illetőleg, hogy a bankjegy és az arany belföldi vásárlóerejében nagy kilengések ne legyenek. Mindaddig, amíg a gazdasági viszonyok és az egymást követő virágzó és válságos időszakok kilengései bizonyos szűkebb határok között mozogtak, Irving Fishernek és más elméleti közgazdászoknak ezt az elgondolását merő elméletekkel való játéknak tekintették. Az 1929. októberben a newyorki tőzsdei összeomlással megkezdődött válság majdnem minden országot arra kényszerített, hogy egy vagy más formában, burkoltan vagy kevésbé burkoltan erre az álláspontra helyezkedjék. Az országoknak az aranyalapról való letérése s valutájuknak igazgatott papírvalutára való átalakítása tulajdonképpen semmi mást nem jelent, mint azt, hogy a jegybanknak nem az többé a feladata, hogy hitelpolitikájával a belföldi pénznek a nemzetközi árfolyamát stabilon tartsa, hanem az a feladata, hogy tekintet nélkül a belföldi pénz nemzetközi árfolyamának változására, a belföldi árszínvonal nagyobb kilengéseit lehetőleg megakadályozza. Amelyik ország legkorábban fogadta el ezt a tételt, az legelőször jutott ki a válságból s amely országok legtovább ragaszkodtak a régebbi álláshoz, azok legtöbbet szenvedtek az árak éveken át tartó lemorzsolódása miatt.

A JEGYBANKOK BEFOLYÁSA A HITELÉLETRE.

Vizsgáljuk meg, hogy mik azok az eszközök, amelyek a központi banknak rendelkezésére állanak abból a célból, hogy feladatát betöltse, akár úgy fogjuk azt fel, hogy az nem irányul másra, mint arra, hogy a belföldi

pénz nemzetközi árfolyamát változatlan szinten tartsa és ezen keresztül akarja a belföldi árszínvonalat is változatlan szinten tartani, akár úgy tekintjük, hogy ez a feladat közvetlenül a belföldi árszínvonal változatlan szinten tartására irányul, miként a manipulált papírvalutáknál.

Az eszközök, amelyek segítségével a központi bank megszabja a hitelvolumen nagyságát, kétfélék: először azoknak a feltételeknek a meghatározása, amelyek mellett a központi bank a neki megvételre kínált értékeket megvásárolja; ezt szoktuk kamatlábpolitikának nevezni. Másodszor a központi bank saját kezdeményezésére bizonyos értékpapíroknak (állampapíroknak) az eladása vagy megvétele; ezt nevezzük nyílt piaci műveleteknek (open market operation). Ez utóbbival könnyen végezhetünk. Nem is minden jegybanknak áll ez hatalmában. Ez abból áll, hogy, ha a jegybank a hitelmennyiséget növelni akarja, akkor állampapírokat vesz a nyílt piacon saját bankjegyei ellenében. Ezáltal új pénzt présel a pénzpiacba, ez a pénz a hitelszervezet egyes tagjaihoz kerül, ezeknél megnövekszik a likvid fizetőeszközök mennyisége s így olcsóbban s kevésbé szigorú feltételek mellett fogják kínálni a hitelt, ami a hitelmennyiségek megnövekedéséhez vezet. Viszont, ha a központi bank csökkenteni akarja a hitelmennyiséget, elad a tárcájából állampapírokat a nyílt piacon s az ezekért hozzá visszafolyó bankjegyeket a pénztáraiban tartja, nem adja ki újra. Ezzel kevesbíti a forgalomban lévő fizetőeszközök mennyiségét, ez a bankok likviditását csökkenti, ami őket arra kényszeríti, hogy hiteleket vonjanak vissza, illetőleg a lejáró hitelek helyett ne nyújtsanak újakat, miáltal a hitelvolumen csökken. A központi bank másik fontos eszközének, a kamatlábpolitikának a működése és kihatása körülbelül így írható le: A központi bank szükségesnek látja, hogy felemelje a kamatlábat, vagyis azt a kamatlábat, melynek alkalmazása mellett a központi bank a nyílt piacon váltókat vesz, tehát a pénz megráguul. Ennek a következménye olyan országokban, amelyek élénkebb részt vesznek a nemzetközi tőkemozgalomban, elsősorban az, hogy a pénz megráguulása következtében kevesebbet fognak külföldre hitelezni, ellenben több pénz jön kamatozás végett külföldről az országba. Ennek a következménye lesz, hogy az ország nemzetközi fizetési mérlege javulni fog. Kevesebb arany fog kimenni az országból, ellenben több arany fog bejönni az országba, tehát az aranykészlet emelkedik.

Természetesen ez a hatás csak azokban az országokban jelentkezik, amelyek bizonyos kölcsönössegekkel vesznek részt a nemzetközi tőkeforgalomban és a bankkamatláb emelkedése relatív, nem tart ezzel lépést

a többi számbajöhető jegybank kamatlábának emelése. A pénz megdrágulása csökkenti a vállalkozást, ezáltal csökken a forgalomba kerülő vásárlóerő mennyisége. Ha csökken a forgalomba kerülő vásárlóerő mennyisége, akkor csökken a fogyasztás, tehát bizonyos mértékben csökken a behozatal, bizonyos mértékben javak szabadulnak fel a belföldi termelésből, amelyek a nemzetközi piacra kivihetők. Ennélfogva a dráguló pénz kedvező hatással van az ország külkereskedelmi mérlegére, ami szilárdan tartja a pénz nemzetközi árfolyamát, aranybeáramlást idéz elő s így növekszik a jegybank aranytartaléka. A fogyasztás csökkenésének szükségképpen az a másodlagos hatása áll be, hogy a termelt áru kínálata meghaladja a keresletet, ennélfogva olcsón fogják az árukat kínálni, mert nem egy olyan vállalkozó lesz, aki inkább megelégszik minimális vagy semmi haszonnal, mint-hogy üzemét leállítsa. Az áraknak ez a letörése az ország látható kereskedelmi mérlegét kedvezően befolyásolja. Az árak esése elsősorban a vállalkozói nyereség csökkenésére megy, mert a költségtételek közt vannak bizonyos merev és nem könnyen megváltoztatható tételek, mint például a munkabérek. Ha azonban az árcsökkenés bizonyos ideig tart, a vállalkozók kénytelenek lesznek a munkabéreket is csökkenteni, ami által mind az árszínvonal, mind a generális fogyasztás csökkenni fog, ami megint a látható kereskedelmi mérleget javítja, végeredményben a jegybank aranykészletét növeli. Vagyis a kamatláb felemelése meglehetősen összetett és elég közvetett hatásában az általános árszínvonalra csökkentőleg, tehát a pénz belföldi vásárlóerejére emelőleg hat és olyan folyamatokat indít meg, melyek a pénz nemzetközi értékelését erősítik, mert a fizetési mérleg cselekvő egyenlegét idézi elő vagy azt növeli, ami a hazai pénz külföldi keresletét eredményezi s így annak nemzetközi árfolyamát szilárdítja.

Ha a központi banknak az a vezérszempontja, hogy a hazai pénz nemzetközi árfolyamát mozdulatlanul tartsa, s ha az árfolyam gyengül, a kamatlábemelés az az eszköz, amivel azt megszilárdíthatja. Ha erre való tekintet nélkül a belföldi árszínvonal mozdulatlanságát tekinti a jegybank feladatának, a kamatláb emelése ebben az esetben is az árak emelkedéséhez fog vezetni, tehát a pénz belső vásárlóerejének a fokozásához, vagyis deflációs hatású lesz. Természetes, hogy a kamatláb leszállítása éppen ellenkező irányba fog hatni s a kamatláb leszállítása mindig bizonyos mértékben inflációs irányban hat. Kétségtelen, hogy a központi bank kamatlábpolitikája mellözhetetlenül fontos eszköze a hitelpolitikának, mégis hozzá kell tennünk, hogy számos olyan körülmény adódhat, amikor a kamatláb-

politika teljesen hatástalan marad, különösen gazdasági válságok vagy pánikok idején, mikor ez a finom műszer nem lesz elég hatékony ahhoz, hogy a gazdasági életre ható, esetleg más oldalról jövő erős és kedvezőtlen behatásokat ellensúlyozni tudja. Ilyenkor a központi bank sem a kamatpolitikájával, sem a nyílt piaci műtétéivé! nem tudja a kívánt célt elérni s más természetű intézkedéseket kell tenni, amelyek azonban nem tartoznak a normális jegybankpolitika fogalmi körébe.

Láttuk azt, hogy a központi bankok működése milyen jelentékenyen befolyásolja a gazdálkodó közösség virágzását s melyek azok az eszközök, amelyek a központi banknak rendelkezésére állanak hitelpolitikájának keresztülviteléhez, amelyek segítségével feladatát — a belföldi árszínvonal józan állandóságát — megoldani törekszik. Az a pénzpolitikai alapvetés, ami az 1924. évi V. t.-c. függeléke 1. §. 2. bekezdésében van lefektetve, t. i. a belföldi valutának az aranyhoz és az aranyértékű valutákhoz viszonyított állandó értékének fenntartása, semmi más, mint a központi banknak az a működése, amely a nemzetközi aranyvaluta-rendszer síma működését biztosítja. Ennélfogva azok az eszközök, amelyek a központi banknak rendelkezésére állanak, hogy azok alkalmazásával a belföldi árszínvonal józan állandóságát biztosítsa, tulajdonképpen azok, amelyekkel a nemzetközi aranyvaluta-rendszer síma működését tudja biztosítani s ezen keresztül igyekeznek elérni az árszínvonal józan állandóságát, azt a józan állandóságot, amit a pénz gyanánt felhasználható arany évenkénti szaporodásának és a világtermelés évi emelkedésének párhuzamos haladása tesz elméletileg lehetségessé. A nemzetközi aranyvaluta-rendszer azonban a világháború kitörésekor válságba került. A háború szétszakította nemzetköziségét. A világháború túl nagy területre s túl hosszú időre vágta szét azoknak a közlekedő edényeknek a rendszerét, amelyen keresztül az arany egyik országból a másikba átfolyhatott s mindenütt azt a színvonalat foglalhatta el, ami abban az országban az egyensúlyi állapotnak megfelelt. A háború után megkísérelték ugyan a nemzetközi aranyvaluta-rendszer felélesztését, mert a békekötések után öt-hat éven belül csaknem az összes országok visszatértek a nemzetközi aranyvaluta-rendszerhez, azonban a háború által maga mögött hagyott helyzet és a békeszerződések tartalma nem volt olyan, hogy annak síma működése sokáig tarthatott volna s így 1931-ben eljutottunk oda, hogy ez a rendszer újból megbukott. Ezáltal az egyes jegybankok maguk a legnagyobb dilemmába kerültek a maguk feladatának a jó betöltésére vonatkozólag, amitől pedig nagymértékben függ

az egész gazdálkodó közösség anyagi boldogulása. Amíg a nemzetközi aranyvaluta-rendszer símán működött, a nemzetközi piacon alakult ki egy árszínvonal, amelyhez minden országnak a maga belső nemzeti árszínvonalát hozzá kellett illeszteni. Az egyes országok belföldi árszínvonala aranyban kifejezve sem volt azonos sem egymás közt, sem a nemzetközi — aranyban kifejezett — árszínvonallal, mert ennek az árszínvonálnak a kialakulására minden kormánynak módja van, nem monetáris, hanem kereskedelem-politikai intézkedésekkel befolyást gyakorolni. Ilyen intézkedések elsősorban a vámok, de ezenkívül van számos egyéb, nem monetáris intézkedése is egy kormánynak — s ezek között fontos az adóteher megoszlására irányuló politikája —, amellyel a belföldi árszínvonalat befolyásolhatja. Ezek az intézkedések azonban nem jelentenek mást, mint bizonyos mérvű eltérést, elhajlást az alaptól, a nemzetközi aranyban kifejezett árszínvonaltól. Ezek a kereskedelem-politikai és egyéb eszközök a maguk hatásában rendszeren igen bonyolultak és több irányúak s többnyire csak azt lehet velük elérni, hogy a belföldi árszínvonal kisebb vagy nagyobb mértékben emelkedjék a nemzetközi árszínvonal fölé, de ezekkel sohasem lehet elérni azt, hogy a belföldi — aranyban kifejezett — árszínvonal, a nemzetközi — ugyan-csak aranyban kifejezett árszínvonal alá süllyedhessen.

AZ ÁRAK A NEMZETKÖZI ARANYVALUTA-RENDSZER MEGSZŪNÉSE UTÁN.

A nemzetközi aranyvaluta-rendszer működésének felfüggesztésével mindez megváltozott. A kereskedelem-politikai és egyéb gazdasági intézkedések továbbra is rendelkezésére állanak a kormányoknak, de ehhez járult még, hogy az aranyvaluta helyett az igazgatott papírvalutára való ráhelyezkedés által olyan monetáris intézkedések váltak lehetségessé, amelyekkel a belföldi árszínvonálnak a nemzetközi árszínvonalhoz való viszonyát csaknem tetszésük szerint befolyásolhatják. Az igazgatott papírvaluta lényegéhez tartozván az, hogy a központi bank nem köteles egy bizonyos, törvényben lefektetett fix áron venni és eladni a színaranynak megállapított egységét, azt, hogy mennyiért vesz aranyat, a központi bank a legjobb belátása szerint állapítja meg, s ezáltal tetszése szerinti viszonyban tarthatja a belföldi pénzt az aranyhoz, illetőleg más aranyértékű pénzhez. Gondoljuk végig a következő folyamatot. 1932-ben a nemzetközi piacon, világkereskedelemben

került áruk nagykereskedelmi árutatója aranyban kifejezve úgy aránylít az 1929. évihez, amit alapnak tekintünk, mint 52.5 aránylik a 100-hoz, vagyis a nemzetközi árindex az 1929-i 100-ról leesett 52.5%-ra. Ez azt jelenti, hogy ugyanolyan mennyiségű áruért, amelyért egy exportáló állam, pl. Nagy-Britannia 1929-ben 100 font sterlinget kapott a nemzetközi piacon, azért 1932-ben csak 52.5 font sterlinget kapott aranyban. 1931-ben Nagy-Britannia letért az aranyalapról s a font sterlingnek az értékét annyira leszállította, hogy egy papírfont nem ért többet 13 aranyshillingnél, ami azt jelenti, hogy 52.5 aranyfontért 80.75 papírfontot kapott, vagyis a nemzetközi nagykereskedelmi árindex Nagy-Britanniára nézve nem 52.2%-ra, hanem csak 80.75%-ra esett. Ez versenyképesebbé tette Nagy-Britanniát más aranyvalutás államokkal szemben. De ez egész általánosságban azt jelenti, hogy ha egy ország azt látja, hogy a nemzetközi árszínvonal és a belső árszínvonal között olyan viszony mutatkozik, amely megnehezíti a belföldi áruknek a nemzetközi piacon való sikeres versenyét, akkor az illető ország a pénz értékét egyszerűen leszállítja korábbi arany értékéhez képest s mindjárt versenyképesebb lesz — legalább egy időre — a nemzetközi piacon. A pénzérték leszállítása vagy úgy történhetik, hogy jogszabállyal megváltoztatják a pénzegységnek az aranyegységhez való viszonyát, a pénz aranytartalmát csökkentik, vagy úgy, hogy az aranynak s a külföldi fizetési eszközöknek a belföldi pénzben kifejezett értékét emelik, akár felár megállapításával, akár enélkül. Ámde, ha ezt egyik ország megteheti, akkor megteheti a másik is s így jött létre egy versenyfutás az aranyvaluták leértékelésében az összes aranyvalutás országok közt, amely most, amidőn e sorokat írjuk, 1937. közepén, még nem ért véget. Ennek a versenyfutásnak megszüntetését akarta elkészíteni az a hármass egyezmény, amelyet 1936. szeptember végén, a francia frank leértékelését közvetlenül megelőzőleg Franciaország, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok kötöttek.

Felborult tehát az a helyzet, amely a jegybankok józan és megfontolt hitelpolitikáját lehetővé tette s amelyet a fentebb ismertetett eszközök finom és bölcs alkalmazásával igyekeztek megvalósítani. Mert hiszen minő finom és komplikált, de méreteikben elenyésző csekélyek azok a hatások, amelyeket ezekkel az eszközökkel el lehet érni azokkal az óriási hatásokkal szemben, amelyeket mind nemzetközi forgalomban, mind a belföldi gazdasági életben el lehet érni a pénz leértékelésével. *Inter arma silent musae.* Ha egyszer a kormányok az igazgatott papírvalutára térnek át s a valutát akként igazgatják, hogy annak az aranyhoz viszonyított korábbi értékét

20—70%-kal csökkentik, ez olyan otromba beavatkozás a világ monetáris életébe, mind az intézkedést magát nézve, mind pedig annak hatásait, amely mellett semmivé zsugorodnak össze a központi banknak szinte művészszámba menő kamatlábpolitikája s nyílt piaci műveletei. Az igazgatott papírvalutákkal azt mondhatnánk, hogy szinte kihúzták a kormányok a központi bankok lába alól azt a talajt, amelyen azok járni tudtak s eredményeket is tudtak elérni. A központi bankok a maguk finom kis műszereivel teljesen harcképtelenné váltak a pénzleértékelések ágyúdörgése közt.

De tegyük fel, hogy a kormányok egy időre lemondanak a pénzügyi lezárási gazdaságpolitikai eszközök alkalmazásáról, akkor sem lesz a központi bankok helyzete jobb és könnyebb annak a nagy feladatuknak a megoldásánál, hogy biztosítsák a belföldi árszínvonal józan állandóságát s ezzel előmozdítsák a gazdasági élet virágzását. Amíg nemzetközi aranyvaluta-rendszer van, addig van egy nemzetközi aranyárszínvonal s egyes jegybankoknak az a feladata, hogy a belföldi árszínvonalat ezzel a nemzetközi aranyárszínvonallal hozzák oly kapcsolatba, amilyen az ország érdekének megfelel. Ezt el tudja érni a központi bank hitelszűkítő, vagy hiteltágító politikájával, amely politikának az eszközei azok, amelyekről szólottunk. Az az igazság, hogy a gazdasági virágzásnak az a hitelpolitika kedvez legjobban, amely a forgalomba kerülő javak nagykereskedelmi árszínvonalának állandóságát biztosítani tudja, az igazgatott papírvaluta mellett is megáll. Ennek a biztosítása egy sztatikus gazdasági helyzetben nagyon könnyű, mert csak az szükséges hozzá, hogy a fogyasztók összjövedelme a kiinduláshoz képest ugyanabban az arányban növekedjék, mint aminő arányban növekszik a termelés. Ha nélkülöznünk kell a nemzetközi aranyvaluta-rendszernek a közlekedő edények működéséhez hasonló működését, akkor egy olyan hitelpolitika, amely a forgalomba kerülő javak nagykereskedelmi árszínvonalának állandóságát valósítja meg — egyes írók szerint —, veszedelmes pénzpuffadáshoz (inflációhoz) vezethet. Pénz, illetőleg hitelpuffadáshoz vezet ez abban az esetben, ha a javak árszínvonala akkor sem csökken, ha a termelés nagyobb ütemben emelkedik, mint a termelési költségek emelkednek, vagy a termelés mennyiségének csökkenése nélkül csak a termelési költségek csökkennek. Vagyis, ha a termelés határfoka javul. Ez az állapot ugyanis a vállalkozókat nagyobb nyereséghez fogja juttatni, e nyereségek a bankokhoz kerülnek, a bankok ezáltal több hitel nyújtására lesznek képesek s növelik a közönség kezében levő vásárlóerőt. Ha a közönség kezében nagyobb a vásárlóerő, ez növeli a fogyasztást, a megnöveke-

dett fogyasztás emeli az árakat, az emelkedő árak után csak lassan sántikálnak a munkabérek, úgy, hogy a vállalkozók nyeresége még nagyobb lesz s lassan megindul egy önmagát felerősítő hitelpuffadás (infláció) a maga ismert káros következményeivel. Azok szerint az írók szerint tehát, akik ezt az elméletet kifejtik, nem lehet a hitelpolitika vezérgondolata a fogyasztási javak árszínvonalának állandósága. Egy másik elmélet, amely Hayek professzortól származik, a monetáris egyensúly fenntartása céljából azt írja elő, hogy a valóságos pénz- és hitelforgalmat kell állandósítani. Ezen azt értjük, hogy az egész fogyasztó közönség rendelkezésére álló vásárlóerőnek s ennek saját forgási sebességével való szorzatának állandónak kell lennie.

Kétségtelen, hogy ez az elméleti elgondolás kizárja a kumulatív hitelpuffasztás lehetőségét, viszont az elmélet bírálói rámutatnak arra, hogy bizonyos mérvű tőkefelhalmozódás esetén a fogyasztó közönség jövedelmének állandó csökkentését idézi elő s így hitelsorvasztó (deflációs) hatása lesz. Tőkefelhalmozódás esetén ugyanis meghosszabbodik a termelési folyamat s így az engedélyezett pénz- és hitelforgalomból nagyobb részre lesz szükség a meghosszabbodott termelési folyamatban, mint eddig volt s ez a növekedés a fogyasztó közönség összjövedelmének a rovására megy. Ez az árak eséséhez vezet, az áresés a költségek merevsége mellett megfosztja a termelőket a szükséges nyereségtől s megindul az ismert deflációs circulus vitiosus. Ezen csak hitelkiterjesztéssel lehet segíteni, amit azonban ez az elmélet kizár. Tehát az állandó pénz- és hitelforgalom — a Hayek professzor-féle meghatározás szerint — sem lehet a hitelpolitika vezérlő elve, mert a hiteiszűkítésen keresztül vezet a válsághoz. Egy harmadik elgondolás R. G. Hawtrey elmélete, amely szerint a hitelpolitikának arra kell irányulnia, hogy a fogyasztók jövedelme és kiadása legyen állandó. Erre azonban az elmélet bírálói azt mondják, hogy ez a hitelpolitika ismert és alkalmazott eszközeivel el nem érhető, hanem csupán újszerű és unortodox módszerekkel lehet elérni. Ilyen eszközök a fogyasztóknak nyújtott hitelek, a termelők változó megadóztatása, illetőleg a termelőknek nyújtott adóelengedések, amikor ezekre az intézkedésekre szükség van. Hogy a három említett elméleti elgondolás közül melyik az, amelyiknek gyakorlati megvalósítása legjobban biztosítja a gazdasági virágzást, az igazgatott papírvaluta uralma alatt, azt nagyon nehéz eldönteni. Nem is fontos eldönteni a kérdéseket, csak azért sorakoztattuk fel ezeket, hogy rámutassunk arra, hogy az igazgatott papírvalutával való gazdálkodás hátterében az elméleti bizonytalanságok és kétségek milyen sokasága rejtőzik. Ezek az elméleti

kétségek kihúzzák a biztos cselekvések talaját a jegybankok lába alól, úgy, hogy azok a legnagyobb dilemmában vannak aziránt, hogy milyen hitelpolitikát kövessenek. A jegybankoknak ebből a válságából csak egyetlen egy kivezető út van, t. i. nemzetközi összefogással ismét visszatérni a nemzetközi aranyvaluta-rendszerhez s a valutákat ismét az aranyhoz rögzíteni. Csak ez adhatja vissza a világ gazdaságának azt az egységét, amely a gazdasági virágzásnak oly magas fokára segítette az emberiséget, amelynek egységét az igazgatott papírvaluta darabokra tépte s létrehozta a gazdasági nacionalizmust, ami a világ gazdaság egységére való törekvés helyébe az autarkiára, az önellátásra való törekvést ülteti. Pedig az autarkia leszállítja az ország lakosságának életszínvonalát, mert csökkenti a gazdálkodás határfokát, ennél fogva leszállítja a tőkeképződés lehetőségét s így meglasztja a kultúra és civilizáció haladását, mert tőkék képződése és befektetése nélkül nem tud haladni sem a kultúra sem a civilizáció.

A NEMZETI JÖVEDELEM.

A gazdasági virágzás szempontjából bármilyen fontos szerepe van is a hitelszervezetnek s bármily fontos szerepet tölt is be a központi bank, mint a hitelszervezetnek a feje, amely megszabja a hitelszervezet működésének irányát és részleteit, mégis téves képet festenénk, ha a gazdasági élet más döntő fontosságú jelenségeire rámutatni elmulasztanánk, mert az olvasóban az a téves nézet keletkezhetnék, hogy a hitelszervezet bölcs vezetése és annak kielégítő működése elég volna a gazdasági virágzashoz, vagyis, hogy azzal, hogy a hitelszervezet a jövőben termelendő vásárlóerőnek az anticipálásával képes volna mindazokat a feladatokat megoldani, amelyek a termelő közösség jobb boldogulása érdekében szükségesek. A valóság ettől nagyon távol áll. Az ember gazdasági tevékenységének egyetlen egy célja van: összes szükségletének minél jobb és minél teljesebb kielégítése. Ez a mondat egy soha meg nem törhető circulus vitiosus rejt magában, mert az ember szükségletei sohasem elégíthetők ki. Nem, pedig azért, mert az Úristen az embert azzal a csodálatos képességgel ruházta fel, hogy mihelyt meglevő, aktuálisan érzett szükségletei ki vannak elégítve, azonnal újabb szükségletei születnek, melyek kielégítésére törekszik. Ámde a szükségletek minél nagyobb kielégítéséhez minél nagyobb termelésre van szükség. Azoknak a termelt jószágoknak és végzett szolgálatoknak az össze-

ségét, amely egy bizonyos időben a gazdálkodó közösségnek fogyasztás céljából rendelkezésére áll, szoktuk nemzeti jövedelemnek nevezni. Ennek a nemzeti jövedelemnek a nagysága szabja meg azt, hogy a nemzet tagjai milyen messze mehetnek szükségleteik kielégítésében, vagyis milyen azoknak az életszínvonala. Ennek az életszínvonalnak az emelése csak az egész nemzeti termelés fokozása útján érhető el. A nemzeti termelés állandó fokozása mellőzhetetlenül szükséges, részben a lakosság állandó szaporodása következtében, részben a meglévő lakosság életszínvonalának emelkedése végett. Miután minden termeléshez tőkére és munkára van szükség, a nemzeti termelés is csak úgy fokozható, hogy ha megfelelő több munka és új tőke áll rendelkezésére. Ez az új tőke, ha nem más gazdálkodó közösség feleslegének kölcsönvétele útján fedeztetik, ami semmi más, mint egy későbbi megtakarítás anticipálása, csak úgy keletkezhetik, ha a gazdálkodó közösség által kitermelt nemzeti jövedelem egy részét nem fordítják fogyasztásra, azaz meglévő jelenbeli szükségletek kielégítésére, hanem megtakarítják azt jövőbeli szükségletek kielégítésére. Ez a belföldi tőkeképződés. Ennek a belföldi tőkeképződésnek a nagyságától függ az, hogy mennyi tőkét lehet a termelés fokozása végett felhasználni, tehát mennyire lehet az emberek életszínvonalát emelni. Az emberek életszínvonalához tartozik az is, hogy személy- és vagyónbiztonságuk belső, de különösen külső támadások ellen milyen mértékben van megvédve, tehát mennyire tőkéletes egy ország honvédelmi berendezkedése. Ez pedig szintén csak megfelelő tőkék befektetése által valósítható meg. Éppen így a kulturális élet, valamint a közegészségügyi szolgálatok terén és még számos más vonatkozásban az emberek bizonyos életszínvonala csak megfelelő tőkék befektetése által biztosítható, úgy, hogy azt mondhatjuk, hogy az államba tömörült társadalom mindennapi életszükségleteinek kielégítéséhez éppen olyan szükséges a rendes ütemben haladó kielégítő tőkeképződés, mint az állami szükségletek fedezésére szolgáló adózás. Csakhogy míg az adózást az állam a maga ellenállhatatlan erejével kényszeríti ki a polgároktól, addig a tőkeképződés előmozdítására csupán közvetett eszközei vannak, amelyekkel csak buzdíthatja, ösztönözheti polgárait a tőkeképzésre, de azt tőlük kikényszeríteni nem tudja. Ennélfogva az államnak és az állam kormányának, amelynek hatalmát a fent részletezett vonásaiban a jegybank hordozza, a hitelszervezettel és a hitelélettel szemben a legfontosabb kötelessége, hogy olyan magatartást tanúsítson, amely alkalmas a tőkeképződés előmozdítására. Ezeket az intézkedéseket dogmatikusan kimeríteni azért nem

lehet, mert az ember gazdálkodásában is a maga lelkisége által vezetetti magát, s a lélektani mozzanatok a gazdasági életben is döntő szerepet játszanak. Az intézkedéseknek pedig, amelyeket az államhatalom bizonyos körülmények között tesz, mindig tekintettel kell lennie azokra a lélektani mozzanatokra, amelyek a gazdálkodó közösség széles rétegeinek lelkén uralkodnak.

Mindenesetre egyik legfontosabb államhatalmi feladat, hogy egyrészt az állam összes kiadásai, vagyis az összes adózás közt és a nemzeti jövedelem összege közt legyen meg a kellő arány. Mert minél nagyobb részét veszi igénybe az államhatalom a nemzeti jövedelemnek, annál kisebb és lassúbb lesz a tőkeképződés s annál kevésbé tud a társadalom termelése fokozódni, s az egyesek jóléte emelkedni. Az adóknak az arányos és megfelelő elosztását nemcsak az igazságossági szempont kívánja, hanem a gazdasági szempont is. Semmi sem olyan fontos, mint felvilágosítani a gazdálkodó közösség minden egyes tagját, hogy neki legalább oly mértékben kell tartózkodni a fogyasztástól, tehát legalább annyit kell megtakarítania, annyi új tőkét kell képeznie, amennyi kamataival együtt elegendő az ő eltartására, ha már munkaképtelen lesz vagy a munkától vissza akar vonulni. Ezt a gondolatot nemcsak propagandával és felvilágosítással, hanem megfelelő intézmények létesítésével is előmozdíthatja az államhatalom. Ilyen intézkedés a mindenkire kiterjedő kötelező nyugdíjbiztosítás intézménye. Ilyen intézkedés mindaz, ami a polgároknak az állam pénzügyi kormányzata iránt a bizalom keltésére alkalmas, bizalom keltésére a kormányzatban, a fennálló társadalmi rendben, az értékek folyamatosságában, a helyes valuta- és hitelpolitikában. Ezek azok a tényezők, amelyek a belföldi tőkeképződés előmozdítására szolgálnak s ezek mellett csak másodsorban jön számításba annak a kamatnak a nagysága, amit a polgárok megtakarításuk után élveznek. Ha például egy pillantást vetünk Franciaország gazdasági és pénzügyi helyzetére az 1936—37. években, két nagy gazdasági tanulságot vonhatunk le belőle. Az egyik az, hogy Franciaország nagy gazdasági virágzását, amit a francia nép legszélesebb rétegeinek meglehetősen egységes és magas életszínvonala fejez ki legjobban, szellemi erőin és képességein kívül elsősorban annak köszönheti, hogy a lakosság minden egyes tagja át van hatva attól a gazdasági belátástól, hogy neki rendes keresetéből, addig, amíg dolgozik, annyit kell félretennie, megtakarítania, amennyi elegendő az ő és hozzátartozói eltartásához, ha majd a munkától visszavonul. Annak a nagy gazdasági elvnek az öntudatlan fel-

ismerése ez, hogy minden nemzedék tartsa el önmagát s ne tartassa el magát az utána következő nemzedékkel, ha már egyszer kénytelen lesz a termelő munkában való részvételtől visszavonulni. Az a nyárspolgárinak látszó törekvés, hogy mindenki minél előbb vissza akar vonulni az aktív munkától, rentier akar lenni, az ösztönzi az embereket arra, hogy évi keresetüknek egy részét tőkeképzésre fordítsák. Az ebből keletkezett tőkék adják meg Franciaország nagy gazdasági erejét. A másik tanulság, hogy a tőkében annyira gazdag ország az állampénzügyek szempontjából milyen válságba került, mikor olyan világnézeti különbség merült fel a kormány és a polgárság széles rétegei között, amely a nagy- és kiskapitalista társadalmat egyaránt bizalmatlansággal töltötte el kormánya pénzügyi politikájával szemben. A kormány pénzügyi politikájával szemben táplált bizalmatlanság olyan tőkemenekülést idézett elő, amely az egész francia hitel-szervezet normális és egészséges működését lehetetlenné tette s az országot nagy tőkegazdagsága mellett is a termelés válságába sodorta.

A modern állam feladatai olyan nagyok és olyan sokfélék, hogy a feladatok betöltéséhez jelentékeny pénzügyi eszközökre van szükség. Egész természetes tehát, hogy a modern állam a nemzeti jövedelemnek egy jelentékeny részét kénytelen igénybe venni. Ezáltal az egész közgazdasági életet nagymértékben befolyásolja már csak az állami költségvetéseken keresztül is. Nem akarunk most szólni az államhatalomnak azokról az intézkedéseiről, amelyek nem a költségvetésen keresztül nyilvánulnak meg, de mégis legnagyobb mértékben befolyásolják a polgárok gazdasági jólétét, mint aminő az államhatalom vám-, közlekedési-, kereskedelem-, kartellpolitikája s bizonyos kényszergazdálkodási intézkedései. Mind a költségvetési politika terén, mind az állam egyéb intézkedéseiben, ami egy ország pénzügyi életét illeti, két vezérszempont az, ami a kormány intézkedéseit kell, hogy vezesse. Az egyik az, hogy a belföldi árszínvonalat lehetőleg stabilan azon a szinten tartsa, ami az ország általános érdekének, ideértve a nemzetközi vonatkozást is, legjobban megfelel, a másik, hogy a belföldi tőkeképződést minél nagyobb mértékben előmozdítsa, hogy ezáltal a belföldi termelés fokozását s így az általános életszínvonal emelését tudja elérni. Ez a két legfőbb feladata van az államhatalomnak a pénzügyi politika terén. Hogy milyen konkrét intézkedésekkel lehet ezt a két célt megvalósítani, azt mindig az adott helyzet szabja meg, aminek a kazuisztikájába belebocsátkozni messze meghaladná ennek a fejezetnek a feladatkörét, de bárki bármilyen indítvánnyal vagy tervvel lép is fel az államhatalom pénzügyi

politikájára vonatkozólag, akár válságos, akár virágzó gazdasági időszakban, az intézkedés helyességének hosszabb időre nézve mindig az a próbaköve, hogy a két kívánalom egyikét vagy másikat mennyire elégíti ki, illetőleg mennyire akadályozza a gazdasági virágzás és haladás e két előfeltétele valamelyikének a megvalósítását, illetőleg fejlődését.

Fejtegetéseinknek a végére jutottunk s most már csak az van hátra, hogy megköszönjük az olvasónak, hogy idáig eljutott s elnézését kérjük azért, hogy tulajdonképen mindaz, amit elmondtunk, egyszerű és mindnyájunk előtt ismert igazság, ha nem is mindig tudatos előttünk. Előadásunk talán fárasztó is volt az olvasónak, mert sohasem kíséreltük meg, hogy fantáziájának adjunk egy kis lendületet, hanem mindig csak a józan meggondoláshoz fordultunk, sohasem akartunk a magasba lendülni, hanem mindig itt, a biztos szárazföld közvetlen szintjén mozogtunk.

A PÉNZ SORSA ÉS MISZTÉRIUMA

ÍRTA
HEGEDŰS LÓRÁNT

A. MODERN világ legfőbb jellemzője az az óriási műszaki haladás, amely őt az egész antik korszaktól megkülönbözteti. Ha az antropológusok igen helyesen az emberfajnak a többi állati fajtól való eltérését, tehát az embernek megszületését attól számítják, hogy ez a teremtés az, aki eszközöket készít magának, hogy ezáltal lassan urává legyen a természetnek: úgy a történész megállapodhatik annál az igazságnál, mely szerint mennél gyorsabb az eszközkészítés üteme, mennél szélesebb körre tudja az ember kiterjeszteni a maga uralkodását az érzéketlen anyag fölött, annál inkább beszélhetünk modern fejlődésről. Hogy ez mennyire így van, azt bizonyítja az, hogy az emberiség kifejlődésének, történelmi kialakulásának legmélyebb és legszélesebb szakadéka, a Világháború sem tudta megállítani ezt a fejlődést, talán még fokozta, mindenesetre azonban amellet tett tanúságot, hogy ebben a fokozott műszaki terjeszkedésben van, volt és lesz a modern világnak legmélyebb jellemzője. Ha szabad hasonlaltal élnem, azt mondhatnám, hogy míg nemcsak a politikai tudományokat, de magát az európai és amerikai embercsoportnak a politikai gondolkozását is visszavetette a világháború katasztrófája, megtörte nagy nekilendülését: addig a repülőgép átszállóit diadalmasan ama mély szakadék fölött, amelyben millió ember hulláját temette el a politikai történelem. Ennél, a modern világ jellemvonását képező nagy műszaki fejlődésnél, amely nem egyéb, mint a természettudományok rendkívüli erővel előretörő haladásának a gyakorlati életbe való átültetése, ott emberi készségekben való csodálatos megtestesülése: ennél csak még egy meglepőbb és izgatóbb tünemény van, az a gyorsaság, amellyel a természettudományi ismeretek és a technikai felfedezések meghódították az emberi fejeket, először ezrekét, aztán százezrekét, végül egész világrészeket s némi túlzással azt mondhatjuk, az egész emberiséget. Annak,

hogy ez is sikerült és hogy napról-napra jobban a köznapi ember elméjében is úrrá tudnak lenni nagy tudósoknak, vagy hatalmas laboratóriumoknak gondolatai és kísérleti eredményei, annak egyetlen oka és a titoknak megmagyarázója éppen a „kísérlet“ szóban van. Valóban nehéz volna megállapítani, hogy orvosok, csillagászok, fizikusok és vegyészek a műveit világ töméntelen iskolájában mire fordítanak ma több gondot, az újabb haladás kierőszakolására-e, vagy pedig arra, hogy kísérleteik által szemléltetővé tegyék úgyszólván az egész világ minden tagja előtt azt a módszert, amellyel igazságaikhoz eljutottak. A természettudományok népszerűsítése azon a módon történik, hogy zseniális kísérletek bemutatása által s azok magyarázata után a legmélyebben elrejtett, legnehezebben hozzáférhető fizikai vagy vegyészeti igazságokhoz is el tudják vezetni a laikust. Ez olyan hatalmas teljesítmény, amelyet méltán nevezhetünk a természet második meghódításának, nevezetesen az emberi természetet akarják meghódítani abban a tekintetben, hogy képes legyen nemcsak érdeklődni a feltáruló hatalmas igazságok iránt, hanem azokat föl is tudja használni a maga céljaira. Az elkápráztató kísérleteknek vagy azok gyönyörködtető irodalmi feldolgozásának célja és eredménye az, hogy a váratlan, úgyszólván bűvészi bemutatások egyszerűnek látszó és mégis meglepő látványukkal vagy leírásukkal annyira belevésődjenek a különben közömbös közönség idegrendszerének legérzékenyebb részeibe, hogy önkéntelen fölkeltsék benne az igazság szomját, azt az olthatatlan vágyódást, amely őt e kísérletek által fölkelített érdeklődés láthatatlan fonalszálaival fogva belevonszolja lépésről-lépésre az igazságok nagyszerű rejtett barlangjaiba. Aki élettani intézetet látogatott végig s ott a rmkroszkóp alatt meglátja a vízcsőppben úszkáló, szabad szemmel nem észlelhető csodálatos élőlénybirodalmat: az azzal az elhatározással megy haza, hogy a szabad szemmel nem látható, eddig előtte ismeretlen miriádnyi apró lény rejtett életének a fontosságát többé elfeledni nem fogja. Akit éjjel csillagvizsgálóba visznek, ha csak egyszer is néz be a nagy távcsővön át a Jupiter különös gyűrűjének karikái felé, a meglepő látványon kívül kinyílik lelke azoknak a nagy sejtéseknek befogadására, amelyek onnét származnak, hogy oly égitestekhez érzi közel magát, amelyekből akkor indult el a most hozzáért fénysugár, amikor ő még nem is volt a földön. Egyetlenegy ily belpillantása a makrokosmoszba elegendő ahhoz, hogy előítéleteit szétrobbantsa, arra kényszerítse őt, hogy a messzi fénysugár által mutatott úton a maga elméjének kis mécsesével továbbhaladni iparkodjék. És, hogy a sort befejezzem, a modern emberiség legnagyobb hatású két talál-

mánya, a rádió és a hangosfilm oly elemi erővel ragadnak meg minden érdeklődőt, szinte emberfölötti megjelenésük folytán, hogy midőn bemutatják őket a tudnivágyó közönség előtt, azok előtt mint visszafelé forgatott nagy kerék, úgy gördülnek föl a látott eszközökből visszafelé azok a nagy természeti törvények, amelyek láthatatlanok, amelyek a világon uralkodnak, amelyek, íme, egyszerre láthatókká lesznek, hogy a mi lelkiképzeteinken is uralkodni tudjanak.

Mindezt azért kellett az olvasónak elmondanom, mert e sorok írója most szerénytelenül szintén egy kísérlet útján akarja olvasóját elvezetni a közgazdaságtan legnagyobb rejtélyébe, a pénz misztériumába. Éppen azért, mert a pénznek, e fizetőeszköznek és értékmérőnek a problémái a Világháború után fölverték még azok érdeklődését is, akik azelőtt kevés érdeklődést mutattak a gazdasági élet törvényszerűségei iránt, éppen azért, mert a pénz olyan hatalomnak bizonyult, amely leszállóit az elméletek ködös köréből és országok, társadalmi rétegek, sőt minden család és minden modern ember sorsát kérlelhetetlenül magával ragadta, éppen azért, mert a háború utáni gazdasági életnek egyetlen kérdése se oldható meg a pénz igaz voltának és kérlelhetetlen parancsainak megismerése nélkül: úgy gondoltam, hogy legegyszerűbben és talán legcélravezetőbben akként járok el, ha minden nehéz elméleti levezetést, vagy statisztikai számgulát mellőzve, egyetlen kísérletet állítok oda érdeklődő olvasóim elé. Ha sikerül ennek a kísérletnek minden kézzelfogható eszközt pontosan a kezükbe adni, ha ezek eredménye gyanánt együtt végezhetjük el a különben misztikusnak látszó kísérletet, akkor megvan a remény ahhoz, hogy ezek az együttes megfigyelések valóban alkalmasak lesznek arra, hogy rajtuk keresztül az olvasónak be tudjam mutatni azokat a távoli törvényszerűségeket is, amelyeket a mindennapi nyelv elméletnek, tantételnek nevez s amelyek együttvéve voltaképpen a pénz sorsának megmérését és misztériumának földerítését jelentik. Mindenesetre, hogy ez a kísérletbemutatás csakugyan eredményes legyen s ne legyen azzal vádolható, hogy mesterségesen állítottam össze valamely álmérőeszközt, avagy soha nem létezett körülményekből szövöm le a magam következtetéseit, egyszóval, hogy senki ne vethesse a szemünkre, hogy nem valóságból indultunk ki, mégpedig abból a valóságból, amelyet magunk tapogattunk ki s ennél fogva közvetlen igazságnak fölismertünk: ennél fogva az egyetlen eljárás, amit tehettem, hogy a pénz misztériumának földerítésére olyan eszközt, ha úgy tetszik, olyan lombikot használok, amelyet magam állítottam elő s amelyben tehát a leg-

közvetlenebb szemléletből tudom lemérni és megállapítani azt, hogy micsoda jelenségek mutatkoztak ebben a műszaki szerszámban a pénz nagy titkait illetőleg akkoron, amikor a nagy és élő kísérletek lefolytak.

Ez az egyetlen módja nemcsak annak, hogy a leggyorsabban tárhatom föl érdeklődő olvasóim előtt azokat az általános jelenségeket, amelyek ezen kísérletek háttérében, éppen a legközvetlenebb szemlélet folytán előkerülnek, hanem egyúttal a legalkalmasabb is az eljárás arra, hogy maga az olvasó ellenőrizhesse a kísérlet lefolyását és ennél fogva mintegy maga jöjjön rá azokra a törvényszerűségekre és igazságokra, amelyeket vele megismertetni kívánunk. Ez a kísérlet, amelynek bemutatásával az olvasó, ha tigyelme el nem lankad, fejtegetéseim során elér a pénz sorsának megfigyeléséhez, hullámzásának megméréséhez és ennél fogva lényegének megismeréséhez, nem valamely légbőlkapott, vagy mondvacsinált fantazmagória, még kevésbé üres szavakból összekalapált elmélet, hanem e sorok írójának a legnagyobb élménye, vérből való vér, küzködéséből való jelenség, igazságából való igazság. 1921. júniusában az amerikai columbiai egyetemnek, a világ legnagyobb főiskolájának közgazdasági kara azt a határozatot hozta, hogy a pénzügyi válság megvilágítása és föltárása céljából három európai szakértőt hív ki a Bier endowment, a Bier-alapítvány költségére s ilyen háromul kiszemelte Cassel Gusztávot, svéd egyetemi tanárt, Keynes Maynardot, a cabridgei egyetem tanárát s e sorok íróját, aki akkor a magyar pénzügyminisztérium hivatalt viselte s egy új, a külföld figyelmét felkeltett valutakísérletbe fogott. Ennek a kísérletnek a leírását szerzője sohasem tárhatta a columbiai egyetem elé, mert mire hivatala által megviselt egészsége újra helyreállt és New Yorkban a nagy egyetem kiváló dékánjánál jelentkezett, már a Bier-alapítvány idevaló költsége elfogyott. Most elérkezettnek látja az időt, hogy megtegye jelentését és ezt a valutakísérletet bemutassa azért, mert időközben már nyilvánosságra hozhatók azok az elméleti elgondolások is, amelyek őt vezették s melyeket éppen azért lehet ma megbírálni s általuk a pénz misztériumába beléhatolni, mert egy tényleg lefolyt kísérlet kézzelfogható tanulságai mutatkoznak bennök. Ezért, amit az olvasó elé tárok, az nem egyéb, mint pontos beszámoló 1921-i valutakísérletemről, beléhelyezve azt a valuta világsorsának megvilágításába. Meggyőződésem, hogy ezzel a módszerrel legközvetlenebbül tud eljutni az érdeklődő olvasó oda, ahova elérkezni szándékunk: a pénz sorsának és misztériumának megismeréséhez.

A PÉNZ VALLOMÁSA A NAPÓLEONI HÁBORÚKTÓL A VILÁGHÁBORÚIG.

Vegyük a kísérletet oly szigorúan, mintha valamely fizikai laboratórium-ban a természet egy rejtett törvényszerűsége után kutatnánk. Se érzelgőség, se megszokás, se személyi érdek, se részrehajlás ne zavarja a megfigyelések tárgyilagosságát.

Adva van egy összetört, letaposott ország, amelynek előbbi testi szervezetéből óriási darabokat szaggattak le, amely elvesztette történelmi államalkatát, amely egy példátlan háború alatt emberi anyagban és gazdasági erőben kimerült, amelyet két forradalom társadalmának legmélyebb rétegeiben felforgatott, melynek gazdasági felszereltségét egy bevonult hadsereg részben elhurcolta, s mely még ki van téve az ellenségek fenyegető kárpótlási követeléseinek is. Ezt az országot Magyarországnak hívják s 1920-ban vagyunk. Ezen a terepen kell felállítani a mi kísérletünk készülékét, melynek célja az, hogy akkor, mikor az ország legjobb fejei újabb forradalomtól és a gazdasági élet teljes megbomlásától tartanak, lehetséges-e felszerelni az értékmérőt és legfőbb csereeszközt, a pénzt? A kísérlet első feltételei tragikus sorsunk folytán maguktól adódnak: megvan a teljes elszigeteltség. Míg annak a fizikusnak, aki valamely villanyáram hatását akarja adott helyzetben megmérni, rendkívüli előkészületet kell tenni arra, hogy szigetelő anyagot találjon, amely biztosítja idegen behatástól experimentumát: amíg vegyi laboratóriumokban rendkívül fáradtsággal lehet csak bármilyen meghatározásnál, vagy kémlelésnél távoltartani a levegő élenyesítő befolyását a vizsgálat alatt levő anyagtól: a magyar valutakísérlet két oldalról is, éppen szerencsétlen bukásunk folytán megkapta a teljes elszigeteltség lehetőségét s így úgyszólván mintaszerű módon alkalmas volt arra, hogy a pénz lényegének kikutatásához nekünk módot adjon. Egyrészt kétségtelen volt, hogy semmiféle külföldi segítségre nem számíthatunk. Azt mondani tehát, hogy a magyar valuta a külföldön végbement valutacsoportosulások vonzási körébe fog kerülni s így nemzetközi segítség fogja a mi problémánkat megoldani s ezzel az egyedülvaló kísérlettel befolyásolni, előre ki volt zárva. De beállott a nagy magunkramaradás, a természettudományi értelemben vett elszigetelődés abban a tekintetben is, hogy míg a világháború előtt minden valutarendezés az aranyfémből indult ki, s arra tért vissza, semminemű aranykincsünk nem lévén, kétségtelen volt, hogy az aranyprobléma nálunk végzettszerűleg elvált a pénzproblémától s ezáltal váratla-

nul a főkérdésnek, a pénz misztériumának oly megfigyeléseihez juthattunk, amelyeket a legboncolóbb emberi elme sem tudott volna ilyen kényszerű pusztaságban és emberi akarat által nem befolyásolható módon előteremteni. E kettős izolálás által a magyar valuta újjáteremtésének a problémája messze túlemelkedett a rendes körülmények között létrejövő valuta-rendezéseken, ahol vagy a pénzlábnak újraszabályozásáról, vagy egyik fémmel a másik fémmel való fedezeti kicseréléséről volt szó s amelyekről úgyszólván, az ideiglenes, vagy legalább is az illető korszakhoz kötött közvetlen reformok és viták eltakarják, aminthogy mindig el is takarták, a pénz igazi lényegére való ráeszmélést. Miután nálunk sem ércalapra, sem a külföld segítségére gondolni nem lehetett, összes erőnket arra a feladatra kellett összpontosítani, hogy hogyan lehessen ebből a végzetes mélységből, amelyet a legyúrt és meghasogatott magyar gazdasági élet akkor jelentett, eljutni önerőnkből az értékmérő biztonságához, tehát oly csereeszközhöz, amely valóban képes arra, hogy a gazdasági élet szertehuiló jelenségeit áthatja a biztonság föltétlenül szükséges eszközével és ez eszköz használatának tudatával. Elméletileg nézve ma, utólag, az akkori keserves korszak tanulságait, azt kell mondanunk, hogy a pénz igazságainak felismerése szempontjából alig lehetett volna több összevágó, együtttható tiszta tanulságot jobban kikémleni, mint abban az elkeseredett helyzetben, amelyet a háború utáni Magyarország a kommunizmus elvonulása után jelentett. Ebből megint az következik, hogy ha most — minden személyi vonatkozástól eltekintve — visszanezhetünk ama valutakísérlet lefolyására, eredményére és eredménytelenségére, helyességére és hibáira, akkor a pénz nagy problémája szempontjából oly képletekkel és tanulságokkal lettünk gazdagabbak, amelyek bátran vetekedhetnek bármely vegyi vagy fizikai kísérlet tanulságos megfigyeléseivel.

A magyar valuta megszerkesztése céljából 1920. december 21-én a magyar országgyűlés elé terjesztett tervem nagy része az akkori időleges pénzügyi helyzetre vonatkozott, amelynek ma, miután a körülmények lényegesen megváltoztak, sem a politikai élet, sem az elméleti megfigyelés szempontjából érdekessége nincs. Ezzel szemben magának a „semmiből való valutateremtésnek“ a vázlata nemcsak azért bírhat érdekléssel, mert sok részben később igazoltatott igazságaiban — részben Cassel és Keynes világhírré méltán szert tett levezetései és jövendölései által is —, hanem azért is, mert félbemaradt konstrukciói később más valutajelenségek által a külföld nagy államaiban nyertek igazolást. A terv, amely akkor az ország közvéle-

ménye elé terjesztetett, három részből állott: az egyik az adórendszer kiépítése, a második a földbirtokreform lehetővé tétele, a harmadik az új valuta megteremtése; e látszólag külön feladatok a legszorosabb összefüggésben állottak egymással és belső láncok kötötték egymáshoz a terv hármas tagozatát. Az államháztartás folyton növekvő és immár végtelenbe veszni látszó hiányának megszüntetésére némely fogyasztási adók (gyufaadó) beépítésén kívül a forgalmi adó behozatala vétetett alapul. Az elgondolás az volt, hogy oly országban, ahol a veszített háború folytán a közhatalom és az egyén között meglazultak a kötelékek, a bevalláson nyugvó és szociális igazságokat tekintetbevevő egyenes adókkal nem lehet pénzügyi eredményt elérni, hanem amint a napóleoni háborúk pénzügyi nyomora meghozta a minden város szélén beszédett akcizák rendszerét, úgy a modern gazdasági berendezésnek megfelelően, általános akcizát kell behozni, és ez a forgalmi adó. Hogy csakugyan ez az elgondolás volt egyedül alkalmas arra, hogy az államnak megfelelő jövedelmi forrásokat nyisson meg, azt bizonyítja az a tény, hogy bár e népszerűtlen adónemet életbeléptetése után sok oldalról támadták, e támadásokat a megszokás hatalma teljesen elhallgattatta és ha azt az egyetlen adatot hozom fel, hogy az 1937/38. évről szóló magyar állami költségvetésben csak az általános forgalmi adó tétele 11712 millió pengővel van előirányozva, s hogy a forgalmi adók 1936/37. évben 139 millió pengőt hoztak be, akkor, amikor a földadó 30 milliót, a jövedelemadó pedig 36 milliót kell, hogy beszolgáltasson, akkor minden túlzás nélkül meg kell állapítani, hogy ezt a forgalmi adót, amely legfőbb oszlopa államháztartásunk egyensúlyának, hosszú időkre lehetetlen lesz a magyar állami pénzügyekből kitörölni és nemzedékek fogják hirdetni azt az igazságot, hogy a háborúk az unokákra is rágördítik kényszerterhüket.

A pénzügyi terv másik két része első pillanatra is szoros összefüggésben állott egymással, holott az igazság az, hogy a harmadik rész, tudniillik a valutarendezés voltaképpen a forgalmi adó behozatalával, vagyis az államháztartás kiegyensúlyozásával kezdődött. A második részt említettem azért, mert az akkor megkövetelt földreform belekapcsolódott a pénzügyi kérdésbe és magába a valutarendezésbe azért, mert mindkettőnek főtényezője az az egyszeri vagyonváltság volt, amely a valutakérdést a földbirtokreformmal összekötvén, a két problémát közösen akarta, mégpedig a magántulajdon rendszerének alapján, tehát nem állami kezeléssel, dűlőre vinni. A vagyonváltságtörvény a földbirtokkal rendelkezőktől éppúgy vagyonleadást kívánt, mint a betétek vagy az értékpapírok tulajdonosaitól, még-

pedig itt is maximálisan 20% erejéig, azonban azzal a különbséggel, hogy a nagyobb birtokokból ekként leadott földterületek földreformcélra használtassanak fel akként, hogy azokat a kisebb földbirtokra vágyó gazdasági rétegek magukhoz váltsák s az ekként befolyó papírkoronamilliárdok megsemmisíttessenek. A földhözjuttatás nagy problémáját, mely nem tartozik e dolgozat keretébe, most kívülhagyva, csupán azt jegyzem meg, hogy e művelet által, dacára annak, hogy megnyirbáltatott az eredeti tervezet, s dacára annak, hogy később végrehajtása is megakadt, nem kevesebb, mint 472.000 katasztrális hold jutott a magyar állam birtokába, amely később, ha másra nem, alkalmasnak látszott külföldi kölcsön fölvételére. A pénzproblémát azonban ennek a közgazdasági tervnek nem az agrároldala jelenti, hanem az, hogy világosan a forgalomban levő pénzmenyiség nagyfokú megcsökkenése volt a valutatervezetnek, az államháztartás egyensúlyának tervezett helyreállításán kívül, az alaptényezője. Ha megemlítem azt, hogy a vagyonváltság teljesen arra volt szánva, ami a vagyonváltságról szóló első törvényben kifejezésre jutott, hogy az nem használható fel az állam rendes kiadásainak rendezésére, hanem kizárólag az új pénzürték megteremtésére kell, hogy szolgáljon, akkor érthető, hogy miért volt szükség, nemcsak arra, hogy a részvénytársasági vagyont a vagyonváltság ne az egyes részvényeseknél keresse, hanem maguknak a részvénytársaságoknak a tőkéjéhez mérje és tőlük kívánja azok egyszeri beszolgáltatását, valamint ugyanez alapon világos volt az is, hogyha ezen ingóértékeknek s a betétek megfelelő hányadának beszolgáltatása által a pénzürtékét fel lehet emelni akkori lezuhanásából, akkor ezek az adózók tényleges tőkében nem fognak kevesebbel rendelkezni, mint a nehéz műtét végrehajtása előtt, éppen azért, mert leromló pénz helyett egy jobb és elismert pénznemben fognak a részvények, illetőleg a betétek fölött rendelkezni. Ezért van az, hogy az 1920. december 21-én előterjesztett pénzügyi tervből a közönséget és a közvéleményt egyetlen mondat ragadta meg, ez a következő, a nemzetgyűlés naplójában olvasható főmotívum: „Ha tervem sikerül, akkor a bankopres meg fog szünni rövid idő alatt“.

Miután e dolgozatnak semmiesetre sem az a célja, hogy valamely pénzügyi politikának legyen a szószólója, még kevésbé az, hogy az elmúlt politikai helyzet különleges földtani gyüremléseinek panorámáját támassza fel, hanem kizárólag a pénz misztériumának felderítésére akar szerény alkalmat adni, ennél fogva csak annyit kell megemlítenem, hogy a terv nem volt végrehajtható s midőn szerzője a felmerült akadályok folytán távozott

helyéről, nem is ismételték meg ezt az elgondolást s az azon alapuló valuta-teremtési műveletet. Ez azonban semmit sem jelent abban a tekintetben, hogy nem alkalmas a pénz igazságainak földerítésére, mert a természettudományok egész előrehaladása azt bizonyítja, hogy tömértelen próba, rengeteg elszántság s mindegyre megisméltlődő egyéni tragédiák között folyik le az orvosi, természettani és vegyi igazságok földkutatása. Kétségtelen, hogy ez a pénztudományban sem lehet máskép, és csupán a közgazdasági elméletek aránylag fiatal kora okozza azt, hogy nem merjük levonni egyes jelenségeknek mélyreható következtetéseit, még akkor sem, hogyha azok éppen a mi életünkön, vagy a mi nemzedékünk sorsán tombolták ki magukat, holott azt valóban hiába várjuk, hogy mások, távolállók fogják a mi isméink számára az igazságot leszűrni és napvilágra hozni. Így kell tehát kiindulnunk az 1920/21-iki magyar valutakísérletnek abból az alap-tételéből, hogy a valutateremtésnek első és elengedhetetlen követelménye az állami bankóprés megállítása, vagyis az, hogy az államnak, amely azt akarja, hogy neki oly értékmérője legyen, amely valóban a magántulajdonon alapuló gazdasági rendnek és társadalmi berendezéseknek lelkét képezi, a közület háztartását úgy kell berendezni, hogy azt a tisztán kitermelendő értékmérőt az állam meg ne hamisítsa. Ha már mellékesnek látszik, de a fentemlített kísérlet szempontjából el nem hallgatható az a tény, hogy a magyar bankjegyforgalom 1921. január 7-én papírkoronában 14.3 milliárdot tett, a vagyonváltság első megnyilvánulásakor, május 23-án 12.7 milliárdra csökkent, az előbbi terhek kifizetésére szánt mintegy 2 milliárd, államjegy formájában csak szeptember elején vétetett igénybe, amikor is 18.3 milliárd korona volt forgalomban, ellenben az államkincstár először október 15-én vett föl 580 millió koronát saját céljaira akkor, amikor már a terv szerzője eltávozott hivatalából. Ha ehhez hozzávesszük azt a rendkívüli fontossági! tény, hogy amikor a magyar pénzjegyek tömege 1921. május végére minimális összegre zsugorodott össze: ugyanakkor és ugyanolyan mértékben megtörtént az akkori papírkorona-avalutának a külföldön való emelkedése is. A korona svájci jegyzése, amely 1920. decemberében egy árnyalattal állott egy svájci centimé alatt, 1921. május végére 2.85 centimesre emelkedett, ami azt teszi, hogy valutatüneményt látunk, mely a pénzérték külföldi mérésén nyilvánult meg akként, hogy egy félesztendő alatt majdnem kétszeresére emelte a magyar pénz értékét a külföldi valutákhoz hasonlítva e megkezdett és a külföldön annyira méltányolt kísérlet. Miután a közgazdaságtan tüneményeiben éppoly kevésbé jelentkezik vélet-

lenség vagy boszorkányjárás, mint a fizikai tanterekben, vagy a bonctani vizsgálatoknál, kétségtelen, hogy ez a jelenség a valutaigazságnak olyan felbukkanását mutatja, amely mellett a legelfogultabb szemlélő sem mehet el anélkül, hogy legalábbis ne jusson az eszébe, hogy talán ideje, megszokott közömbösségével szakítva, a pénz sorsa és misztériuma iránt annyival is inkább érdeklődni, mert hiszen azok az elméleti igazságok, amelyeknek a lángja itt átvilágít s a kísérlet mögött fölismerhető, nem valamely levegőben járó fantomok, hanem a való életnek a füzéből származnak, ami azt teszi, hogy hibás alkalmazásuk nemzetek gazdasági létét perzselheti föl, amíg azok megismeréséből, csakúgy, mint a természettudományokban, az állhat elő, hogy a kikutatott törvényszerűséget a magunk, sőt az egész emberiség hasznára fel tudjuk használni.

Az olvasót mentesíteni akarom attól, hogy bármely tekintetben is az 1921-ik év magyar valutakísérlet érdekességére, vagy jelentőségére akarnám rávezetni. Ez a röviden jelzett kísérlet, amit én bevezetősoraimban is mondtam, csupán alkalom arra, hogy ennek a segítségével a valutakérdésnek legmélyebb jellegét és viszont a világháború által okozott korszakos valutaváltozásoknak a kialakulását szemléltető módon föltárhassuk. Nagy tanulságok azok, amelyek máris kiütözköznek az elmondottakból, amelyek azonban feledhetetlenek, annyira, hogy ezek nélkül azokat a rendkívüli háborgásokat, csalódásokat és gazdasági károsodásokat megérteni sem nekünk, sem a külföldi megfigyelőknek nem lehet, amelyeket a pénzjelenségek helytelen elképzelése zúdított az egész emberiségre és legkivált annak modern államaiira. A mi valutakísérletünk tudniillik messze világító módon bizonyít négy sokat vitatott és mégtöbbször félreértett tételt. Az egyik az, hogy két külön kérdés a valutaprobléma és az aranykérdés. A második, hogy minden olyan politikai vagy társadalmi programra, amely az államtól várja, hogy olyan valóságos értéket teremtsen, amely a pénz rendszerének az alapját megteremti, csalfa délibáb után szalad, sőt a legtöbb esetben meghamisítja magának a pénznek a lényegét.

A harmadik alapvető megfigyelés ekként szól: A pénz értékére elsősorban a pénz mennyisége van hatással. A sok pénz pénzrontást jelent. A negyedik igazság, amely az 1921-iki magyar kísérlet mögül előbukkan, az, hogy a pénzmennyiség lecsapódását s ezzel a pénzérték emelését, illetve lebukásának megállítását csak egyszerre lehet eszközölni, a bankóprés hirtelen megállításával, mert a hosszú időre tervezett pénzlezsugorítás azt

jelentené, hogy az árak és a bérek lassú és fokozatos letörésére kell berendezkedni az egész gazdasági életnek, ezt pedig sem a termelés, sem pedig a szociális elhelyezkedés el nem bírja.

Ha talán áliításaim merészeknek látszanak, megvan az az előnyük, szemben igen sok elmélet, igen sok politikai program hangos tételeivel, hogy a maguk egyszerűségében igen világosak. És ha valaki kételkednék abban, hogy csakugyan ezek az alaptételek azok, amelyekről egyedül kap kellő perspektívát a modern világ valutaképének szemléletére, akkor azok a rendkívül izgató események, azok az egymást fölváltó pénzkísérletek, melyekben a világháború befejezte óta az emberiségnek része volt s melyek oly mérhetetlen anyagi és erkölcsi károsodással jártak, a maguk filmszerű, izgató elvonulásával bizonyára meg fogják győzni az ellenkezőről. Míg ellenben, ha a magyar valutakísérletnek ezeket a tanulságait nem hajlandó vállalni, akkor alig fog tudni olyan álláspontot elfogadni, ahol lábát megvetheti és az állandó törvényszerűséget ki tudja hámozni az események, vagy a divatos szólások mind sűrűbben gomolygó káprázatos ködéből.

Most már itt az ideje, hogy műszerünket felállítván s egy tényleges kísérlet kézzelfogható lefolyására támaszkodva, elővegyük azt a nagy bűvös tükröt, amelyet e könyv elején felmutattunk, hogy a modern világ képét a világtörténet legnagyobb választóvonalán, a világháború óriási szakadéknak szélén, mind a két ábrázolatában bemutassuk.

A napóleoni háborúk alatt történt először, hogy egész Európának pénzrendszere megrokkant és ugyanaz a helyzet állott elő, amelyet az 1914—18-as évek apokaliptikus sodrása reánk hozott: megtörtött a pénz, az értékmérő, melyhez mindenki igazodott, melyben mindenki bízott és ugyanakkor megszakadt az európai államoknak egymással való valutakapcsolata is. Ez a kapcsolat természetesen akkor még sokkal gyöngébb és kisszerűbb volt, sem mint az majd egy század múlva, közvetlen a világháború előtt a maga nagyszerű méreteiben az emberiség rendelkezésére állott. A pénznek napóleoni bukásáról nagyapáink még sokat tudtak beszélni, amennyiben arra emlékeztek, hogy 1811-ben hirtelen minden bankó elvesztette értékének negyötöd részét és egyötödére csökkent. Érdemes ma kiánsni amaz első nagy értékcsökkenési, devalvációs rendeletet, amelyről a világháború előtti nemzedék azt hitte, hogy már a múzeumok lomtárába került nevezetesség és furcaság, holott mi egyszerre csak arra eszméltünk, hogy még szörnyűbb skálában estünk keresztül ugyanazon a pénzváltozáson. A rendelet a maga nevezetes régies mondataiban ezt hirdeti:

Mi Első Ferentz Isten Kegyeleméből Ausztriai Tsászár, Magyar és Cseh Országoknak Királya .s a.t

Királyi Gondoskodásunknak régtől fogva fő-tárgyai valának a. Bankó-czédulák; .s azokat is, a. mellyeket az Országgyűlésére összevgyűltt Karok és Rendek több ízben Élőnkbe terjesztették emlékezetünkben tartóan; nem tsak azon Jussunkról, melly szerént azokat szaporíthatnánk, lemondottunk, hanem arról is, hogy lehetne bizonyos egymás után következő időkben azoknak számokat megkissebbíteni, .s azoknak a. pengőpénz. betsével egyforma betset szerezni, gondoskodtunk, .s hogy ezen Végre, a. mi Német Tartományaink .Lakosai Vagyonjaiknak egygy részét feláldozzák, közrebotsátott Királyi Levelünkben meghatároztuk.

Valamint a. rendkívül való, .s minden hibánk nélkül, esett Történetek, a. fellyebb való Esztendőkbén Bennünket arra kényszerítettek, hogy a. nagyobb Gonosz. elhárítása végett a. Bankóczédulák számát szaporítsuk: úgy most, ugyan azok a. környülállások .s a. dolgok. öszveköttetései, azt mutatják, hogy a. Bankóczédulák. számát apródonként kisebbíteni, .s azoknak betset, tsendesen egymás után következő időkben felemelni, akarni, sikertelen .s a. kívánt tziel elérésére híjába való törekedés legyen. Ügy vagyon a. dolog. A. jó pénz apródonként elenyészvén, a. Bankóczédulák. Betsének minden rend.s törvény nélkül való változása utoljára annyira ment, hogy egynéhány napokig a. Kereskedők 100 forint jó pénzért 1200 Bankó-forintoknál többet fizetnek.

A. Bankóczédulák. betsének ezen veszedelmes változása, valamint különösen minden személynek Tulajdonait .s Birtokait veszedelmmel fenyegeti, megfojtja az iparkodást, elbontja az alkun épültt öszveköttetések, .s e.képpen, közönséges bizodalmatlanságot .s félelmet okoz: úgy a. Közönségre nézve, midőn a. Köz-szükség. kipótlására rendelt jövedelmeket bizonytalanságba hozza, a. Bankó-cédulák. változó Betse a. dolgok. árát is azon változás mértéke szerént felviszi, következésképpen a. köz-szükségre kiadandó summákat is neveli; úgy hogy ezen okra nézve a. Kormány-szék is osztán mindenféle Adót felemelni kéntelenitessen. Hogy tehát a. már eddig is ennyire nevedett Gonosznak jókor .s hathatósan ellene állhassunk, mivel a. gyengébb eszközök már semmit sem használnak; maga a. dolog .s az unszoló szükség kiáltja, hogy erősebbeket .s egyszerre mindjárt használó Orvosságokat vegyünk elő.

A. vala ugyan a. mi Igyekezetünk, hogy a. mi Alattunklévők alkunn épültt Jussainak minden megsértődése nélkül, a. bankóczédulák. számát

apródonként fogyasszuk, hogy így a Bankóczédulák. végső Betse-veszte-ségének ellent álljunk, .s ennek régi, a pengőpénz Betsével egyező Betsét helyreállítsuk, a. pengőpénzt visszahúzhassuk, az elrejtett pénznek közre-botsátását eszközölhessük, .s a. főbkeket azon okok közül, melyek miá a. pengőpénz vagy idegen Országra kivetett, vagy pedig a. Hazában elrej-tetett, elhárítván, azt a. Hazánkban megtarthassuk; melly kegyelmes szán-dékunkat még 1810. Februárius 26. a. mi örökös Német Tartományainkban közönséges Hirdetményeinkkel ki is nyilatkoztattuk.

Költt a. mi Fő-Hertzegei Városunkban Bétsben, Februárius. 20. napján, 1811. Észte. Ferentz msk. Gróf Erdödy Jó.sef msk. Fáy Barnabás msk.

A XIX. század, pénznyelven szólva, abban telt el, hogy kiheverte a napóleoni pénzbukást. Azt mondhatjuk, hogy ez a folyamat az 1890-es években fejeződött be, tehát nem kevesebb mint országok szerint 50—90 esztendő kellett ahhoz, hogy az, amit a szó legszorosabb értelmében világ-valutának nevezhetünk, átfogja a földgömb összes művelt és egymásra utalt részeit. Köznyelven szólva, ez azt jelentette, hogyha 1890-től több, mint húsz esztendeig, tehát 1914-ig valaki egy százkoronás bankjeggyel elindult utazni a világ körül s azt először német márkára, azután a német márkát orosz rubelre cserélte fel, ha a japán határon a rubelből yent vál-tott s átkelt a Csendes-óceánon, ezt a yenmennyiséget előbb amerikai dol-lárrá, később az amerikai dollárt angol fonttá váltotta föl, mikor pedig kikötött a francia parton, ebből az angol valutából francia frankot, a meg- kapott francia frankból svájci frankot s abból, mikor Buchsnál átlépte az Osztrák-magyar monarchia határát, megint osztrák-magyar pénzt szerzett: pontosan megint 100 korona tulajdonosa volt. A világ át volt hálózva tehát egy általánosan elismert értékmérővel s miután nemzetközi megállapodások-hoz jutott a kereskedelem, ez az értékmérő az aranyvaluta volt. Volta-képen már a XIX. század második felében, tehát a mi történetírásunk szerint az 1867-es kiegyezéstől kezdve, eldőltnek látszott az a kérdés, hogy minden egyes országnak külön és az emberiségnek viszont együttesen a legnagyobb érdeke az, hogy az a mérőeszköz, amely bárminemű gazdasági érték változását méri, állandó maradjon, vagy a mai nemzetközi szólás szerint stabilizálva legyen. Nem volt kétség, sem az elméletben, sem az államok gyakorlati politikájában arra nézve, hogy csak egy állandó és meg nem hamisított értékmérő biztosíthatja egyrészt a társadalmi rendet, mert mindenki tudja, hogy midőn elszámol a másik magángazdasággal, akkor vele egyenlő értékalapon áll, de másrészt csak ez biztosíthatja a társadalmi

fejlődést is, mert minden magángazdaságnak tudnia kell, hogy az idő elmúlásában a szerződések lejártakor minden megváltozhatik, csak az az értékmérő marad ugyanaz, amelyben a kötelezettségek vállaltattak. Azt lehet mondani, hogy a XIX. századnak különben igen érdekes pénztörténete voltaképpen csak két nagy jelenséget mutat, de mind e két jelenség a maga kifejlődésében végeredményben ugyanazt a világvaluta-állandóságot akarja létrehozni, amelyhez a XIX. század vége, miként említettük, tényleg el is érkezett. Az első jelenségcsoport a két fémnek a sárga arany- és a sápadt ezüstnek a küzdelme volt, vagyis az aranyvaluta és a bimetallizmus harca. Európai szempontból s a mi mai érdeklődésünk tekintetében itt legnevezetesebb az úgynevezett „latin pénzszövetség“ volt, amely 1865-től 1885-ig azt kísérte meg, hogy hogyan lehetne értékmérő gyanánt az aranyat és az ezüstöt egyaránt használni. A kiindulási arány az a nevezetes szám volt, amely azután annyiszor ismétlődött az egyes államok valutaharcaiban, tudniillik az, hogy az ezüst értéke úgy aránylik az aranyhoz, mint 15V& az egyhez. Ez a mágikusnak hitt viszony azonban rögtön fönttarthatatlannak bizonyult, mivel az úgynevezett sápadt fém, az ezüst, a túltermelés folytán rohamosan hanyatlani kezdett értékében s végül már a latin államok (Franciaország, Belgium, Olaszország, Svájc, Görögország) sem bírták ki azt a valutasantítást, amely laikusán kifejezve abban állott elő, hogy az értékmérő két lábon állott, amely lábak azonban nemcsak, hogy nem voltak egyenlők, de nem is lehettek, mert természetes, hogy az aranytermelés egészen más feltételektől függött és ezért tökéletesen eltérő eredményeket is hozott, mint a másik fémnek, az ezüstnek a Termelése és felhasználása. A kereslet és kínálat örök gazdasági törvénye lehetetlenné tette azt, hogy az arany és ezüst, amelyek különböző mennyiségben kerülnek elő a föld alól, megtartsák egymáshoz való árvizonyukat oly ridegen, mint valamely egymáshoz kapcsolt csillagrendszer s így a két fém közötti árhullámvás kellett, hogy visszahasson az értékmérőre, amelyben őket alkalmazták s előbb-utóbb kellett, hogy összetörje ezt az értékmérőt: az emberiség a latin unió felbomlásánál jött rá arra a tudatra, hogy minden országnak csak egy és nem több értékmérője lehet. Nevezetes, hogy ugyanezt a nagy igazságot, amelyet a napóleoni háborúk után beállott fejlődés kitermelt úgy a tudomány, mint a politika számára, a világháború okozta szörnyű megrázkódás megint kirázta az emberek fejéből.

A második vonala a világháború előtti valutafejlődésnek az volt, hogy minden ország igyekezett az aranypénz alapjára helyezkedni és annyi ara-

nyat gyűjteni, hogy nemzetközi viszonylatban kellő fedezettel rendelkezék. Ausztria-Magyarországban egy nagy pénzügyi lángész, Wekerle Sándor volt az, aki 1890-ben, az osztrák körök ellenzése dacára is, keresztül erőszakolta az aranyvaluta behozatalát, mégpedig oly formában, amelyet a világháború tapasztalatai is a legtökéletesebb modern valutaberendezésnek tartanak. Ezáltal a kettős fejlődés által jutott el az egész művelt világ és különösen Európa az értékmérő állandóságának arra a nehezen kiküzdött állapotára, amelyen, túlzás nélkül mondhatjuk, az egész magángazdasági alapon nyugvó nemzetközi érintkezés megállhatott és kifejlődhetett. Annyira természetes volt, vagy legalább is annak látszott ez a hatalmas valutavilágrend, hogy szinte elfeledték apáink, hogy mily nagy gazdasági fejlődés és mily hatalmas tökemunka van emögött: már-már oly természetesnek és magától adottnak látszott, mint a levegő, amelyet éppen azért nem veszünk észre, mert tiszta és átlátszó. Ebből állott elő az az optikai csalódás, amelyet mi, a háborút átélt nemzedék szenvedtünk meg; tudniillik a nemzetközi aranyvalutának a tökéletes és zajtalanul működő volta előbb-utóbb szinte természeti jelenség gyanánt tűnt fel a politikusok és közgazdák előtt és ugyanebből származott az a lelkiség, mely a pénzt, az értékmérőt és annak minden problémáját úgy tartotta és elválaszthatatlannal összekötötte az aranykérdéssel. Megisméltódott az emberiség egész gazdasági történetében tehát az a jelenség, amit minden ember, ha csak valamit is ért a lélekbúvárláshoz, tapasztal, hogy minden funkciója egységesnek és természetesnek mutatkozik mindaddig, meddig a belényiláló fájdalmak, az elszenvedett lelki vagy testi válságok fel nem tárják előtte azt, hogy az az egységesnek látszó, természetes boldogságot jelentő tünemény voltaképpen rendkívül bonyolult erők összelműködésének az eredője. Ez, amiben a világháborút közvetlenül megelőző korszak, illetőleg pontosabban a századválasztó 1900. évig tartó békés történelmi idő elringatta mindnyájunk elképzeléseit és beállítottságát: ez az oka annak, hogy oly nehezen tudjuk ma a valaha egységesnek látott tünemény alkatrészeit egymástól megkülönböztetni és például a valutakérdésben is úgyszólván külön önanalízis által vagyunk csak képesek arra, hogy elválasszuk egyrészt a minden államban külön jelentkező azt a legfőbb parancsot, hogy a saját értékmérőjét a saját erőfeszítéséből teremtsen meg és állandósítsa, másrészt pedig azt, hogy a nemzetközi érintkezés számára a világáruvaluta rendes működését a világ államai biztosítsák.

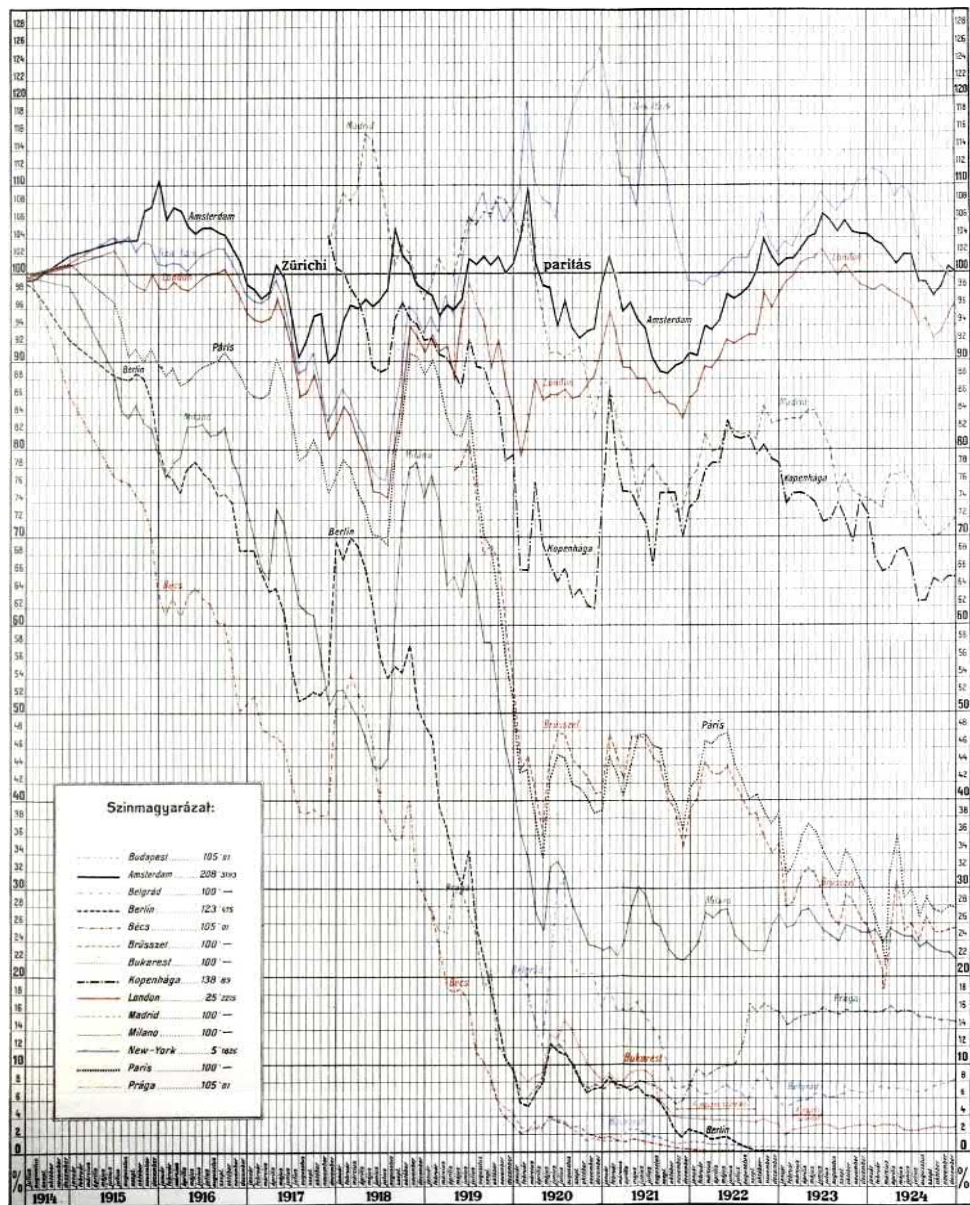
Szándékosan történt az, hogy ez utóbbi sorokban, midőn a napóleoni háborúk után európaszerte, sőt világszerte kiküzdött valutaállandóságról beszéltem, mindig a XIX. század utolsó éveit említettem, sőt ezen túlmenve, az 1900-as évet, a század-választót írtam föl olyan elhatároló dátum gyanánt, amelynél ez a nagy világfejlődés elérte tetőfokát. Jól jegyezzük meg, nem 1914-et, tehát a világháború valóságos megkezdését, hanem egy másfél évtizeddel előbbi időszakot, 1900-at és az azt követő éveket kellett e nagy világfejlődés csúcsa gyanánt odaállítani. Mert most jön a pénz misztériumának egyik legizgatóbb és legkáprázatosabb tünete. Míg a politika és a történetírás csak 1914-ben, vagy az azt közvetlenül megelőző két balkánháborúban, tehát 1908-tól 1912-ig eszmélt arra, hogy Európa rendjének fölfordulása várható, addig ez a sajátságos és rejtelmes értékmérő, a pénz, már régebben mutatta, hogy valamely földalatti erő kitörésére lehet számítani. Nincs meteorológiai intézet, amelynek szeizmográfja oly érzékenyen jelezné valamely más világrészben végbemenő földrengésnek a föld kérgeiben történő rándulásait, mint ahogy a valuta látható megmozdulása évekkal előre mutatta a maga különös jelzőkészülékével azt, hogy valamely rendkívüli és valószínűleg egész földrészünkre kiható, sőt a távoli világrészekre is átcsapódó történeti megrázkódásra lehetünk elkészülve. A pénznek ez a rejtélyes érzékenysége valóban olyan telepátia benyomását teszi az emberre, mintha egy évtizeddel előre megérezte volna ez a rejtélyes fluidum az eljövendő nagy időket, sőt grafikonban elének vetítette, mint valamely bibliai látományt. Csakhogy az emberiség nem értette meg, hogy a nagy és rejtett értékmérő, a pénz mit akar nekünk mondani. Ma, az akkori ártáblázatokat elolvasva, ijedve látjuk azokból, hogy a pénz tudta, hogy egy nagy, elkerülhetetlen, világra szóló katasztrófa készül. Ez a sajátságos és megdöbbentő pénzsejtelem a következőkben volt az értékmérő számtábláiból leolvasható. Az élettan kutatásai szerint ahhoz, hogy egy felnőtt emberi szervezet életben maradhasson, szükséges az, hogy egy felnőtt ember naponként magához vegyen 120 gramm fehérjét, 90 gramm zsírt és 330 gramm szénhidrátot átlag. Ha ezt megfelelő alakban magához veszi, él, ha nem bírja megkapni, elpusztul. Az emberiség fennmaradása attól függ, hogy annyi milliószor és annyi napon át kapja meg ezt az adagot, ahány millió embert fenn akar tartani. Minden országnak tehát annyi milliószor kell naponként ezt a fehérjét, zsír- és szénhidrát-mennyiséget létrehoznia, ahány felnőtt embert el akar tartani, gyermekekre mindig megfelelő kisebb arányt számítva. Ennek az anyagbeszerzésnek azonban ára

van. Most már egyszer csak azt látjuk, hogy 1900-tól kezdve, 1906. után gyorsulva, minden országban rohamosan kezd növekedni az ára a legfontosabb fogyasztási cikkeknek, vagyis a fehérje és a szénhidrát beszerzési költségeinek. A világ egyszer csak pénzében kifejezve többet fizet, mint eddig, azért, hogy megtudjon élni. A statisztikai táblák mindazok számára, kik különféle nemzetek táplálkozásának eredményét összehasonlították, azt a különös tapasztalatot nyújtották, hogy bár nemzeti szokások és éghajlat szerint mindegyik nép más-más termék alakjában veszi magához ezt a fehérje- és szénhidrát-tömeget, a különböző termékek ára egyaránt drágulni kezd, vagyis ugyanazon pénzösszegért csak kevesebb szénhidrát és fehérje szerzhető be. A közgazdasági kutatások rávilágítottak arra, hogy míg az angol munkás több húst fogyaszt, addig a német népességnél a burgonya fogyasztása jár legelői (100 tonna áruból 17 tonna), az olaszoknál egy család legfontosabb évi tápláléka 650 kg kenyér, 100 kg makaróni, 50 liter bor, 50 liter olaj és 50 liter ecet. Ellenben Japánban már a legfontosabb táplálékok a következő sorrendben következnek: rizskása, azután só, retek, befőtt gyümölcs és hal. Ha most már mindezen államoknak az 1900—1912-es ártáblázatát összeállítjuk, ijedve látjuk, hogy az árdrágulás egyformán halad, vagy legalább is annak iránya ugyanaz, a legkisebb áremelkedés a fogyasztási cikkek 15%-kal való megnövekedését, a legnagyobb 38%-os felszökését jelenti; durva átlagban 1900-tól 1912-ig az emberiség fehérje- és szénhidrát-beszerzésének költsége 25%-kal, tehát egynegyed résszel megrágult. Ha most már azt kérdezzük, hogy micsoda összefüggés lehetett abban, hogy éppúgy megrágult az amerikai családok legfontosabb fogyasztási cikkeinek ára (Amerikában a legfontosabbak közé tartoznak a tyúk és a sör is), mint Japánban a rizs és a retek, Angliában a marhahús, Németországban a burgonya ára s mindezek egyszerre, de minden összebeszélés nélkül elkezdtek rohamosan emelkedni?, — a felelet erre az, hogy ennek csak olyan oka lehet, amely minden országban megvolt, amely 1908-ban mindenütt létezett és amely nem függhetett össze sem valamely különleges árucikkkel, sem valamely országgal. Sőt ennél még valami másnak is kellett itt megnyilvánulnia, kellett, hogy az áruknak egy olyan tulajdonsága is legyen, amely nincs maguknak az áruknak anyagában. Mert az áruk nem változtak. Éppen annyi a szénhidrát- és fehérjetartalmuk 1900-ban, mint 1912-ben. Valami más változott bennük, olyan tulajdonság, mely kívül van rájuk vetítve. Az összes áruk árának Budapeستől egész Tokióig egyetlen olyan tulajdonsága van, amely közös mindegyikkel s ez az, hogy mindegyik áru

pénzzel cseréltetik ki, vagyis hogy az ár nem egyéb, mint az árunak a pénzhez való viszonya. Ebből következik, hogy ezen nevezetes tizenkét éven át nem az áruk változtak meg, hanem megváltozott ez a viszony, vagyis a közös tulajdonságuk: a pénz. Hogy miben változott, azt már a napóleoni háborúk alatt kimutatta az a nevezetes okmány, melyet 1810. június 8-án tettek le az angol parlament asztalára s amely nem volt egyéb, mint a „bullion comitee“ jelentése. Annak a bizottságnak tudniillik az volt a kötelessége, hogy állapítsa meg, mitől van a drágaság, amely Angliában háborús jelenség gyanánt mutatkozik s a felelet erre ez volt: „megvizsgáltunk minden számot, amit lehetett és azt tapasztaltuk, hogy a drágaság nemcsak Angliában van, hanem minden országban, hogy ez a drágulás állandó és folyton gyorsuló, ennek oka pedig az, hogy a pénz értéke csökkent, mert a pénz nagyon elszaporodott“. A pénz úgy elszaporodott, mint száraz időben a mezei egér és a pénz elszaporodván, kezdte megenni a pénz belső értékét.

Ha nem 1810-ben, hanem 1910-ben, tehát a világháború előtt négy esztendővel küldték ki volna ugyanezt a bullion-bizottságot, az ismét csak azt mondhatta volna minden országban: nem nálunk van csak drágulás, hanem egész Európában, az egész világon és ez egy nagy háború közeledéséhez mutat azért, mert a pénz értéke csökkent, mégpedig azért, mert a pénz és a pénz-helyettesítők, a papírértékek nagyon elszaporodtak a földön. A pénz és a pénz-helyettesítők nagyon megsokasodván, a pénz értéke csökkent világszerte és ez volt az a ritmus, ahol a pénz maga mutatta, hogy háború felé megyünk. A pénz belső értékét kezdte kienni mindenütt az a felhígítás, amely azáltal állott elő, hogy az újonnan születő tőkéket, sőt azoknál többet, oly létesítményekre fordították az államok, amelyek nem hoztak gazdasági hasznot, kamatot, tehát meddővé váltak a gazdasági vérkeringés számára, azaz a pénz megérezte, hogy hadikészületekre fordítja az emberiség a maga tőkeerejét. Amikor 1910-től 1912-ig ezt a nevezetes szeizmografikus kartogrammot leolvassuk, még sajátosabb tüneményhez érünk akkor, mikor 1912. esztendeje elkövetkezik. Ekkor a pénzzel nagyon különös dolog történik. Hasonlással élve, azt mondhatnám, hogy a pénz megbetegedett. Mutatkozott ez abban, hogy a pénz őfelsége, e bíborban és verejtékben született szuverén, annyi ragyogásnak és nyomornak ura, egyszerre úgy megbetegedett, hogy bezárkózott termeibe és többé nem bírta elhagyni szobáját. A pénz maga azt jelzi, hogy valamely nagy erőhatalom érkezik meg a világra és az megrettentí őt. Azt mondhatnám, hogy a gazdasági életben, minden

A VALUTÁK HULLÁMZÁSA A VILÁGHÁBORÚBAN



országban, sőt minden egyén háztartása mögött megjelent egy kísérteties rém, úgy, mintha ma a jégkorszak előtti Ichthyosaurus teremne itt közöttünk. A hasonlat nem is helytelen, mert az emberek, bankok, szövetkezetek, részvénytársaságok mind apró kis lények ahhoz képest, midőn megjelent közöttük az Ichthyosaurus, egy roppant nagy pénzevő szörnyeteg, tudniillik az állam. Ez a gigászi fantom elkezdte megenni a pénz belső értékét, sőt 1912-ben már úgy megijesztette a pénzt, hogy annak elállt vérkeringése. Valóban, 1912-ben kitör a balkánháború s ezzel föltartóztatlanul megkezdődik az, amit a pénz egyedül sejtett előre, az emberiség legnagyobb katasztrófája: a világháború.

Annak bizonyosságául, hogy sem az orvosi tudomány legújabb próbatételei, amelyek pontosan megállapítják azt, hogy vajjon az epehólyag működik-e, sem a fizika röntgenfelvételei nem adnak pontosabb képet az emberi test belsejébe behatolt vagy ott eltokosodott golyóról vagy szálkáról, mint amilyen hihetetlen finomsággal jelzi ez a rejtelmes pénz azokat a földalatti megrendüléseket, melyek a történelem mélyében kitoróban vannak: erre nézve mégcsak egyetlen mérésemet kívánom az olvasó elé tárni.

Előbb már bátor voltam megemlíteni azt, hogy 1912-ben a pénz megbetegedett, kóros tünetek mutatkoztak rajta. 1912-ben, amikor diplomatáink még igen keveset tudtak arról, hogy egy nagy balkánháború veszedelmes szövetkezése van ellenünk készülében: a pénz kezdett különös tüneteket mutatni. Ha szabad azt a kifejezést használnom, olyan volt, mint amikor a csillagász bemegy a laboratóriumába és meglepődve látja, hogy a szeizmográf ki van mozdulva helyéből. Semmi sem változott, a szobában rendben van minden, ki-ki végzi a maga dolgát, a levegőben sincs semmi észlelhető tünet, de valahol a föld alatt valami földalatti mozgás történhetett: ezt mutatja a szeizmográf. Ezt mutatta csakugyan a pénz 1912 június havában, amikor az összes diplomaták még hallgattak különféle okon: e nevezetes hónapban a magyar pénzvilágnak egyik legalaposabb ismerője figyelmeztetett engem arra, amit fel is írtam, hogy kell valaminek készülnie, mert a pénz ugyanazon jelenséget mutatja, mint a marokkói bonyodalom idején (1911. évben), amikor tudvalévőén szintén már egy világháború küszöbén állottunk és Franciaország összes tőkéit visszavonta a külföldről. A jelenségek, melyekről senki sem tudta, hogy miért idegesítik a pénzt, nagyon különösek voltak. 1912 elején Szerbia visszafizette két államadóságát. Ez merőben szokatlan vállalkozás volt eddig, nemcsak Szerbiában, hanem nálánál sokkal nagyobb államokban is. Az év júniusában mindaz,

ami francia pénz volt található Németországban vagy Ausztriában, egyszerre csak lábrakelt, különféle utakon kezdett kivonulni tőlük, anélkül, hogy diplomataik ezt látták, vagy okát sejtették volna. A pénzt, a tőkét kezdték elfojtani valami módon. Pénz nagyon sok volt, de sehol sem volt található. Ugyanaz a tünetény jelentkezett a világ közgazdasága terén, mint Kissármáson, az erdélyi földgázmezőkön akkor, mikor a földgázkutakat megnyitották. Ha az ember közel ment a forráshoz, amely nyitva volt, nem látott semmit, csak nagy földalatti dübörgés hallatszott, mert a gáz áramlása olyan színű, mint a levegő. Mikor azután nagy retesszel lefojtották a gázkutakat, abban a pillanatban apokaliptikus változás történt: a földön mindenütt, amerre csak elláttunk, a kukoricák mellett, a lucernásban megnyílt a föld és apró sárvulkánok kezdtek felfortyanni, mint kis szökőkutak, körös-körül. Szakasztott így voltunk 1912 nyarán a pénzzel is. Nevezetesen addig, míg a pénz forgalma rendben van, tehát csak természetes funkcióit teljesíti, addig az ő áramlását senki sem látja, mert ugyanabba az irányba ömlik, amelyben az egész közgazdasági folyamat halad. De a jelzett időben valaki elfojtotta a pénzt és egyszerre itt is apokaliptikus változás történt az egész közgazdaságban; nemcsak nálunk, egész Európában is sárhullámok kezdtek felfortyanni. A pénz valahol megvolt, de rejtélyes módon oly tüneteket mutatott, hogy több kárt csinált, mint hasznot. Egyre szaporodtak a bezárt boltok és bankbukásokról írt az újság. Mindenütt láttunk ilyen sárhullámokat, melyek a pénznek sajátságos viselkedését és izgatottságát mutatták. Ez volt a balkánháborúk bekövetkezésének jelzése a nagy értékmérő által. Ezt végül betetőzte egy még különösebb jelenség, amelyet még ide fel kell írnom. Azt tapasztaltuk, hogy az első balkánháború idejében egyszerre mind a négy államnak, mely Törökországgal küzdött, hirtelen rengeteg pénze lett. Megállapítottam, hogy az első balkánháború alatt a Balkán-bankok kölcsönadtak Budapestnek, Bécsnek és egyes német pénzintézeteknek. Ez érthetetlennek látszott, mert hiszen a háború alatt egy ország sem ad pénzt, mert neki sincs elég, de legkülönösebb az olyan országoknál, melyek addig mindig adósok voltak és nem hitelezők. Nyilvánvaló, hogy egy vagy több entente-hatalom által a Balkánra küldött pénz eltévedt s onnét felnyomult Budapestre. Ez a természeti tünetény mutatta, hogy itt készül valami. Megint a második balkánháborúban, amikor Szerbia, Görögország és Románia ment Bulgária ellen, Bulgáriából tűnt el a pénz és nagy bőségben duzzadt föl Szerbiában, Romániában és Görögországban, tehát ott, ahol az entente érdekelve volt. Ha szabad egy termé-

szeti hasonlattal teljesebbé tenni a pénz e misztikus megvilágítását, nem tudnék jobb képet mondani, mint azt, hogy 1913 nyarán mint egy fiumei halásztársaság tagja, azt a különös természeti tüneményt tapasztaltuk, hogy oly adriai halfajták, amelyek addig mindig csak az Adriában voltak és a Földközi-tengernél tovább nem jutottak, egyszerre csak elmentek az Északi-tengerre és Cuxhavennél és Nordenhannál fogták ki őket a tengerből. Hogyan tévedhettek el az adriai halak annyira, hogy ők az Északi-tengerbe jutottak? Ennek a fizikai magyarázata az volt, hogy 1913-ban olyan hideg és esős volt a nyár, hogy az adriai tenger kihűlt azon régióiban, ahol ezek a halfajták úsztak és hol máskor meleg szokott lenni; ezért hiába vártuk őket Susáknál, azok kiúsztak az Északi-tengerbe és elfogták őket az északi halászok. Ugyanez történt a pénzzel is, amely elindult az entente pénztárából. A pénz öntudatlanul meg volt szokva ahhoz, hogy ő arra megy, amerre a Balkán van, a Balkán pedig arra van, ahol ő magasabb kamatot kap. Nem tudván földrajzot, elment oda most is, ahol magasabb a kamat és miután Magyarországon ekkor magasabb volt a kamat, mint a pénzzel megtöltött Szerbiában és a többi Balkán-országban, a pénz éppen úgy eltévedt vonulásának útján, mint az Adria hala. Amint látnivaló, a pénz annyira érzékeny mérce, hogy még az irányt is megmutatta, ahonnan a háború elkezdődött: az entente tőkehatalmai voltak e rejtélyes pénzvonulás mögött. Még egy adatot teszek ehhez, melyet egy newyorki bank jelentéséből írtam ki 1914-ben. Száraz üzleti nyelven ez azt mondta, hogy ők Amerikában 1914. év nyarán, júniusban, tehát még a végzetes szerajevói merénylet előtt, azt tapasztalták, hogy Franciaország 50 millió dollár aranyat hozatott át Európába és júliusban, tehát a hadműveletek előtt, újabb 45 millió dollár arany kelt útra ugyanezen az úton. Valóban, a pénz krónikája világosabban beszél, mint mindaz, amit a diplomaták később kiadott vörös, zöld, sárga és mindenféle színű könyvei el akartak hallgatni.

Eddig tart a pénz vallomása a világháborút közvetlen megelőző évekről. 1914 júniusában kitört a föld mélyéből a pénz által előre sejtett világvihar. Valóban azt kell mondanunk, hogy a Leviathan, a bibliai szörny megjelent a földön, hogy elpusztítsa a békét és a civilizációt. Ő ette meg a pénz belső értékét, tette tönkre a világ pénzrendszerét. Aki e könyv II. és III. fejezeteit gondosan elolvasta, ahol rettentő számok kiáltanak az égitől, arról az anyagi pusztulásról, amelyet a fajok, népek és világrészek ezen hátborzongató öldöklése okozott egyrészt a magántársadalomnak (II. fejezet), másrészt az államoknak, tehát az adózóknak (III. fejezet), azok az olvasók teljesen

megértik, hogy mekkorát kellett buknia a pénznek, midőn ennyire elfogyasztották belső értékét és hogyan kellett szétszakadnia az emberiség pénzrendszerének, amelyet a kölcsönös megértés és egymásrautaltság évtizedeken át kiépített finom számai tartottak össze. Azért nagyon kérem az olvasót, hogy midőn idáig jut, még egyszer vegye át a „Gazdasági Élet“ előbb feltárt adatait, melyek arra adnak választ, hogy: mibe került az emberiségnek a világháború. Tegye hozzá azután még ezt a mondatot: Belekerült pénzrendszerének összetörésébe és az egyes államok értékmérőjének végzetes megrendülésébe.

E fejezet végére sietve, mostmár még egy kérésem van olvasómhoz. Vegye elő könyvtárának azt a könyvét, amely szerinte legpontosabban mutatta be az 1914—18-ig tartott világháború lefolyásának legfontosabb hadieseményeit. Olvassa el onnét, hogy mikor léptek be az államok a világháborúba, melyik határidő az, amely szövetkezéseiket, vagy elválásaikat jelzi, mikor csökkent meg, vagy növekedett az egyik, vagy másik félnek hadiereje és győzelmeinek kilátása, mikorra esnek a nagy csaták. Ha ezt a történeti evolúciót valamely időgrafikon alakjában szem előtt tartja az olvasó, akkor tegye mellé azt a grafikont, amelyet mi készítettünk a pénz hullámzásáról 1914—24-ig s amelyet idemellékelek. Ez a grafikon a svájci aranyfrankot véve alapul, a világháború kezdetétől kezdve egy évtizeden át tünteti fel, hogy az egyes országok valutáinak értéke 1914 júliusától kezdve, a szilárdnak felvett svájci aranyfrankkal (zürichi paritás) összehasonlítva, hogy kezdtek ingadozni és milyen ingadozási hullámokat mutatnak a gigászi küzdelem alatt. Minden történeti dátumnak meg fogja találni az olvasó a hű lenyomatát ebben a táblázatban. Valóban olyan, mint egy óriási ujjlenyomat: a világháború véres ujjainak hű mása. Meglátja benne az olvasó, hogy minden ország valutája közvetlenül azelőtt rezdül meg, mielőtt belépett volna a küzdelembe, mert a pénz már előbb érzi ösztönszerűen a katasztrófa kitörését, semmint azt a diplomáciai jegyzékek, vagy a politikai nyilatkozatok elárulnák. Látja az olvasó, hogy a három nagy entente-államnak, Franciaországnak, Angliának a valutája hogy kezd Olaszországgal közös lebegési vonalba jutni, hogy később New-York, tehát az amerikai valuta, hogyan emelkedik fölénk, de egyszersmind hogy hullámszik is velünk, mihelyst az Egyesült Államok belépnek a küzdelembe. A táblázat izgatóan mutatja, hogy milyen nyomást gyakorolnak az entente-hatalmak a mellettük levő semleges piacokra, az amszterdami, kopenhágai és brüsszeli tőkére. Leolvasható a táblázatból, hogyan buknak a legyőzött orszá-

gok pénzei, hogy ugrik ki Prága, mint önálló valuta az osztrák-magyar pénzközösségből s hogyan közeledik az entente-valuták vonulási irányzatához. Ha pedig mindezen kutatások és összehasonlítások igazolni fogják a pénz nagyszerű mérési tulajdonságáról szóló nézeteinket és föltevéseinket az olvasó előtt, akkor végül ne mulassza el, hogy a szaggatott kék és a szaggatott vörös vonal vizsgálatánál, a táblázat legvégén, hogyan figyelhető meg, hogy 1919 szeptemberében „Budapest“, tehát a magyar valuta elválik Bécs-től, tehát az eddigi közös osztrák-magyar valutától. Ha pedig az olvasó még nem fáradott el és visszagondol a jelen fejezet elején elmondottakra, akkor figyelje meg azt, hogy 1921 márciusában hogyan ugrik fel „Budapest“, tehát a magyar valuta a bécsi fölé és hogy tartja meg ezt a fölényt az év végéig. Ez a kiugrás a lenyomata a magyar valuta azon kísérletének, amelyet e sorok írója tett és amelynek bemutatásával kezdtük meg a fejezet elején a pénz sorsának és misztériumának kikutatását.

AZ ARANYPROBLÉMA.

A modern ember lelki alkatához tartozik az, hogy miután idegrend-szerének igénybevétele rendkívül megszaggatott s életbeosztása nemzedékről-nemzedékre több és több nyugtalanításnak van kitéve, gondolkodásának kiegészítésére és lelkiállapotának kitágítására szeret a természet messzenyúló, öröknek mondható törvényszerűségeiben elmerülni. A világháború által megkínzott emberiség még inkább megkívánja azt a hatalmas egyensúlyozó erőt, mely őt gondjainak szemléletéből és kicsinyes látóköréből végtelen távlatok és hatalmas méretű őserők által előidézett események meglátására s azokba való elmélyülésre csábítja. Valóban azt kell mondanom, hogy miután a mi életünk kis világa, a Mikrokosmos, immár mindinkább kezd hasonlítani az atomok ama folyton mozgó elektron-képletéhez, amelyet szintén a legújabb kutatások fedeztek föl, azonképpen a mai emberiség a Makrokosmosból mennél nagyobb darabot akar látni, hogy leikével odamenekülhessen és ezáltal valóban kicsinynek lássa a maga folyton körbenforgó napi bajait és izgalmaikat. A motoros erő által agyonhajszolt modern társadalomban, amely nem vette észre, hogy mialatt a gőzt, a villanyt, a vegyivonzásokat és a repülőgépet vagy a rádiót feltalálta, ugyanakkor saját magát nem urává, hanem szolgájává tette ezen rajta és körötte működő erőknél: ebben a mi évtizedeinkben immár általános ide-

gességre szoktatott európai vagy amerikai emberiségben olthatatlan vágy él aziránt, hogy saját háborgásainak megnyugtatósául, elmerüljön valamely olyan meg nem változtatható s az egész föld történetét végzetesen befolyásoló tüneménynek, mint például a geológusok által jégkorszaknak nevezett csodálatos és általunk alig megérthető kozmikus jelenségnek a szemléletében s az azokra vonatkozó nagy elméleteknek vagy kutatásoknak a lélek-tágító megismerésében. — Elgondolni azt, hogy ismeretlen okokból ez a mi földünk, amelyen az emberiség berendezkedett, egyszer csak ki volt téve annak, hogy jégkéreg borította el Észak-Európa és Észak-Amerika legnagyobb részét, hogy ez a diluvium óriási sziklákat és hegyeket ragadott magával, amelyek az óceánnak fenekén maradtak meg e nagy földforradalom örök tanúi gyanánt, elgondolni azt, hogy a mi hazánkban is nemcsak a déli Kárpátokban, de a Bihar-hegységben is mutatkoznak e jégkorszak nyomai; mindez az emberi elmének oly megfeszítését és nagy és széles látókörbe való bekapcsolódását jelenti ránk, mint ama további meggondolás, hogy a tudósok mai megállapítása szerint 10—20 ezer évig tarthatott ez a jégkorszak s hogy midőn ez bekövetkezett, még a mi földünkön a sarki róka is itt tanyázott s hogy a jégkorszak előtt és után egészen új állat- és növényvilágnak kellett megszületnie. Ha e nagyszerű ábrándban elgondoljuk, hogy a budapesti földtani múzeumban olyan orosz-lán-csontvázat láthatunk, amely Magyarországnak őslakója volt, akkor, midőn itt tropikus növényzet s ennek megfelelő állatvilág terjeszkedett el: akkor emberi szemünk hozzászokik amaz óriási távlatokhoz, amelyeket a föld egy-egy katasztrófája jelez. Mindezt azért bocsátottam elő, mert a jégkorszak megjelenéséhez és eltűnéséhez hasonló az embertörténetnek az a retentő és páratlan katasztrófája, amelyet mi és utódaink Világháborúnak fogunk nevezni. Ennek a méretei is gigásziak és minden megszokottól eltérők; ennek hatása is szétterpeszkedik a földgömb összes világtájaira és ennek a bekövetkezése is arra vezetett, hogy a megszokott embervilág kénytelen új berendezkedéseket létesíteni a régiek helyére és minden egyes nagy problémájánál az emberiségnek rettegve kell körülnéznie, hogy vajjon egyrészt mit tudott átmenteni e nagy szakadékon keresztül a múlt anyagi és szellemi javaiból és viszont, mely új berendezésekhez kell folyamodnia, hogy ha tájékozódni akar nemzetének vagy az egész emberiségnek további sorsát és jövőjét illetőleg.

E mi értekezésünknek célja az, hogy egyetlen nagy kérdésnek, a pénz kérdésének szempontjából értesse meg az olvasóval és szemléltető módon

mutassa be, hogy a világháború kozmikus katasztrófája után hogyan kell az új helyzet szempontjából s az új tüneményekre vonatkoztatva azokat az állandó igazságokat fenntartanunk, amelyek éppúgy megmaradtak a nagy kataklizma dacára, mint ahogy a jégkorszak katasztrófális múltó jelenségét átélték a földet mozgató nagy csillagászati erők.

Feladatunkat lényegesen megkönnyíti az, hogy már fejtegetéseink előbbi szakaszában egy valutakíséret alapján igyekeztünk a kutatás módszerét, sőt a megfigyelések némely eredményeit az olvasónak bemutatni, viszont, ha a gondos olvasó figyelemmel elolvasta a modern hiteléletnek azt a kristálytiszta beállítását, amelyet a „*Világ kereskedelme és hitelélete*“ című (VIII.) fejezet elének tárt, akkor önmagát annyira beleélhette annak megismerésébe, hogy a pénz a hitellel milyen elválaszthatatlan kapcsolatban van, illetőleg annak csak egy másik oldala, hogy kevés figyelemmel sikerülnie fog megtalálni azokat a főpontokat, ahol a pénzkérdésnek a világháború kozmikus eseményeivel való összefüggését úgyszólván természettudományi biztonsággal ki lehet tapogatni. A nevezett VIII. fejezetben tudniillik nagyérdemű szerzőnk megállapít két dolgot. Az egyik az, hogy a világháború előtt „a nemzetközi aranyvautarendszer síma működése az egész világot — illetőleg az aranyvalutás országokat — egyetlen világgazdasági egységgé olvasztotta össze az aranyon keresztül, amely az egyes országokban úgy folyt szét, mint a közlekedő csövekben a folyadék“. Később pedig azt mondja, hogy „a világ összes pénzesített aranykészlete áll szemben a világhővel. Ennek a két tényezőnek a párhuzamos haladása biztosítja a nemzetközi árszínvonal józan állandóságának elméleti lehetőségét. Ezt tehát a hitelpolitikában lényegesen befolyásolni nem kell, de nem is lehet, ellenben a helytelenül alkalmazott hitelpolitikával meg lehet buktatni az aranypolitikát. Amint ez meg is történt“.

Most már, amint a jégkorszak elmúltá után, a föld termőereje újra kihajtott és Európában és Amerikában új növény- és állatvilágot teremtett, azonképen a világháború által megrázott gazdasági élet is önkéntelenül, elnyomhatatlanul szükségét érezte annak, hogy ennek az újjáteremtésnek az alapjait ott találja meg, ahova a most idézett és tudományosan megalapozott tétel rámutat, tudniillik az aranykérdésnek és ezzel az egységes világváluta problémáinak a kialakításában. Valamint pedig külön csillagászati és tűzhányókra épített obszervatóriumok szolgálnak arra, hogy a földben és az égitesteken végbemenő nagy változásokat megfigyeljék, úgy a négyéves általános háború által összemarcangolt európa-amerikai emberi-

ség szintén külön intézményt teremtett saját regenerációjának kiművelésére és biztosítására, s ezt a Genfben székelő Népszövetségnek nevezte el.

Természetes az előrebocsátottak után, hogy ez az intézmény, vagyis a Népszövetség, egyik első gondjának tartotta, hogy a valutaproblémához, illetőleg az aranykérdéshez hozzányúljon és ha lehetséges, oly megfigyeléseket tegyen, amelyek föltárják a bajoknak okait s viszont oly indítványokkal álljon elő, amelyek a művelt emberiségnek ezen az immár közössé vált nagy érdeke terén a bizodalmas jövő kiépítését lehetetlenné teszik. Azok a tanulmányok és rendkívül széleskörű feltárások, amelyeket a Népszövetség e téren tett, nemcsak azért tanulságosak, mert úgyszólván az egész világ statisztikai anyagát összegyűjtötték, hanem azért is, mert a Népszövetség idevonatkozó munkásságának teljes kudarca nem volt ugyan alkalmas arra, hogy az általa ajánlott gyógyszereket elfogadtassa az egyes államok által, hanem igenis páratlanul alkalmas volt arra, hogy a Népszövetség helytelen fölvételének szemléletéből bennünket a pénz- és aranykérdés állandó szempontjainak rendkívüli módon való szemléltető vetítésére vezessen. A Népszövetségi Tanács 1928. december 4-én és 1929. június 17-én hozott határozataival pénzügyi bizottságát azzal bízta meg, hogy külön bizottságot küldjön ki az aranyvaluta tanulmányozására. Ez az aranybizottság (Délégation de l.or) rendkívüli előkészületek és széleskörű vizsgálódás után 1932 júniusában fejezte be működését és hat terjedelmes füzetben tette közzé kutatásának eredményét és annak bizonyítékát. Mindenesetre azt kell mondanunk, hogy nem volt még nemzetközi bizottság, mely rövid hároméves működése alatt oly kegyetlen csalódásokon vergődött volna keresztül eredeti elindulásához képest, mint éppen a Népszövetség aranybizottsága s ezzel szemben az a kegyetlen vigasztalása lehet, hogy a jelentésének és indítványainak közzététele óta eltelt öt esztendő még tökéletesebben bebizonyította, hogy minden számítása helytelen volt, mert a valutakérdést éppen megfordított irányban kell keresni, mint ahova ez a bizottság eljutott. Éppen e különös és meglepő önmegcáfolás az, amely mindennél tökéletesebben mutatja nemcsak a világválságnak megrendítő mélységét és mindent magával ragadó izgalmát, hanem úgyszólván kötelességgé teszi nekünk is és minden kutatónak, hogy folytassuk a vizsgálódást és igyekezzünk más eredményre eljutni, mint ahova ez az igen tekintélyes és különféle nemzetek legelső szakértőiből összeválogatott népszövetségi valutabizottság megérkezett. Hogy magának a bizottságnak ezt a félrecsúszott munkásságát csak néhány szóval jellemezzem, elég utalnom

arra, hogy midőn — mint említém — 1932. év derekán a végleges bizottsági jelentés közzétetett, ennek magának be kellett vallania azt, hogy az az alap, amelyből 1929-ben a Népszövetség kiindult s amely voltaképen nem is olt más, mint az 1920-i brüsszeli s az 1922-i génuai nagy port felvert, de semmi kézzelfogható eredményre nem vivő világgazdasági értekezletek közös alapja, teljesen eltolódott, vagy hogy a bizottság saját szavait idézem: „Amint a végleges jelentés első fejezetében a bizottság maga megállapítja, megalakulása óta a helyzet teljesen megváltozott.“ Megváltozott pedig két irányban annyira, hogy az 1930 szeptemberében, majd 1931 januárjában a bizottság által közzétett ideiglenes jelentések (Rapport provisoire) éppen a világ nagyállamaiban történt valutaesemények által teljesen használhatatlanná váltak. Hogy a bizottság vallomásánál maradjunk, mely azzal bízott meg (I. rész, 2. pont), hogy tanulmányozza „a világban helyreállított aranyvaluták helyzetét“ és ezzel kapcsolatban az arany vásárlóerejének törvényszerűségét, — „abban a pillanatban, midőn végleges jelentését szövegezte az aranybizottság, meg kellett állapítania azt, hogy a világ legnagyobb részében az arany valuta megszűnt működni“; nevezetesen 1931-ben Nagybritannia is elhagyja az aranyalapot, ugyanezen év decemberében őt Japán követte és hogy rossz drámák mintájára, a megindult helyzetet teljesen fejtezőre állítva lássuk az utolsó jelenetben, ugyanakkor, mikor ez a jelentés megjelent, jelentette be az aranytermelés főhazája, Dél-Afrika, hogy ő is otthagya az aranystandardot. A népszövetségi bizottság összes jelentései, statisztikai anyaga, a világ minden részéből összegyűjtött táblázatai a valutaválság és ennek megfelelőleg a nemzetközi közgazdasági káosz okát a következő elméleti alapra fektették. Fölvették, hogy a világ aranytermelése, mely az utóbbi időben átlag évi 400 millió dollárértékre tehető, lassankint nem lesz elég a világforgalom növekedésének kiszolgálására, amelyet Cassel Gusztáv világhírűvé vált föllállításai szerint évi 3%-kal kell fölvennünk. A Népszövetség aranybizottsága tehát azt jövendölte, hogy miután elsősorban a délafrikai bányák vannak kimerülőben, már 1930-tól kezdve az aranytermelésben csökkenés fog előállni. Ez a csökkenés folyton gyorsulni fog és szerintük 1940-re oly katasztrofális aranyhiányt támaszt, hogy az akkorra várható 314 millió dollár aranytermelés mellett rendkívüli arany szükség fog bekövetkezni. A Népszövetség tudósai ennek alapján úgy okoskodtak, hogy ez az aranyhiány az, amely az arany drágaságát és az abban az időben való áremelkedését okozza, a pénz vásárlóerejének ez a folytonos növekedése pedig a másik oldalon az összes termé-

nyék árának rohamos és folyton növekvő csökkenését idézi elő. Ebből az álláspontból kiindulva, tehát megállapította a Népszövetség, hogy a Világháború után föllépő gazdasági válság oka végeredményben az aranyhiány, azaz az arany áremelkedése, amelynek lenyomata az áraknak indexeiben látható, amennyiben éppen ezen bizottság üléseinek éveiben a világ minden piacán a nyersanyagok árában 30%-ra tehető leromlás volt megállapítható. (Ez az, amit Magyarországon az akkori búzaválságnak nevezünk.)

A Népszövetség szakértői szerint mindebből, a pénzkérdés megoldására nézve az következik, hogy minden országnak mindent el kell követnie az aranyhiány csökkentésére, az arannyal való takarékoskodásra, amely ha bekövetkezik, akkor a kevesebb arany is elegendő lesz a valuták rendes működésének biztosítására. Végeredményben tehát a Népszövetség szakértői azt a meggyőződésüket hirdették világgá, hogy az aranyszűke okozza az áresést s ezzel a világválságot, ellenben, ha aranybőség volna, akkor az áraknak az egész vonalon való emelkedése s ezzel a világválság leküzdése következne be. Ügy elméleti felfogásaiban, mint nagy általánosságban mozgó tanácsaiban, valamint a föntjelzett kézzelfogható indítványokban ugyanez az elméleti alapfelfogás hatja át a Népszövetség aranybizottságának egész munkáját. Árnyalati különbséget mutatnak fel ugyan a bizottsági tagok fölfogásai, amennyiben a jelentés azon szerkesztői, kik pesszimistábbak voltak, 1931-ben már csak 400 millió dollár értékű aranyvilágtermést számítottak ki, míg ezzel szemben Kitchin szakértő 1931-re 402 millió dollár aranytermést várt, ami azonban még mindig nem felelne meg a világforgalom 3%-ban kifejezett növekedésének.

Most 1937-et írunk, tehát alig telt el több mint öt esztendő a Népszövetség valutamegállapításai óta és visszatekintve a mai helyzetből a nemzetközi bizottság elméletére és gyakorlatára, azt kell mondanom, hogy a közgazdaság egész történetében nem ismerünk esetet, hogy valamely elmélet és azon alapuló indítványsorozat oly rettentő módon összedült volna és semmivé zúzódott volna a tények hatása alatt, mint az az aranyelmélet, amelynek alapján a Népszövetség nevezett bizottsága szakértőivel együtt elindult. Ennél harsogóbb vereséget még egyetlen közgazdasági jóslás sem szenvedett. Éppen ezért ennek a nemzetközi megfigyelőállomásnak a földülése alkalmas arra, hogy rosszul alkalmazott apparátusainak mögéje kerüljünk s az ő hibájuk tanulságaiból levonjuk a való tények alapján a pénz misztériumához vezető igazságoknak rendszerét. A Népszövetség aranybizottságának megállapításait mindenekelőtt maga az aranytermelési statisztika dön-

tötte föl. Már akkor, midőn a végső jelentést nyomdába adták, a bizottság önmagát cáfolva, kénytelen volt bevallani azt, hogy minden pontos jóslása és táblázatai dacára 1931-ben a világ aranytermelése nemcsak hogy nem csökkent le 401 vagy 402 millió aranydollárértékre, nemcsak hogy nem maradt az előbbi évek aranytermelése mögött, hanem elérte a 445—450 millió dollár értéket. Néhány hónappal a Népszövetség aranybizottsága köteteknek megjelenése után már meg lehetett állapítani azt, hogy éppen az ő megfigyeléseik évében, vagyis 1932-ben az aranytermelés még fokozódott, amennyiben elérte a 23.5 millió unciát, tehát 700.000 unciával többet, mint 1931-ben. Azóta az aranystatisztikát a következő néhány számadat mutatja, ahol a világ aranytermelését a leginkább állandónak bizonyult svájci aranyfrankra átszámítva, a következő messzekiáltó számok ugranak elénk:

A világ arany termelése az utóbbi években úgy alakult:

1915 évben.....	2420	millió svájci frank
1932	évben.....	2604 „ „ „
1934	évben	2296 „ „ „
1935	évben	3320 „ „ „
1936	évben.....	3777 „ „ „

Ebből kitűnik, hogy a világ aranytermelése 1915. év óta 57 százalékkal emelkedett. Ha hozzávesszük azt az arany mennyiséget, amely 1932-től 1936-ig Indiában felszabadult, akkor kiderül, hogy ez időszak alatt a világ aranykincse majdnem húszmilliárd svájci frankkal gazdagodott.

Ez a megállapítás két okból rendkívül érdekes. Először azért, mert a délafrikai eddig ismert bányák nagy része kimerülőben van, vagyis más szóval csak még nyomottabb munkabérek mellett lehetne az ottani hánydákon felgyűlt rengeteg tömegű aranyat tartalmazó ércből az aranyat kitermelni, ellenben mint mindig eddig, ha valamely világrész aranybányái kimerülőben voltak, a kutató emberiségnek sikerült más területeken bő aranytelepeket találni. Így történt most is. Oroszország oly váratlanul fokozta aranybányáinak kitermelési képességét, hogy a legutóbbi aranystatisztikában már a második helyre jutott, amennyiben 1936-ban Dél-Afrika 11,330.000 uncia kitermelt aranyával szemben az az Oroszország, mely 1915-ben még csak 1,546.000 uncia új aranyat adott a világnak, 1936-ban már 7,350.000 uncia arannyal jelent meg a piacon és semmi jele nincs annak, hogy termelését nem fogja még jobban fokozni a következő évek alatt, már csak politikai okokból is.

Ebből nemcsak az az érdekes (ami nem tartozik könyvünk keretébe), hogy a szovjetkérdés a világ aranyproblémájába is bele fog kapcsolódni, hanem az, hogy mindent összevéve 1915 óta, amely, ne feledjük el, 1932 előtt rekordesztendeje volt az aranybányászatnak, 1936-ig 57%-kal nőtt az arany termelés mennyisége, miután pedig az aranyár emelkedése ugyanezen 22 év alatt 67%-ra tehető, a világ új aranyértéknövekedése 1915-től 1936-ig nem kevesebb mint 152% és maga az utolsó statisztikai év egyedül több mint 13% aranyemelkedést tud kimutatni. A másik körülmény azonban, amely a legújabb megállapításban nevezetes, fenti megállapításunknak az a megfigyelése, amely arra utalt, hogy 1932-től 1936-ig mily rengeteg mennyiségű arany szabadult fel Indiában és jutott el Amerikába és Európába oly célból, hogy ott pénzzé avatható legyen. A népszövetségi bizottságban a lengyel szakértő Mlynarski Feliks, a varsói egyetem tanára, a lengyel nemzeti bank alkormányzója, „The functioning of the gold standard“ című jelentésében utalt arra, hogy már 1932 folyamán az indiai és kínai zavargások következtében oly rengeteg ékszer és rejtett arany menekült át Ázsiából a többi földrészre és jelentkezett eladásra, hogy az aranykínálat páratlanul fokozódott. Az azóta eltelt öt esztendőre nézve a londoni „The Economist“ szaklap 1937 május—júniusi számaiban közzétett aranystatisztika szerint 1931-től, tehát az árválság bekövetkezésétől kezdve 1936 végéig, svájci frankban számítva, Indiából 3.7 milliárd. Kínából 380 millió, Honkongból 353 millió, összesen tehát 414 milliárd arany indult meg, hogy ékszerből aranypénzzé legyen és ebben az alakban a keleti birodalmakból átvonuljon a nyugati országokba. Az a kettős tünemény, amely egyrészt az aranytermelés fokozásában, másrészt az ázsiai birodalmakból koronként megjelenő, vagy azokba megint eltűnő óriási aranykincseknek vándorlásában mutatkozik, nemcsak arra volt alkalmas, hogy teljesen tönkretegy — miként már említettük — a Népszövetségnek az arany megszűkülésére vonatkozó és gazdag táblázatokon nyugvó összes elképzelhető jövődöléseit, hanem ugyanakkor nagyszerű fogantyú mind a két levezetés arra, hogy megmarkolhassuk velők a pénz problémájának azt a lényegét, amelyet dolgozatunk első szakaszában a magyar kísérlet föltüntetése által immár kellő világításba helyeztünk.

Egyrészt világos az, hogy amint nem váltak be a múlt század 80-as és 90-es éveiben azoknak a geológusoknak (Suess bécsi tanár) és pénzügyi szakértőknek a jóslásai, akik azért akartak ezüstvalutát, mert kiszámították, hogy nem lesz elég sárga fém található; éppen olyan módon sülték fel azok a népszövetségi szakértők, akik abból indultak ki, hogy

a mi földünk meddővé válik az aranybányászat szempontjából. Nagy tanulság az emberiségre az, hogy az aranyhiányt csak ürügyül lehet felhasználni politikai és közgazdasági hibák leplezésére. Maga ez a nemes fém képes arra, hogy híven teljesítse kötelességét. Nem véletlen az, hogy az emberiség, mégpedig annak barbár és műveit része egyaránt, az aranyat választotta ki a föld összes termékei közül. Ennek oka abban van, hogy az arany azon rendkívüli tulajdonságokkal rendelkezik, hogy állagát nem változtatja, összetétele, bárhol bányásszák is a földtekén, mindig ugyanaz, hogy könnyen földarabolható és formába önthető és könnyen is szállítható. Nézetem szerint fontosabb ennél az, hogy amiként minden tudomány és művészet a mítoszból származik és az emberiség sohasem tud teljesen megszabadulni őseinek évezredekken át ráörökített benyomásaitól, azonképen az aranyban, e sárga fémnek csábító ragyogásában a Napimádásnak a visszképe és kitörülhetetlen hagyománya köti az aranyimádáshoz az emberiséget. Mint mindig, úgy most is az történik, hogy a dolgok legmélyebb rejtőkébe nem a tudomány, hanem a költő sejtése tud leszállani s így az aranykérdés misztériumában leginkább a nagy Goethe (maga is weimari pénzügyminiszter) látott tisztán, midőn a „Faust“ I. részében e szavakba foglalta Gretchen vallomását:

*Nach Golde drängt,
Am Golde hängt
Doch alles. Ah, wir Armen!*

Így a népszövetségi aranybizottság tévedéseinek köszönhetjük, hogy megkaptuk a pénzprobléma első fogantyúját: a gazdasági válságok nem aranyszűkéből keletkeznek, abból nem is keletkezhetnek, hanem az ilyen tétel fölállítása és hirdetése csak ürügy arra, hogy eltereljék a nemzetek figyelmét azokról a visszas emberi berendezkedésektől, melyek megakadályozzák, hogy az emberiség által eltiporhatatlan ösztönszerűséggel kiszemelt aranyfém betölthesse a maga nagy hivatását, vagyis azt, hogy az egész emberiség gazdasági cseréjének közvetítője és mérője legyen. Ezt a felfogásunkat nem módosíthatja és még kevésbé cáfolhatja meg az, hogy a gazdaságtörténet kimutatása szerint az ókorban az arany nem annyira valuta, mint inkább kincsgyűjtés céljaira szolgált. Nevezetes, sőt tragikomikus, hogy az aranyvalutának a világháború után keletkezett tudományos és politikai ellenségei most már nem elégszenek meg azzal, hogy az arannak állítólagos hiányait léptetik előtérbe, hanem magát az ókort is megtámadják, mert nem

felel meg az ö elméletüknek. Így nem érdektelen, hogy az az angol író, *Sir Charles Morgan-Webb*, akinek két könyve: *Az aranyvaluta emelkedése és bukása* (1934) és *A valuta tízéves forradalma* (1922—1932, 1935) igen nagy hatással volt úgy a brit, mint az amerikai valutaközvéleményre, nem kevesebbet tesz, mint Salamon királyt megtámadja azért, hogy „sokat emlegetett bölcsességében nem tartogatott elég közgazdasági elemi ismeretet“, tudniillik azért, mert Salamon összegyűjtötte a birodalmában levő aranyat és azt nem bocsátotta forgalomba. Ezzel szemben meg kell állapítanunk azt, hogy a modern tudósoknak ez a felfogása nem más, mint a multbának távcsőnek teljes megfordítása, mert hiszen az ázsiai Satrapa-birodalma-
knak éppen az volt a jellemvonása, hogy az ingóvagyonot elvonták a néptől és azt az uralkodó vagyonává minősítették. Ez tehát nem valamely különleges valutapolitika, hanem az akkori állami berendezkedésnek elkerülhetetlen következménye volt. Ma is így van ez Indiában, ami döntő bizonyíték az újabb elméletek tarthatatlansága ellen.

Ugyanekkor ezen az úton lehetőség nyílik arra, hogy a Népszövetség helytelen felfogásával szemben a pénzben rejlő igazi törvényszerűséget kikémleljük. Ecélből vissza kell térnünk az aranystatisztikához, mégpedig azon táblázat alapján, amelyet nemcsak hogy a genfi aranybizottság összes szakértői hiteleseknek ismertek el, hanem amelyet az angol parlament által kiküldött és világhírűvé lett Macmillan-bizottság (hivatalos nyelven: Committee on Fináncé & Industry) 1931-ben közzétett nagy jelentésében (amelyről e dolgozat III. részében lesz még szó) magáévá tett. Eszerint megállapítható az, hogy az egész földgömbön 1835-től 1889-ig kitermelt arany 56%-a fordítottatott csak pénzüntézet céljára, azaz valutapénzzé kiveretett, ellenben 44%-a részben iparilag dolgoztatott föl (aranyozások és különösen ékszerek és fogplombok), a többi része pedig eltűnt Ázsiában, ahol a maharadzsa kincsévé változott. Az aranyeloszlásnak ezt a nagy vonulatát a későbbi statisztika is igazolja, amennyiben 1890-től 1929-ig a kibányászott összes aranyból 42% lesz pénzzé, a többi pedig durván szólva negyedrészen ipari célokra, negyedrészen pedig kincsgyűjtésre fordítottatott. Érthető ez azért, mert a Kelet nagy társadalmainak más ingótökéjük, miután hitel-szervezetük nincs, részvényeket nem vehetnek, takarékbetétet nem gyűjtenek, mint kincsgyűjtés el nem képzelhető. Ebből megint az következik, hogy oly időkben, mint föntebb láttuk, midőn a földteke bármely részén arany-pénzhiány mutatkozik, megindul Ázsiából az évszázadok óta gyűjtött arany, amint a főnti statisztikában már rámutattunk. Ennek a megfigyelése kiüti

a másik oszlopát is a népszövetségi bizottság elképzelésének, mert nemcsak hogy a termelés terén nem állhat elő emberileg belátható időn belül arany-szüke, hanem valahányszor ilyen, a bányászat szempontjából meddővé lett évek következnenek, az ázsiai kincsarany mindig helyre tudja ütni az arany-apályt és a szükségletet teljesen kielégíti. Ez a megállapítás legtökéletesebben mutatja, hogy az arany egyedül alkalmas a nemzetközi valuta szerepét betölteni, mert a kincselévésnek és a kincsből való előbujásnak erre a szinte tündéri változatára semmiféle más fém, drágakő nem alkalmas.

Mindezeket a fölvételeket a népszövetségi bizottság lemezének negatív lenyomata gyanánt mutattuk be az olvasónak, aki ha megfigyelte szembeállításunkat, rá fog jönni arra is, hogy hol van az a kettős repedés, amely meddővé tette a genfiak nemzetközi erőlködését a pénz igaz voltának megismerésében és így az emberiség jövő valutájának kiépítése tekintetében is. Az egyik logikai törés a következő: az aranybizottság és a legtöbb európai és amerikai elméleti író azért félti az arany megszükülésétől az emberiséget, mert Cassel Gusztáv svéd egyetemi tanárnak rendkívüli elmével megírt és neki nagy tekintélyt szerzett műveiből a közgazdaságtan azt tanulta meg, hogy a világháború előtt a világforgalom évenként 3%-kal emelkedett s miután az évi aranytermelés ugyanezen tudós fölvétele szerint a világ aranykészletéhez hasonlítva évenként a 2%-ot nem fogja meghaladni, mindig egy nagy betöltetlen ür fog támadni az aranykínálat és az aranykereslet között. Casselnek ezen számításán és elméletén nyugszik a népszövetségi álláspont is. Nem akarok ezzel szemben e tanulmány szűk keretében kitérni arra, hogy nézetem szerint igen sok szó fér ahhoz, hogy vajjon Casselnek a világháborút megelőző és rendkívüli körülménnyel kereszttülvitt számításai helyesek-e, mert azon a nézeten vagyok, hogyha ő más árucikkeket vett volna fel ártáblázata számára, mint amilyeneket következetesen használt, akkor egyrészt a 3% helyett más hányadot, másrészt pedig egy sokkal hullámzóbb statisztikai eredményt kapott volna már a világháború előtti egyenletes fejlődésre nézve is, mint amelyen könyvei és világszerte ismert elmélete nyugszik. Ellenben a leghatározottabban meg kell állapítanom azt, hogy a tudós szerző is, de még inkább a Népszövetség teljesen helytelenül jártak el, amikor a világforgalomnak háború előtti egyenletes emelkedését állították szembe a világháború utáni aranytermeléssel és ebből vonták le az aranykeresletnek az adatait. Nevezetes dolog, hogy ugyanaz a népszövetségi bizottság, melyről annyit szóltunk és ugyanaz az a Macmillan-riport, melyet előbb idéztünk, megállapítják azt, hogy a gazda-

sági világválság éveiben a világforgalom 30%-kal csökkent. Tehát nem 3%-kal növekedett, hanem annak tízszeresével fogyott. Vagyis, még ha a Népszövetség jövendölése bekövetkezett volna, vagyis ha az aranytermelés csakugyan csökkent volna, még akkor is elegendő lett volna az arany a tetemesen lecsökkent és nem növekedett világforgalom kielégítésére. Miután azonban a Népszövetség az arany termelés tekintetében is tévedett, mert az hihetetlen módon növekedett az utóbbi esztendőben és ezzel a növekedéssel semmiféle 3%-os világforgalmi növekedés nem állott szemben: mindebből kristálytiszta világossággal következik, hogy az utóbbi évtized nagy gazdasági világválsága soha elő nem állott volna, hogyha az aranszükében és a Népszövetség által megállapított eredőkben lett volna annak igazi oka.

Második logikai törése az egész gondolatpiramisnak ott mutatkozik, hogy a tudósok és a nemzetközi bizottságok, mikor a pénzkérdés bajait akarják megoldani, folyton az arany egyévi termelésének értékét hasonlítják össze az aranykereslettel, vagyis a népeknek fejlődése folytán előálló azon szükségletével, hogy megbízható csereérték gyanánt elég aranyfémeket kaphassanak. Minden ily okoskodás abból a végzetes tévedésből származik, hogy a mezőgazdasági termékeknek az áralakulását veszi öntudatlanul mintául, holott ezeket az arannyal semmi tekintetben összemérni nem lehet. A búzánál, rozsnál stb. tényleg az évi termés mennyisége az, amely úgyszólván kizáró erővel szabja meg az illető termény árát, azért, mert az emberiség minden évben elfogyasztja azt a gabonamennyiséget — rövidlejáratú eltolódásokkal — amelyeket kitermelt. Kétségtelen, hogy ezeknél a termékeknél az árképzés főtenyezője az évi termés mennyisége és minősége. Magyar olvasónak, ki gyakorlati alapon áll, nem kell ezt magyaráznom, hiszen egy kanadai szárazság, vagy egy argentinai esőzés bekövetkeztétől, vagy be nem következettétől függ a mi búzáunknak az ára is. Ellenben ezt az árszabási sémát, hogy úgy mondjam, ezt a közgazdasági matricát mindenre lehet alkalmazni, csak az aranyra és annak áralakulására nem: mégpedig azért nem, mert egyrészt az arany minőségében nem állhat be változás, másrészt lelőhelyei, a bányák, nem változnak évenként kontinensek szerint, mint a mezőgazdasági kivitel területei és legvégül és legfőbbként azért, mert az emberiség nemcsak hogy nem fogyasztja el évenként a kitermelt aranyat, hanem évezredek óta gyűjti az arany mennyiséget, ami megint az áralakulás szempontjából azt jelenti, hogy az évi termelés semmiféle arányban nincsen minimális voltánál fogva a meglévő, és az emberiség rendelkezésére álló egész arany mennyiséggel. Miután pedig évről-évre nő a

kibányászott arany, folyton kisebb és kisebb hányadát fogja képezni az az összes arany mennyiségnek az a szám, amely az illető évben a föld mélyéből előkerülő aranyhoz ehhez viszonyított arányszámát adja. Hogy a magyar búza példájánál maradjak, tudvalevő, hogy Csonka-Magyarország búzatermelése 2%-át képezi a világ egész átlagos búzatermésének és ennél fogva mi nagyon jól tudjuk, hogy mi, mint magyar gazdasági egyed, a világpiaci ár kialakítására semmiféle befolyással nem vagyunk, hanem menthetetlenül annak le- és felszálló rángatásainak vagyunk kicsiségünknel fogva kiszolgáltatva. Ha ez így van, aminthogy így van, akkor hogyan volna elképzelhető az, hogy még akkor is, ha a népszövetségi statisztika szerint helyes volna az az adat, hogy az aranytermelés évenként 2% körül mozog, hogy ilyen minimális hányad bármiképpen befolyásolni tudná azt az óriási tömeg aranyát, illetőleg annak árképződését, ami akár ékszer, akár pénz formájában századok óta fölhalmozódott és az emberiségnek rendelkezésére áll. Ennek az okoskodásnak a befejezéséül és kiegészítése gyanánt az előbb mondottaknak, még hozzá kell tennem az olvasó teljes tájékoztatása végett azt, hogy amerikai közgazdák szerint úgyszólván csak az az arany vész el teljesen a forgalom részére, amely aranyplombok alakjában a temetőbe kerül, mert az akár ékszerre vált, akár ipari célokra így vagy úgy fölhasznált többi arany mennyiség, akár a divat változása, akár valamely váratlan pénzügyi megakadás idején, vagy az államok által — mint arra annyi példa van — legalább is nagy részében mindig bekövetelhető, vagy maguknak az egyéneknek az arannyal szemben való változó viselkedése folytán átalakul pénzé. Erről a tünetenyről éppen a világháború és azt követő évek tapasztalatai alapján dolgozatunk következő részében fogunk még bővebb példákkal szolgálni.

A Népszövetség által fölállított jóslások, elméletek és tanácsok vizsgálatától nem távozzunk el bizonyos szelíd gúny nélkül azért, mert mintha csak az arany meg akarta volna bosszulni magát mindazokon a statisztikusokon, akik helytelen mérőeszközökkel nyúltak hozzá. Mint látnivaló, az történt, hogy miután az orosz szakértő becsülte kevésre a világ várható aranytermését, éppen Oroszországban nőtt meg az utolsó esztendő aranytermelése oly magasra, hogy nemcsak minden oly aggályt megszüntetett, amely az aranyszükével úgy ijesztette a világot, mint apáinkat az ő korok tudósai azzal rettentették, hogy az ismert kőszénbányák kifogyván, a föld ki fog hűlni rövid időn, hanem a váratlan orosz előretörés az aranyprobléma terén még maga segített az aranyvaluta kérdésének és ezzel az egész pénz-

problémának egy olyan további fölismerésére, amely nélkül a pénz misztériumát megismerni eddig nem volt lehetséges. Oroszország, amiként az 1937-ben Párizsban tartott világhiállításán, a nagy propagandának szánt orosz pavillon az egész világnak bemutatta, hihetetlen erővel kívánja folytatni aranybányáinak föltárását, sőt el van szánva az aranykivitel által aranydömpingre is (1. a következő fejezetet). Teheti ezt azért, mert kényszer-munkával dolgozván, mint kommunista állam, a munkások életfenntartására költött összegeket annyira leszorítja, hogy ezáltal aranytermelése oly helyeken is jövedelmezővé válik, ahol a kapitalizmus megáll, mert termelési haszon nem kecsegteti és tőkéjének befektetése nem fizeti ki magát. Vagyis az orosz kísérlet egyszerre kinyitja a gazdasági világ szemeit abban a tekintetben, hogy még az értékmérőnek szánt arany termelésére is mily nagy befolyása van a termelési költségek alakulásának. Hogy ismét magyar példát mondjak, amint a Rajna kincse nem legenda, mert a Rajna bizonyos részén meggyűlik a hegyekből lesodort aranypor és kiemelhető, úgy a magyar Duna felső folyásában is vannak kanyarulatok, ahol a vízalatti homokból az eddig megtett kísérletek alapján lehet aranyport kirostálni: ennek az aranyosási lehetőségnek a határa azonban ott van, hogy mikor fizeti ki magát az aranyak az összegyűjtése, amit eddig megoldani nem sikerült. Ezen a gondolon elindulva, most már természetes, hogy mennél jobban ki fog fejlődni a bányászati technika, annál több befolyása lesz az arany termelési költségeinek arra, hogy mennyi új aranyat bányásznak ki valamely esztendőben. A mi pénzmisztériumunknak csodálatos összjátéka folytán, most már meg kell látnunk azt, amit a délafrikai bányakamara nekünk beküldött jelentése világosan feltüntetett, hogy a híres Randbányáknak, amelyek ma még mindig a világ aranytermelésénck élén haladnak, tehát döntő befolyással bírnak az arany árának alakulására, — a termelési képessége attól függ, hogy mily munkabérekkel lehet a bányák mélyébe leszálló, vagy a már kiöntött hánydákat feldolgozó néger munkástömeget munkában tartani. Miután pedig a színes munkás napibére úgyszólván kizárólag az általa fogyasztott nyerstermények árától függ, ebből az következik, hogy valahányszor, amint most 1931-ben megtörtént Dél-Afrikában, a világkonjunktúra hanyatlása folytán a gabona ára rendkívülien esik, akkor a munkabérek is nagy mértékben leszállíthatók, amiből megint az következik, hogy mezőgazdasági árdepresszió idején — ha az annyi ideig tart, hogy reá be lehet rendezkedni —, az arany termelési költsége automatikusan csökken. Végeredményben tehát csodálatos következetes-

séggel az áll elő, hogy még abban az esetben is, hogy ha aranyszűke volna egyszer is a világon, amit tagadok és az aranynak ez a ritkasága oly drágává tenné a nemzetközi fizetési eszközt, hogy a vele szemben álló áru, tehát elsősorban az évenként kitermelt gabona ára leszáll, a gabonaárnak ársése az aranybányász munkások bérének lenyomása következtében újra fellendíti az aranytermelést.

Dolgozatunknak ezt a fejezetét, amely a népszövetségi aranybizottság jelentéséből indult ki, s amely azután rátért a vele kapcsolatos modern elméletekre, hogy végre az arany és a pénz körül támadt hamis nézeteknek az elosztásához vezessen, immár azzal a tanulással kell befejeznünk, hogy a világháború után előállott aranyprobléma nem az arany ilyen vagy olyan viselkedése, hanem az emberiségnek szerencsétlen politikai és gazdasági berendezkedése folytán állott elő. Silány ürügy, sőt több annál, gyáva-ság bűnbakot keresni az aranyban, mikor a hibák az emberi berendezkedésekben vannak. Az egységes aranyproblémát nem az aranyszűke, hanem a világháború által egymással szembeállított nemzetek szakították széjjel, amiből megint az következik, hogy a nemzetközi aranyvaluta igenis az egyetlen elképzelhető nemzetközi csereeszköze és értékmérője kell, hogy legyen az emberiségnek. Ámde következik az is, hogy mindaddig, amíg a világháború után a győztesek és legyőzöttek gyanánt szétszaggatott államok és egymással szembeállított földrészek nem tudják elhárítani azokat a politikai és gazdasági akadályokat, amelyek egymással való megértésüket és gazdasági szabadforgalmukat lehetetlenné teszik: mindaddig a napig és olyan mértékben, amilyen fokban ez meg nem történik, az aranyproblémát el kell választani a pénz problémájától, mert az aranyvaluta csak nemzetközi értékmérő lehet és nem elszigetelt állami vagy egy földrészre szorított jelenség.

E tanulmány következő része azt kívánja kimutatni, hogy a különféle nagy és kis országok által a világháború óta megkísérelt valutarendezések tanulságai mind ebben az irányban mutatják nekünk a pénz igazi nagy törvényeit és ezáltal az emberiség jövő fejlődésében elkövetkezendő megoldásokat.

A VALUTAFORRADALOM A VILÁGHÁBORÚ UTÁN.

A Világháború előtti nemzedékek tankönyveiből messze kilángoltak a „Nagy Francia Forradalom“ eseményei. A mi nemzedékünk megérte az

orosz forradalmat, mely gyilkos borzalmaiban, milliókat megsemmisítő dühöngéseiben, társadami rétegeket fölforgató kialakulásában, éppúgy, mint időtartamában és területi kiterjedtségében sokszorosán meghaladja mindazt, amit a most már „Kis Francia Forradalomnak“ nevezhető 1789—1793-ig terjedő események jelentettek. A történelem logikája megkövetelte, hogy ugyanez az arány jelentkezék a pénznek, az emberiség értékmérőjének abban a páratlan katasztrófájában is, amelyet az a vértivornya magával hozott, amelynek szerencsétlen tanúi mi voltunk. Nincs még negyedszázada annak, hogy a közgazdaságtan minden tanulója, midőn a pénz betegségéről, sőt annak haláláról kellett beszélnie, nagyobb példára nem tudott hivatkozni, mint az 1789. novemberi francia törvényre, amely a nagy Mirabeau eszméje szerint elrendelte az „assignáták“ kibocsátását, melyek egyelőre állami kamatozó kötvényeknek voltak képzelve, de alig egy esztendő múlva, 1790-ben már átalakultak kamatnélküli kibocsátványokká, vagyis papírpénzzé s minden vizsgán fölmondotta a közgazdasági tudomány jelöltje azt, hogy 45 milliárdnyi óriási összeg bocsátatott ki ebből a pénznemből, hogy végül az 1796-ban bekövetkezett pénzbukás alkalmával a száz frank nem ért többet, mint Vs százalékot, vagyis akinek egyezer frank papírpénz vagyona volt, az három frankra szegényedett le. Ismétlem, még nincs negyedszázada annak, hogy ezt a pénztüneteményt mint messze időnek soha vissza nem térő csodáját emlegettük, amely csak múzeumi emlék és örökre száműzve van a magára eszmélt emberiség történetéből. Ezzel szemben ma meg kell állapítanunk, hogy a francia forradalom híres assignatagazdálkodása és pénzbukása kisdéd gyerekjáték ahhoz a pénzromláshoz és pénzhalálhoz képest, amelyet 1914. óta egész Európa, sőt különféle fokokban a világháborúba belekeveredett tengerentúli államok is átéltek és még mai napig is megszenvednek. Minden magyar tudja azt, hogy midőn 1927-ben a pengővaluta életbe lépett, a 12.500-as arányban állapította meg új pénzünk értékét az Osztrák-Magyar Monarchia úgynevezett aranykoronájával szemben, vagyis a koronába fektetett ingóvagyonnak 12.249 része elveszett s belőle csak egy maradt meg. Ám minden egyéb példaidézést felülmúl a központi hatalmak vezérlőállamának, Németországnak pénzbukása, ahol is az történt, hogy a márka értékcsökkenése a folytonos márkakibocsátás folytán oly hihetetlen gyorsasággal és oly fokozódó rohamban zajlott le, amely lidércnyomásokat elszenvedett szörnyű álomnak mondható. Hiszen 1923. november 15-én azt kellett megállapítani, hogy 93 trillió papírmárka van forgalomban és midőn az úgynevezett Rentenmark,

Helfferrich pénzügyminiszternek (ki vasúti kocsiban égett el) eszméje szerint életbelépett, a pénzaránymegállapítás akként történt, hogy egybillió papírmárka volt egyenlő az új márkaegységgel. E sorok írója nagyon jól emlékszik egy nagy gyáripárosnak a levelezésére, aki közvetlenül a háború előtt aranyban 2 millió márkát fizetett be Németország legnagyobb bankjába és a háború után megmutatta e sorok írójának a Berlinből kapott banklevelet, melyben azt adták tudtára, hogy az a létété már oly keveset ér, hogy azt többé a bankban kezelni nem lehet és a megmaradt csekély összeget postabélyeg alakjában a borítékra ragasztották, amivel is számlája teljesen ki volt egyenlítve.

E dolgozat célja szerint most már megfigyeléseinket tovább kell folytatnunk, hogy tanulmányunk végső eredményeit az olvasó kezébe adhassuk. Meg kell állapítanom mindenekelőtt azt, hogy éppen úgy, amint dolgozatunk első részében láttuk, hogy a pénz volt az első, amely a háború bekövetkezését akkor sejtette már, mikor arról a diplomata még mitsem tudtak: azonképen a háború után a pénz megfigyelői voltak azok, akik először vettek bátorságot ahhoz, hogy magukat a győzteseket figyelmeztessék arra, hogy a világ értékmérője, a pénz, nem fogja eltérni, hogy a békekötésekben oly szörnyű gazdasági követeléseket akarjanak megvalósítani, amint azt elvakultságukban nemcsak tenni akarták, hanem meg is tették. E sorok írója, aki a magyar békeküldöttségnek a tagja volt és végigszenvetde ottani lealáztatásunkat, a neuilly-i internáltságban különös módon értesült a pénznek tiltakozásáról a békeszerződések ellen. A francia kormány engedélyével fölkereste őket ott a párizsi bankvilágnak egy igen előkelő tagja, aki ezt mondotta:

„Én gratulálok önnek, ha magyar pénzügyminiszter lesz, mert a leggyőzött országoknak könnyű lesz megértetniök nemzetükkel, hogy súlyos adóemeléseket kell keresztülvinniök. De mit fog szólni a győztes Francia ország, ha ráébred arra, hogy a győzelem is végtelen adóemeléseket hozott neki is s akkor mindenki azt fogja kérdezni: miért győztünk tehát?”

Magukon a béketárgyalásokon az angol kormány pénzügyi szakértője, *Keynes* Maynard John hihetetlen erkölcsi erővel és nagyszerű okfejtéssel figyelmeztette a győzteseket arra, hogy politikájuk a világháború után világ-pénzkatasztrófát fog előidézni, ami azután szó szerint be is következett. *Keynes* két nagy munkájának, melyek közül az egyik *A békekötések gazdasági következményei*, a másik *A békekötések revíziója* címet viseli, nemcsak a trianoni Magyarország lakóit kötelezi hálára, a szörnyű diktátumok elleni

világos és bátor tiltakozása miatt, hanem ugyanakkor a pénztudomány igazságainak oly messzesugárzó fényeit vetítette bele az összemarcangolt Európa közvéleményének ködébe, amelynek sugarai minderőbben világítottak, mennél inkább bekövetkeztek az általa megjósolt és a pénz belső törvényének helyes és biztos megfigyeléséből kiszámított következmények. *Keynes* világhírűvé lett könyvének, melyet nyugodtan nevezhetünk politikai tettnek megjelenésekor és a magyar békekiüldöttségek keserű internáltságának idején történt az, hogy a francia képviselőház tapsai között föllállott Klotz pénzügyminiszter és azt jelentette, hogy a szövetséges entente-hatalmak Németországgal és annak szövetségeseivel szemben nem kevesebb, mint 15 milliárd angolfont, vagyis mintegy 350 milliárd aranyfrank követeléssel léptek fel, amelyhez az 1921-ig esedékes kamatokat is hozzá fogják kötni, ezenkívül követelni fogják a megszálló hadsereg megszállásának és nyugdíjainak összes kiadásait, úgy, hogy az ő számítása szerint 34 éven, tehát egy egész nemzedéken át Németországnak és szövetségeseinek évenként nem kevesebb, mint egymilliárd aranyfrankot kell kiizzadnia, amelynek 55%-át Franciaország követeli magának. A történet tragikomédiája szerint ez a Klotz pénzügyminiszter élete végén súlyos erkölcsi gyanúba keveredett és végül is egy szanatóriumba menekülve halt meg s ennek az emberi összeomlásnak megfelelően a francia adófizető polgár is rájött arra, hogy a „boch fog mindent fizetni“ híres jelszava, amelyet nemcsak Clemenceau kormánya hirdetett, hanem amely a híres angol lövészárokban történt általános szavazás alkalmával is Lloyd George programmszavát képezte, olyan áfium, amelynek mérgező hatásából előbb-utóbb egész Európának fel kell ébrednie. A Pénz nem tűri el, hogy törvényei ily esetlen kézzel megsérteszenek és semmibe vétessenek. Innét van az, hogy az úgynevezett jóvátételek, vagyis háborúelőtti nyelven szólva, a hadikárpótlások rendszere kínos vergődés után teljesen megbukott és a gyűlölködő, a harcmezők véres gőzétől átítatott gazdasági politikát a pénznek hideg és biztos törvényes lehullása világszerte megbuktatta. Ez annyira igaz, hogy a győztes államok egymásután kénytelenek voltak a saját pénzügyüket is minden hadikárpótlás, minden területi nagyobbodás és minden anyagi és erkölcsi zsarolás dacára leszállítani és így népüknek, választóiknak és adófizetőiknek bevalani, hogy minden győzelem dacára és minden békekötési kegyetlen kikötés ellenére, vagy talán éppen ezért, megszegényedtek és hogy késő nemzedékek fogják viselni mindenütt azt a terhet, amely a háború értékrombolása folytán elháríthatatlanul mindazokra rászakadt, akik résztvettek ebben az

embertelen színjátékban. Nevezetes és nem tudom eléggé hangsúlyozni az olvasó előtt, hogy akkor, amikor az elkábult vesztes államok éppoly kevésbé látnak tisztán, mint a győzelemben tomboló nagyhatalmak és azoknak elbizakodott kis segítőitársai, amikor a politikai határok széttéptek, az államformák összetörték és minden úgy látszott, hogy a szociális és gazdasági berendezkedés terén mindaz, ami a világháború előtt volt, megsemmisült: akkor egyetlen hatalmasság, a pénz, mutatta azt a törvényszerűséget, amelyet sem barátok sem ellenségek megsemmisíteni nem tudtak s amely minden lépésnél megbosszulta magát, mihelyt azt hitték, hogy határon kívül helyezhetik. Nyugodtan mondhatjuk, hogy a mai valutaállapot, amelyet most az olvasó elé tárunk, épp olyan pontos csillagászati fölvétele a világvaluták piacán lezajló törvényszerű jelenségnek, mint ahogy tudvalevő, hogy a földtekének nagy csillagvizsgálói meg vannak állapodva aziránt, hogy mindegyikük a messzi égnek melyik szeletét fényképezi le és az így összeállított szeletek az egész égboltozat összefüggő, egységes, bámulatos és megrettentő tükrét adják. Akár a magyar valuta sorsából indulunk ki, akár az angol fontot, az amerikai dollárt, a francia frankot, vagy a japán yent vesszük vizsgálódás tárgyává, valóságos asztronómiai pontossággal fedezhetjük fel azokat a törvényszerűségeket, amelyek a pénz összefüggésében és ezért a különféle pénzrendszerek, valuták egymásra utaltságában eltéphetetlenül mutatkoznak és eltagadhatatlanul jelentkeznek a megfigyelő ember szemei előtt, feltéve, hogy elég elfogulatlansággal bír arra nézve, hogy épp oly bátran nézzen a körötte lefolyó pénztünemények szemébe, mint ahogy a csillagos ég csodáit szemléli.

A pénznek az emberiség minden világtájáról lefényképezett nagy csillagászati abroszát az 1937. júliusában megszerkesztett fölvétel így mutatja be:

Ma a valutának az aranyalapja formálisan áll fenn a következő országokban, amelyek kénytelenek szigorú devizakorlátozásokkal dolgozni. Ezek: Németország, Albánia, Bulgária, *Magyarország*, Litvánia, Lengyelország, Törökország és Venezuela.

1929 óta, midőn már valamelyes látszólagos nyugalom állott elő, 20%-kal volt kénytelen leszállítani pénzének értékét: Hollandia, Ausztria és Jugoszlávia. 30%-kal: Románia, Belgium, Svájc és Csehszlovákia. Ugyanezen idő óta 40%-kal csökkentették pénzük értékét a következő országok: Nagy-Británia, Egyiptom, Irak, Írország, Palesztina, Sziám, Dél-Afrika, Kanada, Kuba, az Amerikai Egyesült Államok, Észtország, Lettország, Portugália és Olasz-

ország. Ez a valutacsökkenés, amely már a békekötések keresztülvitele után állott elő, 42—50%-ig csökkentette a pénz értékét Franciaországban, Svédországban, Norvégiában és Hondurasban, 50—60%-os értékesést teremtett Finnországban, Dániában, Görögországban, Iránban, Új-Zélandban, Ausztráliában, Argentínában, Braziliában, Uruguay-ban, Costaricában és Kínában. Japán már a japán-kínai háború kitörése előtt beleesett azon államok sorába, melyek 65—75%-kal voltak kénytelenek a pénzértéküket megkisebbiteni s ebben társaik voltak: Peru, Columbia, Mexikó, Ecuador és Chile. Az úgynevezett békebeli pénzeszközök terén Bolívia halad a maga 90%-os pénzeértékelésével. Nincs csillagász, aki ne olvasná le erről a fényképfelvételről azt, hogy ez az emberi világ egy nagy és általános kozmikus katasztrófán megy keresztül, amelynek tökéletes megmérője a pénzértéknek nevezett égítetek fényerejének és egymásravaló vonzási hatásának a csökkenése.

Természetes, hogy ennek az abszolút változásnak ugyancsak voltak viszonylagos következményei is. Ha igaz némely földtudósoknak az a fölvétele, hogy a földkéregnek a behorpadását és a Csendes-óceán keletkezését arra a földkorszakra kell tenni, amikor a föld testéből a hold kiszakadt és ha igaz az, hogy a Csendes-óceán mélyén és szélein levő tűzhányókitörések éppen azt mutatják, hogy a földbe ott beözönlő óceán igen közel jutott a föld belsejében égő tűzhöz; úgy nem sok költői fantázia kell ahhoz, hogy azt mondhassuk, hogy a világháborúban előállott pénzkatasztrófa épp így megmutatja azt, hogy honnét szakadtak ki az elveszett gazdasági értékek és hogy mily rettentő mélyre hatolt le a nagy háború által előidézett megrendülés az emberiség gazdasági szövetébe és annak világrészek szerinti megoszlásában. Egyetlen szám többet fog elmondani nekünk, mint oldalakon át folytatott logikai levezetés és ugyanakkor föl fogja tiintetni azt a rettentő mély hátteret, amely a pénz sorsa mögött rejtőzködik, s amelyet csak ritka és óvatlan pillanatban sikerül egy-egy megrendült nemzetnek meglátnia. Ha igaz az, amint igaz, hogy a világtörténet nagy elefánthoz hasonlítható, amely minden öt-hatezer esztendőben lép egyet s a Keletről indulva, Nyugatra haladva, vándorol egyik földrészről a másikra: akkor igaz az is, hogy ennek az óriási elefántnak a földrázó járását mi éreztük meg, a világháború ennek volt egy dobbantása és mi éreztük szörnyű lábnyomának összeroncsoló terhét. Ezt úgy értse az olvasó, hogy amint Ázsia kiégett a felekezeti harcban Európa javára, annak idején a népvándorlás korában, úgy a mi nemzedékünk érte azt meg, hogy

Európa kiégett a faji harcban, Észak-Amerika és valószínűleg Japán javára. A történelem Hitelkönyvében, ahol a nemzetek Követelés és Tartozás rovatai vannak pontosan számontartva, 1914-től 1918-ig azt jegyezték be, hogy ahány milliárddal tartoztak az Amerikai Egyesült Államok Európának, a világháború előtt, ugyanannyi milliárddal lett ő hitelezőjévé Európa államainak, amikor azok „győzelmesen“ befejezték a háborút. A történelem valutamérése pedig azt jelenti nekünk, hogy az Amerikai Egyesült Államok aranykészlete, amely már 1931-ben elérte a 600 millió angol font értéket, 1937-re 2400 millió angol font értékre emelkedett, vagyis több mint négy-szeresére. 1937. április 30-án az amerikai kincstári hivatal már közzétette azt a jelentését, amely szerint az Egyesült Államok aranytartaléka elérte a 11.781 millió dollárt. Ugyanakkor szerény összehasonlítás formájában a washingtoni kincstári hivatal így szól: „Az Egyesült Államok aranykincse ezáltal meghaladja Európa összes népeinek egyesített aranybirtok-állományát pontosan 2 millió dollárral és nagyobb, mint a világ összes jegybankjaiban összegyűjtött arany érték fele“.

E feltárás után fogja az olvasó méltányolni azt, hogy könyvünknek a „Világ hiteléletéről“ szóló VIII. fejezetében miért emelkedett ki oly váratlan erővel az a megállapítás, hogy éppen egy amerikai egyetemi tanár, Irving Fisher volt az, aki az aranyvaluta világháborúelőtti elméletével szemben egy oly új valuta-világzsemléletet kíván meghonosítani, amely a pénz új elhelyezkedésének megfelelően és a világháború utáni pénzigazságokat szembeállítsa az úgynevezett klasszikus elméletekkel. Amint a XVIII. század végén Angliából indult el, mégpedig nevezetes módon a nagy Newton Isaac zseniális pénzmérése alapján az az arany világvaluta, amely 1816-tól, midőn Nagy-Britannia az aranyvaluta terére lépett száz esztendőn át, a világháborúig uralkodott a földtekén, mert Anglia volt az uralkodó gazdasági hatalma a földnek: úgy törvényszerűleg mihelyst a gazdasági hatalom átment az Atlanti-óceán túlsó oldalára, onnét kellett megszületnie annak a valutaelméletnek is, amely azóta átjött Európába és a legutóbbi években már nemcsak az aranyvalutának oly híres szószólóját, mint Cassel Gusztáv, térítették el régi álláspontjától és arra vitték, hogy legutolsó művének ezt a címet adja: „Az aranyvaluta bukása“ (1936.), hanem minden jel szerint még azon európai államok valutapolitikájára is ez az amerikai valutaáramlat volt hatással, amellyel a legutóbbi esztendőig, nehéz áldozatok dacára, a világháború elgondolása szerinti aranyvalutát akarták fönntartani. Bár nem tetszik nagyon illőnek, mégis groteszsége dacára azt kell mondanom,

hogy éppúgy amerikai áramlattal kell most az európai pénzszelemléletnek megküzdenie a valuta terén, mint az európai klasszikus zene a Floridából elindult jazzmuzsikával küszködik, vagy amint minden háború végén a legyőzött országok hadseregei a győztes országokban bevált egyenruhákat szokták magukra húzni. Eppen ezért kutatásainkat nem fejezhetjük be másképp, mintha az Amerikából megindult, úgynevezett index-valuta képleteit és következményeit állítjuk szembe a nagy tükör megfordításával a világháború előtti valutaigazságokkal és ugyanakkor megnézzük, hogy a legyőzött és győztes országok hogyan viselkedtek ezzel a nagy átalakulással szemben. Ha elég elfogulatlanok vagyunk az itt mutatkozó jelenségek tekintetében és ha elég bátorságunk van ahhoz, hogy nem tekintjük egy-egy ország vagy egy-egy esztendő véletlen és elszigetelt tünetének azokat a változásokat, amelyek minden valószínűség szerint legmélyebb megjelenésükben törvényszerűleg összefüggenek: akkor reményünk lehet ahhoz, hogy nemcsak megértjük a rendkívüli, századokra kiható történelmi átfordulásnak a kihatását, hanem lehetőleg tiszta képet fogunk kapni a jövőendő csillagképleteknek várható feltűnése tekintetében is.

Miként már több ízben utaltunk rá Koós Zoltán dolgozata alapján, ez az Amerikából indult és rendkívüli jelentőségre szert tett valutaáramlat azt hirdeti, hogy nem a belföldi pénz nemzetközi árfolyamának állandóságát kell valamely ország pénzrendszerének biztosítania, hanem a pénz és hitelpolitikának célja az, hogy a belföldi árszínvonal legyen állandó, ezért és ennek érdekében el kell szakítani magát az arany ingadozásától és ezért kell áttérnie az úgynevezett manipulált, vagyis igazgatott pénzrendszerre. Ennek a következménye az, hogy „fel kell szabadítani a jegybankot, a központi pénzkibocsátó intézetet az alól a kötelezettség alól, hogy egy kilogramm aranyat mindig ugyanazért a bankjegyösszegért vegyen, illetőleg adjon, hanem fel kell őt hatalmazni arra, hogy az arany vételi és eladási árát ő határozza meg időnkint, amint az szükséges ahhoz, hogy a belföldi árszínvonal állandó maradjon“. Végső következtetésében ez az elgondolás és ez a gondolatáramlat azt jelenti, hogy míg eddig a pénz értékét a pénzből, vagyis az aranyból kiindulva néztük, addig ezután az áruk árából kell kiindulni — ezek ára együttesen képezi az úgynevezett indexet, vagyis ezen valuta állandósítási alapját — a pénznek, illetőleg az aranynak az értékét kell azután akként változtatni, hogy az az áruk színvonalának változásaihoz alkalmazkodjék. Ez a forradalmi elgondolás azóta legtisztábban az Amerikai Egyesült Államok valutapolitikájában jutott kifejezésre azért,

mert míg az aranyvaluta igazi őse, Anglia, 1931-ben azért volt kénytelen elhagyni százestendős aranyvalutáját, mert kényszerítették arra azok az aranyelvitelk, amelyek a világháború mérhetetlen következménye gyanánt Nagy-Britannia gazdasági erejét lecsapolták (és jórészt Amerikába átvitték), addig 1933-ban Amerika, a világnak immár uralkodóvá lett gazdasági hatalma, Rooseveltnél merész kezdeményezésére, elhagyta az aranyalapot annak dacára, hogy országa aranybőségben úszott. A pénzértékmérőnek az Óceánon át való ez a vonulása oly rendkívüli tünemény, amely, minden túlzás nélkül mondva, a maga tüneteiben egyesíti mindazokat a jelenségeket, amelyek a pénz misztériumának föltárásában még kutatásunkból hiányoztak. Ezért a valuta új világfordulatának és következményének a szemlélete bennünket értekezésünk végéhez vezet egyenesen.

A rideg tény az, hogy midőn 1933 nyarán a pénznyomor nemzetközi megoldására Londonban megnyílt a Nemzetközi Gazdasági Értekezlet, minden jel arra mutatott, hogy annak eredménye nem lehet más, mint az aranyvalutának világszerte való helyreállítása. A Franciaország vezetése alatt álló kontinentális államok ebben a tekintetben állottak elő kész határozati javaslattal. Az egész világ megdöbbenésére azonban szétrobbantotta a Világértekezlet Rooseveltnél amerikai elnöknek egymásután lecsapó több utasítása, amelyek végeredményben megtagadták az aranyvalutához való csatlakozást, azzal az indokolással, hogy ő „stabilizációt akar“. A „stabilizáció“ szónak kétértelműsége nemcsak megölte a nagy garral hirdetett és rengeteg pénzbe került Világértekezletet, hanem fölfedte azt a nagy különbséget, amely e szó mögött, egyrészt a megszokott európai felfogás, másrészt az új amerikai elgondolás között tátongott. Ezzel a szóval tört be az indexvaluta elmélete az európai gazdasági világ légkörébe és egyelőre ahelyett, hogy bármely irányban állandósítást, tehát „stabilizációt“ jelentett volna, még nagyobbá tette a pénzérték bizonytalanságát. A stabilizációtudniillik Európa az 1816-i angol valutaalkotás, vagyis az aranynak nemzetközi értékmérőjévé való kinevezése óta, mindig úgy értette, hogy a különféle országok pénznemeinek (tehát a fontnak, forintnak, dollárnak, márkának, franknak stb.) egymáshoz való viszonyának kell lehetőleg állandónak lennie, vagyis mindegyiknek közös számítási alapját, együttes nevezőjét az arany kell, hogy képezze. Az aranyvalutának hiszen éppen az volt az értelme, hogy mihelyt valamely állam pénzének értéke, vagy egymással szemben való kivitele vagy bevitelének ingadozik, az arany ide-oda áramlása kiegyenlítsé az ekként nemzetközileg előálló árdagályokat vagy apályokat. A londoni

nemzetközi értekezlet európai résztvevői így is értették ezt a törekvést és elnevezést. Ezzel szemben Rooseveltnél elnök üzenetéből kezdett derengeni a világ előtt az, hogy a pénznek új nagy hatalma, Amerika a „stabilizáció“ szónak egészen más értelmet ad, amennyiben ő az áruk árának, mégpedig elsősorban az Amerikában termelt áruk árának állandóságát követeli a pénz értékétől. Ránézve tehát mindegy, hogy a különféle nemzetek valutái egymás között hogyan hullámznak, ő a belső árhullámzást akarja megakadályozni és ezt érti a pénz politikai céljával kitűzött „stabilizáció“ elnevezés alatt. Miután pedig az amerikai felfogás szerint az ő árszínvonaluk állandósága csak úgy érhető el, ha külföldről nem rángatják a valuta belső értékét, az új politikának el kell vágnia azt a közös kötelet, amelynél fogva a nemzetközi árak összefüggenek és egymást befolyásolják, tehát a belső stabilizáció kedvéért szét kell szakítani az aranyvalutában való nemzetközi összeköttetést és ezzel a nemzetközi „stabilizációt“.

A Nemzetközi Gazdasági Értekezletnek e nagy kudarcával egyidejűleg tetteiben is megnyilvánult az Amerikából megindult pénzferradalom, mert midőn 1933 márciusában az új demokrata elnök, Rooseveltnél Theodor, elfoglalta a világ legnagyobb köztársaságának elnöki székét és március 6—9-ig bezáratta a bankokat, március 9-i üzenetében a kongresszustól oly törvényes felhatalmazást kért, amellyel ő úgy a bank-, mint a pénzrendszert kifordíthatja sarkaiból. Miután a kongresszus ezt a felhatalmazást megadta, az 1933. május 12-én kihirdetett törvényben az elnök felhatalmazást kapott arra, hogy „rendeletével megállapíthassa a kilenctized aranytartalmú és a kilenctized ezüsttartalmú dollár árát, oly aranydollárban, amely szükségesnek mutatkozik arra, hogy állandósuljanak a belföldi árak és megvédessenek a külföldi elértéktelenedett valuták káros hatása ellen; ez az értékcsökkenés nem lehet több, mint 50%-a a dollár eddigi aranyértékének“. Az Elnök, midőn e fölhatalmazással élt, akként rendelkezett, hogy az új dollár oly viszonyban legyen a régi aranydollárral, mint 100:59.6-hez, vagyis egyelőre a dollár mintegy 41%-át veszítette el aranyértékének anélkül, hogy ismét az aranyértékhez lenne kötve, mert hiszen az Elnök jogosítva van még 10%-os értékcsökkenést vinni keresztül, ami azonban mind-ezideig nem történt meg. Történt ez akkor, amidőn nemcsak Amerikában az aranyhiánynak semmiféle jele nem mutatkozott, hanem az Amerikai Egyesült Államok akkor nem kevesebb, mint 12.7 milliárd aranydollárral voltak hitelezői az európai államoknak. Természetes, hogy a főhitelező államnak és az arany legnagyobb birtokosának ez a forradalmi ténye elemi erővel

hatott az egész európai valutarendszerre. Angliában, mint láttuk, a talaj már elő volt készítve azzal, hogy 1931 szeptemberében Anglia, miután elvonták aranyát, kénytelen volt az aranyalapról letérni, dacára annak, hogy az angol parlament által kiküldött úgynevezett Macmillan-bizottság (amelyről már értekezésünk előbbi szakaszában szóltunk), ugyanakkor megjelent jelentésében az aranyvaluta fenntartását tűzte ki a pénzpolitika céljául. De nevezetes, hogy már ez a világhírre szert tett jelentés javaslatainak II. részében, annak 309. szakaszában azt mondta, hogy „elsősorban az árak nemzetközi stabilizációjára kell törekedni“. Vagyis már az angol bizottság is az amerikai gondolkodás, az indexvaluta hatása alá került, aminek az oka megint az volt, hogy az 1932-ben Ottavában tartott nagy brit konferencián a nagy brit domíniumok ebbe az irányba szorították a londoni kormányt. Nagyon érdekes volna, ha az olvasó elé léptethetném mindazt a drámai mozgalmat, amely az Amerikából megindult pénzforradalom folytán az egész világot áthatotta s úgyszólván tornádó gyanánt száguldott végig az államok pénzürtékein és a valuták elméletein. Maguknak a skandináv országok valutáinak (Svédország, Norvégia, Dánia) az angol papír fonthoz való csatlakozása oly izgató történet, amely, úgyszólván filmszerűleg pergett le. Az angol közgazdának az az eszmefordulása, amely szerint azt akarták bizonyítani, hogy nem az arany tartotta az angol font értékét, hanem megfordítva, az angol sterling tette értékessé az aranyat, a közgazdasági fogalmak egész megrendülésével járt. Végül az a helyzet állott elő, hogy egy külön aranyblokk alakult Európában azokból az államokból, amelyek nem adták föl az aranypénzbe vetett hitet, sőt minden áldozatot képesek voltak takarékoságban és adóteherben meghozni azért, hogy fenntarthassák ehhez a pénzürtékhez való ragaszkodásukat: ezek úgynevezett aranyblokkot alkottak Franciaország vezetésével, amelyhez a nagy és győzelmes államok közül Belgium, Hollandia, Svájc és külső tagokul Olaszország csatlakoztak.

Most már rövidre foghatjuk a háború utáni nemzetközi valutaforradalom-drámának lepergetését, mert annak utolsó felvonásai 1936-ban és 1937-ben játszódtak le. Franciaország e nemzetközi nyomás hatása alatt azt tapasztalta, hogy polgárai saját aranyukat angol papírvalutára cserélik föl és vagy kiviszik a francia aranyat vagy eldugják azt és kivonják a forgalomból; így 1932-vel szemben, amikor a Francia Bank pincéjében 85 milliárd frank értéket őriztek, 1936. szeptember 26-ára az aranykincs 52.7 milliárdra csökkent, tehát 32 milliárd szivárgott el belőle. Ekkor be kellett következnie az aranyblokk bukásának s miután Belgium már 1935 áprilisában

kiugrott és keresztülvitte a devalvációt, Franciaország kénytelen volt pénzürtékét 30%-kal leszállítani, Svájc és Hollandia követték őt; de a francia pénzválság végeredményben nem állott meg 1937. nyarán, a francia frank még újabb 10%-os értékcsökkenését kellett a kormánynak kimondania, anélkül, hogy valamely határozott számmal tudta volna a francia pénz értékét az aranyhoz odakötni.

Minden emberi előrelátás szerint a Világháború által okozott, alatta és utána megindult pénzforradalom ezáltal elérte csúcspontját. A bonyodalom nem fokozható, ennél fogva az eszméknek és a helyzetnek is tisztázódniuk kell. Mindazon okokból, amelyeket részben a magyar kísérlet megfigyelései nyomán, részben a tanulmányunkban összegyűjtött statisztikák alapján bemutattunk, arra az elkerülhetetlen következtetésre kell jutnunk, hogy mindazok az érvek, amelyek az aranyvaluta ellen szólnak, nemzetközi tekintetben tarthatatlanok, hiszen a Népszövetségnek ilyen irányú jóslatai és mérései buktak meg legtökéletesebben. Az áruknak bármely index alapján összeállított árából értékmérőt képezni nem lehet azért, mert csak egyetlen áru termelési viszonyaiban (például a búzatermés minőségében vagy mennyiségében) való változás már fölborítja az index alapját képező számoszlopot, tehát semmiféle stabilizációnak igazi fundamentumát nem képezheti, annál kevésbé, mert történelmi tény, hogy miként a mostani valutaforradalmak is mutatják, az amerikai példa szerint lehetséges ugyan valamely áru-index számítás alapján a pénzürtéket csökkenteni és ezáltal akár névleg, akár tényleg az árak együttes színvonalát felemelni, de megfordítani ezt a folyamatot, vagyis mikor az árak már túl magasak, akkor a pénzt növekvő aranytartalommal megtölteni és ezáltal újra lenyomni az árszínvonalat, teljesen képtelen kísérlet lenne, aminthogy arra soha kormány nem is vállalkozott. Ez bizonyítéka annak, hogy az árakból kiinduló értékmérő-számítás sohasem lehet kétoldalúan felhasználható, vagyis nem tud alkalmazkodni a világ termelési esélyeihez. Tehát nincs meg az a tökéletes föl- és lemenő rugalmassága, amelyet egy igazi értékmérőtől meg kell követelni és ez a tulajdonság egyedül a nemzetközileg elismert aranyvalutában lelhető meg. Az indexvaluta olyan termométerhez hasonlít, amely csak lefelé mozog, de felfelé nem és ennél fogva a test hőmérsékletének megmérése nem alkalmas. Az indexvalutával való kísérletezés pedig leginkább annak a mesebeli halásznak az eljárását tünteti fel, aki hálójával a holdat a tóból akarta kifogni, ahol ez az égitest visszatükröződött. A végső tanulsága hosszú elmélkedésünknek tehát az, hogy az emberiségnek nem

az aranyvaluta mellőzésére, hanem arra kell törekednie, hogy az aranyvaluta működése elé mesterségesen odavetett akadályokat szüntesse meg és hárítsa el.

Az aranyvaluta azonban a maga nagy küldetését csak akkor tudja kifejtetni, ha a világforgalom szabadsága elő áll, aminthogy nem véletlenül tért át a XIX. század elején Anglia egyszerre az arany valutára és a szabadkereskedelem rendszerére. Ez az angol példa a Világháború utáni helyzetre lefordítva, azt jelenti, hogy mielőtt a nemzetközi valuta aranyalapon stabilizálható lenne, először józan országhatárokról és a gazdasági szabadság, valamint a nemzetközi forgalom megnyitásáról kell gondoskodni. Jelenti továbbá azt is, hogy a nemzetközi aranyvaluta nem tartható fenn, sőt el sem kezdhető az emberiség aranykincsének egészséges és természetes elosztása nélkül, ami azt jelenti, hogy a mostani beteges aranyduzzadásokkal szemben, amelyek éppen az aranyban dűlködő országokat vitték válságba, meg kell tanulnia az emberiségnek azt a tételt, hogy a hitelező államok is tönkremennek, ha az adós államokhoz nem közelednek a valuták terén és hogy a hitelező államoknak, ha nem akarják pénzüket és végeredményben értékmérőjüket elveszíteni, akkor be kell fogadniuk azoknak az adós államoknak terményeit, amelyeket akár a békeszerződések, akár a helytelen térkép, akár a világháború egyéb következményei folytán aranyuktól, tehát ugyanezen értékmérőjüktől megfosztottak.

A pénz csillagászati világabroszának e kitergetése után most már itt az ideje, hogy újra begöngyölítsük az egész vásznat és visszatérjünk arra a megfigyelési pontra, ahonnan elindultunk, midőn fizikai kísérlet gyanánt az 1921-i magyar valutareform elgondolását kezdtük bemutatni. Az azóta felsorolt tények két dolgot határozottan bebizonyítottak. Az egyik az, hogy nem a kis Magyarország hibás abban, hogy a pénz nyomorúságával kell küzdenie minden polgárának, különösen minden pénzügyminiszterének, mert a világ nagy pénzhatalmai maguk oly valutaforradalmakon mennek keresztül, amelyeknek a hozzánk elérő hullámai is elegendők arra, hogy bármely pillanatban megzavarják a nyugodt berendezésnek újra és újra megkezdett munkáját. A második tanulság, amely föltétlenül folyik a bemutatott jelenségekből, azt mondja nekünk, hogy nincs helytelenebb elgondolása a valuta meggyógyításának, mint az a szerencsétlen képzet, hogy az állam bocsásson ki annyi pénzt, amennyit akar, mert ő ezáltal valóságos értéket, sőt értékmérőt jelent. Ennek az igen veszélyes gondolatragálynak, amely nem pénzrendezést, hanem pénzrontást jelent, amely képes arra,

hogy fölzaklassa a kedélyeket és elriasszon minden oly gazdasági cselekvést, amely az igazi értékmérőhöz vezet, a leghangosabb kifejezője a német nemzeti szocialista mozgalom gazdasági programkészítője, *Peder Gottfried* volt, ki *Kampf gegen die Hochfinanz* című vitairatában egyenesen azt a programtételt állította föl, hogy „az állam egyetlen, aki pénzt teremthet”. (Dér Staat dér einzige Geldschöpfer.) Ezzel szemben az igazság az, hogy csak az állam nem tud igazi pénzt teremteni, mert az ő hivatása nem ez, hanem igenis az, hogy az egyéneket, a magángazdasági élet által megteremtett értékeket, amelyek minden ország vagyonának igazi lényegét képezik, megvédje a pénzárték meghamisításától. Ha az emberiség meg fogja érteni saját igazi érdekét és levonja a pénz misztériumában mutatkozó s a világháború világlatába helyezett nagy tanulságokat, akkor fog kifejlődni az, amit világgazdaságnak neveznek s amely nem lehet más, mint a testületek, a javak és az arany igazságos elosztásán fölépülő oly világrend, amelyben minden nemzet megkapja azokat a természetes határokat, amelyek mellett gazdasági életét az egész emberiség érdekében s a többi nemzettel való kölcsönhatásban le tudja élni.

VILÁGGAZDASÁG

ÍRTA
BALLA ANTAL

AT ORSZÁGHATÁROK közé szorított gazdaságok lassanként kiszélesednek és többé-kevésbé összefüggő nagy egységgé tömörülnek össze. Ennek a jelenségnek első kezdetei megellelhetek már a legrégebbi időkben. A középkori Hansa-városok kalmárjai elkalandoztak messze keletre, egészen az Uraiiig és a Kaukázusig; Olaszország gazdag középkori városai, Velence, Genova, közvetítették a Közel-Kelet és Európa között az áruforgalmat. xÁ világ-gazdaság mégis egészen újkori jelenség és az újkor történetének egyik legfontosabb ténye. Ahhoz, hogy az egész földkerekség többé-kevésbé egységes, összefüggő nagy gazdasági területté alakuljon át, szükség volt elsősorban a XIX. század fejlett közlekedési eszközeire: a vasutakra, gőzhajóra és az emberek érintkezését megkönnyítő találmányokra: a távíróra és távbeszélőre; meg kellett változniok a gazdasági nézeteknek; s elengedhetetlen feltétele a világgazdaságnak a XIX. század nemzetközi jogrendje.

A világgazdaság nagy erőmutatvány; a népek fizikai, erkölcsi ereje, üzleti találékonyasága, értelmessége nyilvánul meg benne. Azt látjuk a XIX. században, hogy Európa nagy nemzetei versenyre kelnek egymással, hogy melyik tud a földkerekségből többet elhódítani magának, főleg gazdasági eszközökkel. A világgazdaságban a XVIII. század végétől kezdve a legelsőek az angolok, akik a világpiacokon sokáig szinte verhetetlenül állanak. Közvetlen Nagy-Britannia után Franciaország következik, de a 70-es esztendőben feltámad két új gazdasági hatalmasság: az Északamerikai Egyesült Államok és a Németbirodalom. Mind a kettő veszedelmes versenytársa lett elsősorban Nagy-Britanniának, s mind a ketten felküzdik magukat melléje és Franciaország leszorul a negyedik helyre.

A mai értelemben vett világgazdaság kezdetét nehéz volna történeti dátumhoz kapcsolni. A külkereskedelem fontos már a felfedezések után is, de a XVI. és XVII. századokban még csak a belső gazdálkodásnak szerény

kiegészítő része. A XIX. század elejétől kezdve, a 40-es és 50-es években, a külfölddel való árucseré, főleg a kivitel, a gazdasági fejlődésnek hovatovább fontos elemévé lesz, majd új korszak kezdődik a kilencvenes években, amikor a gazdasági együttműködés a földkerekség népei között teljessé válik, a kivitel-bevitel egyaránt fontos, s valóban az egész földkerekség átalakul nagy, egységes gazdasági területté. A mai világgazdaság mind elméletileg, mind gyakorlatilag angol eredetű. A Smith Adám-féle gazdasági iskola nyomán alakult ki az a nézet, hogy az olyan ország, amely zárt egységet alkot, korlátozott termelőképességű. Vannak viszont minden országnak termelési ágai, amelyek nagyon kifejleszthetők s az ilyen ország ezeket a terményeket sokkal olcsóbban állíthatja elő, mint a másik és olcsón láthatja el velük a külföldi piacokat is. Ez a megfontolás hozta létre az első, mai értelemben vett kereskedelmi szerződést, amelyet a XVIII. század végén Angolország és Portugália kötöttek. Portugália borfeleslegét szállította Nagy-Britanniának, a lancashirei szövő-fonóipar viszont Portugáliát textilárakkal látta el.

Ha a múlt század gazdaságtörténetét átfutjuk, a gazdaságpolitikában kettős törekvésnek küzdelmét látjuk: az egyik a nemzeti gazdaság eszménye, a másik pedig a világgazdaságé. A merkantilizmus tisztára nemzeti rendszer, ámde ennek meg volt a maga jelentősége, s érdemei tagadhatatlanok. A nemzeti államok ebben az időben alakultak ki, s megerősödött a dolgozó elem, a polgárság; a nemzeti gazdasági erők kihasználatlanok, az elzárkózás akkor növelte a jólétet, a nemzeti vagyont. Ezek az elvek már nehezen alkalmazhatók a XX. században. Ma az elzárkózás leszállítja az életszínvonalat — és mint napjaink példái mutatják —, a nemzeti vagyont nem gyarapítja, hanem ellenkezőleg, csökkenti. A kettőt úgy is állíthatjuk szembe, mint természetes és mesterséges gazdaságot. A természetes gazdaság a világgazdaság, amely lehetőleg nem ismer semmiféle korlátot, a másik az elzárkózó gazdaság, amely az áruforgalmat, amennyire lehetséges, az országhatárok közé szorítja.

Annak a hatalmas, bonyolult gépezetnek kiépítésében, melynek alább vázlatát nyújtjuk, egyformán részük van a gazdasági történések külső — technikai — és belső, — emberi — tényezőinek. Franciaországnak 1789-ben még csak 40.000 km köves útja van; ma 600.000 km. Hajózható folyóinak és csatornáinak hossza 1847-ben még 3700 km, azóta 11.000 kilométerre növekedett. 1830-ban mindössze 38 km vasútvonala van Franciaországnak, ma 61.000 km. Az Egyesült Államoknak 1830-ban mindössze 66 km vasútja

van, ma 408.000 km. Hajdan, a rossz közlekedési eszközök korában, romlandó élelmiszereket nem szállíthattak messzebbre s inkább csak az iparcikkek: a ruhaneműek, vasárúk, gyöngyök, ékszerek az áruforgalom tárgyai. Az áruk elraktározásának és a romlandó élelmiszerek konzerválásának mai eljárásai lehetővé teszik, hogy olyan árukat is eljuttassanak a föld egyik részéből a másikba, amelyek régebben szállíthatatlanok voltak. Nagy-Britanniát ma jelentékeny részben Ausztrália látja el húsneművel.

Elkülöníthetjük-e a világgazdaságot az úgynevezett közgazdaságtól, egészen különálló, független terület-e ez? A kérdésnek tüzetes kifejtése nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, csak arra a megjegyzésre szorítkozunk, hogy önálló világgazdaság, amelynek az országhatárok közé szorított gazdálkodástól külön elkülönített léte van, túlzás. „A világgazdaságtan¹, szétszakítása egy egységes tudományágnak.“ Az „egymással érintkező, kölcsönös függésbe került népgazdaságokat világgazdaságnak nevezzük“ — írja Schmoller; hozzátehetjük, hogy a kettőt teljesen elkülöníteni csak elméletben lehet. A világgazdaság nem más, mint a határok közé zárt közgazdaságnak — a népgazdaságnak — szélesebbkörű forgalmi gazdasággá való kibővülése.

A VILÁGGAZDASÁG FONTOSABB TÉNYEZŐI. A NEMZETKÖZI MUNKAMEGOSZTÁS.

A természeti tényezőknek a világgazdaság roppant gépezetének kialakulásában épp olyan nagy jelentőségük van, mint az országhatárok közé zárt gazdaságéban. Földünknek természeti alkata, a méhébe zárt kincseknek eloszlása szabja meg a termelés eloszlását. Az ősember kezdetleges eszközei és csekély fogyasztása ugyanúgy a természeti adottságoztól függenek, mint a XX. század emberének igényei, amelyeket csak a modern technika fejlett eszközei tudnak kielégíteni.

Ha a földgolyóra egy futó pillantást vetünk, rögtön megszámlálhatjuk rajta a hatalmas nagy gabonarakárakat. Ilyet ma hatot találunk s ezek a következők: a közép-orsz és dél-orsz síkság, az Egyesült Államok, Mississipp vidéke, Kanada, Argentína, India és Ausztrália. 1840-től 1860-ig az Egyesült Államok pontosan megkétszerezték gabonatermelésüket. Argentína közvetlenül a világháború előtt és főleg a világháború alatt fejlesztette ki hatalmas arányokban búzatermelését. A földnek minden része

más-más nyersanyagban vagy ásványi kincsben bővelkedik. Európa például csak vasban és szénben gazdag; rézben és egyéb, a nagyipari termeléshez szükséges fémekben, már meglehetősen szegény. Salétrommal Chile látja el a világ minden vegyiparát. Afrika az elefántcsont, az arany, a különleges és értékes fáknak a hazája. India csak legújában gabonatermő, a korai kapitalizmus korában főleg fűszereket és gyógyárut szállított Európának. Amerika fedezi az emberiség szükségleteinek egy jelentékeny részét; a kávé 80 százalékat Brazília szolgáltatja, az Egyesült Államok déli államai termelik a világ gyapottermelésének jelentékeny hányadát.

Az ipari termelésnek csaknem mindenütt bizonyos ősi hagyományai vannak, de ezek a természeti lehetőségeken alapulnak. Ezt látjuk Európa három nagy országánál. Franciaországban terem a világ legjobb olaja. A nagymennyiségű és kitűnő minőségű olaj az alapja Franciaország mai hatalmas szappaniparának és az illatszerkészítésnek. Németországnak már a középkorban jelentékeny vasipara van és ezt fejlesztette ki hatalmas arányokban az elmúlt évszázad negyvenes esztendeitől kezdve. Angolország s különösen Skócia, már a középkorban juhtenyésztő volt, s a gyapjúszövés valóban Angolországnak legrégebb hagyományos ipara, ma is a gyapjúkészítésben verhetetlenül áll a nemzetek között. Németország mai rendkívül fejlett gyógyszer- és kémiai ipara szintén a távoli múltba nyúlik vissza.

Ezek mellett a röviden érintett természeti tényezők mellett még sok egyéb tényező működik közre valamely ország belső gazdaságának kialakulásában, amely azután a honi határokat túllépi. Ilyenek elsősorban a kulturális tények. A fejlettkultúrájú népeknek az ízlésük fejlettebb és gyártási, előállítási módszereik pedig tökéletesebbek. Ebben a tekintetben Nyugat-Európa nagy nemzetei az újkorban lassanként messze túlszárnyalták Ázsia népeit. Ízlésben, előállítási ügyességben, a kivitel tökéletességében az angol, a francia, a német és az olasz nemzetek körülbelül egyenlő értékűek, és felveszik a versenyt egymással.

Nagy szerepük van kétségkívül a nemzeti, a faji és vallási tényezőknek is a világgazdaság kialakulásában, amelyeknek jelentőségét Schmoller is hangsúlyozta. A gazdaságtörténet azt mutatja, hogy egyes népek megmaradtak az agrártermelésnek egészen szűk keretében. A kereskedelemhez több mozgékonyság, életrevalóság és hajlam kell. Általában azt mondhatjuk, hogy a haladó, az újító szellemű népek kereskedők, a megcsontosodott konzervatívok, a hagyományokhoz ragaszkodók inkább agráriusok.

A múlt század gazdaságtörténetében az angol és az orosz nemzet képviseli ezt a két végletet. A világkereskedelem kialakulásához szükség volt arra, hogy Nyugat-Európa néhány nagy nemzeténél a kereskedelem legyen a gazdasági életnek a központja, s az a nemzet, amely először érvényesítette a nemzetek nagy családjában a korlátlan kommerciális elvet, az angol, — a „Nation of Shopkeepers“. A „kommerciális hajlam“, a „kommerciális ösztön“ legelső sorban az angol nemzet sajátja.

A kommerciális hajlamú népek közé számíthatjuk még a hollandokat is, akik a kereskedelemben az angolokat is megelőzték, akikről Voltaire azt jegyezte meg, hogy a tőzsde épülete sokkal nagyobb tiszteletet ébreszt bennük, mint a királyok palotái. Az, amit kereskedelmi szellemnek nevezünk, nem pusztán, üres szociológiai segédfogalom. Valóban meg van az angolszász népeknél s igen nagy mértékben adománya a kereskedelmi szellem a német nemzetnek. Az angolszász és az amerikai kultúra valóban vállalkozó, kereskedelmi szellemű. Ezzel a kommerciális szellemmel bizonyos haladó, újító ösztön jár együtt. Az angol történet azt mutatja, hogy a brit szigetországban szűnt meg legelőször — szinte egészen magától — minden feudális megkötöttség. Nem volt szükség véres forradalmakra a középkori megkötöttségek lerázására, a jobbágyság magától eltűnik, a középkori címek, külsőségek, rangok megmaradnak ugyan, de a származás századok óta nem akadályozza az érvényesülést. Az angol nép termelte ki a selfmademan-típust és ez ma is az angol emberi ideál.

Igen tekintélyes gondolkodók és kutatók mutattak rá a gazdasági élet kialakulásában a vallási tényezőkre, Laveley, Max Weber, Troeltsch, Brentano fejtették ki a protestantizmus jelentőségét s mutattak rá arra a kétségtelen tényre, hogy a protestáns népek, az angolok, a hollandok vállalkozóbb szelleműek s az iparban és a kereskedelemben jóval nagyobbak, mint a katolikusok. El nem vitatható az, hogy a vallásnak nagy része volt a kereskedelmi morálnak a megszilárdulásában. A holland, angol, amerikai kereskedelemnek szigorú etikai alapjai vannak s az angol kereskedelmi morált ez a szó fejezi ki: Honesty — tisztesség. Honesty the best policy — a tisztesség a legjobb politika, — mondja egy angol közmondás. Az honesty-elvnek oroszánrésze van abban, hogy Nagy-Britannia a XVIII. századtól kezdve meghódította a világpiacokat s terményeivel az összes kontinenseket elárasztotta. Közismert a hollandok rendkívül szigorú üzleti tisztessége. Rendkívül becsületes üzletember a francia is, az „honneur“ nemzete. A háborúelőtti német kereskedelemnek szintén voltak nagy éré-

neyei s a tisztességen kívül igen nagy előnye volt a kitartás, a szervező készség és az alkalmazkodni tudás.

Ki lehetne mutatni még ezenkívül a történelmi erőknek és a politikai irányoknak a világgazdaság alakulására való hatását, s valószínű, hogy az előbb ismertetett tényezőknél ezek sem kisebbjelentőségűek. Ha a tizenhárom amerikai őállam el nem szakad annak idején az anyaországtól, és ki nem verekszi függetlenségét, talán máig nem alakul ki földünknek leggazdagabb országa és leghatalmasabb gazdasági egysége. Az Egyesült Államok elszakadása és különválása tehát a világgazdaság történetében is roppant jelentőségű. Ugyanazt mondhatjuk az egységes Németbirodalom megalakulásáról is. Az 1871 előtti Németország, melynek tagállamai csak laza összefüggésben voltak egymással, a világgazdaságban nem sokat számított. Az egység megalakulása után az új Németbirodalom gazdasági téren is roppant erővel tört előre, megjelent a világpiacokon és csakhamar veszedelmes versenytársa lett Angolországoknak. Felhozhatnánk még Japán példáját. Amióta kiemelkedett a Csendes-óceánból a távolkeleti új, félelmetes nagyhatalom, az európai országoknak az ázsiai piacokon nem könnyen leküzdhető versenytársuk támadt. Japán 1890-től kezdve, miután eltanulta az európai és amerikai gyártási módszereket, hatalmas gyapotipart fejlesztett s a békekötések óta megszűnt a lancashire-i angol szövőfonóipar korlátlan hatalma. Ma még szinte fel sem mérhetjük, mit jelent világgazdasági szempontból az oroszországi társadalmi és politikai átalakulás. A bolsevista kormányok kíméletlenül végrehajtották a két ötéves tervet és Oroszországnak egyoldalú agrárjellege jnagszűnt. Igaz, hogy az orosz ipar ma nem versenyezhet az európaival és az amerikaival, de fedezi a belső szükségletek jelentékeny részét, ami azt jelenti, hogy Angolország, Franciaország, Belgium, de főleg Németország, egyik legfontosabb piacukat, vagy legalább annak egy részét elveszítették.

A történelmi erők, a politikai viszonyok, a gazdasági áramlatok nagy befolyást gyakorolnak a világgazdaság alakulásaira. A gazdasági nézetek megváltozása a XVIII. század végén, az egész új életszemlélet, talán mindennél fontosabb hatótényező. A gazdasági liberalizmus győzelme nélkül a XIX. században nincs világgazdaság. Ez utóbbinak jelentőségét azonban könyvünknek már egy előbbi fejezetében ismertettük és méltattuk.

A világgazdaság alapja a nemzetközi munkamegosztás. A nemzetközi munkamegosztás nem azonos a társadalmi munkamegosztással, melyet Smith Ádám fedezett fel, a mai társadalomban való jelentőségét pedig

Emilé Durckheim fejtette ki, a kiváló francia szociológus. Az ipari munkamegosztásnál jóval kevésbé összetett, de mégis igen fontos jelenség. A nemzetközi munkamegosztás a gazdasági életnek alacsonyabb fokán teljesen ismeretlen, az ókorban és a középkorban legfeljebb egészen kezdetleges formában találhatjuk meg.

A nemzetközi munkamegosztás akkor jön létre, ha egyes országok nyersterményeiket vagy bizonyos készáruikat olcsóbban termelik, mint más országok és a szállítási költség nem oly tetemes, hogy elszállításukat megakadályozhatná. Köztudomású, hogy a legolcsóbb a vízi út. Ezért a tengerhajózás kifejlődése a nemzetközi munkamegosztásnak egyik legfontosabb eleme. 1913-ban egy bushel búzának az elszállítása Csikágóból New Yorkba 9.60% centbe került; ugyanebben az esztendőben ugyanennek a mennyiségű búzának az elszállítása New-Yorkból Liverpoolba mindössze 2T1—16 cent. Ez a kis szám legkézzelfoghatóbban mutatja, mit jelent a nemzetközi forgalomban a víziszállítás; a szállítás jelentőségét bizonyítja napjaink egyik legfontosabb ipari anyagának, a világpolitika egyik mozgatójának, a petróleumnak regénye. A nemrég elhunyt Rockefeller, a petróleumtröszt megalapítója, nemcsak konkurenseivel folytatott rettentő harcot, hanem a vasúttársaságok fejeivel is, és üzlete kistilú volt mindaddig, amíg a vasúttársaságokat az ő eléggé ismert módszereivel nem sikerült letörnne. A petróleum tulajdonképen attól fogva világcikk. A gyorsaság és az olcsóság a legfontosabb és majdnem kizárólagos döntő tényező a nemzetközi munkamegosztásban. A hatvanas-hetvenes esztendőktől kezdve a gazdaságtörténet azt látja, hogy bizonyos áruk, nyerstermények, iparcikkek nemzetközi piacra tesznek szert. Lelőhelyükről szétmennek az egész földkerekségre. Röviden előszámláljuk ezeket a fontosabb anyagokat és árukat.

Legelső helyen kell említeni talán a petróleumot, melynek üzleti jelentőségét az amerikai üzletemberek, elsősorban Rockefeller fedezték fel és a Standard Oil társaság megalakulása óta a petróleum a legnemzetközibb iparcikk. A népesség gyors szaporodásával növekedett a búza jelentősége, amely a hatvanas-hetvenes esztendőktől kezdve szintén nemzetközi árucikk. Az első nagy és világpiacon irányító termőhelye a Mississippi-vidék az Egyesült Államokban, azután következik Kanada, majd Oroszország, később Argentína, majd India és Ausztrália. Az újságok elterjedése óta kifejlődött a papírgyártás, melynek alapanyaga a cellulózé, ezt pedig a legnagyobb mennyiségben Kanada hatalmas fenyeserdői termelik. A 90-es esztendőkből tesznek szert nagyobb jelentőségre a cukor és a kakaó, s

azóta a répa- és nádcukor versenyeznek a piacok elhódításáért. A kakaó termőhelye Ecuador, Brazília és Trinidad. Ebből a három országból megy szét az egész földkerekségre ez a népszerű luxuscikk.

A nagyipar nyersanyagellátása az ötvenes esztendőktől kezdve ugyanúgy nemzetközi lett, mint az emberiség ellátása élelmiszerekkel. A legfel-tűnőbb ez a szénél. 1911-ben körülbelül 1300 millió tonnát tett ki a föld-kerekség egész széntermelése, ebből az Egyesült Államokra magára 450 millió tonna esett. Ez hatalmas mennyiség, de a nemzetközi munkameg-osztásban nem igen vett részt. Annál nagyobb nemzetközi szerepe van az angol és német szénnek. Nagy-Britannia 1911-ben 287 millió, Németország 192 millió tonna szenet termel. Nagy-Britannia látta el a szénben kevésbé gazdag Franciaországot és Belgiumot és a szénben teljesen szegény Olasz-orzágot 1914 előtt. Az angol szénnek 1914-ig valósággal világ gazdasági szerepe van s maga a szén Nagy-Britanniának körülbelül egy századon keresztül egyik legfontosabb bevételi forrása. 1913-ban 75 millió tonna angol szenet szállítottak ki Európa különböző országaiba. Háború után ez a szám csökkent, főleg két okból: Franciaország roppant mennyiségű jótételi szenet kapott; az autarkias Olaszország pedig igyekszik kihasználni vízi-erőit. Angolország szénkivitele azonban még mindig igen jelentékeny.

A fokozottabb nemzetközi munkamegosztással párhuzamosan alakultak ki a nemzetközi piacok, az imént említett nagy világkereskedelmi cikkek piacai. Ez az, amit a tételes közgazdaságtanból vett szóval általában világ-piacnak szoktak nevezni.

Mikor lehet szó világpiacon? Világpiacon az, amikor a javak megterme-lésében több ország vesz részt, ha ezeknek a javaknak árát sok kínálat és kereslet szabja meg és az árszínvonal ilyenformán tömeges kínálat és töme-ges kereslet folytán alakul ki. Az eképen kialakult ár lesz irányadó az egész világpiacon számára. Az árkialakulásban nagy részük van természetesen a tőzsdéknek, s árképző tényezők: a belföldi ár, a fuvar, a vám. A gazdaság-történet azt mutatja, hogy a nagy gazdasági területeknek és a gazdaságilag legerősebb országoknak az árkialakulásban s általában a világpiacon egész mechanizmusában döntő részük van, s ezek elsősorban Amerika és Anglia. Csikágó például korlátlanul uralkodik a gabona- és a húspiacon, Liverpool teljhatalom a gyapotpiacon. Hogy az árnívó kialakuljon, szükséges elsősor-ban az, hogy a kínálatban résztvevő országokban az előállítási költségek lehetőleg egyenlőek legyenek. A gazdaságtörténet azt is mutatja, hogy csak az alacsony előállítási költséggel dolgozó országok a versenyképesek.

Kitűnő példája ennek Japán, amely gyapotárúit rendkívül kis előállítási költséggel termeli és az angol árukat a távolkeleti piacokon meglehetősen kiszorította. (Japán dömping.)

Nemzetközi munkamegosztás elképzelhetetlen béke és nemzetközi jogrend nélkül. A mai közgazdaságnak ez a jelensége kialakult a XIX. században és a XX-ban, a napóleoni háborútól a világháború kitöréséig, amikor az emberiség élvezte a termékeny és hosszantartó békének áldását.

A VILÁGGAZDASÁG 1850-TŐL 1890-IG.

A világgazdaságban a napóleoni háborúk lezajlásától kezdve hosszú évtizedeken keresztül Angolország vezetett. Peel Róbert Reform Bilije óta (1832) Angolországban rohamosan haladt előre az eliparosodási folyamat. A parlamentben kisebbségbe kerültek és háttérbe szorultak a Landlordok, az agrár-irányzat maradi képviselői, s azóta a törvényhozás palotájában az ipari termelés és a kereskedelem képviselői vannak többségben. A szabadkereskedelmi irány évről-évre erősödik, a gabonavámok 1846-ban megszűnnek, nemsokára megszüntetik az összes vámokat és az angol ipar előtt néhány évtizedre szinte beláthatatlan lehetőségek állottak.

Anglia vagyonosodásához és a világgazdaságban meghódított vezetőálláshoz nagyban hozzájárul az a viszony, mely az anyaországot gyarmataihoz kapcsolta. A gyarmatok önállóságát az anyaország elismerte s a kapcsolat és szolidaritás főleg abban nyilvánul közöttük, hogy az anyaország a gyarmatok nyersterményeinek ad kedvezményeket, a gyarmatok viszont Anglia iparcikkeit részesítik előnyben. Anglia gyarmatbirodalma oly nagy, hogy a vele való kereskedelem már magában egész világgazdaság. Az „impérium“ gondolata is folyton erősödik az 50-es évektől kezdve. Palmerston nagy és tudatos imperialista, de még nagyobb képviselője Disraeli s az irányzat folyton tart, erősödik, egészen 1914-ig, akár konzervatív, akár liberális kormányzat van uralmon. Az, amit brit imperializmusnak neveznek, lényegében nem egyéb, mint az anyaország és a gyarmatok kapcsolata, nagy kereskedelmi szövödmény és az ebből származó gazdasági fölény és politikai hatalom. Attól az időtől fogva, hogy Hollandiát túlszárnyalta, majd Franciaországot a napóleoni háborúban letörte, a világ első gazdasági hatalma, amely mellett Franciaországnak és az Egyesült Államoknak egészen harmad-negyedrangú szerep jutott. A Németbirodalomnak ugyanis az

egység megvalósulása előtt nincsen nagyobb világgazdasági jelentősége; az Egyesült Államokban az iparosodási folyamat rohamosabb arányokban csak a polgárháború befejezése után indul meg (1865). A bécsi kongresszus után az egyesült királyságnak nincs versenytársa a tengeren. Évi behozatalának és kivitelének értéke az 50-es évekig 5—6 milliárd aranymárkára rúgott, Franciaországé és az Egyesült Államoké ugyancsak 1840 és 1850 között 2—2 és félmilliárd körül mozog évenként. Nagy-Britannia erősebb egymaga a világgazdaságban, mint együttvéve Franciaország, Németország és az Egyesült Államok.

Az egész földkerekség széntermelése 1860 körül 137 millió tonna; ebből Angolországra magára 81 millió tonna esik, a többi megoszlik Németország, az Egyesült Államok és Belgium között. A föld nyersvastermelése 1850-ben 4.75 millió tonna, ebből Angolországra esik 2.25 millió, tehát az egész nyersvastermelésnek megközelítőleg fele. A földkerekség ekkor már hatalmas mennyiséget kitevő gyapottermésének több mint 50 százalékát az angol szövőfonóipar dolgozza fel az 50—60-as években. Ezzel a roppant arányú termelőképességgel párhuzamosan fejlődött az angol közlekedésügy is. Ebben az időpontban Nagy-Britannia 3.1 millió regiszter tonna hajótér felett rendelkezett s ugyanakkor Franciaországnak csak 0.8 millió kereskedelmi hajótonnatere van; csak az Egyesült Államoké nagyobb, mint Nagy-Britanniáé; az Unió hatalmas kereskedelmi flottája azonban, Nagy-Britannia nem kis szerencséjére, a négy esztendeig dülő polgárháborúban teljesen tönkrement. A század első felében fejlődtek ki máig meglevő hatalmas hitelszervezetei is. Nagyrészt ebből az időből valók mai bankjai. 1854-ben 550 millió fontra becsülték a külföldön befektetett angol tőkék összegét s ez az összeg 1875-ig 1400 millió fontra, 1898-ig 2600 millió fontra emelkedett.

Nagy-Britanniának ez a gazdasági világhatalma, mindaddig, amíg a Németbirodalom és az Egyesült Államok fel nem emelkedtek, egészen sajátos és egyedülálló jelenség. S annál csodálatosabb, mert az ipari termelésben Franciaország még a forradalom korában is előrehaladottabb Nagy-britanniánál. Magának a birodalomnak XIX. századi kialakulása a legújabb kor történetének egyik legnagyobb eseménye. 1901-ig Nagy-Britannia a földkerekségnek körülbelül egy negyedére kiterjedő gazdasági szervezetté növekedett. Mi ennek a jelenségnek a magyarázata? Ezzel a kérdéssel sokan foglalkoztak; történettudósok, szociológusok, gazdasági kutatók, s a kérdést az Angolországot tárgyaló irodalom meglehetősen tisztázta.

A legelső ok — hogy szellemtörténészeink kifejezését használjuk —, az angol lelkiség. Az angol kereskedelmi szellemű nép, mint már az előzményekben említettük, vállalkozóhajlamú, bátor, kitartó és mint vállalkozó nagystílű. A tehetséges és találékony franciákban ezt az üzleti nagystílűséget hiába keressük. Ehhez az alapvető lelkitényezőhöz járult még az országnak rendkívül kedvező gazdasági fekvése és gazdagsága a nagyiparhoz szükséges két főanyagban: szénben és vasércben. A spanyolok az újvilág egykori felfedezői, mindenüket elveszítették, az angolok, kik később ébredtek előnyös földrajzi helyzetük és hivatásuk tudatára, egy roppant gyarmatbirodalmat szerveztek. Az úgynevezett ipari forradalmon és annak megőrző intézkedéseinek Nagy-Britannia a század első évtizedeiben szerencsésen átesett, a belső források a chartizmus néven ismert mozgalom lezajlása után lecsillapodtak, a kontinens nagy háborúja a század első két évtizedében a szigetországot megkímélték, ezért fejlődése békés és egyenletes. A nagy verbuvált seregek és később, az általános védkötelezettség korában a nagy hadikiadások terhét nem nyögte.

Az angol nemzet a feltalálója a gőzgépnek és számos ipari újításnak (Bessemmer-olvasztókemence) és Jacquard-selyemszövőgép kivételével angolok találták fel az összes fontosabb ipari gépeket. Európa a XIX. század első évtizedeiben tönkrement. Poroszország elszegényedett, Franciaország drága áron fizette meg Napóleon hódításait, a Habsburg-birodalmat egymásután két kártékony devalváció is sújtotta. Mindezek a viharok nem értek át a szigetországra, amely résztvett a nagy küzdelemben, de saját határain kívül és mérsékelt áldozatokkal. Mialatt Európa népei egymást gyilkolták és egymás vagyonát pusztították, Nagy-Britannia virágzott és gyarapodott. Cromwell 1651-ben kiadott Navigation Act-je most, 200 esztendő múlva termelte meg gyümölcseit.

Sokszor felmerült az a gondolat Angolországban, mimódon lehetne összeolvasztani a birodalom részeit nagy, egységes birodalommá. A szélső imperialistáknak ez a kedvelt eszméje egészen máig kísért. Különböző okok miatt azonban ezt a gondolatot még komolyan nem is tárgyalták. Ha megvalósulna, áttérés lenne a francia centralizáló gyarmatosítási rendszerre. Az angol birodalom, a franciával ellentétben, a decentralizáció megvalósulása felé fejlődött. A részek megtartották önállóságukat s a különböző gyarmatokat az angolok mind más-más módszer szerint, a viszonyoknak és a szükségletek megfelelő elvei szerint kormányozzák. Az egységes, központosított angol birodalom megvalósításának útjába állnak elsősorban az

angol ősi hagyományok, amelyek bent az anyaországban is az autonómiák kifejlődését segítették elő. Lehetetlen megvalósítani azért is, mert a földkerekség különböző tájain szétszórt dominionoknak más-más a helyzete és egészen mások a körülményei s ezeket az anyaországnak figyelembe kell vennie. Mind az anyaországra, mind a gyarmatokra nézve ez az önállóság hasznos mind gazdasági, mind politikai tekintetben, a szolidaritás viszont sohasem volt olyan erős, mint éppen napjainkban. A teljes decentralizáltság mellett az angol kivételben a gyarmatok egészen 1914-ig folyton növekvő összeggel szerepelnek.

A világforgalomra vonatkozólag már megközelítőleg pontos adataink vannak 1800-tól kezdve, habár nem tudományosan feldolgozott, hanem csak becsléseken alapuló adatok. Ezekből azt látjuk, hogy a bécsi kongresszust követő évtizedekben igen gyorsan nő a nemzetközi áruforgalom a napóleoni háborúkat követő válságok ellenére. A világkereskedelem eredményeit angol fontokban az alábbi számsor mutatja:

1800 év	302 millió
1820 „	341 „
1830 „	407 „
1840 „	573 „
1850 „	832 „

A világforgalom angol fontokban 1890-ig 3450 millióra emelkedett. Van egy amerikai becslés is, amely dollárokból mutatja ki a világkereskedelem eredményeit. Eszerint a világkereskedelem értéke 1800-ban 1479 millió dollárt tett ki; 1820-ban 1659, 1830-ban 1981; 1840-ben 2789; 1850-ben 4049 millió dollárt. 1890-ben a földkerekség egész külkereskedelmi forgalma 17.519 millió dollárba rúgott. A fentebbi számok mutatják, hogy a világforgalomba még nem kapcsolódtak bele teljesen sem a Németbirodalom, sem az Egyesült Államok.

A XIX. század második felében mindjobban tökéletesednek, kifinomulnak a világ gazdaság különböző szervei. 1850 után épülnek ki a nagy vasútvonalak Franciaországban, Németországban és a Habsburg-monarchiában. A csavar alkalmazása után a gőzhajó tökéletes vízijárművé lett és csakhamar kiszorítja az óceánjáró vitorlást. 1866-ban működött először az első kábelvonal Angolország és Amerika között. Még egy igen nagy, szinte korszakos gazdasági esemény történt, amelynek jelentőségét Werner Sombart

állapítja meg: fölfedezték a kaliforniai aranymezőket. Nemsokára fölfedik a délafrikai és az ausztráliai aranymezőket is; az aranytermelés megsokszorozódik és ez tette lehetővé, hogy Angolország után áttértek az aranyvalutára az összes európai országok. III. Napóleon uralma alatt Franciaország rendkívül sokat gyarapodott gazdaságilag. Párizst, a fővárost átépítették, megépülnek az első vasutak, megalakulnak az ország ma meglévő nagy pénzintézetei, köztük a Société Générale és a Crédit Lyonnais. A párizsi III. Napoleon alatt a kontinens első tőzsdéje. Az általános nézetek is nagy átalakuláson mennek keresztül. A romantizmus teljesen eltűnik s a filozófiában a pozitivizmus, az etikában az utilitarizmus lesz uralkodó. Lesseps Ferdinánd megalkotja minden idők egyik legcsodásabb művét, a Szezei-csatornát. A hősiességű francia vállalkozó elkülönített két szárazföldet egymástól. Ebből a nagy alkotásból elsősorban Nagy-Britanniának volt haszna; legfontosabb víziútja, amely az anyaországot az indiai gyarmatbirodalommal köti össze, megrövidült körülbelül egyharmadával. Az új forgalmi eszköz az angol politikára is nagy hatással volt. Az angol politika célja 1869-től kezdve, megszerezni minden lehetséges eszközzel a Szezei-csatornát és bekapcsolni Egyiptomot az angol birodalomba. Sok munka és áldozat után ezt a célt az angol politika 1883-ban tudta megvalósítani.

A világhatalomban a Németbirodalom egészen szerény összegekkel szerepel, s Franciaország mögött messzire el van maradva. De Bismarck nagy műve a birodalmat rendkívül nagy gazdasági előnyökhöz juttatta: kapott először is két virágzó, gazdag tartományt. A birodalmi egység után következett a gazdasági egység — Bismarck a szabadvárosokat is nemsokára beolvasztotta — majd a valuta s a hitelélet egysége. Németország külkereskedelmi forgalma kiterjed már az első évtizedben először a szomszédokra: Hollandiára, Dániára, az Osztrák-magyar monarchiára és Oroszországra, majd bekapcsolódik a német gazdasági érdekkörbe a Balkán, aztán Törökország, s lassanként Kis-Ázsia, és Nagy-Britannia egyedülvalósága lassanként mindenütt megszűnik.

1890-ig Európában és Amerikában általános a haladás, amelyet csak az 1873—76-i túltermelésből származó nagy válság zavart meg. 1850-től 1873-ig, az 1857-i esztendőt kivéve, a világgpiacokon lassú áremelkedés tapasztalható; 1873 után baisse-korszak következik, amely a 80-as évek elejéig tart. Magyarország nagy gazdasági fellendülése is erre az időszakra esik, sőt még a világgazdaságban is számítunk: a budapesti malomipar, amely Széchenyi István első malomalapítása óta pár évtized alatt óriásivá

nőtt, olyan kitűnő minőségű lisztet állított elő, hogy terményeit nemcsak Nyugat-Európa nagyvárosaiba, hanem tengeren túlra, Brazíliába is kivitték.

A világforgalom eredményei 1890-ig, amikor az igazi nagyarányú világgazdaság kezdődik, fényesnek mondható. A vezető helyen természetesen Angolország áll, 7.3 milliárd aranymárkát kitevő bevételével és 5.4 milliárd aranymárkát kitevő kivételével. Utána közvetlenül Németország következik, amelynek bevétele 4.1 milliárdra, kivitele 3.3 milliárdra rúgott. Utána jön Amerika 3.32 milliárdos bevittel és 3.6 milliárd kiviteli összeggel. Franciaország bevétele ebben az esztendőben 3.6 milliárd, kivitele pontosan 3 milliárd. Amint látjuk, az első még Angolország a világgazdasági versenyben, de már mellé került Németország, gyorsan emelkedik Amerika és negyedik helyre került Franciaország, amely hosszú évtizedeken keresztül közvetlenül Nagy-Britannia után következett a világforgalomban. Ez nem jelenti azt, mintha Franciaország elszegényedett volna. Ellenkezőleg, csak gazdasági fejlődésének iránya más irányba tért el: járadékország lett, s ebben az időben már Európa bankárja.

Még van számos ország, amelyek többé-kevésbé számítanak a világgazdaságban. Ilyenek elsősorban Hollandia és Belgium. Nagy, erős gazdasági egység az Osztrák-magyar monarchia és hatalmas, kimeríthetetlen nyersanyagtermő terület Oroszország.

Megfigyelhetjük azt is, hogy amint a világgazdaság szövevényesebbé lesz, átalakul a társadalom is, minden, a világgazdaságba bekapcsolódó országban; szaporodik az iparral és kereskedelemmel foglalkozó réteg, csökken az agrárlakosság. Csak néhány számot idézünk. Angolországnak 1891-ben 31 millió lakosa van. Ebből 10.1 millió keresőképes egyén foglalkozik iparral és kereskedelemmel. Németország lakóinak száma 52 millió, s ebből 10.6 felnőtt esik az ipari és kereskedelmi foglalkozásokra; Franciaország 38 millió lakosságából pedig 8 millió. Az Egyesült Államok ebben az időben még elsősorban agrárjellegűek; a nagyipari trösztök s a mai mammut-vállalatok 1890 után keletkeznek. Ebben az időben 63 milliót kitevő lakosságából 8.8 millió az ipari és kereskedelmi alkalmazott.

A vas- és szénfogyasztásról már az előzményekben szó volt. Utána az 1850—1890-ig tartó korszakban a réz, az ón és a cin következik. A világ legnagyobb réztermelője máig az amerikai Unió, utána Angolország, Spanyolország, majd Chile következik. Külön is fontos fejezete a világgazdaságnak az aranytermelés, amelynek magára a világgazdaságra is döntő

befolyása volt. A legnagyobb aranytermelő az ötvenes esztendőktől kezdve az Angolbirodalom, utána az Egyesült Államok következnek, a harmadik helyen pedig Oroszország áll. Az Egyesült Államok aranytermelése 1890-ben 40.000 kilogramm, Dél-Afrikáé 15.000, Ausztráliáé 45.000, Oroszorszáé 35.000 kilogramm. Az ezüsttermelés ugyanebben az időpontban olyan óriási, hogy az ezüst régi értékének nagy részét elvesztette, aminek az lett a következménye, hogy a bimetallikus kísérlet teljesen megbukott és az arany maradt az egyetlen értékálló pénz.

A világgazdaságban szereplő vasgyártmányok között elsősorban a gépek szerepelnek s ezzel kapcsolatos az acéltermelés, melyben az Egyesült Államok vezetnek. Az Unió acélgyárai 1890-ben 4.3 millió tonna acélt állítottak elő, utána Anglia következik 3.6 millióval, Németország 2.2, Franciaország 0.7 millióval. Nagy-Britannia gépgyárai ebben az esztendőben 315 millió font értékű géparut szállítottak ki külföldre.

Angolország a szövő-fonóiparban annyira túlszárnyalt minden országot a század folyamán, hogy valósággal monopolizálta a világpiacot. A század elején és közepén a világ gyapottermésének jó 50 százalékát, a 90-es esztendők körül még mindig harmadát dolgozták fel a manchesteri és lancshirei gyapotfonó üzemek. Az angol gyapotipar árasztotta el a 70-es évek elejétől kezdve saját terményeivel Afrikát, Ázsiát, a keletázsiai szigeteket és jó sokáig senki sem versenyezhetett vele. 1890-ben 44 millióban állapították meg az angol gyárak gyapotszövő orsóinak számát, a munkások létszáma ugyanekkor 529.000 volt. 1870 után jelenik meg a világpiacon gyapotáruival a két új gazdasági nagyhatalom, az Egyesült Államok és a Németbirodalom. A gyapjúiparban Anglia régidőktől fogva vezetett; s 1890-ben hatmillió gyapjúszövő orsója van, több mint az Egyesült Államoknak, Franciaországnak és Németországnak együtt.

Gyakran leírták, hogy 1890 körül Nagy-Britannia és fővárosa, London (amely ebben az időben még mindig a világ legnagyobb kikötővárosa) a világ-gazdaság és a világkereskedelem központja. Ez az állítás nem túlzás, noha már meg kellett küzdeni a világpiacokért 1870 óta említett két versenytársával. A kiviteli ország típusa, — mondanák a típust kereső német szociológusok. És nagysága, ereje, gazdasági hatalma tisztán azon a nemzetközi munkamegosztáson alapult, amelyet a gazdasági szabadelvűség hirdetett. Kivitelének 80 százaléka teljesen készáru, amelynek nagy részét természetesen bevitt nyersanyagból állították elő. Ez a legkézzelfoghatóbb cáfolata annak a képtelen állításnak, hogy egy ország nem gyarápíthatja

nemzeti vagyonát, ha máshonnet viszi be az iparcikkek előállításához szükséges nyersanyagot. Fő kiviteli cikkei a textilárúk, aztán következnek a gépek, hajók, közlekedési felszerelések, a szén. Ez az egyetlen nyeresemény, amit Anglia külföldre szállított. Nagyjából ezekkel az árukkal szerepel a világgazdaságon Németország is, amelynek vasiparán kívül még vegyipara tört gyorsan előre a világgazdaságban 1871 után. Franciaország a világgazdasági statisztikák szerint elsősorban selyemáruival és luxuscikkeivel szerepel. Azt is látjuk ugyanakkor, hogy Amerika 1890-ig még nem valami félelmetes versenytárs; ez a hatalmas gazdasági terület sokáig maga volt a fogyasztója saját iparterméneinek, de ez is versenytársá lesz 1891 után, amikor a világgazdasági vetélkedés tetőpontját éri el.

Az, amit világgazdaságnak nevezünk, korántsem zavartalan, fennakadás nélküli folyamat, mint amilyennek a statisztikai táblázatok mutatják, amelyek rendszerint öt vagy tíz esztendőnek az eredményeit foglalják össze. A világgazdaság folyamát gyakran zavarták meg kisebb-nagyobb bajok, fennakadások, amelyeket általában gazdasági válságoknak nevezünk. Ezeknek a zavaroknak okai sokfélék s nem nehéz őket egységes okra visszavezetni. A közgazdaság tudományának van már egy különleges ága: a válságtan, amely az időközönként visszatérő zavarok okainak tudományos megállapításával foglalkozik. Éppen Nagy-Britannia gazdasági életében állapították meg az időközönként visszatérő válságokat és Tugan-Baranovszkij orosz tudós az angliai tapasztalatok alapján fogalmazta meg ismert tételét: a kapitalizmus belső ellentmondását és Anglia gazdasági életét figyelte meg a válságok szempontjából a válságtannak egy másik tudósa: Buniatian is.

Ha a szárazság elpusztítja valamely ország gabonatermését, az elemi csapást a világgazdaság is megérzi. A nagy sztrájkok, a háborúk, a politikai élet bizonytalansága, a nemzetközi feszültség, a világgazdaságra rendszerint kihatnak. Igazi válságok — a szónak tudományos értelmében — mégis azok, amelyek magának a világgazdaságnak belső szerkezetében keletkeznek, s nem külső behatások következtében állnak elő. A napóleoni háborúk óta megfigyelhetjük, hogy a vállalkozási láz időnként sokkal több árut termel, mint amennyi megfelel a piac felvevőképességének és egyszerre csak az egész gazdasági gépezet megakad. 1815-től kezdve egészen 1890-ig szakadatlanul megfigyelhetik a gazdaságtörténészek a jó és rossz konjunktúrának megközelítőleg szabályos hullámzását. A világgazdaság valóban emelkedésekből, süllyedésekből áll, de ezek mellett a

visszaesés! tünetek mellett mégis szakadatlan a fejlődés, minden rossz konjunktúra után egy, az előbbinél sokkal jobb konjunktúra következik.

Gazdasági válság csak a világgazdaság korában van. Addig, míg az áruk nagy része a belső piacon fogyott el, s az ipar egy többé-kevésbé előrelátható és meghatározható szükséglet számára termel, nagy zavarok nem igen vannak. Ott kezdődnek a nagy fennakadások, amikor a gazdasági élet számára az egész földkerekség megnyílik és a vállalatok a piaci lehetőségeket nem láthatták tisztán. Azért a leggyakoribbak a válságok Angolországban, mert az angol nagyipar a távoli nagy világpiacok számára termelt. 1850-től kezdve figyelték meg a három vezető gazdasági nagyhatalom életében a körülbelül tízéves kríziseket. 1847-ben igen nagy gazdasági krízis dűl Angolországban, amit a szertelen spekuláció idézett elő; árzuhanás, hitelenség és fizetéképtelenségek jártak a nyomában, s nagy hatással volt egész Európára. London válságát pár hét múlva megérezte Párizs, Amszterdam, Köln, Bécs, ahol a hitelélet mindenütt fennakadt. Franciaországot roppant érzékeny veszteségek sújtották. Olyan általános izgalmat, feszültséget, nyugtalan lelkiállapotot idézett elő, hogy igen nagy része volt az 1848-ban Európa-szerte kitört forradalmakban.

Amint a forradalmak zaja elmúlt, a konjunktúra új, boldog korszaka következett csaknem minden európai országban. Az 1850. esztendőt bátran úgy jelölhetjük meg, mint a gazdaságtörténetnek új fázisát. Ez a nagy-szerű állapot 1857-ig tartott: mindenütt növekedő jólét, vagyonosodás, lázas építkezés, a polgárság megtömte zsebét, a parasztság sorsa jobbra fordult, s ez az egyetemes prosperitás mindaddig tartott, amíg el nem következett az 1857-i fekete esztendő. Erről az esztendőről Tugan-Baranovszkij azt mondja, hogy ekkor tört elő a világgazdaságnak első, komoly nagy válsága. Amerikában kezdődött s mint valami elolthatatlan tűzvész, gyorsan átcsapott az Óceánon és terjedt tovább egész Európában s még a távoli Indiai-óceán két nagy szigetországa, Új-Zéland és Ausztrália is meg-sínylették. Az európai országok közül a Balkánt kímélte meg és az akkor még szétdarabolt Olaszországot. A 60-as és 70-es esztendők az emelkedő jólétnek az esztendei, az 1871 és 1872 pedig a legragyogóbb konjunktúrának az évei. Ügy látszott, hogy megindult a világgazdaság, amelybe új nagy területek kapcsolódtak bele. A jó konjunktúrákra jellemző vállalkozó kedv és spekuláció nem ismert határt. A meggondolatlanság azonban rettentően megbosszulta magát 1873-ban.

Az 1873-i nagy válságot nyilvánvalóan túltermelés okozta. A kapitalizmusnak azok a szervei, amelyek később a nyaklónélküli termelésnek útját állották, a kartellek és trösztök ekkor még csecsemőkorukat élik. Sajátságos, hogy a válság nem Londonban, Párizsban, vagy New-Yorkban tört elő, hanem Bécsben, olyan központban, amely a világgazdaságban túlsókat nem számított. A bécsi „nagy krach“ átharadódzott csakhamar Németországba, Berlinre, azután felütötte fejét a válság Franciaországban, Angliában és csakhamar átjutott Amerikába, ugyanolyan gyorsasággal, mint az 1857-i Amerikából Európába. A vállalatok sokasága bukott meg; bankok zártak be, vasúttársaságok felszámoltak; az állapotok olyan kétségbeejtők voltak, hogy sokan már a kapitalizmus csődjéről beszéltek, ugyanúgy, mint nemrégén a világgazdasági válság alatt.

Ez a zavar is átmenetinek bizonyult, kilengései egész 1880-ig eltartottak s utána egy új jó konjunktúras korszak következett. Ezekben a meredeken és lejtőkön, zűrzavarokon, megrázkódtatásokon keresztül érkezett el a világgazdaság fejlődésének arra a hajdan nem álmodott tetőfokára, amely most elkövetkezett az 1890—1914. esztendőik között.

AZ 1890—1914. ÉVEK VILÁGGAZDASÁGA.

A kapitalista termelés hőskora Sombart szerint a XVIII. század vége s a XIX. század eleje. Ez a romantikus korszak, melyet a gazdasági élet területén lázas alkotókedv jellemez. Ha azonban a teljesítményt vesszük, akkor ezt a közel negyedszázados kis időszakot nevezhetnénk el a kapitalizmus hőskorának, amely közvetlenül megelőzte a világháborút. Ez a rövid korszak a nemzetközi munkamegosztás fénykora.

Zavarok most is jelentkeznek, de azok egész jelentéktelenek. A prosperitás! ciklus két kiváló közgazdász — Spiethoff és Haberler — szerint 1895-ben kezdődik s 1913-ig tart, a gazdaságtörténet azonban nem ismer ennyire pontos dátumot. Egész bátran számíthatjuk a nemzetközi munkamegosztás fénykorát az 1890. évtől. Kétségtelen, hogy a találmányoknak is nagy részük volt a világgazdaság emelkedésében. Már alkalmazták erő-kifejtésre a dinamót, amely könnyebbé, olcsóbbá tette a gyáripari termelést. Ebben az időben találták fel francia és német mechanikusok a robbanó gázmotort, s ebben az időben születik meg a XX. század új közlekedési eszköze, a gépkocsi.

A jó konjunktúra főleg Németországban ontotta áldásait. A német ipar olyan versenytársa lett az angolnak, hogy az angolok ebben az időben kezdenek először félni Németországtól. A német közgazdászok az 1895. esztendőt mint páratlanul álló, konjunktúrás esztendőt emlegetik. Páratlanul álló jólét, határtalan vállalkozó kedv, s optimizmus jellemzi ebben az időpontban a német gazdasági életet. Az angolok 1896-ban dicsekedtek a gazdasági élet nagyszerű eredményeivel, az Egyesült Államok vállalkozói 1898-ban kötötték a legdúsabb üzleteket; nálunk Magyarországon a millennium évét, 1896-ot tekinthetjük a jólét legtipikusabb esztendőjének. A francia gazdaságtörténet az 1895—1900. esztendőket tekinti legvirágzóbb időszaknak. 1900-ban a Németbirodalomban válság kísértett, de már a következő esztendőben ismét feljött az emelkedő prosperitás csillaga. Nagy-Britanniát megviselte gazdaságilag egy kissé az évekig tartó délafrikai háború, s 1902-ig némi hanyatlás tapasztalható. Annál nagyobb üzleteredményeket értek el ebben az időben a világcipacokon az Egyesült Államok nagyvállalatai.

Az 1904—1905-i orosz-japán háború némileg kihatott a világforgalomra, de már 1906-ban emelkedő hullám mutatkozik, sőt a világgazdaság áramlatába a portsmouthi béke után bekapcsolódott az újdonsült nagyhatalom: Japán. 1906-ban a világháború előtti konjunktúra Angliában és az Egyesült Államokban a legmagasabb fokát érte el. Az 1908. esztendő Amerikában már egy kissé depressziós, aminek főleg politikai okai vannak. Az erőskezű Rooseveltnél akkor kezdte meg azt a nagy harcot az Unió óriásivá nőtt gazdasági hatalmasságaival, a trösztökkel, amelyet unokaöccse, a második Rooseveltnél fejezett be napjainkban. New-Yorknak a válsága természetesen Európára is kihatott. Az 1910—11—12-es évek a világgazdaság szempontjából általában jónak mondhatók, jóllehet a különböző politikai krízisek, mint a marokkói krízis és a Balkán-háborúk, kihatottak a gazdasági életre.

Általában meg lehet állapítani ebben a negyedszázadban egy lélektani mozgató erőt, ez pedig a határtalan vállalkozókedv és munkakedv, amit már nem láttunk ilyen mértékben a világháború után. A nagy Németbirodalom most aratta le az egységesítés gazdasági gyümölcseit. A világgazdaság nagy fejlődésének még más oka is van. A béke, amelyet a mandzsúriai mezőkön lezajlott orosz-japán háború és az angol-búr háború túlságosan nem zavart meg, annyira távol esett mind a kettő Európától meg Amerikától. Két országban igen erős az alkotókészség és a vállalkozókedv: az Egyesült

Államokban és Németországban. Nagy-Britanniában a háborúelőtti évtizedben a régi, nagy alkotókedv, az újításokra való törekvés mintha gyengült volna s mintha az ország hiányában lett volna a nagykoncepciójú vállalkozóknak. A francia nemzet, melynek körében a vagyon és jómód meglehetősen arányosan oszlott meg, pénzgyűjtésre adta magát és nem ipari vállalkozásra, és nehéz milliárdokat helyezett el külföldön.

A négy vezető nagyhatalom külkereskedelmének eredményeit a következő táblázat mutatja (milliárd arany márkában):

	1890.	1895.	1900.	1905.	1910.	1913.
Angolország	12.7	12.9	15.3	16.7	20.5	24.2
Németország	7.5	7.4	10.4	12.9	16.4	20.9
Egyesült Államok	6.8	6.4	9.2	10.8	13.7	17.7
Franciaország	6.6	5.7	7.0	7.7	10.7	12.3

A világgazdaságban vezető országok külkereskedelme negyedszázad alatt pontosan megkétszereződött.

A világgazdaság annak köszönhető káprázatos sikereit, hogy a gazdasági erők, amelyeket a régi megkötöttségek lenyűgözve tartottak, a XIX. században felszabadultak. A gazdasági szabadság elvét, amely a nagy gazdasági forradalom kezdetén még csak az egyes országok belső forgalmában érvényesül, később, amint az előbbi vázlatban látjuk, különösen 1850-től kezdve, mindjobban kiterjesztették az egész földkerekségre. Csak-hogy itt most már nem annyira egyes emberek és vállalkozók, mint inkább a nagy kollektivitások, a nemzetek jelennek meg mint versenytársak. Azt látjuk, főleg 1871 után, hogy a világgazdaságban a nagy nemzetpolitikai szempontok is irányadók lesznek.

A gazdasági szabadságban Anglia vezet, amelynek kormányai 1846 után megszüntették a behozatali és kiviteli vámokat, csak a kisösszegű pénzügyi vámok maradtak meg. Sokszor felmerült az a gondolat, például a búr háború előtt, az idősebb Chamberlain korában, hogy Nagy-Britannia behozza a védővámokat, de a régi Smith Ádám- és Cobden-féle elvekhez az angol nemzet legújabb időkig hű maradt, csak a viszonyok kényszerítő hatása folytán, az általános világramlat következtében, ném régiben vezette be a védővámokat.

A többi nemzet a szabadkereskedelmi irányzattól kissé félt; közgazdásztudásai és politikusai elfogadták mint elvet, de az életben való

megvalósításától mindenütt idegenkedtek. Áttértek inkább a kereskedelmi szerződések rendszerére és divatosná lett a legtöbb kedvezmény-elv. Az első kereskedelmi szerződést a legtöbb kedvezmény-elv alapján Angolország és Franciaország kötötték 1860-ban.

Németország gazdaságpolitikája kezdettől fogva védővamos s a birodalom kormányai folytatták 1871 óta a legtudatosabb, tisztán a nemzeti érdekeket szem előtt tartó, az mondhatnánk, agresszív vámpolitikát. Mindent elkövettek a német kormányok, hogy Németország mennél több árut adjon el külföldön és mennél kevesebbet engedjen be határai közé. 1879-ben felemelték az összes beviteli vámokat, amit Magyarország, főleg Budapest gabonakereskedelme erősen megérzett. Az agrárországokkal a birodalom nem egyszer harcban állt; ő nem engedett be lehetőleg agrárterményt, de iparcikkeit rájuk kényszerítette. A külkereskedelemben a Németbirodalom a „nyitott kapu“ elv mellett kardoskodott, s kiharcolta, hogy ő akadálytalanul bevihesse áruit távoli országokba, főleg Perzsiába, Marokkóba és Kínába.

A francia gazdaságpolitika erősen védővamos III. Napóleon kora óta. Egyaránt védte a mezőgazdaságot és védte az ipart. Németország mellett a védővamos politikában Franciaország járt legelői.

Az Egyesült Államokban két irányzat harcolt egymással; a védővamos és a vámellenes irányzat s eszerint alakult ki a két nagy politikai párt is; a protekcionista republikánus párt és a farmerek pártja: a vámellenes demokrata párt. Ha a demokraták uralomra kerültek, a kormány leszállította a vámokat, a republikánus kormány rögtön felemelte, hogy biztosítsa az ipari termények számára a hazai piacot. A híres MacKinley-féle vámok voltak a világháború előtti korszak legnagyobb védővámjai.

A hatalmi politika 1871 után a gazdaságot is a saját jármába fogta. A történelmi materializmus hívei a politikai élet jelenségeit, a súrlódásokat, sőt a világháborút is tisztára gazdasági okokból magyarázzák, ami ebben a formában természetesen túlzás. Annyi kétségtelen, hogy a hatalmi politika és a gazdasági politika összeszövődnek, a kettő egymást kiegészíti. A német-angol ellentétek 1900 óta, amikor a germanofob-áramlat Angolországban megkezdődött, kétségtelenül gazdasági eredetű, amit ugyan az angolok tagadnak. Oroszország dél felé való törekvéseiben is jelentékeny részük van a gazdasági tényezőknek. Szüksége volt az orosz birodalomnak a konstantinápolyi szorosok szabad birtokára, azért, mert ott hajózta át roppant mennyiségű gabonáját Nyugat-Európa piacaira.

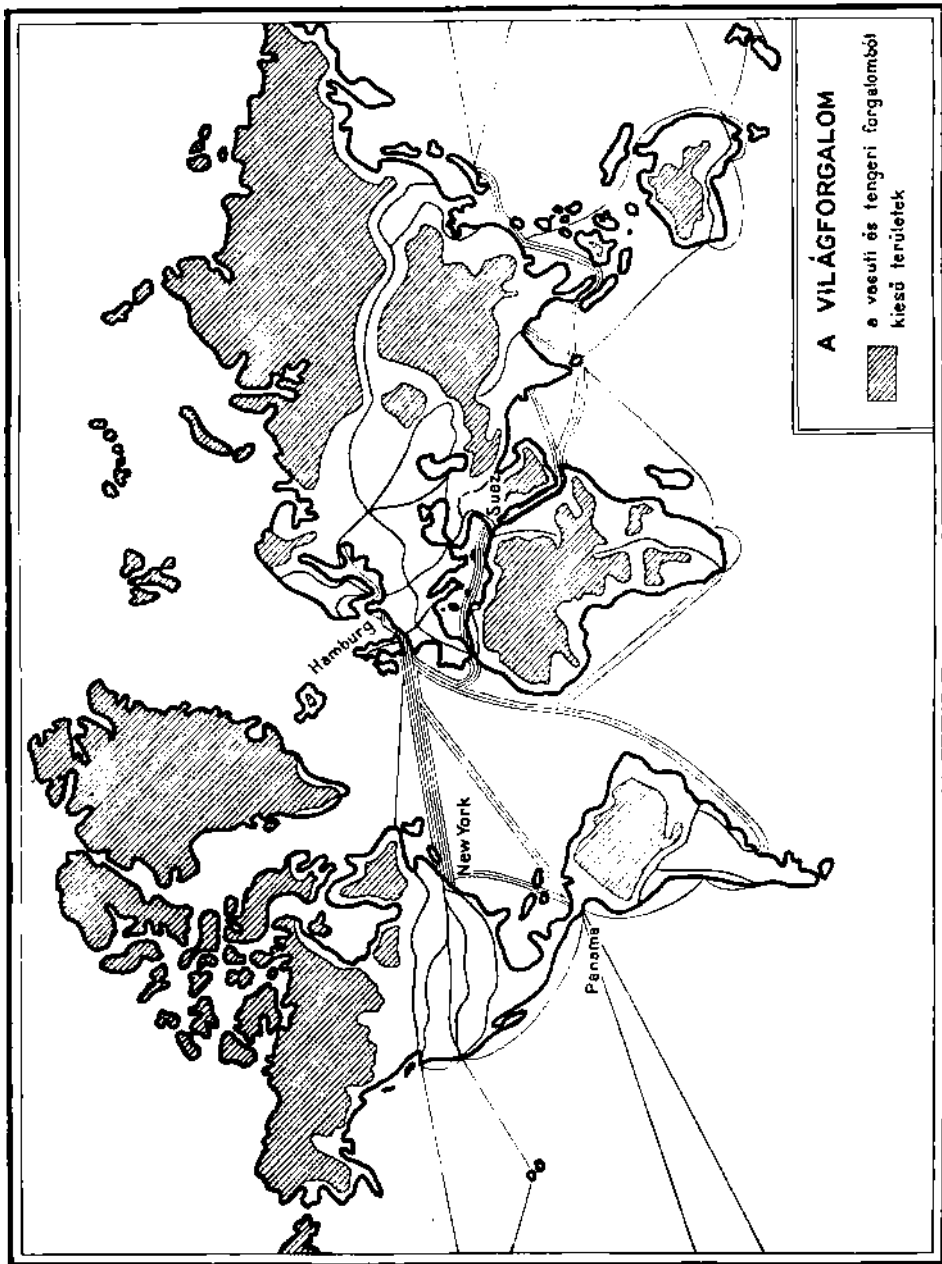
Annyi bizonyos, hogy nemcsak a politikai, hanem a gazdasági feltékenység is fokozódott 1900 óta. Németország nem nézte jó szemmel a három nagy birodalmat: Nagy-Britanniát, az Egyesült Államokat és Oroszországot, azok viszont az ő világgazdasági terjeszkedésétől féltek. Felmerült már 1914 előtt az az eszme is, hogy Európa országai Angolország és Oroszország kivételével egy nagy „európai vámuniót” alakítanak; ez azonban utópia maradt.

A FORGALOM ESZKÖZEI.

A világgazdaság elválaszthatatlan a forgalom eszközeitől s a kettő között megközelítőleg pontos párhuzamosság állapítható meg. Ennek beható kifejtését könyvünk VII. fejezete tárja az olvasó elé. A vasutak a világgazdaságnak azzal tettek megbecsülhetetlen szolgálatokat, hogy a kikötőkből gyorsan elszállították az árukat. A belső, a vicinális forgalmat lebonyolító vasutak a világgazdaságban nem számítanak, a világforgalom eszközei csak a hosszú vasútvonalak, amelyek a tengeri kikötőkből indulnak ki, mint a New-Yorkot San-Franciscóval összekötő 5000 kilométeres Pacific-vasút, a Kanadát átszelő, szintén ugyanilyen hosszúságú vasútvonal, Oroszország szibériai nagy vasútja, a mandzsúriai vasutak.

A vasút esztendeje az 1830. esztendő. Ettől az időponttól fogva folyton terjed, tökéletesedik mind gyorsaságban, mind teherbíróképességben. A vasútépítés kezdetben meglehetősen nehezen halad előre, aminek az volt az oka, hogy a vasútvállalat rendkívül költséges, egy hosszabb vasútvonal felépítéséhez milliós tőkék kellene, s a tőkeszegény, a háborúkban és a forradamokban megviselt európai országoknak vasútépítésre nemigen tellett. 1830-ban Európának még csak 245 kilométer vasútvonala van, de már 1850-ben 23.766; 1870-ben 103.744; 1890-ben 224.017. Ez a számsor mutatja, hogy még 1850-től 1870-ig is milyen lassú a vasútépítés. Az 50-es és 60-as esztendőkből Ázsiának és Afrikának még egyetlen vasútvonala sincsen. Magyarországnak az 1850—70 közötti időszakban még alig van néhány nagyobb vasútvonala. A komoly, nagyarányú vasútépítést csak a 67-es kormányok kezdték meg, de a munka tőkehiány miatt csak nehezen haladt előre.

Messze túlszárnyalta a vasútépítésben Európát Amerika. 1830-ban 87 kilométer vasútvonaluk van csak az Egyesült Államoknak, de már 1850-ben 14.256 kilométer, 1870-ben 96.398, 1890-ben 331.599. Az amerikai



vasútépítésnek a legfőbb oka az volt, hogy le kellett győzni rettentő, sok-ezer kilométeres távolságokat. A polgárháború után lassan művelés alá került az egész Vadnyugat, az ipari vállalkozók kihasználják a hatalmas petróleummezőket, szén- és vasbányákat és erdőket. Szükség volt vasútra. A vasutak káprázatos fejlődéséről legjobban ez a néhány összefoglaló szám tanúskodik; az egész földkerekségnek 1830-ban 332 kilométer vasútvonala van mindössze; 1890-ben 618.724 km, 1913-ban 1,104.217, 1920-ban 1,191.322 kilométer.

Ugyanilyen hatalmas arányú fellendülést mutat a világforgalom másik fontos, talán még a vasútnál is fontosabb szerve: a tengerhajózás. Valóban ezek a világforgalomnak a szervei. A tengerek földrészeket és államokat különítenek szét egymástól. A tengeri hajók tonnatartalmának növekedése a legszembetűnőbb 1850 és 1870 között. A vitorlánhajók, az emberiségnek ezek az évezredek óta annyira bevált közlekedési eszközei, lassanként háttérbe szorulnak a gőzösök mögött. De a 70-es években a hajók nagy része még vitorlás; a gőzösök mindössze 19.8%-át teszik ki az összes tengeri hajóknak. 1913-ban már a vitorlások száma 19.1 %-ra leapadt.

Az összes országok kereskedelmi tengerészei 1874-ben 61.654 hajóból állt, 17,996.000 nettó-regiszter tonnatartalommal; 1913-ban a hajók száma 39.059 volt, hajóterük 29,471.000 regiszter-tonna. A hajók száma azért kisebb, mert átlagnagyságuk folyton növekedett. A régi kis vitorlásokat hatalmas tengergőzösök váltották fel, s a század végén és a huszadik század elején megépült az úszó város, az óceán járó gőzhajó, a legpompásabb, legkényelmesebb és külsőre is legimpozánsabb közlekedési eszköz, amelyet eddig az emberi kéz és ész alkotott.

Közvetlen a világháború előtt Nagy-Britanniának volt legnagyobb kereskedelmi tengerésze: 18,887.000 regiszter-tonna; utána Németország, Norvégia, Franciaország és az Egyesült Államok következnek. A világháború után ez a sorrend kissé megváltozott; Nagy-Britannia és domíniumai megmaradtak továbbra is első helyen (21 millió r-t.), utána az Egyesült Államok, Japán, majd Franciaország következik, Németország a negyedik helyre esett vissza. A világtengerek forgalma legnagyobb részben az Atlanti-óceánon bonyolódik le; az összes forgalomnak 77 százaléka. A Csendes-óceánra esik 15 százalék, az Indiai-óceánra 8 százalék. A tengeri hajók 55 százaléka európai kikötőkbe érkezik, 21 százaléka amerikaiba. Egészen máig London a világ legnagyobb kikötővárosa.

A vasutakkal szinte párhuzamosan növekedett a távíróvonalak hossza, majd a XIX. század második felében új találmány könnyítette meg az emberek egymással való érintkezését, amely az üzleti világban szintén igen nagy jelentőségű: a távbeszélő. A tengerek forgalmát nagyban megkönnyítették a kábelvonalak, amelyeknek hossza 1922-ben 590.200 kilométert tett ki. A világposta-egyesület 1919-ben 1683 .millió lakost foglalt magában.

A közigazgatók sokat emlegetik „földünk megkisebbitését“, s igaz is: a közlekedési eszközök valóban csodákat műveinek. 1848-ban dilizsánszon hatvan óra alatt lehetett megtenni a párizs—bordeaux-i utat; ma a Párizsból 11 óra 30 perckor induló gyorsvonat 17 óra 19 perckor ér Bordeauxba. Párizsból expresszrel három óra alatt el lehet érni Brüsszelt, 6 óra 45 perc alatt Londont, 13 óra 20 perc alatt Berlint, 25 óra 25 perc alatt Budapestet és 59 óra 50 perc alatt Konstantinápolyt.

A VÁNDORLÁS.

A világgazdasággal szerves kapcsolatban van a XIX. századnak egy sajátos jelensége: a vándorlás. A munkástömegek elvándorolnak arra a helyre, ahol a gazdasági helyzet kevésbé nyomasztó, ahol több pénzszerezési lehetőség és jobb megélhetés kínálkozik. Az Újvilágot európai kivándorlók népesítették be, de a XVII. és XVIII. századi vándorlás egészen más természetű, mint a XIX. századi; az őstelepések, a „Pilgrim Fathers“, akik a Mayfloweren útnak eredtek, azért hagyták el hazájukat, mert hitüket üldözték. A XIX. századi vándorlás már tisztára gazdasági jelenség.

A vándorlásnak az okai sokfélék, de annyi kétségtelen, hogy ez a jelenség kapcsolatban van a gazdasági fellendüléssel. Okai természetesen elsősorban lélektaniak. A XIX. században, a gazdagodás korában az alsó néprétegek már érzik a szegénységet, megaláznak tartják a szükségét s igyekeznek kijutni belőle. Elsősorban a vagyonosodás vágya csábítja őket más világrészekbe, főképen Amerikába, amelynek szabad földjén a gazdasági érvényesülésnek, a meggazdagodásnak semmi sem állt útjába. Bizonyos az, hogy a kivándorlók munkakedvet, vállalkozó szellemet, elszántságot vittek új hazájukba, amit legjobban az mutat, hogy Amerika nemzeti hőseinek, a milliomosoknak egy tekintélyes része kivándorló volt. Figye-

lemreméltó kivándorlási okra mutat rá Oppenheimer német szociológus a „Grossgrundeigentum“ című művében.

Oppenheimer magyarázata szerint a kivándorlásnak egyetlen és kizárólagos oka a nagybirtokrendszer, s egyetlen orvossága: a földreform. Ha nincsenek nagybirtokok Európában: Németországban, Ausztria-Magyarországon, Oroszországban, Olaszországban, egyáltalán nincsen kivándorlás és ennek következtében Amerikában nagyipari kapitalizmus sincsen — Oppenheimer magyarázata szerint. Az amerikai nagyipar úgy jött létre — szerinte —, hogy a nagybirtokkal terhelt Európa ontotta a szegény embereket, a kivándorlókat, akik itthon nem juthatván földhöz, átmentek az Óceánon és Amerika vállalatának adták el munkaerejüket. Ez a magyarázat, ha nem is egészen igaz, mindenesetre igen tetszetős. Első ellenvetésünk az lehet, hogy nem volt Európában a XIX. században már annyi föld, amellyel le lehetett volna kötni az Amerikába kivándorlókat. Európa már régebb idő óta túlnépes és a szociális feszültség megszüntetésének egyik módja a kivándorlás volt. Olaszország, amely nyersanyagban való szegénysége miatt nagyipart teremteni nem tudott, forradalomba zuhant volna, ha ki nem irányítja Brazíliába és Argentínába népfellegét. Malthus híres népesedési törvénye bizonyos tekintetben igazolódott. Az egyes országok gazdasági erőinek kifejlesztése korlátozott. Itt van például Csonka-Magyarország esete. Elkövetkezik majd az idő, amikor Csonka-Magyarország a legarányosabb birtokmegosztással, a legintenzívebb földműveléssel és gyáriparral sem tudja majd egyre szaporodó népességét eltartani. Vannak országok, melyek gazdasági erőikhez mérten túlnépesek. Viszont vannak országok Európában, ahol a politikai és társadalmi okok miatt nem tudtak bizonyos néprétegek tisztességes keresetre szert tenni és vándorbotot vettek a kezükbe. Oroszországnak határtalan gazdasági lehetőségei voltak a cárizmus alatt, lakosságának egy része mégis kivándorolt. Vannak Európának túlnépes országai, mint Belgium, Olaszország. Túlnépes Angolország is és vannak Németországnak túlnépes tartományai, mint Westfália és a Ruhr-vidék.

Felmerült az a kérdés, honnan vándoroltak ki a tömegek és hová és milyen gazdasági helyzet mozdította meg őket? Sartorius von Walterhausen német közgazdász kitűnően összegezte a kivándorlás adatait, kapcsolatba hozva ezeket a számadatokat a váltakozó gazdasági konjunktúrákkal. Az 1873-i nagy válság alkalmával például, amikor a gazdasági rossz konjunktúra egyforma volt Európában és Amerikában, a kivándorlás a

minimumra csökkent, majdnem szünetelt. A tömegeket mindig a jólét és a gazdasági biztonság vonza. Nagyobb gazdasági nyomású helyről özönlenek a kisebb gazdasági nyomású helyre, mint az előbb idézett Oppenheimer írja. A válságok következtében a kivándorlás csökken és a kivándorlók száma ingadozik a gazdasági konjunktúrák hullámvázai szerint.

Vannak kivándorlók és vannak kivándorlókat befogadó országok. Németország, az északi kis germán államok, Angolország, Írország, Ausztria-Magyarország, Oroszország, Olaszország és Spanyolország kivándorló országok voltak 1914 előtt; az Egyesült Államok, Kanada, Brazília, Argentina, Ausztrália a kivándorlókat befogadó országok. Ha a kivándorlókat befogadó országokban erős a gazdasági fellendülés, nagy a konjunktúra, a kivándorlás rendszerint megindul; ha viszont válság, hanyatlás, mély depresszió uralkodik, mind a kivándorló, mind a befogadó országban a kivándorlás csökken. 1873-tól 1879-ig pénz nem jött át Amerikából, a viszonyok mostohábbak voltak, mint az európaiak, vándorlás alig van. Amikor a nagyipar a 90-es évektől kezdve egyes európai országokban rohamos fejlődésnek indult, s a munkásokat jól fizették, a kivándorlás apadó irányzatot mutatott. 1889—90-ben az európai konjunktúra kitűnő s a kivándorlás valóban 100.000 fővel csökkent. 1896 és 1899 között Németországban a gazdasági tevékenység fokozódik, a német gyáripár biztosítja a munkásság megélhetését, ezért kivándorlás alig van.

1873-ban 74.801 ember vándorolt ki az Egyesült Államokba Angolországból. 1874-től egészen 1879-ig az Amerikába irányuló angol kivándorlás mindig 24.000 főn alul marad. Ugyanezt mutatják a német kivándorlás számadatai is. 1873-ban 149.671 ember költözött ki Amerikába, a következő, 1874. esztendőben, a rossz konjunktúra következtében már csak 87.291 és a válság utolsó esztendejéig ez a szám szakadatlan csökkenőben van. Amikor Amerikában a gyáripár bajokkal küzdött, mint például 1883 és 1886 között, a kivándorlók száma ismét leapadt.

Ez a néhány számadat mutatja, hogy a vándorlás tisztára a konjunktúra függvénye. Ez a megállapítás azonban semmit sem változtat azon a tényen, hogy roppant tömegű munkás vándorolt ki Amerikába, amióta ott a munkásokat nyelte a nagyipar. Csak néhány számot idézünk: 1891-től 1900-ig 3,844.420 munkás hagyta el Európát, 1901 és 1910 között 8,795.386. Németországban közvetlenül a világháború előtt olyan lüktető gazdasági élet s olyan általános jólét van, hogy a kivándorlás egészen minimálisra apadt, sőt 1912-ben több mint egymillióban állapították meg a külföldi

eredetű, többnyire vándormunkások létszámát, akik ott az iparban és a mezőgazdaságban elhelyezkedést találtak.

Sartorius von Walterhausen rámutat a „tipikus“ kivándorló országokra; ezek pedig: Ausztria-Magyarország, Olaszország, Oroszország, Spanyolország, Portugália, Dél- és Kelet-Európa. Egészen bizonyos, hogy a tipikus kivándorló országok gazdasági szerkezetében valami hiba rejtőzött. Olaszország kivételével ugyanis gazdasági erőihez képest egyik sem volt túlnépes, s mind túlnyomólag agrárország. Általában meg lehet állapítani, hogy a kivándorló országok túlnyomólag agrárországok s nem elhamarkodott az az állításunk sem, hogy a kivándorlás legnagyobb megakadályozója az ipar. Ha Magyarországon nem fejlődik az ipar 1867 után, ami a mezőgazdasági munkásfelesleget Budapestre csábította, egészen biztos az, hogy a kivándorlás sokkal nagyobb arányokat öltött volna; a magyar gyáripar a munkások százezreit tartotta itthon. „Nagy bér a munkások számára, olcsó föld a telepesek számára, a kivándorlás legerősebb rúgója, — írja az elébb idézett német közgazdász. S ez valóban így van. Az agrár-kivándorlót a magasabb munkabér csábította át az óceánon túlra, az ipari munkást pedig, aki egy kissé megszedte magát, az, hogy odaát olcsón földhöz juthatott.

A kivándorlási statisztika közvetlenül a világháború előtt, 1914-ben mutatja a legnagyobb számadatokat. Európa kikötőin keresztül a következő tömegek vonultak át idegen világrészekbe a világtengereken keresztül:

Olasz 872.000; angol és ír 469.000; osztrák 194.000; spanyol 171.000; magyar 120.000; portugál 88.000; svéd 20.000; belga 18.000; német 18.000; egyéb nemzetiségű 10.000; erős volt a kivándorlás a cári Oroszországból is, amely rengeteg sok elégedetlen elemet termelt ki. Az 1905-ös pogromok után Kisenev vidékéről és Lengyelországból százezrével menekült ki Amerikába, főleg az Egyesült Államokba és Argentínába a zsidóság. Ezekről pontos szám adatok nincsenek.

Németországból nagy tömegek az 1881—1890-es esztendőök között hagyták el hazájukat; a német kivándorlók számát ebből az időből 1.4 millióra becsülik. Ettől fogva ez a szám hanyatlóban van — mint már fentebb megjegyeztük — az egyre növekvő gazdasági prosperitás következtében. 1900 és 1910 között már csak 340.000 német hagyta el hazáját. Az előbbi időközben 1.4 millióra rúgott az angol kivándorlók száma is; ezek 865.000 főre csökkentek 1900 és 1910 között. Az Egyesült Államok lakosságát főleg a kivándorlók szaporították; a természetes szaporulat

mindig igen szerény volt a túlnyomólag protestáns vallású és felette jómódú országban. Az 1914. esztendőben, amikor már némi gazdasági depresszió volt érezhető, még mindig több mint 1,200.000 emberrel szaporodott a köztársaság népessége. Ez a szám 1905-ben 326.700-ra, 1917-ben 295.403-ra esett vissza. A világháború után csak egyszer vándorolt ki több mint 800.000 idegen; a kivándorlók száma azóta folyton kevesebb.

Az Egyesült Államok területére való kivándorlás több okból csökkent. Az első és valószínűleg a legnyomósabb ok az, hogy a munkagépek és a gyártási módszerek rendkívüli mértékben tökéletesedtek és a gyáripár közel sem szív fel annyi munkást, mint 1914 előtt. Ford, a világhírű gépkocsigyáros emlékirataiban dicsekedve emlegeti, hogy az ő gyártási módszerei hány munkást tettek feleslegessé. Maguk a munkások is félnek a beözönlő versenytársaktól, akik a nagyobb munkakínálat következtében leszállítják a munkabéreket. A harmadik ok az, hogy az Egyesült Államok politikai vezetői félnek a lakosság minőségének megromlásától; s nem egészen ok nélkül. Amióta az északi germánok kivándorlása a háborúelőtti évtizedben csökkent, sok kevéssé értékes délszláv, olasz, görög, levantei s egyéb gyenge népelem lepte el az Uniót. A háború óta pedig nem ok nélkül félnek a politikusok a forradalmár, felforgató és gangster-elemek betódulásától.

Külön ki kell emelnünk az angol kivándorlást. A túlnépes Nagy-Britanniából a XIX. században milliók keltek vándorútra. Csaknem kivétel nélkül mind az anyaország gyarmataira és az Egyesült Államok területére. 1815 és 1830 között 211.000 ember ment ki Kanadába, 9000 Ausztráliába, 150.000 az Egyesült Államokba. 1840-ben 322.000-en kerestek új hazát Kanadában. Tömegesen vándoroltak ki a rossz gazdasági viszonyok miatt az írek. 1850-től 1890-ig 5.25 millió angol vándorolt ki az Egyesült Államokba, 1.4 millió Ausztráliába, 8.8 millió Kanadába. Sokan hajóztak át Új-Zélandba is.

Franciaország a kivándorlási statisztikában egyáltalában nem számít. Az ország nem túlnépes (76 lélek jut egy négyszögkilométerre), csaknem minden gazdasági erőforrással meg van áldva, ipara és mezőgazdasága arányban vannak egymással, a franciák megtalálják megélhetésüket hazájuk határai között.

Mint előbbi számainkban láttuk, a legnagyobb kivándorló terület az Egyesült Államok, amióta ez becsukta kapuit és csak nagyon szűkre sza-

bott kontingenst engedélyez, a kivándorlás megbénult. A békekötések után más világ jött; a világkereskedelemre béklyókat raktak, a javak és a tőkék vándorlásának korlátozásával korlátozódott a modern népvándorlás is.

A HÁBORÚ HATÁSA A VILÁGGAZDASÁGRA.

A világháború azt a hatalmas, szövevényes szerkezetet, amely — mint az előzményekben láttuk — 1850, s még inkább 1890 óta kiépült, egyszerűben szétdőlt. A békés emberiség nagyszerű alkotásait, amelyek a termelést és a javak elosztását szolgálták, beállították a hadviselés szolgálatába s ezek a termelő és a forgalom céljait szolgáló vállalatok mind megbénultak. Amikor 1914 augusztus első napjaiban Európára régtől fogva készülő sötét balvégzete reánehezült, a nemzetközi munkamegosztás megszűnt, illetve a legminimálisabb mértékre korlátozódott. Azokat a vállalatokat, amelyek nem szolgálták közvetlenül hadiérdeket, a háború tétlenségre kárhoztatta és gépeik megrozsdásodtak. Világgazdaságról a háború első napjaitól kezdve alig lehet szó, inkább csak a hadviselő csoportok és az egyik vagy a másik féllel tartó semlegesek egymásközötti lecsökkent áruforgalmáról.

A háborúk régebben is kihatottak a világgazdaságra, mint annak idején a krími háború, az 1870—71-i francia-porosz összecsapás, az orosz-japán háború; de ezek a háborús összeütközések rövid ideig tartottak, az amerikai-spanyol, az orosz-japán háború pedig Európától messze eső tereken zajlott le, a termelés a többi országokban tovább folyt, legföljebb a hadviselők veszítettek fizetőképességükből. Most az áruforgalomnak rengeteg akadálya támadt azokon az utakon, ahol az évtizedek óta lebonyolódott. Legnagyobb akadálya volt a blokád. Az entente-hatalmak nem vették tudomásul az 1855-i párizsi egyezmény határozatait, amely a semlegesek hajóinak átkutatását vagy elsüllyesztését megtiltja. Ezzel a kereskedelmet teljesen tönkretették. Súlyosbította a helyzetet később a korlátlan tengeralattjáró harc. A normális behozatal, kivétel fennakadt, a nemzetközi hitelélet megszűnt, s életbelépett a készpénzfizetés.

A központi hatalmak helyzete stratégiaileg kitűnő volt s részben ennek köszönhették sok győzelmüket, de annál kedvezőtlenebb volt gazdaságilag. Szinte egy ostromlott várra emlékeztettek. Az entente-hatalmak a világ-tengerektől teljesen elzárták és a tengerentúli fontos nyersanyagtermő terü-

letektől elvágták őket. Angolország, Franciaország, Olaszország továbbra is megtartotta világpiaci összeköttetéseit, szabad út nyílt nekik a tengerekre, legfeljebb hajóik a németek tengeralattjáróik miatt állandóan veszélyben forogtak. Így az Egyesült Államok vasérc, petróleuma, élelmiszerkészletei, Argentina búzája, mind rendelkezésükre állottak.

Néhány fontosabb nyersanyagszállító állam áruforgalma emelkedett; különösen az Egyesült Államoké, Japáné, Argentínáé, de a Németország közvetlen szomszédságában levő Hollandiáé és Dániáé már esett, mert német piacukat elvesztették. Ugyanakkor az Egyesült Államok elveszítették német és középeurópai piacukat. Hogy ez milyen jelentékeny volt, erre nézve néhány számot idézünk: Az Egyesült Államok 1913-ban Ausztria-Magyarország területére 19,192.714 dollár értékű árut vittek be s kivittek ugyanonnét 23,065.050 dollár értékűt. Jóval nagyobb volt ennél a Németországgal való csereforgalmuk. Bevittek 1913-ban 188,963.071 dollár értékű árut, és kivittek 331,684.212 dollár értékűt. Ezt a két fontos piacukat az Egyesült Államok nyomban elveszítették, s elvesztek az Uniónak ugyanakkor törökországi, balkáni és oroszországi piacai. Nagy piaca volt Angolországnak a Németbirodalom. Nagy-Britannia 1912-ben 42,886.399 font értékű árut vitt ki Németországba, és bevitt Németországból 59,581.645 font értékűt.

Minden hadviselő államra ránehezedett az élelmiszer- és nyersanyagellátásnak rettentően nehéz kérdése. Szinte nehéz eldönteni, melyik fontosabb hadviselés szempontjából, az-e, ha egy ország agrárius, vagy ha túlságosan iparosjellegű. Oroszországon, amely 95 százalékgig agrárország volt 1914 előtt, a szélső agrárius jelleg megboszulta magát. Nagy-Britannia viszont, amely 80 százalékgig élelmiszerbevitelre szorult, a német tengeralattjárók blokádja miatt többször nehéz helyzetbe került. Az ország egy teljes ellenséges körülzárás esetén éhínségnek lett volna kitéve. Nagy-Britannia és Franciaország az Egyesült Államokhoz és Argentínához folyamodtak, hogy búzaszükségeiket fedezhessék és ennek a két országnak gabona-termelése a világháború alatt hatalmas arányokban föllendült. Az Egyesült Államokban, Kanadában, Argentínában új, feltöretlen területeket fogtak művelés alá. A központi hatalmak a semlegesek piacait vették igénybe, de azok nem voltak élelmiszerfeleslegeknek bővében.

A világháború egyik legfontosabb gazdasági hatása, hogy a hadviselő államok, amennyire csak lehetséges volt, az önellátásra tértek át. Angolországban is bevetettek lehetőleg minden területet; Franciaország is igye-

kezett növelni a belső agrártermelést, ugyanezt tették a központi hatalmak is, habár nem sok sikerrel. A szállítási nehézségek és a hitelélet megszűnése miatt tértek rá a hadviselő államok az önellátásra; ez a ma divatos gazdasági irányzat a háború gazdasági zavaraiiban született meg, s már csak azért sem lehet egészséges gondolat.

Külön figyelmet érdemel a háborús gazdálkodás lélektani hatása. A hadviselők rájöttek arra, hogy miben függtek addig a külföldtől, s ezeket a tapasztalatokat a békekötések után igyekeztek gyümölcsöztetni. Az angolok meg a franciák például tudatára ébredtek annak, hogy őket Németország árasztotta el vegyipari termékekkel, főleg festékárúkkal. A világháború után mindent elkövettek, hogy vegyiparukat fellendítsék, hogy ne legyenek többé, legalább nagy mértékben, rászorulva Németországra. A Németbirodalom és Olaszország, amelyek a háború alatt nagy élelmi-szerhiánnyal küzdöttek, a világháború tapasztalatai alapján fejlesztik 1919 óta mezőgazdaságukat, azért, hogy ha esetleges új háborúba sodródának, éhínségnek ne legyenek kitéve. Oroszország részben azért szenvedett katasztrofális vereségeket, mert lőszerkészletei, melyeket a szövetségesektől kapott, többször kimerülték. A bolsevista kormány ennek a tapasztalatnak ismeretében, alapított hatalmas lőszergyárakat, úgyhogy a mai Oroszország hadiszerben bevitelre nem szorul. Oroszország, különösen 1904-től kezdve, iparilag Németországtól függött; ma már kevésbé szorul német bevitelre.

A világháború gazdasági hatásának tulajdoníthatjuk az új, nagy gazdasági elgondolásokat is, mint amilyen például a Naumann-féle közép-európai terv, és voltak nagy gazdasági elgondolásaik a szövetségeseknek is. Az ő nagy terveik arra irányultak, hogy a háború végeztével hogyan szüntessék meg Németország világgazdasági fölényét, hogyan szerezzék meg a maguk számára azokat a piacokat, amelyeket a birodalom kereskedelme elhódított előlük az 1914-et megelőző két évtizedben. Amint látjuk, ezek az elgondolások is torzak és a világháborúra jellemzők. Mindegyik, mind a német, mind az entente-terv azt jelentette volna, hogy megvalósulásuk esetén gazdasági téren folytatják, vagyis örökkévalóvá teszik a háborút. A német Mitteleurópa-terv folytatása a nemzeti szocialisták mai Ostraum-terve és ennek a hagyatéka az a gazdaságpolitika, melyet a III. birodalom ma a dunai államokkal szemben gyakorol.

Milyen nagy veszteségek érték Európát, erre nézve két számot idézünk azokon kívül, amelyeket könyvünk II. és IV. fejezete bemutatott.

1903-ban a tengerentúli államokból való behozatala Európának 568.8 milliárd aranyfrankot tett ki, kivitele a tengerentúli államokba 378 milliárd aranyfrankot. Európa külkereskedelme passzív volt, de ez a passzivitás megsokszorozódott a világháború következtében. A kivitel teljesen megszűnt s Európának a tengerentúli országokból csak behozatala van. A háború tehát brutálisan elfordított mindent a régi, megrögzött irányától. Oroszország, a nyugateurópai búzabevitelre szoruló országok főbúzaszállítója, ebből a forgalomból a háború következtében kiesett, még a békekötések után is több esztendőre, ezért Európa élelmiszerellátása átterelődött Oroszországtól a tengerentúlra. A fogyasztás minden hadviselő országban megnőtt, az árak pedig úgyszólván az első naptól kezdve abnormális arányokban emelkedtek, részben a megnövekedett kereslet és áruelrejtés, részint pedig a pénz leromlása következtében. Az áremelkedés igen nagy az amerikai országokban is — hozzá tehetjük —, pedig itt a háború nem bolygatta meg úgy a gazdasági élet harmóniáját, mint Európában.

A világháborúnak a világgazdaságra való hatását ekként összegezhetjük: a világkereskedelmi utak szétszakadoztak; az ötven év óta létrejött nagy, bonyolult felépítmény összeomlott, a nemzetközi árucsereforgalom harmóniája felbomlott, és — hozzátehetjük — azóta sem állott helyre.

A VILÁGGAZDASÁGI HELYZET A BÉKEKÖTÉSEK UTÁN.

A háborúbarátok azt hirdették, hogy a háborúk folytán megzavart gazdasági egyensúly igen gyorsan helyreáll, az anyagi és egyéb veszteségeket dúsán kárpótolja majd a gyors felvirágzás minden hadviselt országban. Az optimisták azonban nagyon csalódtak. Nem vált valóra az a feltevés, hogy a nagy áruhiány, az emberek lerongyolódása, a régóta ki nem elégtelt szükségletek nyomban a békekötés után azelőtt nem látott jó konjunktúrát idéznek majd elő. Csak a nyugodt ítéletű és igazi szakértők látták előre, hogy a zavarok még igen sokáig, esztendőkön keresztül el fognak tartani. A világgazdaságnak a háborúokozta súlyos válsága valóban sokáig tartott: a vesztes államokban csak jó öt esztendő múlva, szanálási műveletek, valutareformok után terelődött ismét a gazdasági élet rendes mederbe. A nagy zökkenőt s annak meglepő eredményeit könyvünk VI. fejezete mutatja be szemléltető módon.

Az országok és népek érezték az áruhiányt, száz meg száz dologban láttak szükségét, de a depresszió a békekötést követő első, második esztendőben olyan súlyos volt, hogy az az 1873—76-i nagy válság esztendeire emlékeztetett. A nemzetközi árucseré, bármennyire sürgették is azt a közgazdászok és az államférfiak, nem tudott megindulni. Mindezt a háború maga és még talán jelentékenyebb részben, a békeszerződések okozták.

Több, fontos, a világgazdaságban nagy szerepet játszó ország kirekedt a világforgalomból. Ilyen elsősorban a Németbirodalom, melynek tőkéi elvesztek, fontos területeit elszedték, gyarmatait a szövetségesek egymás között felosztották, s gyáripára, piac és tőke híján, nem nyerhette vissza háborúelőtti teljesítőképességét. Mindezeknek a bajoknak a tetejébe a győztes államok a birodalmat roppant összegű jóvátétellel sújtották. Beteljesedett Keynes cambridgei professzornak az a jóslata, hogy a békeszerződés megakadályozza Németország gazdasági talpraállását, s ugyanakkor meggátolja Európa gazdasági újjáéledését is.

Kimaradt a termelésből és a fogyasztásból egy hatalmas, több mint másfélszázmillióos ország: Oroszország. A cári Oroszország 1914 előtt a világpiacon már erős volt, Németország ipari terményeinek nagy fogyasztója és jelentékeny szállítói Franciaország és Anglia is Oroszországnak, ő maga pedig vagy fél Európa búzaszállítója. Mint termelő és mint fogyasztó hosszú esztendőig nem számított a világgazdaság vérkeringésében. Az Osztrák-magyar monarchiát, Európa egyik legfontosabb gazdasági területét a békeszerződések a térképről letörölték és a dunai államok gazdaságilag azóta sem állottak talpra.

Az első esztendők gazdasági bajait fokozták még a társadalmi bajok, forrongások, s a nagy háború egyéb utórezgései. Németországban, Ausztriában, Magyarországon forradalmak dúltak, Olaszországban a nemzeti forradalom harcolt a Moszkvából irányított baloldali mozgalommal, a bolsevista agitáció egész Európában teljes erővel dolgozott, a forgalom, a hitelélet hiányzott. A vesztes országok: Németország, Ausztria és Magyarország, és a helyreállított Lengyelország is belekerült az infláció vészes örvényébe; Angolország és Franciaország szintén súlyos pénzbajokkal küzdött.

Az európai győztes államok közül a világháború gazdasági csapásait a legjobban Angolország bírta, a szigetország gazdasági és pénzügyi szervezete állotta ki leginkább a szörnyű teherpróbát; csak megviselte a világháború, de gazdasági és pénzügyi életét meg nem rendítette. De így is

nagy és érzékeny veszteségek sújtották. A legnagyobb veszteség az, hogy elveszítette évszázados munkával megszerzett kitűnő piacainak jelentékeny részét. Elvesztette elsősorban textilti piacát a Távols-Keleten, ahol az angol áruk helyét Japán kezdte elfoglalni a békekötések után. Hatalmas mennyiségű szénkivitele (melynek számadatait az előzményekben láttuk) csaknem teljesen megszűnt. Összes kivitele az 1913-inak pontosan egyharmadára zuhant vissza. A békekötések óta esztendőkönt keresztül egy és két millió között ingadozik Angolországban a munkanélküliek száma, kiknek segélye az adózók vállaira nehezedik. Az Egyesült királyság 1914 előtt Franciaország után Európának legnagyobb hitelező országa s a nemzetközi hitelműveletekben rögtön Franciaország után vett részt, most ő maga 850 millió fontnyi összeggel maradt az Egyesült Államok adósa.

De aránylag még az angol szigetország szenvedett legkevesebbet, Amerikát nem számítva, a hadviseltek közül, a többi valamennyit érzékenyebb veszteségek sújtották. Európa közgazdasága annyira kizökkent a rendes kerékvágásból és gyáripara, mezőgazdasága annyira átszerveződött más irányba, más szükségleteknek a kielégítésére, hogy nehezen tudott visszatérni a békebeli állapotokhoz. Az áruhiány valóságga nyomasztó és nem lehetett pótolni. Bizonyos áruk az egész világpiacra kifogytak. így például nagy szükség volt cukorban, ebben a fontos nemzetközi árucikkben, melyet mesterséges édesítőszerrel igyekeztek pótolni. Nagy hiány volt a másik fontos békebeli világcikkben, a dohányban, azonkívül szövetárukban. A közlekedési eszközök, a gőzmozdonyok, a vasúti kocsik, maguk a vasúti vonalak rettentően leromlottak, a gépkocsik egy nagy részét elkoptatta a világháború, Anglia 15 millió regiszter-tonna hajótérveszteséget szenvedett. A központi hatalmak valóságga mindenképp kifogytak, s itt még a társadalmi zavarok, a jogfolytonosság megszűnése, a politikai rezsímváltozás is gátolta a gazdasági termelés megindítását.

Az Egyesült Államok roppant nagy, szinte nyomasztó fölényre tettek szert, olyan gazdasági hatalomra, hogy sokan már azt hitték, hogy Európa gazdasági szerepének örökre vége. Ez a rövid, az 1919-től 1925-ig, az európai gyáripar és mezőgazdaság talpraállásáig terjedő korszak az Egyesült Államok gazdasági hegemóniájának a kora. 1914 előtt az Egyesült Államok, bármily hatalmat jelentettek is gazdaságilag, még mindig nem voltak fölényben Európával szemben. Amerika és Európa kereskedelmi mérlegében 1914 óta kiáltó aránytalanság állott elő. 1925-ig 85 százalékg is felment néha a hiány Európa kárára. Sajátságos módon Amerika csak

adott és szállított, rengeteg mennyiségű élelmiszert és iparcikket, de maga nem vásárolt Európától semmit, akkor sem, amikor Európa ipara már a háborús lesujtottaságból némileg kezdett felébredni. Ennek a beteg állapotnak következményei természetesen nem maradhattak el.

Ezek miatt a nehézségek miatt Európa gazdasága csak csigalassúsággal javult. Angol adataink szerint a föld összes országainak bevétele 1912-ben 3181 millió fontot tett ki; kivitele ugyanebben az esztendőben 3521 millió fontot. Az 1921. évben Európa országainak bevétele 4885 millió font, kivitele 4353 millió. 1922-ben Európa bevétele 4646 millió font, kivitele ugyanebben az évben 4170 millió.

Ha a számokat nézzük, a bevétel-kivétel egyaránt emelkedett, de ez csalódás, mert a nagyobb számok az áremelkedés következtében állanak elő. A világgazdaság volumene jóval kisebb 1922-ben, mint 1912-ben. A nagykereskedelmi árak, ha az 1913-iakat 100-nak vesszük, 1922-ben a következőképpen alakulnak: az Egyesült Államok 156; Angolország 157; Kanada 164; Franciaország 353; Olaszország 596; Svájc 154; Németország 115.000; Japán 188; Angolország külkereskedelmi forgalma is nagyobb számokat mutat a békebelieknél, a volumene azonban többszörte kisebb. Nagy-Britannia 1913-i bevétele 659.1 millió font, kivitele ugyanakkor 525.2 millió. 1921-i bevétele 978.6 millió font, kivitele 703.4 millió. Az 1925. évben Nagy-Britannia bevétele 1166.7 millió fontot tett ki, kivitele 773.4 millió fontot, ami látszólag nagy emelkedés, ha azonban az áremelkedést leszámítjuk, kitűnik, hogy a nemzetközi vásárlóképeség az 1913-éhoz képest lényegesen csökkent. Ez nem jelenti korántsem azt, hogy egyes országok belső gazdasági helyzete nem javult. Amerikában a javulás szinte rohamosnak mondható; a konjunktúra- és prosperitási hullám, amely 1929-ben bezárult, megindult nemsokára a békekötés után. Csakhogy az Egyesült Államok roppant gazdasági terület, önmaguknak a fogyasztói s nagy jólét lehetséges akkor is, ha a gazdaság nem lépi át az ország határát. Javulás látható Franciaországban is, annak ellenére, hogy a frank csökkent: munkanélküliség nincs, a növekvő gyáripár a külföldi munkások százezreit alkalmazza. Viszont az angol gyarmatokon, Ausztráliában, Dél-Afrikában és Kelet-Indiában 1923-ban még mindig válságról panaszkodnak s nem mondható jónak Argentína gazdasági helyzete sem, amely a világháborúban búsán keresett.

De a világtermelés 1923-ban még mindig valamivel alatta van az 1913-inak. Európa termelése ebben az évben 77.6 milliárd frankkal maradt

mögötte a világháború előttinek, de ugyanakkor Észak-Amerika 81.6 millió liárdal növelte meg a magáét, — a Népszövetség kimutatása szerint. Ugyancsak a Népszövetség kimutatása szerint 1913-tól 1923-ig a világtermelés 32.8 százalékkal csökkent, az európai termelés külön 41*1 százalékkal maradt az 1913-i alatt. Angolország, Amerika, Franciaország világ-gazdasági forgalmán tehát semmit sem segített az, hogy a Németbirodalom, a világháború előtti félelmetes versenytárs, nem vett részt a világversenyben. Most tűnt ki, hogy a világgazdaság mennyire szerves egység. Németországot koldusbotra juttatták, az Osztrák-magyar monarchiát megsemmisítették, Oroszország önmagát zúzta össze s miután ezek a fontos tagok kiestek, az egész organizmus felbomlott.

Európa gazdasági termelése nagy erőfeszítések, pénzügyi és hitelműveletek után 1925-ben végre elérte az 1913-i színvonalat. Ezért az 1925. esztendő a békekötés óta eltelt idő története fordulópontot jelent. A termelés 1925 óta mindenütt növekszik; Németországban, Magyarországon, a Balkán-államokban, még Oroszországban is, végre 1929-ben Európa az 1913-i nívót túllépi, Amerikát pedig túlszárnyalja. És ez lett Amerika tragédiája. Az európai kereskedelem volumene, a népszövetségi adatok szerint, a következőképen alakul (1913-ban 100): 1924-ben 99; 1925-ben 107; 1926-ban 103; 1928-ban 115; 1929-ben 119.

Világszerte nagyfokú optimizmus uralkodott 1929-ig. Amerikában ez alatt a négy esztendő alatt a világtörténetben páratlanul álló prosperitás van s a nagyvállalkozókat, a munkásokat, a fogyasztó tömegeket áthatotta az a gondolat, hogy ennek sosem lesz vége. Ezt a rövid ideig tartó nagy fellendülést kiegészítette egy világszerte általánossá lett békés hangulat. Ez volt a Népszövetség fénykora s ezek voltak a Briand—Stresemann-féle békepolitikának rövid ideig tartó derűs évei. Tanulság ebből ismét az, hogy a világgazdaság és a béke karöltve járnak együtt és a kettő szervesen összefügg.

A VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG.

A nagy válság, amely 1929 októberében a newyorki tőzsdei összeomlással kezdődött, fokozottabb mértékben fordította ismét a figyelmet a tőkés termelési rend szerkezetére és egész kis irodalom tárgyalja és próbálja meg okaira visszavinni ezt a páratlanul álló nagy gazdasági meg-rázkódtatást, melynek hullámcsapásait máig érezzük.

Egységes okra visszavinni a válságot lehetetlenség. Ezt látjuk Haberler Gottfried kiváló osztrák közgazdaságtudósnak nem rég, a Népszövetség kiadásában megjelent, kitűnő összefoglaló művéből. Haberler az eddigi elméleteket mélyreható analízis tárgyává teszi s fejtegetéseiből az tűnik ki, hogy a gazdasági válságot előidéző okok sokfélék: minden elmélet csak egy-egy oldalát világítja meg a bonyolult kérdésnek. Kétségtelenül vannak gazdasági ciklusok, vannak jó és rossz konjunktúras időszakok. A világ-gazdaság igen érzékeny gépezet, amely minden kívülről jövő behatást rögtön megérez. Látjuk ezt 1914 előtt igen sok esetben. Az idősebb Rooseveltnél csak erélyesebben fellépett a trösztök ellen, s fellépése gazdasági depressziót idézett elő. A tőzsdéket a politikai események szinte nap-nap után érzékenyen befolyásolják. A gazdasági válságokkal kapcsolatban vitatott kérdés, vajjon a válságok funkcionális zavarok-e, vagy mélyebben fekvő szervi (organikus) bajok, amelyek többé-kevésbé a tőkés gazdasági rend belső lényegéből adódnak. Ez utóbbi állítást főleg a szocialisták és az állami beavatkozás hívei hangoztatják és szerintük az 1929-ben kezdődő válság is ilyen természetű.

Itt nem dönthetjük el ezt a vitát, csak azt jegyezzük meg, hogy a világgazdaság szerkezetébe 1914 előtt külső erők és hatalmak soha úgy be nem avatkoztak, mint 1929 óta, és sohasem vétettek az emberek annyit a gazdasági élet törvényszerűsége ellen, mint ma. Így tehát kétségbe kell vonnunk, hogy a tőkés termelési rendnek ez a zavara belső, szervi okokból származnék.

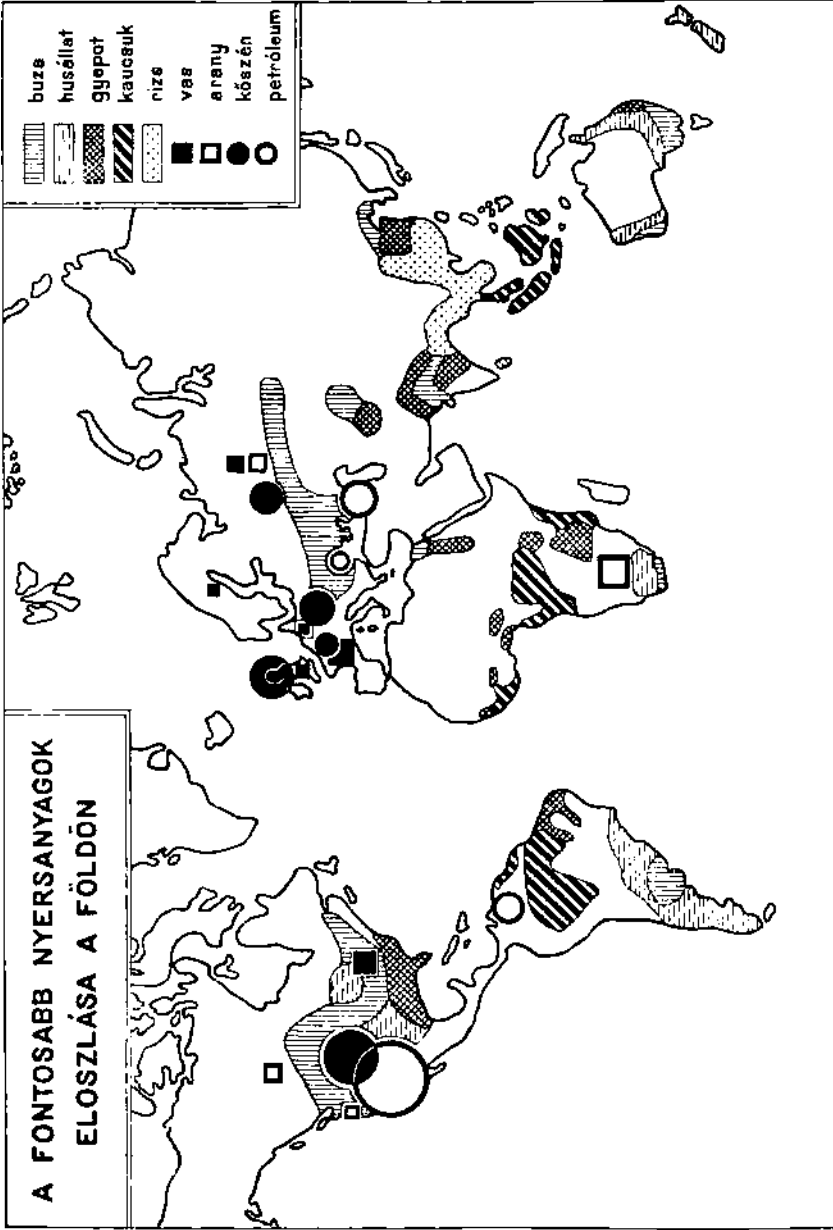
A válság kitörése óta sok különböző magyarázat hangzott el. Werner Sombart szerint a túlságba vitt, szertelen spekuláció akasztotta meg az elosztás és a termelés mechanizmusát, ugyanúgy, mint 1873-ban. Navachine, francia közgazdász, igen ügyesen vezeti le a válságot az 1920—29-i évek termelési statisztikájából. Európában egynéhány esztendeig égető hiány van, Amerika azonban lázas tempóban termel. Európa lassanként magához tér és Amerikát nemcsak eléri 1925-ben, hanem túl is szárnyalja. Megszületett a válság — szerinte — abban a pillanatban, amikor Európa elérte Amerikát, csak kitöréséhez még néhány esztendő kellett. Az ipari és mezőgazdasági túltermelésnek szükségképen be kellett következnie.

A túltermelés azonban nagyon viszonylagos és nem könnyen meghatározható fogalom. Say, Mill Stuart, Ricardo a túltermelés létét tagadták. Mint elmélet, érdekes és megkapó a nagy válságnak monetáris elmélete: a kölcsönökkel való túltelítettség, a rövidlejáratú kölcsönök okozták

Mises és Mlynarski szerint a válságot. Hawtrey szerint a kölcsönexpánzió egyszerű fennakadása súlyos zavarokkal járhat. Haberler említett kritikai művében kellő értékükre szállítja le a monetáris válságelméleteket. Különösen a németek hajlamosak arra, hogy mindent a háborúutáni hitelműveleteknek tulajdonítsanak. Egyik jőnevű német közgazdász azt írja, hogy Németország, amely 1924 óta roppant összegű kölcsönöket vett fel Amerikában, Angolországban, Franciaországban, tönkrement. Nem használták neki a kölcsönök. Ennek főoka hitelezőinek érthetetlen önzése. Pénzt adtak befektetésekre, de nem vették át Németország áruit, így az adósság teher lett s a kölcsönök nem használtak sem a kölcsönvevőnek, sem a kölcsönadónak. Angol becslés szerint 1913-tól 1933-ig 4000 millió fontra ment fel a nemzetközi kölcsönök összege. A bajok egyik főoka a gazdasági erők aránytalansága (ami a békekötések következménye) s világgazdaságról addig nem lehet komolyan szó, amíg meg nem szűnik ez az áldatlan állapot.

Nagyon helyes úton jár Caillaux, aki szerint a válság legfőbb oka a szélső nacionalizmus, ez pedig a békeszerződések következménye. A nemzeti önzés, a kölcsönös rosszakarat megakadályozza a világkereskedelem helyreállítását. A nemzeti államok önzésből olyan eszközökkel védekeznek a válság ellen, amelyek nem enyhítették, hanem ellenkezőleg, súlyosbították a bajokat, mint a fokozott vámvédelem, a devizakényszergazdálkodás, a szélsőséges gazdasági önellátás. Itt is már hivatkozhatunk könyvünk III. fejezetére, melyet most a következőkkel egészítünk ki:

1929 végén és 1930-ban óriási kínálat keletkezett a nyersanyagpiacon, ami természetszerűleg leszállította az árakat. Rögtön bekövetkezett a fogyasztásnak csaknem teljes csődje. Az áresés a cukornál 40%, a kávénál 60, az argentinai kukoricánál 63, az ausztráliai búzánál 65, a kaucsuknál 77%. A hitelélet rögtön fennakadt s nemsokára az ipari termelés is a legkisebbre korlátozódott. Amerika, Németország, Anglia nagyüzemei mind leszállították a termelést. Németország legnagyobb ipari üzeme például, a bonni Vereinigte Stahlwerke az 1929—30-i termelési évben 560.000 tonna nyersvasat termelt, a következő 1930—31-ben már csak 220.000 tonnát. Ugyanez a vállalat 1929—30-ban 600.000 tonna nyersacélt állított elő, s a termelés egy év múlva 220.000 tonnára hanyatlott alá. A súlyos válságot mutatja Magyarország behozatali és kiviteli statisztikája. Magyarország behozatala 1.184,931.000 pengőt tett ki 1928-ban, s ez az összeg az 1932. év végéig 336,509.000-re csökkent. A kivitel értéke 1.052,057.000 pengőt tett ki 1929-ben, amely összeg az 1932. év végéig 332,801.000-re esett. Nagy zuha-



nást mutatnak a nagykereskedelmi árak. Ha Amerikában az 1901-i átlagárakat 100-nak vesszük, a nagykereskedelmi árak 1932. év végéig 88-ra hanyatlottak. xA. válság mértékét főleg a világkereskedelem adatai mutatják. A Népszövetség kimutatásából közöljük a következőket:

Az összes országok behozatala és kivitele aranydollárban: (milliókban)

	1929	1932	1933	1934
Bevitel	35.595	13.969	12.458	11.980
Kivitel	33.024	12.885	11.715	11.303
összesen:	68.619	26.854	24.173	23.283

Ha a világgazdaság forgalmának egész értékét az 1929. évben 100-nak vesszük, akkor a hanyatlás jeleit a következő számok mutatják: 1932:391; 1933:35-2; 1934:33 9.

Az 1925—29. esztendők jóléte után elkövetkeztek a nehéz böjtnapok. Ez azt mutatja, hogy a fellendülés nem volt egészséges, a közszellem még nem ért meg a világgazdaságra, amelynek a nemzetközi rend és béke az éltető eleme. A válság kezdete óta általában azt tapasztaljuk, hogy a nemzeti piacok mindenütt elzárkóznak, az 1925 óta hirtelen nemzetközivé kiszélesedett piacokat ismét összeszűkítették az országhatárok közé. A különböző nemzetközi értekezletek szakértői hiába hirdetik az együttműködést, az áruforgalmat megbénító korlátok lebontását. A gazdaságpolitika intézői azokat az egyetemes gazdasági szempontokat, amelyeket száz évvel ezelőtt a klasszikus gazdasági iskola hirdetett, megtagadják és a közgazdaságot a nemzeti politika szempontjainak rendelik alá; és az eredmény általános elszegényedés. 1914 előtt a folyton gazdagodó és gazdasági téren haladó nagy államok a világgazdaságnak köszönhatték óriási mérvű gyarapodásukat; 1929 óta nem a gyarapodásnak, hanem a nemzetvédelemnek a szempontjai az irányadók. Senki sem állíthatja ugyanis, hogy azokban az országokban, amelyek az önellátásban elöljárnak. mint Olaszország, Németország, emelkedett volna a közjóit s gyarapodást mutatna a fejre eső nemzeti jövedelem. 1914 előtt, mint rámutattunk, nagy egységes világpiac van s a világpiacon kialakult árak az irányadók többé-kevésbbé a belföldi forgalomban is. Most az egyes nemzeti gazdaságok ebből a nagy közösségből ki vannak rekesztve. Ma szó sincs a kettőnek: a nemzeti piacról; és a világpiacnak egykori harmóniájáról.

A fontosabb országok behozatalát és kivitelét az 1929—35. években a következő számsorok mutatják: (millió aranydollárban)

	1929.		1932.		1935.	
	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel
Angolország	5407	3549	2276	1279	2039	1239
Egyesült Államok	4339	5157	1325	1576	1204	1325
Németország	3203	3212	1112	1367	991	1017
Franciaország	2282	1965	1171	774	822	607
Japán	995	970	395	364	413	418
Brazília	422	461	106	178	133	161
Oroszország	453	475	362	296	124	160

A válság esztendei közül a legsötétebb az 1932. esztendő volt. 1933-ban már némi derengés volt érezhető és 1934-ben valamelyes javulás. Attól fogva a gazdasági élet lassú, fokozódó javulást mutat, — de csak az egyes országok határain belül. A világkereskedelem alig emelkedett valamit.

A VILÁGGAZDASÁG AKADÁLYAI. A VILÁGGAZDASÁGI HELYZET 1936-BAN.

Az emberi életnek szinte tragikus ellentmondása, hogy a tudományos és technikai fejlődés az erkölcsi fejlődéssel nem tart lépést; a közlekedés, a forgalom eszközei, amelyek közelebb hozzák az embereket, napról-napra tökéletesednek, de továbbra is a régi moralitás és szenvedélyek kormányozzák a világot. Európa közlekedés tekintetében ma körülbelül akkora, mint Svájc volt százesztendővel ezelőtt és a világgazdaság mégis aláhanyatlott. Minden kísérlet, hogy a régi kerékvágásba visszalendítsék, megghiúsul. Semmit sem segített az aranyalapról való letérés, sőt most már biztosan láthatjuk, hogy azok a különböző rendszabályok, amelyeket a kormányok avégből fogantatosítottak, hogy a belső gazdaságot megvédjék, a világgazdaságnak a legnagyobb akadályai: mint a devizakényszer-

gazdálkodás, a vámok emelése és a kontingens-rendszer. (Erről bővebben könyvünk IX. fejezete szól.)

A termelés emelkedik 1933 óta, a külső forgalom növekedése azonban egészen szerényméretű. Nagy-Britannia bevétele 1932-ben 2276 millió aranydollár, 1936-ban még csak mindössze 2318 millió. Az emelkedés négy esztendő alatt olyan kevés, hogy szinte nem számít. Nagy-Britannia kivitele 1932-ben 1279 millió aranydollár, 1936-ban csak 1296 millió. Ugyanezt látjuk a három, Angolország után következő, nagy ország bevitelénél és kivitelénél. Az Egyesült Államok bevétele 1932-ben 1325 millió aranydollár, 1936-ban 1430 millió. A kivitel 1932-ben 1576 millió aranydollár, 1936-ban 1427 millió. Rooseveltt kísérlete felélénkítette a belső gazdaságot, az ország külkereskedelmén azonban semmit sem segített. Németország bevétele 1932-ben 1112 millió aranydollár, 1936-ban 1005 millió; kivitele 1932-ben 1367 millió, 1936-ban 1136 millió aranydollár. A hanyatló számokat kétségkívül a szélső gazdasági önellátás politikája idézte elő. Hasonló hanyatlást mutat Franciaország világgazdasági forgalma: a bevétel 1932-ben 1171 millió aranydollár, 1936-ban 902 millió; a kivitel 1932-ben 774 millió, 1936-ban 549 millió.

A világgazdaság, ha az 1935-i számokat az 1936-iakkal összehasonlítjuk, némi emelkedést mutat, de ez alig tesz ki néhány százalékot. A világ forgalma az 1929-i óriási számoktól még igen messze van. Erre vonatkozólag csak néhány számot idézünk:

Az európai országok bevétele (beleértve Oroszországot is) 1929-ben 19.863 millió aranydollár, 1936-ban 7049 millió. Tehát a különbség még mindig jóval nagyobb, mint 50 százalék. Az európai államok kivitele 1929-ben (a Népszövetség legújabb adatai szerint) 16.124 millió aranydollár, 1936-ban 5831 millió. A föld összes országainak bevétele 1929-ben 35.595 millió aranydollárt tett ki, 1936-ban 13.085 milliót. A föld összes országainak kivitele 1929-ben 33.024 millió aranydollár, 1936-ban 12.536 millió.

Ezeknek a számoknak nincsen magyarázatra szükségük.

Az európai országok vagyonosodásának 1914 előtt az volt az alapja, hogy külföldről, a tengerentúli országokból vitettek be nyersanyagot, azt feldolgozták készárukká és azokat elszállították a föld összes felvevő piacaira. A nagy államok azért építettek óriási kereskedelmi flottákat, hogy azokat az árukat a világtengereken olcsón és gyorsan szétszállíthassák, s ugjpncsak olcsón és gyorsan elhozhassák a tengerentúli országokból a kívánt nyersanyagokat. Láttuk az előzményekben azt is, hogy a nyers-

anyagforrások a föld különböző részein vannak szétosztva és nincs a földnek egyetlen országa, még a négy legnagyobb gazdasági területet: az Angolbirodalmat, Oroszországot, az Egyesült Államokat, Franciaországot sem véve ki, amelyek rátérhetnének a teljes gazdasági önellátásra. Ez a négy ország legfeljebb csak megközelítheti. A Népszövetség egyik múlt évi kiadványa figyelemreméltó képet ad arról, hogy a fontos nagy termények hogy oszlottak szét országok között. 1934-ben 19 millió tonnát tett ki a vastermelés és ez a különböző országok között így oszlott meg: 2710 százalékot termelt Franciaország, 20.70 százalékot az Egyesült Államok, 18.40 százalékot Oroszország, 8.90 százalékot Nagy-Britannia, 4.40 százalékot Svédország, 4 százalékot Németország, 3.20 százalékot Luxemburg, 1.70 százalékot Spanyolország, 110 százalékot Kína. Egészen másképpen oszlik meg a réztermelés, amelynek mennyisége 1,280.000 tonnát tett ki ugyanebben az évben. Ebből 20.30 százalék esik Chilére, 15.90 százalék az Egyesült Államokra, 12.70 százalék Kanadára, 12.30 százalék az afrikai Rhodesiára, a többi megoszlik kis százalékokban Japán, Oroszország, Mexikó, Németország, Peru és Lengyelország között. A nagyipar mozgatójából, a szénből, 1934-ben egymilliárd százmillió tonnát bányásztak, mely százalékok szerint így oszlik meg: 43.90 az Egyesült Államokra, 20.20 Angliára, 13 Németországra, 4.10 Franciaországra, 2.10 Oroszországra esik. A gyapottermelés ugyanebben az esztendőben ötvenhétmillió kilencszázezer métermázsára rúgott. Ebből 49 százalék az Egyesült Államokra esett, 15.60 Indiára, 10.20 Kínára, 4.70 Braziliára, 7.10 Oroszországra.

Ezek a számaink azt bizonyítják, hogy az egészséges nemzetközi munkamegosztás nélkül nincs világgazdaság. Amióta a gazdasági önellátás divattá lett, megpróbálják egyes országok a hiányzó nyersanyagot szintetikus úton előállított anyagokkal pótolni, melyeknek előállítási költsége sokszorosan — hétszeresen, sőt nyolcszorosan is — felülmúlja az illető nyersanyag otthoni előállítási költségét.

1935 óta főleg az egyes országok belső forgalmában tagadhatatlanul mutatkozik fejlődés, az ipar mindenütt fokozott mértékben termel, a nyersanyagárak emelkednek. Ennek a meginduló prosperitásnak azonban egyetlen oka az, hogy fegyverkeznek ma az összes államok, bármilyen legyen is kormányzatuk színe és jelleme. Diktatúrák, a demokráciák mind fokozzák fegyverkezésüket. Németországban különösen 1935 óta (amikor Hitler az általános védkötelezettséget bejelentette) valóban többet foglalkozik az ipar s majdnem teljesen megszűnt a munkanélküliség. Ugyanezt látjuk

Angolországban is, különösen a múlt év óta, amikor a parlament a fegyverkezésre szánt óriási összegű kölcsönt megszavazta és ugyanezt elmondhatjuk az Egyesült Államokról, Japánról, és csaknem a föld összes országairól. Nagy munkák létesülnek, repülőterek épülnek, szaporodnak a repülőgépek, növekszik a hadihajók tonnaszáma, mindez rengeteg munkást foglalkoztat. A gazdasági életnek ezt a megélénkülését azonban legjobb akarral sem lehet egy új, jókonjunktúrák időszakának nevezni. Először is a hadifelszerelésekbe és lőszerbe beleölt pénzek holt tőkét jelentenek; másodsor a népek végzetes dilemma elé kerültek: folytatják a háborús felszerelést — amivel csökkentették a munkanélküliséget és emelték a nyersanyagárakat —, de ennek a vége könnyen egy új, szörnyű háború ki-robbanása lehet; vagy megszüntetik a háborús készülődést, s akkor új munkanélküliség, új pangás áll elő.

A világgazdaság akadályainak elhárítása napjainknak a legnagyobb kérdése. Lipót belga királynak a múlt évben megjelent levele óta Angolország, Amerika és Franciaország politikai körei sokszor felvetik azt a kérdést, mi volna a világgazdaság helyreállításának módja. Van Zeeland belga miniszterelnök amerikai útja is ezt a célt szolgálta volna. Úgy látszik azonban, a nemzetközi légkör nem alkalmas arra, hogy a tervek kézzelfogható, gyakorlati formát öltsenek. Chamberlain, angol miniszterelnök, még mint pénzügyminiszter, 1935 május 16-án az angol bankok lakomáján mondott beszédében kifejtette, hogy a világkereskedelem helyreállítása céljából négy követelményt kell megvalósítani; ezek pedig: 1. a nagybani árak emelkedése; 2. a vámtarifák leszállítása; a kontingensek, a devizakorlátozások megszüntetése; 3. nemzetközi közös aranyalap; 4. a nemzetközi kölcsönműveletek megindítása.

1850-től 1914-ig a világgazdaság hatalmas arányú felvirágozása korában világszerte békés állapot uralkodott. Ez az állapot 1914-ben megszűnt. Négy és féleven keresztül öldöklő háború dühöngött; 1919 óta pedig, azt a kis négyesztendő jókonjunktúrák időszakot nem számítva, csaknem állandóak a nemzetközi zavarok, nem enyhül a feszültség s 1933 óta mindjobban kísért a háború réme. Azokat a kellékeket és feltételeket, amelyek a világgazdaság megindításához szükségesek, ebben az egyetlen rövid szóban összegezzük: Béke.

* Ezzel végződik a Világtükör felmutatása, melynek megszerkesztésén e munka szerzői őszinte és becsületos törekvéssel fáradoztak.

TARTALOMJEGYZÉK

ÁTTEKINTŐ BEVEZETÉS. írta: HEGEDŰS LÓRÁNT	Lap 9
---	----------

A VILÁGHÁBORÚ HATÁSA A GAZDASÁGI ESZMÉKRE.

iMta: BALLA ANTAL.

<i>A gazdasági szabadelvűség. — A gazdasági szabadelvűség ellenhatásai. — A háború hatása a gazdasági élet rendjére. — Az orosz kommunizmus — Az olasz fasizmus. — A német nemzeti szocializmus. — Tervgazdasági és totalitárius eszmék a világháború után ...</i>	23
--	----

A VILÁG ÉLÉSKAMRÁJA. írta: IFJ. LEOPOLD LAJOS.

<i>A háborús élelmezés két zónája. — „Európát fel kell adni ...“ — Mr. Farmer bírókra kél a távolsággal. — A távoli élelem. — A távolság technikája. — A távoli árusítás. — Termény, áru pénz. — A falusi ár és a tengerentúli ár. — „Amerika álma.“ — A gyárszerű őstermelés — A világiac elveszett. Nem találják</i>	27
--	----

MIBE KERÜLT A VILÁGHÁBORÚ? írta: FELLNER FRIGYES.

<i>A szövetséges és társult hatalmak. — A központi hatalmak költségei</i>	189
---	-----

A FÖLDOSZTÓ HÁBORÚ. írta: IFJ. LEOPOLD LAJOS.

<i>Európa, amely nem oszt földet — Kelet-Európában földosztással végződött a háború. — A földosztók és ellenfeleik. Indítékaik. Érveik. — Kis lak áll a nagy Duna mentében. — Húsz évvel a háború után</i>	113
--	-----

AZ IPARI TERMELÉS VILÁGFILMJE. írta: FENYŐ MIKSA.

<i>A gyáripari termelés rendje. — Kartell és tröszt. — A szociális kérdés. — Háború után — háború előtt. — A nyersanyag parancsol. — Pamut és kaucsuk. — A nyersolaj. — A kémia beleszól. Autarkia. — Kereskedelmi politika. — Befejezés</i>	253
--	-----

A KÖZLEKEDÉS PROBLÉMZÁI. írta: NEUMANN KAROLY.

<i>A közlekedés a világháború előtt. — A világháború hatása a közlekedésre. — A forgalom eszközeinek átalakulása. — A gazdasági válság hatása. — A díjszabási politika. — A közlekedés helyes rendezése .</i>	309
---	-----

A VILÁG KERESKEDELME ÉS HITELÉLETE. írta: KOÖS ZOLTÁN.

<i>A kereskedelem lényege. — A kereskedelem megszerveződése. — A hitelgazdálkodás. — A hitelszervezet. — A pénz szerepe. — A jegybankok befolyása a hiteléletre. — Az árak a nemzetközi aranyvaluta-rendszer megszűnése után. — A nemzeti jövedelem</i>	361
---	-----

A PÉNZ SORSA ÉS MISZTÉRIUMA. írta: HEGEDŰS LÓRÁNT.

<i>A pénz vallomása a napóleoni háborútól a világháborúig. — Az aranyprobléma. — Valutaforradalom a világháború után</i>	421
--	-----

VILÁGGAZDASÁG. írta: BALLA ANTAL.

<i>A világgazdaság fontosabb tényezői. A nemzetközi munkamegosztás. — A világgazdaság 1850-től 1890-ig. — Az 1890—1914. évek világgazdasága — A forgalom eszközei — A vándorlás. — A háború hatása a világgazdaságra. — A világgazdasági helyzet a békekötések után. — A világgazdasági válság. — A világgazdaság akadályai</i>	473
---	-----

MELLÉKLETEK

1. <i>A valuták hullámzása a világháborúban</i>	441
2. <i>A világgazdaság forgalma</i>	497
3. <i>A fontosabb nyers anyagok eloszlása a földön</i>	513